

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

16. évfolyam

2021

1. szám 1. kötet

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata
16. évfolyam (2021) 1. szám 1. kötet

Tanulmány

Szalma József:

A francia Code Civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korelatív, vagy konvergens szabályaira I. rész 5

Heka László:

A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselője Európában, különös tekintettel a Jugoszláv utódállamokra 18

Juhász Ágnes:

A mesterséges intelligencia megjelenésének egyes magánjogi vetületei 40

Marinkás György:

Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok II. 52

Pecsenye Máté:

Hatékonyság és egyéniesítés a büntetőeljárásban 76

Makács Adrienn:

Teleszky István öröklési jogi törvénytervezete, különös figyelemmel a törvényes öröklés rendezésére 94

Kanyuk Petra:

'Különös házasságok' – a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés dilemmái 110

Csirszki Martin Milán:

Az agrárjog és a versenyjog kapcsolódási pontjai 133

Szilágyi Gábor:

Fogyasztóvédelmi szempontok a szellemi alkotások területén 149

Nekrológ

Prugberger Tamás:

Búcsú Prof. Dr. Dres h. c. Rolf Birktól, a magyar munkajogi törvényalkotás, kutatás és oktatás önzetlen segítőjétől 167

A francia Code Civil kötelmi jogi reformjáról, különös tekintettel az új magyar Ptk. korrelatív, vagy konvergens szabályaira I. rész

Szalma József*

A szerző e tanulmányában a francia Code civil kötelmi jogi reformja (2016-2020) után bevezetett fontosabb módosításokra, vagy újításokra (a kauzára, v. jogcímre, a szerződés alaki kellékeire, a szerződés semmisségére, a clausula rebus sic stantibusra, a szerződésen kívüli és a szerződési kárfelelősségre) vonatkozó rendelkezéseket elemzi, figyelemmel az új magyar Ptk.-ra (2013), valamint a német BGB kötelmi jogi reformja (2001-2006) során bevetett összehasonlítható rendelkezésekre.

Kulcsszavak: A szerződés jogcíme, a bírósági szerződésmódosítás megváltozott körülmények miatt, a semmisség, a formális szerződés, kontraktuális kárfelelősség, szerződésen kívüli kárfelelősség

About the reform of the French Civil Code on contract law

In this paper the author analyses the novelties introduced after the reform of the French Code Civil (2016-2020) regarding the cause of contract, form of contract, invalidity of contract, changed circumstances – clausula rebus stantibus, and contractual and delictual liability, taking into account the rules of the new Hungarian Civil Code from 2013 and the rules introduced during the reform of the German law of obligations (2001-2006).

Keywords: cause of contract, modification of contract due to changed circumstance, nullity of contract, formal contracts, contractual liability, delictual liability

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.938

1. A francia Code civil komparatív jellemzőiről

A magyar magánjogi kodifikációs hagyomány (XIX. század második fele és a XX. század első fele idején), eredeti vonásai mellett, elsősorban német (BGB – Bürgerliches Gesetzbuch, 1896) és némiképpen a svájci (OR - Obligationsrecht, 1881, 1911), valamint osztrák (ABGB, - Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch Österreichs, 1811), kevésbé a francia Code civil, 1804 (a továbbiakban: Cc) rendelkezéseinek, és kodifikációs módszereinek hatását mutatja fel.

A germán kodifikációs hatás a szerződési jogban érvényesülő azon tétel, hogy nem tartják a *kauzát*, a jogcímet, a szerződés létrejövetele és érvénye feltételének. Az antikauzalista jogfelfogást követték a hagyományos magyar Ptk. tervezetek és

* Egyetemi tanár (emeritus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar); az MTA doktora (DSC); a Miskolci Egyetem tiszteletbeli doktora (Dr. Hc.); a belgrádi egyetemen - a jogtudományok doktora (DSC); akadémikus, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia (Újvidék) rendes tagja; a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (Újvidék) elnöke.

az 1928. évi Mtj., de jórészt (talán a biztosítási szerződés kivételével)¹ a hatályos magyar Ptk. is. Szemben a francia Code civillel, mely a szerződés létrejövetelét és érvényét megengedett jogcímmel (jogi céllal) feltételezi. A francia jogfelfogás szerint a szerződés célja arra a kérdésre válaszol, *miért tartozunk* (cur debetur), a szerződés tárgya pedig az, *amivel tartozunk* (quid debetur). Amit illetően elsőként *Toullier* és a párizsi professzor, *Oudot*, fogalmaztak meg.² A francia jogban, *Domat*-tól kezdődően (XVII. századi szerző), *több elmélet* alakult ki arról, miért tartozunk és ennek szerződési jogi relevanciájáról.³ Egyes kauzalisták ezt gazdasági

¹ Ld., *Szalma József: A biztosítási szerződés – A biztosítói kárfelelősség az európai és a magyar magánjogban*, KRE-L'Harmattan, Budapest, 2020, 81.

² Ld., a módosítások előtti Code civil, Chapitre II: Des conditions essentielles pour la validité des conventions, 1108. szakaszát: Quatre conditions sont essentielles pour la validité d'une convention: Le consentement de la partie qui s'obligé; sa capacité de contracter; un objet certaine qui forme la matière de l'engagement; une cause licite dans l'obligation. (A szerződés érvényességének négy alapvető feltétele van: a felek egyetértése; a szerződő felek szerződési képessége; a meghatározott tárgy, mely a kötelezettségvállalást alakítja; a kötelem engedélyezett jogcíme). A régi Code civil 1131. szakasza szerint pedig: L'obligation sans cause, ou une fausse cause, ou sur une cause illicite, ne peut avoir aucun effet. (A jogcím nélküli, a színlelt és tilos jogcímet tartamazó kötelem nem vált ki joghatást). A francia jogirodalomban, ld. *Chazal*, Théorie d la cause et justice contractuelle, JCP (*Jurist classeur périodique*), 1998, I. 152; *Frémaux*, Le contrôle des motifs des acte juridique, RRJ (*Revue recherche juridique – Droit prospectiv*), 2003/3, 977; *Kuhlmann*, Assurance - vie et aléa, D. (*Requeil Dalloz*), 1996, Chron. 204; *Tournafond*, Motif illicite ou immoral, D (*Requeil Dalloz*) 1999, Chron. 237; *Varet*, Nullité pour cause illicite, RRJ 2000/1, 67; *Martin*, Refoulement de la cause dans contrats à titre onéreux, JCP (*Juris-Classeur périodique – Semaine juridique - édition generale*), 1983, I 3100; *Mestre*, Cause dans l'exécution du contrat, obs. RTD civ. (*Revue trimestrielle de droit civil-Sirey*), 1987, 750 ; 1988, 345 ; ibid, 1991, 325. A kauza klasszikus elméletét *Domat*, XVII. századi szerző alkotta meg, ezt korrigálva, az ún. neoklasszikus kauza-elméletet pedig a XX. század harmadik évtizedének végén, a Code civil rendelkezéseinek és a bírói gyakorlatnak alapján, Henri Capitant fogalmazta meg. Ld. Henri *Capitant*, *De la cause des obligations*, Paris, 1928, no 40; *Macqueron*, *L'histoire de la cause immorale ou illicite dans les obligations*, thèse, Paris, 1925; *Chevrier*, *Essai sur l'histoire de la cause dans les obligations*, thèse, Paris, 1929; Henri de *Page*, *L'obligation abstraite en droit interne et en droit comparé*, Bruxelles, 1957.; Alfred *Rieg*, *Le role de la volonté dans acte juridique en droit civil Français et Allemand*, Paris, R. Pichon-R. Durand Auzias, 1961, 250, 245. széljegyzet; *Dorville*, *De l'intérêt moral dans les obligations*, thèse, Paris, 1901.

³ Ld. a fentebb említett *Macqueron-t*, *L'histoire de la cause immorale ou illicite dans obligations*, thèse; Paris; 1929; *Dorville*, *De l'intérêt moral dans les obligations*, thèse, Paris, 1901; – mindkét szerző elemzi az érvénytelen kauzát az erkölcsstelen szerződésnél; Henri de *Page*, *L'obligation abstraite en droit interne et en droit comparé*, Bruxelles, 1957 (elemzi az absztrakt, jogcím nélküli szerzőzéseket a belföldi és a külföldi jogban); *Dabin*, Jean, *La théorie de la cause* (a kauza általános elmélete), Bruxelles, 1919; *Terré*, François; *L'influence de la volonté individuelle sur les qualifications* (a szerződési akaratmegegyezés hatása a minősítésre a nemzetközi magánjogban); thèse, Paris, 1957; *Ernst*, *La cause est-elle un condition essentielle pour la validité des conventions?* - Bibliothèque du jurisconsulte et du publiciste, (felteszi a kérdést, vajon a kauza lényeges eleme kell legyen a szerződés érvényességének) Paris, 1826, I. kötet, 250.; *Maury* Jaques, Le concept et le role de la cause des obligations dans jurisprudence (- elemzi a kauza szerepét és fogalom-meghatározását a bírói gyakorlatban), *Revue internationale et de droit comparé*, 1951, 493-497; uő, *De l'erreur de la substance dans les contrats à titre onéreux*, (elemzi a szerződés lényeges elemére irányuló tévedést az ingyenes szerződéseknél), Etudes Capitant, Paris, 1939, 491. A klasszikus francia szerzők között *Demolombe* (XXIV, 345,354), a római jogi tanítások alapján, ma is releváns módon, megkülönbözteti: (1) a végleges kauzát (causa finalis); (2) a kauzát mint joghatást, azaz a jogokat és a kötelezettségeket, melyek fennforgása feltételezi a szerződés létrejövetelét; és (3) a kauzát mint impulzust, motivumot (motif), azaz a szubjektív természetű indítékot, amely rávette a szerződő feleket a szerződés megkötésére.

céllal, vagy haszonnal magyarázták. Mások szerint a szerződő felek azért tartoznak egymásnak, mert a másik fél is kötelezte magát a viszonzolgáltatásra, tehát itt a cél a gazdasági előnyszerzés, haszonszerzés, vagy a gazdasági érdek. Az antikauzalista kritika ennél az elméletnél azt észrevételezte, hogy az ekvivalens (a kölcsönös szolgáltatások értékegyenlőségén alapuló) szerződésnél nem lehetne kauza, hiszen itt nincs «haszna» sem az egyik, sem a másik félnek. Ennél fogva, a szerződés méltánytalanul lenne semmis. A kölcsönös szolgáltatások egyenlő értékén alapuló (ekvivalens - *do ut des*), visszerhes szerződés, érdek-kauza hiányában, elfogadható, ésszerű ok nélkül, semmissé válhatna. A probléma az ingyenes szerződéseknél is felmerült. Ezeknél csupán az egyik fél kötelezi magát és értelemszerűen, a szerződésnek csak az egyik szerződő fél oldalán lehet «kauzája». Itt, a kauzalista elmélet, az indíték fogalmával korrigált. Az ingyenes szerződésnél a kauza ugyanis a szubjektív jogfelfogás szerint, a kötelezettnek olyan indítéka, amely a másik fél kötelezettség alóli felmentésének szándékában nyilvánul meg (*intentio liberalis*). Az erre vonatkozó kritika azt jelezte, hogy ily módon a szerződés létrejövetelének többi feltételeivel szemben, melyek egységesek minden szerződéstípusra nézve, pl. cselekvőképesség, a kauza fogalma szerződéstípustól függően (ingyenes vagy visszerhes szerződés) különböző megfogalmazást nyert. Más szóval, a probléma abban is megmutatkozott, hogy egyfelől a szerződés létrejövetelének többi feltétele, azonos minden szerződéstípusra nézve, másfelől pedig, a kauza mint szerződéskötési feltétel, egyes szerződés-típusoknál (visszerhes szerződés) objektív jellegű, pl. a tulajdonszerzés célja, - más típusoknál (ingyenes szerződés) szubjektív (*motif*) megfogalmazást nyert. Végül is, a neoklasszikusnak minősített kauzalista, Henri Capitant szerint a kauza nem más, mint objektív, közvetlen, virtuális jogi cél, mely azonos szerződéstípusban azonos, legalább az egyik fél számára. Pl. az átruházási szerződéstípusnál, az adásvételnél, a vevő jogi célja mindig az eladott dolgon megvalósítandó tulajdonszerzés. Egyaránt, az ajándékozott is ezzel a céllal lép fel. A francia bírói gyakorlat gyakorta a tilos kauzát erkölcsellenes, jószokásellenes (*contrats contre bonnes foi, bonnes moers*)⁴, célként állapította meg.

Az alapvető antikauzalista érvelés szerint, a szerződés érvényét nem lehet a jogi célhoz fűzni, hiszen ez logikai nonsens. Ugyanis a jogi cél, vagyis a felek közötti joghatás (azaz a kölcsönös jogok és kötelezettségek), majd csak akkor állhat be, amikor a szerződés létre jött. Nem lehetséges ezzel a későbbi joghatással feltételezni a szerződés létrejövetelét.

A német és a magyar jog is, a római jogi hagyományoknak megfelelően, a jogcím (*iustus titulus*) teljesen más értelmű fogalmát ismerik el. Ez alatt a *jogszerzés* forrását, jogalapját, *módját* (*modus aquirendi*) értik, azaz egészében a szerződést, és nem a szerződés létrejövetelét, vagy érvényét befolyásoló jogi célt. Figyelemre méltó, hogy az új magyar Ptk (2013) egyes szerződéstípusoknál a szerződés megszűnését jogi érdek megszűnéséhez fűzi. (*Causa data causa non secuta*). Így van ez a biztosítási szerződés esetében, ugyanis ez megszűnhet (akár semmissé válhat), vagy nem is jöhet létre, ha biztosítottnak nincs biztosítási jogi

⁴ Ld. a régi Code civil (Cc) 1133, 1134, 1172, 1387. és az új Code civil 1198, 1104, 1112, 1342-3, 1352-1 szakaszait.

érdeke (pl. nála nem áll fenn az adott biztosítási kockázat, azaz biztosítandó kárveszély).⁵

A magyar Ptk. is alapvetően az antikauzalista kodifikációs hagyományt és elméletet követi. A szerződés létrejöveteléhez⁶ és az érényes szerződéshez szükséges feltételek között⁷ a kauza, a jogcím, nem szerepel. A tilos szerződésekről szóló rendelkezés inkább azt a szerződést tartja semmisnek, amely jogszabályba ütközik, amelyet a jogszabály megkerülésével kötöttek meg, vagy a jogszabály azon céljával ellentétes, amely a szerződéssel elérni kívánt joghatást tiltja.

Konvergensenek mondható, hogy mind a francia, mind a magyar Ptk.-ra⁸ jellemző a *szerződéskötési szabadság*, amelynek határa, korlátja, a kényszerítő jogszabályokban és a jószokásokban nyilvánul meg. E határok tiszteletben tartásának hiánya érvénytelenséghez (semmisséghez) vezet. A francia jog egyik sajátossága, hogy a *szerződés érvénytelenségét* három kategóriába sorolja: az első a *nemlétező* szerződés (obligation null), a második a *semmis* szerződés (nullité absolue), a harmadik pedig a *megtámadható* szerződés (nullité relatif). A német és a magyar jogra inkább jellemző az érvénytelen szerződések két csoportba való besorolása: a semmisség (Nichtigkeit), és a megtámadhatóság (Anfechtbarkeit). Az, amit a francia jog nemlétező szerződésnek tart, a magyar jogban, semmisségi jogkövetkezményt von magával. A magyar jogban, sajátos rendelkezésként, az érvénytelen szerződés megállapítását a szerződő fél anélkül is igényelheti, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazását kérné.⁹ Mindkét jogrendszerre jellemző, hogy az érvénytelen szerződésre jogosultságot alapítani, vagy a szerződés teljesítését követelni nem lehet.

Mindkét jogrendszerben semmiek a törvényben kifejezetten, nevesítetten *tilos*, vagy *jószokásellenes* szerződések (pl. uzoratilalom).¹⁰ A francia jogban a *nemlétező szerződés* alatt olyan szerződés érthető, amelynek nincs jogi célja, vagy amelyiknek hiányzik a tárgya, vagy ez lehetetlen.¹¹ Szemben a *semmis* szerződéssel, mely olyan szerződés, melynek ugyan van jogi célja, vagy tárgya, de mindkettő tilos.¹² A francia jogban a *megtámadható* szerződések köre nem más, mint az ún. *akarathibás szerződések köre*¹³, vagyis amelynél az egyik fél jogügyleti akarata nem volt szabad, mert a szerződéskötési akaratnyilatkozat során

⁵ Ld. *Szalma* József id mű: 81.

⁶ Ptk. 6:58, 6:59, 6:63. §§

⁷ Ptk. 6:95 §

⁸ Ptk.6:59. §

⁹ Ptk.6:108. § (2)

¹⁰ Ptk. 6:95.§ 6: 96.§ 6:97. §

¹¹ Ld., *Loyer*, Des actes inexistants, thèse; Rennes, 1908.

¹² Ld. a régi Cc. 1109. és az új Cc. 1129. szakaszát. A Cc. 2016. évi módosított, 1180. § értelmében az abszolút semmis szerződést mindenki megtámadhatja aki igazolja érdekeltségét, valamint az ügyész. (La nullité absolue peut être demandée par toute personne justifiant d'un intérêt, ainsi que par le ministère public). Ld. Xavier *Henry*, Guy *Venandet*, Georges *Wiederkehr*, Pascal *Ance*, Alice *Tisserand-Martin*, *Code civil*, Dalloz, Paris, 2020, 1404.

¹³ Ld. a régi Cc 1304. szakaszát, valamint az ezzel kapcsolatos legfelsőbb bírósági gyakorlatot (Cur ce cassation): Civ. 1-ere, 17. nov. 1958, D. 1959, 18, note *Holleaux*, JCP, 1959, II. 10949, note *Esméin*, RTD civ. 1970., 154. Obs. *Herson*, 11. janv. 2005 no 01-13.133 P, Civ. 1-re,1-re mars 1988 Bull. civ. I. no 56.

*tévedésben volt, vagy megtévesztés, továbbá kényszerhatás alatt állt.*¹⁴ Mind a magyar, mind a francia polgári jogban érvényes az a szabály, hogy a megtámadható (akarat hibás, magánérdeket sértő) szerződés megsemmisítését csupán az érdekelt, érintett fél (aki tévedésben volt, akit megtévesztettek, vagy akit szerződési akaratnyilatkozatra kényszerítettek) igényelheti.¹⁵

Közösnek tekinthető az, hogy a semmisségre, lévén, hogy közérdeksérelmről van szó, bárki érdekelt hivatkozhat. A semmis szerződés kezdettől fogva (ab initio és ex lege) érvénytelen. De lege ferenda, vitathatónak tűnik, hogy a magyar Ptk. 6:88. paragrafus második mondatában, elő irányozza, hogy a semmisség megállapításához *nincs szükség külön eljárásra*, mivel a bíróság ezt *hivatalból* állapítja meg, vagy a törvény szavaival élve: *észleli*. A magyar praxis és elmélet ezt a rendelkezést úgy értelmezi, hogy a bíróság az előtte álló más kérdésben felmerült jogvita (pl. szerződés felbontása iránti kereset) kapcsán elutasítja a keresetet, megállapítván, hogy a szerződés semmis, anélkül, hogy kimondaná a konkrét jogkövetkezményeket.¹⁶ A megállapítás értelemszerű és tételes jogi, a Ptk. 6:108.

¹⁴ Ld. Ptk. 6:88. § és a Ptk. 6:89. § továbbá 6:90. §, 6: 91. §. A Cc. új, 1131. szakasza szerint az akarat hibás szerződés relatív semmisséget von magával (nullité relativ du contrat). Ld. Xavier Henry, et al. *Code civil*, Dalloz, Paris, 2020, p. 1327. Ld. továbbá *Munck*, Erreur importante sur la superficie d'un lot et sur son affectation, 3. mai 2018, no.14132 P:D. 1018; RTD civ. 2018., 658, obs. *Barbier*.

¹⁵ Ld. Ptk. 6:89. § (2) bekezdését, mely szerint megtámadásra jogosult a sérelmet szenvedett fél, és akinek a megtámadáshoz jogi érdeke fűződik.

¹⁶ Ld. PJK, 2007/3., 3-15.

<https://ptk2013.hu/polgari-jogi-kodifikacio/v-konyv-kotelmi-jog-masodik-resz-a-szerzodes-altalanos-szabalyai-pjk-20073-3-15-o/171>

A jogirodalom és a praxis értékelése szerint: "A semmisség jogi jellegére vonatkozó megváltozott szemlélet elsősorban a bíróság hivatalból történő eljárását érinti. A javaslat expressis verbis kimondja, hogy a szerződés semmisségét a bíróságnak – mivel megállapításához külön eljárásra nincs szükség – bármilyen eljárásban hivatalból észlelnie kell. Ez megfelel a korábbi magyar magánjogi felfogásnak is. A semmisség hivatalból történő észlelése azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a bíróság az érvénytelenség jogkövetkezményeit hivatalból alkalmazhatja. A semmisségi ok észlelése kizárólag annyit jelent, hogy a felek által célzott joghatás nem érhető el, vagyis a semmis szerződés alapján a bíróság teljesítésre akkor sem kötelezhet, ha a semmisségi okra a felek egyike sem hivatkozik, sőt akár mindkettőn figyelmen kívül hagyását kéri. Az érvénytelenség hivatalból alkalmazott jogkövetkezménye tehát az, hogy a bíró a semmis szerződés alapján előterjesztett igényt – mint alaptalan keresetet – elutasítja. A bíróság más tekintetben azonban nem rendelkezik az érvénytelenség jogkövetkezményeiről. A bíróság tehát hivatalból nem hoz döntést sem az eredeti állapot helyreállításáról, sem az érvénytelenség egyéb jogkövetkezményeiről. Ezért, ha bármelyik fél a semmisnek minősített szerződés alapján történt vagyonmozgás rendezését kívánja, úgy ehhez külön kereseti, illetve viszontkereseti kérelmet kell előterjesztenie."

Ld. továbbá a Magyar Igazságügyi Akadémia közleményét, mely szerint: "Beépítésre került a normaszövegbe az a bírói gyakorlat által már szintén alkalmazott tétel, mely szerint a szerződés semmisségét a bíróságnak eljárása során hivatalból észlelnie kell. Az új Ptk. érvénytelenség körében bevezetett változásai főleg a semmisség szabályait érintették, beépítésre kerültek a normaszövegbe a bírói gyakorlat által kialakított jogalkalmazási elvek (1/2005. (VI.15.) PK vélemény, 1/2010. VI.28.) PK vélemény, 2/2010. (VI.28.) PK vélemény). Lényeges annak jogszabályban történő kimondása, hogy a szerződés semmisségét a bíróságnak – mivel megállapításához külön eljárásra nincs szükség – bármilyen eljárásban hivatalból észlelnie kell. Ebből az következik, hogy a semmis szerződés alapján a bíróság teljesítésre akkor sem kötelezhet, ha a semmisségi okra a felek egyike sem hivatkozik, sőt abban az esetben sem, ha a felek mindegyike a semmisségi ok figyelmen kívül hagyását kéri. Ilyen esetben a bíróságnak a semmis szerződés alapján előterjesztett igényt mint alaptalan keresetet el kell utasítania. *A semmisség hivatalból történő észlelése azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a bíróság a semmisség miatti érvénytelenség jogkövetkezményeit is hivatalból alkalmazza, ehhez külön*

paragrafusának (2) bekezdése, jogkövetkezménye az, hogy *harmadik személy* nem hivatkozhat semmis szerződésből fakadó jogosultságra és a szerződés teljesítése sem követelhető.

A csupán a külön eljárás nélküli semmisséget megállapító bírói határozatnál hiányzik a *felek közötti* semmis jogviszony konkrét jogkövetkezményeinek feloldása. A Ptk. ezen megoldása, persze, védhető. A csupán megállapításra irányuló, külön semmisségi eljárás nélküli döntésnél valóban nincs szükség külön semmisségi eljárásra. Kérdés azonban, hogy e rendelkezés, amely szükségtelennek tartja a külön semmisségi eljárást, mellőzi a semmisségi perekben egyébként jellemző kontradiktórius eljárást.

A Ptk 6:88.-ik paragrafusának (3) bekezdése a szokásos, általánosan elfogadott megoldást választotta, vagyis nyitva tartja az önálló semmisségi pert.

A megtámadható szerződés a francia jogban, de ugyanígy pl. a svájci Kt.-ben teljesítéssel, vagy a rövid megtámadási határidő elteltével, megtámadás hiányában is, ex lege érvényessé válik (*konvalidáció- érvényessé válás*).¹⁷ Ezzel szemben, a magyar jogban, úgy tűnik, *bármely* érvénytelen, tehát akár semmis, akár megtámadható szerződésről legyen szó, a szerződés a felek akaratából is érvényessé válhat, feltéve, ha az érvénytelenségi okot a felek kiküszöbölik.¹⁸ Ez sem szokásos megoldás. És nem is ugyanaz, ami arról az általánosan elfogadott (akár doktrinális) szabályról szól, hogy a bíróság a semmisségre hivatalból ügyel (ex officio). Ha az érvénytelenség alatt értjük, mind a semmis, mind a megtámadható szerződéseket, a semmis szerződés semmiképpen sem orvosolható a felek akarata alapján. Azért nem, mert a semmis szerződés közrend-közérdeksérelmes, s ennek kiküszöbölése, hivatalánál fogva, inkább a bíróság, mint a felek "alkalmasak". A közrendsérelmet nem iktathatják ki a felek, mert már eleve ellenében szerződtek. Ezt csakis a bíróság teheti meg, aki a közrendsérelmeire hivatalból ügyel. Más az eset, ha a megtámadható, felek érdekeit sértő szerződésről van szó, itt a felek közötti megállapodás "szanálhatja" a magánérdeksérelmet és érvényesíthető a szerződés. Egyébként, figyelemre méltó, hogy a francia jogban van olyan, a megtámadhatósági jogra nézve, szinte általánosan elismert álláspont is, amely szerint a *kényszerhatás* alatt megkötött szerződés se nem semmis, se nem megtámadható, hanem nemlétező, mert itt hiányzik a szerződéskötés lényeges eleme, a szabad szerződéskötési akaratnyilatkozat, ami nélkül a szerződés nem jöhet létre. A francia jogban a nemlétező és a semmis szerződés közötti különbség abban mutatkozik meg, hogy a *nemlétező szerződés nem konvertálható* (conversion), azon az alpon, hogy a "semmiből" nem lehet "valami". A semmis szerződés azonban *átalakítható, konvertálható*¹⁹, de a felek kérelmére, csakis bírói segédlettel, egy másik, *érvényes,*

kereseti (vizontkereseti) kérelem előterjesztése szükséges."

http://projektjeink.birosag.hu/sites/default/files/allomanyok/ptk_e_learning/ptk8/lecke6_lap2.html.

¹⁷ A svájci jogban: *Schneider, M.*: Formbedürftige Rechtsgeschäfte nach schweizerischem Zivilrecht, 1912; *Müller, Peter*: Die Heilung formwidriger Rechtsgeschäfte durch Erfüllung, Freiburger Diss. 1938; *Spiro Karl*: Die unrichtige Beurkundung des Preises bei Grundstückkauf, Basel, 1964; a német jogban: Heldrich, Die Form des Vertrages, Archiv für zivilistische Praxis, 147, 89;

¹⁸ Ptk. 6:111. § (1)

¹⁹ Ld. *Boujeka*, La conversion par réduction: Contribution à l'étude des nullités des actes juridiques,

jogszerű, a szerződő felek igényeinek megfelelő szerződéssé (pl. semmis adásvétel esetén megengedett haszonbérletté, úgy hogy a vételár bérletdíjjá, a tulajdonátruházás helyett, használati, vagy gyümölcsöztetési jogosultság átruházására kerül sor, vagy akár a szolgáltatás redukciója útján). A konverzió intézményét az új Ptk. is elfogadta.²⁰ Bizonyos értelemben, a magyar jog is érinti a nemlétező szerződés fogalmát és szankcióját, mégpedig a lehetetlen szolgáltatás, érthetetlen, ellentmondó kikötés esetében.²¹

A magyar jog a semmistől megkülönbözteti a *hatálytalan* szerződést, ami a francia és német jogrendszerben is alkalmazott szankció. Gyakorlatilag legtöbbször arról van szó, hogy a szerződés hatálya nem azonnal, hanem később, a jövőben, egy a felek által megszabott feltétel²², bizonytalan jövőbeni eseményként, vagy határidő (időtűzés) beálltával jön létre (*halasztó* feltétel), vagy a szerződés azonnal ennek megkötése után kiváltja joghatását, de ez a felek befolyásától mentes bizonytalan jövőbeni esemény beálltával (pozitív feltétel), vagy be nem álltával (negatív feltétel) megszűnik (*bontó* feltétel). Létezik ugyan a szerződés, de nem lép fel, vagy megszűnik a hatálya. A *potestatív*, vagy jogmódosító feltétel nem szünteti meg a szerződés hatályát, de azt módosítja, mintegy újításként (novatio). Hatálytalan a szerződés a magyar jogban akkor is, ha a szerződés hatályának kiváltásához szükséges harmadik személy beleegyezése, vagy hatósági jóváhagyás.²³

2. A Code civil két alapvető rendezési elvéről – a szerződéskötési szabadságról és a pacta sunt servandáról

A Code civil szerződési jogot szabályozó rendelkezései két alapvető elvre épülnek: az első a szerződéskötési szabadság (l'autonomie de la volonté). Ezen elv azt jelenti, hogy a felek szabadon dönthetnek a szerződés megkötéséről, vagy meg nem kötéséről, ennek tárgyáról, a másik szerződő fél megválasztásáról, de a szerződés tartalma és célja nem állhat ellentétben a közrenddel (l'ordre public), vagyis a kényszerítő jogszabályokkal, valamint a jószokásokkal (contre le bonnes moers, fr., boni mores, l.).²⁴ Ellenkező esetben, a szerződés kezdettől fogva (ex

RTD comm. (*Revue trimestrielle de droit commercial*, Dalloz, Paris), 2002, 223; Perrin, La conversion par réduction des actes et des personnes juridiques, thèse, Dijon, 1911; Lipinski, La conversion des actes juridiques, *RRJ*, 2002, 1167.

²⁰ Ptk. 6.88. § (2) bekezdése: Ha a semmis szerződés más szerződés érvényességi kellékeinek megfelel, ez utóbbi érvényes, kivéve, ha ez a felek feltehető szándékával ellentétes." A különbség az, hogy a francia jogban a konverzió nem automatikusan, ex lege, hanem csakis bírói közreműködéssel történhet, pontosabban a (konverzió általi) érvénybentartás tekintetében érdekelt fél igényelheti a bíróságnál az átalakítást. Ez érthető, hiszen a közrendsérelmes, semmis szerződésnél a közérdek elhárítását a közérdekre ügyelő bíróság végezheti el.

²¹ Ptk. 6:107. § (1) - (2)

²² Ptk. 6:116.§ és 6:117. §

²³ Ptk. 6:118. § (1)

²⁴ Ld. *Code civil*, art. 6: On ne peut déroger, par des conventions particulières; aux lois qui interessent l'ordre public et les bonnes moers. (Érvénytelenek azok a szerződési megállapodások, amelyek ellentétben állnak a *közrenddel* és a *jószokásokkal*). Pl. in: Xavier Henry, Guy Venandet, Georges

tunc) semmis (nullité de contrat). A Code civil e szakasza alapján a bíróságok semmisnek tartják a tilos jogi célt (cause illicite) tartalmazó szerződéseket, valamint azokat, amelyek erkölcstelenek (contre le bon moers). A második elv, a pacta sunt servanda elve azt jelenti a francia jogban, hogy a szerződést úgy kell teljesíteni, ahogyan a szerződés szól. Igaz, a szerződéskötési szabadság alapján a szerződés a felek megegyező akaratával módosítható. A bírói szerződésmódosítást, a tartós szerződéseknél, a megváltozott körülmények miatt (clausula rebus sic stantibus), a Code civil egészen a 2016. évi módosításokig, nem ismerte el. A bírói gyakorlat azonban a Conseil d'état (legfelsőbb adminisztratív bíróság) 1916. évi precedensértékű határozata alapján²⁵, lehetővé tette a szerződés módosítását, mégpedig annak alapján, hogy a szerződés megkötését követően, a szerződés teljesítésének esedékességét megelőzően, előre nem láthatató, a felek befolyásától mentes, megváltozott körülmények hatására, az egyik fél teljesítése (gazdasági szempontból) elnehezült, súlyosbodott, elannyira, hogy méltánytalan volna szerződésszerű teljesítés. A praxis szerint ilyenkor a hátrányos helyzetben levő szerződő fél kérelmére a bíróság módosíthatja, vagy felbonthatja a szerződést. A pacta sunt servanda elvétől való kivételes eltérést a doktrína szerint az alapozza meg, hogy a szerződésszerű teljesítés csak akkor indokolt, ha a tartós szerződésnél a szerződés megkötésének időpontjában fennálló körülmények a teljesítésig lényegesen nem változnak (théorie de l'imprevison).²⁶ Ennél fogva, nem is lehet szó a pacta sunt servanda elvétől való valóságos eltérésről, mivel ez az elv csak akkor kötelez, ha a körülmények lényegesen nem változnak.

3. A szerződés megkötése – akaratmegegyezés. A szerződés alakszerűsége (ún. lényeges alaki kellék) mint a szerződés létrejövetelének feltétele.

A szerződés létrejövetelét illetően döntő a felek egyetértő *jogügyleti akaratnyilatkozata* (déclaration de la volonté) – az ajánlat (offre de contrat)²⁷ és az elfogadás (acceptation)²⁸, azaz a szerződés tárgyáról és jogi céljáról szóló akaratmegegyezése (consentement).²⁹ A jogügyleti akaratnyilatkozat különleges, mert a szerződés lényeges elemei mellett tartalmaznia kell a szerződéskötési szándékot (animus contrahendi). A szerződés létrehozatalát illetően, két további elv érvényesül: főszabályként a konszenszualizmus³⁰ és kivételként a formalizmus³¹

Wiederkehr, Pascal Ancel, Alice Tisserand-Martin, Pacale Guiomard (szerk.): *Code civil kommentár*, 119e édition, Dalloz, Paris, 2020, 72.

²⁵ Ld. Conseil d'état, Gaz de Bordeaux, 1916. október 11; 16 ; 17.

²⁶ Ld. Voirin, *De l'imprevison dans les rapports privé*, thèse, Nancy, 1922; Gaudin-Lagrange, *La crise du contrat et le role de juge*, thèse, Montpellier, 1935; Popescu, *Essai d'une théorie de l'imprevison en droit français et comparé*, thèse, Paris, 1937.

²⁷ Ld. a Cc új 113. szakaszát. Elektronikus uton történő ajánlat (offre de contrat - forme électronique), régi Cc 1369-4. szakaszát, és az új Cc. 1127-1 szakaszát.

²⁸ Ld. a Cc új, 1113, 1118, 1127-1 szakaszait. Ld., stipulation pour autrui - elfogadás mások javára szóló szerződésnél, - régi Cc 1121. szakasza, új Cc 1205. szakasza.

²⁹ Ld. a régi Cc. 1109. és az új Cc 1129. szakaszát.

³⁰ Ld. a francia bírói gyakorlatban: A konszenszuális szerződéseknél nem szükséges, hogy a felek

elve. Mind a módosítások előtti, mind az ez utáni Code civil ugyanis, főszabályként, a konszenszualizmus elvét követi, ami azt jelenti, hogy a szerződés rendszerint egyszerű, formaközvetítés (alaki kellék) nélküli, szóbeli jogügyleti akaratnyilatkozat útján jön létre. A forma kivételesen feltételezi a szerződés létrejövetelét (contrats solennels), akkor, amikor a törvény ezt megköveteli. A Code civil, attól függően, hogy befolyást gyakorol-e a szerződés létrejövetelére, érvényére, vagy hatályára, három alapvető formátípust ismer: (a) a lényeges (jogkeletkeztető, v. konstitutív) alaki kelléket (forma ad solemnitatem); (b) a bizonyítási formát (forma ad probationem); (c) a reál formát.

A lényeges formával (forma ad solemnitatem) feltételezett szerződés (contrats solennels), vagy formális szerződés, csak a törvény által előírt formai kellék teljesítésével jön létre. Tehát a formának itt konstitutív, *jogkeletkeztető* szerepe van.³² Az egyszerű formátlan akaratmegegyezés nem elegendő a szerződés létrehozatalához. Ahhoz, hogy a formális szerződés létrejöhessen, szükséges, hogy a forma tartalmazza legalább az adott szerződéstípus lényeges elemeit. (Essentialia negotii). A formatartalom *teljes*, ha a lényeges elemek mellett tartalmazza a szerződés mellékes elemeit (incidentalia negotii). Az, hogy a szerződésnek mi a lényeges és mi a mellékes eleme, attól függ, hogy az adott nevesített szerződésre vonatkozó törvényi szabály ilyenként mit szabott meg, pl. adásvételnél (vente) lényeges a szerződés tárgya és a vételár³³, mellékes elem pl. a teljesítési határidő. A formális szerződés csak azonos formába öntött megállapodással módosítható. A mellékes elemek azonban módosíthatók, vagy meghatározhatók egyszerű akaratmegegyezéssel is. A formális szerződés jellemzője az, hogy a formába foglalt lényeges elemek tekintetében a forma abszolút *bizonyítékként* szolgál. Ezzel szemben a formába foglalt mellékes elemek tekintetében a formális szerződéseknél a forma csupán relatív bizonyítékként szolgálhat, mivel e tekintetben a felek szóban másként is megegyezhetnek. E tekintetben akár tanúk, akár a felek meghallgatása

akarataikat kifejezetten kinyilvánítsák. (Civ. 1-re, 4. juin, 2002, no 99-15.672 P.) A vételi szerződénél (ingó esetében) nem szükséges az írásbeli forma. Cpm. 17. déc.2013, no 12-25365 P D. 2014.4.

³¹ Ld. A francia bírói gyakorlatban: az írásbeli formánál nem feltétlenül szükséges, hogy a szerződés összes rendelkezése egy írásbeli dokumentumba legyen foglalva. Civ.1-re,11. juill. 2018, no 17-10.458 P: D. 2018, 1550. A biztosítási szerződést a szóbeli megállapodás után kötelezően írásba kell foglalni. Civ. 1re 15. févr. 1978, Bull. Civ. No 62; Civ. 1-re, 22.avr. 1992, no 89-10. 822 P:RCA 1992,280; RGAT (*Revue générale des assurances terrestres (de 1930 à 1995)*), 1992,497, note Maurice; 9. Mars 1999, 96-20190 P:JCP 2000 I. 219 no 1, obs. Kullmann, RCA 1999, 163, obs. Groutel.

³² Ld. Ambrois Colin et Henri Capitant, *Traité de droit civil, tome II. Obligations*, Théorie générale, Librairie Dalloz, Paris, 1959, (Formalisme et consensualisme en droit français), p. 347-353.; Henri et Léon Mazeaud, Jean Mazeaud, *Leçons de Droit civil*, tome deuxième, Obligations, théorie generale, édition Montchrestien, Paris, 1962, 59-69; Jean Carbonnier, *Droit civil tom II, Les obligations*, Presses Universitaire de France, Paris, 1957, p. 413-416.; A. Tisserand, G. Wiederkehr, F. Jacob, X. Henry, G. Venandet, *Code civil*, Dalloz, Paris, 2003, Art. 1108, p. 890.

³³ Ld. a C. c. 1582. szakaszát: A vételi szerződéssel az egyik fél dolog átruházására, a másik fél vételár fizetésére kötelezi magát. Ld. Xavier Henry et al. id. mű: 2194.; Ld., P. Bloch, Obligation de transférer la propriété, *RTD civ.*, 1988, 673; Savatier, Vente sevicees, *D.* 1971. Chron. 223; Diversité des régime juridique dans les ventes de marchandises, *RJ com.* nov. 1997, no spécial; La protection de l'acquéreur d'une bien dans le droit interne de la vente, *BICC (Bulletin d'information de la Cur de cassation)* 1-er nov. 2010; vente immobilière – contraintes et formalités légales particulières: *Poumarède*, Contrat de vente d' immeuble et droit consommation, *RLDC* 2006/31, 2248; uő, Vente immobilière et avant-projet de réforme du droit des contrats spéciaux, *RDI*, 560.

is szolgálhat bizonyítékként.

A Ptk. szerint a feleknek a lényeges és bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben való megállapodása szükséges a szerződéshez. A Ptk. rendelkezése szerint „lényegesnek minősített kérdésben való megállapodás akkor feltétele a szerződés létrejöttének, ha *bármelyik fél* egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy az adott kérdésben való megállapodás hiányában a szerződést nem kívánja megkötni.”

³⁴ Itt a Ptk. a szerződő féltől, sőt az egyik féltől teszi függővé azt, hogy valamely „kérdés” azaz eleme a szerződésnek, jogi értelemben, lényegesnek minősül-e. Habár ez a lehetőség fennáll a francia jogban is, a különbség abban van, hogy a lényeges elemeket a törvényi szabály határozza meg minden egyes nevesített szerződésnél. A lényeges elemeket a francia jogban is a felek másként szabályozhatják, feltéve, hogy a rájuk vonatkozó szabály nem kényszerítő jellegű. Ez akkor fordulhat elő, ha a szerződés lényeges elemeire vonatkozó rendelkezések diszpozitívak, vagy méginkább akkor, a felek a rendszerinti mellékes elemeket lényeges elemként szeretnék szerződésükre nézve érvényesíteni. Ugyanis a mellékes elemekre vonatkozó rendelkezések rendszerint diszpozitív jellegűek. Ennél fogva, felek pl. előszerződésben egyetértően (tehát *kétoldalúan*) megállapodhatnak, hogy egy egyébként, rendszerinti mellékes elem (pl. teljesítési határidő) az ő majdani főszerződésükben lényeges elemként fog szerepelni, tehát ettől függ a főszerződés létrejövetele (ún. fix szerződések). Egyébként a lényeges elemeket illetően, a külföldi jogrendszerekben, az egyes nevesített szerződéseknél a törvény rendszerint közvetlenül, vagy közvetetten megszabja, mégpedig úgy, hogy az adott szerződésre nézve mi tekinthető lényeges elemnek, tehát olyannak, amely nélkül a szerződés nem jön létre.

A francia jogban az ún. *notariális forma* (közjegyzői forma) különleges forma, alaki kellék. Kötelezően kiállítható akkor, ha a törvény ezt megköveteli (pl. végrendelnél), de kiállítható olyan szerződésnél is, amely egyébként konszenszuális típusú. A közjegyzői formába³⁵ foglalt egyébként akár konszenszuális típusú szerződés, hasonlóképpen, mint a közjegyzői törvénybe foglalt hatályos magyar jogban, teljes bizonyítási hatállyal bír. A formába foglaltak közül, ellenkező bizonyítható a formába foglalt mellékes elemeket illetően.

A *bizonyítási forma* (forma ad probationem) olyan alaki kellék, amely főszabály szerint, a szerződés létrejövetelét illetően nem tekinthető konstitutívnek, jogkeletkeztetőnek. Tehát alapvetően a konszenszuális szerződéseknél nyer alkalmazást, a szóban már megkötött érvényes szerződés formába helyezésével. A szóbeli szerződésnél ugyanis a megállapodás utólagosan „bevihető” valamely (legtöbbször írásbeli) formába. Annak érdekében, hogy a szerződés tartalmát illetően bizonyítékként szolgáljon. E formatípus azonban a szerződés tartalmát (elemeit) illetően nem minősül abszolút, megdönthetetlen bizonyítékként, hanem csupán relatív bizonyítékként szolgálhat, ez utóbbi alól kivéve a konszenszuális szerződésnek közjegyzői formába helyezését, - mivel az ilyen, utólag formát öltő konszenszuális szerződést a szerződő felek bármikor, szóban, módosíthatják, akár

³⁴ Ptk.6:63.§ (2)

³⁵ Loi du 25. ventose an XI, (contenant organisation du notariat, *Jur. Gén.*, vo Notaire, p.576) et Décr. No 71-941 du 26. nov. 1971, új Cc 1371, 1924. Ld. Xavier *Henry et al.* id. mű: 1918-1946.

lényeges, akár mellékes elemeit érintően.

A *réal forma* (contrat réel)³⁶ azt jelenti, hogy a szerződés ezzel a formával feltételezett szerződésnél majd csak akkor jön létre, ha az ígért dolog átadására sor került. Ilyetén a réál szerződéseknél az átadás nem teljesítést jelent, mint ahogyan ez rendszerint egyéb szerződéseknél történik, hanem formát, alaki kelléket. Tulajdonképpen, a római jogi reálszerződési hagyomány szerinti szerződésekről van szó (mutuum, commodatum, pignus), tehát kölcsönről a haszonkölcsönről és a letétről van szó.

4. A szerződési felelősség

A Code civil rendelkezéseire alapozva, a doktrína (Constantinesco)³⁷ és a praxis szerint a szerződési felelősség központi oka a szerződésszegés (inexécution)³⁸, vagyis a nemteljesítés, a nem szerződésszerű teljesítés és a késedelem. (Alapvetően ezt a rendszert követi a magyar Ptk. is). A francia jogban (az előreláthatósági korlát miatt, eltérően a magyar jogtól), a szerződési felelősség alapja a *vélelmezett vétkesség*. Ugyanis vélelmezhető a vétkesség bármely kárért, azaz a szerződést megszegő félnek felróható az összes, szerződés megszegését követően beálló kár, függetlenül attól, hogy előrelátható volt-e vagy sem. Igaz, az ellenkezőnek, vagyis annak bizonyításával, hogy az alperes, vagyis a szerződést megszegő károkozó fél bizonyítja, hogy a kár nem a szerződésszegésből ered. Tehát a károkozó, bizonyítási terhe alatt, mentesítést kérhet azon kár alól, amelyről kitűnt, hogy nem a szerződésszegésből következett be, hanem más oknál fogva, pl. harmadik személy, vagy károsult hozzájárulása alapján.

5. A deliktuális felelősség

A hagyományos francia deliktuális felelősségi jogban (responsabilité delictuelle)³⁹ központi kérdés a vétkesség (faute).⁴⁰ A Code civil szó szerint csupán a szubjektív,

³⁶ Ld. a (2016-ban) módosított Cc. új, 1109. szakaszát. E szakasz első bekezdése szerint a konszenszuális, v. szóbeli (contrat consensuel) szerződés a szerződő felek egyszerű akaratmegegyezése (megegyező akaratnyilvánításának) időpontjában jönnek létre. A második bekezdés szerint, a formális szerződés (contrat solennel) a törvény által előírt alaki kellék (forma) kiállításával jön létre. A harmadik bekezdés szerint, a réál formához kötött szerződés (contrat réel) az ígért dolog átadásával jön létre. Ld. Xavier Henry *et al.* id. mű: 1305.

³⁷ Ld. Constantinesco, Leontin-Jean, *Inexécution et faut contractuelles en droit comparé – Droit Française, Allémand, Anglaise*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart- Librairie enciclopedique, Bruxelles, 1960, 41-43 ; 52-71.

³⁸ Ld. a régi Cc 1146. és az új Cc. 1224. szakaszait.

³⁹ Ld. A Cc régi, 1382. és új, 1240. (responsabilité extracontractuelle – szerződésen kívüli felelősség) szakaszát.

⁴⁰ A francia klasszikus kárfelelősségi doktrínára nézve, ld. Szalma József : Szerződésen kívüli (deliktuális) felelősség az európai és a magyar magánjogban. ELTE ÁJK, Bibliotheca Juridica, Budapest – Bíbor Kiadó, Miskolc, 2008, 84-92. A francia nemvagyoni kártérítésre nézve, ld. Szalma József : Sérelemdíj – és a személyiségi jogok megsértésének magánjogi szankciói az európai és a magyar jogban. In : Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXI, Károli Gáspár Református Egyetem

vétkességen alapuló felelősséget ismerte el. Az ún. objektív felelősséget pedig, közvetlenül, nem. Annak alapján, hogy felelőssége csak annak van, aki tudatában volt annak, hogy jogellenes cselekményt követ el és a kárt akarta (szándékosság), vagy arra ráállt (gondatlanság). Ennek ellenére, a praxis (Cour de cassation) azonban, a XIX. század második felétől kezdődően, elismerte a vétkesség nélküli, azaz objektív (veszélyes üzemi) felelősséget, mégpedig a Code civil másokért való felelősség szabályai alapján, - különösképpen az állattartói felelősség analógiájára alapozva. Másszóval, az ún. kárveszélyes dologhatásról szóló rendelkezés (fait des choses)⁴¹ értelmében, a pusztá dologhatás is, vétkesség nélküli (responsabilité sans faute) felelősséget von magával, mégpedig annak a felelősségét, aki a kárveszélyes dolgnak, körülményektől függően, a tulajdonosa, azt felügyeli, vagy annak, akinek e dolog birtokában van, és aki e dologgal kapcsolatosan a felügyeleti kötelezettséget gyakorolja. A Code civil, és a klasszikus francia jogirodalom, egyforma, vagyoni (kártérítési) szankcióval sújtja mind a vagyoni mind a nemvagyoni (személyiségi) jellegű jogellenes sérelmeket, s ezeket egyaránt kárnak minősíti.⁴² A Code civil és a praxis a teljes kártérítés elvét követi, beleértve az érdekkárt a joggal való visszaéléssel okozott károkért való felelősséget és a rosszhiszeműen folytatott eljárás eljárási költségeit.⁴³

Összefoglalás

E tanulmányban a francia Code civil kötelmi jogi reformját érintően főként azokkal a jogintézményekkel foglalkoztunk, amelyek a magyar Ptk.-val komparálhatók. A Code civil maradt a hagyományos elveknél (szerződés-kötési szabadság, teljes kártérítési elv). A reformok érintették ugyanakkor a szerződési jogot, a kárfelelősségi jogot. A szerződési és a deliktuális felelősség közös szabályának számít, hogy mindkét esetben a kártérítési kötelezettség jogellenes magatartásból ered. A jogellenesség a szerződési felelősség esetében a szerződésszegésből, vagy valamely nevesített tilos szerződés megkötéséből, - a deliktuális felelősség esetében valamely kényszerítő jogszabály megszegéséből fakad. A vétkesség főszabályként mindkét felelősségre érvényes felelősségi feltétel, azzal a pontosítással, hogy a szerződésszegésnél vélelmezett, a deliktuális felelősségnél bizonyított vétkeségről van szó. A szerződési felelősségnél a klasszikus doktrína értelmében, a szerződést megszegő fél felelős (vétkes) mindazon kárért, mely a szerződésszegés után állt be. E vélelem azonban megdönthető, ellenkező, azaz

Állam és Jogtudományi Kar, Budapest, 2018, 197 -203.

⁴¹ Ld. A régi Cc 1384. és az új Cc 1242. szakaszait. Utóbbi értelmében, felelősség nemcsak a dologhatás alapján áll fenn, hanem személy hatására is, amelyekért olyan személy felelős, aki értük felügyelettel tartozik. Xavier *Henry*, et al. id. mű: 1629; 2341. A Cc hatályos 1733. szakasza elő irányozza a tűzvész iránti (l'incendie) kárfelelősséget. Kivételt képez, ha a tüzeset véletlen, vagy erőhatalom hatására jött létre.

⁴² Ld. Ambrois *Colin* et Henri *Capitant*, *Cours elementaire de droit civil Française*; tome deuxième; quatrième édition, Librairie Dalloz, Paris, 1924, 373.

⁴³ Ld. Crim. 13. nov. 2013, cité note 72, 1-er sept. 2015, no 14-84, 353; Civ. 1-re 9. nov. 2004, no 02-12, 506 P:D. 2004.; Com. 11. Mai 1999, no 98-11, 392

annak bizonyításával, hogy a kár nem a szerződésszegés következtében jött létre. Mindkét felelősségi nemre nézve érvényes főszabály szerint a károkozó köteles a károsult teljes kárát (felmerült kár, elmaradt jövedelem, érdekkár, költségek) téríteni, beleértve az egyformán oltalmazott vagyoni és nemvagyoni javakért járó pénzbani kártérítést. Teljes, vagy részleges kimentő okok: a károsult bejegyzése, harmadik személy hozzájárulása, kényszerhatás, jogos védelem. Többes károkozás esetén elsődlegesen a vétkességi és oksági hozzájárulás mértékében az osztott, kivételesen, ha ezt a törvény elő írja, másodlagosan az egyetemleges felelősség szabályai érvényesülnek. Az okozatosság általános felelősségi feltétel, mivel egyaránt érvényes mind a szerződési, mind a deliktuális felelősségre nézve. Kivételesen, a kárveszélyes kockázatok megvalósulása esetén nyer alkalmazást a vétkesség nélküli, oksági, objektív, vagy tényhatáson, a másokért való felelősség analógiáján alapuló felelősség. A különleges felelősségi alakzatokat (biztosítás, sportfelelősség, orvosi felelősség, munkajogi felelősség, környezeti károk iránti felelősség, termékfelelősség, stb.) elsősorban, részleteiben, a Code civilen kívüli tematikus törvények szabályozzák.

A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselése Európában, különös tekintettel a Jugoszláv utódállamokra

Heka László*

Az általunk vizsgált térségben némely kisebbségek részéről hiányzik a nemzeti államhoz való politikai hűség, amelyet az államalkotó nemzet elvárna tőlük, ezért is alakultak ki azok a sztereotípiák, amelyek szerint a nemzeti kisebbségek szeparatisták, főként olyan esetekben, ha az anyaországuk szomszédos állam. A korábbi három szocialista szövetségi állam – Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia – felbomlása ezt részben bizonyította is, hiszen a délszláv államban sokéves véres háború folyt. E három országból a népek önrendelkezési és elszakadási joga alapján 24 új utódállam keletkezett, amelyek nemzetközi elismerésének feltételei között szerepelt a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása. Jelen tanulmányban górcső alá vesszük a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletre vonatkozó szabályozását a posztjugoszláv országokban és annak kihatását a parlamenti képviseletükre és a társadalmi életre.

Kulcsszavak: *nemzeti kisebbség-nemzetiség, parlamenti képviselet, népek önrendelkezési és elszakadási joga, függetlenségi népszavazás, kisebbségi jogok.*

Parliamentary representation of national minorities in Europe, with special reference to the successor states of Yugoslavia

In this paper, we look at the regulation of the parliamentary representation of national minorities in post-Yugoslav countries and its impact on their representation in parliament and on social life.

Keywords: *national minority-nationality, parliamentary representation, right of peoples to self-determination and secession, independence referendum, minority rights.*

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.939

1. A népek önrendelkezési és elszakadási joga

A posztjugoszláv államok nemzeti kisebbségi képviseletének bevezetése az 1991 és 1999 között zajló „balkáni konfliktusok” következménye. Az 1918-ban megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyság utódjaként az 1945-ben megalakult szocialista Jugoszlávia hat köztársaságból és két autonóm tartományból álló szövetségi államként jött létre. A szövetségi és a köztársasági alkotmányokba átvették az önrendelkezési jog ún. lenini változatát, amely a tagállamoknak „biztosítja” az elszakadási jogot is.

* Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

A berlini fal leomlása napvilágra hozta az önrendelkezési jog átültetésének gondolatát, amely univerzálisan elfogadott politikai elv és a hatályos nemzetközi jog jelentős szabálya.¹ Érvényesüléséhez földrajzilag elkülönített terület és valamilyen területi joghatóság szükségeltetik. Csakhogy a nemzetközi jog ma sem részletezi az eljárási szabályait, nem határozza meg az önrendelkezési jog alanyát (a nép, nemzet, emberek), valamint a jog terjedelmét sem, vagyis, hogy ki igényelheti, illetve ki nem jogosult erre.² Emellett a nemzetközi jog garantálja minden ország számára a szuverenitást és a területi integritást, így alkotmányellenesnek és törvénytelennek tart minden olyan cselekményt, amely ezek ellen irányul. Márpedig az önrendelkezési jog érvényesítésénél pont ez történik.³ Emiatt a nevezett jog érvényesítése során szembe kerül az önrendelkezésre és elszakadásra való jog az állam szuverenitásának és területi integritásának jogával. Ez a jelenség pedig jelentős politikai és törvényhozási problémákat okoz a nemzetközi viszonyokban, és nem ritkán fegyveres összecsapásokhoz vezet.

A népek önrendelkezési és elszakadási jogának elvére való hivatkozásnak köszönhetően az elmúlt hetven évben négyszeresére nőtt a független államok száma a világon, és ez a folyamat tovább folytatódik. A volt Szovjetunió és Jugoszlávia 22 utódállamra bomlott szét (Csehszlovákiával együtt 24 új országra). Sok heves vitát okozott Koszovó 2008-ban történt elszakadása Szerbiától, valamint ennél is súlyosabb következményei voltak a Krím Ukrajnától való elszakadásának és az Orosz Föderációhoz való csatlakozásának, amely vélhetően nem az utolsó szeparáció. Közismertek a katalánok, baszkok, skótok, flamandok és vallonok ilyen irányú törekvései, illetve Quebec kanadai tartomány számos elszakadási kísérlete, vagy a bosznia-hercegovinai szerbek erre irányuló, kevéssé titkolt szándéka.

Az ENSZ Alapokmánya az 1. cikkely 2. §-ben az Egyesült Nemzetek céljai közül kiemeli „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat” fejlesztését, az 55. cikk pedig említést tesz „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló békés és baráti” kapcsolatokról. A két 1966-os emberi jogi egyezségokmány kimondja, hogy „minden népnek joga van az önrendelkezésre”. 1960-ban az ENSZ 1514. sz. határozata megadta a nevezett elvnek a jogi kereteit, melyet Nyilatkozatként fogadott el az ENSZ Általános Közgyűlése 1960. december 14-én.

Ekkor kapott először ez az alapelv jogi státuszt, és jöllehet nem volt kötelező ereje, mégis a nemzetközi jog imperatív normájává (*jus cogens*) vált. Az 1541. sz. határozat definiálta, hogy az ENSZ Alapokmánya garantálja az emancipációt azon területek számára, melyek „*földrajzilag elkülönítettek, etnikailag és/vagy kulturálisan*

¹ Vladimir Ibler: *Pravo naroda na samoodređenje i zloupotreba tog prava*. In: *Politička misao*, Vol.29. No.2. Zagreb 1992. 54. p. http://hrcaak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=166848 (letöltve: 2021. március 19.).

² U. o.

³ Heka László: A népek önrendelkezési és elszakadási jogának megvalósítása a volt Jugoszlávia felbomlása esetében. In: *Blutman László (szerk.). Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged: 2014. pp. 161-174.

mások attól az államtól, melynek irányítása alá tartoznak”.⁴ Ezen alapulva történhetett meg a dekolonizáció, amelynek keretében az önkormányzattal nem rendelkező területek jogot kaptak arra, hogy létrehozzák független államukat, vagy egyesüljenek más országgal, illetve csatlakozzanak más államhoz. Ebből kiindulva egyesek azt tartják, hogy az önrendelkezési jog csak a gyarmatokat illette, és nem bármelyik más területen élő etnikumokat, nyelvi stb. csoportokat.⁵

Elfogadott, hogy a fenti jog fennállása nélkül nincs valódi demokrácia, így John Stuart Mill a nemzeti önrendelkezést tekintette a politikai szabadság előfeltételének, mondván, hogy a nemzetállam megvalósítja a demokráciát, a demokrácia pedig megvalósítja a nemzetállamot.⁶

Mára a fenti jog a nemzetközi szokásjog normája, amely kapcsán a Nemzetközi Bíróság 1995-ben megállapította: „*a népek önrendelkezési joga, ahogyan az az Alapokmányból ered és az ENSZ gyakorlata alapján kifejlődött, egy erga omnes szembezegezhető jog*”. A Bíróság joggyakorlata is elismerte, hogy „*a mai nemzetközi jog egyik lényegi elvéről van szó*”.⁷

Az egykori Jugoszlávia területén sem a szövetségi, sem a tagállami alkotmány egyáltalán nem rendelkezett a preambulumban rögzített jog érvényesítésének eljárásáról. A népszuverenitás elvéből kiindulva a népszavazást tartották a leginkább demokratikus megoldásnak, így Szlovéniában 1990. december 23-án, míg Horvátországban pedig 1991. május 19-én tartották meg a függetlenségi népszavazást.⁸ Szlovéniában a választópolgárok 88,5 százaléka voksolt, közülük majd 95 % a függetlenség mellett »tört lándzsát«, míg Horvátországban a szavazópolgárok 83,56 százaléka adta le voksát, kik közül 93,24 % a függetlenségre szavazott.⁹ Ezután a két ország 1991. június 25-én külön deklarációban kiáltotta ki függetlenségét.¹⁰

⁴ Bojan Gavrilović: *Istorija prava na samoopredeljenje*. (<http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/11/Istorija-prava-na-samoopredeljenje.pdf> (letöltve: 2014. március 7.), 2013, 8. p.

⁵ Malcolm N. Shaw: *Peoples, Territorialism and Boundaries*, European Journal of International Law (1997) 8(3) 481. p. <http://www.ejil.org/pdfs/8/3/1457.pdf>, Közli Gavrilović i. m. 9. p.

⁶ John S. Mill: *Consideration on Representative Government*. Liberal Art Press, Indianapolis 1958. 229-237. pp., közli Benyamin Neuberger: *Nemzeti önrendelkezés: egy fogalom dilemmái*. Magyar Kisebbség. 2000/3. (21.). sz. 140. p. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000310.html>.

⁷ Nguyen Quoc Dinh et al.: *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 251. p.

⁸ Izid glasovanja na plebiscitu za samostojnost in neodvisnost Republike Slovenije 23. 12. 1990. *Results of voting at the plebiscite on sovereignty and independence of the Republic of Slovenia 23. december 1990*. http://www.stat.si/letopis/2011/05_11/05-11-11.htm (letöltve: 2014. május 22.). In: Statistični letopis 2011 [Statistical Yearbook 2011]. *Statistical Yearbook 2011* 15 (Statistical Office of the Republic of Slovenia). 2011. p. 108.

⁹ Izvješće o provedenom referendumu u Republici Hrvatskoj Republičke komisije za provedbu referenduma od 22. svibnja 1991. godine. http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1991/1991_Rezultati_Referendum.pdf (letöltve: 2014. május 22.).

¹⁰ A szerző a Pélmónostori Járás (akkoriban az 54 ezer lelket számláló horvátországi Baranya egy közigazgatási egységet – járást képezett) öttagú Választóbizottságának tagjaként az ország első többpárti választásnak és a függetlenségi népszavazásnak aktív résztvevője volt (1990-91-ben). A Drávaszögnek nevezett terület jelentős mértékben magyar ajkú, ezért az öttagú, jogászokból álló bizottságnak a két horvát (az egyik elnök), és két szerb (az egyik alelnök) tagja mellett magyar tagként vett részt.

A szerb-montenegrói politikai elit és a jogászprofesszorok álláspontja szerint azonban a népszavazás kiírására való jog a Jugoszláviát alkotó nemzeteket (az ország bármelyik részében is élnek) illette, és nem pedig a köztársaságokat.¹¹ Emiatt Horvátországban a helyi szerbek megtartották a népszavazást a maguk számára, majd a szövetségi hadsereg és a szerbiai önkéntesek támogatásával megszállták az általuk „kirajzolt” területeket.¹² Ez a forgatókönyv ezután megismétlődött a multietnikus és multikonfesszionális Bosznia-Hercegovinában is.

Bosznia-Hercegovinában 1992. február 29-én és március 1-jén tartották meg az országos népszavazást, amelyen zömében bosnyákok és horvátok vettek részt. Ezen részt vett az ország lakosságának 64,31%-a, akik közül 99,44 % a függetlenség mellett voksolt.¹³ A népszavazás eredményei alapján az ország március 1-jén kiáltotta ki az önállóságot. Válaszként a szerbek ostrom alá vették Szarajevót és a többi bosznia-hercegovinai várost, mire 1995-ig elhúzódó háború robbant ki.

Az Európai Közösség (EK) és számos más ország 1992. január 15-én ismerte el Szlovénia és Horvátország függetlenségét, majd az ENSZ-be is felvételt nyertek. Bosznia-Hercegovina függetlenségét az EK 1992. április 6-án, az USA pedig egy nappal később ismerte el, majd május 22-én az ország az ENSZ tagja lett. Az akkori Macedónia (ma Észak-Macedónia) 1991. szeptember 8-án megtartott népszavazást követően kikiáltotta a függetlenségét, de Görögország kifogásolta az ország nevét, ezért Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság (Former Yugoslav Republic of Macedonia) elnevezéssel csak 1995-ben lett az ENSZ tagja.¹⁴

Montenegróban is megtartották a referendumot 1992. március 1-jén, de a lakosság zöme a Szerbia melletti maradásra voksolt (a 421.549 választópolgárból szavazott 278.382 (66,04%) polgár, kik közül 266.273 (95,65%) a Jugoszláviában való maradás mellett döntött). Csupán Szerbia nem kérdezte meg lakosait, hogyan képzelik el jövőjüket. Szerbia és Montenegró 1992. április 27-én hozta létre a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot (Savezna Republika Jugoslavija)¹⁵, amelyet

¹¹ Heka László: *A szláv államok jogrendszerai*. JATEPress, Szeged, 2008. 90. p., 15. l.j.; U. ó.: *Etnikai, vallási és politikai konfliktusok a Balkán térségében*. II. rész: Társadalmi, etnikai, vallási és politikai viszonyok a Balkán térségben III. rész: A konfliktusok kialakulása [221 pp.]. A Pólay Elemér Alapítvány tanségédletei. Szeged, 2010. 202. p. 505. l.j.

¹² Izvještaj o provođenju izjašnjavanja srpskog naroda u RH o srpskoj autonomiji. Centralna komisija za provođenje izjašnjavanja, Srb, 30. rujna 1990., HMDCCR, 2, kut. 359. Közli: Ante Nazor: Odluka o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji. In: Hrvatski vojnik, br. 280. veljača, 2010. <http://www.hrvatski-vojniki.hr/hrvatski-vojniki/2802010/domovinskirat.aspte> (letöltve: 2014. május 22.)

¹³ Rezultati republičkog referenduma za utvrđivanje statusa Bosne i Hercegovine koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine. Republička izborna komisija, 6. marta 1992. godine. Službeni list RBiH, br. 7. 27. mart 1992. godine <http://afanovblog.blogspot.hu/2013/03/dan-nezavisnosti-dokumenti-referenduma.html> (Letöltve: 2014. május 22.); Konačni rezultati referenduma u BiH (Sarajevo, 9. 3. 1992.) Forrás: HINA, *Baza EVA*, Vijest HNA3090111:1, 09.03.1992.

¹⁴ Macedóniában a választójoggal rendelkező lakosság 75,74 %-a vagyis 1.132.981 fő vett részt a referendumon. Közülük 96,46 %, vagyis az összlakosság 72,16 %-a a függetlenségre voksolt. Републичка изборна комисија „Извештај за спроведувањето и резултатот од претходното изјаснување на граѓаните на Република Македонија на референдумот одржан на 8 септември 1991 година”, 2 стр. http://www.sec.mk/arhiva/1990_Referendum/Izvestaj_z_a_sproveden_referendum_1990.pdf (Letöltve: 2014. március 31.).

¹⁵ Szabó Zsolt: Jugoszlávia: „a délszláv állam” 85 éve - közjogi fejlődés, integráció és dezintegráció. In: *Jogtörténeti szemle*. Budapest, 2018. 1-2. szám, 78-83. p., 81. p.

2003-ban Szerbia és Montenegró uniójának nevezték át. Három évvel később Montenegró a május 21-ei népszavazás után hirdette ki a függetlenségét.¹⁶ Ezzel Szerbia magára maradt és önálló állammá vált. Végül 2008. február 17-én Koszovó is elszakadt Belgrádtól és kikiáltotta függetlenségét, melyet eddig több mint száz állam ismert el.

A délszláv állam felbomlásával kapcsolatosan felmerült jogi kérdések eldöntése érdekében az Európai Közösség „rendkívüli miniszteri értekezlete” 1991. augusztus 27-én létrehozott egy ad hoc jellegű Választott Bíróságot, amely az *Európai Konferencia Jugoszlávia békéjéért* című intézmény mellett tevékenykedett. A francia alkotmánybíróság elnöke, Robert Badinter vezetése alatt működő testület elfogadta azt az álláspontot, amely szerint az önrendelkezési jog a jugoszláv tagköztársaságokat illeti, így az 1991-92-ben megtartott népszavazások feljogosították őket a függetlenség kimondásához.¹⁷ A *jogutódlás* kapcsán a Választott Bíróság 1992-ben megállapította, hogy „Jugoszlávia felbomlott és már nem létezik”, majd az ENSZ Biztonsági Tanácsa felszólította a jogutódlásban érdekelt Szerbia és Montenegrót (akkor még egy államot alkottak), hogy nyújtsa be az ENSZ tagfelvételre irányuló kérelmét.

Az ENSZ BT 1991. szeptember 25-ei 713. sz. határozata, valamint az 1992. május 15-ei 752. sz. határozata ugyan kimondta, hogy semmilyen erőszakkal történő területi nyereség, illetve változás sem ismerhető el. Azt azonban mégis jelezte, hogy a horvátországi és bosznia-hercegovinai szerbeket megilleti az állampolgárság megválasztásának a joga és a kisebbségvédelem.¹⁸ Emiatt elvárta az új országoktól, hogy alkotmányaikban garantálják mindezeket.

2. A háború(k) következményei - kisebbségvédelem

A nemzetközi elismerés pillanatában Horvátország egyharmadát és Bosznia-Hercegovina területének bő kétharmadát megszállás alatt tartották, a „Krajina” területére pedig az ENSZ nemzetközi békefenntartó erői érkeztek. A békét végül a horvát fegyveres erők 1995-ben lefolytatott két (májusi és augusztusi) hadműveletét követően megkötött daytoni békeszerződést hozta meg.¹⁹ Bosznia-Hercegovina

¹⁶ A 484.718 választópolgárból szavazott 419.236, vagyis 86,49%. Ezek közül 230.711 fő (55,5 %) a függetlenségre voksolt, 184.954 fő (44,5%) pedig ellene. Konačni rezultati referenduma o državopravnom statusu Republike Crne Gore. Republička komisija za sprovođenje referenduma komisija, 31. maja 2006. Službeni list Republike Crne Gore, br. 35. Podgorica, 31. maja 2006. 1021-1022. p. <http://www.snpcg.org/5-3.izvjestaji1-%20983-1024.pdf> (letöltve: 2014. május 22.).

¹⁷ Erről lásd Roland Rich: *Recognition of States: The Collapse of Yugoslavia and the Soviet Union*. <http://ejil.oxfordjournals.org/journal/Vol4/No1/art4.pdf>. Vö. Alain Pellett: The Opinions of the Badinter Arbitration Committee: A second Breath for the Self-determination of Peoples. *European Journal of International Law*. Vol. 3. 1. 1992, 179.p.

¹⁸ Uo. 263. p.

¹⁹ 1995. július 11-én a boszniai szerbek elfoglalták a kéksisakosok által védett bosznia-hercegovinai Srebrenicát, majd nyolc nap múlva a szintén az ENSZ által „védett” Žepát is. A srebrenicai mészárlás és a Bihać elleni egyre fokozódó támadásokat követően július 22-én Splitben megkötötték a horvát-bosnyák katonai egyezményt, és közös akciót indítottak Bihać felmentésére. A nagyhatalmak hallgatólag beleegyeztek ebbe, így miután augusztus 4-én és 5-én a Vihar (*Oluja*) nevű felszabadító akció során a

kénytelen volt elismerni a Szerbek Köztársaságát mint a két entitás egyikét Bosznia-Hercegovina Föderációja mellett, az ottani szerbek pedig elfogadták Szarajevót fővárosuknak.

Az entitások a valóságban szinte államok lettek az államban, hiszen külön elnökük kormányuk, alkotmánybíróságuk, igazságszolgáltatásuk, közigazgatásuk stb. van, ami jelentősen megnehezíti az ország működőképességét.²⁰ 1998. január 15-én Kelet-Szlavónia, Baranya és Nyugat-Szerémség békés úton visszakerült Horvátországhoz, aminek következtében az ENSZ erők elhagyhatták a térséget, a horvátországi szerbek pedig nagy számban elmenekültek többnyire Szerbiába és Bosznia-Hercegovinába. Jelenleg 4,5%-ra csökkent a Horvátországban élő szerbek számaránya, 1991-ben pedig még 600 ezren (12,2%) voltak Horvátországban.

A háború következtében jelentősen megváltozott az egész térség, főként Bosznia-Hercegovina etnikai összetétele. A népszámlálási adatok arról is tanúskodnak, hogy az utódállamok közötti „lakosságcsere” mellett 1991 és 1999 között a volt Jugoszlávia területéről több százezer ember külföldre emigrált.²¹ A régióban az utolsó konfliktusra a mai Észak-Macedóniában került sor 2001-ben, de ez nem a függetlenség kikiáltásához köthető. Tulajdonképpen a macedón kormányzat és a lakosság egyharmadát kitevő albánok közötti fegyveres összecsapás volt, amelynek következménye az albán kisebbség jogainak kiszélesítése lett.

A fenti események ösztönözték a nemzetközi közösséget arra, hogy az újonnan létrehozott posztjugoszláv államokat a kisebbségi jogok teljes körű betartására kötelezze. Ez nem csak a nemzetközi egyezmények elfogadására tért ki, hanem Horvátországban például még a közkegyelem kihirdetésére is. A horvát parlament (Sabor) ugyanis 1996-ban elfogadott törvényével közkegyelemben részesíti az 1991-ben kiobbant lázadással kapcsolatos valamennyi bűncselekmény elkövetőit, kivéve a háborús bűnösöket.²²

Emellett Horvátország vállalta a kisebbségek parlamenti mandátumának biztosítását is, így olyan személyek kerülhettek a politikai életbe, akik korábban fegyverrel szálltak szembe az adott ország függetlenségi törekvéseivel. Egyesek közülük parlamenti képviselők lettek, ami főleg a háborús veteránok körében ellenséges felhangokat váltott ki a kisebbségek parlamenti képviseletével szemben.

Más délszláv országok is ambivalens viszonyt táplálnak azokkal a nemzeti kisebbségekkel szemben, amelyek tagjai megtagadták az állam iránti hűséget. Ezért alkotmányaikban kizárják a területi autonómia lehetőségét (kivéve Szerbiát),

horvátok visszafoglalták az egykori „Krajina” területét, ezután a horvát seregek Bosznia-Hercegovina megsegítésére indultak. Ott a horvát és bosnyák csapatok visszazerezték az ország területének közel 20%-át és utat nyitottak a daytoni béke megkötéséhez.

²⁰ *Ustav Federacije Bosne i Hercegovine „Službene novine Federacije BiH” broj 1/94.*

²¹ Erről lásd bővebben Szondi Ildikó: *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007.

²² A nemzetközi közösség nyomására elfogadott törvény közkegyelmet hirdetett minden horvát állampolgár számára, aki részt vett „az 1990. augusztus 17. és 1996. augusztus 23. között a Horvátország elleni lázadásban”, ha nem követett el háborús bűnt, népirtást, illetve terrorizmussal kapcsolatos bűncselekményt. Lásd *Osnovni krivični zakonik Republike Hrvatske* "Narodne novine" broj 31/93. - pročišćeni tekst, 35/93., 108/95., 16/96. i 28/96. 123.-137. §.

helyette a kisebbségeknek személyi és kulturális autonómiát garantálnak beleértve az egyéni és a kollektív jogokat.²³

3. Nemzetiségek parlamenti képvisellete²⁴

A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselétével kapcsolatosan Európa különböző államai eltérő megoldásokat alkalmaznak. Az egyik létező koncepció az, hogy a nemzetiségen alapuló parlamenti képviselő nem annyira a politikai célok kifejezésére irányul, hanem az adott nemzeti kisebbség jogainak és érdekeinek védelmére. Ebből kifolyólag e nézetet vallók úgy tartják, hogy a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselétének nem szabadna politikai töltetűvé válnia, csak hogy az országgyűlési képviselő intézménye elválaszthatatlan a politikától.

Az alkotmányok rendszerint rögzítik, hogy a képviselőket „a választópolgárok általános és egyenlő választójog alapján, közvetlen és titkos szavazással, a választók akaratának szabad kifejezését biztosító választáson, sarkalatos törvényben meghatározott módon választják”, valamint, hogy „az országgyűlési képviselők jogai és kötelezettségei egyenlők, tevékenységüket a köz érdekében végzik, e tekintetben nem utasíthatók.”²⁵ Ebből kiindulva az következik, hogy nem tehető különbség a megválasztott honatyák között az alapján, hogy valaki az államalkotó nemzet vagy egy adott nemzeti kisebbség tagja-e. Emiatt ha az ország nem kíván a kisebbségeknek ilyen hatáskört biztosítani, akkor az érdekképviseletüket más módon próbálja megoldani.

A górcső alá vett országok közül *Horvátországban* külön törvény szabályozza a kisebbségek jogait.²⁶ Ezek közül legfontosabb a parlamenti képviselői jog, valamint az alkotmány 15. §-ának rendelkezése, amely szerint az országgyűlés (Sabor) a nemzeti kisebbségek jogait szabályozó sarkalatos (organikus) törvényeket valamennyi képviselőjének kétharmados szavazattöbbségével fogadja el.²⁷

A Saborba megválasztandó képviselők számáról nem az alkotmány rendelkezik, hanem annak meghatározását a választási törvényre bízta. Az alkotmány csupán megjelöli a honatyák minimális és maximális számát („100 és 160 között”). Az ilyen megoldás rugalmasságot biztosít arra az esetre, ha jelentősen megnőne a lakosság

²³ Ustav Republike Hrvatske (pročišćeni tekst). Narodne novine« br. 56/90, 135/97, 8/98 – pročišćeni tekst, 113/2000,124/2000 – pročišćeni tekst, 28/01, 55/01, 76/10, 85/10 és 5/14. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html. Letöltve: 2014. VII. 7. Címlap 10.; Устав Републике Србије „Службени гласник Републике Србије” 98/06. Члан 13.; Устав на Република Македонија „Службени весник на Република Македонија” 1/1992, 31/1998 és 91/2001), Член 49.

²⁴ Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság Képviselői Információs Szolgálat 2017/20. 2017. április 7. Készítette: Vajda Adrienn - Képviselői Információs Szolgálat. Internet: https://www.parlament.hu/documents/10181/1202209/Infogyjzet_2017_20_nemzetisegek_parlamenti_kepviselete.pdf/26869007-1838-46ac-a0a2-835e8b9a5110. Letöltve: 2019. december 21.

²⁵ Magyar Alaptörvény. Magyar Közlöny 43. szám, 2011. április 25. <http://www.alkotmany.hu/>. Lásd még: Heka, László: *Ustavopravni poredak Mađarske u svjetlu Ustava iz 2011. godine*. Pravni vjesnik Osijek br 3-4., Osijek 2013. str. 157-185. http://vjesnik.pravos.hr/preuzimanje/2013-3_4.pdf

²⁶ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*. Narodne novine broj 155/2002.

²⁷ Lásd *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor*. Pročišćeni tekst. „Narodne novine”, br. 69/03. Címlap 15.

vagy a választópolgárok száma. A Balkánon az észak-macedón („120 és 140 között”), a görög („200-tól 300-ig”) és a román alkotmány („a képviselők és a szenátorok számát a választási törvény az ország lakosságához viszonyítva állapítja meg” - 62. §) rendelkeznek így, a legtöbb ország viszont az alkotmányokban határozza meg a képviselők számát.

Mint említettük a nemzeti kisebbségek (elsősorban a szerbek) jogait garantáló horvát alkotmányos törvény megalkotása a háborút követően a „nemzetközi közösséggel” való egyeztetés eredménye lett.²⁸ A nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletre való joga független a kisebbségek számától. Nyolc képviselőt választanak, mégpedig hármat a szerbek, egyet-egyet a magyarok és az olaszok, egyet közösen a csehek és a szlovákok, a további kettő közül az egyiket az osztrák, a bolgár, a német, a lengyel, a roma, a román, a ruszin, a török, az ukrán, a vláh és a zsidó nemzetiségűek, a másodikat pedig az albán, a bosnyák, a montenegrói, a macedón és a szlovén kisebbség tagjai.

Jelenleg 151 képviselő alkotja a parlamentet Horvátországban. A törvény értelmében az országot tíz választókerületre osztották, melyek mindegyikében 14 képviselőt választanak (összesen 140 főt). A XI. választókörzetben a külhoni horvátok választanak három országgyűlési képviselőt. A 2016. évi választásokon, 112 választási helyen mindössze 21.223 fő szavazott, ebből 21.208 érvényesen. A kormányzó HDZ 13.117 szavazattal (62,72%-kal) kettő, Željko Glasnović függetlenek listája (Neovisna lista – Željko Glasnović) 5.211 vokssal (24,91%-kal) egy mandátumhoz jutott. 2020-ban ismét kiemelkedő eredményt ért el a HDZ, így mindhárom mandátumot elnyerte.

Nem volt magasabb a részvétel a XII. választókörzetben választandó nemzetiségi képviselők megválasztása iránt sem. A 211.267 szavazatra jogosult választópolgár közül mindössze 37.957 (17,97%) fő járult a 6574 választóhely valamelyikében az urnákhoz és megválasztotta a nyolc kisebbségi képviselőt. A 138.539 választásra jogosult *szerb* nemzetiségű állampolgár közül csak 19.561 (14,12%) fő szavazott és a szerb kisebbség soraiból három parlamenti képviselőt választott. Valamennyien az Önálló Demokratikus Szerb Párt (Samostalna demokratska srpska stranka) tagjai. A *magyar* kisebbség soraiból 9.981 állampolgár volt jogosult szavazni. Az urnához 5.213 fő (52,23%) járult és a két jelölt közül 2.731 (53,02%) szavazattal megválasztotta Jankovics Róbertet, a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége (HMDK) jelöltjét. Az ellenjelölt Juhász Sándor 2.420 (46,98%) szavazatot kapott.

A 11.440 szavazatra jogosult *olasz* kisebbség soraiból 2.338 (20,44%) fő szavazott. Közülük az immár veteránnak számító (1992 óta képviselői mandátummal bíró) Furio Radin 1.676 (72,65%) szavazatot szerzett. A kisebbségi képviseletet bírálók leginkább az ő példáját emelik ki.

A cseh és a szlovák kisebbség 6.763 választásra jogosult állampolgára közül 1.591 (23,53%) fő szavazott a két jelölt egyikére. A cseh Vladimír Bilek 1.329 (84,43%) szavazattal nyerte meg a választásokat. A cseh jelölt így Radinnál is kevesebb

²⁸ Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (Narodne novine br. 155/02 , 47/10, 80/10, 93/11).

szavazatot kapott, mivel a cseh-szlovák kisebbség sokkal kisebb létszámú, mint az olasz.

Az osztrák, a bolgár, a német, a lengyel, a roma, a román, a ruszin, a török, az ukrán, a vláh és a zsidó nemzetiségűek szavazói száma 14.767 fő, akik közül mindössze 3.847 választópolgár (26,05%) voksolt. Képviselő lett a roma Veljko Kajtazi is 2.010 (53,16%) szavazattal. Végül a 29.777 választópolgárt számláló albán, bosnyák, montenegrói, macedón és szlovén kisebbség soraiból a megjelent 5.407 (18,16%) szavazó az albán Ermina Lekaj Prljaskaj választotta meg képviselőnek 1.354 (25,31%) szavazattal.

A fenti adatokból kitűnik, hogy csak a magyarok körében érte el a részvételi arány (52,23%) az országos szintet (52,59%), a többi kisebbség esetében az messze elmaradt az átlagtól, leginkább a szerbek körében, ahol a részvétel mindössze 14,12% volt. A 2020-as választásokon ugyanezeket a képviselőket választották meg. A szerbek közül Milorad Pupovac 10.732, Dragana Jeckov 8.375, Boris Milošević pedig 7.712 szavazatot kapott. A magyarok képviselője ismét Jankovics Róbert lett 2.807 vokssal, az olaszoké Furio Radin 888-cal, míg a többi nemzetet képviselő Vladimir Bileket 1.514-gyel, Veljko Kajtazit 3.649-cel és Ermina Lekaj Prljaskaj 1.708 szavazattal képviselik.

Horvátország mellett egyedül *Szlovénia* garantálja az országgyűlési mandátumot a nemzeti kisebbségek számára. A horvátoktól eltérően, azonban északnyugati szomszédai ezt a jogot mindössze két kisebbség – az olasz és a magyar - számára biztosítják és nem az ezeknél népesebb szerb, illetve horvát nemzetiség részére. Ezt azzal indokolják, hogy az alkotmányban az olasz és a magyar nemzetiséget őshonosnak deklarálták. Emiatt az általuk lakott településeken a szlovén mellett hivatalos nyelv a magyar, illetve az olasz, valamint a két nemzetiség egy-egy parlamenti képviselő delegálására is jogosult.²⁹

A két kisebbség jogosult a saját nemzeti szimbólumok használatára, az anyanyelvi oktatásra, a nemzeti identitás ápolására, szervezetek létrehozására, tudományos és egyéb tevékenység folytatására, az anyaországgal való kapcsolatok fenntartására. Azok a törvények, jogszabályok és általános szabályzatok, amelyek csak a nemzeti kisebbségek alkotmányban megállapított jogaira és helyzetére vonatkoznak, nem fogadhatók el a nemzeti közösségek képviselőinek beleegyezése nélkül. A Szlovén Köztársaság külön törvényben szabályozza a roma közösség helyzetét és jogait is.³⁰ Az ország törvényhozó szerve a kétkamarás parlament, amely a Nemzetgyűlésből és a Nemzeti Tanácsból áll.³¹ A 90 fős Nemzetgyűlés magyar és olasz kisebbségi képviselőjét általános, egyenlő, közvetlen és titkos választásokon négy évre választják meg a szlovén állampolgárok.³² A 2000. évi alkotmánymódosítás előírta,

²⁹ Ustava Republike Slovenije *Uradni list RS*, št. 33/91-I, 42/97, 66/2000 in 24/03. 11. člen.

³⁰ *Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*. [ZRomS-1/ (Ur.l. RS, št. 33/2007. Lásd bővebben Roman Lavtar: *Temeljne pravice: Romi in enakost pred zakonom*. Pravna praksa Ljubljana, št. 1/2005.

³¹ A szlovén felsőház a 40 tagú Államtanács (*Državni svet*), amelynek 4-4 tagja a munkaadókat, a munkavállalókat és a földműveseket, iparosokat képviseli, hat tag a mezőgazdaságban dolgozókat, 22 pedig a helyi érdekeket. *Zakon o državnem svetu* [ZDSve/ (Ur.l. RS, št. 44/1992, 11/2003 Skl.US: U-I-417/02-7, 73/2003 Odl.US: U-I-346/02-13, 76/2005).

³² *Zakon o določitvi volilnih enot za volitve poslancev v državni zbor* [ZDVEDZ/ (Ur.l. RS, št. 46/1992, 80/2004). Lásd *Szlovénia alkotmánya*. 80. člen..

hogy a képviselőket – a kisebbségi képviselők kivételével – az arányos képviselet elvének figyelembevételével választják, azzal, hogy a négy százalékos küszöb elérése szükséges.³³ A mentelmi jogot élvező honatyák az egész nép képviselői, őket semmilyen utasítás nem köti (82. §).

A legutóbbi – előrehozott – 2018. június 3-ai választásokon tizenegy választókerületben nyolc-nyolc képviselőt (összesen 88 főt) választottak, illetve a maradék két mandátumot a magyar és az olasz kisebbség adja. Az őshonos kisebbségek képviselőit a pontozáson alapuló úgynevezett Borda-rendszer alapján választják. A két kisebbség közül a magyar valamivel népesebb (a 2001 évi népszámlálás 6200 magyar ajkú szlovén állampolgárt jegyzett fel). A 3.043 (51,97%) magyar nemzetiségűek által leadott voksból 42 érvénytelen volt. Az új képviselő a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség Tanácsának elnöke Horváth Ferenc lett, akit 1.876 szavazópolgár tett az első helyre, ami 3.752 pontot jelentett, míg 374 szavazó a második helyre, ami további 374 pontot jelentett. Összes pontszáma 4.193 vagyis 60,32%. Ellenfele Sobočan Gabriela 1.047 első helyezést szerzett, ami 2.094 pontot jelentett, emellett 620 pontot szerzett másodikként is, ami összesen 2.772 pontot vagyis 39,68 %-ot tett ki.

Az olaszok közötti képviselőválasztáson 1486 szavaztak, 1464-en érvényesen. Megválasztott lett Felice Žiža 2570 ponttal.³⁴ A magyarok képviselője Horváth Ferenc megválasztása után a sajtónak elmondta: „Nemzetiségi képviselőként nem szeretnék a mérleg nyelve lenni, vagyis biztosan nem én adom a 46. szavazatot a kormányalakításhoz.”³⁵ Jóllehet a szlovén kisebbségvédelem példaértékű nemzetközi szinten, mégis Horváth Ferenc 2019-ben a szlovén politikai élet központi alakjává vált. Májusban a Szlovén Korrupcióellenes Bizottság (KPK) összeférhetetlenség miatt felhívta az országgyűlési képviselőt, hogy záros határidőn belül a két posztjának valamelyikéről mondjon le. Horváth Ferenc ezt visszautasította, mivel e megkötésről egyetlen jogszabály sem rendelkezik.

Ezután a Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség (MMÖNK) rendkívüli ülésén támogatta elnökük döntését. Az ellene irányuló támadások hátterében egyesek a Muravidék Szlovéniához való csatlolásának 100. évfordulójával kapcsolatos álláspontokat sejtik,³⁶ mások viszont úgy tartják, hogy a szlovének egy része amiatt neheztel, mert a szlovéniai nemzetiségi képviselő tagja a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának (éppúgy, mint horvátországi kollégája). Ez a testület 2004-ben jött létre mint a magyar Országgyűlés munkáját segítő tanácsadó intézmény.³⁷

³³ *Szlovénia alkotmánya*. Dopolnitev. 80. člen. Dopolnjen leta 2000. „Uradni list Republike Slovenije” broj 66/2000).

³⁴ Republika Slovenija Državna volilna komisija. <https://dvk-rs.si/arhivi/dz2018/#/rezultati> Letöltve: 2020. I. 13.

³⁵ Illés Gergő: Megerősödött a magyarságtudatunk – Szlovénia magyar képviselője a Mandinernek. In: Mandiner, 2018. VI. 07. https://mandiner.hu/cikk/20180607_horvath_ferenc_szlovenia_magyar_kepviseleje_interju

³⁶ Danica Ksela: 'Pritisk poslanca na dvojezične osnovne šole in vrte ni dopusten'. *Novice*. Murska Sobota. 2019. 05. 19. <https://www.24ur.com/novice/slovenija/horvath.html>.

³⁷ Ismertető. <https://www.parlament.hu/ismerteto>. Letöltve: 2020. I. 13.

Bosznia-Hercegovina helyzete egyedülálló, hiszen az alkotmányát nem a parlament alkotta, hanem a daytoni békeegyezmény szerves része. A szerb Slobodan Milošević, a horvát Franjo Tuđman és a bosnyák elnök Alija Izetbegović írták alá a békeszerződést és fogadták el az ország alkotmányát, amelyet az amerikai jogászok fogalmazta meg. Ezért az alkotmány - legalábbis külsőleg - az angolszász mintákra hasonlít, és nem sorolható a kontinentális jog típusába tartozó többi posztjugoszláv állam alapokmánya közé. Bosznia-Hercegovina Belgiumhoz és Ciprushoz hasonló kivételes alkotmányos konstrukciót képez, olyat, amely a politikai és etnikai ellentétek, illetve a háborús események következményeként jött létre.

A többi országtól különbözik a jogrendje abban is, hogy három államalkotó nemzetet ismer, és valamennyi jogot a bosnyák, a szerb és a horvát nemzetiségű állampolgáira ruházza. Az ország élén az egy bosnyák, egy szerb és egy horvát elnökből álló elnökség áll. A törvényhozó testület a Parlamentáris Közgyűlés, amelynek két háza van: a Népek Háza, és a Képviselőház. Az előbbi 15 delegátusból áll, minden államalkotó nemzet öt küldöttet választ a soraiból, még hozzá a bosnyák és a horvát képviselőket a Föderáció Népei, a szerb képviselőket pedig az RS Népgyűlése választja. A Népek Háza határozatképes, ha kilenc tag jelen van, de legalább három bosnyák, három horvát és három szerb képviselő.³⁸ A 42 képviselőből álló Képviselőházban egyforma számban (14-14) kapnak helyet a bosnyák, a horvát és a szerb nemzet képviselői, akiket közvetlenül választanak meg a saját entitásukban. (Tehát kétharmadukat a bosnyák-horvát föderációban, egyharmadukat pedig a szerbek képviselőtestületében). A szavazattöbbséghez elegendő a jelenlévő képviselők egyszerű többsége.

Az alapokmány egy bonyolult decentralizált politikai rendszert szabályoz, amely politikai sztenderdként a nemzeti hovatartozást írja elő, így a különböző tisztségeket a valamely államalkotó nemzethez való tartozás alapján lehetséges betölteni. Ez a megoldás ugyan a kisebbségek széles körű jogvédelmét garantálja, főként, mivel az ország jogrendszerének részét képezik az egyezmények és a különböző szerződések is, mégis az alkotmány nem teszi lehetővé a lakosság közel 10 %-át kitevő nemzeti kisebbségek (zsidók, „jugoszlávok”, romák stb.) számára az államfői, az országgyűlési képviselői stb. tisztségek elnyerését.³⁹

Erre Dervo Sejdić és Jakob Finci egy boszniai roma, illetve egy zsidó férfi már 2006-ban felhívta a nemzetközi közösség figyelmét. Az Európa Tanács égisze alatt működő Emberi Jogok Európai Bíróságához fordultak azzal a panasszal, hogy országuk alkotmánya másodrendű állampolgárnak minősíti őket. A strasbourgi bíróság ítéletében Sejdićnek és Fincinek adott igazat, az EU pedig azt várja Bosznia-Hercegovinától, hogy szüntesse meg a diszkriminációt.⁴⁰ Az ország

³⁸ Ustav Bosne i Hercegovine.

http://www.mvp.gov.ba/dobro_dosli_u_bih/drzavno_uredjenje/ustav_bih/?id=261 *Bosznia-Hercegovina alkotmánya*. Član IV. *Parlamentarna skupština*.

³⁹ Bosznia-Hercegovinában a három államalkotó nemzet közül a bosnyákok száma meghaladta a 40%-ot, a horvátoké pedig mindössze 17% körüli, mégis elvileg azonos a jogállásuk (éppúgy, mint a lakosság egyharmadát kitevő szerbeké).

⁴⁰ Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (no. 27996/06)

http://echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=hearings&w=2799606_03062009&language=lang. Letöltve: 2011. VI. 15.

működőképességéről sokat elárul az a tény, hogy a mai napig nem szerzett érvényt a fenti ítéletnek.

Szerbia alkotmánya egyéni és kollektív jogokat ír elő a kisebbségeknek, és tiltja a velük szembeni diszkriminációt. Tilos az erőszakos asszimiláció és a kisebbségek által lakott területek nemzetiségi összetételének megváltoztatása. Habár nem biztosítja a kisebbségek országgyűlési képviseletet, mégis új intézményként jelent meg 2006-ban a nemzeti tanács intézménye, amelynek hatásköre a kulturális autonómia, vagy a személyes autonómia alá tartozó négy területet öleli fel. Ezek: a nyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás, a művelődés és a kulturális hagyományok őrzése, továbbfejlesztése, valamint az anyanyelvű tájékoztatás (*Szerbia alkotmánya*, 75. §). Tíz nemzeti kisebbség - bolgár, bosnyák, bunyevác, horvát, magyar, roma, román, rutén, szlovák, ukrán - hozta létre a nemzeti tanácsot, amely a hatóságokkal együttműködve oldja meg a felmerült problémákat.

A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek jogosultak egyforma feltételek szerint hivatalnoki és vezető tisztségeket betölteni.⁴¹ A nemzeti kisebbségek számára 2004 óta a jogrend lehetővé teszi, hogy a részarányos választási rendszer alapján zajló választásokon nem kell átlépniük az ötszázalékos parlamenti küszöböt. Erre nem is lennének képesek sem önállóan, sem másik kisebbségi párttal megkötött koalícióban, ezért esetükben az úgynevezett természetes küszöböt alkalmazzák. A 250 népképviselőből álló országgyűlésbe így a kisebbségi pártok kedvezményesebb módon juthatnak be, mint az országos listákat benyújtó politikai pártok. Az egy mandátum elnyeréséhez szükséges szavazatmennyiség kiszámítása akként történik, hogy a mandátumot eredményező szavazatok számát elosztják az összes kiosztható mandátumok számával (250-el).⁴²

A választási törvény előírja, hogy a „nemzeti kisebbségi politikai párt olyan politikai párt, melynek alapcélja a nemzeti kisebbség képviselete, jogainak védelme és javítása a nemzetközi sztenderdekkel összhangban”.⁴³ Az Állami Választási Bizottság dönt arról, hogy az adott pártlista benyújtója valójában egy nemzeti kisebbségi politikai párt státuszával rendelkezik-e.

A fenti modell értelmében 2014-ben az 53,12 %-os (3 574 003 fő) részvételnél a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) a szavazatok 2,1%-ával (75.248 szavazattal)

⁴¹ Az államigazgatási, közszolgálati, autonóm tartományi szervezetekben és a helyi önkormányzatoknál dolgozók arányának meg kell felelnie a nemzetiségek országos számarányával, azaz a kisebbségeknek arányos részvételt kell biztosítani a hivataloknál.

⁴² Horváth László: Parlamenti választások Szerbiában, Montenegróban és Macedóniában. In: Parlamenti Szemle. 2017/1. pp. 95-111. <https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/2017/10/parlamentiszemle-parlamentiszemle.hu-20171-lapszam-horvath-laszlo.pdf>. Letöltve: 2020. január 2.

⁴³ Zakon o izboru narodnih poslanika (*Službeni glasnik RS*“, br. 35/00, 57/03 – odluka Ustavnog suda 72/03 - dr. zakon, 75/2003 - ispr. dr. zakona, 18/04, 85/05 - dr. zakonik, 101/05 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 104/09 - dr. zakon, 28/11 - odluka Ustavnog suda 36/11). <http://www.rik.parlament.gov.rs/doc/dokumenta/zakoni/ZoINP/zakon%20o%20izboru%20narodnih%20poslanika.pdf>. Letöltve: 2020. január 2.

hat mandátumot szerzett és így önálló parlamenti frakciót alapíthatott (minimum ötfősek a szerbiai frakciók).⁴⁴

A 2016. április 24-én lebonyolított választásokon a VMSZ négy mandátumot nyert el, ezen kívül pedig még négy kisebbségi lista jelöltjei is bejutottak a parlamentbe, mégpedig a Szandzsáki Bosnyákok Demokratikus Közössége és a Szandzsáki Demokratikus Akciópárt két-két, a Zöld Párt és a Demokratikus Cselekvés Pártja egy-egy mandátumot szerzett.⁴⁵ A VMSZ is tagja a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának (KMKF).

A 2020-as választásokon a képviselőházba négy nemzeti kisebbségi listáról kerültek be képviselők. A VMSZ az eddigi négy helyett kilenc képviselővel rendelkezik. Az albán kisebbségnek 3, két bosnyák kisebbségi pártnak pedig szintén 3, illetve 4 képviselője van.

Montenegróban az általános jogok és szabadságjogok mellett a nemzeti és etnikai közösségeknek joguk van a saját anyanyelvükön való oktatásra, valamint az információk megismerésére, továbbá az oktatási, kulturális és vallási egyesületek létrehozására, amelyeket az állam anyagilag támogat. Az alkotmány nem garantálja a nemzeti kisebbségek országgyűlési képviseletét. Ehelyett biztosítja az „autentikus képviseletét” a parlamentben és a helyi képviseleti szerveknél, valamint az arányos képviseletét a közhivatalokban, az állami hivatalokban és a helyi önkormányzatoknál.⁴⁶

Az alternatív választási küszöb alapján a kisebbségi közösségek választási listája kedvezményes módon juthat be a parlamentbe. A legkisebb délszláv országban a nemzetiségi kérdés igen bonyolult, ugyanis a montenegróiak majdnem 29%-a magát szerbnek tartja, 45%-a pedig montenegróinak, így a nemzeti kisebbségeknek (8,5% bosnyák, 5% albán, 3% muzulmán, 1-1% roma és horvát) döntő szerepe volt az ország függetlenségének kiharcolásában, ahogy annak megtartásában is. Nélkülük nem lehetséges parlamenti többség sem. 2020-ban a 81 fős parlamentben a szocialista-liberális kormány elveszítette a 42 fős szűk többségét, amelynek szerves része volt a négy kisebbségi (két bosnyák és egy-egy albán, illetve horvát) képviselő. A horvátok azonban pár héttel a választás előtt egy új pártot alapítottak, így szavazataik megoszlottak a két lista között, így egyik sem érte el a 0,35%-os küszöböt. Ezért jelenleg nincs parlamenti képviselőjük. A Szerbiához közel álló, eddig ellenzékben lévő párt mégsem tudott kormányt alakítani az egyik albán párt, a polgári Egyesült reformáció nélkül.

Macedóniában a lakosság egyharmadát kitevő albánoknak és a többi kisebbségnek igen széles körűjogaik vannak. Az albán-macedón konfliktus lezárását szolgáló 2001. évi alkotmánymódosítás szerint a macedón nyelv és a cirill írás mellett az egész ország területén hivatalos lett az albán nyelv és a latin írás is.⁴⁷ Ezenkívül az albánok jogot kaptak az anyanyelvükön kiadott személyi okmányokra, és az

⁴⁴ Bálint Csaba: *Szerbia választott, a Vajdasági Magyar Szövetség hat mandátummal frakciót alakíthat.* In: Barankovics Alapítvány. <https://barankovics.hu/cikk/jatekon-kivul/szerbia-valasztott-a-vajdasagi-magyar-szovetseg-hat-mandatummal-frakciot-alakithat>. Letöltve: 2020. január 2.

⁴⁵ Horváth i. m.

⁴⁶ Ustav Crne Gore. *Službeni list Crne Gore*, br. 1/2007. Zaštita identiteta. Član 79.

⁴⁷ Az alkotmány formulációja szerint „az a nyelv és írás, amelyet a lakosság 20%-át kitevő állampolgárok használnak”. Lásd Амандман VI. на Уставот на Република Македонија.

arányos képviselőkre valamennyi intézményben. 2019-ben újabb engedményként az albán nyelv hivatalos lett az egész ország területén. Erre még a továbbiakban egy külön fejezetben térek ki.

A 2008. február 17-én függetlenné vált *Koszovói Köztársaság* Nemzetgyűlése 120 képviselőből áll, akik közül legalább húsz mandátum biztosított a kisebbségek számára.⁴⁸ Ezek közül legalább tíz képviselőhely illeti a szerb, három a bosnyák, kettő a török, illetve egy-egy a roma, az askali, az egyiptomi és a goráni kisebbségeket, valamint további egy mandátum a romák, az askalik és az egyiptomiak azon képviselőjét, akinek a listája a legtöbb szavazatot kapta (63-64. §).⁴⁹ Erre az elosztásra akkor kerül sor, ha valamelyik kisebbség egyébként nem kapná meg az elvárható képviselést. Nyilvánvalóan a szerbekre gondolt az alkotmányozó, mivel javarészüik nem ismeri el az államot, így a választásokon sem vesz részt, ahogyan a népszámlálást is bojkottálták.

Az alkotmány a kisebbség szó helyett a közösség kifejezést használja, egyértelműen azzal a szándékkal, hogy ne sértse meg azon szerbeket, akiknek Koszovó máig erősen fájó seb. Megjegyzendő még, hogy a parlament öt alelnöke közül kettő a nemzeti közösségek soraiból került ki, az egyik közülük szerb. Koszovónak két hivatalos nyelve van: az albán és a szerb, míg a török, a bosnyák és a roma nyelvek járási szinten hivatalosak, illetve a törvénnyel összhangban használhatók országos szinten is (5. §).

Bosznia-Hercegovinához hasonlóan, Koszovóban is erős a nemzetközi közösség jelenléte. A Nemzetközi Polgári Képviselőnek hasonló jogosítványai vannak, mint Bosznia-Hercegovinában a főmegbízottnak (*High Representative*).⁵⁰

Bulgáriában a nemzeti kisebbségek számára engedélyezettek az őket általánosan megillető szabadságjogok, emellett az országban fontos politikai tényező a muszlimokat (török, pomák, roma) képviselő *Mozgalom a jogokért és szabadságjogokért* nevű politikai szervezet.⁵¹

4. Kitekintés az Európai Unió tagállamainak szabályozására

Mint láttuk a déli szomszédainknál a kisebbségek parlamenti képviselétének bevezetése a nemzetközi elismerés kivívása vagy az EU-hoz való csatlakozás

⁴⁸ Ustav Republike Kosovo - Kushtetuta e Kosovës

<http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.bosanski.pdf>

⁴⁹ Az *Askalik* az albán nyelvet beszélő muszlim vallású albánosodott romák, akik vélhetően Palesztinából származnak és nevüket az izraeli Ashkelon városról kapták. Az *Egyiptomiak* is az albán nyelvet beszélő muszlim vallású albánosodott romák, akik vélhetően Egyiptomból származnak. A *Goranik* a Gora térségben – Koszovó-Albánia és Macedónia határain – elszigetelten élő iszlám vallású délszláv etnikai csoport, amely a macedón és ószerb nyelvhez hasonló nyelvjárást beszél. Mindhárom etnikumot Szerbia külön nemzetként ismerte el.

⁵⁰ Heka László: *A szláv államok jogrendszerei*. JATEPress - Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2008, 107. p.

⁵¹ Конституция на Република България „Държавен вестник“ бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г., изм. и доп., бр. 85 от 26.09.2003 г. изм. и доп., ДВ. бр.18 от 25.02.2005 г., бр. 27 от 31.03.2006 г., бр.78 от 26.09.2006 г. - Решение № 7 на Конституционния съд от 2006 г., бр. 12 от 6.02.2007 г.) (ДВ, бр. 12 от 6 февруари 2007 г.).

érdekében történt. Ez önmagában nem nemzetközi kötelezettség, ennek ellenére több országban is található olyan intézményi megoldás, mely a kisebbségek képviselőit hivatott előmozdítani. Magyarországon a *2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról* tette lehetővé a nemzetiségek (már nem nemzeti kisebbségeknek nevezi őket a törvény) parlamenti képviselőit. Az a 2014. évi parlamenti választások óta biztosított, hogy a tizenhárom törvényben elismert nemzetiség kedvezményes mandátumot szerezhet (ha kellően nagy létszámmal rendelkeznek), vagy ennek hiányában nemzetiségi szószólót delegálhatnak az Országgyűlésbe.⁵²

Kedvezményes mandátumra jogosultak a nemzetiségi listák, „ha megszerzik az országos listákra leadott, illetve azokhoz hozzászámolt töredékszavazatok összesített száma 93-ad részének egynegyedét.”⁵³

2014-ben a kedvezményes kvóta eléréséhez 20 022 szavazatra volt szükség egy adott nemzetiségnek, amit még a két nemzetiség, a német és a roma nemzetiség sem tudta elérni. Ezért az első ciklusban a nemzetiségi szószólók képviselték a adott kisebbséget, akiknek a jogaik természetesen korlátozottabbak, mint az országgyűlési képviselőké.⁵⁴ 2018-ban a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata 26.477 érvényes szavazattal egy kedvezményes mandátumban részesült.⁵⁵

Az EU-ban Horvátországon és Szlovénián kívül további kilenc országban létezik valamilyen típusú nemzeti kisebbségi képviselő. Belgiumban (egy felsőházi) és Cipruson területi-etnikai alapon jár a képviselői jog⁵⁶, Dániában⁵⁷, Finnországban (az Eduskunta 200 képviselője közül egyet a többségében svéd anyanyelvűek lakta

⁵² Erről lásd inter alia: Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselői – nemzetközi kitekintésben. In: *Kisebbségkutatás* 2014/1. pp. 15-29.; Kurucz Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviselőinek kérdéséről. In: *Pázmány Law Working Papers* 2013/14.; Móré Sándor: A nemzetiségi szószóló intézmény jogi kerete és működésének első két éve. 2016 In: *Parlamenti Szemle* 2016/2. pp. 30/51.; Szabó Zsolt: A nemzetiségi szószólók. In: Karsai, József (szerk.): *A képviselők és a nemzetiségi szószólók jogállása és javadalmazása*, Országgyűlés Hivatala. Budapest, 2014., pp. 49-52.; Tar Ferenc (2015): Képviselők vagy szószólók? – Kisebbségi képviselőválasztás Magyarországon. In: *Modern Geográfia* 2015/II. pp. 25-40.

⁵³ Kurucz Gábor: *Az általános és egyenlő választójog elvével összefüggő kihívások alkotmányjogi elemzése a magyar szabályozás tükrében*. Doktori értekezés. Budapest 2019. 107. p. https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Kurucz_G%C3%A1bor_dolgozatv.pdf

⁵⁴ A szószólók jogait és kötelezettségeit tartalmazza a *Nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény*, valamint az *Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény* és az *Egyes házszabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) Országgyűlési határozat*. is biztosítja.

⁵⁵ Nemzeti Választási Iroda https://www.valasztas.hu/orszagos-listakeredmenye?p_p_id=ogylistaseredmenyadatlap_WAR_nvnrportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&ogylistaseredmenyadatlap_WAR_nvnrportlet_tabId=tab2

⁵⁶ A ciprusi Vouli Ton Antiprosópon nevű parlament 1985-től 80 képviselőből áll, kik közül 56 tagot (70%-ot) adott a görög és 24-et (30%-ot) a török ciprióta közösség. Az etnikai konfliktusok miatt a megosztott országban a török ciprióták számára fenntartott helyek 1963 óta betöltetlenek. Három képviselő (vagyis a mandátumok 10%-át) az örmény, a maronita és a katolikus vallású kisebbségek sorából kerül ki.

⁵⁷ A Fölketing nevű parlament 179 képviselőjéből 2-2 főt a dán fennhatóság alá tartozó autonóm Grönland (2 166 086 km² területű, ám mindössze 56 ezer fős szigete), illetve az alig 50 ezer fős Feröer-szigetek (pontosabban annak Løgting nevű parlamentje) delegálnak.

autonóm Aaland-szigetek adja,⁵⁸ valamint a számiknak saját kulturális önkormányzatuk – Saamelaiskäräjät – van, melynek 11, többek között nyelvi, bányászati, erdészeti és oktatási jogosultságai vannak⁵⁹) és az olasz Szenátusban a zömében kisebbségek által lakott területeken külön választókerületekben választják a gyakran a kisebbséghez tartozó képviselőt. Végül egyfajta képviselőbiztosítás történhet az alacsonyabb vagy kedvezményes választási küszöb előírásával. Magyarország, Olaszország (képviselőház)⁶⁰, Románia (alsóház), valamint Lengyelország esetében ez a választási küszöb meghatározásának a hiányával valósul meg.

Valójában a horvátok és a szlovénok mellett csupán a belgák, a dánok és a finnek biztosítják a kisebbségi képviselőket. A két jugoszláv utódállam megoldása azonban eltér a többitől, mivel esetükben konkrét kisebbségeknek garantálja a képviselőket, míg a belgák, a dánok és a finnek egyes területeinek képviselői kapnak mandátumot a parlamentben.

Lengyelországban a nemzeti és etnikai kisebbségekről és a regionális nyelvekről szóló 2005. január 6-ai törvény kilenc kisebbséget sorol fel taxatíve Ezek: a fehérorosz, a cseh, a litván, a német, az örmény, az orosz, a szlovák, az ukrán és a zsidó.⁶¹ A Sejmbe történő választásnál a kisebbségi jelölteknek nem kell elérni az öt százalékos küszöböt (ennek köszönhetően a német kisebbség az utóbbi években megválaszthatja a képviselőjét).⁶²

Spanyolországban az Autonóm Közösségek egy-egy szenátort küldhetnek a felsőházba és további egy szenátort minden területükön élő egymillió lakos után. A francia Assemblée Nationale és a luxemburgi Chambre des Députés nem ismerik a nemzeti kisebbségek intézményét, ahogy Görögország sem. Ez utóbbiban csak nyelvi-vallási kisebbségek léteznek, akik a Vouli ton Ellinon nevű parlamentben éppúgy választanak képviselőt, mint bármelyik más állampolgár.⁶³ Jelenleg három

⁵⁸ Åland-szigetek mintegy háromszáz lakható szigetből álló, zömében svéd anyanyelvű lakosságból tevődik össze. Lásd: Summers, James J.: *The Right of Self-Determination and Nationalism*. In: *International Law - International Journal on Minority and Group Rights*, 12/2005. 344. p.

⁵⁹ Saamelaiskäräjät <https://www.samediggi.fi/lautakunnat/elinkeino-ja-oikeus/lainsaadanto/>

⁶⁰ Olaszországban a nemzeti kisebbségeknek kijár a védelem, de a két kamarás (Camera dei deputati és a Senato della Repubblica) országgyűlésben mindenki az egész „nemzetet” képviseli (az Alkotmány 67. §). Azonban a *Rosatellum* néven ismert *2017/165-ös választási törvény (Modifiche al sistema di elezione della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica. Delega al Governo per la determinazione dei collegi elettorali uninominali e plurinominali. 17G00175 GU Serie Generale n.264 del 11-11-2017. LEGGE 3 novembre 2017, n. 165. https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2017/11/11/17G00175/sg)* egyes rendelkezések elősegítik a kisebbségi lakosságú régiók képviselőinek vagy szenátorainak megválasztását. Ilyen például a németek lakta Bolzano tartományra vonatkozó szabályozás. A képviselőházi választásoknál az elismert nyelvi kisebbségek regionális listái (Trentino Alto-Adige, Friuli-Venezia Giulia, Valle d'Aosta, Szardínia, Szicília térségben) kedvezőbb elbírálás alá esnek.

⁶¹ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Dz.U.2017.0.823 t.j. - Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym. Art. 2.

⁶² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. (Dz.U. z dnia 16 lipca 1997 r., nr 78, poz. 483, sprost.: z 2001 r. Nr 28, poz. 319).

⁶³ Forrás: *Europski centar za parlamentarna istraživanja i dokumentaciju. Izvor: Narod.hr/lesar.info/hrvatski-fokus.hr*
<http://www.scribd.com/doc/252497720/Prava-Predstavnik-Nacionalnih-Manjina-u-Parlamentima-Sa%C5%BEetak-Odgovora>.

trákiai muszlim tagja van a 300 fős parlamentnek. Számunkra különösen érdekes a román törvényhozás összetétele.

A román alkotmány elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez (6. §).⁶⁴ A választási rendszer 2015-ös átalakítása után a kétkamarás parlamentben 312 képviselői, illetve 136 szenátori mandátum mellett 18 nemzeti kisebbségi szervezet kedvezményes módon juttathat egy-egy parlamenti képviselőt a törvényhozásba.⁶⁵ Ez azt jelenti, hogy egy-egy mandátumhoz jutnak a nemzeti kisebbségekhez tartozó listák akkor is, ha nem érik el az öt százalékos választási küszöböt, de legalább négy megyében megkapják a szavazatok húsz százalékát. A gyakorlatban ez a rendelkezés csupán a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) számára jelentett biztos parlamenti jelenléte.⁶⁶

Horvátországhoz hasonlóan a külföldi románok külön választókerületben választanak négy képviselőt és két szenátort. Az ország 41 megyéje mellett Bukarest külön választókerületet képez, míg a külföldön élő románok számára egy 43. választókerületet alakítottak.

5. Horvátország, Macedónia és Bulgária esete

Jóllehet az alkotmányban és törvényekben rögzített kisebbségi jogok vitathatatlanok, mégis a kisebbségi képviselők gyakran komoly megpróbáltatásoknak vannak kitéve. E rövid kitekintésben Horvátország, Észak-Macedónia és Bulgária parlamentjeit vesszük górcső alá.

A változatoknál a parlamenttel kapcsolatos problémák a 2015. november 8-án megtartott választások után jelentkeztek. 2016. január 22-én a kormányzó HDZ szövetségese lett a három évvel korábban megalakult Most (Híd) – a független képviselők szövetsége, de a közös kormányzás rövid időtartamú volt. Az előrehozott választásokat 2016. október 10-11-én tartották meg, és ismét ez a két párt alakíthatott kormányt. Az újabb szakítás után a HDZ a liberálisokkal és a kisebbségekkel alakított kormányt. A nacionalisták számára a legnagyobb „gondot” a Szerb Demokratikus Önálló Párt (SDSS) három képviselőjének kulcsszerepe jelentett, mert nélkülük a kormánynak nem volt meg a szükséges többsége.⁶⁷ Ezért

<http://www.hrvatski-fokus.hr/index.php/najnovije-vijesti/15215-prava-predstavnika-nacionalnih-manjina-u-europskim-saborima>. *Izvor: Narod.hr/lesar.info/hrvatski-fokus.hr*

⁶⁴ Románia Alkotmánya. 62. §.

http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmánya_HU.pdf. Letöltve: 2020. január 2.

⁶⁵ Az új rendszerben csökkent a képviselők száma: a korábbi 588 mandátum helyett azóta 466 mandátum osztható ki a törvényhozó testületben, vagyis átlagban 73 ezer emberre választanak egy képviselőházi tagot és 168 ezer emberre egy szenátort.

⁶⁶ Fábíán Gyula: A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában 1918–2018, avagy „A gyulafehérvári ígéretek megtagadásától a Minority SafePack ellenzéséig – 100 év romániai kisebbségjogi történet”. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2 (2018) 165–261. 227. p.

⁶⁷ A jobboldal a fenti két pártnak felrója a „honvédelmi háborúval” kapcsolatos eltérő álláspontját, hogy Vukováriban cirilli feliratú táblákat akarnak kihelyezni, továbbá a nemzeti öntudat hiányát stb. Az ellenük

a kisebbségek ellen két sikertelen népszavazást kíséreltek megvalósítani, azzal a céllal, hogy a kisebbségi képviselők ne szavazhassanak a kormányalakításról.⁶⁸ A 2020-as választásokon a HDZ a szövetségeseivel együtt 68 mandátumhoz jutott, így a nyolc kisebbségi képviselővel ismét kormányzati pozícióba került a jobboldaliak nagy elégedetlenségére.

A 2019. február 12-e óta *Észak-Macedónia* név alatt ismert jugoszláv utódállam az ország létrehozásának pillanatától számos problémával szembesült. Elsőként a görögök kifogásolták az ország nevét, a bolgárok pedig nem ritkán a macedónokat bolgároknak nevezik, ahogy a nyelvüket is. Emellett az albán kisebbség folyamatosan követelte jogainak megerősítését.

A 2016-ban megtartott választásokon a relatív győztes 454 577 szavazattal (39,39%) a nemzeti-konzervatív Belső Macedón Forradalmi Szervezet - Macedón Nemzeti Egység Demokratikus Pártja (VMRO-DPMNE) koalíció volt, amely 51 mandátumot kapott (magának a pártnak 39 képviselőhely jutott). A köztársasági elnök a VMRO-DPMNE vezetőjét, Nikola Gruevskit bízta meg a kormányalakítással. Neki azonban nem sikerült az előírt húsz napon belül megállapodni a korábbi, 2008 és 2016 közötti szövetségeseivel, a Demokratikus Integrációs Unióval, amely a legnagyobb albán párt.

Az albán pártok ugyanis egy közös nyilatkozatban követelték az albán nyelv hivatalos elismerését, amit a VMRO-DPMNE nem tudott támogatni. Ezután a Macedóniai Szociáldemokraták Szövetségének (SDSM) elnöke, Zoran Zaev kapta meg az államfői megbízatást. A szociáldemokraták és koalíciós partnerei 436 981 (37,81%) szavazattal és 49 mandátummal rendelkeztek a Sobranie nevű országgyűlésben. Zaev megegyezett az albán pártokkal - a Demokratikus Integrációs Unióval (DUI), amely tíz képviselő helyet kapott, továbbá az Alternativa nevű háromfős albán blokkal (a Besa-párt többsége), és az SDSM tradicionális szövetségeseivel az Albánok Demokratikus Pártjával (DPA), amely két képviselővel rendelkezik. A parlamenti többséget egy-egy képviselővel biztosítja még a Macedóniai Romák Szövetsége és a Török Demokrata Párt. A köztársasági elnök, Đorgo Ivanov azonban nem akarta megbízni Zaevet a kormányalakítással, mivel az bejelentette az albán nyelv egyenrangúságát.⁶⁹ Végül április 27-én megalakult a Sobranie, amely elnökének a DUI jelöltjét Talat Xhaferit (ejtsd Dzszaferi) választotta meg. Ekkor törtek be az épületbe a tiltakozó jobboldali aktivisták, akik megtámadták a képviselőket. 70 állampolgár, 22 rendőr és három képviselő szorult orvosi segítségre, közülük az albán nemzetiségű képviselőt kórházba is kellett szállítani. Ezt követően 2017. május 31-én a Sobranie bizalmat szavazott az új kormánynak, amely a tizenöt albán képviselő nélkül nem működhetne. Jóllehet az ellenzékben is található

irányuló támadás lényegében a HDZ mostani vezetőségére irányul, amelyet még a párt szavazóinak egy része is „baloldali elhajlásokkal” vádolja.

⁶⁸ U ime obitelji: Nije dobro da manjina određuje premijera i Vladu. In: Direktno.hr. 2017. 09. 19. <https://direktno.hr/domovina/u-ime-obitelji-nije-dobro-da-manjina-odredjuje-premijera-i-vladu-98276/>. Letöltve: 2020. I. 7.; Željka Godeč: Burne reakcije nakon inicijative udruge „U ime obitelji” 'Taj referendum je totalitaran, HDZ se od njega mora ograditi!' In: Jutarnji list Zagreb, 2018. 05. 01. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/burne-reakcije-nakon-inicijative-udruge-u-ime-obitelji-taj-referendum-je-totalitaran-hdz-se-od-njega-mora-ograditi/7306549/>. Letöltve: 2020. I. 7.

⁶⁹ „Иванов не му го дава мандатот на Заев”. *Дојче Веле*. 1 март 2017. конс. 28 април 2017.

két albán párt - az Albánok Szövetsége három és a Besa két képviselővel – mégis az elégedetlenek a kormányon lévőket bírálják a hazaszeretet hiánya miatt. A közel három évtizedig tartó görög-macedón probléma is megoldásra került, amely a két ország között 2018. június 17-én aláírt kompromisszumos megállapodás (Prespanski dogovor) aláírásával kezdődött. Ezt követően a macedón parlament 2019. január 11-én kétharmados többséggel elfogadta az ország nevének megváltoztatásáról szóló alkotmánymódosítási javaslatot (a 120 tagú Sobranie 81 képviselője szavazott igennel a javaslatra, a VMRO-DPMNE pedig bojkottálta az ülést.)⁷⁰

Végül a parlament elfogadta a hivatalos nyelvről szóló törvényt, amely a macedón mellett az albánt is hivatalos nyelvvé tette. Ez újabb komoly nézeteltéréseket eredményezett.⁷¹ 2019 januárjában Đorgo Ivanov köztársasági elnök nem volt hajlandó másodjára sem aláírni, mert alkotmányellenesnek minősítette.⁷² Végül azt az országgyűlés elnökének aláírásával kihirdették a hivatalos közlönyben (*Службен весник на Република Македонија*).⁷³

A VMRO-DPMNE ezután az alkotmánybírósághoz fordult kifogást emelve a törvény hatályba lépése miatt az államfő aláírásának hiányában.⁷⁴ A nemzeti oldalnak különösen az „fáj”, hogy ezután az országgyűlés elnöke az üléseket akár albán nyelven is vezetheti. Az alkotmánybíróság több mint két év után tűzte ki 2021. március 18-án az előkészítő tárgyalást a Prespai Egyezmény és az albán nyelv hivatalossá tételéről szóló törvények ügyében.⁷⁵ Az alkotmánybíróság arra hivatkozott, hogy több alkotmányos panasz érkezett a 2019. év folyamán (A Levica és a VMRO-DPMNE politikai pártok mellett, a Macedónok Világkongresszusa, Solza Grceva és Tanja Karakamieševa professzorok, illetve több állampolgár részéről), így azokat egyesítették.⁷⁶ Tekintettel arra, hogy időközben (2021. május 26-án) az alkotmánybíróság élére új elnököt választottak Dobrila Kacarska személyében (az alkotmánybíróság kilenc bírójából hatan szavaztak rá)⁷⁷, és további bírók kinevezése

⁷⁰ Hasonlóan szoros eredmény született a görög parlamentben is 2019. január 25-én a ratifikálási szavazásnál (153 képviselő igennel, 146 nemmel szavazott).

⁷¹ Sinisa Jakov Marusic: Северна Македонија: Законот за јазиците, повторно ги стави на тест меѓуетничките односи. In: *Balkan Transitional Justice*. <https://balkaninsight.com/2019/12/30/северна-македонија-законот-за-јазици/?lang=mk>. Letöltve: 2020. I. 8.

⁷² Albanski drugi službeni jezik u Makedoniji. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/albanski-drugi-službeni-jezik-u-makedoniji> Letöltve: 2020. I. 8.

⁷³ Dejan Saveski: Proceduralna neustavnost i nezakonitost Prespanskog sporazuma, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 57 (4), Split, 2020, pp.1193-1225

⁷⁴ Makedonska opozicija traži ukidanje Zakona o jezicima. In: *Danas*, Beograd. 2019. I. 19. <https://www.danas.rs/svet/makedonska-opozicija-trazi-ukidanje-zakona-o-jezicima/>: 2020. I. 8.

⁷⁵ The Law on the Prespa Agreement and the Law on the Use of Languages before the Constitutional Court. In: Слободен печат. мк. <https://www.slobodenpecat.mk/en/zakonot-za-dogovorot-od-prespa-i-zakonot-za-upotreba-na-jazicite-pred-ustavniot-sud/>.

⁷⁶ Уставниот суд расправа за Законот за Договорот од Преспа и за Законот за употреба на јазиците. In: 24 mk. <https://24.mk/details/ustavniot-sud-rasprava-za-zakonot-za-dogovorot-od-prespa-i-za-zakonot-za-upotreba-na-jazicite?fbclid=IwAR1tKzH8c-HTDW1ZsvqgM2sGBW5W6YDp3URgGeFYszqZD7a1ZuRhLaBVXXM>. Letöltve: 2021. június 9.

⁷⁷ Judge Kacarska Appointed President of Constitutional Court. in: Skopje Diem. Macedonia in English. <https://skopjediem.com/2021/05/27/judge-kacarska-appointed-president-of-constitutional-court/>.

is várat magára, így az ítélet megszületése várhatóan el fog húzódni.⁷⁸ Az alkotmánybíróság elnök asszonyának megválasztását egyébként az ellenzék nagy bizalmatlansággal fogadta, annál is inkább, mert a VMRO-DPMNE képviselői már tavaly novemberben Kacarska megválasztását a parlamentben (Sobranie) transzparenssekkal és zajkeltéssel próbálták megakadályozni.⁷⁹ Ez a bírónő volt annak a szkopjei bírói tanácsnak az elnöke, amely ítélkezett a 2017. április 27-én a parlament épületében elkövetett fizikai támadás ügyében. A tizenhat szabadságvesztésre ítélt személy között több VMRO-DPMNE-tag is volt, egyebek közt az akkori belügyminiszter, Mitko Cavkov is, akit „az alkotmányos rend és a biztonság veszélyeztetése terrorista cselekmény elkövetésével” váddal 18 év szabadságvesztés büntetésre ítélte a bíróság.⁸⁰ Igor Janušev a VMRO-DPMNE főtitkára igazságtalannak és politikailag elfogultnak nevezte az ítéletet.⁸¹ A konzervatívok tehát nem szívesen látták őt alkotmánybíróként, fél évvel később Kacarska már az AB elnöke lett.

A fent elmondottak tükrében feltétlenül meg kell említeni *Bulgária* példáját is. Ott az ország lakosságának 12-13 %-át kitevő muszlimok java része török nemzetiségű, de közöttük is akadnak az iszlám hitre áttért helyi keresztények leszármazottjai. Ezeket a volt Jugoszlávia területén bosnyákoknak nevezik (korábban muzulmán volt a nevük), a bolgárok viszont őket pomákoknak („*помаци*”) hívják. Számuk a Balkánon eléri a félmilliót, ebből közel 300 ezren Bulgáriában, 150 ezren Törökországban élnek.⁸²

A bolgárok szerint a pomák elnevezés a bolgár segíteni („*помара*”) szóból származik, mivel az iszlámra áttért bolgárok „kollaboránsként segítették a török hódítót”. A rendszerváltás után a bulgáriai törökök és pomákok létrehozták a Mozgalom a Jogokért és Szabadságjogokért (*Движение за права и свободи, DPS*) nevű politikai tömörülést, amely az ország harmadik legerősebb politikai tényezőjeként képviseli a muszlimok etnikai vallási, kulturális és egyéb érdekeit. Ez a politikai tömörülés az 1991. évi választásokat követően a győztes Demokratikus Erők Uniójának koalíciós partnere lett, ami miatt a szocialisták az alkotmánybírósághoz fordultak.

Kérték a DPS betiltását és képviselői mandátumainak megsemmisítését, mert az alkotmány szerint „etnikai, faji vagy felekezeti alapon politikai párt nem hozható létre”. Az alkotmánybíróság egyetlen szavazattal elutasította az indítványt azzal az indokolással, hogy a DPS nem politikai párt, hanem egy törvényesen bejegyzett

⁷⁸ Александар Димитриеви: Добрила Кацарска е нова претседателка на Уставниот суд. In: 360 степени. <https://360stepeni.mk/dobрила-katsarska-e-nova-pretседателка-na-ustaven-sud/>; Maksimal: Судијката Добрила Кацарска е нова претседателка на Уставниот суд. In: *Pravdiko. mk*. <https://www.pravdiko.mk/sudijkata-dobрила-katsarska-e-nova-pretседателка-na-ustavniot-sud/>. Letöltve. 2021. június 9.

⁷⁹ Александра М. Митевска: Пародија во собраниската сала: Вмрвците свиркаат против изборот на Кацарска за уставна судија. In: 360 степени. <https://360stepeni.mk/parodiја-vo-sobraniskata-sala-vmrovtsite-svirkaat-protiv-izborot-na-katsarska-za-ustavna-sudijka/>.

⁸⁰ Dominik Istrate: Court in North Macedonia jails former government officials over 2017 protests. In: Emerging Europe. 2019. march 19. <https://emerging-europe.com/news/north-macedonian-court-jails-former-government-officials-over-2017-protests/>

⁸¹ U. o.

⁸² Lásd Mario Apostolov: *The Pomaks: A Religious Minority in the Balkans*. Nationalities Papers 1996. 24(4), pp. 727-742.

politikai tömörülés. Emellett pedig nem lehet betiltani egyetlen politikai szervezetet sem azon az alapon, hogy tagjainak zöme egy vallási vagy etnikai közösséghez tartozik. A DPS jelenleg 25 képviselőjével a 240 fős bolgár Nemzetgyűlésben (*Народно събрание на Република България*) ellenzékben van, így ezzel kapcsolatosan ideiglenesen nincsenek kisebbségi viták.

Zárszó

A nemzeti kisebbségek részvétele az állam ügyeinek intézésében különböző módon valósulhat meg. Európa volt szocialista országaiban a rendszerváltást követően ennek megvalósítása eltérő módon történt. Bebizonyosodott, hogy a rendszerváltás után az etnikailag homogénebb országok (Magyarország, Lengyelország, Csehország) könnyebben építették fel a demokratikus társadalmakat, míg a soknemzetiségű országokban (posztjugoszláv utódállamok, Bulgária, Románia) széthúzás és nemzetiségű konfliktusok tapasztalhatók. Azokban, amelyekben nemzeti konfliktusok zajlottak, az állam igyekezett minél nagyobb mértékben integrálni a kisebbségeket, beleértve azt a nemzetiséget is, amely szembeszállt vele. Ezzel egyrészt megnyerte annak lojalitását és csökkentette a leendő újabb etnikai villongások lehetőségét. A jugoszláv utódállamok esetében erre szükség mutatkozott Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában is, ahol a helyi szerbek nagy része nem volt hajlandó elismerni az új államok függetlenségét és azt sem, hogy ők azokban már nem az államalkotó nemzet részei, hanem nemzeti kisebbségek. Észak Macedóniában a kormánynak az albánok, Koszovóban pedig a szerbek bizalmát kell megnyernie. Szlovénia esete annyiban más, hogy a parlamenti képviselőket nem a két legnagyobb kisebbségnek – a szerbnek és a horvátnak – biztosította, hanem az őshonosnak nevezett magyar és olasz nemzetiségnek. Szerbia az egyetlen utódállam, amely Vajdaságban területi autonómiát ismer el az 1,2 milliós kisebbségben lévő nemzeteknek, akik képviseltetik magukat autonómiai és állami szinten egyaránt. A montenegróiak nemzetiségi kérdése is érdekesen alakul immár másfél évszázada. A tősgyökeres lakosság egyik fele magát szerbnek tartja, a másik (jelenleg többségben lévő) pedig montenegróinak. Mivel egyik félnek sincs abszolút többsége, így a kisebbségeknek döntő szerepe van az ország kormányzásában.

A kisebbségekkel szembeni magatartás, főleg a parlamenti képviselőket garantálása tanúskodik az adott ország demokratizálásáról, illetve az európai sztenderdek tiszteletben tartásáról. Jóllehet a kisebbségi képviselőket megadását a legtöbb ország jó szemmel nézi, mégis akadnak ellenlábasai is, akik felróják, hogy ezáltal sérül a választópolgárok egyenjogúsága, mely szerint egy választópolgárnak egy szavazatra van joga. Mivel a kisebbségek szavazhatnak az országos listára és a saját képviselőjükre is, ezért a bírálók úgy tartják, hogy ők emiatt többjogokat kapnak. Ez egy olyan érv, amely növelheti a többségi nemzet és a kisebbségek közötti feszültségeket. Végül soron ez a társadalom dezintegrációjához vezethet.

Véleményem szerint a szerzett jogok esetleges megvonása, amit egyes horvát szervezetek indítványoznak, biztosan komoly feszültségeket okoznának és rossz hatással lennének a demokratikus intézmények erősítésére. Ugyanakkor célszerű

átgondolni, hogy a parlamenti képviselet helyet valami más megoldással lehetne-e biztosítani a kisebbségek részvételét az ország ügyeinek intézésében. Elsősorban olyan megoldást kellene keresni, amellyel a kisebbségi jogaiknak biztosítását és védelmét kellő módon elláthassák, de a politikai csatározásokat elkerülhessék. Ezzel elháríthatnák azt a gyakori vádat, hogy az anyaországuk érdekeit képviselik, és nem azon államét, amelynek állampolgárai és megválasztott országgyűlési képviselői.

A mesterséges intelligencia megjelenésének egyes magánjogi vetületei*

Juhász Ágnes**

Az utóbbi évek technológiai fejlődése, a mesterséges intelligencia megjelenése és egyre nagyobb térnyerése a tudományos kutatások számos új irányát hívta életre. Nem kivétel ez alól a jogtudomány sem, hiszen valószínűleg nincs a jognak egyetlen olyan területe sem, amely a technológiai hatásoktól teljes mértékben érintetlen maradna. A magánjogon belül az egyik domináns kutatási irányt a technológiai fejlesztések eredményeként előálló újfajta eszközök által felvetett felelősségi kérdések jelentik, amelyek ugyanakkor szorosan kapcsolódnak a közigazgatási jog, valamint az alkotmányjog, adatvédelem területéhez. A mesterséges intelligencia megjelenése a klasszikus szerződési jog területén is kérdéseket vet fel, a kutatások újabb irányaként körvonalazható az ún. okos (intelligens) szerződésekkel kapcsolatos kérdések feltárása.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, autonóm gépjárművek, gépjármű feletti irányítás átvétele, automatizált üzemmód, okos szerződés

Civil Law Implications of the Appearance of Artificial Intelligence

The technological development in recent years, the appearance of artificial intelligence and its spread brought several many new directions of scientific research. Jurisprudence is no exception to this, since there is probably no field of law which would remain completely free from technological impacts. Within the private law, liability issues raised by new vehicles resulting from technological developments are one dominant research direction. Nevertheless, these questions are closely linked to the field of administrative law, constitutional law and data protection as well. The appearance of artificial intelligence also poses serious questions in the field of classical contract law; revealing issues relating to smart contracts can be drawn as new research direction.

Keywords: artificial intelligence, automated driving, transition to manual, takeover of control, automated mode, smart contract

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.940

Bevezető gondolatok

A mesterséges intelligencia-kutatások napjainkban különös népszerűségnek örvendenek. Ez nem is meglepő, hiszen a 21. században zajló negyedik ipari

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** Habilitált egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Polgári Jogi Intézeti Tanszék.

forradalom (Ipar 4.0.)¹, amelynek mi magunk is tanúi vagyunk, alapjaiban változtatja meg a világot és ezzel együtt az életünk szinte valamennyi területét. A digitális transzformációnak is nevezett folyama hatással van a munkavégzési tevékenységünkre, miközben a magánéletünk sem marad érintetlenül. Az „okosodással” párhuzamosan szinte valamennyi szakma bizonyos mértékű változáson megy keresztül, így a nagyon hosszú ideig csak az informatikai szakemberek számára érthető és elérhető, éppen ezért titokzatosnak és kiismerhetetlennek tűnő technológia, a mesterséges intelligencia ma már az átlagemberek mindennapi életében és munkavégzési folyamataiban is megjelenik, abba beépül.

Tanulmányomban a 2017-2020 közötti időszakban az EFOP 3.6.2. projekt civilisztikai kutatásainak keretében – több, hosszabb-rövidebb szakaszban – folytatott kutatási tevékenység főbb irányait és eredményeit, legfőbb megállapításait foglalom össze.

A kutatás *első időszakának* (2017. szeptember 1. – 2018. június 30.) középpontjában az *automatizált gépjárművekkel kapcsolatos kérdések szabályozási tendenciáinak vizsgálata* állt.

Az automatizált gépjárművek a gyakorlatban már a megjelenésük első pillanatától kezdve számos problémát vetettek fel, amelyek kezelésére, a megfelelő jogi keretek megteremtésére kezdettől fogva felmerült az igény. A kérdéskör egyik legfontosabb jellemzőjeként szükséges ugyanakkor kiemelni, hogy a megalkotandó, majd később elfogadásra kerülő jogi szabályozás minden esetben elmarad a technikai realitástól: a jogi háttér megteremtésének folyamata, a jogalkotás ritmusa ugyanis nem képes felvenni a versenyt az utóbbi években az autóipar területén lezajlott robbanásszerű és úgy tűnik, továbbra sem lassuló technológiai fejlődéssel.

Az automatizált gépjárművekre vonatkozó szabályozási tendenciák átfogó, összehasonlító jellegű vizsgálata a kutatási folyamat során nem öncélú tevékenységként jelent meg. Háttérében az a megfontolás állt, hogy közelebbi vizsgálatnak vessük alá és összehasonlítsunk *különböző szabályozási megoldásokat*, így például az USA egyes tagállamaiban elfogadott rendelkezéseket, valamint a német közötti közlekedési jogszabály automatizált gépjárművekre tekintettel beiktatott módosítását, hogy a kutatás eredményeként megfogalmazott következtetések, megállapítások *támpontként*, a vizsgált rendelkezések pedig adott esetben akár *modellként* is *szolgálhassanak a magyar jogalkotó számára az automatizált gépjárművekre vonatkozó jogi keretrendszer jövőbeli kialakítása során*.

A kutatási periódus *második időszakában* (2019. július 1. – 2019. december 31.) a vizsgálódások fő irányát ugyan még továbbra is az automatizált gépjárművekkel kapcsolatos problémák feltárása képezte, a szabályozási megoldások összevetése, illetőleg azok pozitív vonásainak beazonosítása és kiemelése mellett azonban fokozatosan megjelentek, majd egyre *dominánsabbá váltak olyan konkrét kérdéskörök, amelyek a mindenkori jogalkotó részéről a jövőben mindenképpen jogi rendelkezések megalkotását igénylik*. Ide sorolható egyrészt a különböző felelősségi kérdések megválaszolása (pl. automatizált gépjárművek által okozott

¹ Az Ipar 4.0. kifejezés eredetéről és használatáról lásd bővebben: FÜLEP István – Nick Gábor – VÁRGEDŐ Tamás: Zászlón a digitalizáció – Ipar 4.0. In: *Új Magyar Közigazgatás*, 2018/2. sz., 46-56. o.

károkért való felelősség megítélése, termékfelelősség tényállásának alkalmazhatósága, stb.), másrészt a gépjárművezető és az automatizált gépjármű közötti viszony, a „feladatmegosztás” precíz leírása, különös tekintettel a gépjárművezető jelentősen átalakuló szerepkörére.

A kutatási tevékenység *harmadik szakaszában* (2020. január 1. – 2020. június 30.) egy új, a korábitól teljes mértékben elkülönülő kutatási irány jelent meg, amelynek *középpontjában a digitalizációs folyamat, különösen a mesterséges intelligencia, illetőleg ezen jelenségeknek és azok hatásainak kötelmi jogba, szerződési jogba történő „beszivárgása” és az ennek nyomán körvonalazódó kihívások magánjogi szempontú vizsgálata* állt. A kutatások kiterjedtek a napjainkban terjedőben lévő és egyre nagyobb népszerűségnek örvendő, ún. *okos (intelligens) szerződésre* is, vizsgálva annak klasszikus szerződési jogi szabályozási rendszerbe történő beilleszthetőségét. Az említett kutatási irány jelenleg még lezáratlan. A kutatási folyamat során további vizsgálandó kérdések körvonalazódtak, így a kutatás vélhetően a jövőben, a projekt lezárultát követően is folytatódik.

A következő néhány oldalon a fentiekben röviden összefoglalt vizsgálódási irányok részletes bemutatására és a főbb kutatási megállapítások ismertetésére kerül sor a kutatási eredményeket összefoglaló, már publikált vagy még megjelenés alatt álló magyar és idegen nyelvű tanulmányok, szakcikkek hivatkozása mellett.

1. Az automatizált gépjárművekre vonatkozó szabályozási megoldások összehasonlító jellegű vizsgálata

Az automatizált gépjárművekre vonatkozóan az utóbbi időben a világ szinte minden pontján megjelentek már különböző, hol többé, hol kevésbé részletes szabályozási megoldások, amelyek azonban többnyire csak egy-egy sarkalatos kérdés kapcsán álltak összhangban egymással. *Egységes, nemzetközi szintű szabályozás máig sem létezik, az automatizált gépjárművekre vonatkozó jogi kereteket továbbra is a sokféleség jellemzi* annak ellenére, hogy magára a közúti közlekedésre már több, mint egy évszázada egységes szabályanyag vonatkozik.²

Ennek megfelelően, az automatizált gépjárművek szabályozásának átfogó vizsgálatára irányuló kutatási tevékenység is több különböző irányt foglalt magában. Vizsgálat tárgyát képezte egyrészt a *közúti közlekedésre vonatkozó nemzetközi szabályanyag*, vagyis az 1968-as bécsi Közúti Közlekedési Egyezmény (a továbbiakban KKE) és annak 2016-os, az automatizált gépjárművek közúti megjelenésére tekintettel beiktatott módosítása (a). A másik kutatási irányt az *USA tagállamainak szintjén elfogadott, automatizált (az amerikai szóhasználatot figyelembe véve önzetű vagy autonóm) gépjárművekre vonatkozó rendelkezések*

² A közúti közlekedési szabályok nemzetközi szintű egységesítésére irányuló folyamat első mérföldköve az 1926. évi Párizsi Egyezmény elfogadása volt, amelyet utóbb az 1949. évi Genfi Egyezmény, majd a jelenleg is hatályos, 1968-ban Bécsben elfogadott Közúti Közlekedési Egyezmény váltott fel. Ez utóbbi átfogó jelleggel rögzíti a közúti közlekedésre vonatkozó nemzetközi szabályokat, kötelezettségként előírva egyúttal az abban részes államok számára nemzeti jogszabályaiknak az egyezményben meghatározott vezetési szabályokkal való összhang megteremtését.

képezték (b), amelyet az *Európai Unió szintjén megindult jogalkotási kezdeményezések* (c), végül pedig az automatizált gépjárművek *német szabályozási modelljének* vizsgálata (d) egészített ki.

(a) A közúti közlekedés tekintetében jelenleg irányadó nemzetközi egyezmény, a fentebb már említett KKE egyik legalapvetőbb rendelkezése, hogy a (gép)járműnek minden esetben rendelkeznie kell a jármű feletti uralmat gyakorolni képes vezetővel.³ Noha a KKE hivatkozott cikke ez idő szerint is hatályos, az egyezmény 2016-os – részben német kezdeményezésű – módosításának elfogadásával (az 5bis cikk beiktatásával) nemzetközi szinten elhárultak az automatizált gépjárművek közúti forgalomban történő részvételének jogi akadályai. A *módosítás folytán elismerést nyert* ugyanis a jármű irányítását befolyásoló különböző technikai, ún. *vezetéstámogató rendszerek, valamint a gépjármű feletti uralmat az embert – részben vagy egészben – helyettesítve gyakorló rendszerek alkalmazása* is. Ez utóbbiak esetén lényeges feltétel az adott rendszer gépjárművezető általi felülbíráhatósága, vagyis az, hogy a gépjárművezető az ún. automatizált módról kézi irányításra válthasson (pl. szükség esetén, veszélyhelyzet elkerülése érdekében) vagy a rendszert akár ki is kapcsolhassa.

(b) A kutatási tevékenység során vizsgálat tárgyát képezték az *USA egyes*, – a kutatási tevékenység kezdeti szakaszában még mindössze néhány – *tagállamában elfogadott szabályozási megoldások*. Az USA tagállamainak sorában – és egyúttal a világ valamennyi országát tekintve is – 2011-ben *Nevada* volt az első olyan állam, amely rendelkezéseket fogadott el az önvezető gépjárművekre vonatkozóan.⁴ A következő két év folyamán több államban (pl. *Florida*⁵, *Kalifornia*⁶ és *Michigar*)⁷ is hasonló jogszabály is született.

Az ezen államok által kialakított rendelkezéseket alapul véve, azokat egyfajta mintaként tekintve az elmúlt időszakban egyre több állam ismerte fel az automatizált gépjárművek közúti megjelenésével kapcsolatos jogi keretek megteremtésének szükségességét. Az USA-beli, tagállami szintű szabályozás a kutatás kezdetén megfigyelt állapotához képest mindössze néhány év elteltével az automatizált gépjárművek szabályozása eltérő tendenciát mutat: mostanra elenyészőnek mondható azoknak a tagállamoknak a száma, amelyekben az effajta gépjárművekre vonatkozóan semmiféle jogi rendelkezés nincs hatályban.^{9 10}

A szabályozási megoldások kisebb-nagyobb eltérései mellett a különböző tagállami jogszabályok legfőbb közös vonásaként említhető, hogy azok mindegyike

³ KKE, 8. cikk, 1. pont

⁴ Assembly Bill (AB) 511 (2011), Senate Bill (SB) 313 (2011)

⁵ House Bill (HB) 1207 (2012)

⁶ Senate Bill (SB) 1298 (2012)

⁷ Senate Bill (SB) 169 (2013), Senate Bill (SB) 663 (2013)

⁸ Az említett tagállami szabályozások részletes ismertetését lásd: SMITH i.m. 501-508. o.

⁹ Az USA tagállamainak vonatkozó szabályozásával kapcsolatos naprakész információk az NCSL (National Conference of State Legislatures) honlapján (www.ncsl.org) érhetők el.

¹⁰ A szabályozási modellek vizsgálatára és összehasonlítására irányuló kutatási tevékenység eredményeinek összefoglalását lásd: JUHÁSZ Ágnes: *The Regulatory Framework and Models of Self-Driving Cars*, In: *Zbornik Radova Pravni Fakultet (Novi Sad)*, 2018/3. sz., 1371-1389. o.

rögzíti az automatizált gépjármű fogalmát.¹¹ Meghatározásra kerülnek továbbá az önvezető gépjárművek gyártó általi közúti tesztelésével és azok közúti forgalomban való nem tesztüzemű részvételével kapcsolatos feltételek és a vezetői engedély megszerzésére vonatkozó rendelkezések.¹²

(c) Az automatizált gépjárművekkel kapcsolatos kutatások megkezdésekor az európai államok körében még szintén meglehetősen ritka volt, ha egy nemzeti jogalkotó megkísérelte az automatizált gépjárművekkel kapcsolatosan felmerülő kérdések jogi rendezését. Ebből a szempontból egyértelműen kiemelést érdemel Németország, amelynek vezetése elsőként ismerte fel az automatizált gépjárművekre vonatkozó jogi szabályanyag megteremtésének szükségességét és ennek érdekében a már létező jogi környezetet hozzáigazította a technológiai fejlődés fokához.

A német szövetségi kormány 2015 novemberében tett közzé egy stratégiát¹³, amelyben rögzítette, hogy szükségesnek tartja a közúti közlekedési szabályanyag módosítását az önvezető gépjárművek közúti forgalomban való részvételének megteremtése érdekében. A német közúti közlekedési törvény (*Straßenverkehrsgesetz*, a továbbiakban *StVG*) – a korábban a német parlament elé terjesztett tervezetnek¹⁴ megfelelő – módosítására végül 2017 folyamán került sor.¹⁵

A német jogalkotó az automatizált gépjárművekre vonatkozó alapvető, az automatizáltság fokát figyelembe véve differenciált rendelkezések¹⁶ megalkotásával megteremtette az automatizált funkciókkal rendelkező gépjárművek közúti forgalomba történő biztonságos bevezetésének alapjait, kísérletet téve egyúttal az

¹¹ . Az USA gyakorlatát tekintve az automatizált gépjárművek megjelölésére az „*autonomous vehicle*” kifejezés a legelterjedtebb, azonban ismert az „*automated vehicle*”, valamint az „*automated driving system-equipped vehicle*” és az „*automated motor vehicle*” kifejezés is. Az említett kifejezések lényegi elemeiket tekintve többé-kevésbé fedik egymást, azonban azok pontos értelmezését az egyes tagállami jogalkotók további alapvető fogalmak (pl. „*autonomous technology*”, „*operator*”, „*automated mode*”, „*automated driving system*” stb.) megalkotásával segítik.

¹² SORIANO, Bernard C. – DOUGHERTY, Stephanie L. – SOUBLET, Brian G. – TRIEPKE, Kristin J.: Autonomous Vehicles: A Perspective from the California Department of Motor Vehicle, in: *Road Vehicle Automation* (szerk.: MEYER, Gereon – BEIKER, Sven), Springer, Cham, 2014, 15-24. o., 21-22. o.; NOWAKOWSKI, Christopher – SHLADOVER, Stephen E. – CHAN, Ching-Yao – TAN, Han-Shue: Development of California Regulations to Govern the Testing and Operation of Automated Driving Systems, In: *Transportation Research Record*, Vol. 2489 (2015): Intelligent Transportation Systems and Connected and Automated Vehicles, 137-144. o.

¹³ L. *Strategie automatisiertes und vernetztes Fahren*, <https://www.bmvi.de/SharedDocs/DE/Publikationen/DG/broschuere-strategie-automatisiertes-ernetztes-fahren.html> (a letöltés ideje: 2018. június 17.), 17. o.

¹⁴ A StVG módosítására irányuló tervezet részletes ismertetését lásd: BERNDT, Stephan: Der Gesetzentwurf zur Aenderung des Strassenverkehrsgesetzes. Ein Ueberblick, In: *Strassenverkehrsrecht*, 2017/4., 121-127. o.

¹⁵ Az StVG módosításának eredményeként beiktatott új rendelkezéseket részletesen ismerteti: HILGENDORF, Eric: Auf dem Weg zu einer Regulierung des automatisierten Fahrens: Anmerkungen zur jüngsten Reform des StVG, In: *Kriminalpolitische Zeitschrift*, 2017/4., 225-228. o., valamint KÖNIG, Carsten: Die gesetzlichen Neuregelungen zum automatisierten Fahren, In: *Neue Zeitschrift für Verkehrsrecht*, 2017/3., 124-128. o.

¹⁶ Az StVG automatizált gépjárművekre vonatkozó rendelkezésein belül a német jogalkotó egyértelműen különbséget tesz a magas szinten, illetőleg a teljes mértékben automatizált funkcióval ellátott (vagyis ténylegesen önvezető) gépjárművek között, kijelölve azok pontos fogalmi kereteit és meghatározva egyúttal azt is, hogy az ilyen gépjárművek vonatkozásában egyáltalán ki tekinthető vezetőnek.

ilyen járművek esetleges károkozásaival kapcsolatosan felmerülő felelősségi kérdések rendezésére.¹⁷

(d) Az automatizált gépjárművek szabályozását érintő vizsgálódások negyedik irányát az Európai Unió szintjén formálódó rendelkezések képezték.

Az Európai Bizottság által 2015 októberében létrehozott, ágazati szakértőkből álló, magas szintű, 25 tagú munkacsoport (*High Level Group on the Competitiveness and Sustainable Growth of the Automotive Industry in the European Union*, a továbbiakban *GEAR 2030 munkacsoport*) 2016-ban tette közzé az Európai Bizottság számára készített vitaanyagát (*Roadmap on Highly Automated Vehicles*)¹⁸, amelyben felhívta a figyelmet a nagymértékben automatizált gépjárműveket érintő jogi és politikai keretrendszer felülvizsgálatának és módosításának szükségességére, különösen a közúti közlekedési szabályok, a vezetői engedély megszerzése, a közutak megfelelőségére és a közúti jelzésekre, a felelősségre és a biztosításra vonatkozó rendelkezések, valamint a kiberbiztonság és az adatvédelem területén. A munkacsoport 2017-őszén megjelentetett záró jelentésében¹⁹ már kifejezetten ajánlásokat fogalmazott meg az Európai Bizottság és a tagállamok számára az automatizált (és összekapcsolt) gépjárművekkel kapcsolatosan a jövőbeni uniós szabályozás irányaira vonatkozóan.

Az Európai Bizottság 2018 májusában – a GEAR 2030 munkacsoport jelentésében megfogalmazott ajánlásokat szem előtt tartva – közleményt tett közzé²⁰, amelyben az automatizált gépjárművek alkalmazásával összefüggésben számos uniós jogszabály módosítását és elfogadását irányozta elő.²¹ A Bizottság legutóbb a 2020 februárjában publikált, széles körű társadalmi és szakmai konzultációt elindító fehér könyvében²² foglalkozott a mesterséges intelligencia és a közlekedési módok automatizálásával és az ahhoz kapcsolódó különböző felelősségi kérdésekkel.

2. Az automatizálás gépjárművezetői feladatokra kifejtett hatásainak vizsgálata

¹⁷ A kutatási tevékenység és a konkrét kutatási eredmények összefoglalását lásd: JUHÁSZ, Ágnes: The legal framework of autonomous driving in Germany, in: MultiScience – XXXIII. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference (szerk.: KÉKESI, Tamás), Miskolc, 2019. A tanulmány elektronikus elérhetősége: https://www.uni-miskolc.hu/~microcad/cd2019/e1/E_Juhasz_Agnes.pdf, valamint JUHÁSZ Ágnes: *Az önvezető gépjárművek szabályozása Németországban*, Győr, 2019 (megjelenés alatt)

¹⁸ <https://circabc.europa.eu/sd/a/a68ddb0-996e-4795-b207-8da58b4ca83e/Discussion%20Paper%20C2%20-%20Roadmap%20on%20Highly%20Automated%20Vehicles%2008-01-2016.pdf>, (a letöltés ideje: 2018. április 6.)

¹⁹ https://ec.europa.eu/growth/content/high-level-group-gear-2030-report-on-automotive-competitiveness-and-sustainability_en, (a letöltés ideje: 2018. június 18.)

²⁰ Úton az automatizált mobilitás felé: európai uniós stratégia a jövő mobilitásával kapcsolatban, COM (2018) 283 végleges, Brüsszel, 2018. május 17.

²¹ Az automatizált gépjárművekre vonatkozó uniós szabályozás megteremtésére irányuló folyamat részletes ismertetését lásd: JUHÁSZ, Ágnes: Towards a European Regulation of Autonomous Vehicles – EU Perspectives and the German Model, In: *European Integration Studies*, 2018/1., pp. 47-57

²² Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése, COM (2020) 65 végleges, Brüsszel, 2020. február 19.

Az automatizált gépjárművekkel kapcsolatos kutatás során a szabályozási modellek elemzése és összevetése mellett *új kutatási irányként jelent meg a gépjárművezető és az automatizált gépjármű közötti viszony feltárása*, nevezetesen annak vizsgálata, hogy *a gépjárművek technológiai átalakulása, automatizálása miképpen hat ki a gépjárművezető feladataira*, közjogi szabályok által definiált jogaira és kötelezettségeire, magára a hagyományos gépjárművezetői szerepkörre.

A kérdéskör átfogó vizsgálatának egyik kiindulópontját a *gépjárművezető fogalmának meghatározása* képezte, tekintettel arra, hogy a gépjárművek automatizálásával párhuzamosan a gépjárművezető fogalma is egy fokozatos átalakuláson megy keresztül.

Az automatizálás lényege alapvetően a gépjárművezetési tevékenység megkönnyítése azáltal, hogy a gépjárműbe beépített automatizált rendszer feladatokat vesz át a gépjármű vezetőjétől. Eleinte, az automatizálás kezdeti lépcsőfokain ez nem jelentett mást, mint például a sebesség tartását, később a sávartás biztosítását vagy éppen a parkolási művelet elvégzését. Minél bonyolultabb vezetési feladatok elvégzésére képes azonban egy adott automatizált rendszer, annál több feladatot vállal át a gépjármű vezetőjétől, aki ezáltal kezdetben ún. *biztonsági vezetővé* (a gépjármű működését felügyelő és adott esetben a vezetés visszavételére képes személyé) „fokozódik le”, míg később – az automatizálás legfelsőbb lépcsőfokán, a gépjárművek tényleges autonómmá válásával – vezetői mivolta megkérdőjeleződik. Jelenléte szükségtelenné válik, és ezzel gyakorlatilag az utas pozíciójába kerül, akinek azonban a gépjármű közlekedésére már semmilyen tényleges ráhatása nincs.

A gépjárművek automatizálása folytán tehát a gépjárművezető eredendően aktív magatartása egyre passzívabbá válik, egyre inkább háttérbe szorul. Mindezek a *változások idővel szükségessé teszik majd nemcsak a gépjárművezető, hanem az utas fogalmának újra alkotását* is, hiszen a gépjárművek működésével kapcsolatosan megjelenő alanyok körének pontos meghatározása hiányában a gépjármű vezetőjét megillető jogok és terhelő kötelezettségek sem értelmezhetők.

Lényeges, hogy bár az automatizálás kétségkívül hatással van a klasszikus gépjárművezetői szerepkörre, a gépjárművek technológiai átalakulásának folyamatával kapcsolatosan a gépjármű vezetőjét megillető jogok és terhelő kötelezettségek rendszerének átgondolása (újrágondolása) egyelőre még *semmiképpen sem jelenti a már létező rendszer felülírását*. Éppen ellenkezőleg: az automatizálás jelenlegi szintjén a hagyományos gépjárművezetői szerepkörhöz kapcsolódó jogok és kötelezettségek fenntartása mellett, kiegészítendő jelleggel kell a jövőben meghatározni mindazokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek a gépjármű vezetőjét az automatizált rendszer (funkció) használata során, arra tekintettel illetik meg, illetőleg terhelik.

Bár a gépjárművezetőket általánosságban megillető jogok és kötelezettségek köre meglehetősen tág, azok meghatározása az automatizálás különböző fokán álló gépjárművekkel kapcsolatosan könnyebbnek, de legalábbis valamivel konkrétabbnak tűnik annak ellenére, hogy az ilyen járművekre vonatkozó részletes jogi rendelkezések hiányában jelenleg még a jogok és kötelezettségek rendszerének kialakítása is pusztán feltételes lehetőség. A jogok és kötelezettségek körének

meghatározása jelenleg még kevésbé jellemző, noha *az egyes országokban*, így például Hollandiában, Németországban és Ausztriában elfogadott, *az automatizált gépjárművek közúti forgalomban való részvételére vonatkozó jogszabályok már tartalmaznak ezirányú rendelkezéseket is.*

A fent említett nemzeti jogszabályok egyik *közös pontját* – és a gépjárművezető feladataival kapcsolatosan egyben a legtöbb problémát felvető kérdéskört – *a gépjármű feletti irányítás átadása és visszavétele* jelenti, amely különösen fontos a gépjárművezető és az automatizált gépjármű közötti viszony meghatározása során. Rögzítést érdemel ugyanakkor, hogy bár az automatizált rendszer aktiválása és deaktiválása egyértelműen jogi szabályozást igényel, azonban ennek háttérében alapvetően közlekedésszociológiai megfontolások állnak, amelyek ekképpen hatással vannak a megfelelő jogi keretek megteremtésének mikéntjére.

A legnehezebb kérdést minden bizonnyal *a jármű feletti irányítás veszélyhelyzetben történő visszavétele* veti fel, amely a gépjárművek tényleges autonómmá válásáig az automatizált rendszerek használata során a vezető legfontosabb feladatának, kötelezettségének tekinthető.

A kérdéskör alapvetően *két fő irányból közelíthető meg*. *A jogi szempontú vizsgálat* célja, hogy jogi kifejezések segítségével, a gépjárművezetőre vonatkozó jogok és kötelezettségek megfogalmazása formájában írja le, hogy mikor válhat a vezető automatizált módra és mikor köteles a gépjárművezető feletti irányítást visszavenni. Másrésztől azonban mindaz, amit a jogi szabályozás egyszerűen az automatizált rendszer be- és kikapcsolásaként (aktiválásaként és deaktiválásaként) ír le, az *közlekedésszociológiai és viselkedéstudományi szempontból* valójában egy összetett folyamat, amely a jármű vezetőjének észlelésétől, érzékelésétől (amelyet adott esetben megelőz a gépjármű általi valamilyen jelzés) a jármű feletti irányítás tényleges átvételéig, a vezető cselekvéséig terjedő időszakot öleli fel.

A folyamat tényleges időtartamát tekintve meglehetősen rövid, hiszen az mindössze másodpercekben mérhető. Ez a néhány másodperces folyamat azonban több szempontból is különös jelentőséggel bír és kiemelten fontos, hogy az irányítás átvétele biztonságosan, „zökkenőmentesen” menjen végbe. A biztonságos átvétel számos tényezőtől függ, így feltételezi egyrésztől, hogy a gépjármű vezetője az adott helyzetben felismerje a gépjármű feletti irányítás átvételének szükségességét, másrésztől pedig képes legyen arra, hogy e felismerésének megfelelően cselekedjék.²³ Ellenkező esetben baleset következhet be, a gépjármű kárt okozhat. Másrésztől, a gépjármű feletti irányítás átvétele egyben az a tényező is, amely alapján megítélhető a gépjárművezető jogszerű vagy éppen jogellenes magatartása, és erre tekintettel lehetséges lesz adott esetben a felelősség megállapítása. A folyamathoz kapcsolódó jogi fogalmak értelmezése során ugyanakkor elengedhetetlen a pszichológiai tényezők figyelembe vétele.

A kutatás során megállapítást nyert, hogy európai viszonylatban az automatizált gépjárművekre vonatkozó szabályozás egyelőre mindössze néhány országban és pusztán keretjelleggel létezik, céljukat tekintve jellemzően csak az automatizált gépjárművek közúti tesztelésének lehetővé tételét szolgálják. Ennek köszönhetően

²³ NILSSON, Joseph: *Safe Transitions to Manual Driving From Faulty Automated Driving System*, Gothenburg, Sweden, 2014, 21. o.

az automatizált gépjármű és a gépjárművezető közötti viszony meghatározása is csak esetleges, a jogok és kötelezettségek pontosabb körülírásával mindössze a német (és bizonyos mértékig az osztrák) szabályozásban találkozhatunk.²⁴

A kutatási tevékenységnek szintén részét képezte a fentebb már említett német és osztrák közötti közlekedési jogszabályok gépjármű feletti kézi irányítás átvételére (visszavételére) vonatkozó rendelkezéseinek összehasonlító jellegű vizsgálata. Az StVG megkülönbözteti azt a helyzetet, amikor a gépjármű vezetőjét a gépjármű feletti irányítás visszavételére kifejezetten az automatizált rendszer szólítja fel és azt, amikor a jármű feletti irányítás visszavételének szükségességét magának a gépjármű vezetőjének kell felismernie. Ez utóbbi esetben az StVG a vezető észlelését a „nyilvánvaló körülmények” kifejezés és a gépjárművezető kognitív képességeire utaló „fel kellene ismernie” fordulat alkalmazásával írja le, amelyek azonban határozatlanságuknál fogva nehezen értelmezhetők és ennek köszönhetően az StVG vonatkozó rendelkezését a szakirodalom képviselői részéről számos kritika érte.²⁵ Érdemes ugyanakkor rögzíteni, hogy az StVG a határozatlan tartalmú (és emiatt a jövőben vélhetően felülvizsgálandó és pontosítandó) kifejezések használata ellenére is viszonylag jól körülírja a vezető ekkor teljesítendő feladatait és ennek folytán megfelelő mintaként szolgálhat más nemzeti jogalkotók számára a vizsgált kérdéskörre vonatkozó szabályozás megalkotása során.²⁶

3. A mesterséges intelligencia megjelenése a szerződési jog területén

Az utóbbi évtizedben a szerződési jog modernizálódásának óriási lendületet adott az Internet megjelenése és elterjedése, amely meggyorsította az egymástól távol lévő felek közötti szerződések megkötésének folyamatát, új távlatokat nyitott meg. Manapság ez a szerződéskötési módozat, a szerződés elektronikus úton történő létrehozása már teljes mértékben általánossá vált, amely mind uniós, mint nemzeti jogi szinten részletesen meghatározott jogi szabályanyaggal rendelkezik. Lényeges ugyanakkor, hogy az elektronikus úton történő szerződéskötés a szerződés létrehozásában valójában csak technikai szempontból jelent változást, hiszen az

²⁴ Említést érdemel, hogy a német szabályozás az osztrák jogalkotó számára is mintaként szolgált a hatályos joganyag megalkotásakor. (Vö.: LACHMAYER, Konrad: Von Testfahrten zum regulären Einsatz automatisierter Fahrzeuge, *Zeitschrift für Verkehrsrecht*, 2017/12a. (Sonderheft), 515-520. o., 519. o.) Ennek ellenére az elfogadott osztrák jogszabály rendelkezései sokkal kevésbé részletesek.

²⁵ Vö.: WAGNER, Bernd – GOEBLE, Thilo: Freie Fahrt für das Auto der Zukunft? Kritische Analyse des Gesetzentwurfs zum hoch- und vollautomatisierten Fahren. In: *Zeitschrift für Datenschutz*, 2017/6. sz., 263-269. o., 265. o., valamint SCHIRMER, Jan-Erik: Augen auf beim automatisierten Fahren! Die StVG-Novelle ist ein Montagestück. *Neue Zeitschrift für Verkehrsrecht*, 2017/6. sz., 253-257. o., 255. o.

²⁶ A gépjárművek automatizálása folytán a gépjárművezetőt megillető jogok és terhelő kötelezettségek rendszerének átalakulására, így különösen a gépjármű feletti irányítás át- és visszavételére irányuló kutatások összefoglalását magyar és angol nyelven lásd: JUHÁSZ, Ágnes: Transition of the driver's rights and duties in light of the automation of vehicles, in: Law, Commerce, Economy IX.: Collection of Papers presented at an international scientific symposium LAW – COMMERCE – ECONOMY held from 23rd-25th of October 2019 in High Tatras (szerk.: SUCHOZA, Jozef – HUSÁR, Ján – HUCKOVÁ, Reginá), Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, (2019) 393-404. o.; JUHÁSZ Ágnes: Átalakuló szerepek, avagy miként érinti a gépjárművek automatizálódása a gépjárművezető jogait és kötelezettségeit?, In: *Publicaciones Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica*, 2019/2., 346-364. o.

ügylet által közvetített, illetőleg közvetíteni kívánt akarat nem módosul, az ügyletkötés formája azt nem érinti.

Az elmúlt néhány évben a szerződésekkel kapcsolatos gyakorlatban megfigyelhető egy újabb fejlődési tendencia, amely az online tér, az Internet-adta lehetőségek kihasználásán túl már a legújabb technológiai újdonságokat, eredményeket, a mesterséges intelligenciát is beépíti a szerződéskötés és -teljesítés folyamatába. Az egyre ismertebbé váló okos (intelligens) szerződések – szemben az elektronikus szerződéskötési módszerrel – már nemcsak a szerződés létrejötte szempontjából bírnak sajátosságokkal, hanem az újfajta, többnyire – de nem kizárólagosan – az ún. blokklánc (*blockchain*) technológián²⁷ alapuló megoldás alkalmazása a szerződés teljesítésére is kihatással van, minthogy a technológia alkalmazása által a szerződésben rögzített feltételek teljesülése automatikusan a szerződés teljesülésére is vezet. Bizonyos értelemben tehát az intelligens szerződés az elektronikus úton történő szerződéskötés továbbfejlesztett változataként is felfogható, tartalmilag azonban ennél sokkal többet jelent, amennyiben az nemcsak a szerződés megkötése, hanem annak teljesítése szempontjából is sajátos jelleggel bír.

A kutatási tevékenység az *okos szerződésekkel kapcsolatos számos kisebb kérdéskörre* is kiterjedt. Az ilyen szerződések *fogalmi kereteinek* – egyébként számos nehézséget felvető²⁸ – kijelölésén túl, lényeges kérdésként merült fel ezen kontraktusok *klasszikus szerződési jogi szabályozási keretek közé történő beilleszthetősége*. Az okos szerződések hagyományos szerződésekkel történő összevetésekor ugyanis azonnal szembeötlőek a különbségek²⁹, amelyek közül pusztán egy – és jogi szempontból látszólag nem is különösebben releváns – eltérést jelent a szerződés „külsőalakja”, a megállapodás hagyományos, „papír alapon” rögzített formája helyett a szerződéses kikötések számítógépes kódolása. A látszat ellenére azonban, valójában éppen ez, az akár pusztán külsőségnek tekinthető jellemző az, amely mégis kiemelkedő fontossággal bír, amennyiben ténylegesen ez jelenti az okos szerződés önmaga általi, automatikus végrehajtásának biztosítékát.

²⁷ A blokklánc technológia működésének részletes ismertetésére a jelen tanulmány keretei között nem kerül sor. A témakör részletes feldolgozását lásd: GLAVANITS Judit – KIRÁLY Péter Bálint: A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége, *Jog – Állam – Politika*, 2018/3. sz., 173-183. o.; SZUCHY Róbert: A blockchain technológia alkalmazása a kötelmi jogban, in: *Innovatív magánjogi megoldások a társadalmi-gazdasági haladás szolgálatában* (szerfk.: CERTICKY Mária), Miskolc, 2020, 75-83. o.; CSITEI Béla: *Okos szerződések, Opuscula Civília*, 2019, https://antk.uni-nke.hu/document/akk-copy-uni-nke-hu/Opuscula_Civilia_2019_Csitei_Bela.pdf (A letöltés ideje: 2020. március 18.)

²⁸ Az intelligens szerződés körülírása, definiálása során komoly nehézséget okoz az annak működése alapját képező szolgáltató technológia komplexitása, amelynek részletes ismerete nélkül a szerződés fogalmi lehatárolása megfelelően nem lehetséges. A fogalomalkotás feltételezi ugyanis az annak háttérben meghúzódó informatikai technológia legalább minimális megismerését és megértését, amely azonban a hétköznapi, mindössze felhasználói szintű számítógépes ismeretekkel rendelkező jogi szakemberek számára meglehetősen komoly kihívást jelent. További nehézséget jelent, hogy maga az okos szerződés megnevezés alapvetően az informatikai szakemberek által megteremtett és használt kifejezés, amely – legalábbis az általuk használt értelemben, vagyis az okos szerződés mint pusztán számítógépes protokoll – jogi relevanciával ténylegesen nem bír.

²⁹ WERBACH, Kevin – CORNELL, Nicolas: *Contracts Ex Machina*, *Duke Law Journal*, Vol 67. (2017) 313-382. o., 320. o.

Az okos szerződések alkalmazásával kapcsolatos legfőbb problémát vélhetően a teljesítés automatizáltsága jelenti, miközben nem kevésbé problematikus a szerződés módosításának kérdése sem. Ez utóbbi ugyanis – a szerződés megszegéséhez hasonlóan – *elméletben* szintén *kizárt*³⁰, hiszen ezek a szerződések kevésbé flexibilisek, mint a hagyományos, papír alapon rögzített megállapodások.³¹

Záró gondolatok

A jelen tanulmány a projekt keretében folytatott kutatás során vizsgált kérdéseket mindössze röviden írja le, minthogy ezek részletes ismertetésére, a kutatás eredményeként megfogalmazott megállapítások összefoglalására és publikálására a kutatási periódus alatt az egyes szakaszok lezárásaként már sor került. A tanulmány ugyanakkor nyilvánvalóvá teszi azt, hogy a mesterséges intelligenciával kapcsolatos kutatásban mennyi lehetőség rejlik, milyen sokszínűek is a lehetséges kutatási irányok, már akkor is, ha a kérdéskört pusztán magánjogi megközelítésben vizsgáljuk.

Az emberiség létét kezdettől fogva a változások határozzák meg. Ezek vitték előbbre őseinket és viszik előbbre a ma emberét is a fejlődés útján. A változások egyszer fokozatosak, míg máskor hirtelen érnek bennünket, „berobbannak” életünkbe, mint ahogyan a digitális transzformáció – az azt megelőző többi ipari forradalommal összevetve is – különösen rövid idő alatt alakítja át a ma ismert világunkat.

A változásokhoz való hozzáállás egyedileg eltérő. Vannak, akiket félelemmel tölt el, míg mások várakozással tekintenek előre vagy hisznek abban, hogy az ipari forradalom hozta újdonságok nemcsak megkönnyítik majd mindennapi életünket, hanem meggyőződéssel vallják, hogy az új vívmányok jobba teszik majd a világot. Vannak persze olyanok is, akik szerint a digitalizáció és a mesterséges intelligencia használatának elterjedését érdekek mozgatják, ahol elsődlegesen a vagyoni előnyök dominálnak és pusztán másodlagos szempontként jelennek meg azok az érvek, amelyek a globális „összérdekre” hivatkoznak. Más álláspontok szerint a digitalizáció befelé fordulóvá teszi és elidegeníti egymástól az embereket, a családi és szociális kapcsolatok beszűkülésére vezet.

³⁰ CLACK, Christophfer D. – BAKSHI, Vikram A. – BRAINE, Lee: *Smart Contract Templates: foundations, design landscape and research directions*, <http://www.resnovae.org.uk/fccsuclacuk/images/article/sct2016.pdf>, (a letöltés ideje: 2020. március 19.), 4. o.

³¹ A mesterséges intelligencia szerződési jog területén történő megjelenésével kapcsolatos kutatások eredményeit, megállapításait két, jelenleg megjelenés alatt álló tanulmány foglalja össze. L. JUHÁSZ Ágnes: *Online szerződéskötés, digitális tartalom és szolgáltatás, intelligens szerződések – A szerződési jog új korszaka?*, In: Infokommunikáció és Jog, 2020/2. (e-különszám), <https://infojog.hu/juhasz-agnes-online-szerzodeskotes-digitalis-tartalom-es-szolgaltatas-intelligens-szerzodessele-a-szerzodesi-jog-uj-korszaka-2020-2-75-e-kulonszam/>, JUHÁSZ Ágnes: *The Applicability of Artificial Intelligence in Contractual Relationships*, In: *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 2020/1., 63-82. o.; JUHÁSZ Ágnes: *Intelligent Contracts – A New Generation of Contractual Agreements?*, In: *European Integration Studies*, 2020 (megjelenés alatt)

A századunkban zajló ipari forradalom kétségkívül hatással van a világunkra, mikro- és makroszinten egyaránt. A változásnak vitathatatlanul vannak pozitív és negatív hatásai.³² Hibás megközelítés lenne ugyanakkor, ha figyelmünket csak az egyik oldalra irányítanánk, hiszen ezek nem választhatók külön. A már jelenleg megtapasztalt – vagy még potenciális – előnyök és hátrányok együtt adnak tiszta képet, amely alapján érvelni lehet, állást lehet foglalni a digitális transzformáció és a mesterséges intelligencia hétköznapi életbe való beépülésének hasznossága mellett vagy ellen.

³² Vö.: MOLNÁR Szilárd: *A negyedik ipari forradalom nem várt hatásai*, In: Új Magyar Közigazgatás, 2018/3. sz., 43-51. o.

Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok II. *

Marinkás György**

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy megvizsgálja egyes kiválasztott közel-keleti országok szabályozását abból a szempontból, hogy a vallásszabadság hogyan érvényesül, és az egyes szabályozási sajátosságoknak köszönhetően, milyen eltérések vannak a vallási alapú diszkrimináció mértékében, akár objektíven, akár szubjektíven. A tanulmány, az általános szabályozási ismérveken túl, kiemelten vizsgálja, hogy az egyes országokban a vallási diszkrimináció milyen mértékét ölt az oktatásban, rámutatva a vallási jelképek viselésének aspektusaira.

Kulcsszavak: vallási diszkrimináció, vallásszabadság, Közel-Kelet, keresztény

The rise of religious discrimination in Europe and state responses

The aim of the current study is to examine the regulation of certain Middle-East countries in order to reveal how the right to religious freedom prevails in those countries. Furthermore to examine how the differences in the regulations on religious freedom affect extent of religious discrimination either objectively or subjectively. Special attention is paid to the religious discrimination in the education system, highlighting the aspects of wearing religious symbols.

Keywords: religious discrimination, religious freedom, Middle East, Christian

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.941

Alapvetés

A vallásszabadságot és a vallási diszkrimináció tilalmát¹ rögzítő nemzetközi és uniós jogi dokumentumok részletes ismertetését a szerző mellőzi tekintettel arra, hogy azok a tanulmány első részében² részletesen bemutatásra kerültek. E helyütt összegző jelleggel emlékeztet arra, hogy azok alapján a *vallásszabadsághoz való jog belső oldala megkérdőjelezhetetlen, a külső oldala azonban korlátozható.*

* A vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok című, három elemből álló cikksorozat második része. Alcíme: Párhuzam a muszlimokat Európában érő – növekvő mértékű – diszkrimináció és a Közel-keleten a keresztények helyzete között

** Kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Nemzetközi és Uniós Jogi Kutatási Főosztály.

¹ Amint a *Khaitan – Calderwood* szerzőpáros írja, a *vallásszabadság* (a személyes hit, illetve annak megvállása) és a *vallási alapú diszkrimináció* (amikor az előbbi miatt éri hátrány a személyt) *tilalma két külön jog* annak ellenére, hogy a legtöbb dokumentum egy jogként kezeli. Tarun Khaitan – Norton J. Calderwood: The Right to Freedom of Religion and the Right Against Religious Discrimination: Theoretical Distinctions. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17 (2019), Issue 4, 1125–1145. o.

² Benyusz Márta – Pék Erzsébet – Marinkás György: Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok I. Vallásszabadság a nyugat-európai állam-egyház modellekben. *Miskolci Jogi Szemle*. XV. évfolyam (2020) 2. szám, 148-173. o.

Az előbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy *eldöntse követ-e bármilyen vallást, vagy sem*, illetve, hogy vallásos meggyőződését bármikor, szabadon megváltoztathassa. *E jogában nem korlátozható*, az államnak tartózkodnia kell bármilyen ráhatástól. *Utóbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy vallásos meggyőződését kifejezésre juttassa*, többek között az öltözéke, vagy vallásos szimbólumok viselése, illetve vallási szertartásokon való részvétel révén. *E jog bizonyos feltételek mellett korlátozható.*³

Lorenzo Zucca az európai országok kapcsán írta, hogy, *akármennyire is szekuláris talajon állnak egyes európai országok, megkerülhetetlen tény, hogy az európai kultúrát jelentős mértékben meghatározta – és meghatározza – a kereszténység*. Ugyanez analógia útján a vizsgált közel-keleti országokra is igaz: *Egyiptom és Irak alkotmánya egyenesen rögzíti az iszlám államvallási státuszát. A szír alkotmány bár hallgat a kérdésről, a török alkotmány pedig kifejezetten szekuláris talajon áll, az iszlám hatása és dominanciája mind a négy vizsgált országban meghatározó a törvényi szabályozásban és az iskolai vallásoktatásban*. Mindez felveti annak kérdését, hogy a vizsgált országok tekintetében alkalmazható-e a tanulmány első részében bemutatásra került, *Schanda Balázs által jegyzett elmélet, amelynek értelmében az állam és a vallási közösségek viszonya négy különböző modell alapján írható le: (i) szeparációs, azaz radikális elválasztó modell; (ii) együttműködő elválasztás modell; (iii) államegyház modell és (iv) kapcsolódó modell.*⁴ – Ennek megválaszolására a szerző a tanulmány végén tesz kísérletet.

Amint említésre került, az iszlám meghatározó szerepet játszik a vizsgált négy ország jogrendszerében. Mindez ered a hagyományokból is, de beleillik abba a trendbe is, hogy *a vallásosság a XXI. században újból terjed és meghatározóvá válik. A jelenség azonban még a múlt század vége felé kezdődött: deszekularizáció zajlik, ahogyan azt Peter Berger az 1999-ben megjelent könyvében megfogalmazta.*⁵ A Berger által leírtakat látszik alátámasztani az a tény, hogy példának okáért *az iszlám vallásúak aránya dinamikusan növekszik és ez a növekedés az előrejelzések szerint a következő években is folytatódni fog.*⁶ E képet árnyalja ugyanakkor, hogy több a MENA térségbe (közel-keleti és észak-afrikai régió) tartozó országban is növekszik azok aránya, akik bár a születésük révén iszlám vallásúak, nem tartják magukat

³ Lásd: Claudia Morini: Secularism and Freedom of Religion. *Israel Law Review*, Vol. 43 (2010), Issue 3, 611–630. o.

⁴ Schanda Balázs: „A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága.” In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/a-gondolat-a-lelkiismeret-es-a-vallas-szabadsaga> (2018) [letöltve: 2020.09.28.]

⁵ Peter Berger: *The Desecularization of the World: The Resurgence of Religion in World Politics*. Eerdmans, Grand Rapids, 1999, 143. o.; Lásd még: Rosta Gergely: Szekularizáció? Deszekularizáció? Merre tart a vallási változás a világban? *Magyar Tudomány* 180 (2019) 6, 792–803 o.

⁶ Michael Lipka – Conrad Hackett: Why Muslims are the world's fastest-growing religious group. Pew Research Center (6 April 2017) <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/> [letöltve: 2020. 12. 12.]; Lásd továbbá: Harriet Sherwood: Religion: why faith is becoming more and more popular. *The Guardian* (27 August 2018) <https://www.theguardian.com/news/2018/aug/27/religion-why-is-faith-growing-and-what-happens-next> [letöltve: 2020. 12. 12.]

vallásosnak.⁷ Célszerűbb talán úgy fogalmazni, hogy azok, akik rátalálnak a vallásosságra,⁸ jellemzően a fundamentalista irányzatok valamelyikét választják.⁹ E vallási irányzatok terjedését jól illusztrálja a tény, hogy *az állam és az egyház, illetve a politika és a vallás viszonya több európai országban is újból társadalmi viták forrását képezi.*¹⁰ Példának okáért a politikai iszlám Franciaországnak, a szekularizmus mintaállamának is feladja a leckét. A jelen tanulmányban vizsgált országokban is megfigyelhető a fundamentalista vallási irányzatok erősödése,¹¹ mi több – amint az említés szintjén bemutatásra kerül a tanulmányban Szíria kapcsán –, a 2011-es arab tavaszt megelőzően a szekuláris elveket követő, a mérsékelt iszlámot előtérbe helyező kormányzat és a radikális iszlám növekvő támogatói bázisa közötti ellentétek kicsúcsosodása volt megfigyelhető. Hasonlóképpen Egyiptomban, ahol a nikáb betiltását célzó – a vallási előjárók támogatását – is élvező kormányzati intézkedések heves társadalmi ellenállásba ütköztek. Míg a tanulmány első része azt vizsgálta, hogy e vallásosság miként illeszthető bele a nyugat-európai országok értékrendjébe – illetve, hogy másik oldalról megközelítve az iszlám Európában élő hívei számára mit jelent mindez –, a jelen tanulmány azzal foglalkozik, hogy a közeli országokban élő keresztények miként élik meg az iszlám világ forrongását és a vallási intolerancia növekedését.

1. A vallásszabadságra vonatkozó alkotmányos és törvényi szabályok a négy kutatott országban

1.1. Az állam és az egyház viszonya a kutatott országokban, illetve az egyházként való elismerés feltételei. Egyiptom 2014-ben elfogadott alkotmányának¹² 2. cikke értelmében az állam vallása az iszlám, a saría szabályai a törvényhozás forrásaként szolgálnak. Az állam és az egyház viszonyát illetően elmondható, hogy az a török mintához áll közel: az imámokat az állam nevezi ki és fizeti, illetve a mecsetek építése és működtetése a vallási ügyekért (Awqaf) felelős

⁷ BBC (23 June 2019): The Arab world in seven charts: Are Arabs turning their backs on religion? <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48703377> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁸ Steven Reiss: Why People Turn to Religion: A Motivational Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion* Vol. 39 (2020) No. 1, 47-52. o.

⁹ Ugyanakkor e képet is tovább árnyalható annak a ténynek az ismeretében, hogy a MENA régió országainak polgárainak túlnyomó többsége egyértelműen elutasította az ISIS/DAESH elveit és a velük együttműködő politikai erőket. Arab Barometer (April 6, 2020) Is the MENA Region Becoming Less Religious? An Interview with Michael Robbins <https://www.arabbarometer.org/2020/04/is-the-mena-region-becoming-less-religious-an-interview-with-michael-robbins/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁰ Jóllehet a keresztény vallásosság is erősödni látszik, a vallásosság újbóli erősödése az iszlám hívei között szembetűnőbb. *E jelenség Európában a bevándorló háttérű nyugat-európai fiatalok körében figyelhető meg, akik sok esetben vallásosabbak, mint a felmenőik.* Lásd: EPRS (European Parliamentary Research Service): Religion and the EU's external policies – Increasing engagement. In-depth Analysis, February, 2020

¹¹ Mansoor Moaddel – Stuart Karabenick: Religious Fundamentalism in Eight Muslim-Majority Countries: Reconceptualization and Assessment. *Journal for the Scientific Study of Religion*. Vol. 57 (2018), 1-32. o. 10.1111/jssr.12549.

¹² Egyiptom Alkotmánya (2014) https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf [letöltve: 2020. 11. 29.]

minisztérium engedélyhez kötött. A minisztérium iránymutatásokat bocsát ki az imámok számára, amelyet azok kötelesek figyelembe venni a prédikációik megírása során. E kötelességük elmulasztása esetén fegyelmi szankcióval sújthatók.¹³

Az alkotmány 7. cikke értelmében *az Al-Azhar – mecset és egyetem*¹⁴ – önálló *iszlám tudományos intézmény, amelynek fő tevékenysége iszlám teológia kutatások végzése, valamint az iszlám tanításainak terjesztése a világban.*¹⁵ Vezetőjét, a főimámot az államfő nevezi ki élethosszig tartó mandátumra. *Az alkotmány értelmében az állam köteles biztosítani az Al-Azhar működéséhez szükséges anyagi forrásokat.*

A vallási közösségeknek, amennyiben hivatalos elismerést szeretnének nyerni az egyiptomi államtól, kérelmet kell benyújtaniuk a belügyekért felelős minisztérium vallási ügyekért felelős osztályához. Utóbbi konzultál az ország legjelentősebb vallási közösségeinek vezetőivel – ideértve az Al-Azhar és a Kopt Ortodox Egyház vezetését –, majd javaslatot tesz az államelnök részére, aki meghozza a végső döntést.¹⁶

*Irak 2005-ös alkotmánya*¹⁷ *egyértelműen rögzíti az ország iszlám értékek iránti elkötelezettségét:* az alkotmány 2. cikk (1) bekezdése értelmében az állam hivatalos vallása az iszlám,¹⁸ amely egyben a törvényhozás egyik alapvető forrása is. Ebből következően egyetlen törvény sem lehet ellentétes az iszlám előírásaival. Jóllehet ugyanezen bekezdés rögzíti azt is, hogy a törvények nem lehetnek ellentétesek a demokrácia elveivel és az alapvető jogokkal, az *1959. évi személyi státuszról szóló törvény*¹⁹ 1. cikk (2) bekezdése értelmében, amennyiben egy kérdés nem dönthető el a pozitív jog alapján, úgy a saría rendelkezései az irányadók.

A személyi státuszról szóló törvény 16. cikk (1) bekezdése ismer el, a teljesség igénye nélkül ide tartozik a muszlim, a *káld katolikus*,²⁰ a *jezidita*, a *mandeus* és a *zsidó* vallási közösség.²¹ Tiltott vallási közösség a *Bahá'í hit*²² és az iszlám *vahhábita* irányzata.²³ Utóbbi az iszlám fundamentalizmusban és a hozzákapcsolódó terrorista aktivitásban játszott szerepe miatt került tiltó listára. Ugyanakkor e törvényi rendelkezések *lex imperfecta* jellegűek: az előbbi gyakorlása esetében akár tíz év

¹³ USDS, Egypt (2019)

¹⁴ Egyetemenként 1961 óta funkcionál.

¹⁵ Mindemellett az Al-Azhar Iszlám Kutató Központja jogosult az iszlám tanaival ellentétes könyvek és művészeti alkotások elkobzásának elrendelésére, illetve a 2018-ban bejelentésre került egy az ateizmus visszaszorítását célzó munkacsoport létrehozása. Az Al-Azhar függetlenségét élvez a belső ügyeit illetően.

¹⁶ USDS, Report on International Religious Freedom: Egypt (2019) <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁷ Irak alkotmánya (2005): https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹⁸ Anélkül, hogy említést tenni a szunnita vagy a síita irányzatról.

¹⁹ A Személyi Státuszról szóló törvény (1959/188) – Iraki Hivatalos Közlöny 280. szám (30/12/1959)

²⁰ Amely bár meglehetősen autonóm, a római pápát elismeri vezetőjéül.

²¹ USDS, International Religious Freedom Report – Iraq (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/IRAQ-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

²² Egyistenhívő vallás, amely azt hirdeti, hogy a nagy vallások prófétáit egyazon Isten küldte, következésképpen lényegileg azonosak. Lásd: <http://www.bahai.hu/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

²³ Hirdetőinek fő célja az iszlám tanainak megtisztítása minden az idők során ráakódott, az eredeti tanításoktól idegen elemtől.

börtön is kiszabható, a különböző jelentések azonban nem tesznek említést a Bahá'í hit követőivel szembeni rendszerszintű fellépésről,²⁴ utóbbi esetében pedig egy rendelet bár tiltja a gyakorlását, szankcióról nem rendelkezik.

A gyakorlatban a muszlim, a keresztény, a jezidita és a mandeus vallási közösség számít valóban elismert egyháznak. E vallási közösségek *bizonyos előjogokat élveznek*, ideértve azt, hogy az ellenjegyzésre jogosult jogi képviselőjükön keresztül *jogokat szerezhetnek és kötelezettségeket vállalhatnak*, a tulajdonukról szabadon rendelkezhetnek. A bevett egyházak mindegyike saját családjogi bírósággal rendelkezik, amely dönt a házasságot és az öröklést illető kérdésekben.

Irakban *új vallási közösség regisztrálására a hatályos törvények értelmében nincs lehetőség.*²⁵ *A bevett egyházak állami felügyeltét három igazgatóság (Diwan) látja el*, amelyek vezetőjét a kormányfő jelöli ki és a miniszterelnökség alá tartoznak szervezetileg. A három igazgatóság közül egy felel a szunnita, egy a síita, egy a nem-muszlim vallási közösségeikért.

*A Kurdisztáni Autonóm Régiójában, avagy Iraki Kurdisztánban*²⁶ külön szabályok vonatkoznak a vallási közösségekre: az egyházakat a kurd kormány egyházi- és vallási ügyekért felelős minisztériumánál kell regisztrálni, amelynek során *igazolnia kell, hogy legalább 150 követője van, igazolást kell benyújtani a pénzügyi forrásairól, valamint bizonyítania, hogy a céljai nem ellentétesek az iszlámmal*. A régióban jelenleg nyolc elismert vallási közösség létezik: a muszlim, a kereszténység, a jeziditák, a zsidók, mandeusok, *yarsanik* valamint a *zoroasztrizmus* és a bahá'í vallás követői.²⁷ – Utóbbi Irak többi részével ellentétben nem tiltott. – A nyolc elismert vallási közösség anyagi támogatásban részesül a régió kormányától.

Szíria 2012-es alkotmányának²⁸ 3. cikke értelmében *az ország elnökének hivatalos vallása az iszlám*, amely egyben a törvényhozás forrása is. A megfogalmazás a többi térségbeli országhoz képest egyedinek mondható abban a tekintetben, *hogy az iszlámot nem nevezi meg államvallásként. A vallási közösségek kötelesek regisztrálni magukat*: a regisztrált egyházak a vallási célokat szolgáló ingatlanjai mentesek az adó és a közműdíjak fizetése alól. A regisztrációt a vallási ügyekért (Awqaf) felelős minisztérium végzi, amely a 2018. évi 31. tv.²⁹ elfogadása révén korábban példátlan hatásköröket kapott: a minisztérium felügyeli a vallási vitákat, valamint joga van minden vallási iránymutatást (fatwa) felülvizsgálni annak érdekében, hogy az állam megakadályozhassa a Muszlim Testvériség vagy a szalafizmus tanainak terjedését. A regisztrált egyházak rendszeres vallási

²⁴ USDS, Iraq (2018)

²⁵ UKHO, Iraq, para. 4.1.3

²⁶ A régió de jure Irak része, de facto azonban az 1991-es Öbölháború óta nem áll az iraki kormány ellenőrzése alatt. Részletesen lásd: <https://www.cfr.org/timeline/kurds-quest-independence>; https://hirtv.hu/hirtvkulfold_adattar/szeptemberben-szavaznanak-a-kurd-fuggetlensegrol-1397467 [letöltve: 2020. 12. 12.]

²⁷ USDS, Iraq (2018)

²⁸ A Szíriai Arab Köztársaság alkotmánya (Constitution of the Syrian Arab Republic – 2012) <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/91436/106031/F-931434246/constitution2.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

²⁹ A törvényről részletesen lásd: Azzam Al-Kassir: *Formalizing Regime Control over Syrian Religious Affairs*. Carnegie Endowment for International Peace. 14 November, 2018. <https://carnegieendowment.org/sada/77712> [letöltve: 2020. 12. 03.]

szertartásain kívül minden vallási rendezvény megtartása az Awqaf előzetes engedélyéhez kötött.³⁰ A szír törvények egyes vallásokat kifejezetten tiltanak és a többi térségbeli országtól eltérően nem csak *lex imperfecta* szinten, azaz a tilalomhoz szankció is társul: a szalafizmus – a szunnita iszlám ultrakonzervatív ága – a dzsihádhhoz való kötődése miatt tiltott és büntetendő.³¹ A Jehova Tanúi, mint – a szíriai kormány álláspontja szerint – „politikailag motivált, cionista” szervezet szintén tiltott.³² A *Muszlim Testvériség* – az 1976-82 között tartó felkelésben játszott szerepe miatt – tiltott, a jelen sorok írásakor is hatályos 1980. évi 49. törvény³³ értelmében „a szervezettel kapcsolatba hozható személy” halállal büntetendő. A törvény szövegezése tág értelmezési lehetőséget hagyott a végrehajtó szerveknek, egyben lehetőséget teremtett az ellenzékiekkel szembeni korlátlan fellépésre.³⁴ A gyakorlatban azonban a Muszlim Testvériség tagjai 2011 májusában – több más csoport tagjaival egyetemben – amnesztiát kaptak³⁵ Bashar al-Assad elnöktől, aki az abban évben már március óta fokozódó feszültség eszkalálódásának mérséklődését remélte a döntéstől. Sikertelenül.³⁶

Törökország jelenleg hatályos alkotmánya, az 1982. évi alkotmány – amelyet legutoljára 2017-ben módosítottak – a szekularizmus körülbástyázása érdekében a tanulmány első részében vizsgált nyugat-európai országok alkotmányához képest meglepő részletességgel tárgyalja az államnak az egyházi befolyástól való mentességét.³⁷ A török állam hivatalosan a szekularizmus talaján áll, azonban a török szekularizmus (*laiklik*) különbözik a francia szekularizmustól (laicité): míg utóbbi

³⁰ USDS, Syria (2019)

³¹ Taylor Luck: Worried about terror attacks at home, Jordan steps up arrests of suspected Syria jihadists. *Washington Post*, 25 April 2014 https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/worried-about-terror-attacks-at-home-jordan-steps-up-arrests-of-suspected-syria-jihadists/2014/04/25/6c18fa00-c96d-11e3-95f7-7ecdde72d2ea_print.html [letöltve: 2020. 12. 02.]; Lásd még: Claude Moniquet, *The Involvement of Salafism/Wahhabism in the Support and Supply of Arms to Rebel Groups Around the World*. Directorate-General for External Policies of the Union. Directorate B, Policy Department (EXPO/B/AFET /FWC/2009-01/Lot4/23 June/ 2013)

³² USDS, Syria (2019)

³³ Syria Criminal Defender Manual. International Bridges to Justice (2019), p. 96 https://www.ibj.org/wp_main/wp-content/uploads/2020/04/English-Revised-Edition.pdf [letöltve: 2020.12.12.]

³⁴ Egy 2011-es tanulmány szerint a törvény elfogadását követő harminc évben becslések alapján 17 ezer olyan személy tűnt el nyomtalanul, akit a hatóságok a törvény alapján tartóztattak le. Lásd: Saleh Malass et. al, Decrees for detainees ... without including them Syrian detainees off legislators' table. Enab Baladi, 03 April 2020 <https://english.enabbaladi.net/archives/2020/04/decrees-for-detainees-without-including-them-syrian-detainees-off-legislators-table/> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Julia Alfandari et al., Defamation of Religions: International Developments and Challenges on the Ground School of Oriental and African Studies and Cairo Institute for Human Rights Studies (2011) <https://www.jobakeronline.com/wp-content/uploads/2011/03/Defamation-of-Religions-2011-Alfandari-Baker-Atteya.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

³⁵ BBC (31 May 2011): Syria: Bashar al-Assad 'grants general amnesty' <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-13607770> [letöltve: 2020. 12. 12.]

³⁶ Részletesen lásd: Hanlie Booyesen, Surviving the Syrian Uprising: The Syrian Muslim Brotherhood. In: *New Opposition in the Middle East* (Dara Conduit – Shahram Akbarzadeh, eds.), Palgrave, London, 151–175. o., 10.1007/978-981-10-8821-6, 151 – 175 o.

³⁷ A jelenleg hatályos alkotmányos és törvényi szabályokat, valamint e szabályok történeti fejlődését illetően lásd: Natan Lerner: How Wide the Margin of Appreciation? *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, Vol. 13 (2015) No. 1, 65-85. o.

esetében az állam és az egyház egymástól teljesen függetlenül működik, azaz egyik sem szól bele a másik működésébe, addig *a török szekularizmus esetén az állam független az egyháztól, ám az egyház nem független az államtól.*³⁸ E megállapítás szemléletes példája, hogy az Elnöki Hivatal alá tartozó *Diyanet felelős a mecsetek igazgatásáért: a hatásköre a felolvasandó imák és prédikációk szövegének ellenőrzésére is kiterjed.* A Diyanet vezetőjét az elnök jelöli ki, a döntéshozatalban résztvevő tanács 16 tagját pedig az egyházi személyek és az egyetemek teológiai karainak tagjai jelölik. Jóllehet a törvény nem írja elő, hogy a tagoknak szunnita vallásúnak kell lenniük, a gyakorlatban mind azok. Továbbá *a Diyanet finanszírozást csak a szunnita irányzatnak nyújt, más vallásoknak nem.*³⁹ – Ennek fényében megállapítható, hogy a szunnita irányzat kvázi államvallásnak tekinthető Törökországban.

*A török szabályozás nem követeli meg a vallási közösségektől az állami regisztrációt, azonban a gyakorlatban ajánlott megtenniük, ellenkező esetben a helyi hatóságok a már meglévő vallásgyakorlást szolgáló helyeiket bezárhatják, újak létesítésére pedig nem adnak engedélyt. Az egyházak és vallási közösségek Törökországban alapítványként és egyesületként működhetnek.*⁴⁰

1.2. Egyenlő jogok alkotmányos szinten, eltérő jogok törvényes szinten és a gyakorlatban. – Avagy a vallásszabadság és az egyenlőség közel-keleti értelmezése. Az egyiptomi alkotmány 9. cikke értelmében *az állam egyenlő jogokat biztosít minden állampolgár számára megkülönböztetés nélkül.* A 64. cikk első fordulata értelmében pedig a vallásszabadsága „abszolút.” A gyakorlatban mindez oly módon érvényesül, hogy *a vallásgyakorlás szabadsága az iszlám mellett csak a többi ábrahámfi vallás követői számára szabad teljes mértékben.* Továbbá a 9. cikkel némileg ellentmondásban az alkotmány 3. cikke értelmében a keresztényekre és zsidókra vonatkozó – a személyes státuszukat, a vallásuk gyakorlását, valamint a vallási vezetőik kiválasztását szabályozó – állami törvények a saját vallási elveiken nyugszanak. Ebből kifolyólag – a térségbeli trendeknek megfelelően – *eltérő családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak a szunnita, a keresztény és a zsidó vallású személyekre.* Az eltérő szabályok a belügyminisztérium által kibocsátott személyi igazolványokon feltüntetett vallási affiliáció alapján érvényesülnek a jogalkalmazó előtt.⁴¹

Ellentét áll fenn az iraki alkotmány 2. és a 14. cikkeinek rendelkezései között, amint arra az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma által készített jelentés⁴² rámutat: az alkotmány szövegezése, a törvények és az iraki közigazgatási gyakorlat alapján ugyanis egyértelmű, hogy a vallásszabadságot csak az alkotmányban expressis verbis említett vallási közösségek követőinek kívántak biztosítani. A többi,

³⁸ Egy másik megfogalmazásban török szekularisták meghatározó törekvése sohasem a vallás szabadságának biztosítása, hanem *a vallástól való szabadság biztosítása* volt. Lásd: EPRS 2020, p. 30

³⁹ USDS, Turkey (2018)

⁴⁰ USDS, Turkey (2018)

⁴¹ Részletesen lásd: Prohibited Identities – Egypt. *Human Rights Watch*, Vol. 19 (2007) No. 7 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt1107webwcover.pdf> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁴² United Kingdom, Home Office, Country Policy and Information Note. Iraq: Religious Minorities (a továbbiakban: UKHO – Iraq). Version 2 (October 2019)

az országban előforduló – a személyi státuszról szóló törvény által nevesített – vagy az alkotmányban kifejezetten nem tiltott vallási közösség megtűrtnek számít. Példának okáért a személyi igazolványon található vallási hovatartozás rubrikába csak a négy említett vallást lehet megadni.⁴³ Továbbá a vegyes házasságra a saría szabályai az irányadók, valamint a gyermekek esetében, ha az egyik szülő iszlám vallású, a gyermeket is iszlám vallásúként kell regisztrálni.⁴⁴

A szír alkotmány 33. cikk (3) és (4) bekezdése értelmében *az ország minden állampolgára megkülönböztetés nélkül egyenlő jogokkal, kötelezettségekkel és lehetőségekkel rendelkezik*, a nemétől, származásától, anyanyelvétől, vallásától vagy hitbéli meggyőződésétől függetlenül. A 42. cikk értelmében a vallásszabadságát a törvény védi. A szír alkotmány 42. cikkét a 3. cikkel együttesen olvasva a vallásszabadságba – az egyenlőséget garantáló 33. cikkel némileg ellentétesen – beletartozik az eltérő vallást gyakorló személyek eltérő személyi státusza is. Mindez összhangban van a térségbeli szabályozási tendenciákkal, jelesül, hogy *a vallási hovatartozás szerint más-más családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak az egyénre a személyes státuszról szóló törvény⁴⁵ értelmében*. A gyakorlatban ez oly módon manifesztálódik, hogy vegyes házasság esetén a muszlim vallású fél előnyt élvez a házasság fennállta és a válás során is: a vitás kérdéseket a saría szabályai szerint kell elbírálni.⁴⁶

Az Egyiptomban és Irakban alkalmazott megoldással szemben a személyi igazolvány vagy az útlevel a zsidók kivételével nem rögzíti a vallási hovatartozást. Az ő esetükben mindkét dokumentumon feltüntetésre kerül.⁴⁷

A török alkotmány 10. cikke értelmében *a törvény előtt minden személy megkülönböztetés nélkül egyenlő. A vallásszabadságra vonatkozó konkrét szabályokat a 24. cikk rögzíti*, amelybe a lelkiismereti, vallási és hitbéli meggyőződés szabad megválasztása mellett annak szabad, zavarásmentes gyakorlása, valamint a vallási szertartásokon való részvételre kényszerítés tilalma is beletartozik. A képet árnyalja, hogy *az iszlám szunnita irányzata, valamint a keresztény és a zsidó vallás tekinthető elismert és privilégiumokkal felruházott egyháznak. Minden más vallási közösséget – ideértve az iszlám szunnita irányzatától eltérőeket – megtűrtnek számít*.⁴⁸ Az iszlám alevi irányzatának⁴⁹ követői régóta folytatnak küzdelmet a jogaik

⁴³ Uo., para. 2.4.3

⁴⁴ A törvény e téren nem ismer kivételt, a rendelkezés akkor is alkalmazandó, ha a gyermek nemi erőszak során fogant. Az 1959-ben elfogadott személyi státuszról szóló törvény e rendelkezésének hatályban tartását sok kritika érte. A rendelkezés különösképpen az után került reflektorfénybe, hogy az ISIS / Daesh tombolása során a terrorszervezet tagjai nagyszámban követtek el nemi erőszakot az uralmuk alá hajtott területeken. USDS, Iraq (2018)

⁴⁵ *A személyes státuszról szóló 1953. évi 59. törvény (7 September 1953)*

⁴⁶ Daad Mousa, *Syrian Personal Status Law*. Published in December 2018 by Friedrich-Ebert-Stiftung <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/14969.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁴⁷ USDS, Syria (2019)

⁴⁸ USDS, Turkey International Religious Freedom Report (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/TURKEY-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁴⁹ A síta irányzat egy alága. A sítáktól eltérően azonban nem ismerik el a Koránt isten igéjeként, mivel álláspontjuk szerintük azt nem isten, hanem a szunniták írták. Az aleviták elutasítják az iszlám törvényt, a saríát is. Hitük miatt kemény üldöztetésben volt részük a történelem során, Törökországban még ma is rendszerszintű diszkriminációval kell szembe nézniük. Lásd: Krózszer Anna – Szentiványi Zsófia:

elismerésért. Az EJEB 2014 decemberi⁵⁰ és 2016 április döntéseiben⁵¹ megállapította az EJEE 9. és 14. cikkeinek sérelmét, amiért az alevi vallásgyakorlás színhelyei az ún. *cemevissek* nem részesülnek ugyanolyan kedvezményekben – pl: állami támogatás a közüzemi számlák kifizetéséhez –, mint a mecsetek.⁵² A Török Legfelső Bíróság a 2014-es ítéletet alapul véve hasonló szellemben hozott döntést, amelynek azonban helyi szinten nem szereznek érvényt.⁵³

1.3. A vallási diszkriminációra, a blaszfémiára és a hithagyásra vonatkozó szabályok. Az egyiptomi büntető törvénykönyv büntetni rendeli a vallási alapú diszkriminációt. A büntetési tétel szabadságvesztés mellett pénzbírság lehet. A büntetési tétel magasabb, amennyiben közalkalmazott követi azt el. A büntetőtörvénykönyv 98f cikke⁵⁴ rendeli büntetni az istenkáromlást. A rendelkezés a törvényhozó szándékának megfelelően bármely, Egyiptomban törvényesen elismert vallási közösség vallási szokásait védeni hivatott. Kritikus hangok szerint azonban a cikk nyelvezete túlságosan általános és a megállapított küszöbérték túl alacsony, a gyakorlatban pedig gyakorta a szólásszabadság korlátozására használják fel.⁵⁵ A török szabályozáshoz hasonlóan – valamint az iraki és a szír szabályozással ellentétben – az alkotmány és a büntető törvénykönyv nem tiltja a muszlim hit elhagyását.⁵⁶ A közigazgatási gyakorlatban azonban a születésük révén⁵⁷ iszlám vallásúként anyakönyvezett személyek számára nem megengedett a más vallásra való áttérés.⁵⁸

Az *iraki büntetőtörvénykönyv* 372. cikke értelmében, *aki szándékosan megzavarja egy másik vallási közösség vallási szertartását vagy egy másik vallási közösségről becsmérően nyilatkozik, valótlanúságot állít, vagy terjeszt három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel sújtható.*⁵⁹ *A személyi státuszról*

Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés? *Nemzet és Biztonság*, 2009 július, 30-42. o.

⁵⁰ EJEB, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı k. Törökország (32093/10), 2014. december 2.

⁵¹ EJEB, Izzettin Doğan and Others k. Törökország (62649/10), 2016. április 26.

⁵² A Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı ügy kapcsán említést érdemel *Sajó András külön véleménye, amelyben kifejti, hogy a közüzemi számlák állam általi kifizetése még önmagában nem fogja megoldani a rendszerszintű problémákat.*

⁵³ USDS, Turkey (2018)

⁵⁴ Beiktatta a 2006. évi 147-es törvény

⁵⁵ Lásd: <https://end-blasphemy-laws.org/countries/middle-east-and-north-africa/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁵⁶ USDS, Egypt (2019)

⁵⁷ Az iszlám esetében nem létezik a kereszténységre jellemző olyan tudatos beavatás, mint a keresztlő, a statisztikákban mindenki automatikusan Mohamed próféta követőjeként jelenik meg, ha muszlim felmenőktől származik. Lásd: Horváth Árpád: Szekularizálódó muszlimok. Válságban az iszlám? (2017. október) <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/szekularizalodo-muszlimok/> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁵⁸ A kereszténységről iszlámra áttért személyek esetében a hatóságok nem gördítenek akadályt a kereszténység újbóli felvétele elé. Mi több az ilyen személyek gyermekei számára a 18. életévük betöltésekor felajánlják a lehetőséget, hogy a személyi igazolványukon a kereszténységet tüntessék fel vallási affiliációként. Lásd: USDS, Egypt (2019)

⁵⁹ Lásd: Joelle Fiss – Jocelyn Getgen Kestenbaum: Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws. *U.S. Commission on International Religious Freedom*, 2016, p. 57

*szóló törvény megtiltja a muszlim vallásúak számára, hogy más hitre térjenek át.*⁶⁰ A törvény 17. cikke megtiltja, hogy muszlim nő nem muszlim férfihoz menjen feleségül, fordítva azonban nem gördít akadályt a frigy elé, mivel ebben az esetben a nőnek fel kell vennie a férje vallását.

*A szír büntetőtörvénykönyv*⁶¹ *büntetni rendeli a vallások közötti feszültség szítását, valamint valamely vallási csoport szertartásainak megzavarását – ideértve a rendszeres rituálékat és a temetéseket –, szent helyeinek megszenteltségtelenítését, illetve a vallás követői által tisztelt értékek nevetség tárgyává tételét.*⁶² Rendszeres kritika a rendelkezés túlságon szigorú értelmezésen vett alkalmazása és az újságírók munkájának akadályozására történő felhasználása miatt éri mind a kormánypárti, mind a felkelő csoportokat.⁶³ *A személyes státuszról szóló törvény tiltja a muszlim vallásúak számára a kikeresztelkedését vagy más vallás felvételét.*

A török büntetőtörvénykönyv nem tartalmaz külön rendelkezést a blaszfémiára, azonban a gyűlöletbeszéd törvényi szabályozása úgy értelmezendő, mint amely valamely személy vagy személyek hitbéli meggyőződésének sértő módon történő emlegetése esetén is alkalmazandó. A törvény büntetni rendeli továbbá a vallási közösségek vallási ceremóniáinak megzavarását. Kiemelendő, hogy *a törvény büntetni rendeli azokat a vallási vezetőket – imámokat, papokat, rabbikat – akik a prédikáció során a kormányt vagy az általa hozott törvényeket bírálják.*⁶⁴ A vizsgált országok közül *az iszlámról más hitre való áttérést Törökországban kezelik a legliberálisabb módon.*⁶⁵

2. A vizsgált országok demográfiai adatai, különös tekintettel a vallási megoszlásra. - A vallási kisebbségeket érő atrocitások

Egyiptom lakosságának létszáma körülbelül 101,8 millió főre tehető, amelynek majdnem 90%-a szunnita vallású muszlim, körülbelül 10%-a kopt keresztény, 2%-a valamely egyéb keresztény vallási közösség tagja, 1 %-a síita muszlim. A Jehova Tanúinak létszáma kb. 1500 főre tehető, a zsidó vallásúak létszáma tíz fő.

⁶⁰ Habár sem a személyi státuszról szóló törvény, sem a büntetőtörvénykönyv nem rendelkezik szankcióról az áttért személyek komoly kockázatnak teszik ki magukat. – UKHO, Iraq, para. 2.4.15, 6.1.1

⁶¹ 1949. évi 148. törvény a Szíriai Arab Köztársaság Büntetőtörvénykönyvéről. <https://wipolex.wipo.int/en/text/478172> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶² Joelle Fiss – Jocelyn Getgen Kestenbaum, *Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws*. US Commission on International Religious Freedom, July 2017 <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Blasphemy%20Laws%20Report.pdf> [letöltve: 2020.12.04.]

⁶³ Committee to Protect Journalists (16 August 2017): Court sentences two Syrian journalists for blasphemy, shutters magazine. <https://cpj.org/2017/08/court-sentences-two-syrian-journalists-for-blasphemy/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁶⁴ USDS, Turkey (2018)

⁶⁵ Yusuf Sarfati, *Religious Authority in Turkey*. Illinois State University, March 2019 <https://www.bakerinstitute.org/media/files/files/c873dd82/cme-pub-luce-sarfati-031119.pdf> [letöltve: 2020. 12. 08.]

*Egyiptomban nem ritkák a keresztény és más – a muszlimtól eltérő – vallások követői elleni támadások.*⁶⁶ Az egyiptomi hatóságok az említett jelentés tanulsága szerint aktívan fellépnek a keresztényeket és más vallási csoportokat érő támadásokkal szemben, azonban *a vallások közötti béke megteremtésének hatékony eszköze nem a hatósági fellépés, hanem az olyan gesztusok, mint jelenlegi főimám Ahmed Al-Tayyeb részvétele egy keresztény katedrális avató ünnepségén.* A megbékülésért intézményes szinten az Al-Azhar vallások közötti párbeszédért felelős központja felelős, amely többek között a Vatikánnal is kapcsolatot tart fenn.⁶⁷ A jelenlegi főimám *Ahmed Al-Tayyeb* és a *Ferenc pápa Abu Dzabiban* 2019. február 5-én írta alá „Az emberi testvériségről szóló dokumentum a világ békéje és a közös együttélés érdekében” címet viselő nyilatkozatot, amelyben rögzítették: „Isten nem akarja, hogy nevét felhasználva rettegésben tartsák az embereket.”⁶⁸

A keresztények számára az állami szférában való elhelyezkedés egyes szerveknél kizárt – a hadsereg és a hírszerzés fel sem veszi a keresztény vallású jelentkezőket – míg más szerveknél és intézményeknél egy bizonyos szint felett nem számíthatnak előléptetésre, ún. „üvegplafonba” ütköznek.⁶⁹

Irak lakossága becslések szerint 40,2 millió fő, amelynek 97%-a muszlim. *Törökországgal és Egyiptommal ellentétben a síita irányzat követői vannak többségben* (kb. 55%) és a szunniták kisebbségben (kb.40%). A keresztények számát illetően nem áll rendelkezésre pontos adat: a közelmúlt fejleményeit követően, a 2003-as hozzávetőlegesen 1,5 millió főhöz képest mindössze körülbelül kétszázötvenezer⁷⁰ – más jelentések szerint mindössze 120 ezer – keresztény maradt az országban.⁷¹ A keresztények az egyébként kegyetlen – és a népiirtástól sem visszariadó – diktátor, *Szaddam Husszein* alatt szabadabban és nagyobb biztonságban élhettek, mint jelen sorok írásakor.⁷²

⁶⁶ Christian Headlines, April 23, 2019, Church Closed in Egypt after Muslim Mob Frightens Children in Sunday School. *Christian Headlines* <https://www.christianheadlines.com/blog/church-closed-in-egypt-after-muslim-mob-frightens-children-in-sunday-school.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶⁷ A párbeszéd 1998-ban kezdődött, ám 2011-ben a Szentszék és az Al-Azhar viszonya hűvösre fordult. A jég 2016-ban tört meg, amikor Ferenc pápa meghívta a főimámot a Vatikánba. Lásd: <https://www.archbalt.org/the-meeting-is-the-message-pope-tells-head-of-al-azhar/?print=pdf> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁶⁸ Vatican News (2019. február 5.): Ferenc pápa és az Al-Azhar főimámja történelmi nyilatkozatot írt alá, <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-02/ferenc-papa-abu-dhabi-nyilatkozat-al-azhar-beke-nok-gyermekek.html> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁶⁹ Ennek kapcsán beszédes adat, hogy a 25 állami egyetem vezetője között egyetlen keresztény sem található. – USDS, Egypt (2019)

⁷⁰ USDS, Iraq (2018)

⁷¹ <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/iraq/> (2020. 07. 01.)

⁷² Jóllehet az 1993-as „visszatérés a hithez hadjárat” meghirdetése az állam erőteljesen az iszlám felé fordult, az ország miniszterelnök-helyettese a káld katolikus Tárik Azíz maradt és a keresztény közösségeknek nyújtott állami támogatások sem apadtak el. Ezzel szemben jelenleg Irak az Open Doors – egy keresztényüldözést monitorozó szervezet – listájának 15. helyén áll, amivel az első egyharmadba esik egy olyan listán, amelyet a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezet. Lásd: Kaló József – Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről. Budapest, Háttér Kiadó, 2019, p. 349; lásd továbbá: Open Doors Watch List 2020. <https://www.opendoorsusa.org/2020-world-watch-list-report/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

*Irakban 800-900 ezer jezidita él, közülük 360 ezer továbbra is belső menekültként, 3000 embert pedig eltűntként tartanak nyilván.*⁷³ A jeziditákat különösen súlyosan érintette az iszlám állam tevékenysége: az *ENSZ Emberi Jogi Tanácsa* (EJT) által a Szíriai Arab Köztársaság helyzetének vizsgálatára felállított független nemzetközi vizsgálóbizottság 2016 júniusában kiadott jelentése⁷⁴ szerint *az ellenük elkövetett atrocitások kimerítik a genocídium fogalmát.* Ügyüket az *Európai Parlament* (EP) korábbi elnökével is ismertették,⁷⁵ nem eredménytelenül: *az EP 2016-ban genocídiumnak nyilvánította az ellenük elkövetett cselekményeket.*⁷⁶ A zsidó vallásúak száma Irakban – ahogyan a többi vizsgált térségbeli országban is – gyakorlatilag elenyésző: 70-80 családot tartanak nyilván. Jóllehet a számuk valamivel magasabb a valóságban, tekintve, hogy sokan közülük nem merik vállalni a hitüket félve az üldöztetéstől.⁷⁷

Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2019-es becslése szerint Szíria lakosságának létszáma 18,6 millió fő, amelyből 5,6 millió fő él a környező országok menekült táborában. A belső menekültek (IDP) száma 6,2 millió fő. *A lakosság közel 74 %-a szunnita vallású, míg a 13 %-a a síita és az alavita irányzatot követi.* A szunnita – síita megoszlás földrajzilag is megfigyelhető: a szunniták inkább a városokban, a síták vidéken élnek. A lakosság 3 %-a síita irányzattól kifejlődött *drúz* vallást követi. A keresztények aránya közel 10% volt a 2011-ben kirobban polgárháborút megelőzően. Túlnyomó részük elmenekült az országból, amelynek eredményeképpen jelenleg körülbelül 2,5 %-re teszik a keresztények lakosságon belüli arányát, amely 450 ezer főt jelent. Jóllehet Izrael megalakulását követően a zsidók egy jelentős része elvándorolt Szíriából,⁷⁸ *Aleppóban és Damaszkuszban* jelentős számú zsidó közösség maradt fenn egészen az arab tavaszig. A hivatalos statisztikák szerint jelenleg húsz zsidó vallású személy él az országban. A jeziditák⁷⁹ létszámát a polgárháborút megelőzően 80 ezer főre becsülték. Számuk azt követően jelentősen megcsappant.⁸⁰

⁷³ USDS Iraq (2018)

⁷⁴ Human Rights Council – Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic: "They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis (A/HRC/32/CRP.2) https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁵ Európai Parlament, Az iszlám állam kegyetlenségeiről beszéltek jeziditák az EP-ben (2015.5.6.) – Online elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/world/20150505STO50326/az-islam-allam-kegyetlensegeirol-beszeltak-jeziditak-az-ep-ben> [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁶ Az Európai Parlament 2016. február 4-i állásfoglalása a vallási kisebbségekhez tartozóknak az úgynevezett „ISIS/Dáís” általi tömeges és szisztematikus lemészárlásáról (2016/2529 (RSP)); lásd még: Kaplan, Michael, International Business Times, 02 April 2016. <https://www.ibtimes.com/isis-genocide-against-christians-yazidis-european-parliament-recognizes-islamic-state-2294384> [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁷ USDS, Iraq (2018)

⁷⁸ Mohhamed Al-Hessan, *Understanding the Syrian Educational System in a Context of Crisis?* Vienna Institute of Demography Working Papers (09/2016), p. 26

⁷⁹ Az ősi közel-, illetve közép-keleti vallások számos elemét ötvöző, monoteista vallás, aminek alapelemei mintegy négyezer éve alakulhattak ki. Nem missziós vallás, jezidita vallásúvá csak a születés révén lehet válni. Lásd: <http://www.kislexikon.hu/jeziditak.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁸⁰ USDS, Syria (2019)

Szíria kapcsán végezetül érdemes megjegyezni, hogy az ország alkotmányának és jogszabályainak területei hatálya *de facto* nem terjed ki az ország egész területére: az egyes körzeteket uraló fegyveres csoportok saját törvényeket, közigazgatást és bírósági rendszert tartanak fenn. Mindez jelentős kihatással van az egyes vallási csoportok tagjainak jogi helyzetére. *A gyakorlatban a keresztények – és más a muszlimtól eltérő vallású csoportok – gyakran szenvednek üldöztetést a különböző ellenzéki csoportoktól, amelyek jellemzően az iszlám valamely radikálisabb ágát követik.* Utóbbiakat a kormány üldözi, jóllehet a kormány nem annyira vallási, mintsem „egyszerű” hatalmi kérdésből. Ennek eredményeképpen a keresztény vallási vezetők a kormány természetes szövetségesei, védelmet onnan remélhetnek.⁸¹

Törökország lakossága körülbelül 81,3 millió főt tesz ki, amelynek a török kormány szerint 99 %-a muszlim vallású.⁸² A muszlim vallásúak 77 %-a szunnita irányzatot követi, az alevi iszlám követői nagyjából 20 % százalékot tesznek ki, az őket érő diszkrimináció miatt azonban csak 5 %-uk vállalja nyíltan a hitét. A keresztények száma körülbelül 155.000 fő – az MRG becslése szerint⁸³ 170.000 fő – , a zsidóké hozzávetőlegesen 16.000 fő. A bahái hit követői körülbelül 10.000 főt számolnak. Utóbbi három vallási csoportra jellemző, hogy a nagyvárosokban vagy azok környékén koncentrálnak.

Megfigyelhető, hogy a térség 2003-as amerikai invázió, illetve az „arab tavasz” – és azt követő felfordulás – által érintett országaiban – azaz Irakban, Egyiptomban és Szíriában – a zsidók száma a hivatalos adatok alapján alacsony. Bár tény, hogy sokan elmenekültek közülük, azonban az alacsony számuk abból is következik, hogy az ott maradtak nem merik nyilvánosan vállalni az identitásukat.⁸⁴

3. A vallásszabadság kérdése az oktatásban, különös tekintettel a kötelező hitoktatásra és a vallási öltözékekre

3.1. Az alkotmányos és törvényi rendelkezések. Az egyiptomi alkotmány 19. cikke értelmében minden egyiptomi állampolgárnak joga van az államilag garantált és ingyenes oktatáshoz. Ennek fedezetéül az állam kötelezi magát, hogy nem kevesebb, mint a GDP 4%-át fordítja oktatásra. Az alkotmány értelmében az állam ellenőrzi az állami iskolák működését. Az oktatás célja többek között az egyiptomi identitás fenntartása, valamint a gondolkodás magvának elvetése és a tehetséges hallgatók támogatása. E cél megvalósítása érdekében az Alkotmány 24. cikke rögzíti,

⁸¹ USDS, Syria (2019)

⁸² Történelmi kontextusban szemlélve ehhez hozzájárult az örmény népiítés, az ortodoxok hullámokban történő kiűzése az országból, valamint a zsidók ellen rendszeresen szervezett pogromok.

⁸³ Lásd: <https://minorityrights.org/country/turkey/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

⁸⁴ Aomar Boum, Arab Demonization of Jews Is a Historical Anomaly – And Shows the Limits of Today's Leaders. *Tablet*, 21 February 2014. <https://www.tabletmag.com/sections/israel-middle-east/articles/jews-post-arab-spring> [letöltve: 2020. 12. 08.]

hogy az arab nyelv, a vallási oktatás és a nemzeti történelem az oktatás minden szintjén elemi részét képezik az oktatási anyagnak.

Az iraki alkotmány 34. cikk (1) (2) bekezdése értelmében az állam az oktatást a társadalmi fejlődés alapkövének tekinti. Az állam kötelezettséget vállal az írástudatlanság visszaszorítására, e kötelezettség teljesítése érdekében az általános iskolai oktatás kötelező. Az iraki állampolgároknak az oktatás mindhárom szintjén joga van az ingyenes oktatáshoz. Ugyanazon cikk (4) bekezdése értelmében a köz- és magánoktatásra vonatkozó szabályokat törvény rögzíti. Az alkotmány 4. cikk (1) bekezdése értelmében az ország két hivatalos nyelve az iraki és a kurd. Emellett a türkmén, az asszír és az örmény nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvi oktatáshoz az állami fenntartású intézményekben. A többi nemzetiség és nyelvi kisebbség számára magániskolák keretében van lehetőség az anyanyelvi oktatásra.

A szír alkotmány 25. cikke értelmében *az oktatási, az egészségügyi és szociális szolgáltatások a társadalom alapvető pillérei. Az állam feladata, hogy ezek elérhetőségét minden régióban egyformán biztosítsa.* Az alkotmány 28. cikke értelmében az oktatási rendszer célja a nemzeti identitás, a nemzeti örökség, valamint a nemzeti egység iránt elkötelezett generáció kinevelése. A 29. cikk értelmében az alapfokú oktatás kötelező. Az oktatás az összes szinten ingyenes, a kivételeket – például a harmadfokú oktatásra vonatkozóan – a törvény rögzíti. *Az oktatási rendszert az állam közvetlenül felügyeli.* A török alkotmány 42. cikke értelmében *a magán alap- és középfokú iskolákra vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg,* biztosítva, hogy az állami iskolákkal azonos követelmény vonatkozzon rájuk. A jelenleg hatályos törvény⁸⁵ 2007-ben került elfogadásra.

3.2. Az állami és a magán oktatási intézmények helyzete. Egyiptomban az alkotmány rendelkezéseivel összhangban az oktatás kötelező és ingyenes minden gyermek számára a hatodik életév betöltésétől a tizennegyedik életév betöltéséig. A gyakorlatban azonban a nemek közötti egyenlőtlenségek jelentősen befolyásolják a beiskolázottságot. A nemek közötti különbségeknél csak a városi és vidéki területek közötti különbségek szembetűnőbbek: vidéken nem ritka, hogy az iskoláskorú gyermekeknek mindössze 50%-a van beiskolázva.⁸⁶ Az állami iskolák által kínált oktatás általánosságban véve alacsony színvonalúnak mondható: mind a személyzeti, mind a tárgyi és anyagi feltételek elégtelenek.⁸⁷

Az Al-Azhar az állami oktatási rendszerrel párhuzamosan saját, az elemi iskolától a középiskoláig tartó oktatási rendszerében közel kétmillió diák oktatását biztosítja.

⁸⁸ A rendszer az állami tantervek szerint működik, azonban az oktatás jobb minőségű – a tanárok képzetebbek, az iskolák jobban felszereltek – mint az állami iskolákban, e mellett nagyobb hangsúly tevődik a vallási tanulmányokra. A szóban forgó oktatási

⁸⁵ Özel Öğretim Kurumları Kanunu 2007/5580 (8/2/2007)

⁸⁶ Lásd: <https://education.stateuniversity.com/pages/411/Egypt-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html> [letöltve: 2020. 11. 30.]

⁸⁷ Malgorzata Stopikowska – Yasser Mohamed El-Deabas, The Education System of Egypt: Contexts, frames and structures. *Problems of Education in the 21st Century*, Vol. 40 (2012), 129-144. o., 138. o.

⁸⁸ Ramage Y. Mohamed et al., Education in Egypt. *World Education News + Reviews*, February 21, 2019 https://wenr.wes.org/2019/02/education-in-egypt-2#_ftn1 [letöltve: 2020. 11. 30.]

rendszer igazgatását és felügyeletét az Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa látja el, amelynek elnöke a főimám.⁸⁹

Az országban hozzávetőleg hétezer magániskola működik, amely a diákok 8-9 % a számára biztosít iskoláztatást. *A magániskolák hiánypótló jelleget töltenek be az oktatási rendszerben, az Al-Azhar által fenntartott iskolarendszerhez hasonlóan az állami oktatásnál magasabb színvonalat garantálva.* A magániskolák tanterve és az általuk használt tankönyvek főszabály szerint megegyeznek az állami iskolákban használatosakkal. Az állami tantervtől csak az illetékes minisztérium engedélyével lehetséges eltérni. A magániskolák által kibocsátott oklevelek és diplomák az állami oktatási intézmények által kibocsátottakkal egyenértékűek.⁹⁰

Irakban az állami oktatási rendszer az elmúlt másfél évtized viszontagságai után komoly nehézségekkel küszködik: egyes felmérések szerint az általános iskolás korban lévő gyermekek 13,5 %-a – hozzávetőlegesen 1,2 millió gyermek – egyáltalán nem jut alapszintű oktatáshoz és azok is, akik bekerülnek az iskolarendszerbe, rendkívül magas kiesési arányt produkálnak. Az iskola épületek leromlottak, az osztálylétszámok magasak, az egyébként is elégtelen számú tanári kar ezért dupla műszakokban dolgozik. Átfogó reformra Irak oktatási büdzsáját tekintve nincs lehetőség.⁹¹ – Az ország e tekintetben sereghajtó a régióban.⁹²

Irakban a törvény 2012 óta lehetővé teszi nemzeti és nemzetközi magániskolák alapítását: előbbieket a nemzeti tanterv szerinti oktatási tevékenységet végeznek, míg utóbbiak saját tanterv alapján végzik a tevékenységüket. Habár a magániskolák száma növekvőben van, tekintve a magániskolák magas tandíjait, legfeljebb *csak a felső tízezer engedheti meg magának, hogy a gyermekeit magániskolába járassa.*⁹³

*Szíriában az első és másodfokú oktatás szintjén a beiskolázottság a polgárháború kirobbanása előtt elérte a 97 %-ot,*⁹⁴ amely 2013-ra körülbelül 60 %-ra esett vissza,⁹⁵ 2015-re pedig az már 50 %-ot sem érte el átlagban: egyes, a fővárostól távol eső, a milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken a beiskolázottság 6 % körül mozog.⁹⁶ A 2015-ös adat számokban kifejezve azt jelenti, hogy *a közel 4,8 millió tanköteles korú gyermek közül három millióan nem járnak iskolába.* Amint arra a

⁸⁹ Stopikowska – El-Deabas i.m., 134. o.

⁹⁰ Stopikowska – El-Deabas i.m., 134. o.

⁹¹ Private Schools – The solution to Iraq's Education Crisis? Al-Bayan Center for Planning and Studies (2018), pp. 3-4 <http://www.bayancenter.org/en/wp-content/uploads/2018/09/5465787.pdf> [letöltve: 2020. 06. 24.]

⁹² UNICEF, The Cost and Benefits of Education in Iraq: An analysis of the education sector and strategies to maximize the benefits of education (21 May 2017), 52. o. <https://reliefweb.int/report/iraq/cost-and-benefits-education-iraq-analysis-education-sector-and-strategies-maximize> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁹³ Mindez következik abból is, hogy az UNICEF 2017-es jelentése alapján az állam semmilyen módon nem szubszidiálja a magániskolákat. Lásd: Al-Bayan Center for Planning and Studies, 2. o.; UNICED 2017, 55. o.; Nabeel, Gilgamesh, Iraqi Private Schools Grow While Public Schools Crumble. Al-Fanar Media, 12 August 2014 <https://www.al-fanarmedia.org/2014/08/iraqi-private-schools-grow-public-schools-crumble/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁹⁴ Silje Immerstein, Education in Syria. *World Education News + Reviews* (April 4, 2016) <https://wenr.wes.org/2016/04/education-in-syria> [letöltve: 2020.12.02.]

⁹⁵ Marta Guasp Teschendorff, Loss of Access to Education Puts Well-being of Syrian Girls at Risk. *Our World*, 07 September 2015 <https://ourworld.unu.edu/en/loss-of-access-to-education-puts-well-being-of-syrian-girls-at-risk> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁹⁶ A pusztítás nem kímélte az iskolaépületeket sem: közel 40 %-uk semmisült meg a konfliktus során.

Save the Children felhívja a figyelmet, mindez egy olyan generációt fog eredményezni, amelynek a jövőben meglehetősen korlátozott lehetőségei lesznek az előrejutásra.⁹⁷

A tananyagot – a szír alkotmány rendelkezéseivel összhangban – mind az állami, mind a magán oktatásban az oktatási ügyekért felelős minisztérium felügyeli a vallási ügyekért felelős minisztériummal együttműködve. A nemzeti tananyag a mérsékeltebb vallási nézeteket valló milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken is javarészt az állami tanterven alapul. Jóllehet a területet uraló fegyveres csoport vallási nézeteihez igazodva adott esetben kivesznek és hozzátesznek az oktatott tárgyak listájához.⁹⁸

Szíriában az általános oktatási szinten a magániskolák aránya mindössze 3 %, és a középiskolai szinten is csak 6 %. A magániskolákban, amelyek lehetnek saria iskolák, keresztény iskolák, vagy – elenyésző számban – zsidó iskolák lehetőség van más vallások tanait is megismerni a diákoknak.⁹⁹ A keresztény és drúz fenntartású iskolák a kormány engedélyével működhetnek.¹⁰⁰ *A saria iskolák az állami másodfokú oktatás mellett párhuzamosan működve kínálnak alternatívát az oktatásban.* Tekintve, hogy a főbb tárgyak megegyeznek az állami iskolákban tanított tárgyakkal – a jelentős számú extra vallásoktatás órát leszámítva –, *a saria iskolákban szerzett képesítés az államival egyenértékűnek számít* a tovább tanulás szempontjából. A saria iskolákat a minisztérium dotálja.¹⁰¹

*A török állami oktatási rendszer az elérhető információk szerint komoly problémákkal küszködik:*¹⁰² az iskolák túlszűfoltak, az osztálylétszámok kirívóan magasak, miközben a tanárihiány állandósult jelenség.¹⁰³ Ennek eredményeként a török diákok rendszeresen alulteljesítenek más országok diákjaihoz képest.¹⁰⁴ *A problémára a kormányzat is felfigyelt, a megoldást többek között a privát szektornak az oktatásba való bevonásában látja, így a magániskolák (kolej/özel lise) létesítése*

⁹⁷ Save the Children, Education under Attack in Sysria (September 2015), 5-6 o. http://origin-qps.onstreammedia.com/origin/multivu_archive/ENR/267304-Save-the-Children-Education-Under-Attack.pdf [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁹⁸ Ezzel ellentétben az ISIS/DAESH által megszállt területeken a megszállás ideje alatt az iskolákban csak az iszlám tanait oktatták, minden a vallási fanatikusok által iszlám ellenesnek bélyegzett tan és elmélet tiltólistára került. Lásd: Al-Hessan, 28-30 o. ; DW (06.01.2015), IS to turn Syria schools into religious indoctrination centers <https://www.dw.com/en/is-to-turn-syria-schools-into-religious-indoctrination-centers/a-18173592> [letöltve: 2020. 12. 03.]; USDS, Syria (2015) <https://www.refworld.org/docid/57add822c.html> [letöltve: 2020. 12. 03.]

⁹⁹ USDS, Syria (2019)

¹⁰⁰ USDS, Syria (2019)

¹⁰¹ Al-Hessan, 7., 26. o.

¹⁰² Jóllehet az iraki helyzethez viszonyítva viszonylag jó a helyzete.

¹⁰³ A helyzetet súlyosbítja, hogy a szíriai polgárháború kitörése óta több millió szír állampolgár menekült át Törökországba, köztük 1,2 millió gyermek, akiknek az iskoláztatása szintén a török államra hárul. Az általános iskoláskorú menekült gyermekek között a beiskolázottság közel 50%-os. Lásd: UNICEF Press release (19 January 2017): Over 40 per cent of Syrian refugee children in Turkey missing out on education, despite massive increase in enrolment rates. <https://www.unicef.org/press-releases/over-40-cent-syrian-refugee-children-turkey-missing-out-education-despite-massive> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁰⁴ Karakaş, Burcu – Bellut, Daniel Derya, Erdogan's youth, religious but not educated? Quantara.de (02.09.2019) <https://en.quantara.de/content/schools-in-turkey-erdogans-youth-religious-but-not-educated> [letöltve: 2020. 06. 23.]

jelenleg a kormányzat támogatását élvezi.¹⁰⁵ A reformok megítélése azonban vegyes. *A leghevesebb kritikák azért érik a reform folyamatot, mert Erdoğan köztársasági elnök szándéka*¹⁰⁶ nem kizárólag arra irányul, hogy a hallgatók minél jobb teljesítményt érjenek el, hanem arra is, *hogy növelje a vallásosságot a felnövekvő generációkban.*¹⁰⁷ A török államnak a szekularizációhoz való merev ragaszkodástól való elrugaszkodását jelzi, hogy *a 2017-es nemzeti tantervben hangsúlyosabbá tette a szunnita tanok oktatását*, miközben csökkentette a modern, szekuláris Törökország megalakulásának történetét és az alapító atya által képviselt értékeket bemutató részeket, *valamint száműzte a darwini tanokat.* A tantervet e változtatások miatt nem kevés kritika érte.¹⁰⁸

A magániskolák lehetnek általános célúak, kisebbségi iskolák – ideértve a vallási kisebbségeket –, valamint a külföldi diákok számára fenntartott nemzetközi iskolák. Az EACEA információi alapján az állami támogatásnak köszönhetően a magániskolába járó diákok arány a 2018/19-es tanévre elérte a 8,78%-ot.¹⁰⁹ Az alapítványok a külföldről kapott támogatást kötelesek bejelenteni, ez az alapítványi iskolákra is vonatkozik.

A középfokú oktatásban léteznek ún. *imam hatip* iskolák, amelyek az imámképzést, illetve az egyetemi teológiai tanulmányokat hivatottak megalapozni. A hetvenes évektől kezdve az akkori politikai irányvonalnak megfelelően jelentős részüket világi iskolákká alakították át. *A számuk azonban 2012 óta drasztikus mértékben növekedett: 537-ről 1605-re*, amelynek egyik módja, hogy az állam egyszerűen átalakítja – vagy visszaalakítja – a világi oktatást nyújtó középiskolákat e vallásilag elkötelezett típusra. – A legtöbb esetben a szülők és az ott tanulók megkérdése nélkül.¹¹⁰

3.3. Vallásoktatás. *Egyiptomban az állami fenntartású elemi oktatásban minden évfolyamon kötelező a vallási oktatásban való részvétel.* A muszlim vallású gyermekek az iszlám tanaival, a keresztény gyermekek a kereszténység tanaival ismerkednek tanárok vagy egyházi személyek (imámok és papok) tanításain

¹⁰⁵ EACEA, Turkey – Fundamental Principles and National Policies, 4 november, 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/fundamental-principles-and-national-policies-103_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁶ Daren Butler: A Pious Generation - With more Islamic schooling, Erdogan aims to reshape Turkey. *Reuters*, 25 January 2018. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/turkey-erdogan-education/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁷ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Törökország lakossága – amelynek többsége vallásos – a szekularizációra mindig is egyfajta rákényszerített, idegen eszmeként tekintett és tekint a mai napig. A köztársasági elnök törekvéseivel ebből kifolyólag a lakosság nagyobb része többé-kevésbé egyetért. Részletesen lásd: Mustafa Akyol, Turkey's Troubled Experiment with Secularism. Lessons from Turkey's Struggle to Balance Democracy and Laiklik. The Century Foundation, 25 April 2019 – Online elérhető: <https://tcf.org/content/report/turkeys-troubled-experiment-secularism/?agreed=1> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁸ USDS, Turkey (2018)

¹⁰⁹ EACEA, Turkey – Organisation of Private Education, 4 November 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/t%C3%BCrkiye/organisation-private-education_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹¹⁰ Burcu Karakaş – Daniel Derya Bellut, Erdogan's youth, religious but not educated? Quantara.de (02.09.2019) <https://en.quantara.de/content/schools-in-turkey-erdogans-youth-religious-but-not-educated> [letöltve: 2020. 06. 23.]

keresztül.¹¹¹ Ugyanakkor az arab nyelv elsajátítása során a diákoknak számos Korán idézetet kell megtanulniuk fejből,¹¹² amelyet a keresztény vallású gyermekek sem tagadhatnak meg, ellenkező esetben az iskolából való kizárás lehetősége fenyegeti őket.¹¹³ További probléma, hogy a vallási oktatás során alkalmazott tananyagok a kereszténység tanait – példának okáért a szentháromságot – több esetben megkérdőjelezzik vagy tévesnek bélyegzik.¹¹⁴ Az egyiptomi vallási oktatásról egyébként általánosságban elmondható, hogy nem a kritikus gondolkodás képességének kifejlesztése és a világra nyitott egyének kinevelése a célja.¹¹⁵

Az iraki állami iskolákban *kötelező az iszlám* vallásoktatás, ez alól csak a nem-muszlim vallású gyermekek képeznek kivételt. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a szülők a csoportnyomás miatt jellemzően nem mernek felmentést kérni. Az elérhető információk alapján *az iraki nemzeti tanterv a Szaddám-rezsim öröksége*, az eltelt több, mint másfél évtizedben sem újították meg. Ennek megfelelően *az olyan tantárgyak, mint a vallási tolerancia fontossága nem képezik tárgyát az oktatásnak*.¹¹⁶ Iraki Kurdisztán e téren is különbözik: ott az állami iskolákban vagy nem kötelező a vallásoktatás óra,¹¹⁷ vagy egyes esetekben megengedett a keresztények és a jeziditák számára, hogy a saját vallásoktatás órájukat látogassák.

Szíriában a vallási oktatás kötelező az állami fenntartású iskolákban és a térségbeli országokhoz hasonlóan *a diákok csak az iszlám és a kereszténység tanításaival ismerkedhetnek attól függően, hogy milyen vallásúként regisztrálták őket*.

Kiemelendő, hogy más alkotmányokkal ellentétben *a török szabályozás alkotmányos szinten rögzíti a vallásoktatás és az etika oktatás nemzeti alaptantervben való szerepeltetésének kötelezettségét. A vallásoktatás óra keretében a szunnita irányzat tanai kerülnek bemutatásra*. Keresztény vallásoktatás órákat vagy alternatív, világnézetileg semleges etika oktatást – az alkotmányban rögzített kötelezettség ellenére – nem kínálnak az állami iskolák. A szunnita tanok hallgatása alól *mentességet egyedül a keresztény és zsidó vallású diákok kaphatnak*,

¹¹¹ 2018-ban felvetődött annak a lehetősége, hogy közös tankönyvet vezessenek be a vallási megbékélés és a vallási szélsőségesesség elleni harc keretében. Habár a tervezetet mind az Al-Azhar, mind a kopt keresztény egyház vezetése jóváhagyta, bevezetésre nem került. Lásd: Jana Bou Matar, Same Textbook for Muslim and Christian Students in Schools Despite Opposition. *Egyptian Streets*, 25 May 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/05/25/same-textbook-for-muslim-and-christian-students-in-schools-despite-opposition/> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹² World Watch Monitor, Christian children 'singled out for bullying' in Egyptian classrooms. <https://www.worldwatchmonitor.org/2016/11/christian-children-singled-out-for-bullying-in-egyptian-classrooms/> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹¹³ Alix Culbertson, Christian children are being deprived of their education and being ousted from some schools for refusing to wear a hijab, it has been revealed. *Coptic Solidarity*, November 17, 2016 <https://www.copticsolidarity.org/2016/11/17/christian-children-kicked-out-of-school-in-egypt-for-refusing-to-wear-hijab-or-recite-koran/> [letöltve: 2020.12.02.]

¹¹⁴ Muhammad Faour, *Religious Education and Pluralism in Egypt and Tunisia*, Carnegie Middle East Center, 13 August 2012 <https://carnegie-mec.org/2012/08/13/religious-education-and-pluralism-in-egypt-and-tunisia-pub-49078> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹⁵ Jóllehet mindezt ellensúlyozza, hogy a társadalomtan órán a nemek közti egyenlőségről tanulnak.

¹¹⁶ Lazgin Barany: Teaching of Religious Education in Iraqi State Schools and the Status of Minorities in Iraq: A Critical Review. *International Journal of Arts & Sciences*, Vol. 6 (2013) No. 4, 451–466. o.

¹¹⁷ USDS, Iraq (2018)

jóllehet egyes jelentések szerint a felmentési kérelmek elbírálása körülményes és néha önkényes. Az alevi irányzat és más vallások követői nem kérhetnek mentességet, jóllehet az EJEB a *Mansur Yalçın és mások k. Törökország* ügyben¹¹⁸ 2015-ben elmarasztaló ítéletet hozott ez ügyben, a kormány azóta is figyelmen kívül hagyja azt.

3.4. Vallási öltözékek az oktatási intézményekben. Egyiptomban az oktatási intézményekben viselt vallási öltözékek kérdése akkor került be a köztudatba, amikor 2009-ben az Al-Azhar akkori főimámja *Muhammad Sayyid Tantawy*, egy az intézmény fenntartásában álló lányiskolában tett látogatás során felszólított egy tizenegy éves lányt, hogy vegye le az arcát takaró nikábot. Az imám álláspontja szerint – amelyet napokkal később egy az *Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa* által kibocsátott fatwa is megerősített –, *a nikáb viselése csak egy hagyomány, amelyet az iszlám nem követel meg. Az egyetem vezetése ezzel egyidejűleg megtiltotta a vizsgán való részvételt azon női hallgatók számára, akik nem hajlandók levenni a nikábot.*¹¹⁹ A 2009-es ügy jelentősége, hogy az szolgál mintaként az olasz és francia tilalmakhoz.¹²⁰ A francia törvény kapcsán az Al-Azhar vezetése támogatását fejezte ki, valamint felszólította a Franciaországban élő muszlimokat, hogy engedelmességedjenek a francia törvénynek.¹²¹

Egy másik vita 2015-ben kezdődött, amikor a *Kairói Egyetem megtiltotta a női alkalmazottai számára az egész arcot takaró vallási öltözék viselését* arra hivatkozva, hogy az akadályozza a tanárok és a hallgatók közötti párbeszédet. *A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság ítélete értelmében az egyetem vezetésének döntése összhangban van az alkotmánnyal.* Amint a bíróság rámutatott, bár a személynek jogában áll megválasztania a személyes öltözékét, e jog nem tekinthető abszolútnak: a köz érdekében korlátozás alá vethető.¹²² A nikáb viselésének ügye legutóbb 2018-ban került terítékre, amikor egy képviselő teljes tilalma javasolt a nikáb nyilvános helyeken történő viselésére. A közfelháborodás eredményeként a javaslatot visszavonta.¹²³

A vallási öltözék viselése a másik oldalról – a keresztény tanulók számára történő kötelezővé tétel kapcsán – is problematikus: számos esetet jelentettek, amikor az állami általános iskolákban a keresztény lánygyermeket is kötelezték az iszlámnak megfelelő vallási öltözet viselésére.¹²⁴

¹¹⁸ EJEB *Mansur Yalçın és mások k. Törökország* (21163/11), Ítélet, 2014. szeptember 16.

¹¹⁹ A szigorú pár évvel később enyhítették.

¹²⁰ Marwa Rakha Egypt: Niqab Ban Stirs Controversy. *Global Voices*, 9 October 2009 <https://globalvoices.org/2009/10/09/egypt-niqab-ban-stirs-controversy/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²¹ Daily News (15 September 2010) Al-Azhar scholar supports French niqab ban. <https://dailynewsegyp.com/2010/09/15/al-azhar-scholar-supports-french-niqab-ban/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²² Asharq Al-Awsat (28 January 2020): Egypt Bans Niqab For Cairo University Teaching Staff <https://english.aawsat.com/home/article/2102841/egypt-bans-niqab-cairo-university-teaching-staff> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹²³ Sherif El-Touny, Egyptian MP withdraws draft law on niqab ban after angry response. Arab News, 9 November 2018. <https://www.arabnews.com/node/1402081/middle-east> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹²⁴ Hazel Torres, Christian Children Forced to Wear Hijab, Beaten for Refusing to Recite Quran in Egypt Schools. Christian Today, 17 November 2016

*Az iraki törvények a nők számára a nyilvános helyeken előírják a vallási viseletet, legalább egy a fejét takaró kendő formájában.*¹²⁵ Habár a kereszt viselése az ISIS/Daesh kiűzése után immár nem számít főbenjáró bűnnek, aki kerülni igyekszik a bajt, annak nem ajánlott.¹²⁶

Amellett, hogy Szíria etnikai és vallási heterogenitása miatt számos etnikai és vallási öltözet létezik az országban,¹²⁷ *a vallási öltözékre vonatkozó törvényi előírások nem egységesek*, attól függően változnak, hogy az ország adott részét a kormány vagy valamely fegyveres csoport tartja-e ellenőrzése alatt.¹²⁸ *A kormány még az arab tavaszt megelőzően, az oktatás szekuláris természetének fenntartása érdekében 2010-ban az iskolákban az iskolai foglalkozások idejére megtiltotta a szem kivételével a teljes arcot takaró nikáb viselését a tanárok részére.* A tilalom nem érintette a nikáb utcai viseletét. A rendelkezés bevezetésekor az annak végrehajtását megtagadó tanárnőket – összesen kb. 1200 főt – eltávolították az iskolából és más állami vagy önkormányzati állást ajánlottak számukra.¹²⁹ *A rendelkezés kontra produktívnak bizonyult:* miközben a nikáb viselése Szíriában sosem volt elterjedt, a tilalom csak feltüzeltelte az egyre erősödő iszlám fundamentalistákat. A kormány a 2011-es „arab tavasz” hatására, a kedélyek csillapodását remélve feloldotta a tilalmat.¹³⁰ A polgárháború során a kormány ellenőrzésén kívülre került területeken az iszlám fundamentalisták kötelezővé tették a nikáb vagy burka viselését.¹³¹

Törökországban a fejkendő viselése az XX. század utolsó negyedének kezdetén vált közéleti viták tárgyává, amikor az egyetemeken megjelentek az első fejkendő női hallgatók. E jelenség ironikus módon éppen a szekuláris állam által bevezetett oktatási reform sikerének volt köszönhető: korábban az egyetemekre női hallgatók alacsony számban iratkoztak be, azok is jellemezően városi, a szekularista, értelmiségi családok gyermekei voltak, akik nem viseltek fejkendőt. *A reform eredményeként azonban a vidéki, konzervatív és vallásos fiatal nők előtt is megnyílt a továbbtanulás lehetősége. Ők a nagyvárosba költözve is ragaszkodtak a hagyományos viseletükhöz, amely értetlenséget váltott ki az egyetemek vezetése*

<https://www.christiantoday.com/article/christian.children.forced.to.wear.hijab.beaten.for.refusing.to.read.quran.in.egypt.schools/100019.htm> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹²⁵ Alan Cooperman (Director of Religion Research) Restrictions on Women’s Religious Attire. *Pew Research Center*, 5 April 2016, 5. o.

¹²⁶ Griswold, Eliza, Is This the End of Christianity in the Middle East? *The New York Times*, 22 July 2015 <https://www.nytimes.com/2015/07/26/magazine/is-this-the-end-of-christianity-in-the-middle-east.html> [letöltve: 2020. 07. 01.]

¹²⁷ Gary Greer, The Beautiful Diversity of Syrian Clothing. *Kaleela*, 26 March 2020 <https://kaleela.com/the-beautiful-diversity-of-syrian-clothing/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹²⁸ Lásd az Enab Baladi nevű lap szerkesztőségének riportját: Enab Baladi (30 September 2017): Syrians’ Clothing... Following whose religion? <https://english.enabbaladi.net/archives/2017/09/syrians-clothing-following-whose-religion/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹²⁹ Phil Sands, Veiled order bans niqab in Syrian classrooms. *The National News*, 8 July 2010. <https://www.thenationalnews.com/world/mena/veiled-order-bans-niqab-in-syrian-classrooms-1.526947> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹³⁰ Syria relaxes veil ban for teachers. *The Guardian*, 6 April 2011 <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/06/syria-relax-veil-ban-teacher> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹³¹ Syria: Extremists Restricting Women’s Rights Harsh Rules on Dress, Work, School. 13 January 2014 <https://www.hrw.org/news/2014/01/13/syria-extremists-restricting-womens-rights> [letöltve: 2020. 12. 03.]

körében. Az *ún. fejkendő háború* akkor tört ki, amikor az 1980-as katonai puccsot követően betiltották a viseletét előbb az egyetemeken, majd később más nyilvános helyeken. A később törvényhozási többséget szerző konzervatívok 1988-ban feloldották a tilalmat. A törvényt a Török Alkotmánybíróság 1989. március 7-i ítéletével megsemmisítette. Indokolásában kimondta, hogy: „Törökországban a szekularizmus, többek között a demokratikus értékek [érvényesülésének] egyik garanciája. [...] továbbá az egyén külső nyomástól való védelmének [eszköze].¹³² A fejkendő viselésének tilalma a *Leyla Şahin* ügyben az EJEB vizsgálódásának próbáját is kiállta.¹³³

A fejkendő viselésre 1997-ben vezettek be minden korábbinál szigorúbb tiltó szabályokat, majd 2010-től kezdve fokozatosan enyhítettek rajta.¹³⁴ Az *alkotmánybíróság – a korábbi ítélkezési gyakorlatával szakítva – egy 2018-as határozatában kimondta, hogy az egyetemek által előírt fejkendő tilalom ellentétes az alkotmány által garantált vallásszabadsággal.*¹³⁵

3.5. Iskolai étkeztetés, avagy a gyermekek joga az egészséges és tápláló étkezéshez. Egyiptomban nem ritkák az elégtelen élelmiszer higiénia miatt bekövetkező ételmérgezések. A probléma kiküszöbölésén a kormányzat dolgozik, amelyet a sűrűbb és szigorúbb ellenőrzések révén igyekeznek elérni.

Közös probléma Egyiptomban, Irakban és Szíriában, hogy a magas élelmiszer árak miatt – az átlag egyiptomi család például hozzávetőleg a jövedelme 40%-át költi élelmiszerre – mind a családok, mind az iskolai menzák üzemeltetői spórolni kényszerülnek, ebből kifolyólag a mennyiség gyakran a minőség rovására megy. Az *ENSZ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének étkeztetési programja (United Nations World Food Programme, WFP)* jelentős szerepet játszik az étkeztetési problémák leküzdésében.¹³⁶ Irakban az ISIS/DAESH rémuralma alól felszabadult területeken az egyébként is évtizedes alulf finanszírozottságtól szenvedő iraki oktatási rendszer nem képes biztosítani a megfelelő mennyiségű és minőségű, tápláló élelmiszert. Szíriában

¹³² Aernout Nieuwenhuis: European Court of Human Rights: State and Religion, Schools and Scarves. An Analysis of the Margin of Appreciation as Used in the Case of Leyla Sahin v. Turkey. *European Constitutional Law Review*, Vol. 1 (2005) No. 3, 495–510. o.; Lásd továbbá: Edgar Şar, The Changing View of the Turkish Constitutional Court in Defining the Laiklik. PS Europe. <http://ps-europe.org/the-changing-view-of-the-turkish-constitutional-court-in-defining-the-laiklik/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³³ EJEB, Leyla Şahin v. Turkey (44774/98), 10 November 2005

¹³⁴ BBC (22 February 2017) Turkey reverses female army officers' headscarf ban. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39053064> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³⁵ Daily Sabbah (11 December 2018) Turkey's Constitutional Court rules university headscarf ban violated student's right to education. <https://www.dailysabah.com/turkey/2018/12/11/turkeys-constitutional-court-rules-university-headscarf-ban-violated-students-right-to-education> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³⁶ WFP School Meals Factsheet, Egypt Country Office <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp288663.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Mirna Abdulaal, School Meals in Egypt to Receive Higher Budget. Egyptian Streets, 8 August 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/08/08/school-meals-in-egypt-to-receive-higher-budget/> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Egyptian Streets (19 June 2015), UN Providing School Meals for 24,000 Egyptian Children <https://egyptianstreets.com/2015/06/19/un-providing-school-meals-for-24000-egyptian-children/> [letöltve: 2020. 12. 11.]

– ahol a WFP becslése¹³⁷ szerint körülbelül tízmillió ember élelmezés biztonsága¹³⁸ nem biztosított kellőképpen –, az iskolai étkeztetés megszervezése szintén komoly kihívás.¹³⁹ A WFP több ízben szervezett iskolai étkeztetési programokat az *Iraki Oktatási Minisztériummal* közösen annak érdekében, hogy az iskoláskorú gyermekek megfelelő mennyiségű élelmiszerhez jussanak. A program legújabb fókuszpontja az ISIS/DAESH uralma alól felszabadult területek.¹⁴⁰ Szíria kapcsán kiemelendő az a kezdeményezés, hogy a gyermekek maguk termesszék meg az étkezéshez szükséges zöldségeket és gyümölcsöket.¹⁴¹

Az elérhető információk alapján a török állami iskolák egy részében – jellemzően a vidéki, kisebb településeken található iskolákban – nincs étkeztetés és néhol kintin sem, így az étkezés megszervezése – ideértve a halál étrend biztosítását – a szülőkre hárul.¹⁴² Feltéve, hogy van pénzük a gyermekek megfelelő étkeztetésére.¹⁴³ A WFP Törökországban jellemzően a nagyszámú menekült gyermek étkeztetésének megszervezésében játszik szerepet.¹⁴⁴

Összefoglaló

A kutatás során a vizsgált országokban megfigyelhető hasonlóságok közül *egyrészt* az emelendő ki, hogy az alkotmányaik Törökország kivételével tizenöt évnel nem régebbiek: Irak az amerikai megszállást követően fogadta el új alkotmányát, míg Egyiptom és Szíria a 2011-es arab tavaszt követően. *A három „friss” alkotmány által garantált jogokban, az iszlám kiemelt szerepének hangsúlyozásában, sőt a hivatalos angol fordításuk szövegezésében is felfedezhetők bizonyos trendek. Másrészt az iszlám kiemelt szerepe kapcsán megállapítható, hogy a Schanda féle – a tanulmány*

¹³⁷ WFP Syria Situation Report #2 (February 2020) https://docs.wfp.org/api/documents/761dda6213ea4c37ba5903a39b858c10/download/?_ga=2.43061734.275934181.1607683309-1635314593.1606993508 [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹³⁸ A fogalmat illetően lásd: Téglásiné Kovács Júlia: Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája című, 2018-as PhD értekezését!

¹³⁹ WFP (9 March 2017), WFP Provides School Meals To Syrian Children Across Aleppo City <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-school-meals-syrian-children-across-aleppo-city> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁴⁰ WFP (13 February 2020): WFP and the Iraqi Ministry of Education relaunch school feeding. – Online elérhető: <https://www.wfp.org/news/wfp-and-iraqi-ministry-education-relaunch-school-feeding> [letöltve: 2020. 07. 01.]; WFP (18 March 2015) WFP Provides Nutritious Meals To School Children In Southern Iraq: <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-nutritious-meals-school-children-southern-iraq> [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹⁴¹ The Syrian schools with edible playgrounds. Reliefweb (29 August 2017) <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-schools-edible-playgrounds> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁴² <https://www.justlanded.com/english/Turkey/Turkey-Guide/Education/Introduction> [letöltve: 2020.06.23]

¹⁴³ Göksel Bozkurt, Report proposes free meals in school to solve child poverty. Daily News (15 December 2011) <https://www.hurriyetdailynews.com/report-proposes-free-meals-in-school-to-solve-child-poverty--9199> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁴⁴ WFP (29 April 2019): E-food card Programme: Assisting refugees in camps in Turkey, March 2019 <https://reliefweb.int/report/turkey/e-food-card-programme-assisting-refugees-camps-turkey-march-2019> [letöltve: 2020. 12. 12.]

bevezetőjében említett – felosztás szerint a vizsgált országokban *az állam és az egyház viszonya vagy államegyházi, vagy kapcsolódó modellként kategorizálható*. Mindez hivatalosan a szekularizmus talaján álló Törökországra is igaz, amelynek esetében a szekularizáció teljesen másképpen értelmezendő, mint Franciaország esetében. *Harmadrészt*: a szabályozási trendek nem csak alkotmányos, hanem törvényi szinten is megfigyelhetők: példának okáért a vallási élet állami felügyeletében, valamint az elismert egyházaknak nyújtott állami támogatásokban, közüzemi számlák megfizetése alóli mentességekben. Egyiptom, Irak és Szíria szabályozásában közös, hogy a *személyi státuszról szóló törvényeik értelmében* – amelyek Irak és Szíria esetében az 1950-es évekre datálódhatnak – *eltérő család- és öröklési jogok vonatkoznak a muzulmán és a keresztény – valamint minden más az iszlámtól eltérő – vallású személyre*. Az, hogy e két valláson kívül mely vallások tartoznak az elismert vallások közé és a követőikre milyen szabályok vonatkoznak országonként eltérő. *Negyedrészt*: a hithagyás¹⁴⁵ – pontosabban az iszlám hit elhagyása Egyiptomban, Irakban és Szíriában vagy tiltott, vagy komoly nehézségekbe ütközik a gyakorlatban. E tekintetben Törökország kivételnek számít a liberális szabályozásával. *Ötödrészt*: *a szekularizmus mind a négy országban veszélyben van*: a vallásosság világszinten megfigyelhető növekedése egyben – a nyugatias értékeket és a vallások közötti békés együttélést megvető – vallási fanatikusok számának növekedését is magával hozta. Szíriában mindez nem elhanyagolható – ha nem meghatározó – szerepet játszott az arab tavasz kitörésében, de Egyiptomban is komoly feszültségforrást jelent a mérsékelt iszlám és a vallási megbékélés iránti elkötelezett kormány – és az azt támogató Al-Azhar – , valamint a hangos kisebbséget alkotó vallási fundamentalisták jövőképe közötti különbség. Törökország esetében maga a kormányzat az, amely az utóbbi években nyíltan távolodni kezdett a laiklik, az ország alapító atyja – Kemal Atatürk – által megalkotott török szekularizmus modelljétől. *Hatodrészt*, *a szekularizmus háttérbe szorulásával objektíven szemlélve is megnőtt a keresztény és a más nem iszlám vallású személyekkel szembeni diszkrimináció*, a közéleti vitákban utat tört magának az uszítás és a verbális erőszak. A vizsgált országok közül Egyiptomban, Irakban és Szíriában a tetteges erőszak is rendszeres annak ellenére, hogy az Egyiptomban példának okáért erős a központi kormányzat és az fel is lép az ilyesfajta incidensek elkövetőivel szemben. *Végül, de nem utolsósorban* mindegyik országban megfigyelhető, hogy a gyermekek iskolai étkeztetése problematikus: mind a mennyiség, mind a minőség terén, azaz sérül az ENSZ Gyermekjogi egyezmény¹⁴⁶ 24. cikk (2) bekezdés „c” pontjában garantált joga.

A fentieket összefoglalva, valamint a tanulmány első részében írottakra utalva *megállapítható, hogy Nyugat-európában és a Közel-keleten is hasonló trendek zajlanak: az iszlám népszerűsége növekszik a fiatal generáció körében*. Nyugat-

¹⁴⁵ A térség államainak a hithagyásra vonatkozó szabályait térképen szemlélítve lásd: Angelina E. Theodourou, Which countries still outlaw apostasy and blasphemy? *Fact Tank. News in the Numbers*. 29 July 2016. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/29/which-countries-still-outlaw-apostasy-and-blasphemy/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

¹⁴⁶ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény (Magyarországon kihirdette a 1991. évi LXIV. törvény)

Európában a vallásosság növekedése elsősorban a bevándorló háttérű fiatalok körében figyelhető meg: *felnőtt egy generáció, amely vallásosabb, mint a szülei.* A Közel-keleten a XX. század során teret hódító szekularizáció és nyugatos életvitel – amelyet a társadalom egy része mindig is idegennek és oktrojáltnak érzett – visszaszorulni látszik. *A vallásosság növekedésével egyidejűleg – jóllehet nem csak egyedül annak betudhatóan¹⁴⁷ –, a társadalmi feszültség mértéke is növekszik, amely új kihívások elé állítja mind a nyugat-európai, mind a közel-keleti társadalmakat.*

¹⁴⁷ Annak elemzése, hogy a fiatal generációt milyen hajtóerők sodorják a vallásosság irányba és, hogy a társadalmi feszültségeket, a növekvő „nyugat ellenességet” milyen más – például gazdasági és politikai – tényezők indukálják, meghaladná a tanulmány terjedelmi korlátait.

Hatékonyság és egyéniesítés a büntetőeljárársban

Pecsenye Máté*

A különleges bánásmód és „távmeghallgatás” jogintézménye az új büntetőeljárási törvényben jelentős mértékben átalakult, éppen ezért vált indokolttá a büntetőeljárás hatékonyságának és az említett intézmények összefüggéseinek vizsgálata. Ennek megfelelően cikkemben elemeztem a hazai büntetőeljárás hatékonyságát, időszerűségét, majd a különleges bánásmód és telekommunikációs eszköz használata főbb szabályainak elemzése által igyekeztem bemutatni, hogy ezen jogintézmények milyen formában és mennyiben képesek az eljárás hatékonyságát javítani, azt gyorsítani, egyszerűsíteni.

Kulcsszavak: büntetőeljárás, hatékonyság, egyéniesítés, távmeghallgatás, különleges bánásmód

Efficiency and individualization in the criminal procedure

The legal institutions of special treatment and „remote hearing” have been significantly transformed in the new Criminal Procedure Act that is why it has become necessary to examine the context of those institutions and the effectiveness of criminal proceedings. Accordingly, in my article I studied the efficiency and timeliness of the domestic criminal proceedings and then I aimed to trace in what form and to what extent these legal institutions are able to speed up, simplify and improve the efficiency of the procedures.

Keywords: criminal procedure, efficiency, individualization, remote hearing, special treatment

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.942

„A szabály semmit sem ér, ha elhatározás-szerűen viseled, ha komoran és konokul csörömpöl rajtad; a szabály akkor jó, ha érzéseidbe ivódik és finoman, hajlékonyan támogat.”¹

1. Bevezetés

Az eljárásjogi kódexek a jogrendszer alappillérei, valamennyi jogalkalmazó munkavégzését alapvetően befolyásolják. Ezen törvények szerepének jelentőségét tovább növeli, hogy az állampolgárok is ezen kódexek szabályaival találkoznak legsűrűbben, akár sértettként, tanúként kell megjeleníteniük a nyomozó hatóságon, ügyészségen, bíróságon, akár polgári, vagy közigazgatási jogi vitájukat kívánják a bíróság által rendezni.

A büntetőeljárás törvény az állami büntetőhatalom és a polgárok közvetlen kapcsolatát is alapvetően érinti, jogalkotóként és jogalkalmazóként egyaránt számolni kell azzal a szemponttal, hogy a társadalom minden korban növekvő

* Bírósági titkár, Miskolci Törvényszék.

¹ Weöres Sándor: A teljesség felé, Helikon Kiadó, Budapest, 2019, 65. oldal

elvárásokat támaszt az emberi együttélés rendjét sértő és veszélyeztető bűncselekmények elleni állami fellépés minőségével szemben.² A büntetőeljárásról alkotott ellentmondásos vélemények elosztatása érdekében fontos olyan eljárásrend kialakítása, amely révén az állami szervek eljárásába vetett bizalom, illetve az igazságszolgáltatási szervek eljárásával kapcsolatos társadalmi elégedettség növelhető. Tény, hogy az igazságszolgáltatás minősége csak akkor javítható, ha a törvény megfelel a bűnüldözéssel és az ítélkezéssel szemben megfogalmazott elvárásoknak.

Jelentős társadalmi igény mutatkozik továbbá az eljárások időszerű befejezése, továbbá a büntető igazságszolgáltatás hatékony működése iránt. Ennek lényege, hogy a bűncselekmények elkövetőit – de csak őket – kivétel nélkül, minél kevesebb társadalmi ráfordítás mellett, tisztességes eljárásban vonják felelősségre. Szükséges, hogy az állam kifejezze: a sérelmet szenvedett fél mellé áll, és a büntetőeljárás lefolytatását érdemben elősegítőkre is partnerként tekint.³

Éppen ezen okok miatt egy eljárási kódex – esetünkben a büntetőeljárás – kodifikálásakor, az új szabályozás kialakítását meghatározó alapvető szempontok megalkotásakor a jogalkotónak ugyanakkora, ha nem nagyobb figyelmet kell fordítania az igazságszolgáltatással kapcsolatos társadalmi elvárásoknak való megfelelésre, mint a jogász hivatásrendek jogalkalmazás során összegyűjtött tapasztalatai alapján felmerült igényekre vagy éppen Magyarország nemzetközi jogi és európai uniós tagságból fakadó kötelezettségeire.

Az imént kifejtettekre is figyelemmel a büntetőeljárásnak, és annak jogintézményeinek vizsgálata, elemzése során is aktuálisak Weöres Sándor fent idézett szavai, hiszen ahhoz, hogy a magyar büntetőeljárás kódex eleget tegyen a modern büntetőeljárásokkal szemben támasztott követelményeknek (hatékonyág, gyorsaság, egyszerűség, koherencia, célszerűség), nagy jelentőséggel bír a jogalkalmazók – a büntetőeljárás esetében bírák, ügyészek, nyomozóhatóság tagjai, védők – , és az eljárási törvénnyel találkozó állampolgárok – összefoglalóan a büntetőeljárásban részt vevő személyek – „szimpátiának elnyerése”, annak elérése, hogy a jogalkotó, a jogalkalmazó és a társadalom is hasznos és szükséges változásként tekintsen a kódex változásaira.⁴

A fenti idézet nem csupán a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.) átfogó vizsgálata esetén lehet találó, hanem a cikkem vizsgálatának tárgyát képező jogintézmények, a különleges bánásmód és a „távmeghallgatás” szabályainak elemzésekor is. Mindkét jogintézmény jelentős átalakuláson esett át, a Be. a korábbi szabályozáshoz képest jelentősen kiterjesztette mind a különleges bánásmódot igénylő eljárási résztvevők, mind a telekommunikációs eszköz alkalmazhatóságának körét. Véleményem szerint mindkét intézmény megfelelő alkalmazása esetén segíthet a kodifikáció során meghatározott irányelvek elérésében, azonban ehhez

² Igazságügyminisztérium előterjesztése az új büntetőeljárás törvény szabályozási elveiről, 2015. február 24., 8. oldal

³ A büntetőeljárásról szóló T/13972. számú törvényjavaslat miniszteri indokolása, Budapest, 2017. február, 317. oldal

⁴ dr. Pecsenye Máté: Vádalku magyar módra – az előkészítő ülés, In: Miskolci Jogi Szemle, XIV. évfolyam, 2019, 1. szám 1. kötet, 148. o.

szükséges a korábban említett jogalkalmazói, társadalmi támogatás, annak felismerése, hogy az új jogintézmények alkalmazása nem csupán a jogalkotó céljait, hanem a társadalom – büntetőeljárással szemben támasztott – elvárásait is hivatott és képes szolgálni.

A Be. 2018. július 1. napjával történő hatálybalépésére tekintettel mindkét, cikkem tárgyát képező jogintézménnyel kapcsolatos bírósági gyakorlat kialakulóban van, így az előbb említett „rokonszenv elnyerése” és a kodifikáció során lefektetett irányelveknek való megfelelés miatt is szükségesnek tartom bemutatni a hazai büntetőeljárás hatékonyságát. Ezt követően a különleges bánásmód biztosítása és a telekommunikációs eszköz használata szabályainak elemzése útján bemutatom, hogy megítélésem szerint ezen jogintézmények milyen formában képesek az eljárás hatékonyságát javítani, azt gyorsítani, egyszerűsíteni, költségeit csökkenteni.

2. Hatékony büntetőeljárás

2.1. A büntetőeljárás hatékonyságának meghatározása. Az ideális büntetőeljárási jog megteremtése minden állam alapvető érdeke, a társadalom elemi igénye az igazságszolgáltatás kiváló minősége, azaz annak követelménye, hogy a bűncselekmény elkövetője kapja meg igazságos büntetését, de ártatlanokat ne ítéljenek el.⁵ Ugy gondolom, az minden gyakorló büntetőjogász és a társadalom egésze számára is egyértelmű, hogy ezen, fent említett követelmény maximális teljesítése utópisztikus elvárás, ám megítélésem szerint kísérletet kell tennünk a büntetőeljárás hatékonyságának definiálására, egy olyan meghatározás felállítására, amely képes az eljárás valamennyi résztvevőjének azon kívánalmait is figyelembe venni, ötvözni, amelyek nem feltétlenül harmonizálnak egymással. Annál is inkább fontos ezen definíció felállítása, mivel az alapvető jelentőséggel bír büntetőeljárási rendszerünk fejlesztésére nézve.

Az állam kötelessége egy olyan büntetőeljárás működtetése, amely gyors, hatékony és költségkímélő. A társadalom igazságszolgáltatással szemben támasztott alapvető elvárásai között szerepel a gyorsaság mellett, és a költséghatékonyság helyett, hogy az a bűncselekmények elkövetőivel szemben hatékonyan lépjen fel, az elkövetőt vonja felelősségre, a bűncselekménnyel okozott kár megtérüljön és az elkövetők reintegrációját is segítse elő.⁶ A bűncselekmény sértettjének igénye az elkövető megbüntetésén túl kárának minél hamarabbi és teljes megtérülése⁷, a terhelt elvárása, hogy a büntetőeljárás a lehető legrövidebb ideig tartson, és ügyében minél hamarabb döntés szülessen. Emellett ki kell emelnünk, hogy napjainkban a terhelt jogainak biztosítása és ezáltal a védelemhez való jog széles részjogosítványai a büntetőeljárás valamennyi szakaszát áthatják, egyes vélemények

⁵ dr. Pápai-Tarr Ágnes: A büntetőeljárás gyorsításának lehetőségei a francia és a magyar jogban, PhD értekezés, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2010, 17. oldal

⁶ Kerezi Klára: A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról, In: Büntetőjogi Kodifikáció, 2006/2. szám, 8. oldal

⁷ Róth Erika: A sértett szerepe a büntetőeljárásban – avagy mit kíván az Európai Unió?, In: Emlékkönyv Kratochwill Ferenc tiszteletére (Szerk.: Farkas Ákos) Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 45. o.

szerint veszélyeztetve az igazság felderítésének követelményét, és hozzájárulva az eljárások elhúzódsához.⁸ A terhelt büntetőeljárási érdekei vonatkozásában említést érdemel, hogy ellentmondás feszül az eljárás gyors elintézése és aközött, hogy az idő múlását a büntetés kiszabásakor általában enyhítő körülményként kell figyelembe vennie a bíróságnak⁹, ezáltal előfordulhat, hogy éppen a terhelti oldal perelhúzó magatartása áll a büntetőeljárásk elhúzódsa mögött. Mindazonáltal megítélésem szerint ezen perelhúzó magatartás az előbb hivatkozott Kúriai véleményre is figyelemmel megfelelően ellensúlyozható, hiszen az időmúlás enyhítő körülményének nyomatéka teljesen el is enyészhet abban az esetben, ha azt az elkövető idézte elő.

Mindezek alapján könnyen belátható, hogy nem egyszerű, talán lehetetlen feladat a büntetőeljárásk résztvevőinek valamennyi igényét teljesíteni, azokat összehangolni.¹⁰ Ám annak ellenére, hogy a büntetőeljárásk az összes szereplő igényét teljesíteni nem tudja, véleményem szerint két érdek – az alapvető eljárás i garanciák megtartása és az eljárás gyorsítása, egyszerűsítése – között egyensúlyozva alkotható meg az ideális és hatékony büntetőeljárásk jog.

Gyakran hangsúlyozott ellenérv a büntetőeljárásk gyorsítása kapcsán, hogy az az eljárás i garanciák egy részének elvesztésével és így az alapvető eljárás i garanciák sérelmével jár, ám megítélésem szerint a büntetőeljárásk hatékonysága szempontjából ugyanolyan fontos az eljárás k elhúzódsának visszaszorítása, mint az eljárás i garanciák megtartása. Ezt támasztja alá, hogy mind az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény 6. cikke, mind Magyarország Alaptörvénye a független és pártatlan bíróság, tisztességes és nyilvános tárgyalás garanciáival egy szinten említi az eljárás k ésszerű időn belüli tárgyalását is.¹¹

Ennek megfelelően a büntetőeljárásk és annak hatékonysága szempontjából éppoly fontos az eljárás k elhúzódsának visszaszorítása, mint az eljárás i garanciák megtartása. Annál is inkább, mivel az eljárás k elhúzódsa nem csupán a terhelt, hanem az eljárás többi résztvevője számára is hátrányos.¹²

Emellett – utalva cikkem fő témájára, a különleges bánásmód és a távmeghallgatás szabályaira – fontosnak tartom kiemelni, hogy speciális probléma merül fel a gyermek sérelmére elkövetett bűncselekmények esetén. Ezen cselekmények súlyosan traumatizálják az áldozatot, a büntetőeljárásk ezért olyan feltételek megteremtésével kellene lefolytatni, amelyek lehetővé teszik az eljárás kban részt vevő gyermekek újabb traumatizálódásának, másodlagos áldozattá válásának megelőzését, minimalizálását.¹³ Ugyanakkor ezen ügyek jellemzően bizonyítékhiányosak, a gyermek vallomása, az abból feltárható tények kiemelkedő fontosságúak a felderítésben és bizonyításban, így a gyermek meghallgatása mind

⁸ dr. Pápai-Tarr Ágnes: i.m. 19. o.

⁹ Kúria 56/2007. BK véleménye a büntetés-kiszabás során értékelhető tényezőkről, III/10. pont

¹⁰ Tóth Mihály: Erőző vagy kiteljesedés? Fundamentum, 2008/1. szám, 111. o.

¹¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XVIII. cikk (1) bekezdés

¹² Kiss Anna: A hazai büntetőeljárásk hatékonyságáról, In: Vókó György (szerk.): Kriminológiai tanulmányok 53., Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2016, 81. oldal

¹³ Parti Katalin – Solt Ágnes – Virág György: Gyermekkorúak meghallgatása a büntetőeljárásk során Magyarországon az európai és nemzetközi standardok tükrében In: Vókó György (szerk.): Kriminológiai tanulmányok 55., Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2018, 64. oldal

az áldozat mentális egészsége, mind a bizonyítás szempontjából kulcsfontosságú. Éppen ezen nehézséget oldhatja meg a különleges bánásmódot igénylő személy (jelen esetben a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy) telekommunikációs eszköz útján történő meghallgatása, hiszen véleményem szerint ily módon a büntetőeljárás gyorsítása és az áldozat kiemelt védelme egyaránt megvalósítható. Ezen érvek mentén haladva a büntetőeljárás akkor lesz hatékony, ha egyensúlyoz a korábban már említett két alapvető érdek között, s az alapvető eljárási garanciák (ártatlanság véelme, védelemhez fűződő jog, bírósági eljáráshoz való jog) figyelembevételével mellett az eljárás egyszerűsítésére, gyorsítására törekszik.

2.2. A hatékonyság mérésének mutatói. A büntetőeljárás hatékonyságának definiálása után kulcsfontosságú annak vizsgálata, milyen eszközeink, mutatóink vannak e hatékonyság mérésével összefüggésben. Véleményem szerint a XX. és XXI. század kontinentális jogfejlődése azáltal, hogy jelentősen átalakította a hatékony büntetőeljárásról vallott nézeteinket, alapjaiban változtatta meg a hatékonyság mérésének mutatóit is. Jól példázza ezt, hogy azon 2002-es definíció, mely szerint *„minél magasabb a felderített, minél alacsonyabb a felderítetlen bűncselekmények száma, minél nagyobb a váderedményesség, minél több ügyet sikerül a bíróságnak első fokon fellebbezés nélkül lezárni a lehető legrövidebb időn belül, de legalábbis a legkevesebb késedelemmel, annál nagyobb hatékonysággal dolgozik a büntető igazságszolgáltatás”*¹⁴, csupán a büntetőeljárás hatékonyságának egyik, kétségtelenül fontos, de nem kizárólagos részének, a bűncselekmények felderítésének szempontjából vizsgálja azt. Ám a büntetőeljárás humanizálódásával és azzal, hogy az állami büntetőhatalom érvényesülése elé jelentős korlátokat állítottak, ma nem csupán a büntetőjogi felelősségről való döntés a büntetőeljárás célja, hanem azok alkotmányos, jogállami keretek között, az emberi jogokat tiszteletben tartva, a tisztességes eljárás keretei között történő felderítése.¹⁵

Mindezek alapján belátható, hogy a büntetőeljárás hatékonyságának mérése nem szűkíthető le az időszerűség követelményének vizsgálatára, hiszen ezen cél elérése mellett ugyanolyan fontossággal bír az eljárás jogszerűsége és megalapozottsága. Ezen „három piramis” megfeleltethető a bíróság döntései iránt támasztott követelményeknek is, mivel az ítéleteknek is jogszerűnek, megalapozottnak és időszerűnek kell lenniük.¹⁶

Az imént említett „piramis” analógiája azért is találó a büntetőeljárás hatékonyságának elemzésekor, mivel annak ellenére, hogy a büntetőeljárás időszerűsége mennyiségi, míg annak jogszerűsége és megalapozottsága minőségi mutatókkal mérhető, e három mutató nem választható el egymástól, akármelyik mutató romlása a büntetőeljárás hatékonyságának másik két mutatójának és ezáltal a rendszer egészének romlását okozza. Könnyen felismerhető, hogy lehet a büntetőeljárás időszerű, a mennyiségi mutatók számára kielégítő, ha az nem megalapozott és nem jogszerű, akkor a büntetőeljárás nem teljesíti minőségi

¹⁴ Prof. Dr. Farkas Ákos – A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai, Osiris Kiadó, 2002, 122. o.

¹⁵ Prof. Dr. Farkas Ákos – Dr. Róth Erika: A büntetőeljárás, Budapest, Complex kiadó, 2012, 25. oldal

¹⁶ Dr. Répássy Árpád pályaműve a Miskolci Törvényszék elnöki állására kiírt pályázathoz, 2016. április 8. 10. oldal

kritériumait, ezáltal nem látja el feladatát, a bűncselekmények felderítését és a társadalom szolgálatát. Emellett belátható, ha az eljárás nem tesz eleget a jogszerűség és megalapozottság kritériumának, az hosszú távon – a másodfokú bíróság hatályon kívül helyező ítéletei, vagy bizonyítás felvételét elrendelő tevékenysége okán – az időszersűség mutatóját is negatív módon befolyásolja.

A büntetőeljárás időszersűsége mennyiségi (ügykezelés, befejezésszám, folyamatban maradt ügyek száma, pertartamvizsgálat), míg annak jogszerűsége, megalapozottsága minőségi (fellebbezések aránya, felülbírálat során született döntések aránya) mutatókkal mérhető. Ám fontos kiemelni, hogy a két csoportnak van metszete, hiszen mindkét mutató adatai megjelennek az egész büntetőeljárás időtartamának vizsgálatakor. Ez azt határozza meg, hogy mennyi idő telik el a nyomozás elrendelésétől a jogerős bírósági határozat meghozataláig. Ezen mutató egyrészt a nyomozó hatóság, az ügyészség és a bíróság munkáját, mint egységes egészet értékeli, másrészt a jogerős döntés miatt – a másodfokú bíróság hatályon kívül helyező végzése folytán – megjelenik benne az ítékezés megalapozottsága, jogszerűsége is.

A későbbiek során bővebben is kifejtem, de már itt utalok arra, hogy a különleges bánásmód és „távmeghallgatás” szabályainak alkalmazása megítélésem szerint – egyéb lényeges előnyei (áldozatvédelem, költséghatékonyág) mellett – mind a büntetőeljárás mennyiségi, mind minőségi mutatóit javíthatja.

2.3. A hazai büntetőeljárás hatékonyságának konkrét adatai. Az imént említett példálózó felsorolásból és az Országos Bírósági Hivatal által minden évben elkészített ügyforgalmi elemzésből¹⁷ is látható, hogy ezen mutatók teljes körű elemzése komplex feladat, így ezen alfejezetben néhány adat ismertetése által csupán szemléltetni igyekszem a hazai büntetőeljárás hatékonyságának helyzetét. Annál is inkább fontosnak tartok néhány adatot kiemelni, mivel a bevezetőben már említett, a kodifikáció során felmerülő társadalmi elvárásoknak való megfelelés igényéhez – jelen esetben a büntetőeljárás „gyorsaságához” – is közelebb kerülhetünk általa. A társadalom büntetőeljárás elhúzódásával kapcsolatos türelmetlensége akkor érthető igazán, ha az eljárás lassúsága tényekkel is igazolható.¹⁸

A rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a nyomozások átlagos időtartama a 2005-ös 159,2 nappól 2013-ra 220,7 napra emelkedett. A bírósági eljárások időtartamának átlaga a vádemeléstől a jogerős határozatig számolva a 2005-ben mért 369,3 nappól 2013-ra 410,7 napra növekedett.¹⁹ Mindezek alapján 2005-ben átlagosan 528,5 nap alatt fejeződött be jogerősen egy büntetőeljárás, ám ehhez 2013-ban már 631,4 nap kellett.

Meglátásom szerint az előző fejezetben kifejtettekre is tekintettel egyértelmű, hogy e két mutató összeadásával kapjuk a leghitelesebb képet a hazai büntetőeljárás

¹⁷ Országos Bírósági Hivatal – Ügyforgalmi elemzés 2019. I. félév

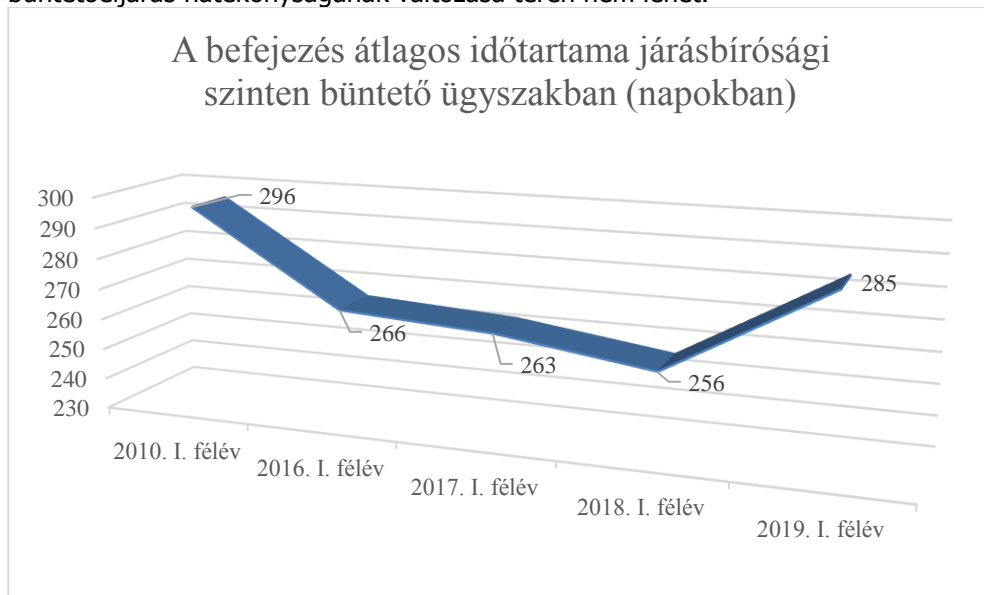
¹⁸ Miskolczi Barna: A nyomozási határidő tervezett rendszere az új büntetőeljárás törvényben ; <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-nyomozasi-hatarido-tervezett-rendszere-az-uj-buntetoeljarasi-torvenyben/> (megtekintés ideje: 2019. november 23.)

¹⁹ Elek Balázs: Költség és időtartalmak a büntetőeljárásban, In: Büntetőjogi Szemle, 2015/1-2. szám, 10. oldal

hatékonyságáról, nem beszélve arról, hogy a terhelt, a büntetőeljárás résztvevői és a közvélemény számára is ez a legfontosabb: nem az érkezett, folyamatban maradt, vagy befejezett ügyek száma, de nem is a hatályon kívül helyezések száma, hanem az a perdöntő, hogy mennyi idő alatt és milyen eredménnyel zajlik le jogerősen egy büntetőeljárás.

Ezen adatból egyértelműen látható, hogy a büntetőeljárások hossza 2005 és 2013 között – mind a nyomozati, mind a bírósági szakra visszavezethetően – jelentős mértékben megnövekedett, azaz a társadalom és a jogalkotó részéről is reális elvárás ennek csökkentése, a büntetőeljárás hatékonyságának javítása, annak gyorsítása. Az vitán felül áll, hogy a mutató javításához nem elégséges a jogalkotói és jogalkalmazói szándék, ahhoz a büntetőeljárás rendszerének jelentős megújítása szükséges.

Tekintettel arra, hogy az új büntetőeljárás kódex hatályba lépése óta mindössze alig több, mint 2 év telt el, tendenciát felfedezni és mélyreható elemzést végezni a büntetőeljárás hatékonyságának változása terén nem lehet.

1. ábra: A befejezés átlagos időtartama járásbírósági szinten (napokban) büntető ügyszakban

Ám érdekes megfigyelni, hogy a legfrissebb, 2019-es adatok (a 2020-as ügyforgalmi elemzés nem tartalmaz ilyen adatot, ám a kialakult járványügyi helyzetre tekintettel annak vizsgálata sem lenne releváns) alapján a peres ügyek járásbírósági szinten való befejezésének átlagos időtartama büntető ügyszakban – az előző évek javulásával ellentétben – jelentős mértékben megnövekedett. Ezen növekedést azonban magyarázza, hogy a mutató alakulását kedvezőtlenül befolyásolta a peres érkezés jelentős visszaesése; azaz a frissen érkezett, rövid pertartamú, átlagokat javító ügyek csökkenése, mely járásbírósági büntető ügyeknél drasztikus mértékű (38 %) volt.

Ezen ábrával és összefüggéssel is azt kívánom érzékeltetni, hogy a büntetőeljárás hatékonyságának elemzése komplex feladat, véleményem szerint a Be. hatályba lépésétől számítva minimum 5 évnek el kell telnie ahhoz, hogy következtetéseket vonhassunk le az új büntetőeljárási kódex eljárást gyorsító intézkedéseivel kapcsolatban. Mindazonáltal megítélésem szerint a büntetőeljárási kódex talán legfontosabb újításaként aposztrofált előkészítő ülés jogintézménye mellett a különleges bánásmód és „távmeghallgatás” szabályai is számottevően javíthatnak ezen mutatón.

3. Különleges bánásmód biztosítása a büntetőeljáráásban

A büntetőeljárás szabályozásában az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabb szerepet kapott az egyéniesítés lehetősége, a büntetőeljárástól részt vevő személy egyedi igényeinek figyelembevétele, emellett ezen a területen a büntetőeljárásról szóló törvénynek számos nemzetközi kötelezettségnek is eleget kell tennie.²⁰ Mindezen körülmények, továbbá a korszerűség, koherencia kodifikálási irányelvei indokoltá tették a szabályok átstrukturálását, egy átfogó, jogalkalmazást könnyítő rendszer bevezetését.

Ennek érdekében a jogalkotó a Be. XIV. fejezetében²¹ igyekszik egy helyen szabályozni a különleges bánásmóddal kapcsolatos rendelkezéseket, mindazonáltal a csoporthoz tartozó személyek jogai nemcsak ebben a fejezetben találhatóak, hanem a törvény más helyein is, sőt, a gyermek- és tanúvédelemmel kapcsolatos rendelkezések magán a kódexen is túlmutatnak, mivel azon kívül más jogszabályok²² is tartalmaznak ilyen intézkedéseket.

Cikkemben a terjedelmi korlátokra való tekintettel nem ismertetem ezen jogintézmény összes részletszabályát, csupán az általam hangsúlyosnak tartott fontosabb szabályokra, változásokra koncentrálok.

3.1. A különleges bánásmódot igénylő személyek köre. A Be. különleges bánásmódot rendező új szabályai az Európai Parlament és a Tanács bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról szóló 2012. október 25-i 2012/29/EU irányelvnek átültetésén alapulnak, alapvetően tehát áldozatvédelmi funkciót töltenek be.²³

Am ezen funkció mellett, a Be. a korábbi szabályozáshoz képest jelentősen bővíti a különleges bánásmódot igénylő személyek körét, mivel a sértetten kívül a tanút is bevonja a védelemben részesíthetők körébe.²⁴

²⁰ A büntetőeljárásról szóló T/13972. számú törvényjavaslat miniszteri indokolása, Budapest, 2017. február, 358. oldal

²¹ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 81-96-§-a

²² A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény, a gyermek jogairól szóló, New York-i egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény

²³ Dr. Belegi József (szerk.): Büntetőeljárás jog, Kommentár a gyakorlat számára, HVG-ORAC, Budapest, 2018, 214. oldal

²⁴ Be. 81. § (1) bekezdés

A fentiek mellett a büntetőeljárásban más résztvevők is érintettek lehetnek egyes intézkedések alkalmazásával, attól függetlenül, hogy nem tekinthetők különleges bánásmódot igénylő személynek, ezért a büntetőeljárás törvény bizonyos esetben a terhelt (például 18. életévét be nem töltött; fogyatékos személy) és más személyek számára is biztosítja a különleges bánásmód intézményrendszere egyes eszközeinek alkalmazhatóságát.²⁵ Ilyen más személyként nevesíti a törvény a védőt, a szakértőt, a szaktanácsadót, a vagyoni érdekeltet, valamint, mindezek, továbbá a sértett és tanú segítőit.²⁶

Tekintettel arra, hogy a különleges bánásmód célja az érintett eljárási részvételének valamilyen szempontból akadályozott voltának kompenzálása, helyesnek tartom azon jogalkotói döntést, amely a különleges bánásmóddal érintett személyek körét jelentősen kibővítette. A gyakorlatban előfordul, hogy egy terhelt az ügyben részt vevő más terheltnek kiszolgáltatott, továbbá az is, hogy a terhelt a sértett vagy sértett hozzátartozói által kerül fenyegetett helyzetbe. Az ilyen esetek elkerülése, kezelése abban az esetben lehetséges, ha a büntetőügyben eljáró nyomozó hatóság, ügyészség, bíróság a terhelt tekintetében is alkalmazhatja a különleges bánásmód körébe tartozó kíméleti eszközöket. Hozzáteszem, megítélésem szerint egy többvádoltas ügy bizonyítását is megkönnyíti, ezáltal a büntetőeljárás hatékonyságának javítását eredményezi, ha a bíróság a terhelt „gyenge láncszemét” annak indokoltsága esetén különleges bánásmódban részesíti és adott esetben vádlott-társaitól elkülönítve, telekommunikációs eszközön keresztül fogatosítja a kihallgatását.

3.2. A különleges bánásmód megállapítása és visszautasítása. A különleges bánásmód megállapításának általános követelményei a korábbi szabályokkal azonosak, azokat változatlanul a személyes jellemzők vagy az eljárás tárgyát képező bűncselekmény jellege és körülményei határozzák meg. A Be. – a jogalkalmazó számára az eddigiéknél konkrétabb iránymutatásokat adva – példálózó jelleggel felsorolja azon szempontokat (életkor; szellemi, fizikai, egészségi állapot; eljárás tárgyát képező cselekmény kirívóan erőszakos jellege; érintett személy és a büntetőeljárásban részt vevő más személy viszonya), melyek megteremthetik a különleges bánásmód szabályrendszerének alkalmazását.²⁷

A különleges bánásmód megállapítására hivatalból, vagy az érintett, továbbá az általános szabályokra figyelemmel az érintett segítőjének indítványára kerülhet sor.²⁸ Konceptcionális változás, hogy míg az eddigi rendelkezések a jogalkalmazóra bízták olyan eljárási módszerek, protokollok kialakítását, amelyek lehetővé teszik a sértett fokozott védelmi igényének felmérését, meghatározását, addig az új Be. hatályba lépésével ezen döntésre egyéni értékelés alapján kerül sor, melynek tartalmát és formáját más jogszabály határozza meg.²⁹

²⁵ Be. 82. § a) és b) pont

²⁶ Kiss Anna: A különleges bánásmódot igénylő személyek jogai az új büntetőeljárás törvényben In: Kriminológiai tanulmányok 55. kötet (szerk.: Vókó György), Budapest, 2018, 105. oldal

²⁷ Be. 81. § (2) bekezdés

²⁸ Dr. Belegi József (szerk.): i.m. 216. oldal

²⁹ Az egyes büntetőeljárás cselekményekre és a büntetőeljárásban részt vevő személyekre vonatkozó szabályokról szóló 12/2018. (VI.12.) IM rendelet

A kódex az adminisztratív terhek minimalizálása végett úgy rendelkezik, hogy sem a különleges bánásmód megállapításáról, sem az e körbe tartozó egyes intézkedések alkalmazásáról szóló döntés nem igényel határozati formát, a döntés megtestesül magában az intézményrendszer alkalmazásában.³⁰ A törvény a formakényszer minimalizálásával az intézmény rugalmas, az érintett személy és az eljáró bíróság, ügyészség, nyomozó hatóság együttműködésén alapuló alkalmazását hangsúlyozza, csupán a sértett különleges bánásmód megállapítása iránt előterjesztett indítványának elutasításához követeli meg határozat hozatalát. Ennek indoka, hogy egyedül ezen döntés támadható jogorvoslattal.

A Be. rendelkezései speciális alanyi kört is nevesítenek, amely mindössze minimális – életkorra, fogyatékosagra, ügy tárgyára kiterjedő – vizsgálatot igényel a különleges bánásmódban részesítés szempontjából. E szerint külön döntés nélkül különleges bánásmódot igénylő személy a sértett, a tanú, ha tizennyolcadik életévét nem töltötte be, a fogyatékos személy és az is, aki ilyennek minősülhet, valamint a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje.³¹ Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a Be. a személyi kör kiszélesítése mellett, az életkoron alapuló vélelmet kizárólag az aktuális életkorra szűkítette, amely alapján előfordulhat, hogy a nyomozás elrendelésekor 18. életévét be nem töltött sértett tanúkihallgatását a nyomozó hatóság a kíméleti rendelkezések kötelező alkalmazása mellett folytatta le, ugyanakkor a nyomozás előrehaladtával – az említett életkort betöltve – már nincs törvényi kötelezettség a különleges bánásmód tekintetében szóba jöhető intézkedésekre.³²

Ezen alanyi körrel kapcsolatban kiemelném, hogy bár a törvény szerint az eljáró szerveknek kötelező ezen esetekben a különleges bánásmód alkalmazása, a „fogyatékos személynek minősülhet”³³ kitétel alapján az eljáró bíróság, ügyészség, nyomozó hatóság saját mérlegelése alapján, különleges szakértelmet igénylő vizsgálat nélkül is alkalmazhatja a különleges bánásmód körébe tartozó intézkedéseket, ezzel a törvény teret enged ezen területen is a hatóság diszkrecionális jogkörének.

A különleges bánásmódot igénylő személy akaratának, önrendelkezési jogának teljes körű érvényesülését kívánja biztosítani, hogy az érintett a különleges bánásmód megállapítását, vagy egyes intézkedések alkalmazását bármikor visszautasíthatja. A törvény ez esetben sem ír elő formakényszert, ezzel is hangsúlyozva az együttműködés fontosságát. Mindazonáltal, a kódex egyes esetekben az érintett akaratától független, kötelező eljárásjogi rendelkezéseket tartalmaz, amely visszautasítására nem kerülhet sor.³⁴ Így nem utasítható vissza, hogy a 18. életévét be nem töltött sértett vagy tanú részvételét igénylő eljárási cselekményről kép- és hangfelvétel készüljön, továbbá ez indokolja azt is, hogy az eljáró szerv a különösen védett tanú személyét érintő eljárási cselekmények

³⁰ Be. 81. § (5) bekezdés

³¹ Be. 82. § bekezdés

³² Dr. Lencse Balázs: Specifikus védelmi szükséglet, avagy különleges bánásmód az uniós normáktól az új büntetőeljárási kódexig, In: Büntetőjogi Szemle 2018/2. szám, 71. oldal

³³ Be. 82. § b) pont

³⁴ Be. 83. § bekezdés

jelenléttel kapcsolatos szabályaitól még a különösen védett tanú hozzájárulásával sem térhet el.

3.3. A különleges bánásmóddhoz tartozó intézkedések. A különleges bánásmód szabályozásának alapeleme a fokozatosságra épülő eszközrendszer kialakítása³⁵, a büntetőeljárás törvény ennek megfelelően gyűjtötte össze és alakította át a régi büntetőeljárás törvényben lévő jogintézményeket.

A fokozatosság az egyéniesítést, az akadályoztatás felszámolását biztosító intézmények két csoportjában jelenik meg:

- a) jogérvényesítést, kíméletet célzó eszközök
- b) védelmi eszközök.

A kíméleti eszközök az eljárás menetét érdemben kevésbé érintő intézmények, alapvetően az eljáró szervektől várják el, hogy átlag feletti körültekintéssel járjanak el. Ezen intézményrendszer szabadabban alkalmazható, nem teljesen zárt, a törvényben felsorolt eszközök mellett nem kizárt az érintett igényeire figyelemmel más megoldások alkalmazása sem.

A második csoportba tartozó eszközök adott esetben más eljárási résztvevő jogkorlátozásával járhatnak élet, testi épség, személyes szabadság veszélyeztetése esetén, illetve annak érdekében, hogy az érintett törvényes jogait és kötelességeit megfélemlítés nélkül és befolyásmentesen gyakorolhassa, teljesíthesse. Ezen eszközrendszer lényegesen kötöttebb, alkalmazásuk törvényi feltételhez kötött.

Jelen cikk nem vállalkozik a fent említett csoportokba tartozó konkrét intézkedések bemutatására, ám az általam hangsúlyozott hatékonyság kodifikációs alapelveire is tekintettel fontosnak tartom kiemelni, hogy a különleges bánásmód eszközrendszerét minden esetben úgy kell alkalmazni, hogy az a lehető legnagyobb mértékben szolgálja az érintett kíméletét és védelmét, ugyanakkor az alkalmazás egyáltalán ne, vagy a lehető legkisebb mértékben veszélyeztesse az eljárás eredményességét. Mivel a felderítés hatékonysága nagyban függ az időszerűségtől, hiszen egy akut esemény kapcsán az emlékezetnek és az azt torzító folyamatoknak nagy szerepe van, így a büntetőeljárásban a bűnüldöző szerv haladéktalan, minél részletesebb információgyűjtése, illetve a különleges bánásmódban részesített személyek mindenekfelett álló érdeke, kímélete, védelme azonos hangsúllyal kell jelen legyen.³⁶ Tekintettel arra, hogy a különleges bánásmódot igénylő sértettek esetén az érintett személy részvételét igénylő eljárási cselekményt úgy kell előkészíteni, hogy az megisméltetés nélkül elvégezhető legyen, így a más rendőri eszközökkel történő hatékony információgyűjtés szerepe felértékelődik, hiszen a nyomozó hatóságnak a sértett kihallgatásakor minél pontosabb információkkal kell rendelkeznie.

Megítélésem szerint ezen eszközrendszer bizonyos elemeinek telekommunikációs eszközzel közös alkalmazása a büntetőeljárás gyorsítását, költségeinek jelentős

³⁵ A büntetőeljárásról szóló T/13972. számú törvényjavaslat miniszteri indokolása, Budapest, 2017. február, 361. oldal

³⁶ Szatmári Adrienn: A különleges bánásmódot igénylő sértettek meghallgatásának bűnüldözési lehetőségei és tapasztalatai a rendőrségi eljárásokban, In: A bűnüldözés és a bűnmegelőzés rendszertudományi tényezői, Pécsi Határőr, Tudományos Közlemények, 21. kötet, 2019, 183. oldal

csökkentését is eredményezheti, ezen összefüggésre egy későbbi fejezetben kívánok rávilágítani.

4. Telekommunikációs eszköz alkalmazása

A zártcélú távközlő hálózat útján történő tárgyalás tartásának lehetőségét hazánkban a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosítása kapcsán született 2002. évi I. törvény 146. §-a iktatta be a Be. 2003. július 1. napjától hatályba lépett szabályai közé. A jogintézmény bevezetését a tanú- és áldozatvédelem előtérbe kerülése indokolta, ám jelentős szerepe volt benne a határokon átívelő bűnözés elleni harcnak, továbbá az eljárás lehető leggyorsabb és biztonságosabb lebonyolításához fűződő érdekek.³⁷

A zártcélú távközlő hálózatok nemzetközi szinten is széles körben elterjedtek, az alkalmazásukban rejlő lehetőségek miatt népszerűségnek örvendenek. Jól mutatja ezt azon adat, hogy az Egyesült Királyságban a 2016-2017 közötti időszakban összesen 137 000 esetben éltek a távtárgyalás lehetőségével.³⁸ A jogintézmény sikerét jelzi az is, hogy a távtárgyalás rendszerét kiterjesztették néhány polgári jogi tárgyalásra is.³⁹

Minden bizonnyal ezen hálózatok nemzetközi sikeressége is szerepet játszott abban, hogy a büntetőeljárás kódex a zártcélú távközlési eszköz útján történő tárgyalás szabályait jelentősen kiterjesztve lehetővé tette azt, hogy a tanú és terhelt kihallgatásán kívül más eljárási cselekményt is ilyen módon fogatosítsa a büntető ügyben eljáró hatóság. A korszerűség, időszerűség, költséghatékonyság, a büntetőeljárásban részt vevő személyek védelmének kiemelt támogatása mellett a telekommunikációs eszközök használata a büntetőeljárás garanciák sérelmével nem jár, az a terhelt tárgyaláshoz való jogát is érvényre juttatja.⁴⁰

4.1. Telekommunikációs eszköz használatának főbb szabályai. A büntetőeljárás törvény mind a jogintézmény elnevezésén (zártcélú távközlési eszköz → telekommunikációs eszköz), mind alkalmazási körén változtat, használatának lényege a következő: telekommunikációs eszköz használatának van helye

- az eljárás bármely szakaszában (nem csupán a vádemelés után, hanem a nyomozás során is),
- a büntetőeljárásban részt vevő bármely személy vonatkozásában (nem csak a terhelt és tanú tekintetében) és

³⁷ Bogotyán Róbert: Telekommunikációs eszközök alkalmazása a büntetés-végrehajtásban, In: Börtönügyi Szemle 2018/4. szám, 16. oldal

³⁸ O. Bowcott: Videolinks in court trials undermine justice system, says report; <https://www.theguardian.com/law/2017/oct/23/videolinks-in-court-trials-undermine-justice-systems-says-report> (Megtekintés ideje: 2019. november 25.)

³⁹ HM Courts & Tribunals Service, Ministry of Justice. (2018). Video hearing pilot launched. <https://www.gov.uk/government/news/video-hearing-pilot-launched> (Megtekintés ideje: 2019. november 25.)

⁴⁰ Dr. Belegi József (szerk.): i. m. 302. oldal

- akár az eljárási cselekmény egész időtartamára is (nem csupán a kihallgatás idejére).⁴¹

A kódex mindössze egyetlen lényeges korlátot állít fel a telekommunikációs eszköz használatával kapcsolatban azzal, hogy az előkészítő ülésen, valamint a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés elrendelése tárgyában tartott ülésen történő terhelti jelenlét biztosítására csak abban az esetben rendelhető el telekommunikációs eszköz használata, ha ahhoz a terhelt hozzájárul.⁴²

A telekommunikációs eszköz használata kép- és hangfelvételt biztosító eszköz vagy folyamatos hangfelvétel útján történik, utóbbi azonban csak a tolmács jelenlétének biztosítása, vagy meghatározott eljárási cselekmény foganatosítása során használható.⁴³

Változatlan az eljárási cselekmény technikai megoldása: két helyszínen – az eljárási cselekmény kitűzött helyszínén és az ettől elkülönült más helyiségben, illetve helyszínen zajlik. Fontos változás, hogy jelen szabályok alapján a bíróság részéről bírón kívül bírósági titkár vagy fogalmazó is elégséges az eljárási cselekmény hitelességének biztosításához, továbbá, ha az elkülönített helyszínen kihallgatandó személy fogva van, a terhelt őrzését ellátó személy is elláthatja ezen feladatokat.⁴⁴

4.2. A telekommunikációs eszköz és a különleges bánásmód alkalmazásának kapcsolódása. A Be. rendelkezései alapján a bíróság, az ügyészség vagy a nyomozó hatóság hivatalból, illetve az eljárási cselekményen jelenlétre kötelezett vagy jogosult személye által előterjesztett indítványra rendelheti el a telekommunikációs eszköz használatát.⁴⁵ A törvény ezen eszközök használatát alapvetően a büntetőeljárásban részt vevő hatóságok diszkrecionális döntéseként határozza meg, azok szabad belátásuk szerint dönthetnek az eszköz használatának elrendelése felől.

Ám mindezek mellett a törvény nevesít olyan eseteket, amikor főszabályként telekommunikációs eszközt kell használni, ugyanakkor annak lehetőségét is megteremti, hogy meghatározott okokból, vagy az elérni kívánt eljárási cél más módon történő biztosításával a szigorú törvényi előírásoktól el lehessen térni. Ez alapján, ha az eszköz technikai feltételei fennállnak, az ügyészség és a nyomozó hatóság csak kivételes esetben mellőzheti az eszköz használatát

- különleges bánásmódot igénylő sértett jelenlétét igénylő eljárási cselekmény esetén,
- fogva lévő, személyi védelem alatt álló, vagy Védelmi Programban részt vevő tanú vagy terhelt jelenlétét igénylő cselekmény esetén.⁴⁶

A kötelezően meghatározott esetek köre a bíróság előtti eljárásban kiegészül a letartóztatás meghosszabbítása, vagy fenntartása tárgyában tartott ülés esetkörével.⁴⁷

⁴¹ Be. 120. §

⁴² Be. 122. § (5) bekezdés

⁴³ Be. 120. § (2)-(3) bekezdés

⁴⁴ Be. 123. §

⁴⁵ Be. 121. §

⁴⁶ Be. 122. § (1) bekezdés

⁴⁷ Be. 122. § (3) bekezdés c) pont

Véleményem szerint a cikkemben vizsgált két jogintézmény szervesen kapcsolódik egymáshoz, a telekommunikációs eszköz használata fontos a különleges bánásmód szabályrendszere által meghatározott célok – egyéniesítés, büntetőeljárásban részt vevő személy egyedi igényeinek figyelembevétele – eléréséhez. Ezen kapcsolódást ösztönzi a jogalkotó azáltal, hogy a különleges bánásmódot igénylő sértett jelenlétét igénylő eljárási cselekmény, a személyi védelem alatt álló, vagy Védelmi Programban részt vevő tanú vagy terhelt jelenlétét igénylő eljárási cselekményen is kvázi kötelezővé teszi a telekommunikációs eszköz használatát. Ennek indoka a védelem alatt álló személyek kímélete a tárgyaláson való jelenléttől, a terhelttel, terheltársakkal való személyes találkozástól, ám megítélésem szerint ez a bizonyítás megkönnyítése által büntetőeljárás hatékonyságát, megalapozottságát is javíthatja.

További kapcsolódási pontként rögzíthető, hogy a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a különleges bánásmódot igénylő személy védelme érdekében telekommunikációs eszköz használata esetén elrendelheti az érintett személy személyazonosságának megállapítására alkalmas egyedi tulajdonságok technikai eszközzel történő torzítását⁴⁸, valamint az is, hogy ha a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje a 18. életévét nem töltötte be, telekommunikációs eszköz alkalmazása során biztosítani kell, hogy a sértett kizárólag az eljáró bírót, ügyészt vagy nyomozó hatóság tagját láthassa.⁴⁹

A különleges bánásmód szabályrendszerét a korábbiakban már elemeztem, azonban itt is külön kiemelés érdemel, hogy a 18. életévét be nem töltött sértett, illetve tanú pusztán életkori sajátossága alapján különleges bánásmódot igénylő személynek minősül.

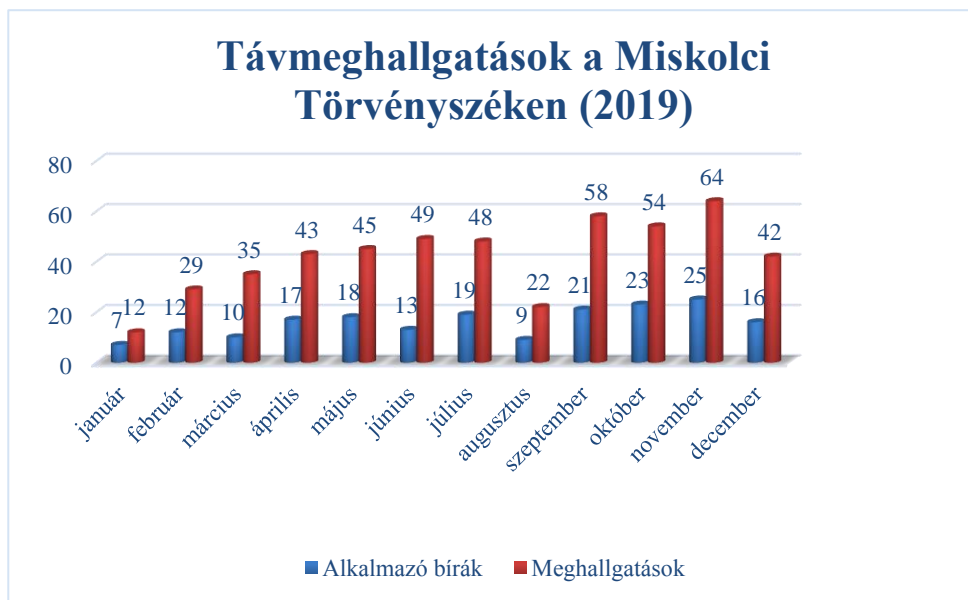
Speciális eset merül fel, ha a nemi élet szabadsága és nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértettje a 18. életévét nem töltötte be, ekkor ugyanis a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság az eljárási cselekményről kép- és hangfelvételt köteles készíteni. Ilyen sértett esetében a fentiekben is leírtak szerint ügyelni kell arra, hogy a telekommunikációs eszköz alkalmazása során a sértett kizárólag az eljáró bírót, ügyészt, nyomozó hatóság tagját láthassa, továbbá az eljárási cselekményt az erre szolgáló, vagy arra alkalmassá tett helyiségben kell elvégezni, kivéve, ha az eljárási cselekmény ott nem hajtható végre, vagy a sértett jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítése és kímélete, illetve védelme más módon is biztosítható. Megítélésem szerint a jelenlegi bírósági rendszerben a sértett jogai gyakorlásának elősegítése, kímélete, védelme telekommunikációs eszköz útján történő kihallgatása során is biztosítható, nem szükséges az eljárási cselekménynek erre szolgáló helyiségben történő elvégzése, illetve ezen eszköz helyettesítheti a kiküldött bírót, vagy megkeresett bíróság útján történő kihallgatást. Amennyiben a bírót biztosítja, hogy a sértett egy másik tárgyalóteremben vele azonos nemű bírósági alkalmazottal tartózkodik és kihallgatása során csak a bírót látja, valamint kérdéseket is csak a bírót tesz fel neki, véleményem szerint ezzel is biztosítható a sértett kímélete.

⁴⁸ Be. 86. § (2) bekezdés a) pont

⁴⁹ Be. 89. § (4) bekezdés d) pont

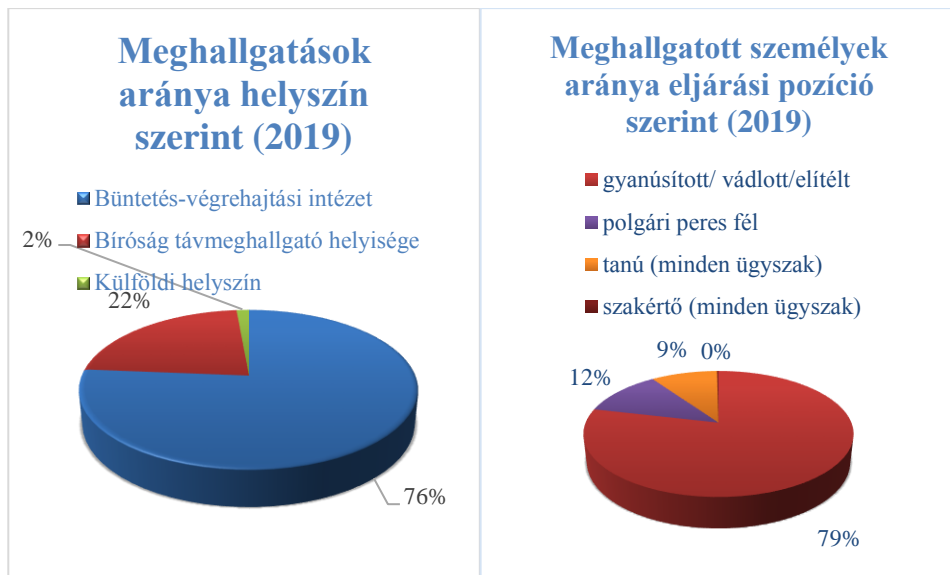
Végezetül meglátásom szerint a cikk tárgyát képező jogintézmények közös alkalmazása nem csupán a büntetőeljárást segítheti, azzal a gyermekbarát igazságszolgáltatás jelentős eljárási garanciája, a meghallgatások számának minimalizálása, szakszerűsége is megvalósítható. Rendszeres eset ugyanis, hogy egy gyermek közigazgatási hatósági, polgári peres és büntetőeljárásokban egyaránt érintett, ahol hasonló tartalmú meghallgatások, vizsgálatok egymástól elkülönülve, egymásról mit sem tudva zajlanak.⁵⁰ Az nyilvánvaló, hogy a büntetőeljárási garanciák okán az érintett gyermek meghallgatása a büntetőügyben eljáró hatóságok kötelessége, ám annak akadályát nem látom, hogy az erről telekommunikációs eszköz útján rögzített felvétel a gyermek és törvényes képviselője hozzájárulása esetén megküldhető legyen egyéb hatóságoknak. Ezen multidiszciplináris együttműködés esetén elkerülhető lenne a gyermek újabb traumatizálódása, másodlagos áldozattá válása.

4.3. A jogintézmény gyakorlati tapasztalatai a Miskolci Törvényszéken

2. ábra Távmeghallgatások a Miskolci Törvényszéken 2019. évben (saját szerkesztés)

⁵⁰ Dr. Solt Ágnes: A „gyermekbarát igazságszolgáltatás” repedéseiről, In: Kriminológiai tanulmányok 55. kötet (szerk.: Vókó György), Budapest, 2018, 56. oldal

3. ábra Meghallgatások aránya helyszín szerint 2019. évben (saját szerkesztés)

4. ábra Meghallgatott személyek száma eljárási pozíció szerint 2019. évben (saját szerkesztés)

A fenti ábrákból fontos következtetésként levonható, hogy a távmeghallgatás jogintézménye egyre nagyobb népszerűségnek örvend, a 2019. augusztusi, ítélezési szünettel magyarázható visszaesést kivéve mind az azt alkalmazó bírák száma, mind a meghallgatások száma növekvő tendenciát mutat. Fontosnak tartom kiemelni, hogy bár 2020. évre vonatkozó összefoglaló statisztika nem áll rendelkezésemre, de nagyságrendileg rögzíthető, hogy 2020. végén havonta körülbelül 150-200 távmeghallgatást foganatosítottak a Miskolci Törvényszék területén. Nyilvánvaló, hogy ezen adat részben az évet meghatározó világjárvány következménye, ám azt is szükséges rögzíteni, hogy amennyiben az új büntetőeljárási törvény nem terjesztette volna ki a telekommunikációs eszköz alkalmazhatósági körét és az Országos Bírósági Hivatal nem építette volna ki azt ezt szolgáló infrastrukturális háttérrel, úgy a tavalyi évben a személyi szabadságot érintő bírói engedélyes kényszerintézkedés hatálya alatt álló terheltekkel kapcsolatos eljárások járványügyi intézkedéseknek megfelelő lefolytatása is komoly problémát okozott volna.

A Miskolci Törvényszék területén a 2019-es évben a büntetés-végrehajtási intézetekkel 383, a bíróság távmeghallgató helyiségével 112, míg egyéb helyszínnel (külföldi helyszín, rendőrkapitányság, Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet) összekapcsolódva 7 távmeghallgatás történt. 394 alkalommal gyanúsított, vádlott, vagy elítélt, 59 alkalommal polgári peres fél, 48 esetben tanú, 1 esetben szakértő meghallgatására került sor.

Érdekességgként megvizsgáltam, hogy a 2019 utolsó negyedében (október-december) megtartott távmeghallgatások mekkora hányadát tették ki a büntetés-végrehajtási bírói és nyomozási bírói eljárások. Ennek során megfigyelhető, hogy az összes távmeghallgatás (160) több, mint felét ezen ügycsoportok tekintetében

tartották a Miskolci Törvényszéken, a büntetés-végrehajtási bírói eljárások száma 52, míg a nyomozási bírói eljárások száma 33 darab volt ezen időszakban. Megítélésem szerint ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy büntetőeljárás kódexünk ezen esetkörben csak különösen indokolt esetben teszi lehetővé a telekommunikációs eszköz használatának mellőzését, másrészt belátható, hogy ezen eljárások esetén célszerű és ésszerű az eszköz alkalmazása. Annál is inkább, mivel ezen eljárások általában rövid időtartamúak, nem szükséges azokra tanúk, szakértők megidézése.

A Miskolci Törvényszék területén (megítélésem szerint országosan is ezen tendencia figyelhető meg) a távmeghallgatás jogintézményének legnagyobb haszonélvezője a büntetés-végrehajtási szervezet. A módszer hozzájárul a fogvatartás rendjének és biztonságának fenntartásához, hiszen a tárgyalásra történő előállítások száma hosszú távon jelentősen csökkenni fog. Emellett a módszer költséghatékony is, mivel a kör- és célzállításban érintett fogvatartotti létszám csökkentését eredményezi, továbbá az sem elhanyagolható tény, hogy a fogvatartottak egy része nem csak az elkövetett bűncselekmények jellege és súlya, hanem magatartása miatt is veszélyes, így intézetben kívüli mozgatásuk nem csak a társadalomra, de az őket mozgató személyi állományra is kiemelt kockázati tényezőt jelent.⁵¹

Mindazonáltal a terhelt telekommunikációs eszköz útján történő jelenlétének biztosítása a gyakorlatban problémába ütközik, mivel egy hosszabb időtartamú tárgyalás az érintett végpontot hosszú időre, akár egy egész napra lefoglalhatja. A büntetés-végrehajtási intézetekben kialakított egyetlen végpont aznapi használatára feltehetőleg számos foglalás érkezik, így annak egész napra történő lefoglalása problémát okoz, a rendszer működését nem szolgálja.

Az ábrákkal kapcsolatban kiemelném még, hogy 48 esetben tanú meghallgatására került sor, míg 5 alkalommal külföldi helyszínnel összekapcsolódva történt távmeghallgatás. Ezen adat azért lényeges, mert a büntetőeljárások elhúzódásának jelentős oka a tanúk meg nem jelenése⁵², és a jogintézmény megfelelő alkalmazása ezen ok előfordulását csökkentheti, továbbá a büntetőeljárás megalapozottságának mutatója is javulhat a bizonyítás megkönnyítése által.

5. Összegzés

Tanulmányomban a bevezetésben meghatározott cél („szimpátia elnyerése”) mentén elemeztem a különleges bánásmód és „távmeghallgatás” jogintézményét, mely során kiemelt figyelmet fordítottam a jogintézmények és jogalkotó által meghatározott kodifikációs célok (hatékonyság, gyorsaság, egyszerűség, korszerűség, koherencia, célszerűség) összefüggéseire.

A kodifikációs célok és a büntetőeljárás törvény egésze alapján egyértelmű, hogy a törvény a jogalkalmazóktól új szemléletet kíván, a társadalom elvárásainak

⁵¹ Bogotyán Róbert i.m.: 24. oldal

⁵² Dr. Nagy Anita: Eljárást gyorsító rendelkezések a büntetőeljárás bírósági szakaszában, PHD értekezés, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc, 2007, 270. oldal

megfelelően az eddigieknél sokkalta jobban előtérbe kerül a büntetőeljárás hatékonyságának javítása.

Az átalakuló szemlélet a társadalom igényeinek megfelelő fejlődés eredménye, tudomásul kell venni, hogy a büntetőeljárás hatékonysága kiemelt figyelmet érdemel. A legfontosabb, hogy mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó az eljárás gyorsítását az eljárási garanciák tiszteletben tartásával, mindenkor a megalapozottság, jogszerűség követelményének megfelelően igyekezzen elérni.

Megítélésem szerint mind a különleges bánásmód, mind a távmeghallgatás jogintézménye ezen kívánalomnak eleget tesz, együttes és külön-külön történő megfelelő alkalmazásuk által megvalósítható a büntetőeljárásban részt vevő személy kímélete, védelme és az eljárás hatékonyságának javítása is.

Teleszky István öröklési jogi törvénytervezete, különös figyelemmel a törvényes öröklés rendezésére

Makács Adrienn*

Magyarországon az osztrák-magyar kiegyezést követően a kormányzás elérkezettnek látta az időt egy általános polgári jogi kódex létrehozására, amelynek keretében 1873-ban Pauler Tivadar igazságügyi miniszter felkérte Teleszky István igazságügy-minisztériumi államtitkárt a jövőbeli magyar magánjogi törvénykönyv öröklési jogi tervezetének elkészítésére. Teleszky művét az európai jogfejlődési iránynak megfelelően, magas színvonalon készítette el, amely azonban széleskörű támogatottsága ellenére sosem lépett hatályba.

Kulcsszavak: jogtörténet, öröklés, kötelesrész, polgári törvénykönyv

István Teleszky's draft law of the inheritance law, with special reference to the settlement of legal succession

In Hungary, following the Austro-Hungarian Compromise the government saw the time coming for creating a general civil code, within the framework of which in 1873, Pauler Tivadar Minister of Justice asked Teleszky István state secretary of the Ministry of Justice, to prepare the draft law of the inheritance law of the future Hungarian private law code. Teleszky prepared his work in accordance with the direction of the European legal development on high quality, which, though widely supported, never did enter force.

Keywords: law history, inheritance, reserved portion, Civil Code.

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.943

1. A törvénytervezet bemutatása

Teleszky elkészült munkája 1880-tól részenként jelent meg a Jogtudományi közlöny hasábjain, utolsóként a kötelesrészről szóló tervezete 1882-ben.² Teleszky a kötelesrész intézményét mindenre kiterjedő részletességgel, a modern jogfejlődés szintjén szabályozta így például leszögezte a jogintézményről szóló fejezet első passzusaként (70.§), hogy a kötelesrészt az örökhagyó a törvényben felsorolt kitagadási magatartásokon kívül az arra jogosulttól el nem vonhatja, azt meg nem csonkíthatja, valamint a kötelesrészi igény az örökhagyó halálától számított három év alatt évül el (89.§). Teleszky már a kötelesrésznek az örökhagyó életében tett

* Közjegyzőhelyettes, PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Polgári Jogi Intézeti Tanszék.

¹ *Az örökjog alapelvei. A Magyar Polgári Törvénykönyv tervezetében.* A Magyar Jogászegyletnek 1882. november 11.- december 4. tartott teljes-üléseiben folytatott vita. Franklin, Budapest, 1883, 32.

² A köteles-rész iránti törvénytervezet. Teleszky Istvántól. *Jogtudományi közlöny*, 1882, 27, 210-213.

ajándékozásaival szembeni védelmére is gondolt: a törvénytervezetében meghatározott alanyi kör követelhetette, hogy kötelesrészük mértéke az örökgyógy általi ajándékozás előtti vagyontömegeből állapíttassék meg (73.§). Visszamenőleges időintervallumot az érintett ajándékozási jogügyletek kapcsán nem állapított meg Teleszky, amely nem volt szerencsés, mert alanyként elsődlegesen az ajándékozáskor már életben lévő kötelesrészre jogosult leszármazókat valamint azok leszármazóit jelölte meg, hiányukban – amelyre a „végre” kifejezés utal - az ajándékozáskor fennállott házasságból született gyermekeket és ezek leszármazóit, így a kötelesrészre jogosítottoknak biztosított ezen igény hosszú évtizedekre, akár ötven, hatvan évre is visszanyúlhatott az örökgyógy halálától, amely igazságtalannak tűnik.

A törvényes öröklést Teleszky más, fejlett európai országok jogkódexeihez hasonlóan rendelte szabályozni. A tervezet szerint az örökgyógy után elsősorban leszármazói örökölték egyenlő arányban a helyettesítés elve alapján (19-20.§§),³ leszármazók hiányában az örökgyógy szülei egymás közt fele-fele részben szintén a képviselő elve szerint (21-22.§§). Nagyszülők és azok leszármazói nemléte vagy kiesése esetében az örökgyógy távolabbi felmenői voltak a tervezet szerint az öröklésre hivatottak, de az ükszüelőknél távolabbi felmenőktől származó oldalrokonok már nem bírtak öröklési joggal (28-30.§§).⁴

Teleszky tervezetében a leszármazók esetében jelentősége volt annak, hogy a gyermek törvényes és érvényes házasságból született-e, örökbe fogadták-e, törvényesítették-e vagy törvénytelen volt. A törvényes házasságból született gyermekek, az utólagos vagy királyi leirat által törvényesített gyermekek valamint az örökbe fogadott gyermekek mindkét szülőjük után örökölték, törvénytelen gyermekek ellenben főszabály szerint csak az anyjuk után (13-17.§§). Figyelemreméltó és addigi hazai példa nélküli a tervezetnek azon rendelkezése, amely a törvénytelen gyermekek részére rendkívüli öröklési lehetőséget biztosított volna az örökgyógy atya hagyatékában (38-48.§§). Amennyiben ugyanis az örökgyógy atya után sem törvényes leszármazó, sem szülő, sem túlélő házastárs nem maradt, úgy a többi örökös az örökgyógy házasságon kívül született gyermeke is örökölt volna – vagy más örökös nem léte esetében a teljes hagyatékot kapta volna meg - annak feltételével, hogy őt az örökgyógy közokiratba vagy írásbeli magánokiratba foglalt nyilatkozatával gyermekének ismerte el vagy a születési lajstromban az örökgyógy szerepelt a gyermek atyjaként. A házasságon kívül születettek tehát nem bírtak a tervezet szerint abszolút öröklési joggal atyjuk után, így valószínűleg nem sok esetben jutottak volna örökséghez, de a rendelkezés mégis jelentős előrelépés lett volna a törvénytelen gyermekek jogállásában az addigiakhoz képest. Megjegyzendő, hogy az Optk. Magyarországon hatályban volt évei alatt az anyai szerzett vagyonban a házasságon kívül született gyermekeknek a törvényes gyermekkel egyenlő módon biztosított öröklést (754.§), de ezen szabály az ITSZ bevezetésével kikerült a magyar jogéletről.

³ Öröklési jog. [A törvénytervezet szövege. 1. r.]. *Jogtudományi közlöny*, 1880, 41, 280.

⁴ Öröklési jog. [A törvénytervezet szövege. 2. r.]. *Jogtudományi közlöny*, 1880, 42, 283-284.

Az örökgyógy túlélő házastársának öröklési szabályait külön fejezetben és meglehetősen nagyvonalúan rendezte Teleszky:⁵ gyermekek léte mellett egy gyermekrészt biztosított volna állagként az özvegynek – de legfeljebb a hagyaték egynegyedét - valamint az örökgyógyóval közös gyermekek örökrészen holtig tartó haszonélvezeti jogot. Gyermekek hiányában az özvegy öröklése akként alakult, hogy szülők léte mellett a hagyaték harmadrészét kapta volna állagként, míg nagyszülők vagy ezek leszármazói mellett a hagyaték felét (31-33.§§). Az özvegy örökbefogadott gyermek léte mellett a hagyaték felét örökölte volna állagként a tervezet szerint és egyedül a teljes hagyatékot, ha már senki nem maradt az örökgyógyó utáni öröklési sorban. Kiemelte Teleszky, hogy a jogerős bírósági határozattal különválasztott házaspár egymás után nem örökölnék (37.§), tehát az életközösség megszakadása még nem lett volna öröklési akadály.

Kötelesrészt Teleszky az örökgyógyó törvényes örökösei közül a leszármazóinak, felmenőinek valamint túlélő házastársának biztosított (70.§) volna, leszármazók esetében amennyiben az örökgyógyó férfi volt, úgy csak törvényes és törvényesített gyermekei voltak jogosultak kötelesrésze, míg női örökgyógyók esetén azok törvénytelen gyermekei is, utóbbiak azzal, hogy anyjuk felmenői után már nem járt számukra kötelesrész. Leszármazók esetében a kötelesrész mértékét örökrészüik felében (90.§), szülők esetében egyharmadában (98.§) határozta meg a tervezet. Az örökgyógyó túlélő házastársának kötelesrésze a jutójának fele volt, míg ha a teljes hagyatékot egyedül örökölte volna, úgy kötelesrésze egyharmada a neki járó hagyatéki résznek. Fontos újítás tehát a törvénytelen gyermekek öröklése mellett az is, hogy elsőként jelent volna meg a magyar szabályozásban a házastárs kötelesrésze jogosultsága. Teleszky javaslata a korabeli polgári jogi kódexekhez hasonlóan már különböztetett érdemtelenégi és kitagadási okok között, amelyekhez számos büntetőjogi kategóriába eső magatartást sorolt. Teleszky szerint⁶ azért indokolt a megkülönböztetés, mert ugyan jogunk korábban csak a kitagadás eseteit ismerte, ám vannak olyan esetek, amelyek kiemelt társadalomellenességük folytán súlyosabb beszámítás alá esnek más cselekményektől, így indokolt ezek kiemelése és ipso iure öröklési akadályá minősítése. Az előbbi állítással egyet lehet érteni, mert a Tripartitum is az örökgyógyó kezébe helyezte a döntést, hogy kirekeszti-e leszármazóját, miután az életére tört.

2. Az öröklési jogi törvényjavaslat

Teleszky tervezetének első nyilvános, a Magyar Jogászegyletben 1882. november 11-től kezdődően december 4-ig tartott üléseken lezajlott megvitatását követően a tervezetet szakbizottság vette bírálata alá, majd az átdolgozott művet 1887. január

⁵ III. FEJEZET. A házastársak örökösödése. Öröklési jog. [A törvénytervezet szövege. 2. r.] ... 284.

⁶ Teleszky István: Indokolás az általános magyar magánjogi törvénykönyv tervezetének az öröklési jogot tárgyazó ötödik részéhez. *Jogtudományi közlöny*, 1880, 44, 302.

8. napján keltezett,⁷ Teleszky indoklásával⁸ és szakaszonkénti kommentárral ellátva Fabiny Teofil akkori igazságügyminiszter törvényjavaslatként beterjesztette a képviselőházba. Ezzel tehát Teleszky István öröklési jogi tervezete a megalkotandó polgári törvénykönyv hivatalos öröklési jogi törvényjavaslatává vált.

Az indoklás kifejtette, hogy habár a polgári törvénykönyv egységes és teljes megalkotásának kétségtelen előnyei lennének, mindazonáltal az adott körülmények közepette az öröklési jog kodifikálása elsődleges fontosságú, mert a magánjog részei közül éppen az öröklési jog az, ahol a „szabatos jogszabályozáson nyugvó jogbiztonság úgy az egyeseknek és a családoknak magánérdekéből, mint a közérdekből a legkívánatosabb”.⁹ Teleszky indoklásában kifejtette, hogy az öröklési jognak a polgári törvénykönyv többi részével - kiemelten a családjoggal - való összefüggésének érve nem bír nyomóerővel, hogy ellensúlyozni legyen képes azon előnyöket, amelyek az öröklési jog fontos területének előzetes megalkotásából és törvényerőre emeléséből erednének, mert a két jogterület közti konnexitás nem olyan szoros,¹⁰ hogy az éppen hatályban lévő családjogi szabályokkal az új öröklési jogi törvényt ne lehetne külön jogszabály keretében, átmeneti szabályozással összekapcsolni. Teleszky szerint fentiek mellett az öröklési jog előzetes szabályozásával a magánjog többi részének elkészülte is hamarabb lenne elérhető, mert befejezésre sarkallná azokat.

A szakbizottsági átdolgozás nem érintette a leszármazók és a szülők törvényes öröklésének szabályozását valamint kötelesrészük mértékét, azonban az örökhagyó túlélő házastársának öröklési rendszerét lényegesen átszabta. Az átdolgozott törvényjavaslat szerint ugyanis az örökhagyó túlélő házastársa leszármazók léte esetén már csupán haszonélvezetet örökölt volna a Teleszky által eredetileg megállapított állagrészen és a közszerzeményen felüli vagyon neki járó hányadán, míg állagot leszármazók léte esetén csak akkor kapott volna, ha az örökhagyónak kizárólag örökbefogadott gyermekei – vagy azok leszármazói – voltak, ekkor az özvegy a hagyaték fele részét örökölte volna meg mellettük.¹¹ Szülők – vagy nem létük esetén leszármazóik - mellett a túlélő házastárs részére immár az örökség fele járt volna állagként, nagyszülők – illetve azok leszármazói – mellett már a hagyaték kétharmad része, míg egyedüli örökösként a teljes hagyaték öröklésére lett volna jogosult (33-37-§§).¹² Figyelemmel arra, hogy a gyakoribb öröklési jogi helyzet, a gyermekek léte melletti öröklés az átdolgozás után a házastárs örökrészeinek csökkenését eredményezte, így összességében hátrányosabb helyzetbe került az örökhagyó özvegye.

A házastárs kötelesrésze meglepően alakult volna az átdolgozás után, mert gyermekek léte mellett a teljes hagyaték egynegyedén valamint a közszerzeményen

⁷ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház. - irományok.* XX. Pesti könyvnyomda, 1887, 98-313.

⁸ Már 1885-ben megjelent az indoklás a javaslatához fűzött tartalommal. Lásd: Teleszky István: Az öröklési jog indokolásának bevezető része. *Magyar igazságügy,* 1885, 24. kötet, 6.

⁹ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 103.

¹⁰ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 103.

¹¹ Hozzáteszi a javaslat indoklása, hogy ez a rendelkezés azért helyes, mert az örökbefogadás nem hoz létre olyan szoros kapcsolatot, mint a vérszerinti rokonság.

¹² Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 25.

felüli vagyon egynegyedén jutott volna számára haszonélvezet, míg szülők és nagyszülők – illetve ezek leszármazói – mellett örökrészének fele jelentette volna a kötelesrészt, továbbá a hagyatéki vagyon egyedüli öröklése esetén a teljes hagyaték egyharmada (95.§.).¹³ Fentiekből következően úgy is alakulhatott a házastárs öröklési jogi helyzete, hogy három vagy több gyermek léte mellett kötelesrésze és törvényes örökléssel szereshető hagyatéki jutója ugyanakkora lett volna.

Figyelemmel arra, hogy a képviselőház nem tudta befejezni a Teleszky-féle törvényjavaslat tárgyalását, így azt elenyésző átalakítást követően 1887. október 22. napján kelt, az első indoklással teljesen megegyező tartalmú indoklással és kommentárral együtt¹⁴ Fabiny Teofil igazságügyminiszter ismét benyújtotta a képviselőháznak.

A törvényes öröklés szabályai a korábbi átdolgozáshoz képest nem változtak, ahogyan a kötelesrésze vonatkozó rendelkezések sem. Ezen második törvényjavaslat tárgyalását sem sikerült befejezni, így némi tartalmi és formai frissítést követően Fabiny Teofil a harmadik, egyben utolsó Teleszky-féle törvényjavaslatot benyújtotta a képviselőház 1889. február 12. napi ülésén.¹⁵

A harmadik törvényjavaslatot a Kőrösi Sándor elnökle alatt álló képviselőházi igazságügyi bizottság dolgozta át, melynek összefoglaló jelentése a törvényjavaslatához csatolásra került.¹⁶ A bizottság a Teleszky tervezete alapján elkészült öröklési jogi törvényjavaslatot a képviselőháznak teljes egészében elfogadásra ajánlotta és indoklásában nagymértékben méltatta annak rendelkezéseit. A bizottság indoklásában kiemelte, hogy az ágiságot megtartani nem kívánatos, azt nem támogatja, mert az a családi vagyon védelmét nem szolgálja és alkalmazásával az ősiségig kellene visszamenni, ami „a hitel, a modern vagyonjog lételeme szempontjából megengedhető egyáltalán nem lehetne”,¹⁷ a legtermészetesebb és legegyszerűbb öröklési rendet, vagyis a szülőnek a testvér illetve a távolabbi oldalrokonok előtti öröklését fogadta el a bizottság, Teleszky javaslata szerint. Úgy látta a bizottság, hogy az ágiság kiiktatásával - amely a múltnak a megváltozott viszonyok között tarthatatlan maradványa - a fejlődés követelményeinek megfelelő reform létesül, valamint üdvözölte a Teleszky által szabályozásba felvenni javasolt utóöröklés intézményét, amellyel valóban megvalósulna a családi vagyon védelme, amely a nemzetnek fontos eszméje.

A harmadik törvényjavaslat a törvényes öröklés szabályait egyebekben változtatlanul hagyva a házastársak törvényes örökösödését akként másította meg, hogy egyrészt nagyon helyesen mellőzte azt a szabályt, amely szerint az örökbefogadott gyermek és a házastárs fele-fele arányban örökölné a hagyatékot,¹⁸

¹³ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 35.

¹⁴ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. *Képviselőház. - irományok. II. kötet*, Pesti könyvnyomda, 1887, 79-297.

¹⁵ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény. (1894. XXXI. t. cz.). I. kötet.* Általános rész. Politzer, 1908, 16.

¹⁶ *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai.* XIV. kötet, Pesti könyvnyomda, 1889, 225-275.

¹⁷ *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai.* XIV. kötet... 228.

¹⁸ A bizottság támogatni kívánta az örökbefogadás intézményének azon vezérelvét, hogy az törvényes örökösödési kapcsolatot hoz létre a felek között.

másrészt a túlélő özvegyasszonyt előnyösebb helyzetbe hozva számára a hagyaték felén biztosított volna haszonélvezetet, míg újabb házasságkötése esetén ez a mérték egynegyedre esett volna vissza. A túlélő férjnek az igazságügyi bizottság továbbra is a hagyaték egynegyedét nyújtotta volna holtig tartó haszonélvezetül (33.§).¹⁹

A bizottság teljes mértékben támogatta Teleszkynek a kötelesrészre vonatkozó szabályozási javaslatát, a kötelesrészre jogosultak körét, de kifejtette, hogy amellett, hogy helyeselte a törvényjavaslatnak a házastársak törvényes örökösödésére vonatkozó intézkedéseit is, mégis indokoltnak látta a férfiaknak a társadalomban elfoglalt állását és ezzel kapcsolatos keresetképességét figyelembe véve az özvegyasszonyoknak nagyobb részbeni haszonélvezetet biztosítani addig, amíg biztos támogatásra nem talál újabb házasságában.²⁰

3. A törvényjavaslat hatálybalépésének elmaradása és Grosschmid Béni publikációi

A Teleszky tervezetén alapuló öröklési jogi törvényjavaslat tehát az igazságügyminiszter által is támogatva készen állt a képviselőház általi elfogadásra és a kihirdetés utáni hatályba lépésre. A törvényjavaslat a fenti diadalmas menetelése ellenére mégis megbukott. Arra a kérdésre, hogy mégis hogyan lehetséges az, hogy a korabeli hazai jogászvilágban széleskörű elfogadottságot kiváltó és az igazságügyminiszter támogatását élvező, több szakmai bizottság által is helybenhagyott javaslat mégse váljon törvénnyé, a nehézségek nélkül megismerhető és közismert tények birtokában könnyen lehet választ találni. Grosschmid Béni nagybani közbenjárását lehet ugyanis leginkább felelőssé tenni a törvényjavaslat megbukásában, amelyet megkérdőjelezni a korabeli szakirodalomnak és annak a tanulmányának az elolvasása után, amelyet maga Grosschmid írt visszatekintve a polgári törvénykönyv kodifikációjának egyes szakaszaira, nemigen lehet.

Grosschmidnak Teleszkyt, a tervezetet, majd a javaslatot érintő támadása nagyjából 1877-ben kezdődött el és 1890-ig, a javaslat képviselőházi tárgyalásáról levételéig tartott. Grosschmid több frontról támadta Teleszkyt és művét egyaránt, támadásait mintegy két csoportra lehetne osztani. Elsősorban azt próbálta mások számára kidomborítani, hogy a mű a gyűlölt idegen befolyás termékére épít, emellett elveti az elődeink által teremtett eredeti magyar jogintézményeket, elveket. Tulajdonképpen azt Teleszky is elismerte, hogy az európai fejlett országok jogkódexeit vette alapul a magyar jogfejlődés felzárkóztatása érdekében, de Grosschmid szónokias, néhol már túl heves és offenzív publikációit olvasva úgy tűnik, hogy ezt Grosschmid magyarelles színben próbálta meg feltüntetni. Grosschmid támadásainak másik sarkkővét az elsővel szoros összefüggésben az képezte, hogy igyekezett minél inkább bebizonyítani, hogy olyan mértékű a családjog és az öröklési jog közötti összefüggés, amely lehetetlenné teszi egymástól külön történő

¹⁹ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. XIV. kötet... 281.

²⁰ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. XIV. kötet... 229.

kodifikálásukat, vagyis az öröklési jogi törvény előzetes elkészültét próbálta meg aláásni.

1877 és 1879 között Grosschmid a Magyar Igazságügy hasábjain jelentette meg az „Öröklött s szerzett vagyon” című publikációsorozatát, amelyben hosszasan kifejtve támadta Teleszkyt az ági öröklés elvetése miatt, amely szerinte „vérlázító igazságtalanság” és „a valódi családi érzetet lábbal tiporja”.²¹ Grosschmid Teleszky szemére vetette, hogy „ónál-ódonabb”²² külföldi törvények hivatkozásával szállt szembe az ágiság idegen eredete mellett azért, hogy a magyar közérzületet minél inkább afelé terelje, hogy mivel a jogintézmény nem is eredeti magyar, sokkal inkább germán elemeket tartalmaz, tehát a hozzá való ragaszkodás is felesleges. Grosschmid ezzel összefüggésben azt is felrótta Teleszkynek, hogy az ági öröklésre adott bonyolult példáival, mint „vérlázító igazságtalanságokkal”, „képtelenségekkel” úgy igyekszik beállítani a jogintézmény mivoltát, hogy az a családi vagyon összetartására nem alkalmas, amely példák műve egyik „főgazdagságát” teszik ki.²³ Teleszky egyébiránt azért nem tartotta a jövőben alkalmazhatónak az ági öröklés szabályait, mert véleménye szerint amellet, hogy az nem képes biztosítani a családi vagyon védelmét, a jogintézmény egyáltalán nem magyar eredetű,²⁴ hűbér szerű örökösödési rend, „az nálunk az ősiség intézményével karöltve fejlődött”²⁵, amely intézmény vonatkozásában pedig már az 1845. évi XV. törvénycikk kimondta, hogy annak „teljes és tökéletes eltörlése alapján új polgári törvénykönyvet dolgozzon ki és azt a legközelebbi országgyűlésre terjeszse elő”²⁶ a magyar felelős minisztérium. Grosschmid a kötelesrész törvénybe iktatását is támadta, véleménye szerint az a fajta kötelesség, amely a kötelesrésznek alapja és szelleme, nélkülözi azon szoros erkölcsi alapot, ami szükséges ahhoz, hogy „valamely kötelesség a lélekben mély gyökeret verhessen”,²⁷ ugyanis azzal, hogy a kötelesrész nagysága előre nem kiszámolható – mivel függ a vagyon növekedésétől és csökkenésétől – bizonytalanságot eredményez az örökösben és az örökhagyóban egyaránt, szemben az ősi örökséggel, amellyel biztosan lehet számolni. Az előbbi véleménynek a helyességét el lehet ismerni annyiban, hogy az ősi örökség tartalmát valóban előre lehetett ismerni, de ennek erkölcsösebb mivoltát a kötelesrészhez képest nem lehet levezetni, legalábbis a bizonyosság tudatából biztosan nem.

Grosschmid már ezen fenti cikksorozatában igyekezett azt is minél inkább alátámasztani és levezetni - Gaius Intitúcióinak idézésével -, hogy az öröklési jog és a családjog egymástól elválaszthatatlanok, mert azok közös alapja a „családi

²¹ Zsögöd Benő: Öröklött s szerzett vagyon. *Magyar Igazságügy*, 1877, 4, 346.

²² Zsögöd Benő: Öröklött s szerzett vagyon. *Magyar Igazságügy*, 1877, 4, 347.

²³ Zsögöd Benő: Öröklött s szerzett vagyon. *Magyar Igazságügy*, 1877, 6, 424-425. és 439-440.

²⁴ Hivatkozta többek között a VI. században keletkezett Lex Romana Visigothorum és a XII. században keletkezett Sváb tükör szakaszait, amelyek már szabályozták az atyai illetve anyai ágra való örökhagyói vagyonvisszaháramlást, de utalt az osztrák jogtudomány atyjának nevezett Bernhard Walther professzor 1718-ban megjelent osztrák jogot összefoglaló munkájára is, amely számos említést tett a szülőkre visszaszálló vagyonról. Lásd: Teleszky István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához*. Franklin, Budapest, 1876, 80-82., 85-88. és 98-101.

²⁵ Teleszky István: *Örökösödési jogunk törvényhozási szabályozásához...* 77.

²⁶ Teleszky István: Az öröklési jog indokolásának bevezető része... 355.

²⁷ Zsögöd Benő: Öröklött s szerzett vagyon. *Magyar Igazságügy*, 1879, 6, 532.

ézés”²⁸ és a magánjog ezen két területén nemzeti jogunk régi alapjain érdemes maradni, míg pl. a kötelmi jog vagy a dologi jogban inkább az európai tendencia felé érdemes símulni. Grosschmid kiemelte, hogy éppen a jogásznak nem szabad megfélekednie arról, hogy az öröklési jog megalkotásánál kíméletesebben bánjon a múlttal, ahonnan a közérzet a maga érzelmeit bírja.

Grosschmid szintén 1879-ben publikálta az ági öröklés mellett szóló „Kiskorúak utáni törvényes öröklésről” című munkáját. A publikációban kijelentette, hogy nézete szerint alaptételnek vehető, hogy az öröklési jog legáltalánosabb és legfőbb feladata az örökösök vagyont a „szülőről gyermekekre adni le”²⁹ és példákon keresztül állította szembe az Optk. és a szász polgári törvénykönyv rendelkezéseit az ági öröklés intézményével, végeredményként megállapítva, hogy a magyar ági öröklés eljárása „hasonlíthatatlanul biztosabb, megnyugtatóbb, és komolyabb” ezektől³⁰ az „igazságtalan”, „véletlenkedő”³¹ külföldi törvényektől. Grosschmid ebben a munkájában nem közvetlenül - noha közvetetten is jól érezhetően - támadta Teleszkyt. A publikáció arról szól, hogy az ági öröklés igazságosabb voltáról és hasznosságáról győzze meg az olvasót, szembeállítva a Teleszky által bevallottan és köztudottan használt Optk. és szász polgári törvénykönyv rendelkezéseivel, nem felejtve el hozzátenni azt, hogy a régi magyar örökösödési jog alapjaihoz és az ági örökléshez ragaszkodást felkapott lett hátramaradottnak tekinteni és itt-ott még érvelni is ezzel.³²

Míg Grosschmid az 1880-ban megjelent „A köteles rész” című, a Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott pályaműve egészét a jogintézmény jogi természetének, mibenlétének, római jogi alapjainak hosszas ismertetésére és fejtegetésére szánta,³³ addig az 1882. és 1883. évben publikált „Az örökösödési törvénytervezetről” című munkája egészét már Teleszky személye és a tervezete elleni intenzív és közvetlen támadásnak.

Grosschmid szerint Teleszky kiunszolta a magánjogi törvénykönyv öröklési jogának előzetes, magánjogunk többi részét megelőző kodifikációját,³⁴ tervezete pedig „fordító törvénycsinálási módszerrel” készült „iparszerű joggyártás” terméke.³⁵ Grosschmid nagyító alá véve Teleszky tervezetét elsődlegesen kifejtette, hogy az a szász polgári törvénykönyv és Mommsen örökjogi művének stilizált, összeolvasztott „elegyes fordítmánya”³⁶, amely művek az öröklési jog rendezésének tetemes mennyiségű jogszabályhelyet szenteltek ellentétben Teleszkyvel, aki ezt meg sem közelíti tervezetével. Grosschmid szerint Teleszky úgy gondolta meghódítani a külföldöt, hogy annak termékeit alkalmazzuk hazánkban, azt, amit külhonban mások

²⁸ Zsögöd Benő: Öröklött s szerzett vagyon. *Magyar Igazságügy*, 1879, 5, 444.

²⁹ Zsögöd Benő: Kiskorúak utáni törvényes öröklésről. *Magyar Igazságügy*, 1879, 4, 213.

³⁰ Zsögöd Benő: Kiskorúak utáni törvényes öröklésről... 224.

³¹ Zsögöd Benő: Kiskorúak utáni törvényes öröklésről... 236.

³² Zsögöd Benő: Kiskorúak utáni törvényes öröklésről... 235.

³³ Zsögöd Benő: A köteles rész. *Magyar Igazságügy*, 1880, 13. kötet, 1., 3-6. számok és 14. kötet 1-2. számok.

³⁴ Lásd: Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 6, 509-510. valamint Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 373.

³⁵ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 370.

³⁶ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 369.

már kidolgoztak, csak hogy ez a módszer nem a fejlődésünket szolgálná, hanem ártana annak, mert a „fordításnál a grammatika és penna megy elől, s a gondolkodás marad hátul”,³⁷ amely a nemzet jogi műveltségére süllyesztőleg és hátráltatólag hat. Grosschmid példaként hozta fel a magyar büntető törvénykönyvet – ti. az akkor hatályban lévő Csemegi-kódexet -, amelyről „felmagasodik az ember, tudva, hogy e jog a mienk, hogy ennek kútfeje itt és itt és csakis itt van”³⁸ és amelynek értelmezésekor nem kell elutazni Drezdába, Kielbe és nem kell német döntvényeket sem kutatni, lévén az hazai. Grosschmid szerint Teleszky a magyar öröklési jogot nem létezőnek tekintti, mert számára nem a „mi jogunk”³⁹ múltja és jelene a tény, hanem amit a németeknél leírva talál. Grosschmid szerint Teleszkynek eszébe sem jutott a magyar jog alapjaiból kiindulni, amelynek egyike az ősi és a szerzett vagyon megkülönböztetése lenne és tervezetében nem egyértelmű, hogy melyik vagyonminőségre építené fel az új alapot. Az előbbi szubjektív vélemények után erre az álláspontra objektíven azt lehet hozzáfűzni, hogy a tervezet szövegezése egyértelmű, az nem épít a hagyatékba tartozó vagyon eredetének különböztetésére és ebbe a szabályozási módba beleilleszkedik az ági öröklés elvetése is.

Grosschmid a fentiek mellett a tervezet fogalmait és szóhasználatát is részletes elemzés alá vette. Megállapította többek között, hogy a tervezet már az öröklési jog tárgyáról sem jól gondolkodik – 1. § -⁴⁰, mert a vagyon, és nem a Teleszky által javasolt „vagyonjogi viszonyokat tárgyazó jogok és kötelezettségek” teszik annak tárgyát,⁴¹ az utóbbi szerint ugyanis az elhunyt személyhez tapadó jogai és kötelezettségei is átszállnának halálával örökösére, így például a haszonélvezeti jog vagy az örökhagyó nyugdíja. Teleszky tervezetének 1.§-a azonban hozzáteszi mindehhez, hogy a jogok és kötelezettségek csak akkor szállnak át az örökösre, ha a törvényben más nincs írva kivételként és a 370.§ akként rendelkezik, hogy „(...) ha az örökös az örökséget elfogadja: az örökhagyónak átszármazható jogai és kötelezettségei az örökösre az örökség megnyíltának időpontjában átszállottaknak tekintetnek.” Teleszky a tervezethez írt indoklásában is kifejtette, hogy az öröklés tárgyát csak a vagyonjogi viszonyokat érintő jogok és kötelezettségek képezik, ezek közül is ki vannak véve azok, amelyek a törvény különös kifejezett rendelkezése szerint a jogosított vagy kötelezett halála által megszűnnek valamint azok a személyes jellegű jogok és kötelezettségek, amelyek a jogosított vagy kötelezett halála miatt természetükből kifolyólag megszűnnek.⁴² Grosschmid ezen vádjával sem lehet egyetérteni, mert ha egy jogosultság megszűnését jogszabály mondja ki – pl. a nyugdíjra való jogosultság esetében a jogosult halála -, akkor annak át nem szállásáról nehezen lehetne vitatkozni, vagy például egy örökhagyói kölcsönkövetelés vagy egyéb vagyoni jellegű követelés átszállásának jogosságáról

³⁷ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 373.

³⁸ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 373.

³⁹ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 376.

⁴⁰ „1.§ A vagyonjogi viszonyokat tárgyazó jogok és kötelezettségek a jogosított és kötelezett halála által, amennyiben a törvényben világos kivétel megállapítva nincs, meg nem szűnnek; hanem az elhalt személyről (örökhagyóról:) annak örökösire vagy hagyományosaira szállanak át. (...)” Lásd: Öröklési jog. [A törvénytervezet szövege. 1. r.]... 278.

⁴¹ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 3, 203.

⁴² Teleszky István: Indokolás az általános... 301.

sem. Emellett a tervezet első javaslati szövege már akként szólt, hogy „a meghalt személynek (az örökhagyónak) vagyoni viszonyait tárgyazó jogai és kötelezettségei, a mennyiben nem voltak személyéhez kötve, az ő hagyatékát képezik.”⁴³

Grosschmid a tervezet 1.§-ában az örökhagyóra használt „elhalt személy” kifejezés helyességét is vitatta, szerinte a francia, az olasz és a római jogból is levezethetően az elhunyt kifejezést kellett volna alkalmazni, ráadásul az „mintegy a közvetlenségét, nem régi voltát látszik jelezni az elhalálozásnak”.⁴⁴

A tervezet 1. §-a kapcsán Grosschmid vitatta még Teleszky szóhasználatát az örökség megszerzéséről is: példák állításával igyekezett bemutatni, hogy a „száll” és az „átszáll” igék között lényeges jelentésbeli különbség van, mert az „átszáll” ige szerint a vagyont az ember biztosan megszerzi, míg a „száll” szerint csak megszerezheti. A tervezet 1.§-át a fentiek figyelembevételével Grosschmid úgy javasolta módosítani, hogy „Elhunyt embernek a vagyona átszáll másokra”.⁴⁵ A javasolt módosítás szóhasználatával lehet vitatkozni, amennyiben kevésbé szabatosnak tartjuk a „másokra” kitétel.

Grosschmid bírálta a „leszármazó” tervezet által használt fogalmát is. Véleménye szerint míg a tervezet egyértelműen leszármazónak tekinti a törvényes gyermeket, az utólagos házasság által törvényesített gyermeket, és a nők házasságon kívüli gyermekeit (13.§), addig a rendelkezések között nincs határozott válasz arra, hogy vajon a királyi leirat által törvényesített gyermeket (15.§), a vélt házasságból származó gyermeket (17.§) illetve a törvénytelen gyermeket (44.§) leszármazónak tekinthetjük-e vagy sem, helyesebben mindkét feleletnek megvan a „támasztéka”.⁴⁶ Kétségtelenül a tervezet nem mondja ki, hogy a fenti alanyok az örökhagyó leszármazóinak tekinthetők-e vagy sem, de a tervezet ugyanakkor öröklésre hivatottak sem a leszármazókat hívja fel. A fenti alanyi köröket egyenként felsorolva mondja ugyanis ki, hogy ki és milyen mértékben, módon jogosult az örökhagyó atya vagy anyja után örökölni, tehát a leszármazó gyűjtődefiníciója nem releváns.

Az örökösödési törvénytervezetről című munkájában mindent összevetve kijelentette Grosschmid, hogy Teleszky tervezetéből alig tudna egyetlenegy szakaszt kijelölni, amelyet törvénytörvényül tudna ajánlani, mert az önismétlő, bizonytalan, fogalmi pongyolák⁴⁷, az alapgondolatokkal nincs tisztában. A tervezet Grosschmid véleménye szerint „összevissza gereblyél mindent; tudni tud is minden képzelhetőt pro et contra; de semmit szilárdan és egyszerűen fel nem karol;”⁴⁸, az anyajognak tekinthető római és a hazai jogból szilárd és szabatos pontokat átvenni nem hajlandó, és ha ezen tervezetet fogadjuk el öröklési jogi törvénynek, az nem európai színvonal lenne, sokkal inkább oláh (romániai).⁴⁹ Grosschmid szerint továbbá a tervezet nem méltó a magyar nemzethez, nemzeti jogunk múltjához, és nem méltó egy magyar jogászhoz sem, mert nekünk önálló örökjogi fejlődésünk, „százados, sőt

⁴³ Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 20.

⁴⁴ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 3, 202.

⁴⁵ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 4, 298.

⁴⁶ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 387.

⁴⁷ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 380. és 392.

⁴⁸ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 5, 439

⁴⁹ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1883, 5, 440.

gyökérszálaikban ezredéves institutióink vannak”,⁵⁰ melyeket a tervezet készítője nem vett figyelembe, sokkal jobbnak tartva a külföldi örökjogot.

Grosschmid következő, Teleszky tervezetével kapcsolatos publikációsorozata az 1885-ben és 1886-ban megjelentetett „Törvénytervezet a törvényes örökösödésről” című munka volt, amelyben folytatta a tervezet rendelkezéseivel kapcsolatban korábban tett jobbító javaslati ismertetését.

Fenti művében Grosschmid felróta Teleszkynek, hogy pontatlanul fejezte ki az örökbefogadott gyermekek öröklési jogi státuszát (16.§) azzal a megfogalmazással, hogy olyan mértékben illeti meg őket örökösödési jog, „mintha” az örökbefogadónak törvényes házasságából született leszármazói lennének, ezzel ugyanis fikciót állított a törvénybe. Ehelyett az „egyenlő tekintetbe jön a törvényes gyermekkel”⁵¹ fordulat következetesebb lett volna. Összevetve a két megfogalmazást, valójában Grosschmid javaslata nem jobb Teleszkyénél, mindkettő esetében ugyanazt a mondandót lehet érteni.

Grosschmid sérelmezte, hogy a túlélő özvegyasszonynak járó özvegyi jogot Teleszky elejtette a tervezetből – helyette vezette volna be a nemi különböztetés nélküli házastársi öröklést a szabályozásba -, mert véleménye szerint az özvegyi jognak etikai alapja van, mégpedig az, hogy a férj életbeli tartási kötelezettségének annak halála után folytatója legyen és ez az egyik legerősebb posztulátuma nemzetünk örökösödési rendszere szellemének. Grosschmid az özvegyi jog intézményének védelme körében nem felejtette el felidézni Teleszkynek az özvegyi jog elleni azon indokát sem, hogy az akárcsak az ági öröklés, szintén nem magyar eredetű, arra az indokra pedig, amely szerint Teleszky úgy látta, hogy hiányzik az özvegyi jog intézményéből a férj felé irányuló kölcsönösség Grosschmid úgy válaszolt, hogy a kölcsönösség hangoztatása az anyatermészet ellen emel vádat illetve ha Teleszky törvénybe foglaltan megengedné,⁵² hogy a házastársak végintézkedésben egymásnak özvegyiségük idejére haszonélvezetet rendeljenek, akkor miért lenne kevésbé erkölcsös törvényben is szabályozni ezt? ⁵³ Valójában a kölcsönösség nyilvánult meg Teleszky tervezetének 168.§-ában is, nem pedig a nők részére a törvény által egyoldalúan biztosított haszonélvezet, ezért Grosschmid utóbbi érveléssel nem lehet egyetérteni.

Érdemes még megemlíteni Grosschmidnak az örökségről lemondás jogintézményéhez fűzött megjegyzéseit is. Véleménye szerint Teleszky tervezete⁵⁴

⁵⁰ Zsögöd Benő: Az örökösödési törvénytervezetről. *Magyar Igazságügy*, 1882, 5, 395.

⁵¹ Zsögöd Benő: Törvénytervezet a törvényes örökösödésről. *Magyar Igazságügy*, 1886, 26. kötet, 1. szám, 48.

⁵² 168. § Azon feltétel ellenben, mely szerint valamely haszonélvezet vagy évi járadék valamely özvegy férfinak vagy özvegy nőnek özvegyisége tartamára, vagy valamely hajadon nőnek férjhez meneteléig rendeltetik, érvényes. Lásd: Teleszky István: *Az Általános Magánjogi Törvénykönyv tervezete. Öröklési jog*. Budapesten, nyomtatott a Magyar Királyi Egyetem Könyvnyomdában, 1882, 47.

⁵³ Zsögöd Benő: Törvénytervezet a törvényes örökösödésről. *Magyar Igazságügy*, 1885, 24. kötet, 5, 326.

⁵⁴ „56. §. Az örökségről az örökgyógy életében való lemondás csak akkor bír hatálylyal, ha ez irán szerződés jön létre egyfelől az örökgyógy, másfelől oly egyén közt, a ki vagy közvetlenül vagy netaláni közelebbi rokonok örökösödési igényének elenyészése esetére törvényes örökösödésre lenne hivatva.

57. §. Az örökségről való lemondás tárgyában kötött szerződés érvényességéhez megkívánatlik:

- a) hogy a lemondó teljes cselekvési képességgel bírjon;
- b) hogy a szerződés közokiratba foglaltassák.

nem dönti el világosan, hogy az örökségről egyoldalúan le lehet-e mondani vagy csak az örökhagyóval kötött szerződésben van-e erre mód. Grosschmid szerint továbbá zavaros a tervezetnek a lemondási szerződés érvényességéről és hatályosságáról való rendelkezése is, ugyanis ha két gyermek kötne ilyen szerződést, akkor ez a tervezet szerint érvényes, ám nem hatályos, míg ha a fiú az apjával közokirat vagy cselekvőképesség nélkül szerződne, akkor az hatályos lenne, de nem érvényes.⁵⁵ Ez az álláspont azért nem támogatandó, mert a tervezet itt is egyértelmű: egyrészt kétséget kizáróan szerződésről ír, másrészt pedig az 56. §-ban meghatározott alanyokra és magára a szerződésre szabja az érvényesség feltételeit az 57.§-ban, félre nem érthető módon.

Grosschmid jobbító javaslatainak közzétételét továbbfolytatva 1888-ban megjelentette „A kötelesrésze jogosultság függési viszonya a törvényes örökösödésre hivatottsághoz. - Értelmezések a Magyar Örökjogi Törvényjavaslatához, figyelemmel a Német Tervezetre. –„ című cikksorozatát, amelyben többek között annak a véleményének is hangot adott, hogy amennyiben az örökhagyó végrendelete csak kitagadást tartalmazna örökösnevezés vagy hagyományrendelés nélkül, úgy a benyújtott öröklési jogi javaslat adott szakaszainak helyes értelmezése mellett a jognyilatkozat nem tekinthető végrendeletnek. Grosschmid előbbi állítását a javaslat 126.§-ára alapította, amely szerint „az örökhagyó végrendeletében vagyonáról örökösnevezés és hagyományok rendelése által intézkedhetik”, álláspontja szerint „ezzel meg van mondva, hogy az olyan ügylet, a mely pusztán kitagadásból áll, úgy, hogy a kizárás bele sem magyarázható”,⁵⁶ az nem végrendelet. Tulajdonképpen a javaslat az örökhagyó rendelkezésén alapuló öröklés első fejezetét azzal az általános megállapítással kezdi, hogy a kötelesrész tiszteletben tartásával „mindenki jogosítva van vagyonáról végrendelet által intézkedni” (109.§). A 126.§-ban írt örökösnevezés és hagyományrendelés a szakasz helyes értelmezése szerint lehetőség –„intézkedhetik”-, nem kötelezvény és a 109.§ alapján a vagyonról történő intézkedés körébe a csupán kitagadást tartalmazó jognyilatkozatot is bele elehet érteni.

4. Teleszky öröklési jogi törvényjavaslatának meghiúsulása Grosschmid visszaemlékezésein át

Úgy tűnt, hogy Grosschmid publikációkban megjelentetett öröklési jogi javaslat elleni támadásai annak törvényerőre emelkedésére mégsincsnek hatással, ám amikor Fabinyi Teofil igazságügyminisztert 1889-ben a király felmentette és helyébe Szilágyi

A meghatalmazott által kötött lemondási szerződés nem érvényes.

Atyai hatalom, gyámság vagy gondnokság alatt állókat illető örökösödési jogról való lemondást tárgyzó szerződés gyámhatósági jóváhagyás mellett sem köthető.” Lásd: Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai... 28.

⁵⁵ Zsögöd Benő: Törvénytervezet a törvényes örökösödésről. *Magyar Igazságügy*, 1886, 26. kötet, 2, 116-117.

⁵⁶ Zsögöd Benő: A kötelesrésze jogosultság függési viszonya a törvényes örökösödésre hivatottsághoz. - Értelmezések a Magyar Örökjogi Törvényjavaslatához, figyelemmel a Német Tervezetre. – *Magyar Igazságügy*, 1888, 30. kötet, 4, 257.

Dezsőt ültette, ez a helyzet más fordulatot vett. Az Grosschmid publikációiból a kortársak előtt is ismert lehetett, hogy a benyújtott örökjogi javaslatot erőteljesen ostromolta, amely azt követően meg is bukott, ezért amikor kiadásban megjelentette az általa megalkotott házasságjogi törvényt (1894. évi XXXI. tcz.), a magánjogi törvénykönyv kodifikációs kísérleteinek egyes szakaszai bemutatásán keresztül leírta a saját álláspontját az örökjogi javaslat hatályba nem lépésének feltételezett okairól.

Grosschmid feljegyzései szerint 1889 szeptemberében az új igazságügyminiszter Pesten tartott beszédéből ő azt vette ki, hogy az a családi jog és az öröklési jog kölcsönös összefüggése iránt igen behatóan érdeklődik valamint ugyanekkor történt első találkozásukkor azt a kijelentést tette számára, hogy a magánjogi kodifikáció folyamatában a miniszter neki is szerepet szán, ezért felkérte arra, hogy a két jogterület konnexitását továbbra is tanulmányozza.⁵⁷ Grosschmid leírta, hogy emellett a miniszter őt arra is felkérte, hogy az örökjogi javaslaton végezzen némely átdolgozást, ugyanis különösen a kötelesrész szabályozása tekintetében újabb kérdések merültek fel.⁵⁸

Grosschmid vizsgálva ezen időszakra azt állapította meg, hogy az új igazságügyminiszter az 1889. évet – első hivatali évét - a magánjogi kodifikáció újragondolására használta fel, arra, hogy vajon tovább haladjon-e az eddigi folyamat, vagy új irányt adjon neki. Grosschmid idézte Teleszkynek és Szilágyi igazságügyminiszternek a hozzá írt, mindkét esetben 1889. május 14. napján kelt leveleit, amelyekből véleménye szerint látszik, hogy ekkor még az öröklési jogi javaslat tárgyalási napirendről levétele fel sem vetődött, valamint hogy a családi joggal való elszámolás nehézségei Teleszky által is belátva már ekkor kezdtek megmutatkozni. A miniszter közölt leveléből valóban a fenti tényre lehet következtetni, Teleszky azonban csak afelől nyilatkozott illetve arra kérte Grosschmidot, hogy arra tekintettel, hogy az öröklési jogi törvényt életbeléptető törvényjavaslaton ő dolgozik, azzal együtt a házassági vagyonyjogot valamint az örökbefogadás és királyi leirat általi törvényesítés szabályozását is kidolgozhatná, így egyben lehetne ezeket törvényjavaslatként a törvényhozás elé beterjeszteni.⁵⁹

Grosschmid idézte Szilágyi miniszter 1889. évi november 2. napján kelt levelét, amelyben az igazságügyminiszter arra kérte őt, hogy az általa az öröklési jogi javaslatra nézve kért módosításait lehetőség szerint mielőbb juttassa el számára. Grosschmid bemásolta a levélre írt saját válaszát is, amelyben tudatta az igazságügyminiszterrel, hogy nem tudna megnyugtató és kimerítő észrevételeket tenni, ugyanis annak lehetősége az örökjogi „javaslaton kívül eső előfeltételeknek híján van”,⁶⁰ ezért észrevételezésének elhalasztását kérte tőle. Az előfeltételek hiánya közé sorolta Grosschmid a családjog - különösen a házasság személyi és vagyoni joghatásai - valamint a hagyatéki eljárás kodifikációjának hiányát, amelyek léte nélkül véleménye szerint valódi egyeztetés nem lehetséges, ugyanis a magánjogi organizmusban a családjog képezi az alapot, az öröklési jog a tetőt és fordított rendezésük aggályokba ütközik.

⁵⁷ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 20.

⁵⁸ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 32.

⁵⁹ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 27.

⁶⁰ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 36.

Az igazságügyminiszter 1889. évi december hó 29. napján kelt, Grosschmid által bemásolt leveléből olvasható, hogy Pestre kérette Grosschmidot 1890 januárjának első napjaira, hogy törvényalkotási teendőket beszéljen meg vele. A január 4. napján történt személyes találkozáskor a miniszter felkérte a jogtudóst, hogy írásban állítsa össze számára az öröklési jog és a családi jog szoros összefüggéseiről tartott elképzeléseit, azokat az általa vélt nehézségeket, amelyeket a családjog kodifikálásának hiánya okoz. Ennek a kérésnek Grosschmid eleget téve elképzeléseit 1890. január 4. napjának estéjén a miniszter Erzsébet téri lakásán elő is adta, írásbeli vázlatát szóbelileg is kiegészítve.

Az összeállított vázlatban Grosschmid bemutatta, hogy véleménye szerint a törvénytelen gyermekek öröklési jogi kérdéseit nem lehet rendezni az egymás felé fennálló tartási kötelezettség vagy a gyámságra vonatkozó rendelkezések szabályozása nélkül, de aggodalmát fejezte ki amiatt is, mert szerinte az örökjogi javaslat a királyi leirat által törvényesített gyermekeket rokonnak tekinti az atya és annak leszármazói, sőt oldalrokonai vonatkozásában is, holott azok még a fennálló - az osztrák jog - szerint sem tekintendők annak. Ugyanilyen elgondolás szerint az örökbefogadási jogviszonyból folyó öröklési jogi kérdések sem mérlegelhetők helyesen az örökbefogadás jogintézményének családjogban történő rendezése nélkül. Grosschmid szerint erős érv a családjogi kodifikáció bevárása mellett továbbá az is, hogy a házastársi öröklés kérdéseit szintén nehéz megállapítani addig, amíg annyiféle egymással összeütköző házassági jogunk van,⁶¹ amelyből egyenesen következhet az, hogy az egyik szerint érvényes és fennálló egy házasság, míg a másik szerint nem (pl. az izraeliták vagy a protestánsok külön házasságjogi szabályozása miatt), de a válás eltérő szabályozását is említeni kell. Grosschmid szerint kérdésként merülne fel például az is, hogy egy vegyes házasságban történt halálozás után melyik fél öröklési joga legyen az irányadó.

Grosschmid szerint mindent összevetve ha a törvényhozás az öröklési jogi kérdéseket eldönti a javaslat elfogadásával, egyszersmind a családjogi kérdésekben is nyíltan állást foglal. A miniszter a felolvasást követően arra kérte Grosschmidot, hogy elképzeléseit öntse monológ vagy értekezés formájába – „mintha én volnék az, kinek e kérdésben állást foglalni s illetőleg nyilatkozni, s mindezeket indokolni kellek”⁶² – hozzátéve, hogy Grosschmid előadása őt az ági öröklés birtokösszetartó hatásáról nem győzte meg.

Ezen második, kibővített vázlatot Grosschmid összeállította és az igazságügyminiszter számára annak lakásán 1890. január 6. napján délután 5 órától este háromnegyed 9-ig felolvasta. Előrebocsátotta benne, hogy nem idegenkedik a magánjogi részkodefikáció eszméjétől, ellenben vannak olyan részek, amelyek annyira összefüggenek, hogy különválasztott megalkotásuk a jogreform megghiúsulását vonhatja maga után,⁶³ ilyen az öröklési jog és a családjog konnexitása. Kiemelte, hogy a rokonsági, házassági kapcsolatra vonatkozó intézmények értelmezéséből áll igen nagy részben az öröklési jog, a családjog intézményei az öröklési jognak a kútfőjét képezik, meglátása szerint az öröklési jog

⁶¹ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 45-46.

⁶² Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 47.

⁶³ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 50.

a házastársi öröklés tekintetében semmi egyéb, mint a családjogban szabályozott házassági, vagyoni jogi intézmények további láncolata, mindent összevetve tehát a házastárs helyzete a családjogban és az örökjogban össze kell, hogy passzoljon. Grosschmid szerint az öröklési jog részkodeifikálásával a jogbizonytalanság egyik forrását ugyan betömnénk, de fakasztanánk vele egy másikat, mert a később megalkotandó házassági vagyoni jogi törvény ismét esetleg fenekestől felforgatná a szabályozást.

Grosschmid jegyzetei alapján az igazságügyminiszter összességében véve helyeselte vázlatát, de nem találta eléggé pregnánsnak, emiatt aztán felkérte, hogy próbálja meg alaposabban kidolgozni azt – „tudniillik, mintha én volnék ő, s illetőleg ő volna én”⁶⁴ – és számára megküldeni az értekezést. Grosschmid eztán kolozsvári lakhelyén 1890. január 22. napján sürgönyt kapott a minisztertől, hogy a megbeszélte munkáját küldje meg számára, amit ő másnap „Családjogi kapcsolati munkálat” elnevezéssel⁶⁵ postára is adott. A munkának az a sommája, hogy az öröklési jog kodeifikálásába bocsátkozni a családjog előtt mintegy „filius ante patrem”⁶⁶ (fiú az apa előtt) lenne.

Összességében Grosschmid ezen munkájában feltüntette azokat a már az első vázlatban is részletesen vizsgált fenti családjogi intézményeket, amelyek véleménye szerint a legszorosabb összefüggést mutatják az öröklési jog területével, és kijelentette, hogy szándékában áll a családjog és az öröklési jog egészét magában foglaló tervezetet kidolgoztatni és az egybefoglalva benyújtani családi és öröklési jogról szóló törvényjavaslatként a törvényhozás elé.⁶⁷ Mindemellett azt is kijelentette, hogy ő az öröklési jogi javaslat napirendről levételét eszközli amiatt is, hogy annak megléte őt a családjog elkészítésével ne sietesse.⁶⁸

Grosschmid ezt követően feljegyzéseiben hangsúlyozta, hogy senki ne feltételezze róla, hogy ő a miniszter döntésében tényező lett volna, ahogyan írja: „én e dolgok sodrába belekerültem”.⁶⁹ Állítása bizonyítására említett feljegyzésében egy általa korábban – 1886 májusában – írt kiadatlan kéziratot, amelynek „Az örökjogi értekező a magyar intézmények” elnevezést adta, amelyben ő már az öröklési jognak a családjoggal való összefüggéséből származó nehézségeit pengette megemlítve emellett, hogy az öröklési jogi javaslat ezt követően lett beterjesztve a képviselőház elé.

A tények ezt követően azok, hogy az igazságügyminiszter 1890. február 5. napján megtartott költségvetési beszédében az öröklési jogi törvényjavaslat levételét jelentette be - a Grosschmid által a fentebb leírt indokok és azokkal néhol teljesen megegyező szófordulatokat használva -⁷⁰ és előadta, hogy a magánjog területén ugyan egyelőre csak részkodeifikáció lehetősége áll fenn, de az öröklési jogot a

⁶⁴ Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 57.

⁶⁵ Teljes szövegét lásd: Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 66-112.

⁶⁶ Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 61.

⁶⁷ Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 109.

⁶⁸ Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 110.

⁶⁹ Grosschmid Béni: *A házassági jogi törvény...* 57.

⁷⁰ P. Szathmáry Károly (Szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. Tizenhatodik kötet. Pesti Könyvnyomda, 1890, 117-120.

családjogtól elkülönítve a két jogterület közti szoros konnexitásra figyelemmel kodifikálni nem lehet.

Grosschmid nyilatkozata szerint az öröklési jogi törvényjavaslat képviselőházi naprendről történő levételéről ő csak a hírlapokból értesült és a miniszter ezen nagyjelentőségű elhatározását bizonyára más szakférfiakkal valamint államtitkárával – Teleszkyvel – folytatott beható tanácskozására alapította. Grosschmid véleménye szerint a miniszter döntése nem keltett jó összbenyomást és a nimbuszának növelésére sem volt alkalmas, míg a jogászvilág csalódással vette tudomásul egy olyan ember döntését „ki sem bíró, sem ügyvéd, sem a magánjog dogmatikai művelője nem volt”.⁷¹

⁷¹ Grosschmid Béni: *A házasságjogi törvény...* 128.

'Különös házasságok' – a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés dilemmái*

Kanyuk Petra**

A családi kapcsolatok létesítésével visszaélés a magyar Büntető Törvénykönyv által bevezetett, új tényállás. A bűncselekmény nem egészen mikszáthi értelemben véve takar 'különös házasságokat', vizsgálatunkra azonban mégis alkalmazandó a műben megjelenő, komplexitásra törekvő szemléletmód, valamint a mögöttes elemek kutatásának igénye, amelyek egy kerekébb kép lefestését segítik a tényállás mögött rejlő jelenséget illetően. Ahogyan azt a téma egy uniós szakértője is megerősítette, ezen esetekben a jogi segítség nem elégséges, a kulcs az együttműködésben és a megfelelő tájékoztatásban rejlik.

Kulcsszavak: visszaélés, családi kapcsolatok, érdekházasság, migráció, bűncselekmény, elkövető, együttműködés

'Strange Marriages' – The Dilemmas of the Abuse by Establishing Family Relations

The Hungarian Criminal Code contains a new crime, namely the abuse by establishing family relations. This crime does not cover 'strange marriages' – more precisely, in some cases relationships – in the Mikszáth sense but the complexity of the approach in the book and the need to research the underlying elements apply to our study help us to paint a clearer picture of the phenomenon behind the facts. As confirmed by an EU expert on this issue, legal aid is not enough in these cases, cooperation and proper information are needed.

Keywords: abuse, family relations, marriage of convenience, migration, crime, perpetrator, cooperation

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.944

*„Az emberek nem követnek el bűnöket ok nélkül. A violák
violamagból támadnak, a káposzták káposztamagból, a
kolompérok kolompérből nőnek, a bűnök is bűnből nőnek.”¹*

1. Bevezető gondolatok

A családi kapcsolatok létesítésével visszaélés tényállása nem egészen Mikszáth-i értelemben véve takar 'különös házasságokat' – pontosabban kapcsolatokat – , elemző vizsgálatunkra azonban mégis alkalmazandó a műből felhívott idézetben tükröződő, komplexitásra törekvő szemléletmód, valamint a mögöttes elemek

* A tanulmány az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosító számú, „Tehetségből fiatal kutató” – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban című projekt szakmai támogatásával készült.

** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

¹ MIKSZÁTH Kálmán: *Különös házasság*, Budapest, Osiris, 2008, 2. rész, 1. fejezet.

kutatásának igénye – amelyek remélhetőleg tanulmányunk záró gondolataihoz érve már egy kerek(ebb) kép lefestéséhez segítenek hozzá bennünket a tényállás mögött rejlő jelenséget illetően.

A migráció ugrásszerű növekedése folytán egyre több európai uniós tagállam fűz büntetőjogi következményeket az illegális bevándorlás vagy tartózkodás egyes megvalósulási formáihoz. A helyes eszközök megválasztásának, ezzel együtt a *migráció esetleges túlkriminalizáltságának* kérdése² jellemzően éles vitákat vált ki a közvéleményben,³ ahogyan annak *házánkban* sem egységes a megítélése,⁴ a büntetőjog funkciójáról, változó szerepéről való gondolkodásra inspirálva a témában kutatókat. A büntetőjog ugyanis, ahogyan az *Alkotmánybíróság 11/1992. (III. 5.) AB határozata* is megfogalmazza, „*alkotmányos jogállamban ... nem pusztán eszköz, hanem értéket véd, és maga is értéket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat*”. Ilyen alkotmányos garancia mindenekelőtt az, hogy a büntetőjog – a *30/1992. (V. 26.) AB határozat* által is kiemelten – a *jogi felelősség rendszerében az ultima ratio*. A jogrendszer egészének „*szankciós zárköve*”-ként⁵ a büntetőjogi eszköztár bevetése egyedül azokban az esetekben indokolt, amikor a jogsértő állapot megszüntetésére vagy megelőzésére más jogi eszközök már nem tűnnek elégségesnek, óvakodnunk kell tehát attól, hogy ezzel szembemenvén, a büntetőjog 'alapkővé' degradálódjon.⁶ Ezzel összefüggésben, az ultima ratio elvének érvényesítése kapcsán *Tóth Mihály* kiemeli azt is, hogy a büntetőkódex igazgatási jellegű normákkal való túlzásfólya kifejezetten veszélyes, ilyen módon ugyanis a büntetőjog hatékonysága szükségszerűen csorbul és ott is elveszti a tekintélyét, ahol pedig erre feltétlenül szükség lenne.⁷ Ennélfogva felül kell vizsgálni, indokolt-e a megváltozott társadalmi viszonyokat nem tükröző, tényleges jelentőséggel nem rendelkező tényállások megalkotása, illetve fenntartása.⁸ Mi több, a kriminalizálással a migráns-helyzet tekintetében érdemes különösen óvatosan bánni, az ugyanis nem jelenthet általános gyógyírt az átfogó társadalmi-politikai folyamatok, így a tömeges népvándorlás kezelésére sem.⁹

² HAUZINGER Zoltán: Az irreguláris migráció büntetőjogi aspektusai, in: *Migráció és rendészet* (szerk.: HAUZINGER Zoltán), Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság, 2015, 54.

³ Ezzel együtt a társadalom növekvő tendenciát mutató idegenellenességével is számolnunk kell, lásd különösen KOZÁRY Andrea: „A bizalom gyalog jön és lóháton távozik”, in: *Szakmaiság, szerénység, szorgalom. Ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére* (szerk.: DOBÁK Imre – HAUZINGER Zoltán), Budapest, Dialóg Campus, 2018, 418–419.

⁴ Lásd MADAI Sándor: A „tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet” kezelésének büntető anyagi jogi eszközei hazánkban, in: *A migráció bűnügyi hatásai* (szerk.: Hautzinger Zoltán), Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2016, 245.

⁵ Az azóta klasszikussá vált kifejezés *Szabó András*tól származik, aki a halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött különvéleményében fogalmazott így.

⁶ TÓTH Mihály: Magyarország negyedik Büntető Törvénykönyve, *Jogtudományi Közlöny*, 2014. évi 10. szám, 451.

⁷ TÓTH Mihály: Remények és aggodalmak negyedik Büntető Törvénykönyvünk bölcsőjénél, *Állam- és Jogtudomány*, 2011. évi 4. szám, 440.

⁸ TÓTH: *Magyarország* 445.

⁹ TÓTH Mihály: A menekültkérdés kriminalizálása, in: *A büntetőjog pillérei és korlátai. Válogatás 20 év munkáiból* (szerk.: TÓTH Mihály), Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016, 330.

Az irreguláris migráció kriminalizálásához kapcsolódóan¹⁰ más uniós tagállamokhoz hasonlóan – egyéb tényállások mellett – hazánk büntetőkodeksébe is beépültek az illegális tartózkodást *segítő cselekményeket* és ezekkel együtt a közreműködő harmadik személyeket szankcionáló büntetőjogi kategóriák. Ezek közé sorolhatjuk a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 355. §-ában foglalt, a közigazgatás rendje elleni bűncselekmények között elhelyezkedő deliktumot, a *családi kapcsolatok létesítésével visszaélést* is, amely értelmében az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki anyagi haszonszerzés céljából, kizárólag tartózkodási jogosultságot igazoló okmány kiadása érdekében létesít családi kapcsolatot, vagy az apaságot megállapító teljes hatályú elismerő nyilatkozathoz hozzájárul, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztés büntetéssel büntetendő. Esetünkben a migrációs nyomás növekedésével felélénkülő, ám mégis a 'klasszikus' értelemben vett irreguláris migráció tekintetében alkotott tényállásoktól¹¹ jellegében eltérő deliktumról van szó, amely a szervezett bűnözéssel fennálló szoros kapcsolata folytán nemcsak általánosan, hazánk és a környező tagállamok kapcsán jelent komoly biztonsági kockázatot, hanem a közreműködő személyek életére is meghatározó hatást gyakorolhat, a legbensőségesebb és védelmet élvező családi kapcsolatokat céljuktól eltérően használva fel, ennek megjelenítése ezért a témát elemző irodalmak hasábjain is elengedhetetlen. Mindennek különös hangsúlyt ad a migrációs vonulatú érdekházasságok és érdek-kapcsolatok¹² tekintetében jelentkező, *európai uniós szintű fellépés és igény* a minél hatékonyabb eszközök kutatására.¹³

¹⁰ Megjegyezzük, hogy jogrendszerünkben egyébiránt a jogellenes beutazásból vagy tartózkodásból származó állapot mielőbbi megszüntetéséhez kapcsolódó társadalmi érdek mentén elsődleges eszközként az *idegenrendészeti jog* kerül számításba, de a rendelkezésre álló jogi eszközök tárházában a hazai *szabálysértési jog* és végső soron a *büntetőjog* is kínál megoldási lehetőségeket. MADAI Sándor: Migrációs kihívások – hiányzó európai válaszok? *Közjavak*, 2016. évi 2. szám, 8.

¹¹ HAUTZINGER Zoltán: Büntetőjogi példázatok a migráció nemzeti szabályozása terén, in: *Modern kori népvándorlás. A migráció komplex megközelítése* (szerk.: SÁBJANICS István), Budapest, Dialóg Campus, 2017, 71–82.

¹² Az érdekházasság fogalmát a magyar jog nem határozza meg, annak az Európai Unió tartózkodási szabályainak kontextusában vett értelmét a Tanács érdekházasság elleni küzdelemről szóló 1997. évi állásfoglalásában adta meg [Council Resolution of 4 December, 1997 on Measures to be Adopted on the Combating of Marriages of Convenience (OJ C 382, 16.12.1997.) Article 1.]. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ahogyan az az Európai Bizottság vonatkozó Kézikönyvében is kifejtésre került, az érdekházasság meghatározását analógia útján ki lehet terjeszteni a szabad mozgás vagy tartózkodás jogának megszerzésére irányuló egyetlen célból létrejött, egyéb érdek-kapcsolatokra is [A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak az Unió polgárainak és családtagjainak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló 2004/38/EK irányelv jobb átültetéséhez és alkalmazásához nyújtott iránymutatásról. COM (2009) 313 final, Brüsszel, 2009.7.2.,16.]. Ennek megfelelően, a téma tárgyalásának megkönnyítése érdekében szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a továbbiakban több esetben az – összefonódások folytán a legtöbb relevanciával bíró és egyben az *érdek-kapcsolatokon* belül is a leginkább jellemző – *érdekházasságok* kifejezést fogjuk használni akkor is, amikor a további, valótlan tartalmú kapcsolatok jelenségére is értelmezhetőnek tartjuk az adott megállapítást.

¹³ A jelenség magyarázatát, az európai uniós fellépés evolúcióját lásd DE HART, Betty: Introduction: The Marriage of Convenience in European Immigration Law, *European Journal of Migration and Law*, No. 3-4/2006, 251–261.; megjegyezve, hogy önmagában, a házasság és a migráció közti kapcsolatra térben és időben egyaránt vannak bizonyítékaink a történelmünk egészen korai szakaszaitól kezdve, lásd:

Az alábbiakban, a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés tényállásának elemzése tekintetében különös hangsúlyt kap¹⁴ az elkövetői alakzatok vizsgálata, valamint az elhatárolási, halmazati kérdések elemzése, miközben mindvégig lehetőségünk nyílik a tényállás szövege mögött rejlő valóságba bepillantani, színesítve az egyes dogmatikai kérdéseken való gondolkodást, egyben árnyalva a deliktum megalkotásának indokoltságát, sőt, egyáltalán a szabályozás bizonyos pontjait illetően jelentkező érveinket. Lezárásként, mintegy 'összegzés helyett', az összegyűlt tapasztalataink morzsáit a jelenség elleni fellépés határainkon innen mutatkozó rendszerében értékeljük, különös hangsúlyt fektetve a haladás irányának elemzésére, a bevált gyakorlatok átvételének ösztönzésére, valamint további javaslatok megfogalmazására.

2. Az elkövetői alakzatok vizsgálata

2.1. A bűncselekmény tettesei

2.1.1. A tettessé válás feltételei. A tényállás szövege szerint tettes kizárólag *tizennyolcadik életévét betöltött személy* lehet,¹⁵ továbbá kiemelésre érdemes az is, hogy az elkövetési magatartás második fordulata – az apaságot megállapító teljes hatályú elismerő nyilatkozathoz való hozzájárulás – tekintetében egy *delictum propriummal* számolhatunk, mivel annak tettese csak a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 4:101. § (5) bekezdésében meghatározott személy lehet,¹⁶ amelyhez több elemzés hozzáfűzi azt is, hogy ezekben az esetekben többnyire az anya az, aki az ügyletet intézi és abból hasznot húz.¹⁷ Annak ellenére azonban, hogy ez a felállás tűnik logikusnak és rendszerintinek, korántsem jelenti egyben az egyetlen megvalósulási formát is. A Kúria idegenrendészeti ügyben hozott közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata

BRETTELL, Caroline B.: Marriage and Migration, *Annual Review of Anthropology*, No. 1/2017, 81., valamint fontos látnunk azt is, hogy a hasonló vonulatú érdekházasságok természetesen nem csupán az Európai Unióban jelentenek problémát, lásd ZAWACKI, Stephen J.: *Love, Marriage & Green Cards: Immigration to the United States as the husband or wife of an American Citizen*, USA, Universal Publishers, 2000.

¹⁴ A tényállás egyéb kérdései, illetve elemei – mint különösen a megalkotásának körülményei, az elkövetési magatartás értelmezése, a bűncselekmény célzatainak elemzése – tekintetében lásd KANYUK Petra Ágnes: „A büntetőhatalomban rejlő lehetőségek nem korlátlanok...” – gondolatok a családi kapcsolatok létesítésével való visszaélés tényállásáról, *Magyar Rendészet*, 2019. évi 2–3. szám, 100–114.

¹⁵ Lásd bővebben KANYUK: *i. m.* 110.

¹⁶ GÁL Andor: *A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények*, in: *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz* (szerk.: KARSAI Krisztina), Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 823.

¹⁷ GELLÉR Balázs József: *A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények*, in: *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény nagykommentárja* (szerk.: POLT Péter – MISKOLCZI Barna – TÖRÖK Tímea – GASZ Péter), Budapest, OPTEN, 2016, 1121.; GÖRGÉNYI Ilona: *A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények*, in: *Magyar Büntetőjog – Különös Rész* (szerk.: HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós), Budapest, Wolters Kluwer, 2013, 502.; MADAI Sándor: *A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények*, in: *Büntetőjog – Különös Rész II.* (szerk.: BLASKÓ Béla), Budapest–Debrecen, Rejtjel, 2018, 146.; SINKU Pál: *A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények – Btk. XXXIV. fejezet*, in: *Büntetőjog II. Különös Rész* (szerk.: BELOVICS Ervin), Budapest, HVG-ORAC, 2018, 640.

során hozott ítéletében említést tett egy magyar állampolgárságú férfiről, akivel szemben – az ítélet meghozatala idején – azért volt folyamatban családi kapcsolatok létesítésével való visszaélés vétségének gyanúja miatt büntetőeljárás, mivel három vietnámi állampolgárságú nő gyermekére is teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot tett.¹⁸ Az eset azért is különleges, mivel a Kúria által vizsgált ügyben az adott férfi nem a nevezett büntetőügyben foglaltak szerinti 'pozíciójában' – tehát apai teljes hatályú nyilatkozat megtevőjeként – volt jelen, hanem mint házastárs. Egy szintén vietnámi állampolgárságú nővel ugyanis érdekházasságra is lépett, amelynek a megállapítása tekintetében a Kúria az elsőfokú bíróság ítéletében foglaltakkal egyezően,¹⁹ az idegenrendészeti gyakorlatban szokásos bizonyítási eljárásban feltárt tények mellett²⁰ a magyar állampolgárságú házastárs tekintetében hivatkozott – azonban a vizsgált ügytől tehát eltérő esetben folyamatban volt – büntetőeljárás tényének is meghatározó jelentőséget tulajdonított.²¹

2.1.2. A tettesek helyzetének feltárása – bepillantás a jelenség 'célpontjainak' világába egy büntetőügy tapasztalatain keresztül. Még a büntetőjogi fellépést üdvözlő szerzők is kiemelik, hogy a tényállás *tettesként* jellemzően társadalmi és gazdaság helyzetük miatt kiszolgáltatott magyar állampolgárokat, *tipikusan hajadon vagy elvált nőket* helyez a szankcionált magatartás középpontjába.²² Különösképp 'célpontjai' lehetnek az érdekházasságoknak az *egyszülős háztartások* is, amelyek helyzetében, bár a különböző gyermekes háztartástípusokat tekintve a legnagyobb javulás történt – hiszen a háztartások életszínvonalát tekintve készített legfrissebb, 2018-as statisztikai adatok szerint körükben a szegénység vagy kirekesztődés kockázatának kitettek aránya 8,2 százalékponttal csökkent –, arányuk a szegénység kockázatának kitettek körében még mindig másfélszer nagyobb (31,8%) a gyermekes háztartások

¹⁸ Mindez azért is érdekes, mivel a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat tekintetében az ahhoz való hozzájárulás megadása, és nem pedig annak megtétele képezi az elkövetési magatartást, így ezen esetben, az adott büntetőügyben legfeljebb – némi nagyvonalúsággal értelmezve, bár a deliktum megalkotásának a jogi tárgyában is tetet öltött, tulajdonképpeni célját (KANYUK: *i. m.* 111.) kétségtelenül szem előtt tartva – a tényállási elem második fordulata, a családi kapcsolat létesítése nyerhetne megállapítást. Kúria Kfv.VI.37.450/2018/9.

¹⁹ Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 7.K.33.193/2017/6.

²⁰ Ilyen tényként került értékelésre nevezetesen az, hogy a felperes és házastársa nem tudtak egymással megfelelően kommunikálni, mivel a felperes alig beszélt magyarul, míg a férje nem beszélte a vietnámi nyelvet; másrészt a felperes nem tudta bizonyítani a házastársi életközösség tényleges fennállását, a lakóhelyén férfiruhák, cipők, személyes használati tárgyak nem voltak fellelhetők. Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság 7.K.33.193/2017/6.

²¹ Kúria Kfv.VI.37.450/2018/9.

²² TÓTTÓS Ágnes: A névházasság jelensége és az ellene való fellépés Magyarországon és az Európai Unióban, in: *A migráció bűnügyi hatásai* (szerk.: Hautzinger Zoltán), Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2016, 321. A jelenség nőket érintő jellegére, a közreműködők közös vonásaira vonatkozóan lásd: BACCI TAMBURLINI, Marianna: 'Marriage of convenience' regulations in Portugal: gendered constructions of (il)legality, in: *Gender and Migration: A Gender-Sensitive Approach to Migration Dynamics. CeMIS Migration and Intercultural Studies* (eds.: TIMMERMAN, Christiane – FONSECA, Maria Lucinda – VAN PRAAG, Lore – PEREIRA, Sónia), Leuven, Leuven University Press, 2018, 39–62.

átlagánál,²³ amely a vizsgált jelenségünk tekintetében azért is fontos, mivel az egyedülálló, különösen nehéz helyzetben lévő szülők fokozott kényszerhelyzetbe kerülnek akkor, amikor a családjukról való – habár számukra is minimum zavarosnak ható – gondoskodás lehetősége sejtik fel.

A jelenség jegyeit érzékletesen szemlélteti a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés vétsége miatt negyvenhárom személlyel szemben tett vádemelésről beszámoló ügyészégi sajtóközlemény²⁴ – és azzal egybehangzóan a Kiskunhalasi Járásbíróságnak a vádirati tényállás lényegét összefoglaló, közzétett tárgyalási jegyzéke²⁵ –, amely kifejti, miszerint adott ügyben a bűncselekmény-sorozat fő szervezői egy Tompán élő, szerb állampolgárságú férfi és felesége voltak, akik hét – tolmácsolást, szállítást²⁶ ellátó – magyar állampolgár közreműködésével 2013 és 2014 között Kiskunhalas, Tompa, Mélykút, Jánoshalma és Kisszállás környékén hajadon, illetve élettársi kapcsolatban, szerény anyagi körülmények között élő magyar nőket kerestek meg 'házasságkötési' ajánlattal.

A szervezők 140 és 150 ezer forint közötti összeget ígértek a nőknek azért, hogy Szerbiában szerb állampolgárságú férfikkal házasságot kössenek, majd velük később Németországba utazzanak és a szerb állampolgárok tartózkodási engedélyének kiadásában részt vegyenek, ahhoz segítséget nyújtsanak. Az érdekházasságra lépő női vádlottak az önkormányzattól beszerezték a családi állapotról szóló hivatalos igazolást, valamint a születési anyakönyvi kivonatot,²⁷ majd a szervezők a házasságkötéseket különböző szerbiai településeken – például Szabadkán, Palicson, Bácskossuthfalván – bonyolították le és az újdonsült 'feleségeket' visszazállították Magyarországra. Innen a női vádlottakat Németországba, illetve Ausztriába vitték, ahol 'férjeik' már várták őket. A 'házaspárok' – akik korábban nem ismerték egymást és nyelvtudás hiányában még kommunikálni sem tudtak egymással²⁸ – ezután közös lakcímre jelentkeztek be,

²³ A háztartások életszínvonala, 2018. Ksh.hu.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletsziniv/2018/index.html#chapter-9> (Letöltés dátuma: 2021. február 10.)

²⁴ *Érdekházassággal az európai unióba – vádemelés 43 személlyel szemben Kiskunhalason. Sajtóközlemény.* Ügyészség.hu. 2016. április 1. http://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/sajto0/2016/04/bacs_20160401.pdf (Letöltés dátuma: 2021. január 4.) A tényállást érintő bírósági határozat nem került közzétételre, azonban a vizsgált bűncselekményről információkat nyerhetünk a beszámoló sajtóközleményekből, híryanagyokból.

²⁵ *Kezdődik a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés vétsége elkövetésével vádolt vádlottak büntetőpere.* Közérdeklődésre számot tartó ügyek. Bíróság.hu. 2017. február 17. <https://kecskemetitorvenyszek.birosag.hu/targyalasi-jegyzetek/20170217/kezdodik-csaladi-kapcsolatok-letesitesevel-visszaeles-vetsége> (Letöltés dátuma: 2021. február 7.)

²⁶ *Kétfény. Bűnügyi magazin. 2017. február 27-i adás.* MTVA Duna Médiaszolgáltató Zrt. Médiaklikk.hu. <https://mediaklikk.hu/musor/kekfeny/> (Letöltés dátuma: 2020. december 16.)

²⁷ A tömeges házasságkötések körüli gyanús körülmények sorát különös tekintettel erősítették a helyi jegyzőtől kért „*egyedülállósági nyilatkozatok.*” Végeredményben a szerbiai Magyar Nagykövetség közbenjárása folytán indult meg a nyomozás. Ua.

²⁸ Az ügy által keltett felháborodás érzékelhető az arról hírt adó több portál által is közölt cikkek soraiban, lásd *Magyar nők segítettek tartózkodási engedélyhez több száz szerb férfit.* Hvg.hu. 2015. október 23. https://hvg.hu/itthon/20151023_Magyar_nok_segitettek_tartozkodasi_engede (Letöltés dátuma: 2021. január 6.); *Ennyibe kerül egy magyar álházasság – olcsón lehet EU-s tartózkodáshoz jutni.* Privátbankár.hu. 2015. október 23. https://privatbankar.hu/szemelyes_penzugyek/ennyibe-kerul-egy-magyar-alhazassag-olcson-lehet-eu-s-tartozkodashoz-jutni-286813 (Letöltés dátuma: 2021. január 6.)

aminek birtokában a szerb férfiak megkezdhették a tartózkodási engedélyeik igénylését. Az ígért összegeket, az érdekházasságok tekintetében kivételesnek nem mondható gyakorlat szerint²⁹ a szervezők két részletben fizették ki a közreműködő nőknek: az első részletet a házasságkötés után, a másodikat a tartózkodási engedély megszerzését követően kapták meg, ezzel biztosítva, hogy az arák hajlandóak legyenek – ha az eljárás úgy kívánta, esetenként akár többször is – külföldre utazni.³⁰

Az ügy további érdekessége, hogy abban a nyomozást a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Iroda végezte – az Europol által koordinált – „*Archimedes műveletnek*” nevezett nemzetközi bűnügyi akció keretében, amelyben valamennyi Európai Unió tagállam képviseltette magát.³¹ Az Országos Rendőr-főkapitányság által sajtótájékoztató keretében ismertett nyomozási adatok szerint több mint kétszáz – Szerbiában megkötött – házasság esetében merült fel az érdekházasság gyanúja, az ügyben a magyar rendőrök nemzetközi együttműködés keretében vették fel a kapcsolatot német kollégáikkal, akik megtették a szükséges lépéseket a szerb férjek felelősségvonására.³²

2.1.3. Jogkövetkezmények a büntetőjog terepén túl. Fontos látnunk azt is, hogy a *jogkövetkezmények* nemcsak a büntetőjog terepén belül jelentkeznek az érdekházasságok és érdek-kapcsolatok esetében. A tettesek oldalán ugyanis – klasszikus megnyilvánulások szerint – egy érvényesen létrejött házasság³³ ‘marad hátra’, amelynek felbontása igencsak reménytelennek mutatkozik, a férjek ugyanis a legtöbbször ismeretlen helyen élnek. Ilyen módon annak fennállása alatt nem köthetnek legálisan házasságot, egyedüli lehetőségük párjukkal az élettársi kapcsolat marad, így elesnek a jövőben minden olyan állami támogatástól, kedvezménytől is, amelyet a magyar állam kizárólag házasságban élők számára tesz lehetővé.

A probléma pedig továbbgyűrűzik az esetleges gyermekek jogi helyzetét érintve is, az élettársi kapcsolatokból születő gyermekek esetében ugyanis az érdekházasság szerinti férjet kell apának tekinteni mindaddig, amíg ezt a vélelmet bírósági

²⁹ Топтос: *i.m.* 318.

³⁰ *Álházasságok – vádemelési javaslat.* Police.hu. 2015. október 23. <http://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/alhazassagok-vademelesi-javaslat> (Letöltés dátuma: 2021. január 4.)

³¹ *Archimedes művelet – Videókkal.* Police.hu. 2014. szeptember 24. <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/archimedes-muvelet-videokkal> (Letöltés dátuma: 2021. január 4.)

³² Médiaklikk.hu. *i.m.*

³³ Ahogyan az Európai Bizottság által a témában kiadott Kézikönyv is kiemeli, az érdekházasságok érvényes házasságoknak minősülnek, ezzel egybehangzóan pedig a vonatkozó hazai tapasztalatokat összegző feldolgozások, mint a Kúria Idegenrendészeti joggyakorlat-elemző csoportja, valamint a rendszeresen hasonló ügyeket felülvizsgáló jogalkalmazó is leszögezte a közelmúltban, hogy a házasság vagy a szülő-gyermek kapcsolat valódi tartalmának a hatóság általi vizsgálata és annak eredménye nem befolyásolja a házasság vagy az apai elismerő nyilatkozat érvényességét. Commission Staff Working Document – Handbook on addressing the issue of alleged marriages of convenience between EU citizens and non-EU nationals in the context of EU law on free movement of EU citizens Accompanying the document. SWD (2014) 284 final, Brussels, 26.9.2014, 10.; A Kúria Idegenrendészeti joggyakorlat-elemző csoportja által 2013. május 30-án elfogadott és a Kúria Közigazgatási és Munkaügyi Kollégiuma által 2013. szeptember 23-án jóváhagyott összefoglaló vélemény. 2012.El.II.F.1./9. 80. A továbbiakban: A Kúria összefoglaló véleménye (2012). Lásd továbbá a kérdéskörben: BH 2017.36.

eljárásban meg nem döntik,³⁴ mindezen komplikációk lehetőségei tehát, amelyekhez képest még az idézett ügyünk kapcsán felszólaló Kecskeméti Törvényszék szóvivője is „szinte semmiségnek”³⁵ minősíti a büntetőeljárást, nem elhanyagolhatók.³⁶ Korántsem a képzelet játékának terméke az a szituáció sem, hogy az érdekházasságra lépő nők már eleve élettársi kapcsolatban élnek, egy névtelenül nyilatkozó pár például azért vállalta az elkövetést, mert az önkormányzati lakásukban felhalmozódott az adósságuk, a kilakoltatás elkerülése érdekében pedig a beígért pénzből szerették volna kifizetni a tartozásukat.³⁷

2.2. A bűncselekmény részesei. A *tettesek* tekintetében tett megállapításainkat követően térjünk rá a különböző ügyleteket megszervező bűnözői hálózatok tagjaira, akik felbujtóként vagy bűnsegédként 'csupán' *részesei* a bűncselekménynek,³⁸ azonban ezen alakzatok erős gyakorlati relevanciával bírnak a deliktum esetében.³⁹ Az összehasonlítás teljessége végett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy az imént felhívott ügyünkben eljáró szervezők alkalmanként háromezer és hatezer euró közötti összegeket kaptak a szerb férfiktól.⁴⁰ A tényállás szövegéből fakadó visszásság ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra a fontos tényezőre, hogy, bár a Btk. rendelkezése alapján a részesei cselekményekre is a tettesi bűncselekmény büntetési tétele az *irányadó* [Btk. 14. § (3) bekezdése], ugyanakkor, ez természetesen nem azt jelenti, hogy a tettesekkel és a részeseikkel szemben minden esetben ugyanazt a büntetést kell *kiszabni*.⁴¹ A vizsgált tényállásunk pedig abba a különleges esetkörbe tartozik, amikor a részesei cselekményei tekintetében irányoznak elő súlyosabb szankciókat.⁴²

Ezt támasztja alá a fentebb már többször idézett ügyészégi sajtóközlemény is, amely szerint az ügyészség az elkövetők közül a *szervezők* tekintetében egy személlyel szemben végrehajtandó fogházbüntetés és közügyektől eltiltás kiszabását, a többi szervezővel, segítővel szemben felfüggesztett fogház, illetve pénzbüntetés kiszabását indítványozta, míg az érdekházasságokra vállalkozó női

³⁴ TÖTTŐS: *i.m.* 318.

³⁵ *Pénzért mondták ki az igent, most a vádlottak padján ülnek.* Híradó.hu. 2017. március 1. <https://www.hirado.hu/2017/03/01/penzert-mondtak-ki-az-igent-most-a-vadlottak-padjan-ulnek/> (Letöltés dátuma: 2021. január 4.)

³⁶ Érdekes továbbá az is, hogy a polgári jogi következményekkel nemcsak a tettesi oldalnak kell számolnia. Egy, a fentebb idézett ügy kapcsán nyilatkozó fiatal lány szerint a szervezők kérésére egy olyan papírt is alá kellett írnia, amelyben lemond a 'férje' után járó, esetleges örökségről (amely, bár a fentebb érintett öröklési jogot érintő fejtegetéseinket figyelembe véve szükségtelen, ám a jelenség bonyolultabb megítélése okán mégsem felesleges elővigyázatossággként értékelendő). *Feleség 50 ezer forintért.* Hetek.hu. 2016. február 19. http://www.hetek.hu/hatter/201602/feleseg_50_ezer_forintert (Letöltés dátuma: 2020. december 15.)

³⁷ POZSGAI Ákos: *Tömeges vádemelés álházasságok ügyében.* Halas Média.hu. 2016. április 1. <http://halasmedia.hu/rovatok/szirena/toemeges-vademeles-alhazassagok-uegyeben> (Letöltés dátuma: 2021. január 4.)

³⁸ GELLÉR: A közigazgatás (2016) 1122.; GELLÉR Balázs József: A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények, in: *Új Btk. Kommentár. 6. kötet, Különös Rész* (főszerk.: POLT Péter), Budapest, Nemzeti és Közszolgálati Tankönyvkiadó, 2013, 176.

³⁹ GÖRGÉNYI: *i. m.* 502.

⁴⁰ Médiaklikk.hu. *i.m.*

⁴¹ BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. – Általános Rész*, Budapest, HVG–ORAC, 2017, 355.

⁴² TÖTTŐS: *i.m.* 321.

vádoltak, mint *tettesek* esetében a próbára bocsátás és vagyonelkobzás alkalmazását tartotta szükségesnek. Megjegyzésre érdemes az is, hogy az ügyészség további harminchat női gyanúsítottat részesített megrovásban büntetlen előéletükre, beismerő vallomásaikra és egyéb személyi körülményeikre figyelemmel,⁴³ míg az ügy kapcsán nyilatkozó Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság osztályvezetőjének elmondása szerint a férjeket – akiknek legtöbbje korábban már dolgozott az Európai Unióban, de illegális tartózkodás, vagy illegális munkavégzés miatt kiutasították őket – nem gyanúsították semmivel, „*tekintettel arra, hogy ők tulajdonképpen nem követtek el bűncselekményt azzal, hogy fizettek azért, hogy házasságot kössenek.*”⁴⁴

2.3. Az elkövetők nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerinti megoszlásának statisztikai elemzése. A tényállás vonatkozó elemei, valamint némi, a valóság által produkált morzsa ismeretének a birtokában nézzük meg, hogy a mindeddig regisztrált családi kapcsolatok létesítésével visszaélés bűncselekmények tekintetében⁴⁵ hogyan is alakult az *elkövetők* száma, valamint azok megoszlása a fentebb már, a tettesek kapcsán ismertettekéből felsejlő tényezők függvényében.⁴⁶ Az elkövetők természetesen a tettesek és a részesek csoportját is magukban foglalják, azonban a deliktum jellegéből fakadóan, az ismertett eset által is alátámasztva leszögezhetjük, hogy a tettesek nyilvánvalóan a meghatározó hányadát teszik ki a bűncselekmények elkövetőinek, a szervezői munkát végző részesek csak pár főt jelentenek egy-egy elkövetés kapcsán. Ezen megállapítás mentén az alábbiakban az elkövetők megoszlásának vizsgálatából nyert tapasztalatokat alapvetően a tettesekre nézve tartjuk vonatkoztathatóknak.

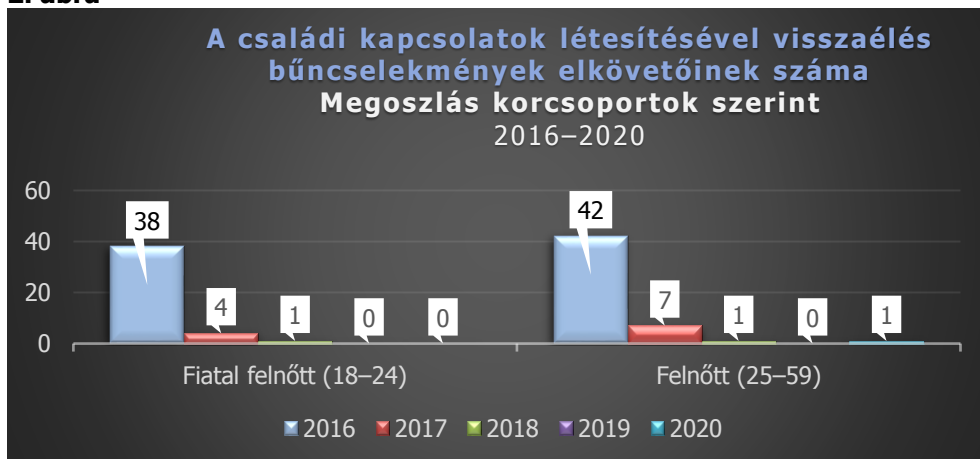
2.3.1. Megoszlás nemek és korcsoportok szerint. Mindenekelőtt, már a jelenség és különösen a tényállásban megjelenő elkövetési magatartások jellegére tekintettel konstatálhatjuk, hogy a deliktum elkövetőinek körében valóban a *nők vannak többségben* (1. ábra), összesen nyolcvanketten, a tizenegy – valószínűsíthetően, a fentebb idézett ügyben megismertekhez hasonlóan szervező, közreműködő szerepet vállalt – férfiak ellenében:

⁴³ Ügyészség.hu. *Érdekházassággal.*

⁴⁴ Híradó.hu. *i. m.*

⁴⁵ Amely szám kifejezetten alacsony, ennek a ténynek és a közreható tényezőknek az ismertetésére a későbbiekben fogunk kitérni.

⁴⁶ A készített diagramok tekintetében előjáróban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a statisztikai adatok alapján mindössze a 2016, 2017, 2018 és 2020 években számolhatunk regisztrált családi kapcsolatok létesítésével visszaélés bűncselekményekkel, sőt, mi több, az említett szempontok közül csak az elkövetők nemét és korcsoportok szerinti megoszlását tudjuk mindegyik megjelölt év tekintetében elemezni, az iskolai végzettség szerinti megoszlást ugyanis a statisztikai rendszerben 2018 második félévétől beálló változás folytán csak a 2016–2017 közötti időszakban tudjuk vizsgálni (habár, ahogyan később látni fogjuk, a 2018 és 2020 években csupán két elkövetővel számolhatunk).

2. ábra

Forrás: Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszerének adatai alapján saját szerkesztés.⁴⁸

2.3.2. Megoszlás iskolai végzettség szerint, a felnőttkorúak és a fiatal felnőttek korcsoportjainak bontásában. Az *iskolai végzettség* szerinti megoszlás vizsgálata is arra világít rá, hogy – a fentebb idézett nyilatkozatokkal egybehangzóan – habár a megkötött házasságok érdek-jellege nem volt kétséges az elkövetők számára, arról azonban nem volt határozott tudomásuk, hogy amit tesznek, az büntetendő. A korábban kifejtetteknek megfelelően a némileg nagyobb csoportot alkotó *felnőttkorúak* tekintetében egy nagyobb szórással találkozunk (3. ábra), mégha pár elkövető tekintetében is, de mégis felsejlik a végzettségek palettájának több színe, az általános iskola harmadik osztályától egészen a főiskolai végzettségig, illetve a gimnáziumi érettségig, amely nevezett kategóriák egyaránt kimaradnak a *fiatal felnőttek* tekintetében (4. ábra).

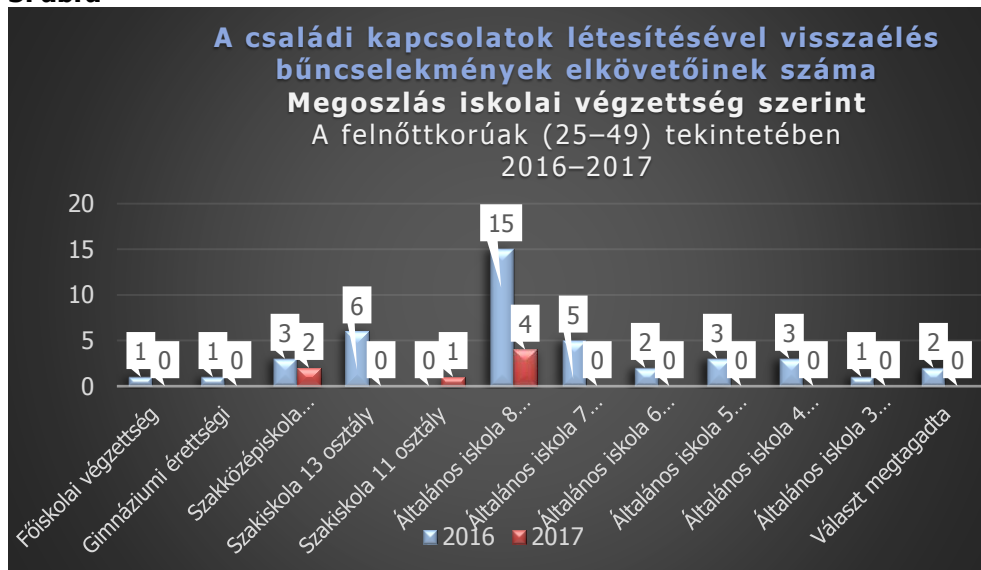
Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a különbségek a korcsoportok szerinti bontáshoz igazodóan, a végzettségek esetében sem drasztikusak. A kiugróan stabilan jelentkező általános iskola nyolc osztály mellett mindkét korcsoportban vegyesen jelentkeznek alacsonyabb és magasabb iskolai végzettségek, sőt, amennyiben az imént kiemelt nyolc osztályt képzeletbeli elválasztóvonalként szemléljük, arra lehetünk figyelmesek, hogy a felnőttkorúak tekintetében ugyanannyian – tizennégyen – értek el ennél magasabb végzettséget (3. ábra), mint a fiatal felnőttek esetében (4. ábra), amely önmagában, a kisebb létszámából kiindulva, a fiatal felnőttek tekintetében enged átlagosan magasabb végzettségre következtetni, ebből is láthatjuk tehát, hogy a két korcsoport között nehéz különbséget tenni.

Annak megállapítását azonban a korcsoportok együttes szemlélete mindenképpen megengedi, hogy kimondjuk, a vizsgált deliktumunk által rejtett *veszélyekre való fokozott figyelmeztetés mindenképpen indokolt* ennél a minden

⁴⁸ Uo. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés. Elkövető korcsoportja szerinti szűkítés.

bizonyl a jog területén járatlanabb elkövetői kör tekintetében, ezt az állítást pedig csak további nyomatékkal látja el annak a rögzítése, hogy a regisztrált bűncselekmények – nemre és korra, sőt, ebből eredően azt mondhatjuk, hogy még elkövetői minőségre való tekintet nélkül is – valamennyi elkövetője büntetlen előéletű volt.⁴⁹ Mindezen megállapításokat követően lássuk a fentieket szemléltető ábrákat:

3. ábra

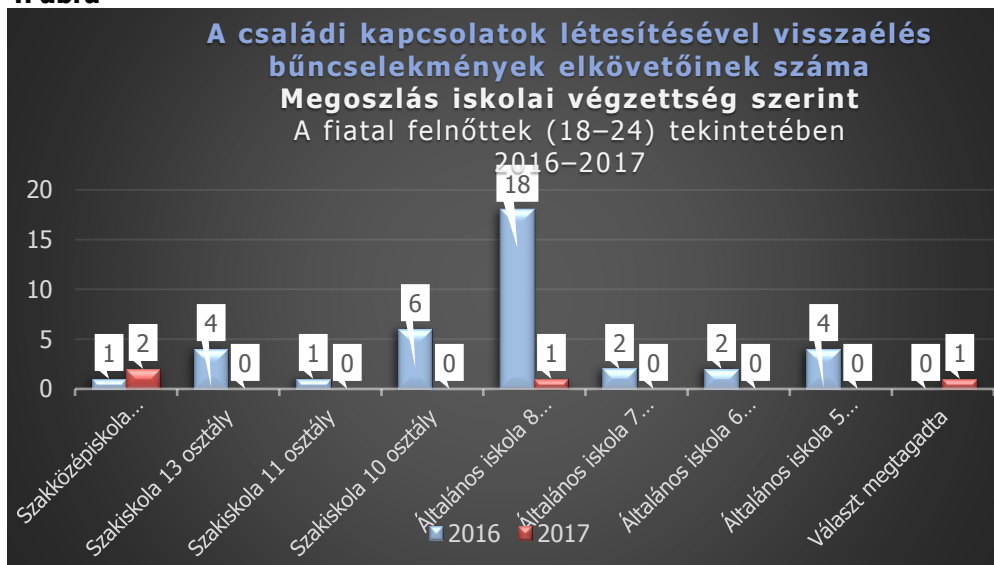

Forrás: Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszerének adatai alapján saját szerkesztés.⁵⁰

⁴⁹ Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszere. Elkövetők, bűnelkövetők száma az elkövetés helye szerint 2013.01.01–2018.06.30. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés. Elkövető előélete szerinti szűkítés. Megjegyezzük, hogy ahogyan arra már fentebb kitértünk, a statisztikai rendszerben beállt változás folytán a 2016–2017-es években tudjuk vizsgálni az iskolai végzettséget, és a büntetlen előéletre vonatkozó megállapításunk is ezen elkövetők – kilencvenegy – tekintetében helytálló, a 2018-as és 2020-as években regisztrált három elkövető tekintetében nem rendelkezünk ilyen jellegű adatokkal.

⁵⁰ Uo. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés. Elkövető korcsoportja szerinti szűkítés. Elkövető iskolai végzettsége szerinti szűkítés. Felnőttkorúak.

4. ábra

Forrás: Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszerének adatai alapján saját szerkesztés.⁵¹

Rész-összegzésképp, a felvillantott adatok segíthetnek rámutatni arra, az esetünkben a tettesek tekintetében hangsúlyozottan jelentős, egyébként a „*A jó rendőr tízparancsolatában*” is helyet kapó figyelmeztetésre, miszerint nem feledhetjük, „*hogyan a büntetendő cselekmények jó részének nem a rosszakarata, hanem a tudatlanság, a nemtörődomség és a nyomor a szülőanyja...*”⁵²

3. Elhatárolási és halmazati kérdések

3.1. Az egyes, elhatárolási és halmazati kérdéseket felvető bűncselekmények. Elhatárolásképp mindenekelőtt megjegyzendő, hogy a szintén az irreguláris migráció kriminalizálásához kapcsolódóan az illegális tartózkodást segítő cselekmények kategóriájába tartozó, a Btk. 354. §-a szerinti jogellenes tartózkodás elősegítése⁵³ és a vizsgálatunk tárgyát képező deliktum közti legfőbb különbség, hogy míg az előbbi csupán a szabad mozgás jogával nem rendelkező személyek engedély nélküli tartózkodásának segítségét rendeli büntetni, addig a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés olyan állapot színlelését jelenti, amellyel

⁵¹ Uo. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés. Elkövető korcsoportja szerinti szűkítés. Elkövető iskolai végzettsége szerinti szűkítés. Felnőttkorúak. Fiatal felnőttek.

⁵² Idézi NÉMETH Zsolt: Az ellenség-büntetőjog lenyomata, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2018. évi 81. kötet, 801.

⁵³ A deliktum lényegében a *jogellenes belföldi tartózkodás elősegítése* bűncselekmény napjainkra aktualizált tényállását jelenti. HAUTZINGER Zoltán: A külföldiekre vonatkozó büntetőjogi rendelkezések rendszere, in: *Tendenciák és alapvetések a bűnügyi tudományok köréből* (szerk.: RUZSONYI Péter), Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2014, 262.

a harmadik országbeli állampolgár egyébként jogellenes tartózkodását intellektuális módon kívánja legalizálni.⁵⁴

A családi kapcsolatok létesítésével történő visszaélés ún. tág értelemben vett *szubszidiárius bűncselekmény*, amely a „*ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg*” kitételt tartalmazza.⁵⁵ A súlyosabb bűncselekmény megvalósulása felmerülhet a *költségvetési csalás* (Btk. 396. §),⁵⁶ a *társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélés* (Btk. 395. §),⁵⁷ a *hivatali visszaélés* (Btk. 305. §) és a *hivatali vesztegetés* (Btk. 293. §),⁵⁸ valamint az *embercsempészség* (Btk. 353. §) és

⁵⁴ HAUTZINGER Zoltán: *Idegen a büntetőjogban*, Pécs, AndAnn, 2016, 78.

⁵⁵ AMBRUS István: *Egység és halmazat – régi dogmatikai kérdés, új megközelítésben*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék, 2014, 225.

⁵⁶ Nevezetesen a nemzeti családi támogatás megszerzése céljából megvalósított költségvetési csalás, lásd: KATONA Tibor: A közigazgatás rendje elleni bűncselekmények, in: *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz: kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez* (szerk.: KARSAI Krisztina), Budapest, Complex, 2013, 742. A családi pótlék jogosulatlan felvétele egyébként sem minősül kirívó esetként, a Szegedi Járási és Nyomozó Ügyészség például vádat emelt azzal a magyar állampolgársággal is rendelkező szerb férfival szemben, aki több mint 3 millió forintot vett fel jogosulatlanul, vonatkozó kérelmében ugyanis azt jelölte meg, hogy életvitelszerűen Szegeden él. *Vádemelés a családi pótlékkal csalo szerb férfival szemben*. <http://ugyeszseg.hu/vademeles-a-csaladi-potlekkal-csalo-szerb-ferfival-szemben/> (Letöltés dátuma: 2020. december 22.)

⁵⁷ Fontosnak tartjuk kiemelni továbbá azt az esetünkben is relevanciával bíró megállapítást, miszerint a *társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélés* speciális esete a Btk. 396. § szerinti költségvetési csalásnak, figyelemmel a visszaéléssel érintett költségvetési alrendszerre (társadalombiztosítás, szociális ellátások, munkanélküli-ellátások, valamint az esetünkben kiemelését érdemlő családtámogatások), valamint arra, hogy az eredmény, szemben a költségvetési csalással, nem a vagyoni hátrány, hanem a kár. Ezért – a Btk. indokolása szerint –, amennyiben az elkövető a költségvetésnek a költségvetési csalás tényállásában írt magatartás kifejtésével okoz százezer forintot meghaladó, de ötszázezer forintot meg nem haladó kárt, a társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélés vétsége állapítandó meg. Ezt meghaladó károkozás esetén azonban a költségvetési csalás lesz megállapítható, mivel ezen ellátások rendszere beletartozik a költségvetés fogalma alá, a vagyoni hátrány pedig magában foglalja a kárt. A kifejtést tartalmazó források e tekintetben megjegyzik, hogy a törvény indokolásának értelmezése a Btk. tételes szabályaiból egyáltalán nem vezethető le (az elkövetési magatartások, a Btk. indokolásban foglaltakkal ellentétben, részben eltérnek egymástól), továbbá az indokolás a bíróságok számára kötelező érvel nem bír, így a gyakorlati jogalkalmazásra hárul a jövőben a feladat a két bűncselekmény elhatárolási ismérveinek kidolgozására. SCHUBAUER László: A költségvetést károsító bűncselekmények, in: *Büntetőjog – Különös Rész II.* (szerk.: BLASKÓ Béla), Budapest–Debrecen, Rejtjel, 2013, 296. Mindezen remények idővel pedig beteljesülni látszanak, hiszen, ahogyan a Debreceni Ítéltábla is osztotta döntésében a Debreceni Fellebbviteli Főügyészség álláspontját: „*azon vádlottak esetében, ahol a támogatás összege a 450.000.- Ft-ot, mint egy gyermek után járó támogatást nem haladja meg, a jelenlegi szabályozás alapján a Btk. 395. § (1) bekezdése szerinti társadalombiztosítási, szociális vagy más jóléti juttatással visszaélésként minősül a cselekmény*”. Magyarozatként hozzáfűzi azt is, miszerint ennek indoka az, hogy e cselekménynél a kár nagyságrendje a meghatározó. Az 50 001 forinttól 500 000 forintig történő károkozás esetén e tényállás speciális a költségvetési csaláshoz képest, 500 001- forinttól viszont a költségvetési csalás megállapításának van helye. Debreceni Ítéltábla Fkf.III.83/2015/18.

⁵⁸ BALOGH Ágnes: *Büntetőjog II. Különös rész. B/1. Témakör: Büntetőjog*, Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2014, 450. A két említett deliktum kapcsán érdekes problémát vethet fel az az eset, amikor a gyámhatóság ügyintézője viszonylatában – a körülményektől függően – esetlegesen hivatali visszaélés, vesztegetés állapítható meg, amennyiben a szülők intézik az érdekházasságot anyagi haszonszerzés céljából tizenhét éves gyermekük tekintetében, akivel nem tudatják a házasság jellegének tényét; ilyen formában a gyermek koránál fogva (tizennyolcadik életévét be nem töltött és még tévedésben is van)

az *emberkereskedelem* (Btk. 192. §)⁵⁹ kapcsán is. Utóbbi két deliktum hagyományosan az irreguláris migrációval közvetlenül összefüggő cselekményeket magukba foglaló tényállásokat jelent az annak kriminalizálásához kötődő hazai büntetőjogi eszköztárban, egyben mindketten a migráció üzletszerű kihasználását eredményezik,⁶⁰ amelyet szemléletesen példáz az is, hogy az Europol adatai szerint például az embercsempészek tarifái annak különböző formáihoz igazodva ötszáz és ötezer euró között mozognak, ennek megfelelően a rendelkezésünkre álló adatok alapján csak 2019-ben a migrációval összekapcsolható embercsempészet európai uniós szinten mintegy százkilencven millió eurós üzletet eredményezett.⁶¹ Az említett deliktumok közül az embercsempészet a legtipikusabb migrációs bűncselekmény, amelynek célja bárhol a világban annak elősegítése, hogy valamely személyek úgy léphessenek az állampolgárságuktól eltérő ország területére, hogy a beutazás és tartózkodás feltételeit egyébként nem teljesítik,⁶² míg az emberkereskedelem, amely, tekintettel arra, hogy e bűncselekmény törvényi tényállásához a határátlépés, illetve a térbeli mozgás nem szükségszerű összetevőként kapcsolódik, eredendően nem tekinthető közvetlenül a jogellenes migrációhoz kötendő deliktumnak, mégis kiemelt, mondhatni az embercsempésznél is nagyobb jelentőséggel bír az irreguláris migráció tekintetében.⁶³

Különösen igaz ez az általunk vizsgált jelenségre fókuszálva, ugyanis a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés esetében tipikusan olyan európai uniós – köztük esetünkben tipikusan magyar – polgárok kiszolgáltatott helyzetének (például szegénység, jelentős tartozás, hajléktalanság, kábítószerfüggőség, munkanélküliség vagy lelki sérülékenység) kihasználásával vegyesen tűnnek fel az érdekházasságok magvai, akik jellemzően – a jelenség általános jegyeihez igazodva – nem feltétlenül vannak tudatában a cselekményük valós súlyának.⁶⁴ A kérdés gyakorlati jelentőségére rávilágít az az emberkereskedelem büntette miatt indult hazai büntetőügy,⁶⁵ amelynek lényege szerint az I. rendű, külföldön élő terhelt egy közösségi oldalon ismerkedett meg egy olyan személlyel, akivel beszélgetései során felmerült annak a lehetősége, hogy az I. rendű terhelt – mivel terhelessége miatt orvosi ellenőrzés céljából többször is hazautazott Magyarországra – pénzért cserébe magyar állampolgárságú nők külföldre történő szervezésében vegyen részt azért,

eleve nem lesz büntethető, a gyermeküket az elkövetéshez eszközként felhasználó szülők közvetett tettesek lesznek. KANYUK: *i. m.* 106.

⁵⁹ TÖTTŐS: *i. m.* 321.

⁶⁰ HAUZINGER: Büntetőjogi példázatok 79.

⁶¹ *Migrant smuggling 2019*. Europol: European Migrant Smuggling Centre. https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/emsc_the_profits_of_smugglers_-_infographic.pdf (Letöltés dátuma: 2020. december 11.)

⁶² HAUZINGER: Büntetőjogi példázatok 75.

⁶³ HAUZINGER Zoltán: *Büntetőjogi tényállások a külföldiség és a migráció vonzásában*, in: *A migráció bűnügyi hatásai* (szerk.: HAUZINGER Zoltán), Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2016, 190.

⁶⁴ TÖTTŐS: *i. m.* 319. Lásd a vizsgált deliktum és az emberkereskedelem kapcsolódásainak tágabb értelemben történő tárgyalását: KANYUK Petra Ágnes: Egy be nem váltott remény margójára? – avagy a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés és a migrációs vonatkozású érdekkapcsolatok jelensége, *Belügyi Szemle*, megjelenés alatt.

⁶⁵ Balassagyarmati Törvényszék 19.B.58/2017/77.

hogy ott a különböző, Európai Unió kívüli államokból érkezett férfiakkal házasságot kössenek és így ezek a személyek elkerüljék az adott államból, illetőleg az Európai Unió területéről történő kiutasításukat. Az I. rendű terhelt az elképzelésnek megfelelően kapcsolatba is lépett az ügy egyik sértettjével, aki által pedig annak egy további ismerősét is kecsgettette könnyű pénzszerzési lehetőséggel jómódú külföldi férfiakkal történő házasságkötésért cserébe. Ezt követően pedig mindkettejükkel felvette a kapcsolatot az I. rendű terhelt az említett közösségi oldalon egy-egy férfi nevében létrehozott álprofilon keresztül azért, hogy a sértetteket megtéveszse és arra motiválja őket, hogy saját elhatározásukból döntsenek a kiutazás mellett. Ennek megtörténte után a sértettek alig bútorozott lakásban, számukra teljesen ismeretlen személyazonosságú férfiakkal éltek, akik a sértettek korábbi 'beszélgetőpartnereikkel' ellentétben nem tudtak magyarul kommunikálni, okmányait pedig elvették, miközben különböző, fényes jövőt felvázoló történetekkel hitegették őket, ezt követően pedig a sértettek eladása is megtörtént további, ismeretlen személyazonosságú férfiak részére. Az egyik sértettnek sikerült a Magyar Nagykövetség segítségével megszöknie, a másik sértett tekintetében azonban komplikációk adódtak, végül a helyi rendőrség segítségét igénybe véve sikerült hazajutnia Magyarországra. Az elsőfokú bíróság indokolásában leszögezte, miszerint a Magyarországon mélyszegénységben élő, idegen nyelvtudással, szakképzettséggel nem rendelkező sértettek, számukra ismeretlen országba – a megtévesztésükkel történt – kiszállítása, majd ellenérték fejében másnak, házasságkötés céljából történő átadása a sértettek számára eladásnak tekinthető, különös tekintettel arra, hogy a hazajutás és a férjjelölt személyének akarata nélküli, önkényes megváltoztatása bennük a kiszolgáltatottság érzését keltette. A megállapított történeti tényállás által alátámasztottan a sértettek saját helyzetüket úgy élték át, hogy őket az I. rendű terhelt eladta, akit így az elsőfokú bíróság bűnösnek mondott ki emberkereskedelem büntetésében.⁶⁶ Látható tehát, hogy bár az ismertetett esetben nem realizálódott a témánk szempontjából elsődlegesen vizsgált büntetőjogi tényállás értelmében vett magatartás – annak megvalósulása esetében pedig a szubszidiaritás folytán a fentebb említetteknek megfelelően annak 'alulmaradásával' kellene számolnunk –, azonban jól példázza az érdekházasság megkötésére irányuló, azonban emberkereskedelemmel végződő, a jelenség nagy veszélyeket magában hordozó jellegét.

3.2. Gondolatok a közokirat-hamisítás bűncselekményével való kapcsolat mentén. A súlyosabb bűncselekmény kikerülhet a *közokiratokra elkövethető bűncselekmények* közül is,⁶⁷ így például, amennyiben a családi kapcsolat hamis tartalmú, teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat alapján létesül, a Btk. 342. § (1) bekezdés c) pontjában foglalt *ún. intellektuális közokirat-hamisítás*⁶⁸ és nem a

⁶⁶ Megjegyzésre érdemes továbbá, hogy az ügyben eljáró Fővárosi Ítéltábla, mint másodfokú bíróság által tartott nyilvános ülésen az I. rendű terhelt védője annak a jogi álláspontjának adott hangot, miszerint a sértettek tudták, hogy házasságkötés céljából mennek külföldre, így a kifejtett közvetítői magatartás nem bűncselekmény. Fővárosi Ítéltábla 4.Bf.247/2018/8.

⁶⁷ SINKU: i. m. 640.

⁶⁸ Megjegyezzük, hogy ez a bűncselekmény bármilyen rendeltetésű közokiratra nézve elkövethető, amennyiben az elkövetői közreműködés következményeként valamely jog vagy kötelezettség

családi kapcsolatok létesítésével visszaélés vétsége állapítható meg, a hozzájáruló személy pedig – tekintettel arra, hogy a hozzájárulást a Ptk. 4:102. § (1) bekezdése szerint, az elismeréshez hasonlóan az anyakönyvvezetőnél, a bíróságnál, a gyámhatóságnál vagy a hivatásos konzuli tisztviselőnél kell jegyzőkönyvbe venni vagy közjegyzői okiratba kell foglalni, ilyenformán szintén közreműködik az alakilag valódi közokirat hamis tartalommal történő kiállításában, a hivatalos személy értelmi megtevesztésében – a deliktum társtetteseként felel.

Megjegyzésre érdemes, hogy az imént vázolt 'forgatókönyv' ún. *sui generis közvetett tettesi cselekményt testesít meg*, ahol az elkövető a közokirat kiállítására jogosult hivatalos személy tévedését használja ki. Amennyiben a közokirat kiállítója mégis tud a közokiratba foglalandó adat, tény vagy nyilatkozat valótlanágáról, ő a Btk. 343. §-a szerinti *közokirat-hamisítást* követi el, míg az ebben közreműködő személy, illetve személyek ennek a bűncselekménynek a részese(i) lesz(nek).

Kiemelésre érdemes továbbá az is, hogy a családi kapcsolatok egyéb eseteiben a közokirat-hamisítás tényállásszerűsége nem merül fel, mivel a kötelék létesítésének valós célja a bejegyzéssel érintett közokiratnak nem eleme,⁶⁹ például házasságkötés esetén a közokirat csak arra utal, hogy az együttesen jelenlévő férfi és nő az anyakönyvvezető előtt személyesen az egymással való házasságkötésre vonatkozóan tett kijelentést. Megjegyezzük, hogy ez a megállapítás kifejezetten az általunk tárgyalt *érdekházasságok* tekintetében helytálló, amennyiben azonban a *kényszerházasság*⁷⁰ jegyei merülnek fel, a bíróság a cselekményt alkalmasnak látja a közokirat-hamisítás büntetnének megvalósítására. Ez elevenedik meg a Szegedi Törvényszék indokolásában is, amelyben kifejtésre kerül, miszerint azon körülmény alapján, hogy az I. rendű terhelt cselekményével a közokirat-hamisítás büntetné megvalósította, mellette – a bűncselekmény szubszidiárius jellegére tekintettel – a kényszerítés büntette már nem állapítható meg, így ezen deliktum tekintetében bűnösségének megállapítását mellőzte. Való igaz azonban, hogy a kényszerítés büntetnének megvalósulását érintően felmerülő mozzanatok mellett, önmagában, a védő által felhívott „*érdekházasság*” kifejezés használatával és a bíróság érvelésének egyes, a házasságkötésre vonatkozó kijelentést értékelő megállapításaival némi zavart érzünk az értelmezésben. Az I. rendű terhelt védőjének álláspontja szerint ugyanis „...*az érdekházasság ugyanúgy törvényes, mint akár a tényleges együttélés nélküli frigy, ezért e körben nem jön létre hamis közokirat, ha az egybehangzó nyilatkozatok valóban házasságkötésre irányulnak...*”⁷¹

létezésére, megváltoztatására vagy megszűnésére vonatkozóan olyan valótlán adat, tény vagy nyilatkozat közokiratba foglalására kerül sor, amelyet a közokirat közhitelűen bizonyít. 1/2004. számú BJE határozat.

⁶⁹ Vö. Ptk. 4:5. § (1) bekezdése; GÁL: *i. m.* 824.

⁷⁰ A kényszerházasság mellőzi az érvényesség 'mázát' is, azt sem a nemzetközi, sem a közösségi jog nem védi. Lásd többek között az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikkének (2) bekezdése, valamint a nőekkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések minden formájának kiküszöböléséről szóló egyezmény 16. cikk (1) bekezdésének b) pontja. *Universal Declaration of Human Rights*, United Nations General Assembly, 1948. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (Letöltés dátuma: 2020. december 14.).

⁷¹ Szegedi Törvényszék Bf.27/2016/63.

4. Összegzés helyett

4.1. A magyar 'menyasszonyok' kapcsán felmerülő kérdések, lehetőségek.

A hazánkat illetően felmerülő fellépési lehetőségek tekintetében mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a jelenségben való markáns jelenlétünket a nyugati, illetve keleti közvetlen szomszédainkhoz és távolabbi államokhoz képest szemlélve élesen eltérő kép rajzolódik ki: jellemzően ugyanis a magyar állampolgárok nem a szervező – és természetesen nem is a tartózkodási engedély iránt folyamodó – felekként jelentkeznek, sőt, mégcsak nem is Magyarország területe szolgál jellemző elkövetési helyeként az adott cselekményeknek.

A menyasszonyok azok, akik tipikusan a 'magyar elemet' jelentik a képletben, és habár tagadhatatlan, hogy ezek az esetek sokszor olyan egyéb bűncselekményeket is takarnak, mint az emberkereskedelem,⁷² azonban a témánk szempontjából különösen hangsúlyos az a tény, hogy sajnálatos módon a 'klasszikus' érdekházasságok vonatkozásában is élen járnak a magyar leányaink. Az Egyesült Királyság saját, 2012-es statisztikai adatai szerint például a britek mögött a legnagyobb számban magyar állampolgárok voltak érintettek az érdekházasság gyanúját felvető esetekben.⁷³ A híradások szerint a felállás töretlennek mutatkozik,⁷⁴ és a jövő sem kecsegtet bennünket derűsebb képpel, ugyanis az Europol növekvő számban jósol előrejelzésként migrációs vonulatú érdekházasságokat.⁷⁵

A *hatályos büntetőjogi tényállásunkra* térve itt kell külön kiemelnünk azt a kifejtés során számos alkalommal hangsúlyozott tény, hogy – a deliktum megalkotásának eredeti céljától eltérően – az egy jellemzően sérülékeny, a jogi következményekkel számot nem vető csoportnak, a jelenség bizonyos értelemben vett 'célpontjainak' tettesként való felelősségre vonását alapozza meg, a tényállás tehát *jelen formájában kevésbé alkalmas arra, hogy funkcióját betöltse.*

Meglátásunk szerint kiemelkedően fontos volna az említett kör tekintetében a *figyelemfelhívás*, az érdekházasságok tipikus 'célpontjainak' a figyelmeztetése az érdek-kapcsolatoknak a jog által is értékelt, valamint azon túlmutató veszélyeire, az információhiány ugyanis nemcsak az ismertett büntetőügy elkövetői tekintetében számolhatunk, előfeltevéseinket erősítheti például, ha rövid böngészést követően szemügyre vesszük az internetes közösségtől az érdekházasságok kérdésében

⁷² *Human trafficking gang jailed.* Europol Press Release, 2014. április 7. <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/human-trafficking-gang-jailed> (Letöltés dátuma: 2020. december 22.)

⁷³ *Sham Marriages and Civil Partnerships – Background Information and Proposed Referral and Investigation Scheme.* Home Office, 2013. 45. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/256257/Sham_Marriage_and_Civil_Partnerships.pdf (Letöltés dátuma: 2021. január 19.)

⁷⁴ *Sham marriage gang jailed for bringing 'fake' partners from Hungary.* BBC.com. 2016. december 12. <https://www.bbc.com/news/uk-england-leicestershire-38292723> (Letöltés dátuma: 2020. december 22.)

⁷⁵ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ez utóbbi előrejelzés kifejezetten az egyéb bűncselekményekkel tarkított formákra vonatkozott. *Situation Report. Trafficking in human beings in the EU.* Europol. The Hague, February 2016. Document Ref No: 765175. 4. https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/antitrafficking/files/situational_report_trafficking_in_human_beings-_europol.pdf (Letöltés dátuma: 2020. december 20.)

tanácsot kérő témaindításokat, és az azokra adott válaszokat.⁷⁶ Figyelemre méltó az is, hogy az érdekházasságok bizonyos fajtái tekintetében más tagállamokban már külön társaság és weboldal működik a közreműködő menyasszonyok megsegítésére.⁷⁷ A sérülékeny rétegre összpontosító tényállás ráadásul további kérdéseket is felvet, a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés ugyanis jelen formájában, a kellő társadalmi informátlanság talaján felvetheti a cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedés, mint büntethetőséget kizáró ok fennállását. A cselekmény társadalomra veszélyességének a tudata ugyanis akkor áll fenn, ha az elkövető tud a cselekmény jogellenességéről (vagyis arról, hogy az jogszabályba ütközik), vagy tisztában van a cselekmény veszélyes jellegével, vagy azt tudja, hogy a cselekmény erkölcsileg elítélendő.⁷⁸ Az egyes vizsgált jogesetekben, mind az elkövetői, mind adott esetben a védői megjegyzésekből azonban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a cselekmény jogellenességéről, veszélyességéről, illetve erkölcsellenességről való tudomás hiányzott. Az internetes oldalakon történő böngészéseink, az elkövetők háttere, valamint az egyes elkövetői és védői nyilatkozatok, előadások – amelyek azonban nem vetették fel a társadalomra veszélyességben való tévedés érvét – csak megerősítik azt a tényt, hogy esetünkben helye volna a bírói gyakorlatban meglehetősen ritka hivatkozásnak, alapvető okai ugyanis – minthogy a cselekmény büntetendősége nem mindenki számára nyilvánvaló, nem régóta büntetendő deliktum; az elkövetők szerint cselekményeik nem veszélyesek, illetve nem is erkölcsellenesek, mert az állampolgárok többsége nem tartja elítélendőnek; az elkövető nem tudja, hogy az

⁷⁶ Példaként idézzük egyrészt az „*Erdekházasság kockazatai?*” címszóval érdeklődő témaindítást, amely leírja, hogy egy török állampolgárságú egyetemi hallgatóval, akinek „...vmi van a vízumaval...”, annak ügyvédje javaslatára – „...vegyen el egy európai leányzót és a problémája megoldva...” – kötné házasságot, mindezért pedig a jövőbeni válásig ötszáz eurót kapna poszárába. A válaszadók között, akik részben az ígért összeg nagyságát kifogásolják, részben pedig a polgári jogi problémákat (a válás nehézségét) és a várható ellenőrzésekkel járó hercehurcát (mint például: „*Annyi kockazata van, hogy egy interjú alatt simán lebuktok, amikor a maganelet minden aprotta részletére kiteroem ki fognak kérdezni titeket a papirokert.*”) nehezményezik. *Erdekházasság kockazatai?* Gyakorikérdések.hu. 2018. július 11. https://www.gyakorikerdesek.hu/politika_torvenyek-jog_9404516-erdekhazassag-kockazatai (Letöltés dátuma: 2020. december 23.) Kifejezetten érdekes továbbá annak a témaindítónak a kérdése, aki arról érdeklődik, hol és hogyan tehetne bejelentést egy magyar állampolgárságú, osztrák bejelentett munkahellyel és lakcímmel rendelkező – a kiindulásképp fentebb tett megállapításunk tágitására felhívó jelleggel, férfi – és egy szerb lány között megkötni tervezett érdekházasság tekintetében, az előző kérdésnél tapasztaltakhoz hasonlóan nem taglalt vízumproblémák miatt, amely kapcsán több olyan válaszadó is akadt, aki kifejezetten a büntetőjogi szabályozás hiányáról adja tudomását, valamint vannak olyan nyilatkozók is, akik szerint a kérdéses cselekmény „*Senkit nem fog izgatni, sőt a statisztikát is növeli hogy házasság kötődött.*” *Hol tudom bejelenteni, ha egy készülő érdekházasságról tudomásom van?* Gyakorikérdések.hu. 2017. április 28. https://www.gyakorikerdesek.hu/politika_kulfoldi-politika_8582121-hol-tudom-bejelenteni-ha-egy-keszulo-erdekhazassagrol-tudomasom-van (Letöltés dátuma: 2020. december 23.)

⁷⁷ Ennek egy kiforrott példáját láthatjuk Franciaországban, az úgynevezett szürke házasságokban közreműködő állampolgárok számára. *L'Association Nationale des Victimes de l'Insécurité*. <http://www.mariagegris.fr> (Letöltés dátuma: 2020. december 20.)

⁷⁸ SÁNTHA Ferenc: A büntetőjogi felelősségre vonás akadályai, in: Magyar büntetőjog. Általános rész (szerk. HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós), Budapest, Wolters Kluwer, 2016, https://mersz.hu/hivatkozas/wk83_147#wk83_147

adott cselekmény jogilag tilalmazott, és azt nem tartja veszélyesnek sem⁷⁹ – több, fentebb ismertetett esetben is fennálltak.

4.2. A magyar szabályozás kapcsán felmerülő kérdések, lehetőségek.

Ahogy Tóth Mihály megjegyzi, „közhelyszámba megy, hogy a törvénybe – a legjobb és a legrosszabba is – a jogalkalmazó lehel életet...”.⁸⁰ Azonban a vizsgált tényállásunk kapcsán nem számolhatunk a deliktum különösebb megelevenedésével, gyakorlati jelentősége messze elmaradt a hozzá fűzött várakozásoktól. Mindeddig ugyanis összesen nyolcvanöt családi kapcsolatok létesítésével visszaélés bűncselekmény került regisztrálásra (5. ábra), amelyek közül hetvenhárom országhatáron kívüli tevékenységként jelenik meg (2016), kilenc Baranya megyéhez, kettő a fővároshoz (2017 és 2018), egy pedig Jász-Nagykun-Szolnok megyéhez (2020) kötődik (6. ábra). Így azoknak, akik a családi kapcsolatok létesítésével visszaélés tényállásának bevezetésekor a *büntetőjogi szankcionálhatóságtól remélték azt a hatékony visszatartó erőt*, mely a feleket elrettenti az érdekkapcsolatok létesítésétől,⁸¹ csatlakozniuk kellett.

5. ábra

Forrás: Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENyÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszerének adatai alapján saját szerkesztés.⁸²

⁷⁹ Ua.

⁸⁰ TÓTH: *Magyarország* 451.

⁸¹ BOJCSÉV Gabriella: Az érdekházasság közbiztonsági relációi, in: *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XIII. Tanulmányok „A biztonság rendészettudományi dimenziói – változások és hatások” című tudományos konferenciáról* (szerk.: GAÁL Gyula – HAUTZINGER Zoltán), Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoportja, 2012, 348.; A Kúria összefoglaló véleménye (2012) 83–85.

⁸² *Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENyÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszere.* Regisztrált bűncselekmények száma az elkövetés helye szerint 2013.01.01–2018.06.30.; Regisztrált bűncselekmények száma az elkövetés helye szerint 2018. II. félévtől. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés.

6. ábra

Forrás: Az Egységes Nyomozó Hatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS) Belügyminisztérium által működtetett adatfeldolgozó rendszerének adatai alapján saját szerkesztés.⁸³

Mindezen kimutatás azonban nem mondható rendkívülinek, hiszen *Lettországból*, ahol szintén 2013-ban kriminalizálták a migrációs vonulatú érdek-kapcsolatok megkötését, a magyar helyzethez hasonlóan számos nehézség jelentkezett a tényállás alkalmazása tekintetében, a felmérések szerint roppant kevés ilyen ügy volt még, ráadásul jelentős különbségek voltak a kiszabott büntetések között is. Ezen kívül további igazságügyi problémát okozott, hogy mi a helyzet akkor, ha a bűncselekmény egy részét nem Lettországból követték el, illetve, ha a cselekmény mindössze kísérletnek minősül.⁸⁴ Más államok tekintetében pedig vagy nem találkozunk ilyen jellegű bűncselekmény megalkotásával, vagy máshogyan alkotják azt meg, és a szervezői tevékenységet folytatókra helyezik a hangsúlyt.⁸⁵

Ahogy a korábban kifejtettekkel egybehangzóan *Nagy Ferenc* is hangsúlyozza, a büntetőjognak – anélkül, hogy szerepét túl, illetve alulértékelnénk – a jogi felelősség rendszerében kiegészítő jelleggel, ultima ratioként kell érvényesülnie,⁸⁶ társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen, amely azt kívánja meg a jogalkotótól, hogy a kriminalizáció eszközeihez csak az empirikus adatok által is alátámasztott esetekben folyamodjon, amikor már más fellépés, azaz az enyhébb beavatkozás – mint például a közigazgatási szankciók – eszközei nem elégségesek a társadalom érdekeinek védelme tekintetében. Jelen esetünkben, a vizsgált jelenség elemeit körüljárva azonban kétséges, hogy az alapvetően idegenrendészeti természetű problémákat a büntetőjog eszközeivel kellene, avagy lehetne megoldani, mivel, bár a bizonyításnál alkalmazható skála ilyen

⁸³ Uo. Családi kapcsolatok létesítésével visszaélés. Terület szerinti szűkítés.

⁸⁴ *Eurojust Annual Report 2017*. Eurojust, 2018. QP-AA-18-001-EN-C. 41.

⁸⁵ Mindez kitér az alábbi felmérésből, lásd pl. a francia választ *Ad-Hoc Query on Criminal law and foreign citizens*. Requested by HU EMN NCP on 23rd June 2014. Compilation produced on 6th November 2014. https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/ad-hoc-queries/miscellaneous/583_emn_ahq_criminal_law_and_foreign_citizens_2014_en.pdf (Letöltés dátuma: 2020. december 16.)

⁸⁶ NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*, Budapest, HVG–ORAC, 2008, 71.

módon szélesedik és nyilván jelentősebb operatív eszközök állnak rendelkezésre, az idegenrendészet tekintetében vázolt nehézségek leküzdése a *büntető eljárásban sem lesz könnyebb* feladat.⁸⁷ Ezzel ellentétben, a jelenséget vizsgálva alappal feltehető, hogy egy tényállás pusztja létezése helyett például – kellő felderítő erővel párosulva, az eljáró hatóság lehetőségeit bővítve – egy *szabálysértési jogkövetkezmény* nagyobb visszatartó erővel bírna.⁸⁸

A tettesek által tanúsított cselekmény társadalomra veszélyessége, az elért hasznuk nagyságrendje és jogi útvesztőkbe gabalyodásuk veszélye, a tényállás dogmatikai tulajdonságai,⁸⁹ a halmazati kérdések értékelése – arra mutatnak, hogy a tárgyban nem feltétlenül indokolt egy büntetőjogi tényállás megalkotása. Sőt, annak rövid volta, a minősített esetek hiánya pedig arra is engednek következtetni, hogy adott esetben – a büntetőjogi jogkövetkezmények melletti elköteleződés elképzelt talaján állva – elegendőnek tűnt volna az adott cselekményeket esetleg a vizsgált deliktumhoz egyébként is több tekintetben hasonló, az elhatárolási kérdések kapcsán már említett *jogellenes tartózkodás elősegítésének* (Btk. 354. §) újabb bekezdésével pönalizálni,⁹⁰ ennél fogva *elhelyezési, normaszöveg-szerkesztési* szempontból sem tartjuk feltétlenül szükségesnek egy *önálló* büntetőjogi tényállás megalkotását.

A szabályozás tárgyalásának zárásaként megemlítjük, hogy a jelenség hathatós kezelése tekintetében célszerűnek tartanánk egyébiránt az érdek-kapcsolatok létrejöttében 'közreműködő', eljáró hatóságok, főként a házasságkötések ügyében *eljáró hivatalnokok figyelmének felhívásával és tudatosságuk növelésével* a probléma már egészen korai fázisában is felvenni a küzdelmet. Ez az az ún. 'romboló stratégia', amelynek alkalmazására például Litvánia tekintetében az Eurojusttal és számos tagállammal egyetértésben került sor, és amely meg is hozta az eredményt, ugyanis 2015 óta az addig tömegesen jelentkező 'vegyes' házasságkötések iránti kérelmek száma jelentősen csökkent.⁹¹ De hasonló, működő eljárásként említhetjük például az *anyakönyvi hatóságok konkrét szignalizációs szerepét és jogkörét az illetékes hatóságok felé*, amelyre számos más európai államban, így az Egyesült Királyságban vagy Ausztriában is van példa, összekötve a szükséges idegenrendészeti, közigazgatási és büntetőjogi szankciók alkalmazásával.⁹² Ez azért bírna hazánk esetében különös jelentőséggel, mivel, ahogyan arra korábban már utaltunk, az érdekházasságok tekintetében tipikusan különös problémát jelent az is, hogy sem az *anyakönyvvezető*, sem más sem vizsgálja, hogy az előtte megjelenő személyeket milyen szándék vezérli a házasságkötés során, ahogyan pedig már többször is kiemeltük, polgári jogi szempontból az érdekházasság nem jelent olyan okot, amely érintené a házasság fennállását (vagy akár érvényességét).⁹³

⁸⁷ KANYUK: *i. m.* 110.

⁸⁸ A szabálysértési jog eszköztárából kiemelhető például az *elzárás*, amely a megismert körülmények alapján már kellő visszatartó erőt jelenthet. 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről, 9-10. §. KANYUK: *i. m.* 110.

⁸⁹ Uo. 111-114.

⁹⁰ Uo. 110.

⁹¹ Eurojust. *i. m.*

⁹² BOJCSEV: *i. m.* 346.

⁹³ A Kúria összefoglaló véleménye (2012) 80.

7. Záró gondolatok

A migrációs vonulatú érdek-kapcsolatok tekintetében történő fellépés vizsgálata mindenekelőtt rámutat a *multidiszciplináris* megközelítés fontosságára: a jogalkotás és a jogalkalmazás kihívásainak ismertetése után kellő bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy Mikszáth *Különös házasság* című regényéből felütés gyanánt kiemelt gondolatai mentén haladva, esetünkben a bűnözés alapján „*valószínűleg a megmaradt egyenlőtlenségekért, az egyenlőtlen esélyekért fizetett ár, és olyannak tűnik, mintha sorsszerűen torz árnyékként kísérné a társadalmat.*”⁹⁴ Mindezzel összefüggésben persze nem állítjuk, hogy a jogszabályoknak – és legkevésbé a büntető normáknak – volna a feladata a kriminogén tényezőként is mindinkább érzékelhető gazdasági nehézségek felszámolása,⁹⁵ a jelenség jellegére való érzékenység mégis esszenciális ebben a tekintetben. A komplex jegyeket magán viselő jelenség ellen is csak fokozott körültekintéssel lehet küzdeni, amely kiemelten fontos az eljáró hatóságok összefogása tekintetében, mindezt pedig levetíthetjük a büntetőjognak az idegenrendészettel és a polgári joggal való 'kooperációjának' szükségességére is, amelynek – az elemzésünk során vizsgált gyakorlati példa által is alátámasztottan – a határainkon túl is érvényre kell jutnia. A téma uniós szakértői szerint megerősítve ez azt jelenti, hogy a „*jogi segítség önmagában nem elégséges*” a területen: a kulcs az *együttműködésben* rejlik.⁹⁶

⁹⁴ Tóth Mihály: Hol az igazság mostanában? Szemelvények és tanulmányok Király Tibor tiszteletére, in: *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére* (szerk.: HACK Péter – HORVÁTH Georgina – KIRÁLY Eszter), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 7.

⁹⁵ Tóth Mihály: Dogmatikai szilánkok az új Btk. elfogadásának ürügyén, *FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA*, 2013. évi 3. szám, 101.

⁹⁶ „*Legal aid wasn't enough; we needed to work with immigration agencies and police in other EU countries to find solutions.*” Nusha Yonkova *Irish/Bulgarian, Immigrant Council of Ireland*. https://europa.eu/euprotects/our-safety/sham-marriages-how-eu-helping-mend-heartbreak-human-trafficking_en (Letöltés dátuma: 2020. december 29.)

Az agrárjog és a versenyjog kapcsolódási pontjai*

Csirszki Martin Milán**

A tanulmány célja, hogy az agrárjog és a versenyjog közötti kapcsolódási pontokat megvilágítsa, amelynek során a kiindulópontot az agrárjog képezi. Az agrárjog fogalmának felvázolása után röviden a versenyjog történeti aspektusaira helyeződik a hangsúly, majd a versenyjog dogmatikai rendszeréből kiindulva felvonultatásra kerülnek a speciális agrár- és élelmiszerrelevanciájú versenyszabályok. A tanulmány végén, a konklúzió keretében az agrár-versenyjog jellemzői kerülnek bemutatásra.

Kulcsszavak: agrárjog, versenyjog, speciális versenyszabályok a mezőgazdaságban, agrárjog és versenyjog közötti kapcsolat.

The interface of agricultural law and competition law

This study aims to highlight the interface between agricultural law and competition law, within the framework of which the starting point is agricultural law. After presenting the definition of agricultural law, in a short summary some historical aspects of the competition law are mentioned, then – based on the doctrinal foundations of competition law – a basic introduction is provided on specific competition rules applying to the agriculture and food supply chain. In the end, the conclusion is built up by analysing the characteristics of agri-food competition law.

Keywords: agricultural law, competition law, specific competition rules in the agriculture, interface of agricultural law and competition law.

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.945

1. Bevezetés

Ezen tanulmány az agrárjog és a versenyjog kapcsolódási pontjait törekszik feltárni, amelynek tárgyalása során a kiindulópontot az agrárjog képezi. Annak oka, hogy ez nem fordítva történik, s nem a versenyjog a kiindulási pont a két jogág¹

* Szeretném a köszönetemet kifejezni a kézirat korábbi verziójának értékelésére felkért lektoroknak a megfogalmazott észrevételekért, Dr. habil. Barta Juditnak a versenyjogi rész vonatkozásában megtett javaslatokért, valamint Prof. em. Dr. Prugberger Tamásnak, illetve témavezetőimnek, Dr. Olajos Istvánnak és Prof. Dr. Szilágyi János Edének az agrárjogi kérdésekben megfogalmazott tanácsokért és útmutatásért.

** PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Agrár- és Munkajogi Intézeti Tanszék.

¹ Ahogy a következő fejezetben az agrárjog jogágisága vonatkozásában néhány gondolat megfogalmazásra kerül, úgy itt is indokolt előrevetíteni, hogy a versenyjog jogágiságáról szóló nézetek erősen különbözőek. E tanulmánynak nem célja, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon, viszont az eltérő álláspontok felvonultatására egy-egy példát a következőkben szemléltet. Miskolci Bodnár Péter

közötti kapcsolat feltárásában, nem szubjektív választás eredménye. A választás normatív alapokon nyugszik és uniós meghatározottságú: az Európai Unió elsődleges és másodlagos jogforrásai között is találhatunk utalást a közös agrárpolitikának a versenyszabályokhoz képest történő elsődlegességére. Az Európai Unió működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ.) kimondja, hogy a versenyszabályokról szóló fejezet rendelkezései a mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére csak olyan mértékben vonatkoznak, ahogyan azt a közös agrárpolitika célkitűzéseinek figyelembevételével az Európai Parlament és a Tanács meghatározza.² A Tanács 1184/2006/EK rendelete pedig akként rendelkezik, hogy a[z Európai Unió működéséről szóló] Szerződésben meghatározott versenyszabályoknak a mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére való alkalmazása a közös agrárpolitika kérdéskörébe tartozik.³ A jogalkalmazás sem mulasztotta el kimondani, hogy a közös agrárpolitika prioritást élvez a versenyszabályokhoz képest.⁴

Mindezek okán, a tanulmányban elsőként az agrárjog egy általánosan elfogadott fogalmának felvázolása történik meg. Itt már történik utalás az ún. mezőgazdasági versenyjogra, amely az agrárjog fogalmába beilleszthető, s amely a német szakirodalomban már évtizedekkel ezelőtt megjelent. Ezt követően a versenyjogra helyeződik a hangsúly, kiváltképpen azokra a jogforrásokra és rendelkezésekre, amelyek vonatkozásában megjelenik a mezőgazdasági relevancia. Ennek keretében az Amerikai Egyesült Államok, valamint Magyarország szabályozásának rövid történeti áttekintése is megtörténik. Annak okán kerül a fókusz az Amerikai Egyesült Államok korai szabályozására, mivel ez az állam a versenyjogi jogalkotásban mindvégig élen járt és úttörőnek számított, gondolva itt nemcsak az általános, szektorokon átívelő rendelkezésekre, hanem a speciális (szektorspecifikus) szabályokra is. Habár a történeti előzmények kapcsán az Amerikai Egyesült Államokat említjük meg, míg az 'agrár-versenyjog' kifejezés egyik korai megjelenési formájaként a német szakirodalom 'mezőgazdasági versenyjog'-át emeljük ki, ennek oka egyszerű. A lakonikus történeti résznek kizárólag az a célja, hogy láthatóvá váljék, hogy viszonylag korán, röviddel az általános versenyszabályok elfogadása után megjelentek a mezőgazdaságra vonatkozó speciális versenyjogi és

egyik tanulmányában, amelyben a versenyjog és az új Ptk. közötti kapcsolatot elemzi, a versenyjogra és a polgári jogra következetesen akként utal számos helyen, hogy a „két jogág”. Lásd: Miskolczi Bodnár Péter: A versenyjog és az új Ptk., *Versenytükör*, 10 (2014) 1., 73. o., 77. o., 78. o., 86. o., 87. o. és 90. o. Ezzel szemben, Vörös Imre a versenyjogot jogterületnek nevezi. Lásd: Vörös Imre: Összefoglaló áttekintés a versenyjog „európaizálásáról”, *Jogtudományi Közlöny*, 65 (2010) 9., 461. o.

² Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, 42. cikk.

³ A Tanács 1184/2006/EK rendelete, Preambulum (2) bek.

⁴ Lásd például: C-280/93. sz. ügy – A Bíróság 1994. október 5.-i ítélete a Németországi Szövetségi Köztársaság kontra az Európai Unió Tanácsa ügyben, 61. pont: „*Recognition is thus given to both the priority of the agricultural policy over the objectives of the Treaty in the field of competition and the power of the Council to decide to what extent the competition rules are to be applied in the agricultural sector.*” Továbbá: C-311/94. sz. ügy – A Bíróság 1996. október 15.-i ítélete az IJssel-Vliet Combinatie BV kontra Minister van Economische Zaken ügyben, 31. pont; C-456/00. sz. ügy – A Bíróság (hatodik tanács) 2002. december 12.-i ítélete a Francia Köztársaság kontra az Európai Közösségek Bizottsága ügyben, 33. pont; C-137/00. sz. ügy – A Bíróság 2003. szeptember 9.-i ítélete a The Queen kontra The Competition Commission, Secretary of State for Trade and Industry és The Director General of Fair Trading, ex parte Milk Marque Ltd. és National Farmers' Union, 81. pont.

versenyszabályozási rendelkezések. S bár ez az Egyesült Államokhoz köthető, a *common law*-jogrendszerekben korántsem tulajdonítanak olyan jelentőséget a dogmatikai elhatárolási kérdéseknek, mint a kontinentális, s azon belül is az erőteljesen római jogi alapokra építő német jogrendszerben, amelyből következően – ellentétben a jogalkotással – a doktrinális kérdésekben Németországhoz fordulunk.

Ezt követően – a versenyjog dichotóm felosztásából kiindulva – felvonultatásra kerülnek azok a hatályos nemzeti és uniós szabályok, amelyek az általános versenyjogi szabályozástól eltérő rendelkezéseket fogalmazznak meg a mezőgazdaság és az élelmiszerlánc tekintetében. Végezetül a konklúzió levonására kerül sor, amelynek keretében az agrár-versenyjog mint jogterület fogalmát adjuk meg és legfontosabb jellemzőit vonultatjuk fel.

2. Az agrárjog fogalma

A tanulmányban nem kívánjuk felsorakoztatni az agrárjogra vonatkozó különböző nézőpontokat és a szakirodalomban fellelhető valamennyi definíció szerepeltetése sem cél. Továbbá, annak tekintetében sem kívánunk állást foglalni, hogy az agrárjog önálló jogág-e vagy sem. A tanulmányban egyetlen fogalmi meghatározásból indulunk ki, amely az alábbiakban kerül röviden bemutatásra.

Szilágyi János Ede meghatározása szerint az agrárjog az agrárpolitikai célkitűzések megvalósítására létrehozott jogszabályok összessége,⁵ amely egy rendkívül tömör, de annál inkább helytálló definíció. Tehát az agrárjogra instrumentális nézőpontú reflektálás történik, azaz az agrárjog az agrárpolitika végrehajtásának eszköze.⁶

A német nyelvű szakirodalomban már az 1980-as évek elején megjelent egy álláspont, amely szerint az agrárjog négy aspektusa különíthető el egymástól. E négy aspektusból az általunk későbbiekben agrár-versenyjognak nevezett jogterület a második szinten helyezkedik el. Az első szinten a közvetlenül a mezőgazdasági üzemre vonatkozó szabályok kapnak helyet, valamint azon rendelkezések, amelyek a mezőgazdasági vállalatokra és az annak keretében foglalkoztatott munkaerőre vonatkoznak. Ezt követően, a második szinten már nem közvetlenül a mezőgazdasági vállalkozások szabályai helyezkednek el, hanem sokkal inkább azok a rendelkezések, amelyek a mezőgazdaságra és az élelmiszeriparra a nemzetgazdaság speciális szektoraként tekintenek. Ide sorolja *Winkler* a piacsabályozást, az agrárpolitika jogi alapjait, az agrárkamarákat, az agrártámogatások jogát, illetve az agrárgazdasági jogot is, amely utóbbiba tartozik a mezőgazdasági versenyjog, valamint a mezőgazdasági adójog.⁷ A felosztás harmadik és negyedik aspektusa számunkra nem releváns, de *Norer* ezzel a csoportosítással kapcsolatban megjegyzi, hogy sokkal inkább társadalmi-gazdasági

⁵ Szilágyi János Ede (szerk.): *Agrárjog – A magyar agrár- és vidékfejlesztési jogi szabályozás lehetőségei a globalizálódó Európai Unióban*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017, 22. o.

⁶ Szilágyi János Ede: Változások az agrárjog elméletében?, *Miskolci Jogi Szemle*, 11 (2016) 1., 35–36. o.

⁷ Wolfgang Winkler: Artikel Agrarrecht, in: *Handwörterbuch des Agrarrechts, I. Bd.* (szerk.: Volkmar Götz-Karl Kroeschell–Wolfgang Winkler), Berlin, E. Schmidt, 1981, 49–89. o.

felosztás, mintsem jogi jellegű.⁸ Ezen túlmenően, újabban a német szakirodalomban ismét találkozhatunk az *Agrarwettbewerbsrecht* kifejezéssel is, ugyanakkor a címében ezt a kifejezést szerepeltető szakkönyv az agrár-versenyjog mint jogterület elméleti kérdéseinek tárgyalásába nem bocsátkozik. Az viszont kirajzolódik, hogy a későbbiekben általunk is említett termelői szervezetekre vonatkozó, illetve a szektorspecifikus tisztességtelen piaci gyakorlatokra vonatkozó szabályozást az agrár-versenyjog részének tekinti.⁹ Az agrár-versenyjog dogmatikai kérdései során referenciapontként szolgálhat számunkra néhány korábbi német szakirodalmi forrás. Mind *Walter Frenz*, mind *Ines Härtel* az agrár-versenyjogot két részre osztja: agrárkartelljogról¹⁰ és agrártámogatások jogáról¹¹ beszélnek,¹² amelyek közül az előbbi párhuzamba állítható a későbbi fejezetekben általunk vállalati vagy magánjogi jellegű versenyjognak, míg utóbbi az általunk állami vagy közjogi jellegű versenyjognak nevezett jogterülettel, pontosabban ezek mezőgazdasági és élelmiszerrelevanciával rendelkező részeivel.

Az agrárjog instrumentális szemléletébe, azaz abba, hogy az agrárjog az agrárpolitikai célkitűzések végrehajtására létrehozott jogszabályok összessége az agrár-versenyjog beilleszthető. Winklert követve, s csoportosítását a magyar szakirodalmi állásponttal összehangolva belátható, hogy az agrár-versenyjog ugyan nem közvetlenül a négy¹³ (öt)¹⁴ agrárszabályozási tárgykör (mezőgazdasági termék és élelmiszer, mezőgazdasági termelő, mezőgazdasági üzem, mezőgazdasági tevékenység, valamint ötödikként a vidék) szabályozását vállalja magára, de a mezőgazdaságra és az élelmiszeriparra a nemzetgazdaság speciális szektoraként tekint, s így az agrár-versenyjog rendelkezéseiben is tükröződnek az agrárpolitikai célkitűzések. Ennek fényében pedig az agrár-versenyjog az agrárjog egyik területének tekinthető, amely szoros összefüggésben áll a piacsabályozási kérdésekkel, az agrártámogatásokkal, valamint a mezőgazdaságra vonatkozó speciális adójogi szabályokkal is. A jogterület részletes tartalma a későbbiekben kifejtésre kerül.

3. A versenyjog fejlődése és korai mezőgazdasági vonatkozásai az Egyesült Államokban és Magyarországon

A versenyjog elsőként az észak-amerikai kontinensen, mégpedig Kanadában és az Amerikai Egyesült Államokban jelent meg. A fordulópontnak az 1890. évet

⁸ Roland Norer (szerk.): *Lebendiges Agrarrecht – Entwicklungslinien und Perspektiven des Rechts im ländlichen Raum*, Bécs – New York, Springer, 2005, 67-68. o.

⁹ Lásd: Jan Ackermann: *Wohlgeordnetes Agrarwettbewerbsrecht mit Blick auf Erzeugerorganisationen und unlautere Handelspraktiken*, Baden-Baden, Nomos Verlag, 2020.

¹⁰ Németül: *Agrarkartellrecht*.

¹¹ Németül: *Agrarbeihilfenrecht*.

¹² Walter Frenz: *Agrarwettbewerbsrecht, Agrar- und Umweltrecht*, 40 (2010) 7., 193–195. o.; Ines Härtel: § 7 Agrarrecht, in: *Europäisches Sektorales Wirtschaftsrecht* (szerk.: Matthias Ruffert), Baden-Baden, Nomos Verlag, 395–484. o.

¹³ Lásd Fodor László: *Agrárjog*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005.

¹⁴ Szilágyi: i.m. 41-42. o.

tekinthetjük, amikor is a *Sherman Antitrust Act* az Egyesült Államokban elfogadták. Korábbi kutatások alapján¹⁵ – amelynek most részletes elemzése és megisméltése terjedelmi korlátok miatt nem lehetséges – azt a következtetést lehet levonni, hogy viszonylag korán megjelentek speciális szabályozási megoldások a mezőgazdasági szereplők versenyjogi megítélését illetően. Az előbb említett *Sherman Act* megszületésében egyes szerzők¹⁶ mezőgazdasági relevanciát is véltek felfedezni az agrárium rendkívüli mértékű kiszolgáltatottsága miatt. Tulajdonképpen az mondható el, hogy a *Sherman Act* elfogadásáig vezető úton szerepet játszott az általánosságban is kizsákmányolt mezőgazdasági szektor, benne a Granger-mozgalommal¹⁷ és az agráriumban dolgozó kiszolgáltatott réteggel.

Bár a *Sherman Act expressis verbis* nem tartalmazott speciális rendelkezést a mezőgazdaságot illetően, ez az 1914. évi *Clayton Act*ben megváltozott, hiszen annak 6. cikke kivonta a mezőgazdasági szövetkezetek tevékenységét a versenyjogi rendelkezések hatálya alól.¹⁸ Az igazi áttörést azonban az 1922. évi Capper-Volstead Act jelentette, amely komplex feltételrendszert dolgozott ki a mezőgazdasági szövetkezetek versenyjogi megítélését illetően, részletesen meghatározott anyagi jogi és eljárásjogi szabályokkal, amelyek privilegizált helyzetet teremtettek.¹⁹ E három törvény mindmáig hatályban van az egyesült államokbeli szabályozásban, s azokat folyamatosan alakította és cizellálta a bírói gyakorlat. Az csak egy figyelemreméltó adalék, hogy az Európai Unió hasonlóan közelíti meg a mezőgazdasági szövetkezetek versenyjogi megítélését, mint ahogyan azt az Egyesült Államok tette 1922-től. Ezekén túlmenően, s az említett tanulmányt és kutatásokat kiegészítve még egy fontos adalékra szükséges felhívni a figyelmet. Az Amerikai Egyesült Államokban már 1921-ben elfogadtak egy szövetségi törvényt, az ún. *Packers and Stockyards Act*-et, amelynek keretében a haszonállatok nagykereskedelmével foglalkozó feldolgozóipar és konzervipar szereplőinek tisztességtelen, versenytorzító piaci magatartásait korlátozták; többek között az árrögzítést, a diszkriminatív és megtévesztő gyakorlatokat, valamint a

¹⁵ Lásd erről Csirszki Martin Milán: *Az Amerikai Egyesült Államok versenyjogi szabályozásának történeti áttekintése, különös tekintettel a mezőgazdasági szövetkezetek helyzetére, Jogelméleti szemle*, (2020) 1., 212–221. o.

¹⁶ Lásd például William Letwin: *Law and Economic Policy in America: The Evolution of the Sherman Antitrust Act*, New York, Random House, 1965, 67–68. o.

¹⁷ A Granger-mozgalom fő mozgatórugója a monopolhelyzetben lévő vasúti társaságok és a túlnyomórészt a tulajdonukban lévő gabonatarólok elleni fellépés volt, hiszen ezek a vállalatok a mezőgazdasági termelőkre óriási összegeket róttak a gabona szállítása és tárolása ellenében. Lásd The Editors of Encyclopaedia Britannica: *Granger movement* – American Farm Coalition. Elérhető: <https://www.britannica.com/event/Granger-movement> (Letöltés ideje: 2020.01.12.).

¹⁸ Lásd *15 U.S. Code § 17. Antitrust laws not applicable to labor organizations*: „The labor of a human being is not a commodity or article of commerce. Nothing contained in the antitrust laws shall be construed to forbid the existence and operation of labor, agricultural, or horticultural organizations, instituted for the purposes of mutual help, and not having capital stock or conducted for profit, or to forbid or restrain individual members of such organizations from lawfully carrying out the legitimate objects thereof; nor shall such organizations, or the members thereof, be held or construed to be illegal combinations or conspiracies in restraint of trade, under the antitrust laws.”

¹⁹ Lásd *7 U.S. Code § 291-292*. A törvény eredeti címe a mezőgazdasági termelők egyesülésének engedélyezése, azaz *An Act to authorize association of producers of agricultural products*.

monopolhelyzet kialakítását is tilalmazottnak nyilvánították.²⁰ Ennek kapcsán egyértelműen kijelenthető, hogy már száz évvel ezelőtt megszületett az Egyesült Államokban az első magánjogi jellegű, speciális és az agráriumhoz kapcsolódó versenyjogi törvény, amely az európai kontinensen még teljesen ismeretlen volt.

Magyarországon az első versenytörvény az 1923. évi V. törvénycikk volt, tehát viszonylag korán reagált a magyar jogalkotás is azokra az elvárásokra, amelyek a XIX. század végén megindultak a gazdasági verseny védelmében. A törvénycikk indokolása rendkívül patetikusán adja vissza a verseny védelme mögött meghúzódó megfontolásokat: „Az erkölcs kategorikus imperativusának érvényesülnie kell a kereskedelem és ipar terén lezajló küzdelemben is, ha nem akarjuk az egyéni önzést teljesen rászabadítani a forgalomra, ha nem akarjuk kiirtani a kereskedelem terén a tisztességes boldogulás lehetőségébe vetett hitet.”²¹ Ezt követte a jogfejlődésben az 1931. évi XX. törvénycikk, amely már „lefedte a versenykorlátozó megállapodások és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélések tilalmát egyaránt”.²² A későbbiekben látható lesz, hogy a gazdasági erőfölénnyel való visszaéléssel analógiát mutató jelentős piaci erővel való visszaélés,²³ valamint a jelentős piaci erőből táplálkozó tisztességtelen gyakorlatok alkalmazása az a versenyjogi/versenyszabályozási szempontból tilalmazott magatartásforma, amely a mezőgazdasági termelőkkel szemben a leginkább jellemző. Ez indokolta a fokozott piaci védelem megvalósítása miatt egy speciális jogszabály megalkotását. Elmondható tehát, hogy az alaptényállás már az 1930-as évek elején megjelent a magyar jogrendszerben is, de majdhogynem 80 év szükségeltetett ahhoz (v.ö. a következő fejezetben említett Tfmtv.), hogy speciális rendelkezések szülessenek meg.

A rendszerváltozás a piacgazdaságra történt átállással újult erőt adott a gazdasági versenynek, s ennek okán a versenyjog fejlődésének is. 1990-ben létrehozták a Gazdasági Versenyhivatalt, illetve megalkották az új versenytörvényünket.²⁴ Speciális rendelkezések azonban nem születtek a mezőgazdasági szereplők védelmére a későbbiekben említett 2009. évi XCV. törvényig. Előzményként viszont mindenképpen kiemelendő az az adalék, amely már egy 2004. évi tanulmányban is feltűnt.²⁵ Bár egyértelmű agrár-versenyjogi szabályozásnak nem lehet tekinteni, de az agrárpiacon rendtartásról szóló 2003. évi XVI. törvény tartalmazott a verseny szempontjából releváns rendelkezést. Ennek keretében a felelős miniszternek biztosítania kellett, hogy a versenykorlátozás révén megvalósuló gazdasági előnyök haladják meg a versenyt korlátozó magatartásból adódó hátrányokat abban az esetben, ha az agrárpiacon rendtartás keretei között megtett intézkedés a versenytörvény gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalmára vonatkozó

²⁰ 7 U.S. Code § 192. *Unlawful practices enumerated.*

²¹ A tisztességtelen versenyről szóló 1923. évi V. törvénycikk indokolása

²² Boytha Györgyné-Tóth Tihamér (szerk.): *Versenytörvény*, A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának tankönyvei, Budapest, 2010, 39. o.

²³ Firniksz Judit-Dávid Barbara: A versenyjog határterületei: a vevői erő régi és új szabályai, *Magyar jog*, 67 (2020) 5., 277. o.

²⁴ A tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990. évi LXXXVI. törvény.

²⁵ Olajos István-Szilágyi János Ede: The Agricultural Competition Law in Hungary, *European Integration Studies*, 3 (2004) 1., 45–56. o.

rendelkezéseibe ütközne.²⁶ E törvény egy másik rendelkezése némi védelmet kívánt nyújtani az élelmiszerlánc szereplőinek, amikor kimondta, hogy a termelő, a feldolgozó, a viszonteladó és a forgalmazó, egymás között megkötött, a törvény hatálya alá tartozó mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termék átruházására irányuló szerződéseiben a felek által meghatározott fizetési határidő az áru átvételétől számított 30 napot nem haladhatja meg.²⁷ Ez nem klasszikus versenyjogi szabály, de a 2004. évi tanulmány is egyfajta védelmi pillérként említi a mezőgazdasági termelők érdekében,²⁸ amellyel csekély mértékben ugyan, de a jelentős piaci erővel rendelkező fél magatartása egy aspektusban korlátok közé volt szorítva: az ellenérték megfizetésével nem késlekedhetett. A hivatkozott törvényt 2012. szeptember 1. napjával helyezték hatályon kívül.

4. A versenyjog felosztása, szabályozási tárgykörei, valamint a speciális agrárrelevanciájú rendelkezések

4.1. A nemzeti szint. Az előbbi fejezet csak egy átvezetés kívánt lenni a versenyjog szabályozási tárgyköreihez és felosztásához. Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk a szélesebb értelemben vett versenyszabályozást, illetve a versenyjogot.²⁹ Lássuk először az utóbbit.

Elfogadott tétel, hogy a versenyjog két nagyobb egységre tagolható: beszélhetünk vállalati versenyjogról és állami versenyjogról.³⁰ Az előbbi a jogilag mellérendelt piaci szereplők viszonyait szabályozza, míg az utóbbi „a kereskedelmi jellegű állami monopóliumra, az állami vállalatok irányítására, valamint az állami támogatásokra vonatkozó előírások[at]”³¹ foglalja magában. A vállalati versenyjoghoz tartozó szabályok tekintetében nincs egységes álláspont. A klasszikus versenyjogi tényállások, így a kartellek (a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások), a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, illetve a fúziókontroll egyértelműen ide tartoznak. Ez tekinthető a versenykorlátozások elleni jogterületnek, ami az egyesült államokbeli *antitrust law*-nak³² felel meg. Az is

²⁶ Az agrárpiaci rendtartásról szóló 2003. évi XVI. törvény, 32. § (5) bek.

²⁷ Az agrárpiaci rendtartásról szóló 2003. évi XVI. törvény, 29. § (1) bek.

²⁸ Olajos–Szilágyi: i.m. 55. o.

²⁹ Boytha Györgyné–Tóth Tihamér (szerk.): *Versenj jog*, Budapest, PPKE-JÁK, 2010, 27. o.

³⁰ Vörös Imre: Állami támogatások és a versenyjog kapcsolata az európai jogban, *Jogtudományi Közöny*, 55 (2000) 9., 353. o.; Tóth András: *Versenj jog és határterületei – A versenyszabályozás jogági kapcsolatai*, Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2016, 26–30. o.; Zavodnyik József: A szabályozás-rendszer-tani modellalkotás alapvető összefüggései a versenyjogban, in: *Magyar versenyjog* (szerk.: Pázmándi Kinga), Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2012, 15. o.

³¹ Boytha Györgyné: A magyar versenyjog, versenyszabályok, *Közjegyzők Közönye*, 51 (2004) 1., 13. o.

³² Az *antitrust*, illetve *antitrust law* kifejezés magyar nyelvre történő átírására, az antitrösztre, illetve az antitrösztjogra számos helyen találunk példát. Lásd: Sebestyén Péter: A kutatási-fejlesztési szerződések, az azokra vonatkozó USA antitröszt és közös piaci szabályozás, *Külgazdaság*, 30 (1986) 5., 65–68. o.; Vigh József Ferenc: Az antitröszt törvények végrehajtásának új, 1995-ben közzétett irányelvei, *Külgazdaság*, 40 (1996) 10., 137–148. o.; Bottka Viktor: Antitröszt modernizáció az EU versenyjogban, *Állam- és jogtudomány*, 46 (2005) 3–4., 217–238. o.; Tóth Tihamér: Tessék hozzászólni! Zöld Könyv az antitröszt kártérítési perekéről, *Versenytükör*, 2 (2006) 1., 35–38. o.; Szilágyi Pál Béla: A közösségi versenypolitika (antitröszt jog) ötven éve, *Iustum aequum salutare*, 3 (2007) 4., 145–164. o.; Szilágyi

védhető megközelítés (főleg magyar nézőpontból), amely a vállalati versenyjoghoz sorolja a tisztességtelen verseny elleni jog³³ szabályait is (pl. a hírnévrontást, a bojkottot, a jellegbitorlást³⁴ stb.). Egy tankönyv erről így ír: „A versenyjog alatt a legszűkebb értelemben vett versenyjogi szabályokat értjük, így a versenytörvényt és az EUMSz. 101. és 102. cikkeit, valamint az ezekhez közvetlenül kapcsolódó rendeleteket, illetve az ezeket alkalmazó egyedi esetekben hozott határozatokat, ítéleteket.”³⁵ Tekintve, hogy az idézett sorok a versenyjog alatt a versenytörvényt (a maga általánosságában) értik, és Magyarországon egyazon törvény, a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tpv.) tartalmazza mind a versenykorlátozások elleni jogra, mind a tisztességtelen versenycelekmények elleni jogra vonatkozó szabályanyagot, az mondható el, hogy mindkét jogterület a nemzeti versenyjog részét képezi.³⁶

A két jogterület (a versenykorlátozások elleni jog / antitrösztjog, valamint a tisztességtelen verseny elleni jog) éles elválasztása azért aggályos, mert „a tisztességtelen versenycelekmények elleni joganyag is védi a verseny intézményét és az antitröszt jog sem csak a versenyt, hanem annak tisztességét is védi.”³⁷

Ugyanakkor sokat látott megoldás az is, főleg az angol nyelvű szakirodalomban, hogy a (vállalati) versenyjogtól külön egységként kezelik a tisztességtelen verseny elleni jogot. Angol nyelvű tanulmányokban gyakran láthatjuk a *competition law / antitrust law* és az *unfair competition law* megkülönböztetését.³⁸

Németországban a versenyjogot (*Wettbewerbsrecht*) tágabb és szűkebb értelemben is használják. A szűkebb értelemben használt versenyjog (*Wettbewerbsrecht im engeren Sinne*) a tisztességtelen versenycelekmények elleni jogot jelenti, amelynek legfőbb jogforrása a *Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb (UWG)*. A tágabb értelmű versenyjog alá tartozik (*Wettbewerbsrecht im weiteren Sinne*) egyrészt az előbb említett tisztességtelen versenycelekmények elleni jog, másrészt a versenykorlátozások elleni jog. Utóbbit a német jogtudományban kartelljogként (*Kartellrecht*)³⁹ nevesítik, amelynek legfőbb

Pál: Az antitröszt paradigma: a versenyző gazdaság helyreállítása, *Versenytükör*, 15 (2019) 1., 115–118. o.

³³ Nagy Csongor István egyik tanulmányában *tisztességtelenségi versenyjog*nak nevezi a jogterületet. Abból kiindulva, hogy a tanulmány „A magyar versenyjog üzleti titok-szabályának néhány értelmezési kérdéséről” címet viseli, viszont a tanulmányon belül nevesíti a tisztességtelenségi versenyjogot, valamint a versenykorlátozási (antitröszt) jogot, azt következtethetjük, hogy ő is azon az állásponton van, hogy hazánkban egy tágabb megnevezés alá sorolható a versenykorlátozások elleni jog és a tisztességtelen verseny elleni jog is, mégpedig az „általános” versenyjog kategória alá. S így a versenyjog nem csak a versenykorlátozások elleni jogot (az antitrösztjogot) foglalja magában. Lásd: Nagy Csongor István: A magyar versenyjog üzleti titok-szabályának néhány értelmezési kérdéséről, *Jogtudományi Közöny*, 63 (2008) 11., 553–561. o.

³⁴ A jellegbitorlásról lásd részletesen: Darázs Lénárd: „Jellegbitorlás” a tisztességtelen verseny elleni jogban, *Gazdaság és jog*, 15 (2007) 11., 19–23. o.; Miskolczi-Steuer Annamária: A „jellegbitorlás” komplex megítélése a magyar jogban, *Themis*, 2017. június, 110–136. o.

³⁵ Boytha-Tóth (szerk.): i.m. 27. o.

³⁶ Boytha-Tóth: i.m. 34. o.

³⁷ Boytha: i.m. 13. o.

³⁸ Reto M. Hilty-Frauke Henning-Bodewig (szerk.): *Law Against Unfair Competition – Towards a New Paradigm in Europe?*, Berlin – Heidelberg, Springer Verlag, 2007, Preface.

³⁹ Nevével ellentétben Németországban a kartelljog alatt nemcsak a kartelleket tárgyalják, hanem a

jogforrása a *Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWB)*, kiegészülve az uniós kartelljoggal.⁴⁰ Miután azonban – az angol terminológiát követve – a közösségi jogban gyakorta történt utalás az Európai Közösséget létrehozó szerződés 81. és 82. cikkére mint *competition law*-ra, a Svájcban eredeztethető *Lauterkeitsrecht* egyre inkább meghonosodott Németországban a tisztességtelen versenycelekmények elleni jogot felölelő szabályokra a félreértések elkerülése érdekében.⁴¹ A német jogtudomány tehát hasonló megoldást követ, mint a magyar: a versenyjog (*Wettbewerbsrecht*) kategória alá besorolja a tisztességtelen versenycelekmények elleni jogot (*Lauterkeitsrecht*), valamint a versenykorlátozások elleni jogot (*Kartellrecht*) is.

Ahogy a fejezet elején említésre került, a versenyjogon túlmenően beszélhetünk egy szélesebb értelemben vett versenyszabályozásról is. A tágabb értelmű versenyszabályozás foglalja magába az egyes termékek és iparágak esetében megjelenő speciális szabályokat. Azt is meg kell jegyezni, hogy a versenypolitika mellett lehetnek más (szak)politikák is, amelyek hatást gyakorolnak a versenyre.⁴²

Magyarország esetében a vállalati versenyjog területén kiterjedt szabályozás érvényesül, azonban az állami versenyjog az Európai Unió által meghatározott terület. A vállalati versenyjog „kódexét” hazánkban a Tpv. adja. A szélesebb értelmű versenyszabályozáshoz tartozik a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény (a továbbiakban: Kertv.) jelentős piaci erővel rendelkező vállalkozásokra vonatkozó szabályanyaga,⁴³ valamint a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek vonatkozásában a beszállítókkal szemben alkalmazott tisztességtelen forgalmazói magatartás tilalmáról szóló 2009. évi XCV. törvény (a továbbiakban: Tfmtv.). Mindkettő olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek a mezőgazdaság és az élelmiszer-ellátási lánc versenyszabályozása szempontjából kulcsfontosságúak. Míg a Tpv. a klasszikus versenyjogi eszköztárhoz tartozó gazdasági erőfölénnyel való visszaélést, addig a Kertv. a már jóval „kétségebb hovatartozású” jelentős piaci erővel való visszaélést szabályozza. A „kétséges hovatartozású” jelző itt arra utal, hogy látható, hogy a hagyományos versenyjogi tényállások Magyarországon a versenytörvényben kapnak helyet, míg a jelentős piaci erővel való visszaélés ugyan egyértelműen versenyjogi relevanciájú,⁴⁴ sőt egyes országokban egyértelműen a versenyjoghoz tartozik (pl. Németország⁴⁵), de a magyar jogalkotó ezt a tényállást egy nem általánosan versenyjogi tárgyú törvényben helyezte el, hanem abban, amely kizárólag a kereskedelmi szektorra vonatkozik. Az, hogy a jelentős piaci erővel rendelkező vállalkozásokra vonatkozó szabályok hovatartozása (versenyjog-e vagy

gazdasági erőfölénnyel való visszaélést (*Missbrauch einer marktbeherrschenden Stellung*), valamint a fúziókontrollt (*Fusionskontrolle*) is. Lásd például: Johanna Kübler–Josefa Billinger: *Kartellrecht*, in: Constanze Ulmer–Eilfort–Eva Inés Oberfell (szerk.), *Verlagsrecht*, München, C.H. Beck, 2021.

⁴⁰ Manfred Heße: *Wettbewerbsrecht – Schnell erfasst*, Berlin – Heidelberg, Springer Verlag, 2011, 5. o.

⁴¹ Reto M. Hilty–Frauke Henning-Bodewig (szerk.): *Lauterkeitsrecht und Acquis Communautaire*, Berlin – Heidelberg, Springer Verlag, 2009, 9. o.

⁴² Boytha–Tóth: i.m. 27. o.

⁴³ Kertv. 7–7/B. §§.

⁴⁴ Ezen ügyek megítélésében szintén a Gazdasági Versenyhivatal jár el a Kertv. 9. § (3) és (3a) bekezdései alapján.

⁴⁵ Németországban a szabályozás a *Kartellrecht* legfőbb jogforrásának tekinthető *GWB*-ben kap helyet, annak 20. §-ában (*Verbotenes Verhalten von Unternehmen mit relativer oder überlegener Marktmacht*).

csupán versenyszabályozás) nem egyértelmű, egy szakirodalmi állásponttal tovább bonyolítható: *Tóth Tihamér* a Kertv. ezen rendelkezéseit a gazdasági erőfölényre vonatkozó kérdéskör kiegészítő rendelkezéseinek tekinti (a német megközelítéssel összhangban), amely „érdemben lejjebb szállít[ja] az erőfölény meglétének küszöbét”.^{46,47} Teszi ezt úgy a törvény, hogy deklarálja, hogy a jelentős piaci erő akkor áll fenn kétséget kizáróan, ha a vállalatcsoport előző évi konszolidált nettó árbevétele meghaladja a 100 milliárd forintot.⁴⁸ „A szabályozási megoldásnak egyetlen előnye van: kiszámíthatóságot eredményez [...]”⁴⁹ – folytatja *Tóth* egy kritikai észrevétellel. Ez a 100 milliárd forintos határ ebben a formájában megdönthetetlen vélelemként funkcionál.⁵⁰

A jelentős piaci erő szabályozásának igénye jóval később jelent meg, mint a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre adott szabályozási válaszreakciók. Németország volt az első Európában, amely az 1970-es évek elején kezelni próbálta az egyik piaci szereplő másik piaci szereplővel szembeni gazdasági függését. A gazdasági erőfölény a piac vonatkozásában abszolút jellegű, azaz az egész érintett piacot vizsgálva állapítható meg, hogy egy gazdasági szereplő gazdasági erőfölényben van-e, míg a jelentős piaci erő (illetve azon belül az élelmiszer-ellátási láncban tipikus vevői erő) relatív jellegű,⁵¹ azaz két piaci szereplő egymás közötti gazdasági viszonyában értelmezhető.⁵² Látható, hogy a két jogintézmény alapkonceptiója egy és ugyanaz: a piaci erejét egyoldalúan és visszaélészerűen kihasználó vállalkozás szankcionálása, legyen szó a piaci erő abszolút (gazdasági erőfölény) vagy relatív (jelentős piaci erő) fennállásáról.

A Kertv. 7. §-ának (6) bekezdésében deklarálja, hogy a jelentős piaci erővel rendelkező vállalkozásokra vonatkozó szabályai nem alkalmazhatóak a Tfmvt. hatálya alá tartozó esetekben. Azaz megjelenik benne a *lex specialis* (Tfmvt.) *derogat legi generali* (Kertv.) elve, így utat engedve egy speciális, a mezőgazdaság és az élelmiszer-ellátási lánc piaci szereplőire alkalmazandó *versenyjogi jellegű* szabályozásnak. Közvetetten ugyan, de a Kertv. egy másik rendelkezése is – kapcsolódva a Tpv. gazdasági erőfölényre vonatkozó szabályozásához – magában foglalja az élelmiszerekre való utalást, kimondván, hogy a gazdasági erőfölényt a napi fogyasztási cikkek kiskereskedelmi értékesítésének piacán – mint érintett piacon

⁴⁶ Tóth Tihamér: Jogharmonizáció a magyar versenyjog elmúlt harminc évében, *Állam- és Jogtudomány*, 61 (2020) 2., 88. o.

⁴⁷ „[A] gazdasági erőfölényes helyzetet általában 30%-os értékesítési piaci részesedés felett lehet csupán kimutatni. A disztribúciós folyamatokban a jelentős piaci erőből fakadó piaci jelenségek általában már alacsonyabb, becslések szerint 5-10%-ot elérő értékesítési piaci részesedés esetén is kimutathatóak.” Lásd: Dedics Zsigmond: A vevői erő szabályozási kísérletei Magyarországon és más EU-tagállamokban, *Iustum Aequum Salutare*, 3 (2007) 2., 157. o.

⁴⁸ Kertv. 7. § (3) bek.

⁴⁹ Tóth: i.m. 88. o.

⁵⁰ Dedics: i.m. 157. o.

⁵¹ A jelentős piaci erő relatív jellege egyértelműen kirajzolódik a Kertv. fogalommeghatározásából. Lásd: Kertv. 2. § 7. pont: a jelentős piaci erő olyan piaci helyzet, amelynek következtében a kereskedő a beszállító számára termékeinek, illetve szolgáltatásainak a vásárlóhoz való eljuttatása során ésszerűen megkerülhetetlen szerződéses partnerré válik, illetve vált, és forgalmi részesedésének mértéke miatt képes egy termék, termékcsoport piacra jutását regionálisan vagy országosan befolyásolni.

⁵² Lásd European Commission: Study on the legal framework covering business-to-business unfair trading practices in the retail supply chain. Final report, 26 February 2014, 47-48. o.

– fennállónak kell tekinteni, amennyiben a vállalkozásnak a napi fogyasztási cikkek kiskereskedelmi értékesítéséből származó előző évi (konszolidált) nettó árbevétele meghaladja a 100 milliárd forintot.⁵³ A Kertv. a napi fogyasztási cikkek körében említi – többek között – a lakosság napi szükségleteinek, igényeinek kielégítésére szolgáló élelmiszer is.⁵⁴ Ez a 100 milliárd forintos határ még megfelelő mértékűnek volt tekinthető másfél évtizeddel ezelőtt, a törvény hatálybalépésekor, de azóta – a kiskereskedelmi láncok növekvő árbevétele és az infláció miatt – elavultnak tekinthető.^{55,56} Az említett speciális agrár-versenyszabályozás, a Tfmvtv. bár a 'tisztességtelen forgalmazói magatartás' terminológiát használja, viszont az egyértelmű, hogy ezek a tilalmazott magatartások egyes, az élelmiszer-ellátási láncban helyet foglaló piaci szereplők, a kiskereskedelmi láncok jelentős piaci erejének (vevői erejének) következményei.⁵⁷

A Kertv. legújabb, élelmiszerláncokhoz kapcsolódó és versenyszabályozási jelleggel rendelkező szabályai a sör, üdítő- és gyümölcsital, gyümölcslé és gyümölcsnektár, valamint ásványvíz és szikvíz (szódavíz) értékesítésével állnak összefüggésben. Valamennyi új szabály említése nélkül, csupán egy kiemelésére kerül sor: az italt árusító vendéglátó üzlet köteles a sör – kivéve csapon értékesített sör –, üdítő- és gyümölcsital, gyümölcslé és gyümölcsnektár, valamint ásványvíz és szikvíz (szódavíz) értékesítése esetén termékenként legalább két különböző gyártó termékeinek értékesítését biztosítani. Az új rendelkezések emellett meghatározzák a jelentős piaci erő fogalmát: sörgyártó esetén a 30 milliárd forintot, üdítő- és gyümölcsital, gyümölcslé és gyümölcsnektár, valamint ásványvíz és szikvíz (szódavíz) gyártója esetén a 10 milliárd forintot meghaladó konszolidált éves nettó árbevétellel rendelkező gyártók *per se* jelentős piaci erővel rendelkező vállalkozásnak minősülnek.⁵⁸

Mindezek mellett az általános versenytörvény (a versenyjog „kódexe”), a Tpv. is tartalmaz speciális agrárrelevanciájú rendelkezést, amikor kimondja, hogy a gazdasági versenyt korlátozó megállapodás tilalmára vonatkozó szabály megsértése nem állapítható meg mezőgazdasági termék vonatkozásában, ha a megállapodásból eredően a gazdasági verseny torzítása, korlátozása vagy megakadályozása a gazdaságilag indokolt, méltányolható jövedelem eléréséhez szükséges mértéket nem haladja meg, és e jövedelem megszerzésétől a megállapodás által érintett piac szereplője nincs elzárva.⁵⁹ Az állami versenyjog tárgykörében Magyarországon nincs

⁵³ A kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény, 7/A. § (1) bekezdés.

⁵⁴ Kertv., 2. § 18a. pont.

⁵⁵ Kocsis Márton: Vevői erő – A hazai szabályozás 8 éve és európai uniós kitekintés, *Versenytükkör*, 10 (2014) 1., 64. o.

⁵⁶ Egy példát említve: az Auchan Magyarország Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. 2019. évi nettó árbevétele több mint 332 milliárd forint volt. Az részletesebb elemzés nélkül is belátható, hogy ebből a 332 milliárd forintból – feltehetőleg – több mint 100 milliárd forintot kitesznek a Kertv.-ben definiált napi fogyasztási cikkek, hiszen a törvény nemcsak az élelmiszer sorolja ide (bár ezt elsőként említi), hanem az illatszert, a drogériai terméket, a háztartási tisztítószer és a vegyi árut, a higiéniai papírterméket is, amelyet a fogyasztó jellemzően legfeljebb egy éven belül elfogyaszt, elhasznál vagy lecserél.

⁵⁷ A Tfmvtv. kimondja a preambulumban, hogy az egyik célja a piaci szereplők közötti kiegyensúlyozott piaci alkupozíció biztosítása.

⁵⁸ Kertv. 7/B. § (8) bek.

⁵⁹ Tpv. 93/A. § (1) bek.

törvényi szabályozás.

4.2. Az Európai Unió szintje. Az Európai Unió vállalati versenyjogi tárgyú, anyagi jogi rendelkezései közül ki kell emelni az EUMSZ. 101. és 102. cikkét, míg állami versenyjogi tárgykörben annak 107. cikkét. Az EUMSZ. 103. cikke az uniós versenyjogi jogi aktusok formájaként a rendeletet és az irányelvet határozza meg. A másodlagos uniós jogforrások közül érdemes szót ejteni az előbb említett vállalati versenyjogi rendelkezések végrehajtási rendeletéről,⁶⁰ illetve a közös piacszerkezési rendelet⁶¹ vonatkozó szabályairól.

Ha az EUMSZ. versenyszabályainak mezőgazdaságra vonatkozó specialitását szeretnénk megragadni, akkor annak 42. cikkét kell megemlítenünk, ami a következőt deklarálja: A versenyszabályokról szóló fejezet rendelkezései a mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére csak olyan mértékben vonatkoznak, ahogyan azt a közös agrárpolitika célkitűzéseinek⁶² figyelembevételével az Európai Parlament és a Tanács meghatározza. Kiemelt speciális jogforrásnak tekinthető továbbá az egyes versenyszabályok mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére történő alkalmazásáról szóló tanácsi rendelet is.⁶³ Utóbbi kedvezőbb, privilegizált helyzetet teremt az EUMSZ. I. mellékletében meghatározott mezőgazdasági termékek termeléséhez és kereskedelméhez kapcsolódó megállapodások, döntések és összehangolt magatartások számára, illetve védelemben részesíti meghatározott feltételek fennállása esetén különösen a termelőket és termelői szervezeteket.⁶⁴ Fontos megemlíteni még egy uniós szinten merőben új, ám a magyar szabályozásban már több mint tíz éve fennálló jogi aktust, amely nem más, mint a mezőgazdasági és élelmiszer-ellátási láncban a vállalkozások közötti kapcsolatokban előforduló tisztességtelen piaci gyakorlatokról szóló irányelv.⁶⁵ Ezen irányelv átültetendő szabályai nagymértékben megegyeznek a már fentebb említett Tfmvt. rendelkezéseivel, így a magyar jogalkotó rendkívül előnyös helyzetben van az implementációt tekintve.⁶⁶ Az irányelv preambulumból olvasható ki az, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek beszállítói és vevői közötti egyenlőtlen tárgyalási pozíciókból tisztességtelen piaci gyakorlatok származnak. Ez az egyenlőtlenység az élelmiszer-ellátási lánc egyes piaci szereplőinek (tipikusan a

⁶⁰ A Tanács 1/2003/EK rendelete (2002. december 16.) a Szerződés 81. és 82. cikkében meghatározott versenyszabályok végrehajtásáról (OJ L 1, 2003.01.04., 1. o.). (Megjegyzés: a korábbi, az Európai Közösséget létrehozó szerződés számozása szerint a jelenlegi 101. és 102. cikk az akkori 81. és 82. cikknek felelt meg.)

⁶¹ Az Európai Parlament és a Tanács 1308/2013/EU rendelete (2013. december 17.) a mezőgazdasági termékpiacon közös szervezésének létrehozásáról, és a 922/72/EGK, a 234/79/EK, az 1037/2001/EK és az 1234/2007/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről (HL L 347, 2013.12.20., 671. o.).

⁶² Lásd EUMSZ. 39. cikk (1) bek.

⁶³ A Tanács 1184/2006/EK rendelete (2006. július 24.) az egyes versenyszabályok mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére történő alkalmazásáról (HL L 214, 2006.08.04., 7. o.).

⁶⁴ A Tanács 1184/2006/EK rendelete, 2. cikk

⁶⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/633 irányelve (2019. április 17.) a mezőgazdasági és élelmiszer-ellátási láncban a vállalkozások közötti kapcsolatokban előforduló tisztességtelen piaci gyakorlatokról (HL L 111, 2019.04.25., 59. o.).

⁶⁶ Lásd Csirszki Martin Milán: Tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok a mezőgazdaságban – Az uniós irányelv összevetése a magyar szabályozással, *Magyar jog*, 68 (2021) 3., 156–163. o.

kiskereskedelmi láncoknak) a jelentős piaci erejéből, illetve ezzel összefüggésben a beszállítóknak a vevőktől való gazdasági függőségéből eredeztethetőek. S bár sem az irányelv, sem a Tfmvt. nem említi a jelentős piaci erőt, kétség nélkül állítható, hogy mind az uniós, mind a magyar jogforrás erre a jelenségre adott válaszlépésként született. A magyar törvény, a Tfmvt. viszonylatában ez alátámasztható a Kertv. 7. §-ának (6) bekezdésével, ami kimondja, hogy a Kertv. jelentős piaci erőre vonatkozó általános (a teljes kereskedelmi szektorra vonatkozó) szabályai nem alkalmazhatóak a Tfmvt. hatálya alá tartozó esetekben. Ebből megállapítható, hogy a Tfmvt. – a 'jelentős piaci erő' terminológia használata nélkül is – speciális szabályokat rögzít a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekkel kereskedő, jelentős piaci erővel rendelkező kiskereskedelmi láncok tekintetében. Az irányelv szintén mellőzi a 'jelentős piaci erő' kifejezést, de említést tesz a beszállítóknak a vevőktől való gazdasági függőségi helyzetéről,⁶⁷ valamint három ízben is kimondja, hogy értékelési módja relatív,⁶⁸ azaz csupán az egymással szembenálló (tárgyaló) piaci szereplők viszonyát vizsgálja, amely pedig a jelentős piaci erő sajátja.⁶⁹

Az említett közös piacszerkezési rendelet önálló részben foglalkozik a versenyszabályokkal. Egyrészt eltérést biztosít a mezőgazdasági termelők és társulásaik számára a közös agrárpolitika célkitűzéseinek megvalósítása érdekében,⁷⁰ másrészt privilegizált helyzetet teremt az elismert szakmaközi szervezetek megállapodásai és összehangolt magatartásai vonatkozásában.^{71,72}

E szabályok részletes ismertetése nélkül csupán a kiterjedt szabályozási rendszer érzékeltetése a cél, hiszen látható, hogy az Európai Unióban jelentős figyelmet fordítanak a mezőgazdasági szereplők és mezőgazdasági tevékenységek speciális versenyjogi/versenyszabályozási megítélésére. Ez rendkívül előremutató módon Magyarországon sincsen másképp. Hazánkban ezek mögött egy egészen kiterjedt jogalkalmazási gyakorlat érhető tetten, kiváltképpen gondolva itt Magyarország tekintetében a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal hatáskörébe tartozó, a Tfmvt. tárgyi hatálya alá eső tisztességtelen forgalmazói magatartásokkal kapcsolatos esetekre. Az uniós jogalkalmazás vonatkozásában pedig nem szabad elfelejteni azokat az Európai Bizottsághoz tartozó versenyjogi ügyeket sem, amelyek mezőgazdasági relevanciával bírnak,⁷³ s a fent említett jogforrások valamelyikéhez

⁶⁷ 2019/633 EU irányelv, (9) preambulumbek.

⁶⁸ Tehát nem abszolút, mint a gazdasági erőfölény meglétének vizsgálatánál, amikor a piac egészét kell elemezni ahhoz, hogy eldönthető legyen, hogy a gazdasági erőfölény fennállása megállapítható-e. Az értékelési mód során az irányelv a bevételi határértékek lépcsőzetes meghatározásával jelöli ki a személyi hatályát. Például az irányelv olyan tisztességtelen piaci gyakorlatokra alkalmazandó, amelyek mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek értékesítésével összefüggésben fordulnak elő a 2 millió eurót meg nem haladó éves árbevétellel rendelkező beszállító és a 2 millió eurót meghaladó éves árbevétellel rendelkező vevő között. Lásd: 2019/633 EU irányelv, 1. cikk (2) bek.

⁶⁹ A jelentős piaci erő angol megfelelőjének a *superior bargaining power* tekinthető, amelyet az angol nyelvű szakirodalomban gyakorta neveznek *relative* vagy *relational market power*nek is, azaz relatív vagy viszonylagos piaci erőnek. Lásd: Liyang Hou: Superior bargaining power: the good, the bad and the ugly, *Asia Pacific Law Review*, 27 (2019) 1., 40.

⁷⁰ Közös piacszerkezési rendelet, 209. cikk.

⁷¹ Közös piacszerkezési rendelet, 210. cikk.

⁷² A közös piacszerkezési rendelet állami versenyjogra vonatkozó rendelkezéseit a 211-218. cikkek tartalmazzák.

⁷³ *A francia marhahús piaca kapcsán*: 2003/600/EC: Commission Decision of 2 April 2003 relating to a

kapcsolódnak.

5. Konklúziók

Amint az előzőekből látható, az agrárjognak, illetve a versenyjognak és a versenyszabályozásnak van egy egészen sajátos közös metszete. Azért kerül itt említésre a versenyjog és a versenyszabályozás külön-külön, mert speciális agrárrelevanciájú rendelkezések nemcsak a klasszikus versenyjogi tényállások vonatkozásában érhetőek tetten nemzeti és uniós szinten egyaránt, hanem a kétséges hovatartozású, nem klasszikus versenyjogi, némely szakirodalmi álláspont által csupán versenyszabályozási tényállásnak tekinthető jelentős piaci erő esetében is.

Az agrárjog a szabályozási tárgyköreit illetően a mezőgazdasági termelőre, a mezőgazdasági termékre és élelmiszerre, a mezőgazdasági tevékenységre, a mezőgazdasági üzemre és a vidékre tartalmaz speciális szabályokat. A versenyjog, illetve a versenyszabályozás pedig, ahogy az előző fejezetben bemutatásra került, a gazdasági verseny egyensúlyának megteremtése érdekében lép fel, legyen szó annak vállalati vagy állami oldaláról. Ha e kettőt ötvözzük, akkor láthatóvá válik, hogy a mezőgazdaságban és az élelmiszer-ellátási láncban egyes piaci szereplők (tipikusan a mezőgazdasági termelők, valamint a kis- és középvállalkozások) a gazdasági versenyben kiszolgáltatott piaci helyzetben, egyenlőtlen tárgyalási pozícióban vannak. A mezőgazdaság általános kiszolgáltatottságán túl (gondolva itt például az időjárás tényezőkre) a termelők a gazdasági versenyben is jelentős problémákkal szembesülnek a kedvezőtlen alkupozícióik miatt. Indokolt tehát az általános versenyjogi intervenciót meghaladva egy fokozottabb védelmet biztosító rendszer kiépítése, amely valamelyest mérsékli ezeket a hátrányokat.

Ez a fajta sajátos és a gyengébb fél fokozott védelmét jelentő, valamint az agráriumot, illetve annak szereplőit (pl. a termelőket, termelői szervezeteket) speciálisan kezelő versenyjogi és versenyszabályozási szabályanyag elért egy jelentős számot. Van létjogosultsága egy új jogterület születéséről beszélni, amely a mezőgazdaságra és az élelmiszer-ellátási láncra vonatkozó speciális versenyszabályokat öleli fel. Ez a jogterület pedig az agrár-versenyjog, amely hasonlóan az agrárjoghoz, a mezőgazdaság és az élelmiszerlánc viszonylatában

proceeding pursuant to Article 81 of the EC Treaty (Case COMP/C.38.279/F3 — French beef). *A francia sörpiac kapcsán*: 2005/503/EC: Commission Decision of 29 September 2004 relating to a proceeding under Article 81 of the EC Treaty (Case COMP/C.37.750/B2 — Brasseries Kronenbourg — Brasseries Heineken). *Az olasz nyersdohány piaca kapcsán*: 2006/901/EC: Commission Decision of 20 October 2005 relating to a proceeding under Article 81(1) of the EC Treaty (Case COMP/C.38.281/B.2 — Raw tobacco Italy). *A banánpiac kapcsán*: Commission Decision of 15 October 2008 relating to a proceeding under Article 81 of the EC Treaty (Case COMP/39188 — Bananas). *Az egzotikus gyümölcsök piaca kapcsán*: Commission Decision of 12 October 2011 (COMP/39482 — Exotic Fruit (Bananas)). *A tengeri rákok piaca kapcsán*: Commission Decision of 27 November 2013 (AT.39633 — Shrimps). *A spanyol nyersdohány piaca kapcsán*: Commission Decision of 16 June 2017 amending Decision C(2004) 4030 (final) of 20 October 2004 relating to a proceeding under Article 81(1) of the EC Treaty (COMP/38.238 — Raw Tobacco — Spain). *A sörpiac kapcsán*: Commission Decision of 13 May 2019 relating to a proceeding under Article 102 of the Treaty on the Functioning of the European Union (the Treaty) (AT.40134 — AB InBev beer trade restrictions).

állapít meg speciális szabályokat, ezáltal mérsékelve a gazdasági versenyben a mezőgazdaság és élelmiszer-ellátási lánc bizonyos szereplőinek kedvezőtlen piaci pozícióit.

Az 'agrár-versenyjog' kifejezésben a –versenyjog utótag egyaránt magában foglalja (a) a klasszikus versenyjogi tényállásokhoz kapcsolódó speciális agrár- és élelmiszerrelevanciájú rendelkezéseket, (b) az egyes szakirodalmi álláspontok által pusztán versenyszabályozásként aposztrofálható, német jogforrási szinten azonban versenyjoginak tekinthető jelentős piaci erőre vonatkozó speciális rendelkezéseket, továbbá (c) az ebben a tanulmányban nem tárgyalt, a mezőgazdasághoz és az élelmiszer-ellátási láncához kapcsolódó állami támogatásokat is. *Az agrár-versenyjog alatt – ezek alapján – azokat a (vállalati és állami) versenyszabályokat értjük, amelyek agrárpolitikai célkitűzések megvalósítására hivatottak.* Ez a definíció egyrészt megfelel az agrárjog tömör instrumentális meghatározásának, hiszen az agrár-versenyjogban szintén megjelennek az agrárpolitikai célkitűzések, s ez független attól, hogy a versenyt szabályozó rendelkezésekről beszélünk. Másrészt pedig figyelembe veszi a versenyjog és a versenyszabályozás tartalmát, s a két jogág szabályainak halmazából kialakít egy közös metszetet, amely sajátos tulajdonságokkal rendelkezik.

A versenyjog dichotómiájából kiindulva az agrár-versenyjog jogterületén belül is érdemes egy distinkciót tenni, amely a közjogi és a magánjogi jellegű szabályok elkülönítését jelenti. A közjogi agrár-versenyjogi szabályok a mezőgazdasági szereplők részére nyújtott állami támogatásokat, valamint ezek feltételrendszerét foglalja magában. Itt beszélhetünk nemzeti szintű és uniós szintű támogatásokról, esetleg ezek vegyes változatáról, tehát a joganyag is egyrészt nemzeti, másrészt uniós szinten meghatározott, harmadrészt pedig ezt a közjogi területet erőteljesen szabályozza a WTO is. Ezzel szemben, a magánjogi agrár-versenyjogi szabályok a mezőgazdasági termelők, illetve társulásaik kedvezőbb versenyjogi megítélését, továbbá fokozott védelmét célozzák az erősebb piaci szereplőkkel szemben. Ahogy már említésre került, a magyar jogalkotó 2009-től elkülönülten szabályozza a Tfmvt. által a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek beszállítójával szemben alkalmazott tisztességtelen forgalmazói magatartásokat, s ehhez kapcsolódóan komplex eljárásrendet dolgozott ki. Az Unió pusztán 2019-ben fogadott el egy irányelvet minimumharmonizáció formájában a mezőgazdasági és élelmiszer-ellátási láncban előforduló tisztességtelen piaci gyakorlatokról, amely valamelyest – a minimumharmonizáció eszközével – egységesíteni próbálná az eltérő nemzeti szabályozásokat, amely ezáltal hozzájárulhatna a belső piac hatékonyabb működéséhez. Fontos még megjegyezni a Tanács 1184/2006/EK rendeletét, amely kedvezményeket biztosít a termelőknek, termelői szervezeteknek az egyes versenyszabályok mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére történő alkalmazása kapcsán. Ezekon túlmenően is lehetne említeni számos olyan, a mezőgazdaságra vonatkozó speciális rendelkezést, amelyek elvételre jelennek meg a különböző jogforrásokban, s amelyeknek vázlatos ismertetése fentebb már megtörtént. A mezőgazdaság speciálisként történő kezelése az uniós jogalkalmazásban is tetten érhető.

A mezőgazdaságra és élelmiszer-ellátási láncra vonatkozó speciális versenyjogi és

versenyszabályozási rendelkezések száma jelentős, s egyre bővülő jogterület, amelynek rendszerbe foglalását és dogmatikai megalapozását el kell végeznie a jogtudománynak. A mezőgazdaságban és élelmiszer-ellátási láncban előforduló tisztességtelen piaci gyakorlatok két jogág, mégpedig az agrárjog és a versenyjog metszetében helyezkednek el. Ezen belül is az agrár-versenyjog magánjogi szabályanyagát gyarapítják, amelyre speciális nézőpontból ezidáig kevesen tekintettek. Nincs ezzel így az agrár-versenyjog közjogi része, hiszen az agrártámogatások jogtudományi szempontú szakirodalma szinte végláthatatlan, s gyorsan változó mivolta miatt folyamatosan jelennek meg újabb és újabb munkák.

Összességében az mondható el, hogy az agrár-versenyjog jogterülete kétszeresen kettős meghatározottságú: egyrészt a jogterület közjogi és magánjogi jogforrásokban is bővelkedik, másrészt pedig agrárjogi és versenyjogi szemléletmódot is igényel. E jogterület nem tárható fel az agráriumra vonatkozó speciális jogszabályhalmaz ismerete nélkül, de nem tárható fel a versenyjogi szabályozást jellemző nézőpont nélkül sem. A kettőt ötvözni kell, s nem szabad figyelmen kívül hagyni sem a mögötte meghúzódó agrárpolitikai, sem a versenypolitikai célkitűzéseket. Bár a jogterület erősen szabályozott az uniós jogi aktusok által mind közjogi, mind magánjogi részében, de a nemzeti érdekeket kifejezésre juttató nemzeti szabályozást sem szabad elengednünk, hiszen bár a belső piacon megvalósuló gazdasági verseny uniós szintű érdeknek tekinthető, de a magyar mezőgazdasági termelőket a nemzeti érdekek mentén fokozott mértékben kell támogatni. E kettő összehangolása nem könnyű feladat.

Végezetül elmondható még, hogy a magánjogi jellegű agrár-versenyjogi szabályok híven tükrözik az agrárjog, s a mögötte meghúzódó agrárpolitikai célkitűzések dinamikus változását, mint például azt, hogy a mezőgazdasági termelők fokozott versenyjogi védelme újult erőre kapott, s így új agrárjogi jogforrások jelennek meg. Ezeket a jogtudománynak fel kell dolgoznia és elemeznie kell. S bár az agrár-versenyjog jogterülete esetében helyet kap a versenyjogi megközelítés is, a dominánsnak az agrárvonalat kell tekinteni, s így a dogmatikai megalapozás is sokkal inkább az agrárjoggal, mint a versenyjoggal foglalkozó szakemberekre marad. Ez a feltevés ugyanakkor nem egyéni vélemény, hiszen ahogy a bevezetésben is említésre került, az uniós joganyagból is kiolvasható, hogy „a Szerződésben meghatározott versenyszabályoknak a mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére való alkalmazása a közös agrárpolitika kérdéskörébe tartozik.”⁷⁴

Magyar szemmel nézve a magánjogi agrár-versenyjogi szabályok tehát az agrárjoggal foglalkozó szakemberek számára egy nemzeti és uniós szinten is egyre inkább kiforrottabb joganyagként jelennek meg, amelyek mellé beillesztve a közjogi jellegű agrártámogatások szabályait, egy kétszeresen kettős meghatározottságú, komplex szemléletmódot igénylő jogterülettel találkozhatunk.

⁷⁴ A Tanács 1184/2006/EK rendelete, Preambulum (2) bek.

Fogyasztóvédelmi szempontok a szellemi alkotások területén*

Szilágyi Gábor**

Napjainkban a fogyasztóvédelem egyes kérdései egyre inkább előtérbe kerülnek. E jogterület közel fél évszázados története alatt kiemelt figyelemnek örvendhet. Jelen írásban arra törekedtem, hogy egy első olvasásra idegennek tűnő szempontból, a szellemi alkotások jogának perspektívájából világítsam meg az egyes fogyasztóvédelmi relációkat. A jogintézmények jellegénél fogva erősebb kapcsolat iparjogvédelmi instrumentumok esetén merül majd fel. Azonban, mint azt majd láthatjuk, számos kapcsolódási pont fedezhető fel a két jogterület között direkt és indirekt módon, az egyes szakágazati célok eltérő mivolta ellenére is. Összességében pedig elmondható, hogy bizonyos felmerülő kérdésekre a kétjogterület komplementer jelleggel képes választ adni, a szellemi alkotások jogának egyes szabályai pedig szerepet vállalnak a fogyasztók védelmében is.

Kulcsszavak: szellemi alkotások, fogyasztóvédelem, iparjogvédelem, szerzői jog

Consumer protection aspects of intellectual works

Nowadays, some aspects of consumer protection are coming to the fore. Throughout its nearly half-century-long history, this area of law has enjoyed special attention. In this paper, I tried to shed light on particular consumer protection relations from a perspective that seems foreign to first reading, that is, from the perspective of intellectual property law. Due to the nature of legal institutions, a stronger relationship will emerge in the case of industrial property instruments. However, as we will see, a number of points of connection between the two areas of law can be discovered in a direct and indirect way, despite the different nature of the particular sectoral objectives. Overall, it can be said that the two areas of law are able to provide answers to certain emerging issues in a complementary manner, and certain rules of intellectual property law also play a role in consumer protection.

Keywords: intellectual property, IP rights, consumer protection, industrial property protection, copyright protection

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.946

1. Bevezetés

A szellemi alkotások joga és a fogyasztóvédelem területe első gondolataink szerint két egymástól elkülönült jogterület, amelynek nem is igazán vannak közös metszéspontjai. Ha kicsit közelebbről szemügyre vesszük, azonban ezt a két

* A tanulmányt a szerző Prof. Dr. Tattay Levente emlékére ajánlja. Professzor úr egyszemélyben volt kimagasló szaktudású elme, motiváló tanító, és nagyszerű ember. Emléke, örökre szívünkben él. A tanulmány megírása az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

** PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

területet máris találkozhatunk néhány hasonlósággal, és minél tovább vizsgáljuk őket, annál több közös elemet fedezhetünk fel közöttük.

A magyar jogirodalomban korábban a fogyasztóvédelem és az iparjogvédelem – illetve annak egyes oltalmi formái – közötti kapcsolatok rendszerével Bognár Istvánné, Lontai Endre, Vida Sándor, Tattay Levente, Gödölle István és Csécsy György alkotott. A fogyasztóvédelem és a szerzői jog kapcsolatával pedig a felsorolt szerzők érintőlegesen, vagy önállóan értekeztek. Míg Kiss Tibor pedig az egyes kérdéseivel foglalkozott. A nemzetközi irodalmat vizsgálva pedig mindenképp említést érdemel, hogy a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) 1983-ban nagy tanulmányt jelentetett meg az ipari tulajdon szerepéről a fogyasztóvédelemben. Külön büszkeségre ad okot a fent említett tanulmány, mivel Bogsch Árpád WIPO elnöksége alatt készült el, és az Ő köszöntő szavaival kezdődően olvashatjuk azt.¹ Jelen tanulmányban egy ízelítőt kívánok bemutatni a kedves olvasónak, amely megvilágítja ennek a két önmagában is nagyon érdekes és értékes jogterületnek az egyes összefüggéseit. Mind két jogterület közös jellemzője, hogy igencsak heterogén, sajátos jogi tárgya van és igen komplex ismeretanyaga. Az írásomban alapvetően összehasonlító és elemző módszerek alkalmazásával igyekszem az egyes hasonlóságokat, eltéréseket és kapcsolatokat bemutatni. A tanulmány a „Fogyasztóvédelemi szempontok a szellemi alkotások területén” címet kapta, mivel a legfontosabb ismérvek mind az iparjogvédelem, mind a szerzői jog területén érvényesülnek, azonban az eredmények bemutatására legfőképpen az iparjogvédelem szempontjából teszek kísérletet.

2. Történeti áttekintés

A szellemi alkotások történeti elemzéséhez célszerű megkülönböztetni e jogterületet a két nagy ismert csoportja szerint szerzői jogra és iparjogvédelemre. A következőkben, nagyvonalakban szeretném bemutatni a szellemi alkotások jogának; azt követően pedig a fogyasztóvédelemnek a történelmi fejlődését, hogy ezzel is rávilágítsak a kettő között fennálló kapcsolatok és különbözőségek rendszerére.

A szerzői jogi kialakulását három tényező együttes hatásaként írhatjuk le. Ezek közül az első a könyvnyomtatás technikájának feltalálása, amely mint technikai ok, hozta létre a szellemi alkotások megóvásának a szükségességét. A második megemlítendő tényező az individualizmus, mint eszmetörténet megjelenése. A középkor művészetét az anonimitás jellemezte, viszont a reneszánsz korszakában az ember, mint szellemi egyéniség talált újra magára, és a korszakot is ez jellemezte. A művészek itt már arra törekedtek, hogy nevüket minél szélesebb körben megismerjék – mai szóhasználattal élve a koruk „celeb” hírességei legyenek – és, hogy híruk megmaradjon. Ezt a fajta törekvést nevezhetjük az alanyi oldalnak a szerzői jog kialakulást vizsgálva. A harmadik tényező csoportba a társadalmi igényt kell sorolni, amely az emberektől eredt és azt kívánta, hogy szellemi alkotások „tulajdonosai” lehessenek. Igaz ez utóbbi csak az elmúlt két évszázad jellemzőjeként

¹ WIPO: *The role of industrial property in the protection of consumers*. World Intellectual Property Organization, Genf, 1983, 3. o.

jelent meg. E csoportot nevezhetjük, az ún. fogyasztói tényezőnek. A folyamatosan növekedő kereslet a szerzői művek iránt indukálta azt az igényt, hogy a vagyoni jellegű védelem is szükségessé vált a szellemi megbecsülés mellett.² Az első magyar szerzői jogi törvényünk az 1884. évi XVI. törvény volt, amely hatályát már a megjelent művekre is kiterjesztette. Korszerű szabályozásnak ugyan nem volt mondható, mivel alapját a régebbi német törvény képezte, illetve megalkotásakor már folyamatban volt a Berni Uniók Egyezmény szövegezése, amelyre a magyar szabályozásra nem volt tekintettel.³

Az iparjogvédelem közvetett története kapcsán érdemes az egyetemes fejlődéstörténet tekintetében először a titokban tartásra gondolni, amelyet később, vagyis a XIV-XV. századtól a privilégiumok, kiváltságok adományozása váltott fel. Ezek ugyan nem tekinthetők iparjogvédelemnek, mert itt valójában csak monopóliumok biztosításáról volt szó. Általános jellemző, hogy az ókorban és a középkorban a szellemi alkotásokkal kapcsolatos társadalmi viszonyok a jog keretein kívül rekedtek.⁴ Ezeket a monopóliumokat követték a jelenlegi iparjogvédelmi rendszerek közvetlen elődei, vagyis amikor az államok erre irányuló közvetlen törvényhozási aktusairól beszélünk, amelyben a törvényi feltételek megléte esetén bárki oltalomban részesülhet, és nem arról, amikor az uralkodó kegye a szabadalom megadása.⁵ Az egyetemes jogfejlődést vizsgálva számos fontos eredmény lenne kiemelhető, de az írás témájára tekintettel ezek közül külön elemeket nem nevesítenék. Magyarországon az első szabadalmi törvényt⁶ közel 126 éve 1895-ben hirdették ki, és több mint 70 évig szabályozta a szabadalmi jogot.

A modern értelemben vett fogyasztóvédelmi szabályozások kialakulásáig az út hosszan vezetett és az alapvető fogyasztói jogok, és védendő értékek deklarálásával vált felgyorsulttá. 1962-ben John Fitzgerald Kennedy az Amerikai Egyesült Államok 35. elnöke négy alapvető fogyasztó jog elfogadását kérte: biztonsághoz való jog, információhoz való jog, választáshoz való jog, jogorvoslathoz való jog.⁷ Ezen felsorolt alapjogokat gyakorlatilag minden fontosabb fogyasztóvédelemmel foglalkozó nemzetközi szervezet elismerte, vagy tevékenységét ezen alapelvek köré építette. Az Európai Unió is kiemelt szerepet szentel a fogyasztóvédelmi jogi szabályozásnak, azok érvényesülésének, és ennek megfelelően öt fogyasztói alapjogot ismer el a következők szerint: a fogyasztók egészségének és biztonságának védelme; a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelme; a fogyasztói jogról való tájékoztatás és azok oktatása; jogorvoslathoz való jog; illetve jog a fogyasztói érdekek képviseléséhez, fogyasztói részvétellel.⁸

² NÓTÁRI TAMÁS: *A magyar szerzői jog fejlődése*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010, 9. o.

³ LEGEZA DÉNES (szerk.): *Szerzői jog mindenkinek*. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Budapest 2017, 35-36. o.

⁴ LONTAI ENDRE, FALUDI GÁBOR, GYERTYÁNFY PÉTER, VÉKÁS GUSZTÁV: *Magyar Polgári jog, Szellemi Alkotások Joga*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004, 13. o.

⁵ PAPP LÁSZLÓ: *A szabadalmi jogvédelem történeti perspektívái*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015, 15-22. o.

⁶ 1895. évi XXXVII. törvénycikk a találmányi szabadalmakról

⁷ LUSH MARY; HINTON VAL: "*Consumer Bill of Rights*" Burton S. Kalisk (szerk.). *Encyclopedia of business and finance* (2. kiadás) Thomson/Gale. Detroit, 2007. 214-225 o.

⁸ SZIKORA VERONIKA (szerk.): *Vásárolok, tehát vagyok!* Jurecon Kft, Debrecen, 2011, 6. o.

HAJNAL ZSOLT: *Fogyasztói alapjogok a hatályos magyar jogi szabályozás és az európai uniós fejlődési*

Napjainkban a fogyasztóvédelmi jogot a különböző polgári jogi, büntetőjogi és közigazgatási jogi szabályok együttesét értjük, amely szabályait a fogyasztók védelmének szempontja foglalja egységbe.⁹ A fogyasztóvédelemről szóló törvény¹⁰ (továbbiakban Fgytv.) kidolgozása és hatálybalépése nagy előrelépést jelentett az egyes gyakran felmerülő kérdések tisztázásában. A fogyasztóvédelem tehát egy interdiszciplináris jogterület¹¹, amelynek a kialakulásában a tömegtermelés és a kereskedelmi ügyletek tömeges számban történő elterjedése volt meghatározó. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a gazdasági – akaratérvényesítési képesség-egyensúly felborult a fogyasztó és a másik szerződő fél/ vállalkozás között.¹²

3. Elméleti megalapozás

Mint már arra a korábbi részben utaltam a szellemi alkotások modern értelemben vett jogi védelmének gyökerei a XVIII. század végéről származnak. Ebben az időszakban jöttek létre relatíve gyorsan fejlődő módon, az egyes szellemi alkotásokhoz kapcsolódó jogi védelmi lehetőségek. A modern értelemben vett fogyasztóvédelmi jog kialakulása azonban, csak évszázadokkal későbbre datálható. A jogterületek fejlődése közötti eltérés szükség képpen indukálja a szellemi alkotások jogának és a fogyasztóvédelmi jog elméleti alapjainak összevetését is.

A szellemi alkotások jogi természete alapján alapvetően háromfajta elméletet különböztethetünk meg a következők szerint; vagyoni elmélet, személyiségi elmélet, valamint a vagyoni és személyiségi elméleteket összehangoló elméletek.¹³

Első körben a vagyoni elméletek bemutatását tenném meg. Ebben a csoportban jelenik meg egyrészt a tulajdon elmélet, amely az angolszász ipari tulajdon, illetve a XVIII. sz. végi francia szerzői jogi és szabadalmi törvénykezés alapját jelentette. A tulajdoni elmélet alapján az ember új és eredeti gondolatán épp olyan tulajdonjog keletkezhet, mint a fizikai dolgokon, ezt pedig a felvilágosodás természetjogi filozófiájára alapozza. Modern értelemben az elmélet tovább élése pedig a szellemi alkotások és a tulajdonjog tárgyát képző dolgok közötti azon hasonlóság, hogy jogi védelmüket ugyanolyan abszolút szerkezetű és negatív tartalmú jogviszonyok

tendenciák tükrében. Debreceni Jogi Műhely, Debrecen, 2009, 12.

SZIKORA VERONIKA: *A fogyasztóvédelmi jog történeti kialakulása Európában, különös tekintettel a magánjog-egységesítési folyamatokra.* Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - európai kitekintéssel, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen, 2010, 19-30.

SZIKORA VERONIKA: *A fogyasztóvédelem fejlődése Magyarországon.* Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - európai kitekintéssel, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen, 2010, 31-38.

⁹ LAMM VANDA, PESCHKA VILMOS: *Jogi lexikon.* KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 1999, 211. o. TÖRÖK ÉVA: *Az európai szerződési jog fejlődésének tendenciái.* Debreceni Jogi Műhely, Debrecen, 2011.

¹⁰ 1997. évi CLV. törvény a fogyasztóvédelemről

¹¹ TATTAY LEVENTE: *Közvetlen fogyasztóvédelmi előírások a szellemi alkotások jogában.* Jogtudományi Közlöny, 2005, 6. szám, 295. o.

¹² KISS TIBOR: *A szerzői jog szankciórendszere fogyasztóvédelmi aspektusból.* Szikora Veronika (szerk.) A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban, DE-ÁJK, FOME, Debrecen, 2007, 93. o.

¹³ CSÉCSY GYÖRGY: *Szellemi alkotások joga.* Novotni kiadó, Miskolc, 2002, 17-20. o.

TATTAY LEVENTE, POGÁCSÁS ANETT, UJHELYI DÁVID: *Szellemi alkotások joga.* Pázmány Press, Budapest, 2020.

alapján valósítják meg. Etimológiai szempontból ezt igazolják a témában jól elterjedt szellemi tulajdon, vagy ipari tulajdon kifejezések. Másrészről a vagyoni elméletek csoportjának a része az immateriális javak elmélete. Ezen elmélet létrejötté Kohlernek¹⁴ köszönhető, aki álláspontja szerint a tulajdoni elmélet nem alkalmazható a kizárólag vagyoni természetű javakra. A szellemi alkotások specifikumjának tartja, hogy a fizikai dolgoktól eltérnek, és megkülönböztethetők, és így olyan eszmei javakat fejeznek ki amelyekben vagyoni jogok jönnek létre. Ezek alapján pedig ezek a tulajdonjogtól eltérő –igaz hasonlóságokat mutató- egyedi és sajátos csoportjai a jogviszonyoknak. A vagyoni elméletek harmadik alcsoportja az Elster nevével fémjelzett versenyjogi elmélet. Ezen elmélet alapján nem az oltalom önmaga kerül fókuszba, hanem azok felhasználása és hasznosítása. Ontológiai alapjuk a gazdasági szerepükből fakad, és így funkciójukat is versenyjogi –szabad versenyt korlátozó- szerepükből kell megítélni.

Második csoportba az Otto von Gierke nevével fémjelzett személyiségi jogi elméletet sorolhatjuk amely filozófiai alapjait Immanuel Kant fektette le, aki szerint a szerzői jog a „legszemélyesebb” jog. Gierke elméletében a szellemi alkotások jogi védelme a személyiségi jogok körében tekinti megvalósíthatónak. Úgy gondolta, hogy a szellemi termék manifesztációja során ugyan egy önálló dolog jön létre, de az mégis az alkotó személyiségének elidegeníthetetlen és elválaszthatatlan része marad.¹⁵ Erre utal művében a következők szerint: „egy szellemi alkotás, amely individualizálása által elkülönült állagot és külső megjelenésének fixálása által önálló, független létet és a milyensége által, mint testetlen alkotás önálló értéket nyer.”¹⁶

A harmadik egyben utolsó elméleti csoport a szellemi alkotások védelme esetében a kombinációs elméletek csoportja, amelyben Eugen Ulmer monista elméletét helyezném fókuszba, ahol a szerző a személyiségi és vagyoni jogosítványok szét nem választható kapcsolatát deklarálja a szerzői jog területén.¹⁷

Kiemelést érdemel Bobrovsky Jenő álláspontja, amely szerint a korábbiakban bemutatott elméletek csak egy-egy dimenzióját mutatják be a jogterületnek, így pedig nem egymást kizáró hanem egymást kiegészítő viszony írható le közöttük.¹⁸

A fogyasztóvédelmi tárgyú szabályozásokat a céljuk szerint és a szabályozási módszerek szerint is két-két csoportra oszthatjuk. A célját tekintve beszélhetünk egyrészt a protekcionista szemléletről ahol a fogyasztók védelmét szigorúbb jogi szabályozással akarják megvalósítani, mivel a fogyasztókra, mint a szabad piac áldozataira tekintenek. Illetve megemlíthetjük a „Bourgoignie-féle” modellt ahol nem a védelemre, hanem a fogyasztók megfelelő oktatására, tájékoztatására és a

¹⁴ KOHLER JOSEF: *Deutsches Patentrecht systematisch bearbeitet unter vergleichender Berücksichtigung des französischen Patentrechts*. Neudr. d. Ausg, Bensheimer, 1878, 8-19. o.

¹⁵ JAKAB ÉVA: *Szerzők, kiadók, kalózok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017.

¹⁶ OTTO VON GIERKE: *Deutsches Privatrecht I*. Duncker & Humblot, Lipcse, 1895.

„ein Geisteswerk, das kraft seiner Individualisierung einen gesonderten Bestand, kraft seiner äußerlichen Fixierung ein unabhängiges Dasein und kraft seiner Beschaffenheit als un Leibliches Gut einen selbständigen Wert hat.” ford.: Jakab: i.m.

¹⁷ ULMER EUGEN: *Urheber- und Verlagsrecht (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft)*. 3. Springer-Verlag Berlin Heidelberg, Berlin, 1960, 23-29. o.

¹⁸ BOBROVSKY JENŐ: *Iparjogvédelem és csúcstechnika*. Országos Találmányi Hivatal, Budapest, 1995.

jogorvoslati jog illetve a jogi garanciák kiépítésére kerül a hangsúly.¹⁹

A szabályozás módszerei tekintetében, -vagyis, hogy a fogyasztó védelmének milyen körben és intenzitással kell megvalósulni- szintén kétféle modell alakult ki, mint már említettem. Az elméleti vita háttérében a polgári jog kötelmi részének alapelveiből a szerződési szabadság és a magánautonómia elveinek eseti összeütközése található. Az információs modell a liberális közgazdaságtudomány elméletének művelői között jelenik meg. A szerződési szabadsági alapelveire építve a szabályozás kialakításkor a gyengébb fél védelmét hivatott intézkedésekkel csak a lehető legkisebb mértékben avatkozhat be a szerződéses jogviszonyba. A modell alapja arra épül, hogy a fogyasztó és a gazdálkodó között információs egyensúly eltolódás – aszimmetria – lép fel, vagyis egy olyan „információs csapdán” alapul, amely szerint a fogyasztó nem rendelkezik azokkal az ismeretekkel, amelyek alapján megalapozott döntést hozhatna. Az Európai Bíróság több ítéletében²⁰ is az információs modellre alapította álláspontját.

A második modell a szociális minta modell nevet viseli. Abból az alapvetésből indul ki, hogy az információs garanciák nem elégségesek a fogyasztók megfelelő védelme érdekében. Mind az elállási jogok, mind pedig a szerződés semmisségének lehetősége, mint jogkövetkezmény már egy meglévő szerződésbe avatkozik be, ellentétben az információs modellel ahol megelőzte a tájékoztatás a szerződés létrejöttét.²¹

Összegezve a fogyasztóvédelmi jog, és a szellemi alkotások jogának elvi megközelítéseit jól látható, hogy ebben a tekintetben a kettő egymással nem korrelál. A szellemi alkotások joga elméleti háttérében a magánjogi jellegű elvi megközelítések húzódnak meg kifejezetten a személyiségi jog, és a tulajdonjog fókuszba helyezésével. Amíg a fogyasztóvédelmi jog elvi megalapozásában inkább közjogias jegyeket figyelhetünk meg, úgy, mint az állami szerepvállalás akár a tájékoztatási akár pedig a későbbi reparációs beavatkozások során.

4. Szellemi alkotások és fogyasztóvédelem

Az első kérdés, amit tisztáznunk kell, hogy kit is tekintünk, fogyasztónak. Ezt megválaszolhatjuk közgazdasági és jogi szempontból is. Ha tágabb értelemben szeretnénk ezt a fogalmat meghatározni az előbbi, vagyis közgazdasági szempontból történő fogalom meghatározásra kell elsődlegesen gondolnunk. Egész pontosan a mikroökonómia területén érhetjük tetten, ahol fogyasztónak az egyes háztartásokat illetve vállalkozásokat értjük, és az ő piaci magatartásukat, döntéseiket és részpiaci ismérveiket elemezzük. Ezekhez bonyolult és szerteágazó, egymással sok esetben

¹⁹FAZEKAS JUDIT: *Fogyasztóvédelmi jog*, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2007.

Lásd még: SZIKORA VERONIKA, HAJNAL ZSOLT: *A fogyasztóvédelem kialakulása, célja és alapvető intézményei*. Jóó Imre, Morvai Gábor (szerk.) Fogyasztóvédelmi ismeretek, Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen, 2010, 26-28. o.

²⁰Estée Lauder Cosmetics GmbH, Co. OHG v. Lancaster Group GmbH (C-220/98), Mars ügy (C-479/93)

²¹HAJNAL ZSOLT, SZIKORA VERONIKA: *Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - Európai kitekintéssel*. SzikoraVeronika (szerk.) Fogyasztóvédők Magyarországi Egyesülete, Debrecen, 2010, 15-16. o.

szoros korrelációt mutató gazdasági tevékenységek sora kapcsolódik. Szűkebb értelemben, az utóbbi esetben, vagyis jogi szempontból történő fogalom meghatározásra kell, gondoljunk. A jogtudomány és a gyakorlat napjainkra jól kimunkálta a fogyasztó fogalmát, bár ez a fogalom nem egységes, az ágazati törvényekben eltér. A leginkább ismert fogyasztói fogalmakból nézzünk meg párat a következőkben.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) a fogyasztó fogalmát az értelmező rendelkezésekben határozza meg: „*fogyasztónak minősül a szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körén kívül eljáró természetes személy*”.²²

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvényben (Fgytv.) a következő szerint került meghatározásra; „Az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személy, aki árut vesz, rendel, kap, használ, igénybe vesz vagy az áruval kapcsolatos kereskedelmi kommunikáció, ajánlat címzettje...”²³

Érdeemes a területet a modern gazdasági viszonyoknak megfelelően egy szélesebb spektrumú szemüvegen keresztül vizsgálni, és végiggondolni a digitalizáció és a fogyasztóvédelem kapcsolatát is²⁴ ezekben az esetekben, ugyan ez is számos újszerű kihívást indukálhat a szellemi alkotások fogyasztóvédelmi relációjában is.

Amennyiben relációkat szeretnénk megismerni a szellemi alkotások joga, és a fogyasztóvédelem között lehetőségünk nyílik azok tipizálására közvetett és közvetlen kapcsolati viszonyuk alapján.²⁵ Közvetett fogyasztóvédelmi célú előírások a szellemi alkotások jogában többféleképpen is felmerülhetnek. Gondoljunk, itt a szerzők által létrehozott művek nagytömegű információ továbbítására, úgy, mint a számítógépes adattárakra, vagy az iparjogvédelem esetében az árujelzőkre.²⁶ Elvárás, hogy ezek az információk pontosak legyenek, és ne tévesszék meg a fogyasztót. A névfeltüntetés jogának akár a szabadalmi, akár a szerzői jogban, fontos szerepe lesz ahol e személyiségvédő előírásnak fogyasztóvédelmi szerepe is van. Egy jól ismert feltaláló, vagy szerző nevének megjelenése árfelhajtó hatású, és a szabadalom hasznosítója vagy a szerzői mű felhasználója számára kiemelt jelentőséggel bír.²⁷

Közvetlenül fogyasztóvédelmi célú előírások csoportjába tartozik pedig a fogyasztók megtévesztésének a tilalma a védjegyek, valamint a földrajzi árujelzők és a formatervezési minták esetében. „A közvetlen fogyasztóvédelmi funkció annak a következménye, hogy az iparjogvédelemhez tartozó tárgyak – piacbefolyásoló hatásuk következtében – közvetlen kapcsolatba kerülnek a fogyasztókkal.” Ebben a csoportban merülnek fel a fogyasztók közvetlen tájékoztatását szolgáló előírások,

²² Ptk. 8:1. § (1) bek.

²³ Fgytv. 2. §

Hajnal, Szikora: Magyar fogyasztóvédelmi magánjog - Európai kitekintéssel 15-19. o.

²⁴ BARTA JUDIT: *Az EU által meghirdetett digitális forradalom hatása a kereskedelmi jog egyes területein: szerződéses, fogyasztóvédelem, gazdasági verseny, gazdasági társaságok.* Miskolci Jogi Szemle 3. sz., 2020, 16-21. o.

²⁵ TATTAY: *Közvetlen fogyasztóvédelmi előírások a szellemi alkotások jogában* 296. o.

²⁶ LONTAI ENDRE: *Fogyasztóvédelmi aspektusok az iparjogvédelem területén.* Állam- és Jogtudomány, 1979, 3. szám, 425-453. o.

²⁷ Tattay Levente: *Szellemi alkotások a fogyasztóvédelemben.* Cégvezetés, 2003, 11. évf. 1. szám, 37. o.

úgy, mint a szellemi alkotások jogosulatlan felhasználásának – generális – tilalma, illetve az árujelzők minőségtanúsítására vonatkozó szabályok is.²⁸

Elmondható, hogy ugyan az egyes területi sajátosságai mellett, a szellemi alkotások joga a nemzetközi magánjog egyik leginkább unifikált területe, azonban a jogterület természete meg is követeli azt a hatékony oltalmak és az igényérvényesítés lehetősége végett. Napjainkban egyre nagyobb szerepet kap a nemzetközi fogyasztóvédelem is, amely a szellemi alkotásokhoz hasonlóan specialitásai révén illetve a piacok globalizációja miatt napi szintű kérdéseket vet fel. Mind a két jogterületről pedig elmondható ezáltal, hogy az áruk és szolgáltatások egyre inkább mutakozó határon átnyúló jellege miatt a nemzetközi szintű szabályozás kínál hatékony alternatívákat.

5. Fogyasztóvédelem a szerzői jogban

A szellemi alkotások jogának a rendszerében vizsgálva a szerzői jog, és a fogyasztóvédelem kapcsolatát elmondhatjuk, hogy a közöttük fennálló kapcsolat nem olyan szoros illetve közvetlen, mint majd a későbbiekben olvasható iparjogvédelmi instrumentumok – kiváltképpen a védjegyjog vagy a földrajzi árujelzők, illetve szabadalmak – között.

A szerzői jogi törvény²⁹ preambulumban már utalást figyelhetünk meg arra vonatkozóan, hogy a jogalkotó a törvényi szabályozással törekszik egyensúlyi helyzetet teremteni, illetve fenntartani a szerző és más jogosultak között, valamint a felhasználók és a széleskörű közönség érdekei között – ahogy azt Kiss Tibor írja.³⁰

A fogyasztó és vállalkozás között létrejövő egyensúlyt megbontó állapot a szerzői jog tekintetében a szerzők kiszolgáltatott helyzete, és fogyasztói minősége a szerzői művek létrehozására irányuló jogviszonyban jelenik meg elsőként. A konkrét példa ebben a körben ott merülhet fel, amikor a szerző egy konkrét jövőben megalkotandó műre vonatkozó kiadói szerződés esetén, szemben áll majd egy nagyobb szervezettel, vagyis a kiadóval, vagy film előállító vállalattal. Az utóbbiak – vagyis az ún. professzionális felek – igényüket jelentősen rá tudják kényszeríteni a náluk jóval inkább kiszolgáltatott helyzetben lévő szerzőkre – vélekedik róla Csécsy György.³¹

Kétségtelen azonban, hogy a szerző nem tekinthető közvetlenül a fogyasztóvédelmi szempontból védendő alanynak, ugyanis az mind a Ptk. mind a Fgytv. fogyasztó fogalmával formálisan ütközik. Megjelennek viszont olyan normák a szerzői jogi törvényben amelyek a szerzők kiszolgáltatott helyzetét igyekeznek javítani. Ide sorolhatók példaként a felhasználási szerződések értelmezésére, vagy a közös jogkezelésre vonatkozó szabályok. Amelyek részbeni hasonlósága révén, bizonyos szerzők közvetett fogyasztóvédelmi célzatú szabályoknak jelölnek.

²⁸ Uo. 38. o.

²⁹ 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról

³⁰ Kiss: i.m. 94-95. o.

³¹ CSÉCSY GYÖRGY: *A szellemi alkotások jogának fogyasztóvédelmi aspektusai*. In: Barzó Tímea, Juhász Ágnes, Leszkoven László, Pusztahelyi Réka (szerk.): Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2015, 107. o.

A szerzői jog és a fogyasztóvédelem kapcsolatára végezetül szeretnék egy szórakoztató példát hozni. Az idézet Jókai Mór *Az én bírói hivatalom* c. írásából egy részlet;

„De a legközelebbi napokban épen erős próbára lett téve igazságosztó hajlandóságom.

Egy czukrász, meg egy korcsmáros volt a peres fél.

A czukrász irt egy szakácskönyvet s a korcsmáros azt szépen utána nyomatta.

A czukrász pert akasztott a korcsmáros nyakába. S ez a per került a mi törvényszékünk elé, szakértői eldöntés végett. A czukrász, mondhatom, hogy fogas prókátort választott magának.

Az alperes azt hozta fel a maga védelmére, hogy a szakácskönyv nem irodalmi mű; nem tartozik azon tárgyak sorába, melyeknek szerzői joga védelemben részesülhet.

Micsoda! hogy a szakácskönyv nem irodalmi mű? Hogy a szakácsmesterség nem művészet? Hát van a világirodalomnak olyan remeke, a minő egy szarvasgombás libamáj pástétom? Tud-e a kerek föld minden zeneszerzője olyan kompozíciót csinálni, a milyen egy olasz saláta à la napolitén? S ha valamennyi fővárosi szobrász mind összeteszi a tudományát, tud-e produkálni egy tál sült malacgot? - Sőt ellenben a szakácskönyv, az a könyv, a melyet az asszonyoknak sokkal inkább üdvösséges volna a kezükben forgatni, mint holmi hiába való regényeket!

Ipsissima verba!

S nekem - kérem nekem ki kellett mondanom az ítéletet, hogy a prókátor ugyan goromba fráter, hanem azért igaza van. A bíró csak egyféle becsületet ismer. A szakácskönyv írójának az írói becsülete csak olyan, mint a regényíróé. Alperes bűnössége kimondatik. Szakácskönyvet sem szabad lopni.

Ilyen brutusi szigorral mondá ki egykor Foscari velencei dozse saját fiára a kemény ítéletet.”³²

Mint ahogy Jókai megírta, igaz ez napjainkban is. A szakácskönyvet, mint szerzői művet képzeljük magunk elé, azt a jogosult engedélye nélkül senki sem többszörözheti forgalomba hozatal céljából. Arra a kérdésre pedig, hogy miben is áll fogyasztóvédelmi nézőpont gondoljuk például arra, hogy az esetből megismert szakácsunk egy olyan minőségű szakácskönyvet ad ki, amelyről a fogyasztók már korábbról tudják a megvásárlás előtt – korábbi munkái – alapján, hogy nem csalódhatnak benne. Ezzel szemben a kocsmáros igencsak silány minőségben nyomtatja után ugyanazt a könyvet és lehet, sérti a névfeltüntetési jogát is, e magatartásával pedig sérti a fogyasztók megtévesztésének tilalmát.

6. Fogyasztóvédelem a szabadalmi jogban

A műszaki találmányok centrális kategóriája a találmány, aminek legáltalánosabban elismert formája a szabadalom, amely kizárólagos jellegű, abszolút szerkezetű jogi oltalmat nyújt a jogosultjának.³³ A szabadalmi oltalom tárgya a szabadalmaztatható

³² JÓKAI MÓR: *Őszi fény - újabb elbeszélések*. Révai Testvérek, Budapest, 1898.

³³ LONTAI ENDRE: *Magyar Polgári Jog, Szellemi alkotások joga*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 1988, 436. o.

találmány. Az oltalom megszerzéséhez a találmánynak meg kell felelnie pár materiális kritériumnak, amely szerint: újnak, feltalálói tevékenységen alapulónak, iparilag alkalmazhatónak kell lennie a technika bármely területén. Ezen feltételek alapvetően objektív szempontok, ezzel szemben egyes országok szabályozásában megjelenhetnek szubjektív szabadalmaztatásági feltételek is úgy, mint például a hasznosság követelménye az Amerikai Egyesült Államokban.³⁴

Feltehetjük azt a kérdést, hogy a szabadalmi törvényünk³⁵ (továbbiakban Szt.) tartalmaz-e olyan speciális rendelkezést, amely direkt módon a fogyasztói jogokat védi? Az elutasító válasz kézenfekvőnek tűnik, ugyanis az Szt. alapvetően nem a fogyasztók védelmére hivatottan jött létre, és nem is tartalmaz kifejezetten fogyasztóvédelmi szabályokat. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egyes rendelkezések nem szolgálnának fogyasztói érdekeket is. Gondoljunk itt példaként arra, hogy a törvényben meghatározott szabadalmaztathatósági kritériumok magukban foglalják azt a fogyasztói érdeket is, hogy a technika állásához képest szakember számára nem nyilvánvaló új megoldások szülessenek. Történelmi szempontból meg kell ugyan azt is említeni, hogy már az 1974-ben született újításokról szóló Minisztertanácsi rendelet megtiltotta újításként elismerni az olyan megoldásokat, amelyek a fogyasztói érdeket sértő minőségromlást eredményeztek.³⁶ Megemlíthető az is, hogy az alapvető fogyasztói érdekek abban állnak, hogy a termékek minősége, megbízhatósága, biztonsága, stb. javuljon. Ezek alapján pedig a minőségromláshoz, káros mellékhatásokhoz, vagy a korábbi találmányokhoz képest gazdaságatlanabb kialakításokhoz vezető megoldások nem „gazdagítják” a technikát – vagyis a technika állásához tartozók. Illetve nem is „haladó jellegűek” – vagyis nem újak, vagy nyilvánvalók – és így nem oltalom képesek.³⁷ Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a hatályos magyar szabályozás indirekt módon számos helyen kapcsolódik a fogyasztóvédelmi szempontokhoz, gondoljunk itt a korábbiakon túl akár csak az oltalom terjedelmére, az oltalmi időre, vagy a különböző kényszerengedélyekre példaként. Az oltalom időbeli hatálya a bejelentéstől számított húsz év. Az oltalom fenntartásának rendszere elősegíti, hogy csak valóban a piacképes termékekre álljon fenn kizárólagosság. Az oltalom megszűnését követően a találmányt tárgykörébe eső megoldást bárki – külön engedély nélkül – használhatja, vagy akár tovább fejlesztheti. Ez a megoldás végsősoron a fogyasztók gazdasági érdekét is szolgálja. A közegészségügyi kényszerengedély esetén a fogyasztói érdek, hogy a szabadalmi vagy kiegészítő oltalmi tanúsítvány (SPC) alatt álló, egészségügyi jellegű találmányokon alapuló termékek megfelelő mennyiségben rendelkezésre álljanak a piacokon. Amennyiben e termékekből hiány lépne fel az alapvetően közegészségügyi problémák kumulálódás vezetne. Azonban a piaci keresletet könnyen megpróbálhatnák kielégíteni hamisított termékek, amelyek nem felelnek meg a termékbiztonság követelményeinek így pedig a fogyasztók érdekét sértenék.

³⁴ Lásd 35 USC 101, illetve az USPTO szabadalmi vizsgálati eljárásról szóló kézikönyvnek vonatkozó szakasza (MPEP § 2107)

³⁵ 1995. évi XXXIII. törvény a találmányok szabadalmi oltalmáról

³⁶ 38/1974 (X. 30.) Minisztertanácsi rendelet az újításokról 2. § (1) bek.

³⁷ LONTAI: i.m. 437. o.

Ha a fogyasztóvédelem és a szabadalmi jog kapcsolatait elemezzük mindenképp meg kell említeni a gyógyszerhamisítás jelenségét, mint a szabadalombitorlás sajnálatosan jellemző esetét. Alapvető fogyasztói érdek, hogy magas színvonalú, biztonságos termékek kerüljenek a piacra különösképpen ha orvosságokról beszélünk. Becslések alapján az illegális szerek piaca évente 10-16%-al bővül. A fejlődő országok piacain található gyógyszerek 25%-a hamis, de ez a szám egyes országokban az 50%-ot is elérheti.³⁸ A hamisított gyógyszerek esetében két kockázat csoportot is meg kell, különböztessünk. Az első, amikor megtévesztett fogyasztóként hatóanyag nélküli - ún. placebo – készítményt vásárolunk, a második, amikor nem az a hatóanyag, vagy nem abban a dózisban kerül kiszerezésre. Problémát jelentenek a gyógyszerek egyéb alkotóelemeinek is az összetételében lévő eltérések, a gyártás, csomagolás, szállítás és tárolás során tapasztalható súlyos anomáliák. A Nemzetközi Rendőrségi Szervezet (INTERPOL) jelentése szerint³⁹ a 2020 márciusában globális műveletet koordinált a hamis gyógyszerek és orvosi termékek visszaszorítására, amelyben több mint 34.000 tételt foglaltak le. Nem könnyű fellépni a hamis gyógyszereket gyártókkal és hamisítókkal szemben, ugyanis szövevényes hálózatok állnak általában ezek hátterében. Sokszor bizonyos weboldalak olvasásakor jelenik meg egy-egy ilyen készítmény online megvásárlására vonatkozó reklám, ezek közül is gyakori a Pfizer Viagra készítményének a hamisítványa. A gyógyszerhamisítás esetén a bitorlás szempontjából vizsgálva párhuzamosan jelenik meg a szabadalom és a védjegy bitorlása is. Ezek megakadályozása az államoknak kiemelt fontosságú kötelezettsége, elsődlegesen fogyasztóvédelmi, de természetesen iparjogvédelmi szempontból is. A terület fontosságára világít rá az, hogy a polgári jogi jogkövetkezmények mellett, vámhatósági és büntetőjogi szankciók is alkalmazhatók a hatékony jogérvényesítés érdekében. A hamisított gyógyszerek kereskedelmi forgalomba történő bekerülése gyógyszertárak esetén elenyésző. Az internetes kereskedelemben azonban már sűrűn találkozhatunk velük. Sajnos fennáll a veszélye, hogy fogyasztóként hivatalosan működő webáruházakból is rendelhetünk hamis, vagy hamisított gyógyszert, gyógyhatású készítményt, esetleg táplálékkiegészítőt. Mivel a hamisított termékek csomagolása és kinézete sok esetben szinte hibátlanul megfelel az eredeti terméknek így jelentős eltérés annak összetétele lehet. Ezzel pedig jelentős kockázatnak tesz ki a fogyasztókat, és sértik a termékbiztonság követelményeit.

Az aktuális trendek vizsgálata kapcsán érdekes érték-kollízió jelenik meg többek között a magyar szabadalmi jog esetleges változásának egyes törekvésiben, úgy, mint például az ún. Bolar kivételben. A kivétel alapvetően a generikus gyógyszergyártó cégek tényleges piacra lépése kapcsán merülne fel a szabadalmi oltalom lejáratát követő - ún. day-1 - napon.⁴⁰ Ehhez azonban szükséges, hogy a

³⁸ Pfizer, Gyógyszerhamisítás, Közzététel: 2019. február 20., Letöltve: 2020. november 2., <https://www.pfizer.hu/hu/gy%C3%B3gyszerhamis%C3%ADt%C3%A1s>

³⁹ INTERPOL, COVID-19: THE GLOBAL THREAT OF FAKE MEDICINES, Közzététel: 2020 május 1., Letöltve: 2020. november 2., https://www.interpol.int/content/download/15305/file/20COM0356%20-%20IIGGH_COVID-19%20threats%20to%20medicines_2020-05_EN.pdf

⁴⁰ BENARD LAETITIA, JACQUELINE BORE, EVELINE VAN KEYMEULEN: *Rewarding Innovation: Pharmaceutical Incentives as a Crucial Instrument to Foster Public Health*. European Pharmaceutical Law Review, 2018,

szabadalmi oltalom fennállása alatt el tudjanak végezni kísérleteket és vizsgálatokat, amelyek a törzskönyvezéshez és a forgalomba hozatali engedély megszerzéséhez szükségesek. Hozzá tartozik a kérdés objektív értelmezéséhez, hogy tudjuk, hogy a generikus gyógyszergyártók gyakran nem rendelkeznek teljeskörű kutatás-fejlesztési és gyártói, valamint klinikai kapacitásokkal, így ezeket a feladatokat és erőforrásokat több gyártó osztja meg egymás között. Példaként megemlíthető, hogy a generikus gyártók a termékekhez szükséges hatóanyag 80%-át külső forrásból, beszállítóktól szerzik be, ez pedig iparági gyakorlatnak tekinthető.⁴¹ Ennek a kérdésnek az orvoslására pedig szükségessé válna, hogy a kutatás-fejlesztési és engedélyezési folyamatban részt vevő a forgalomba hozatali engedély iránti kérelmet benyújtó személyekkel együttműködő harmadik személyekre is kiterjedjen a szabadalmi törvényben jelenleg található kivétel.⁴² Ezzel a megoldással azonban már talán túlzó módon is kibővítené a jogszabály azt az alanyi kört, akire nem hatnak kötelezően az oltalomból származó kizárólagossági szabályok. Nyilvánvalóan fogyasztói érdekeket is szolgálna az ilyen fajta új típusú generikus gyógyszerek minél előbb történő piacra jutása, azonban ezen a ponton mérlegelni kell azt is, hogy a szabadalmi oltalom által a jogosultnak biztosított kizárólagosság milyen mértékben korlátozható tovább. Erre vonatkozóan értékkéítéletet adni és a kérdést eldönteni azonban a jogalkotónak kell.

7. Fogyasztóvédelem a védjegyjogban

A védjegy az árujelzők legfontosabb fajtája, a piacgazdaságban pedig iparjogvédelem talán legfontosabb jogintézménye. Sokoldalú fogyasztóvédelmi jellegű szerepük is van a védjegyeknek a piacgazdaságban. Megkülönböztető jellegükre tekintettel segítik a piaci versenyt a versenytársak között, és a fogyasztók tájékozódását.⁴³ Fontos szerepük van a minőség jelzésében. A védjegyek, mint árujelzők segítenek bennünket az egyes áruk és szolgáltatások egymástól történő elválasztásában, megkülönböztetésében és azok helyes azonosításában. Elmondható, hogy a védjegyek a mindennapi életünk egészét áthatják. Tisztáznunk kell azonban, hogy a védjegyjogban alkalmazott fogyasztó kifejezés tágabb, mint a fogyasztóvédelmi jogban. Beletartoznak a végfogyasztók, végfelhasználó természetes személyeken túl a gazdálkodó szervezetek és akár más jogi személyek is, vagyis mindazok akik védjegyezett árukat szerezhetnek meg, vagy védjegyezett szolgáltatásokat vehetnek igénybe.⁴⁴ Emellett elmondható azonban, hogy a védjegy törvény⁴⁵ számos ponton kapcsolódik a klasszikus fogyasztóvédelmi szempontokhoz is. Például az abszolút és relatív kizáró okok rendszerében való megfelelés teszi a védjegyet oltalomképpessé. Nevesített kizáró ok, ha a megjelölés

2. szám, 77.

⁴¹ Ficsor Mihály: Ingadozó egyensúly: a szabadalmi és kiegészítő oltalom korlátjai. MIE Konferencia, 2016. november 24-25., Letöltés: 2020. november 3. http://www.mie.org.hu/eloadasok_2016/oszi_konf/Ficsor_Ingadozo_egyensuly_2016_11_24.pdf

⁴² 1995. évi XXXIII. törvény 19. § (6) bek. a) pont

⁴³ Csécsy: i.m. 108. o.

⁴⁴ GÖDÖLLE ISTVÁN: *A fogyasztók megtévesztése a védjegyjogban*. Jogtudományi közlöny, 2014, 142. o.

⁴⁵ 1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról

a fogyasztók megtévesztésére alkalmas. Ez a helyzet pedig az áru, illetve a szolgáltatás fajtája, minősége, földrajzi származása, vagy egyéb tulajdonsága tekintetében kell, hogy fennálljon.⁴⁶ Gondoljunk bele abba, hogy a védjegyek egyik alapvető célja a megkülönböztetésre alkalmas árujelzők oltalmával a fogyasztók tájékozódásának elősegítése. Amennyiben pedig a megjelölés megtévesztő ezt nem, hogy nem szolgálja hanem kontraproduktív módon a fogyasztókat félre is vezeti.⁴⁷

Ha védjegyjogi kérdéseket tárgyalunk fogyasztóvédelmi aspektusban, nem hagyhatjuk ki az áruk minőségét közvetlenül kifejező védjegyeket, vagyis a kollektív és tanúsító védjegyeket. A magyar szabályozás tekintetében a korábbi védjegy törvény nem ismerte a tanúsító védjegy fogalmát, csak a kollektív védjegyet.⁴⁸ Igaz már 1980-ban olvashattuk funkciójában tanúsító védjegyekről pl.: TEXIMEI. Ezek esetén egy minőségellenőrző szerv a fogyasztók számára félreérthetetlen jelét adja védjegy segítségével a terméken, vagy a csomagoláson, hogy a minőségét megvizsgálta és az intézetnek a védjegyei oltalom alatt állnak, alkalmazásukat licencszerződésben másoknak engedélyezheti.⁴⁹ Ezeket a hatályos védjegy törvényünkben történő szabályozás előtt de facto tanúsító védjegyeknek tekinthetjük.

A védjegyoltalom esetében kiemelt szerepe van annak, hogy a megjelölések a fogyasztókat ne tévesszék meg, így pedig talán a legszorosabb kapcsolat itt mutatható ki a fogyasztóvédelemmel. Igazolja ezt az is, hogy a szellemi tulajdon és a fogyasztóvédelem kapcsolatáról a legtöbb tudományos írás védjegyjogi megközelítésből született.⁵⁰

A védjegy jog és a hozzá szorosan kapcsolódó földrajzi árujelzők joga - mint ahogy a későbbiekben láthatjuk - olyan esszenciális kapcsolatot mutat a fogyasztóvédelemmel, hogy a tudománynak is érdemes az egyes kérdéseit részletesen tárgyalni, így jelenleg erre, ebben a csupán áttekintési céllal készült munkában már nem teszek kísérletet. Szeretnék bemutatni azonban egy magyar és egy magyar vonatkozású európai példát a közelmúltból, amely jól rávilágít a két jogterület viszonyrendszerére.

Az úgynevezett Mobil Petrol ügyben, a bejelentők a „MOBIL PETROL” szóösszetételt szóvédjegyként illetve ugyanezen megjelölést színes ábrás védjegyként történő lajstromozását kérték a 4. áruosztályba. A bejelentéssel

⁴⁶ 1997. évi XI. törvény 3. § (1) bek. b) pont

⁴⁷ FALUDI GÁBOR, LUKÁCSI PÉTER (szerk.) *A védjegy törvény magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 65-75. o.

⁴⁸ CSÉCSY: i.m. 110. o.

⁴⁹ BOGNÁR ISTVÁNNÉ: *A fogyasztóvédelem eszközei az ipari tulajdon jog keretében I.* Újítók lapja, 1980/12, 5. o.

BOGNÁR ISTVÁNNÉ: *A fogyasztóvédelem eszközei az ipari tulajdon jog keretében II.* Újítók Lapja, 1980/15, 10. o.

⁵⁰ BODZÁSI BALÁZS, GRAD-GYENGE ANIKÓ, PÁZMÁNDI KINGA: *Üzleti jog - Gazdasági civiljog*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2019, 67-81. o.

FALUDI GÁBOR: *Szerzői jog, iparvédelem és a Ptk. koncepciója*. Polgári Jogi Kodifikáció 2003, 2. szám, 3-14. o.

CSÉCSY GYÖRGY: *A fogyasztóvédelem szerepe a védjegyjogi szabályozásban*. Szikora Veronika (szerk.) *A fogyasztóvédelmi jog új irányai az elméletben és a gyakorlatban*, DE-ÁJK, FOME, Debrecen, 2007, 19-27.

szemben a „MOBIL” nemzeti és európai uniós szóvédjegy jogosultja észrevételt nyújtott be. Az ügy háttérében már 2013-ban a „MOBIL” védjegy jogosultja védjegybitorlási pert indított a „MOBIL PETROL” elnevezés alatt üzemanyag töltőállomásokot üzemeltető vállalkozással szemben. A bitorlási per eredményeként a jogerős ítéletében a bíróság a bitorlás abbahagyására kötelezte, és eltiltotta a további jogsértő magatartástól a jelen ügy bejelentőjét. Az SZTNH ezek alapján a bejelentést elutasította a Vt. 3. § (1) bek. c) pont szerinti feltétlen kizáró okra történő hivatkozással.⁵¹ A bejelentő megváltoztatási kérelmet nyújtott be a Fővárosi Törvényszék részére, amely kérelmet a bíróság elutasította. A bíróság az elutasító döntésben kifejtette, hogy a „MOBIL” szónak töltőállomásai neveként való használata sérti az észrevételt tevőnek jóhírű védjegye oltalmából fakadó kizárólagos használati jogát, azaz a „MOBIL PETROL” megjelölés használata jogellenes. A döntés fogyasztóvédelmi relevanciája alapján kiemelés érdemel, a bíróság azon érvelése miszerint a bejelentett megjelölés engedély nélküli használata indokolatlan piaci zavart kelt. Ezek alapján pedig sem a bejelentő sem az észrevételt tevő védjegyei sem tudnák betölteni az alapvető funkciójukat vagyis, hogy azonosítsák a fogyasztó vagy a végső felhasználó számára az érintett áru vagy szolgáltatás származását.⁵²

A másik említést érdemlő HELL ügyben a Magyar bejelentő európai uniós védjegyként bejelentette az Európai Unió Szellemi Tulajdoni Hivatalához (a továbbiakban: EUIPO) a „HELL” szómegjelölését a 30. áruosztályba. Az EUIPO a védjegybejelentést elutasította egy kivétellel az árujegyzék egészére. Álláspontja szerint ugyanis a HELL szó, mint német melléknév jelentése „világos”, és így a kávékészítményeket kategóriájában a németül beszélő fogyasztók számára a világos pörkölésű kávéra utalna. Ez alapján pedig közvetlen és konkrét kapcsolat áll fenn a bejelentett megjelölés és az áruk között, így pedig az leíró jellegű és nem rendelkezik megkülönböztető képességgel sem. A döntés a HELL fellebbezése révén az Európai Törvényszék elé került, amely elutasította a fellebbezést, és helybenhagyta a lajstromozás részleges megtagadására vonatkozó határozatot. Az ítéletből szintén szeretnék kiemelni pár fontos megállapítást. Mivel az említett áruk általános fogyasztási cikknek minősülnek, az érintett vásárlóközönség egyrészt szokásosan tájékozott, ésszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztókból, másrészt fokozott figyelmet tanúsító kereskedőkből és vendéglátóipari szakemberekből áll. Illetve mivel a bejelentett védjegy egy német szó, ezért az Európai Unió németül beszélő vásárlóközönségét kell alapul venni – függetlenül attól, hogy a HELL szó más értelmezés alapján angolul mint főnév poklot jelent. A HELL megjelölés a „röstung” (pörkölés) főnév jelenléte nélkül is világos pörkölésű kávékészítményekre fog utalni, illetve közvetlenül és egyértelműen tájékoztatja az érintett fogyasztói kört, hogy a szóban forgó áruk alapja „világos” pörkölésű kávé. Ezek alapján pedig érintett vásárlóközönség szempontjából kellően közvetlen és konkrét kapcsolat áll fenn a megjelölés és a szóban forgó áruk között vagyis a bejelentett védjegy leíró jellegű, így pedig nem rendelkezik a szükséges megkülönböztető képességgel.⁵³

⁵¹ Az SZTNH M1603320/21. és M1603321/16. számú határozatai.

⁵² A Fővárosi Törvényszék 3.Pk.23.705/2018/3. és 3.Pk.23.771/2018/4. a megváltoztatási kérelmeket elutasító határozatai.

⁵³ Az Európai Törvényszék T-323/20 számú ítélete a Hell Energy Magyarország kontra EUIPO ügyben

8. Fogyasztóvédelem a földrajzi árujelzők oltalmának jogában

A földrajzi árujelzők a földrajzi jelzés, és eredetmegjelölés amelyek olyan megjelölések, amelyek az árukat földrajzi származásuk alapján differenciálják. Ebben a csoportban, vagyis a földrajzi árujelzők körében is érvényesül a fogyasztók megtévesztésének általános tilalma.⁵⁴

A földrajzi jelzés *valamely táj, helység, kivételes esetben ország neve, amelyet az e helyről származó - a meghatározott földrajzi területen termelt, feldolgozott vagy előállított - olyan termék megjelölésére használnak, amelynek különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője lényegileg ennek a földrajzi származásnak tulajdonítható.*⁵⁵ Elmondható azonban, hogy az oltalom jogosultja nem kizárólagosan a bejelentő lesz, hanem egy tágabb alanyi körre vonatkozik. Ugyan a származás megjelölés használata mindenkit megillet, aki az adott területen olyan vendéglátóipari szolgáltatást nyújt, amelynek megjelölésére a földrajzi árujelzőt használják, azonban nem megfelelő szóösszetételben az összetéveszthetőség miatt sértheti a versenytárs törvényes érdekeit, és így ellentétes lehet az üzleti tisztesség követelményével.⁵⁶ „A versenyjogi védelem alapján a védelem olyan árujelzőt, szolgáltatást is megillet, amelynek neve, megjelölése a fogyasztók számára a jellegzetessége folytán vált ismertté.”⁵⁷ Ilyen, fogyasztóvédelmi szempontból fontos megállapításra a Szegedi Ítéletábla, a Bugaci Csárda kontra Bugaci Karikás Csárda ügyben.⁵⁸ Megemlítendő tehát, hogy a földrajzi árujelző használatának korlátja az üzleti tisztesség követelménye.

Az eredetmegjelölés *valamely táj, helység, kivételes esetben ország neve, amelyet az e helyről származó - a meghatározott földrajzi területen termelt, feldolgozott, illetve előállított - olyan termék megjelölésére használnak, amelynek különleges minősége, hírneve vagy egyéb jellemzője kizárólag vagy lényegében az adott földrajzi környezet, az arra jellemző természeti és emberi tényezők következménye.*⁵⁹ A Fővárosi Ítéletábla 2008-ban a BUDAPEST szalámi ügyben fejtette ki, hogy amennyiben a megjelölés kizárólag az áru származását és fajtáját jelöli ki, akkor az nem rendelkezik megkülönböztető képességgel. Budapestre, mint eredet megjelölésre történő hivatkozás esetében pedig hiányzik a termék és az előállítás helye közötti szoros minőségi kapcsolat.⁶⁰ A borászatban ilyen szoros kapcsolat jelenik meg például a legrangosabb borvidékeink kiváló minőségű bort adó dűlőin úgymint; a Tokaji borvidéken Disznókő, vagy a Villányi borvidéken Kopár.⁶¹

A jogalkotó a védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló törvényben kizárta

(2021. április 21.)

⁵⁴ Tattay: *Szellemi alkotások a fogyasztóvédelemben* 42-43. o.

⁵⁵ 1997. évi XI. törvény 103. § (2) bek.

⁵⁶ BACHER GUSZTÁV: *Az áru eredetének megjelölése* In: *Versenyjog.* (szerk.: Boytha Györgyné, Tóth Tihamér) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2010, 93-94. o.

⁵⁷ Bacher: i.m. 93. o.

⁵⁸ BH 2004.11.480

⁵⁹ 1997. évi XI. törvény 103. § (3) bek.

⁶⁰ Fővárosi Ítéletábla Pkf.25935/2008/5. számú határozata

⁶¹ TATTAY LEVENTE: *A boreredet-megjelölések és borvédjegyek.* Magyar Jog, 2002, 10. szám, 605-606. o.

az összetéveszhető földrajzi árujelzők oltalom képességét⁶², amely fogyasztóvédelmi szempontból is kiemelt fontosságú döntés. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nem lajstromozható olyan földrajzi árujelző, amelyet a fogyasztók összetéveszhetnek egy korábbi védjeggyel, vagy korábbi földrajzi árujelzővel. Például az Egri Bikavér borvédjegy és az Egri Bikavér brandy eredetmegjelölés ütközése.⁶³

A földrajzi árujelzők oltalma szempontjából az oltalom tartalma tekintetében fontos és a fogyasztókat is védő szabály, hogy az árujelzőt kizárólag a jogosultak használhatják - abszolút szerkezetű, negatív tartalmú jogviszony - és másnak használati engedélyt nem adhatnak, vagyis így a licencia szerződés kötése is kizárt. Képzelnék csak el hipotetikusan, ha ez nem így lenne, akkor, például egy Szlovákia déli részén lévő vöröshagyma termelő is értékesíthetné Makói hagymaként a termékét, ha erre licencia szerződést kötne.

Megemlítést érdemel még a jogszabály⁶⁴ kifejezetten fogyasztókat is védő rendelkezése, amely mint zsinórmérték határozza meg a jogba ütköző cselekményeket a nemzeti oltalom esetén. Az ilyen fogyasztókat a földrajzi származással kapcsolatban megtévesztő cselekmények közül, példaként említhető meg; dunántúli paprika kalocsai paprikaként történő értékesítése, német pálinkafélék orosz személyek nevével történő forgalmazása és így pl.: Raszputyin névvel nem orosz vodka forgalmazása, spanyol brandy francia cognac-ként történő értékesítése, olasz bor tokaji borként történő értékesítése, vagy Németországban „Echt Ungarische Gulasch” hústermék forgalmazása.⁶⁵

9. Fogyasztóvédelem a formatervezési mintaoltalom jogában

Formatervezési mintaoltalomban részesülhet jogszabály (Fmtv.) szerint⁶⁶ minden új és egyéni jellegű formatervezési minta. A fogyasztókat védi a formatervezési minták oltalmáról szóló törvényben azt is, hogy amennyiben a tájékozott használóra azonos összbemutató tesz mint bármely más minta akkor az már nem felel meg az egyéni jelleg követelményeinek, és így nem oltalomképes.

Szintúgy a fogyasztókat védi az a jogszabályi rendelkezés, amely kizárja az oltalomképes minták köréből a közérdekű használatú mintákat. Amennyiben „egy síkbeli alakzatként oltalomra benyújtott formatervezési minta hivatalos szavatossági, vagy hitelesítési jegyet tartalmaz, az megtévesztő lehet a fogyasztók számára, hiszen a mintát ebben az esetben az adott szavatosságra garanciát nyújtó vagy hitelesítő szervezet hivatalos megjelöléseként értékeli.”⁶⁷ Gondoljunk itt példaként a hivatalos ellenőrzési jegy esetén a „a hatósági állatorvos ellenőrizte magyar baromfi”

⁶² 1997. évi XI. törvény 106. § (1) bek. b) pont

⁶³ Tattay: *Szellemi alkotások a fogyasztóvédelemben* 39-40. o.

⁶⁴ 1997. évi XI. törvény 106. § (2) bek.

⁶⁵ VIDA SÁNDOR: *A védjegy és az ipari termékek értékesítése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 218. o.

VIDA SÁNDOR: *Védjegy és vállalat*. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁶⁶ 2001. évi XLVIII. törvény a formatervezési minták oltalmáról

⁶⁷ Tattay: *Szellemi alkotások a fogyasztóvédelemben* 40. o.

megjelölésre. Nyilvánvalóan, ha egy ilyen megjelölést tartalmazó minta nem lenne kizárt az oltalmi körből, az jelentős mértékben torzíthatná a helyes fogyasztói döntéseket.

A Kúria 2011-ben hatályában fenntartotta a jogerős ítéletet „Csomagoló doboz, zsák, vödör, tüzelőanyaghoz” című formatervezési minta oltalommal kapcsolatos felülvizsgálati eljárásban⁶⁸, fontos döntést hozott, amely fogyasztóvédelmi szempontból is értékelhető. A bíróság megállapította, *hogy az összbenyomás kialakításában a feliratoknak, azok arányának, elhelyezkedésének és az ábrának van meghatározó szerepe, míg a zsákos kialakítás nem értékelhető az összhatást döntő módon befolyásoló külső jellegzetességként*. Ezek alapján pedig a tájékozott felhasználó – fogyasztó – megfelelően tudja értékelni a termékeket a megjelenésük által biztosított összbenyomás szerint.

A formatervezési minta oltalommal kapcsolatban a megsemmisítésre vonatkozó rendelkezések közül szintén közvetlenül fogyasztóvédelmi relációkkal rendelkező esetköröket is láthatunk. Meg kell semmisíteni a mintát, ha nem felel meg a jogszabályban meghatározott lajstromozási feltételeknek. Gondolhatunk itt példaként arra, ha azonos vizuális összbenyomást kelt, mint egy korábbi másik minta. Azonosnak kell tekinteni akkor is, ha csupán lényegtelen részletekben különböznek. Fontos szempont azonban, hogy az egyéni jelleg megítélésekor nem a tájékoztatlan átlagfogyasztó, hanem tájékozott használó szemszögéből kell azt megítélni.

10. Összefoglalás

Fogyasztóként rengeteg inger ér bennünket mindennapjaink során, amelyre vagy tudatosan vagy tudat alatt reagálunk. Gondoljunk itt csak a különböző termékekre vagy szolgáltatásokra és azok reklám hordozóira. Ki ne emlékezne a kilencvenes évek üveg palackos Coca Cola kiszerelesére ahol a kecsesen csengő márkanév (védjegy) megjelölés alatt az egész ország által ismert és „törv. védve” jelzés volt megfigyelhető, bár javarészt senki nem tudta miféle törvény védi, és tulajdonképpen mit is véd a népszerű üdítőn. A logót követően pedig a szintén ezzel a márkával a közéletben megismertetett copyright „©” jelzés, amiről szintén sokan nem tudják mit is jelent, illetve miért is „nem” kell használni hazánkban. A szellemi tulajdonhoz értő, vagy az az iránt érdeklődő olvasó viszont sok apróságot lát a korábban említett népszerű terméken, amit fogyasztóként is látunk, de talán nem is vesszük észre. A szakmában jártas szemek látják az üveg speciális formáját és külső jellegzetességeit, észreveszik a színek, az alak és a felület sajátosságait. Megfigyelhetünk márkanéveket – ábrás, szó, vagy akár más jellegű – és védjegyeket. A palackban pedig laikusként kellemes ízű üdítőt találunk, a szakavatott ízező viszont már az üzleti titok hömpölygő ízét is észleli.

Ahogy az írásban áttekinthették, számos kapcsolódási pont van a szellemi alkotások joga és a fogyasztóvédelmi jog egyes vetületei között. Összefoglalóként

⁶⁸ Pfv.22040/2011/8

elmondható, hogy ezek az egyes önálló jogintézmények számos esetben, még ha nem is feltétlenül tudatos kodifikációs tevékenység eredményként, de kiegészítik egymást. Ezen túl pedig hozzájárulnak, hogy a fogyasztók azt a terméket, vagy szolgáltatást kaphassák meg amelyet valóban szeretnének.

Talán nem túlzás azt kijelenteni, hogy az egyes szellemi alkotások bitorlásakor létrejövő hamis termékek a gyakorlatban a fogyasztók megtévesztésére jönnek létre. Szétválasztható ugyan a kérdéskör egyrészt arra az esetre, amikor a fogyasztónak nincs tudomása a hamisítás tényéről, és olyan minőségű az így előállított produktum, hogy ezt nem is észleli. Másrészt, pedig amikor a fogyasztó tisztában van a termék hamisított voltával, de annak kedvező ára, vagy beszerzésének egyszerűbb lehetősége miatt választja azt. A szellemi alkotások bitorlásának megakadályozása, illetve a bitorlókkal szembeni fellépés fogyasztóvédelmi céloknak is eleget tesz, úgy mint az áru megfelelő minősége, a forgalom biztonsága, vagy az egyes szavatossági igények érvényesítése elvi lehetőségének biztosítása. Kiemelt figyelmet kell szentelnünk a gyógyszerek, élelmiszerek, gyermekjátékok területére, ahol a bitorlás a jogosultnak okozott károkon túl, más súlyos következményekkel is járhat, ennek megelőzése pedig a fogyasztóvédelem szignifikáns célja.

Búcsú Prof. Dr. Dres h.c. Rolf Birktől, a magyar munkajogi törvényalkotás, kutatás és oktatás önzetlen segítőjétől

Prugberger Tamás

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.948

Szomorú szívvel búcsúzok a miskolci jogi kar vezetése, munkajogot oktató kollegáim és a magam nevében e nekrológgal Rolf Birk professzortól, a Trieri Egyetem polgári jogi és munkajogi emeritált tanárától, aki egyúttal az egyetem keretei között működő, de az Európai Közösség, illetve az Unió által fenntartott Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézetének az igazgatója volt 1983 és 2006 között. Megismerkedésem vele annak volt köszönhető, hogy korábbi dékánunk, Horváth Tibor professzor egy konferencián megismerkedett az 1980-as évek közepén a Trieri Egyetem akkori dékánjával Peter Bülow professzorral, és a két jogi kar hosszú távú együttműködési szerződést kötött. Ennek keretében kaptam meghívást Bülow professzortól, akinek gazdaságjogi kurzusán előadást tartottam a magyar vállalati és szövetkezeti rendszer és a mezőgazdasági áruforgalom átalakulásának jogi kérdéseiről. Még aznap este, a dékán közvetítésével rektori meghívást kaptam arra a díszvacsorára, amit a tartományi oktatási miniszter trieri látogatásának a tiszteletére szervezett. Birk professzor mellett kaptam helyet, ami lehet, hogy célzatosan történt. Mindenesetre nagyon jól elbeszélgettünk és megállapodtunk, hogy az előbb említett együttműködési szerződés lehetőségeit felhasználva hosszú távú tudományos kutatási és oktatási együttműködést alakítunk ki a tanszéke és az intézete, valamint az általam vezetett Miskolci Jogi Kar munka-, és agrárjogi tanszékének munkajogi szekciója között. Minderre 1989 koratavaszán került sor. Néhány hét múlva már küldött nekem egy többszerzős elméleti tanulmánnyal kiegészített törvényjavaslatot a kollektív munkajogi konfliktusok és a munkaküzdelem feloldásának jogi reformjavaslatáról, mely tanulmány és törvénytervezet szerzői kollektívájának ő is tagja volt.¹ A reformból azonban a mai napig nem lett semmi, mint ahogy abból sem, amit e tanulmány felhasználásával Magyarországon munkatársaimmal együtt javaslatba hoztam.² Mindkét államban az ez irányú reformjavaslatok elhallgatásra

¹ Birk—Konzen—Löwisch—Raiser—Seiter: Gesetz zur Regelung Kollektiver Arbeitskonflikte – Entwurf und Begründung. J.C.B. Mohr Verlag, Tübingen, 1988.

² Prugberger Tamás—Tatár Irén: A munkaküzdelem jogi szabályozása, Európa Fórum, 1994/2. sz.; Prugberger: A munkaküzdelem magyar szabályozásának reformjához. Jogtudományi Közlöny, 2010/12. sz.; Prugberger—Kenderes György: A munkaküzdelem magyar jogi szabályozása és gyakorlata. Miskolci Jogi Szemle, 2011/6. sz.

kerültek. A továbbiakban azonban együttműködésünk országosan is elismerve nagyon gyümölcsözővé vált elméleti-kutatási és oktatási szinten egyaránt.

Ebben segítőkészsége és szakmai tudása jelentős mértékben közrehatott. Bizonyoságul szóljon néhány adat. Az 1938-as stuttgarti születésű Rolf Birk jogi tanulmányait Németország két igen híres régi egyetemén s tübingenin és az erlangenin végezte. Tanulmányai befejezését követően Erlangenben tudományos gyakornok. Egész fiatalon, 28 éves korában promovál, azaz szerzi meg a jogi doktori tudományos fokozatot és válik tanársegéddé. Doktori munkáját a nemzetköz magánjogi kártérítésről és a restitúció egyéb formáiról írta meg. Erről szóló majdnem 3000 oldal terjedelmű könyve 1969-ben jelent meg Kalsruhe-ben. A munkáltatói irányítási hatalomról szóló közel 500 oldalas habilitációs munkája Erlangenben jelent meg 1973-ba. Habilitációjára két évvel korábban 1971-ben került sor az Erlangeni Egyetemen. Ekkor egyetemi magántanárrá lépett elő. Jóllehet, az erlangeni egyetemen volt még három évig, 1974-ig privát docens, azonban professzorok helyettesítésére a német szokás szerint mint habilitált docens egy-egy szemeszterre ő is több egyetemtől meghívást kapott. Ily módon helyettesített a mainzi Guttenberg Egyetemen is, ahol egy életre szóló munka-, és baráti kapcsolatot alakított ki az akkor még tanársegéd Horst Konzen professzorral, aki szintén több ízben tartott előadást Birk professzorral együtt Miskolcon és vett részt velünk és Birk trieri intézetével egy közös kutatási projektben. Visszatérve azonban Birk professzor tudományos életpályájára, 1975-ben tudományos tanácsosi (wissenschaftlicher Rat) és egyetemi nyilvános rendkívüli tanári kinevezést kapott az Erlangeni Egyetemen, a következő évben pedig az Augsburgi Egyetemre került a jogi kar meghívása alapján, ahol 1976 és 83 között egyetemi nyilvános rendes tanárként polgári jogot, nemzetközi magánjogot, munkajogot és jogdogmatikát adott elő. 1983-ban ugyancsak meghívással egyetemi nyilvános rendes tanári minősítéssel meghívást kapott a Trieri Egyetem magánjogi tanszékének vezetésére, ahol polgári jogot, munka-, és nemzetközi magánjogot oktatott 2006-ban történt emeritálásáig. E kinevezésével együtt párhuzamosan kinevezést kapott a Trieri Egyetem keretében működő és korábban az Európai Gazdasági Közösség, majd csak Közösség, most pedig az Európai Unió által fenntartott Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézet³ igazgatói tisztségének a betöltésére, amely megbízatásáról 2006-ban, 70 éves korában köszönt le. Az intézettel 1991-től kezdve egyetemünk jogi kara szoros és gyümölcsöző kapcsolatot tart fenn, ami folytatódik nagyszerű utódával, Prof. Dr. Dr. Hc. Monika Schlachterrel, aki Birknek mind egyetemi tanszéki, mind pedig intézeti utóda lett. Említésre érdemes, hogy 1994-ben az Európa-tanács kinevezte az Európai Szociális Bizottság tagjává amelynek elnöki tisztségét 1996 és 98 között töltötte be. Emellett elnökségi tagja volt a Nemzetközi Összehasonlító jogi Társaság, valamint a Nemzetközi Munkajogi és Szociális társaságnak. Két folyóiratnak, a „Zeitschrift für Internationales Arbeits-, und Sozialrecht”-nek és az „Internationale Vergleichen der Schriften zur personalölonomie und Arbeitspolitik”-nak volt társszerkesztője⁴

Igen gazdag szakirodalmi munkásságot hagyott ránk. Számos neuralgikus

³ Az intézet hivatalos német neve: Institut für Arbeitsrecht und Arbeitbeziehungen nen Eurpatischen Gesellschaft (koábban), ill. Union (ma). Rö.: IAAEG. ill. IAAEU.

⁴ Lebenslauf von Prof. Dr. Dres h.c. Rolf Birk, IAAEU. 27. Marz, 2021. Trier, Mitgeteilt Urike Kuhn

európa-, és nemzetközi munkajogi témát dolgozott fel, azon túlmenően, hogy a német munkajogi intézményeket ugyancsak más nemzetek jogintézményeivel összehasonlítva dolgozta fel. Ilyen módon foglalkozott a munkaszerződéssel, a kollektív szerződéssel, a munkáltató és a munkavállaló, valamint a koalíciós szervezetek egymással szemben fennálló jogaival és körtelezettségeivel, a munkajogviszony tartalmával, az egyéni és a kollektív konfliktusok elintézési módjával, az egyéni és a kollektív munkajogi viták elintézésének eljárásjogi kérdéseivel, a munkáltató és a munkavállaló egymással szembeni kártérítési felelősségével. Jog-összehasonlító jelleggel feldolgozta az üzemi alkotmányjog és a koalíciós jog több problematikus kérdéseit, a vezet alkalmazottak jogviszonyát, a konkurencia-kizárási megállapodást, a munkaviszony-létesítést és megszüntetést, bele értve a csoportos létszámleépítést is. Monografikus jelleggel dolgozta fel a müncheni munkajogi kommentár számára az európai és a nemzetközi munkajogot. Azon kívül, hogy a munkajognak szinte a teljes egészét, valamennyi intézményét komparatív módon feldolgozta, számos írásában nemcsak a munkajog, hanem a polgári jog, a polgári eljárásjog és a nemzetközi magánjog különböző problémáit is feldolgozta. Mintegy 18 könyv és könyvrészlete mellett több mint 300 tanulmánya, 55 ítéletelemzése és 45 könyvelemzése jelent meg. Ezen kívül publikált angol, amerikai, francia, olasz, spanyol, portugál, holland, görög, kínai, japán, koreai, török, lengyel, sőt magyar folyóiratokban is.⁵ Ez széleskörű nyelvtudásának és annak volt köszönhető, hogy angol, francia olasz és spanyol-portugál, valamint holland nyelvű tanulmányait maga fogalmazta meg, valamint hogy ezeken a nyelveken több angol és amerikai, valamint francia, olasz, spanyol és portugál egyetemen az adott államnyelvén tartott vendégprofesszori meghívások keretében előadásokat. Emellett Tajvanon, Dél-Koreában, Japánban és Görögországban, valamint Törökországban is több ízben megfordult vendégprofesszorként, ahol előadásai során az angol nyelvet használta. Magyarországon és azon belül a Miskolci Egyetemen tartott előadásai, valamint a doktorképzésben történő közreműködése során részben az angol, részben a német nyelvet használta, mely utóbbinál a fordítás rám hárult. Ma már professzorként működő négy német doktoranduszán kívül több japán, tajvani, és dél-koreai, valamint török és görög doktorandusza is volt akik szintén professzorokká váltak saját hazájukban és egészen a legutóbbi időkig meghívták hazájukba vendégtanárként.

Ami Birk professzor magyarországi és azon belül miskolci szereplését illeti, a nekrológ elején már szó esett róla, hogy Miskolcon keresztül vezetett az út a Debreceni Egyetem és a Pécsi Egyetem Jogi Karának munkajogi tanszékéhez, valamint a pécsi professzoron keresztül a magyar munkajogi szakma szélesebb köreihez egészen a magyar munkajogi törvényalkotásban való közreműködéséig. Megismerkedésünket követően elküldte számomra a kollektív munkajogi konfliktusok német eljárásjogi rendjének megreformálásáról szóló már említett több szerzős művet,⁶ amelyet vele, mint szerzővel átbeszélte, és a vele való beszélgetések alapján még most is felhasználtam belől sok mindent a munkaküzdelemről írt legújabb

⁵ Schriftenverzeichnis Prof. Dr. Dres h.c. Rolf Birk, Zusammengestellt Ulrike Kuhn, IAAEU, Trier, 27. Marz. 2021.

⁶ Ld. 1. sz. jegyzetet

munkáimban. Ezt követően, 1991-ben egy szemeszteren át DAAD ösztöndíjjal Birk és Manfred Weiss majna-frankfurti professzor javaslatára egy szemesztert töltöttem kutatással az Európai Munkajogi Intézetben Gáspárdy László eljárásjogot oktató professzortársammal együtt. Ennek eredményeképpen Gáspárdy László publikációs listája egy nemzetközi eljárásjogi tanulmánnyal gazdagodott, én pedig meg tudtam írni „Összehasonlító munkajog” c. könyvemem, amelyben az individuális és a kollektív munkajog, valamint a foglalkozás elősegítés és a munkaügyi igazgatás valamennyi hazai intézményét összehasonlítottam az Európai Közösség valamennyi hasonlóintézményével. Rendszerének összeállításában komoly segítséget kaptam Birk „Europasches Arbeitsrecht” c. jól rendszerezett szöveggyűjteményén kívül Manfred Ploetz német szociológustól, aki egyúttal a rendszerhez tartozó szemléltető ábrákat, valamint a német nyelvű tartalmi kivonatot készítette el.⁷ Közben Birk professzor kétszer is lejött Miskolcra a joghallgatók és a doktorjelöltek részére előadást tartani, amely időszak alatti konzultációk nagyon hasznosak voltak számunkra. Ennek volt köszönhető, hogy Tatár Irénnek és Tománé, Szabó Ritának, tanszékünk két akkori adjunktusának a bevonásával ugyancsak komparatív jelleggel az üzemi tanácsokról kismonográfiát tudtunk írni, amit a Munkástanácsok Szövetsége adott ki.⁸ Birk professzor dékánása idején, 1993-ban Gáspárdy László, karunk polgári eljárásjogi professzora és én vendégprofesszori meghívást kaptunk a Trieri Egyetemről. Gáspárdy az eljárásjogi tanszékhez kapott oktató tanári beosztást, amelynek keretében a magyar eljárásjog fejlődéséről és az előadása idején hatályos Pp. átalakításának szükségességéről, valamint az új Pp. koncepciójáról tartotta előadásait. Én oktatóként Birk professzor tanszékére kaptam oktatói beosztást azzal, hogy a közép-kelet-európai, valamint a szlovén Edward Kargyel által kidolgozott jugoszláv öngazgatási modellel összefüggő társult munkaszervezeti rendszert és az 1965 után bevezetett gazdaságirányítási rendszer reformjával összhangban 1967-ben kodifikált Munkatörvényt és annak többszöri módosítását, valamint az 1992 és az 1993 évi új munka-, és közszolgálati magyar jogalkotást mutassam be.. Emellett pedig még kutatóprofesszori beosztást is kaptam az általa vezetett Európai Munkajogi és Munkaügyi Intézetben. Ezt követően szinte minden év nyarán két-három hetet töltöttem az Intézetében és nemcsak engem, hanem munkatársaimat is fogadta, ide érve Tóth Hilda és kenderes György egyetemi docenseket a miskolci jogi karról, valamint Károlyi Géza és Törő Emese docenseket a Debreceni Egyetem Közgazdasági Karának jogi tanszékéről, amelynek akkor a miskolci munkajogi tanszék mellett annak is vezetője voltam. Birk professzor Debrecenben mind a közgazdász, mind pedig a jogász hallgatóknak is több ízben tartott előadásokat és foglalkozott az ottani doktorandusz hallgatómmal, kik közül ottani tanszéki utódommá Nádas György és Rab Henrietta egyetem docensek váltak.

Ennek és még egy hosszabb 1997. évi DAAD ösztöndíjnak köszönhetem mint egy három hónapi kutatási tartózkodásomat a Birk vezette intézetben. Ezek eredményeként készült el az Összehasonlító munkajog továbbfejlesztéseként és részbeni szétszedéseként a „Magyar-, és Európai összehasonlító munkajog”, majd a

⁷ Prugberger Tamás—Manfred Ploetz: Összehasonlító munkajog, ADAW, Budapest, 1992.

⁸ Prugberger –Tománé, Szabó Rita–Tatár Irén: Az üzemi és a közalkalmazotti tanács (Nyugat-Európában és Magyarországon. Federation of Workers Councils. (Munkástanácsok), Budapest, é. n.

„Magyar -, és európai összehasonlító munka-és közszolgálati jog” című könyvem, amely a trieri kutatások alapján tovább bővült a közép-, és kelet-európai munka-, és közszolgálati joggal, amely két kiadásban némileg megváltoztatott, „Európai és magyar munka-, és közszolgálati címen jelent meg. E könyv új kiadására 2014-ben Birk professzorral debreceni jogi kari utódom, Nádas György társszerzőkénti bevonásával hármásban történt többszöri konzultáció alapján került sor a Wolters Kluwer kiadónál. A következő évben szintén e tripartit konzultációk eredményeként jelent meg szintén a Kluwernél az „Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog” c. könyvünk.⁹ Ezek a kiadványok tankönyvül szolgáltak és szolgálnak részben ma is az általános jogászképzésben és a doktorképzésben, miként a jelentős részben a trieri intézetben folytatott kutatásoknak köszönhetően Pongrácz Aladárral közösen írt „Európai társadalombiztosítási jog és a magyar társadalombiztosítási reform” c. kismonográfiánk.¹⁰ Nem hagyható figyelmen kívül, sőt kidomborításra érdemes az a több éven keresztül a munkáltató fizetéseképtelenné válásával összefüggő bér garancia alap és a fizetéseképtelenségi eljárás uniós és magyar szabályozásával összefüggésben több egyetemi tanszék bevonásával folytatott kutatás. Ebben magyar részről Radnay Józsefnek, a Kúria munkajogi kollégiumvezetőjének és a Pázmány Péter katolikus Egyetem munkajog professzorának a vezetésével a PKKE és a Debreceni Egyetem közgazdasági kara munkajogi tanszéke részéről Károlyi Géza egy. docens, a Miskolci Egyetem munkajogi tanszéke részéről Miskolczi Bodnár Péter egyetemi tanár, az Európa-jogi tanszék részéről Fazekas Judit professzorasszony, a munkajogi tanszék részéről pedig rajtam kívül Menyhárt Szabolcs vett részt. A kutatás munkajogi részét német részről Birk professzor, magyar részről én koordináltam, míg a fizetéseképtelenségi (csődjogi) oldalát német részről a már említett Horst Konzen professzor, magyar részről pedig Miskolczi Bodnár Péter vezette. A kutatás eredményéről tanulmánykötet jelent meg magyar és német nyelven, amelyben leírt javaslatok a két intézményt érintő novellázás során figyelembe vételre került.¹¹ Birk professzor ösztönzésére készítettem el magyar és német nyelven „Az európai munkajog vázlata/Abriss des europäischen Arbeitsrecht” magyar és német tükörfordítású könyvemet.¹² Ez a munka Debrecenben a magyar és a német nyelvű Európa jogi képzésben került felhasználásra. Már betegen, de még konzultált Jakab Nórával és velem Trierben 2006 tavaszán, amikor együtt voltunk az Intézetben kutatóúton, az „Európai és magyar foglalkoztatás-elősegítési és munkaügyi igazgatási jog” c. korábban már

⁹ Ld. 7. sz. jegyzetet, továbbá: Prugberger/Ploetz: Magyar és európai munkajog, Közgazdasági és Jogi Kiadó (KJK), 1994 és 1995; Prugberger: Magyar és európai munka és közszolgálati jog, KJK. 1997.; U. ó: Európai és magyar összehasonlító munka-, és közszolgálati jog, KJK-KERSZÖV, 2001, 2003, 2006; Prugberger—Nádas György: Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog, Wolters Kluwer, Budapest, 2014; U.ók: Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog, Wolters Kluwer, 2015.

¹⁰ Prugberger—Pongrácz Aladár: Európai társadalombiztosítási jog és magyar társadalom-biztosítási reform. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.

¹¹ Bér garancia és a csőd-, felszámolási eljárás reformja/Lohngarantie im Fall der Zahlungsunfähigkeit des Arbeitsgebers und das Reform des Konkurs- und Auflösungsprozesses (Miskolczi Bodnár Péter—Prugberger szerk./Hrsg.) Novotni Kiadó, Miskolc, 2005.

¹² Debreceni Egyetem ÁJK és Lícium Art Könyvkiadó kiadása, Debrecen, 2007.

többszöri kiadást megért könyvem Jakab Nórával történő átdolgozását érintve.¹³ Meg kell említeni azt is, hogy Miskolcon nemcsak a munkajogi tanszék munkáját és annak munkatársait segítette a kutatásokban, hanem a már említett Gáspárdy László professzoron kívül az az agrár-, és a környezetvédelmi joggal foglalkozó akkor még kezdő két fiatal tanársegédet is. Csák Csillát, aki azóta két környezetvédelmi jogi könyv szerzőjeként a környezeti magánjog neves kutatójává nőtte ki magát, professzori rangban jelenleg a Miskolci Jogi Kar dékánja, míg Fodor László a Debreceni Egyetem akadémiai doktori védés előtt álló közigazgatási vonalú környezetvédelmi jogi professzora. Birk professzornak a Miskolci Jogi Kar érdekében kifejtett eme áldozatos munkásságát 1996-ban a Miskolci Egyetem szenátusa díszdoktorrá avatásával honorálta.

A pécsi jogi kar munkajogi tanszékének a vezetőjét, Kiss György professzort Birk professzonnal első miskolci látogatásakor 2001-ben hoztam össze, aki hozzánk hasonlóan szintén gyümölcsöző együttműködést alakított ki Kiss Györggyel és két munkatársával, Berke Gyulával és Bankó Zoltánnal. Ennek tudható be, hogy a miskolci, a debreceni és a pécsi munkajogi oktatásban erős a jog-összehasonlítás és az elméleti-dogmatikai alapozás. Birk professzornak az ottani munkásságát a Pécsi Egyetem is „honoris causa” doktorrá fogadással honorálta. Mivel Kiss György professzor tagja volt a 2012. évi új munka törvénykönyvet előkészítő bizottságnak, sikerült tanácsadóként bevonnia őt a kodifikációs munkálatokba. Ezt a segítő közreműködését ellenszolgáltatás nélkül, önzetlenül tette. Megérdemelt volna egy kormány kitüntetést.

Kedves Rolf!

A Miskolci Egyetem Jogi Kara és dékánja, Csák Csilla professzor asszony, valamint tanszéki kollegáim nevében és megbízásából is köszönöm mind azt, amit a miskolci jogi kar munkajoga oktatási és kutatási színvonalának emelése érdekében tettél. Egyúttal én is köszönöm mindazt, amivel elősegítetted oktatói és kutatói pályánk tartalmassá válását.

Most megrendülve és fájó szívvel búcsúzunk Tőled: Sit tibi terra levis.

¹³ Prugberger—Jakab Nóra: A szövegben közölt címen, Bíbor kiadó, Miskolc, 2016.

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata

16. évfolyam

2021

1. szám 2. kötet

MISKOLCI

JOGI SZEMLE

A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának folyóirata
16. évfolyam (2021) 1. szám 2. kötet

Tanulmány

Prugberger Tamás:

Az atipikus foglalkoztatási szerződések néhány problematikus kérdése a mezőgazdaságban 5

Barta Judit – Rácz Balázs:

A kivitelezési szerződések körében felmerülő pótmunka és többletmunka egyes jogkérdései, különösen tekintettel a TSZSZ szakvéleményre 20

Juhász Zsuzsanna:

Állatterápia börtönkörnyezetben 32

Molnár Erzsébet:

Compliance és üzleti titok.....48

Certicky Mária:

Gondolatok a biztosítási szerződéssel összefüggésben kezelt egészségügyi adatok adatkezelési szabályaihoz a magánjog tükrében64

Boda Zoltán:

Nehéz a döntés: jogerőre emelkednek vagy véglegessé válnak a büntetés-végrehajtási bírói határozatok?.....76

Endrédy András:

A perindítás megváltozott szabályai a polgári perrendtartás első novelláris módosítása alapján97

Kozák Andrea:

Pénzmosás compliance az ügyvédi tevékenység körében111

Nyikes Zita:

A jogi személy jó hírnevének védelme az EUB és EJEB joggyakorlatán keresztül126

Az atipikus foglalkoztatási szerződések néhány problematikus kérdése a mezőgazdaságban

Prugberger Tamás*

A tanulmány a mezőgazdaságban alkalmazott speciális foglalkoztatási formákat mutatja be. Ennek során bemutatja azokat, amelyeket a családi gazdaságokban alkalmaznak és amelyeket a nagy gazdaságokban. Az előbbieket a családi munkavégzés, míg az utóbbiak a munkaszerződéses foglalkoztatás, az egyéni és a csoportvállalkozási, valamint a részesművelési forma jellemző. Az agrárszövetkezetek esetében gyakori a tagsági viszonyon alapuló munkavégzés is. Szó esik továbbá arról is, hogy a tanulmányban tárgyalt munkavégzési formák közül melyek azok, amelyek ma is időszerűek.

Kulcsszavak: családi farm, szerződéses farm, részesművelés, felesbérlet, családtagi munkavégzés, tagi munkavégzés, csoportos vállalkozás, időnyomunka, vállalkozási típusú munkaszerződés

Problematic issues of non-standard employment contracts in agriculture

The study presents special forms of employment that are used in agriculture. In doing so, it presents those that are used on family farms and those that are used on large farms. The former are characterized by family work, while the latter is characterized by employment, individual and group entrepreneurship, and part-time farming. In the case of agricultural cooperatives, work based on membership is also common. Furthermore, the study also deals with those forms of employment in connection with the study that are still relevant nowadays.

Keywords: family farm, contract farm, part-time farming, family lease, family work, member work, group work, seasonal work, business type employment contract

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.949

1. A mezőgazdasági tevékenység és az e tevékenységből eredő foglalkoztatás sajátosságai

A mezőgazdasági tevékenység ellentétben az ipari termelő üzemek és a kereskedelmi, valamint a vendéglátóipari gazdasági egységek tevékenységével és az ottani foglalkoztatással szembeni jellege kevésbé folyamatos és egy része annál fogva, hogy a tevékenység egy jelentős része nem helyhez kötött és a szabad ég alatt a természet, vagyis a termőföldeken és szakaszokra bontva bonyolódik le, nem, vagy csak részben lehet beilleszteni a tipikus munkavégzési és foglalkoztatási formák közé. Az állatgondozási tevékenység beilleszthető a munkajogra jellemző általában napi 8 órában meghatározott foglalkoztatási időtartamba, ami nemcsak tipikus munkaviszony, hanem tartósvállalkozási formában is megvalósítható. Az állatgondozás és az

* Professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék.

állattenyésztés, valamint az állattnevelés ilyen természetű még ezen kívül a segédüzemágként működő gépi kiszolgálás, valamint a mezőgazdasági gépi eszközeinek karbantartása gondozása és javítása. Ezzel viszont szöges ellentétben áll a növénytermesztés, ahol a munkavégzés nem körülhatárolt olyan zárt helyen történik, ahol a foglalkoztató vagy az általa kijelölt műszakvezető képtelen ellenőrizni, hogy minden egyes foglalkoztatott az előírásoknak megfelelően látja el munkaköri feladatait. Ezért a mezőgazdaságban az ilyen jellegű atipikusnak elkeresztelt foglalkoztatások sokkal szélesebb körűek, mint a lokálisan lehatárolt helyen, vagyis üzemben történő foglalkoztatás, ahol az üzembirtokos, vagy annak megbízottja elvileg permanensen ellenőrizni tudja a munkafolyamatokat és megelőzni a munkabaleseteket, valamint a munkavállalók által hanyagságból okozott egyéb károkozásokat. Ennél fogva, míg a legtöbb gazdasági ágazatban folyó munkavégzésnél a tipikus munkaviszony azáltalános és az atipikus foglalkoztatás a kivétele forma, addig a mezőgazdasági tevékenység körében a helyzet pont ennek a fordítottja. A következőkben az ebből eredő eltéréseket és problémákat járjuk körül.

2. Atipikus foglalkoztatási formák a növénytermesztés területén

2.1. A foglalkoztatás sajátosságai. A mezőgazdasági tevékenység alapstruktúráját illetően a II. Világháború befejezése előtt Magyarországon is hasonló volt, mint Közép-, és Nyugat-Európa több országában. Ezen a téren alapvető változásra csak azokban közép-, és kelet-európai országokban került sor, amelyekben a szovjet érdekszférához történt kerülésük folytán a kis-, és a középgazdaság „szocializálására”, vagyis államosítására, vagy szövetkezetesítésére került sor. Addig ugyanis az ugyancsak egyéni, valamint kereskedelmi társasági magántulajdonban álló termelő-, és vendéglátó ipari, továbbá kereskedelmi gazdasági vállalkozások egyfelől kis és középüzemekre, másfelől nagy gazdasági egységekre tagozódtak, ahogyan ez a nyugat-európai országokban ma is fennáll. Ugyanez vonatkozott és vonatkozik a rendszerváltás után a volt szovjet érdekszférából az 1990. évi rendszerváltással kikerült posztkommunista közép-, és kelet-európai államokra, így Magyarországra is. Ennél fogva, miként az iparban és a kereskedelemben a kisiparos és a kiskereskedő, valamint kisvendéglős elsősorban családi munkaerővel és esetleg néhány alkalmazottal, segéddel dolgozik, ami a közepes gazdaságoknál már általános jelenséggé válik, addig a nagy gazdasági egységeknél, a gyáripár termelőüzemeinél, az áruházaknál, szállóával egybekötött éttermeknél a nagyszámú munkavállalóval történő üzemelés a jellemző. Ez vonatkozik a mezőgazdaágra is, ahol a kis-, és közepes gazdaságokra a családi alapon történő munkavégzés a jellemző, ahol a méret növekedéstől függően növekszik az állandóan foglalkoztatott mezőgazdasági munkavállalók, korábbi terminológiával élve a mezőgazdasági (külső) cselédek száma. A munkaszervezés tekintetében ezért a kis és a közepes méretű gazdaságokat családi farmoknak (family farm), míg a nagyméretű gazdaságokat szerződéses farmoknak (contract

farm) tekinti az agrár-szakirodalom.¹

Eme alapstruktúráján belül azonban a mezőgazdaságnak és a mezőgazdasági munkavégzésnek megvannak a maga sajátosságai részben az állandó odafigyelést igénylő állatgondozás és állatnevelés, részben pedig a szabadban, az időjárás függvényében történő munkavégzés. A mezőgazdasági munkavégzés ritmusa ezért erősen függ az állatok egészségi állapotától, a váratlan megbetegedésektől, valamint az időjárás változásaitól, amelyhez igazodnia kell a növénytermesztésben egyénileg vagy csoportosan dolgozó mezőgazdasági munkásoknak. Éppen ezért írják elő több európai országban a mezőgazdasági törvények, hogy farmot, és farmgazdálkodás céljaira termőföldet az vásárolhat, aki a gazdaságának területén, vagy annak közelében, attól meghatározott távolságon belül lakik.² Ennek megfelelő szabályt tartalmaz a mezőgazdasági földforgalomról szóló 2013-ik évi CXXII. törvény is.³ Sőt, a mezőgazdasági munkajogviszonyt a II. Világháború befejezéséig szabályozó 1935: II. t. c.-el kiegészített 1907: XLV. t. c. 20. §-a kimondta, hogy a gazdasági cseléd részére az őt foglalkoztató farmtulajdonos munkaadó természetbeni bérként szolgálati lakást biztosítani volt köteles, a felfogadott cselédnek pedig a reá megállapított munkavégzés időszakájában állandó jelleggel jelen kellett lennie, ha pedig valamilyen okból távol kellett attól lennie, a fenti törvénycikk 15. §-a értelmében helyettes beállításáról volt köteles gondoskodni. Ugyanígy a vezető alkalmazotti munkakört betöltött intézőknek és gazdatiszteknek is a farmon kellett lakniuk és a szolgálati idejük alatt ott tartózkodniuk. Mezőgazdasági munkavállalónak számított, aki legalább egyhavi, vagy azt meghaladó időre napszámossan vagy más munkakörbe helyezkedett el farmgazdaságban. Az állandó gazdasági cselédek munkaviszonya ellenkező megállapodás hiányában egy gazdasági évre szólt, amely azonban további egy évre többször is korlátlanul hosszabbítható volt. A gazdatisztek munkaviszonya főszabályként határozatlan időre szólt.⁴ A mezőgazdasági munkavállalók a világháború előtti kapitalista Magyarországon a munkakörüik szerint is két kategóriába voltak osztva, ami a társadalombiztosítás szempontjából volt jelentős. Ugyanis az általános kategóriába tartozó gazdasági cselédeket baleset szempontjából a farmtulajdonos nem volt köteles biztosítani, de a gép mellett dolgozókat az 1913: XX. t. c. értelmében igen. A mezőgazdasági munkaviszonyban

¹ Imrik Stanek: *Die Landwirtschaft in Ost und West*. Verlag Umler, Stuttgart

² A gazdaság területén, illetve annak közelében történő helyben, illetve hely-közelben lakást a szerző fél részére mezőgazdasági termőföldszerezés feltételül a dán és a svájci jogi szabályozás szigorúan előírja, csak úgy, mint az alapfokú mezőgazdasági képzést is. Más nyugat-európai államokban szintén fennállnak hasonló előírások, de azok kevésbé merevek és rugalmasabban vehetők figyelembe. Ilyen pl. a német, valamint az annál valamivel kötöttebb francia szabályozás. Országokénti bemutatását az eredeti források megjelölésével lásd: Prugberger, A mező-, és erdőgazdasági földingatlan tulajdonjogának, használatának-hasznosításának és jogátruházásuk szabályozásának lehetőségei az uniós jog tükrében. In: *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai*. (Szer: Csák Csilla—Szilágyi J. Ede). Novotni Alapítvány, Miskolc és a Licinium Art Könyvkiadó Kft. közös kiadása Miskolc

³ A 2013. évi magyar Földforgalmi Törvény csak a mezőgazdaságban való jártasságot tanúsító képzést írja elő direkt jelleggel, a helyben, illetve a hely-közelben való lakást, letelepülést csak közvetett módon az elővásárlásra és az elő-haszonbérletre vonatkozó sorrendtartás tekintetében.

⁴ Vincenti Gusztáv: *A munka jogviszonyai*. In: Szladits Károly (főszerk.) *Magyar magánjog*. IV. kötet, Kötelmi jog különös része. Grill Károly Könyvkiadó, Bp. 1942. (Továbbiakban: Szladits) 389. o.

a kötelező öregségi, rokkantsági és halál esetére szóló biztosítás csak későn került bevezetésre. A gazdatisztek vonatkozásában az 193: XXXVI. t. c.-el, míg a gazdasági munkavállalók esetében két évvel később az 1938: XII. tc.-el, amely csak az öregségi biztosításra terjedt ki.⁵ A mai agrár-munkajogi és társadalombiztosítási jogi szabályozás jogforrásilag sem különül el sem a természetbeni bérezés, sem a társadalombiztosítás vonatkozásában az egységes szabályozástól. A szolgálati lakás biztosítása előírva nincs. A farmtulajdonosnak azonban érdeke, hogy az olyan agrármunkaköröknél, ahol állandó jelenlét szükséges, olyan munkavállalót alkalmazzon, aki közel lakk a gazdasághoz, vagy ha ilyen munkavállalót nem talál, akkor, akit felvesz, annak és családja részére megfelelő lakhatásról gondoskodjon. A kötelező társadalombiztosítás ma teljesen egységes, ugyanakkor viszont a gazdaság minden területén probléma, hogy a munkáltató részéről történő járulékfizetéshez történő hozzájárulás túlméretezett, amit igyekeznek a munkáltatók a mezőgazdaságban is kikerülni.⁶ Ennek tudható be, hogy a farmgazdaságok –különösen a kisebbek és a közepesek—jobb esetben munkaszerződés helyett formális tartós vállalkozási szerződést kötnek alkalmazottaikkal, rosszabb esetben pedig feketén alkalmazzák őket.⁷ Mindezek ellenére a mai mezőgazdasági tevékenységben és munkavégzésben mindenütt, így külföldön és Magyarországon egyaránt fennállnak olyan sajátosságok, amelyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

A mezőgazdaság belül mindenekelőtt a növény és a gyümölcsstermesztés, valamint a szőlészet és a borászat területén számos olyan szabadtéri tevékenység található, amelyek nem folyamatos jellegűek, hanem időnyitól és évszaktól függően szakaszosan és igen gyakran nem is egyenletesen jelennek meg. Az ún. növénytermesztés területén ezek a munkálatok nem egyszer kampányszerűen jelentkeznek. Ilyen a vetési időszak, az időszakosan visszatérő növényvédelmi, permetezési és öntözési tevékenység, valamint a termés betakarítása, learatása, ide értve a gyümölcs és a szőlőszüretelést is. Mindez folyamatos normál napi munkavégzést nem igényel, ugyanakkor a szaggatott időnyit munka, amely a tavasztól ősziig tartó napjárás függvényeként félkör alakú jelleggel hosszabbodó, majd rövidülő napszakokban nyilvánul meg és szabadtéri tevékenységet nemcsak hogy nem igényel, de nem is tesz lehetővé. Ezen kívül egyes tevékenységek munkadömpingként jelennek meg, főleg az aratás és betakarítás időszakában. A nagykiterjedésű szőlő-, és gyümölcs-üetvényeknél, de ugyanígy a konyhakerti növényeknél is az időközönként szükségessé váló gyomirtás nagyobb mérvű munkaerő kapacitást igényel.

A növény-termesztésnél e körülmények összekapcsolódva az időjárás kedvező és kedvezőtlen jellegének változásaival a szabadtéri munkát erőteljesen hullámszóvá teszi. Emiatt a szűk irányító agronómusi tevékenységen kívül a többi munkát nem

⁵ Vincenti, in: Szladits, 604-605. o.

⁶ 1997: LXXX. tv. (A tb. ellátás és szolgáltatásainak fedezetéről) IV. fejezet 19-21. §§; V.ö: Károlyi Géza—Prugberger Tamás: A társadalmi biztosítás fedezetrendszerét érintő jogi szabályozás időszerű kérdései. Új Magyar Közigazgatás, 2018/2. sz. 26-27. és 32-33. o. (Károlyi által írt rész).

⁷ Mélypataki Gábor: A mezőgazdasághoz kapcsolódó időnyitjellegű és közfoglalkoztatási jogviszonyok jellemzői. In: Agrár és környezeti jog 2017/23. sz. 84. o. (2.2. pont)

gazdaságos tipikus munkajogviszonyban álló olyan munkavállalókkal elvégeztetni, akik napi nyolc órában határozatlan ideig tartó munkaviszony keretében lennének foglalkoztatva. A kisebb gazdaságokban a növénytermesztés nagyobb horderejű idényjellegű munkáit is legtöbbször a gazda a saját és családtagjai munkaerejével végzi el, alkalmi munkavállalókat azonban a legtöbbször felvesz. A legtöbb esetben gazdasági társaságként működő nagy farmgazdaságok a nagyobb idénymunkákra vagy alkalmi munkavállalókat fogadnak fel,⁸ vagy pedig kiadják részesművelésbe a zöldség-gyümölcs, valamint a szőlőterületeket felosztva az erre jelentkezők között.⁹ Ilyen módon elkerülhetővé válik kedvező időjárás esetén napi 10-12 órás, kedvezőtlen időjárás esetén pedig legfeljebb néhány órás napi munkavégzésnek a mezőgazdasági munkának idény jellege miatt tizenkét hónapos munkaidőkeretbe foglalt nyilvántartása a túlóra korlátok általányformájú betartása, és a munkavállalók részére kifizetendő túlmunkapótlékok elszámolása végett.¹⁰

2.2. A családi és a családi társas gazdaságon belüli munkavégzés sajátossági. Ami a családon belül a családtagi munkát illeti, korábban a 86/613. sz. EKG. irányelv rendezte, amelyet azonban a 2010/41. sz. EK. irányelv hatályon kívül helyezett, megtartva azonban a 79/7. sz. EKG. irányelvben a családtagi munkát nem munkaviszonyban végző egészség- és nyugdíjbiztosítás kötésének a lehetőségét. A 2010/41. sz. irányelv csupán az önfoglalkoztatásra vonatkozó szabályozást helyezte hatályon kívül 613. sz. irányelvből, átvette azonban abból a családtagi jogviszonyra vonatkozó társadalombiztosítás lehetőségét, valamint a munkaviszonyban állókkal fennálló egyező bánásmód betartására vonatkozó előírásokat. Ettől függetlenül azonban a családtaggal is létesíthető munkaviszony. Így a családtaggal is köthető munkaszerződés. Abban az esetben, ha az nem idényjellegű munka, hanem állandósult egy vagy több műszakra megállapítható fix munkaidőtartamra, többnyire napi 8, illetve heti 40 óra időtartamban munkavégzésre szól,¹¹ a Munka Törvénykönyvének a tipikus munkaviszonyra vonatkozó általános szabályai az irányadók. Ez vonatkozik arra az esetre is, hogy ha a családtag munkaideje meghaladhatja a heti 48 órát és a főszabályként érvényes két nap közötti 11 órás pihenőidő a családtagok, azaz a közeli hozzátartozók esetében 8 órai időtartamra lerövidíthető.¹² Mindez azonban szintén

⁸ Juhász Pál—Prugberger Tamás: Munkaszervezetek - vállalkozási rendszerek a mezőgazdaságban. In: Tervgazdasági Fórum, 1/1987. 98. s köv. o.

⁹ Előző jegyzetben hiv. mű, 101-105. o.; Prugberger: Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, Közgazdasági és Jogi Könyvtár, Budapest, 1979. 70-78. és 212-227. o.

¹⁰ Mt. 94. § (2). bek. d. pontja alapján idényjellegű munkavégzés esetében a főszabálykénti munkaidőkeret felmehet 6 hónapra, a korábbi (1992. évi) Mt. esetében 12 hónapra, azonban a mostani Mt. itt említett szakaszának (3). bek-e értelmében fenn áll a munkaidőkeretnek 12 hónapban történő megállapításának a lehetősége, „ha azt technikai vagy munkaszervezési okok indokolják.” Az idényjellegű mezőgazdasági munkáknál viszont az ilyen okok fennállnak. A korábban kialakult gyakorlat ennél fogva ma is alkalmazható.

¹¹ Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a laikus közfelfogással szemben, amely a mezőgazdasági munkát főszabályként idényjellegű munkának tekinti, helytállóan mutat rá Mélypataki arra, hogy a mezőgazdasági munkának csak egy része idényjellegű, ezért azt kiterjesztően értelmezni nem lehet és a munkavégzés e miatt csak az adott munkafolyamat alapján minősíthető idénymunkának. L. Mélypataki, 7. sz. alatt hiv. mű, 79. o. (2.1. pont)

¹² Mt. 104. § (2). §

nyilvántartást igényel, ezért szintén annak mellőzése érdekében a társadalombiztosításra is lehetőséget adó családtagi munkavégzésre jelenti be családtagjait a gazdaság tulajdonosa és az Mt. adta lehetőségeket kihasználva az azonos joghatás miatt így jár el annak az agrárgazdasági társaságnak a tagja is, aki a társaságnak 25 %-ot meghaladóan a tulajdonosa.¹³ Ez valamennyi gazdasági társaságra vonatkozik, kiindulva a legegyszerűbbtől, a közkereseti társaságtól a legbonyolultabbig, vagyis a részvénytársaságig, kivéve azonban a szövetkezetet, mivel ott a korlátozott tőkekamat és tőketulajdon elve érvényesülés következtében minden tagnak csak egy részjegye számít be a tag tulajdonosi részesedésébe. Mivel a családi gazdaságon belül a családtagok munkaviszonyban vagy családtagi munkavégzése között a társadalombiztosítási járulék összege tekintetében különbség csak akkor áll fenn, ha a családtag a keresményével saját maga kíván gazdálkodni, akkor munkaszerződést kötnek a felek, egyébként azonban nem, mivel a járulék összege ténylegesen azonos az előbbivel, viszont az adminisztráció kevesebb. Ezért közös pénzgazdálkodás esetén a munkaszerződés-kötés elmarad.

2.3. A csoport-munkavállalás, többnyire a nagyméretű gazdaságokban.

Sokkal bonyolultabb a helyzet a nagygazdaságok esetében, ahol valamikor a földbirtokosok, a nagy és középfarm-gazdaságokat bérlők, valamint a jól működő közép méretű családi farmok határidős munkaszerződéseket kötöttek alkalmi mezőgazdasági munkák elvégzését vállaló egyénekkel, valamint csoportosulásokkal, mint amilyenek a cséplő és aratóbandák voltak.¹⁴ Az ilyen csoport-munkavállalók önszerveződési alapon nem csak egy időre, hanem több időre is egymással legtöbbször csak szóban társulási megállapodást létesítettek, amelyben egyhangú vagy többségi megegyezéssel megbízták az egyik, arra legalkalmasabb társukat, hogy a munkáltató, ill. a foglalkoztató gazda vagy farmgazdasági cég előtt képviselje a munkacsoportot, kösse meg nevükben is a munkaszerződést.¹⁵ Azonban ebben az esetben is úgy kellett tekinteni, mintha a munkaadó a munkacsoport mindegyik tagjával külön munkaszerződést kötött és külön munkaviszonyban áll vele.¹⁶ A munkavégzésnek ezt az atipikus formáját ma az Mt. 195. §-a szabályozza. Tekintettel azonban arra, hogy ha a farmtulajdonos, illetve az agrárgazdaság ügyvezetője az ilyen szerződést a csoporttal teljes munkaidőre kötne meg, akkor abból kiindulva, hogy a munkacsoport minden tagja teljes munkaidőben dolgozik, a munkáltató cég minden egyes munkavállaló után a kötelező társadalombiztosítás járulékának a magyar jog szerint több mint háromnegyedét köteles viselni, a csoport-tagok pedig alig az egynegyedét.¹⁷ Ezért az ilyen osztott munkaszerződés-kötésre nem is kerül sor, hanem a csoporttal, mint

¹³ Mt. 92. § (2). bek. 2. pont és (3). bek.

¹⁴ L. az 1. sz. jegyzetet

¹⁵ U. ott

¹⁶ Vincenti Gusztáv, A munka jogviszonyai. In Szladits Károly (szerk.): Magyar Magánjog. IV. kötet, Kötelmi Jog Különös Része. Grill Károly Könyvkiadó V. Budapest, 1942. (Továbbiakban: Nagy Szladits) 557. o.

¹⁷ L. a társadalombiztosítás fedezetéről szóló 1997:LXXX. tv-t és az Adózás rendjéről szóló 2003:XCII. tv-t; Az ide vonatkozó rész részletes bemutatását Károlyi Géza – Prugberger Tamás: A társadalombiztosítás fedezetét érintő jogi szabályozás időszerű kérdéseire c. tanulmányát. Új Magyar Közigazgatás, 2018/1. sz. 26-32. o.

társasággal vállalkozási szerződést köt. Az Mt. fenti szakaszában meghatározott több személy között létesülő osztott munkaszerződés itt nem alkalmazható, már csak azért sem, mert e hagyományos és egyes helyeken ma is alkalmazott ilyen „brigád” munkavégzésnél a csoport-tagok között a munkák adminisztratív jellegű megosztására nem kerül sor. Ennél fogva tehát az Mt. 195. §-a szerinti több munkavállaló között történő munkaszerződés-kötés alkalmazhatatlan, mivel sem a munkaidő, sem pedig a munkavégzés a munkacsoport tagjai között a munkáltatóra is kihatóan nem kerül. Itt lényegében a csoporton belül informális jelleggel hasonló munkavégzés és elszámolás érvényesül azoknál a gazdasági társaságoknál és szövetkezeteknél, ahol a tagok személyes tagi közreműködésként végzett munkájuk alapján kapnak munkájuk után díjazást.

2.4. A részesművelés és kifejlődése a termőföld-haszonbérleti szerződésből. Miként már erről eddig is több ízben említés történt, a közepes és nagyméretű farmgazdaságokban a növénytermesztés vonalán a leggyakoribb foglalkoztatási forma az ún. részesművelés.¹⁸ A részesművelés az olyan mezőgazdasági földhaszonbérleti szerződésből alakult ki, ahol a földtulajdonosnak járó haszonbérleti díj részben vagy teljes egészében a haszonbérlet földön a haszonbérlet által megtermelt termés egy részében kerül megállapításra. Ennek a legtöbb esetben alkalmazott formája az ún. „feles-bérlet”, ahol a termés fele, vagy egy része képezi a haszonbérleti díjat.¹⁹ A termőföld-haszonbérlet ilyen, természetben történő megállapítását az ENSZ-nek a Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) által megkötött egyezménye jogellenesnek tartja azon az alapon, hogy ilyenkor olyan jogellenes bujtatott munkaszerződésről van szó, amelynél az ILO által a munkabérnek a természetbeni díjazásnak a pénzbeli díjazáshoz való aránya meghaladja, az egyezményben megállapított 50 %-ot meghaladó arányát. Ugyanis az ILO és ennek megfelelően eme ILO egyezményt aláíró európai államokban, ha a haszonbérleti díjat természetben állapítják meg, a haszonbérleti szerződéssel egy olyan jogellenes munkaszerződést palástolnak a felek, ahol a munkadíj az ILO egyezménnyel szemben meghaladja a munkabér természetben történő meghatározásának maximum 50 %-os mértékben megállapítható korlátját.²⁰ Bár Magyarország ezt az ILO egyezményt aláírta, nem követte az többi eme egyezményhez csatlakozott többi európai államot, amelyek a haszonbérleti díj természetben történő megállapítását kifejezetten tiltják.²¹ Ugyanis az 1990. évi rendszerváltást követő első, 1995-ik évi Földtörvény „expressis verbis” lehetőséget adott arra, hogy a földhaszonbérleti szerződésnél a haszonbérleti díjat teljes egészében a termés meghatározott arányában állapítsák meg a felek. Ugyanígy

¹⁸ Prugberger: Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (KJK), Budapest, 1979. 212-223. o.; U.ő: A szövetkezet és a tagok vagyoni, valamint vállalkozási kapcsolatainak jogi kérdései. Szövetkezeti Kutató Intézet, Közlemények. 15. kötet. SZÖVORG, 85. s. köv. o.

¹⁹ Prugberger Tamás: A haszonbérleti szerződésről delege lata és de lege ferenda. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Iuridica et Politica, Tomus XXI. (2004). 463-466. o.

²⁰ Iura Europae (Droit du travail –Arbeitsrecht), Edition technique iuris chasseurs –C. H. Beck Verlag, München-Berlin. I-III. 10-90. 10.

²¹ L. előző jegyzetet, továbbá a munkajogi ország-jelentéseket, in Hennsler/Braun: Arbeitsrecht in Europa. Dr. Schmidt Verlag, 2. Auflage, Köln, 2011.

lehetőséget adott arra is, hogy bármely agrárgazdaság részesművelésbe adhatta a földterületét, ahol a termőföld-, gyümölcsös-, és szőlőtulajdonos a részesművelővel ugyancsak a pénzbeli munka-, vállalkozási-, illetve részesművelési díj mellett megállapodhatott a részesművelési díjnak a termés meghatározott arányának az átadásában.²² A részesművelési szerződés egyébként csak annyiban tér el a haszonbérleti szerződéstől, hogy ott a részesművelésbe adó földtulajdonos közreműködik a termelésben. A részesművelésnél ugyanis a termeléssel kapcsolatos egyes munkafázisokat, így pl. a vetést, az öntözést, vagy a növényvédelmet a részesművelésbe adó végzi el. Részesművelés esetében a természetével kapcsolatos egyes munkafázisok megosztásra kerülnek a részesművelésbe adó és a részesművelésbe vevő között.²³ A második, új Földtörvény „*expressis verbis*” nem szól sem a haszonbérleti szerződésről, sem a részesművelésről.²⁴ Ennél fogva a haszonbér, valamint a részes-művelő díjazásának természetbeni lehetőségéről sem. A magyar tételes-jog e kérdéstről diplomatikusan „semmit mondani látszik” (*nullum dicere videtur*).

Ennek oka, hogy a magyar kormány agrárpolitikája jól látja, hogy bizonyos termőterületi méreteket meghaladó agrárgazdaságok előszeretettel alkalmazzák a termőterületeik részesművelésbe adását, mégpedig legtöbbször vállalkozási szerződéskötés formájában. Ebben az esetben minden további nélkül vállalkozási díjként jogszerűen kiköthető a betakarított terménynek a megosztása a részesművelésbe adó cég és a részes-művelő között. Ez vonatkozik olyan területnek a művelésbe adására is, ahol a munkálatok nem kerülnek a cég és a megművelő közötti megosztásra, vagyis, ha a műveléssel kapcsolatos jogviszony a haszonbérleti szerződéshez hasonlít, abban az esetben, ha a szerződést vállalkozásink címezve kötik meg. Abban az esetben azonban, ha az ilyen természetbeni díjazású földtulajdonosi részvételével, valamint ilyen részvétel nélkül csak a termelő által egyedül történő művelési jogviszonyt részesművelésnek, vagy haszonbérleti szerződésnek címezik az azt megkötő felek, a magyar jog szempontjából is jogellenes, mivel Magyarország csatlakozott a haszonbérleti jellegű földhasználat természetbeni díjazását tiltó ILO egyezményhez. Hogy ezt mégis lehetséges jogkövetkezmények nélkül megtenni, adódik abból, hogy az ILO nem fordít gondot az ilyen jogsértések felderítésére és jogkövetkezmények alá vonására, a magyar joggyakorlat pedig szintén nem alkalmazza a palástoló szerződések érvénytelenségét kimondó Ptk. 6:92. §-át. Ezzel összefüggésben azonban indokolt megjegyezni azt, hogy az érvénytelenség nem alkalmazható abban az esetben, ha a haszonbérleti, vagy a részesművelési díj a termés egy részében, valamint pénzben vegyesen kerül megállapításra és a pénzbeli arány több mint a természetbeni.²⁵ Mind ez még egyértelműbb abban az esetben, ha az itt tárgyalt részesművelési szerződési módozatokat munkaviszonyként kötik meg.

²² Prugberger: Tagsági megállapodások a szövetkezetekben. 1979. 212-223. o.; U.ő: A szövetkezet és a tagok vagyoni, valamint vállalkozási kapcsolatainak jogi kérdései. SZKI, Közlemények, 185. 85-86. o.

²³ 1994: V. tv. III. fejezet

²⁴ 2013: XXII. tv. IV. fejezet 10-14. pontjai a feles-bérletről és a részesművelésről semmilyen formában sem tesz említést

²⁵ Az ILO egyezmény értelmében a munkabérnek a természetbeni része nem haladhatja meg a pénzbeli rész 50 %-át

Az agrárgazdaságok zöme azonban inkább a vállalkozási szerződéskötést preferálja, mivel ez esetben a kötelező társadalombiztosítási járulékot teljes egészében a részes-művelő, valamint a „kvázi haszonbérló” mint vállalkozó viseli. Munkaviszonyként az ilyen szerződést legfeljebb akkor köt, ha munkaerőhiány áll fenn a piacon és a részesművelést felvállalók ragaszkodnak ahhoz, hogy a foglalkoztató gazdaság munkaszerződésként kösse meg velük a szerződést és a kötelező nyugdíj-, és egészségbiztosítás járulékainak nagyobb hányadát munkáltatóként ő fizesse.²⁶

3. Atipikus foglalkoztatási formák az állattenyésztésben és a mezőgazdasági segédüzemekben

3.1. Foglalkoztatási módozatok a nagyüzemi állattartás esetében.

Nagyüzemi állattartás esetén, ide értve nemcsak a tartást, hanem a nevelést is, különösen szárnyasok és kisállatok keltetése és felnevelése tömegistállóban történik, ahol az etetés, a fejés és a gondozás elvégzésének az idején kívül is többnyire állandó felügyeletre van szükség. Ezért az alvási időn kívül napközben a legtöbb gazdaságban két műszakban az állatgondozói munkakörben dolgozók kora reggeltől, amikor az első etetés történik, egészen késő estéig az állatok lepihenéséig az állatgondozási és tenyésztési telepen vannak. Az agrárgazdaságok egy igen jelentős részében azonban éjszakai felügyelet van. Ezért az ott dolgozók nem két, hanem három műszakban váltják egymást. Ha a két-, és három műszakos munkavégzés munkajogviszonyban történik, egyértelműen a többműszakos munkavégzésre vonatkozó munka-törvénykönyvi előírások alkalmazandók. Így az ott meghatározott éjszakai műszakra járó 15 %-os pótlék,²⁷ a kétműszakos munkavégzés esetében pedig a délután 6 órától a másnap reggel 6 óráig tartó időszakra 30 % műszakpótlék jár annak aki, ez alatt az időszak alatt legalább egy órát dolgozott²⁸. Munkaviszony esetén az állatgondozói munkakörben dolgozók többnyire határozatlan időre szóló munkaszerződéssel teljes munkaidő kitöltésére vannak foglalkoztatva.

Több nagyüzemi agrárgazdaság azonban korábban tartalmilag belső vállalkozási jogviszony keretében foglalkoztatta formális munkaviszonyt létesítve a cég egyes állattenyésztési telepein dolgozó munka kollektívákkal. Az egyes személyekkel megkötött munkaszerződés formalizmusa mögött az adott telepen dolgozó munkakollektívával a cégvezetés csoportos átalány-elszámolási szerződést kötött, amelynek alapján a cég meghatározta azt a nyereségtömeget, amelyet az egységnek ki kellett kitermelnie. Ebből a kigazdálkodott jövedelemből kellett az egységnek kifizetnie az üzemeltetéssel kapcsolatos rezi költségeket, az egyes tagoknak járó munkadíjat valamint a társasági-, illetve a jövedelemadónak az adott egységre vonatkozó részét. Ilyen belső átalány-elszámolási szerződést az egyes agrárgazdaságok nemcsak az egyes belső csoportvállalkozásokkal, hanem egyéni

²⁶ L. a 8. sz. jegyzetet

²⁷ Mt. 142. §

²⁸ Mt. 141. §

átalány-elszámolásban dolgozókkal is kötöttek.²⁹ A mezőgazdasági termelőség-összeteknél a munkaviszony létesítésnek ez a formája az 1970-es évek közepétől általános gyakorlattá vált,³⁰ amit az 1980-as évek közepétől az állam vállalatok is átvettek.³¹

A csoport és egyéni vállalkozási foglalkoztatásnak ez az átaly-elszámolásos formája a nagy agrárgazdaságokban a csoportos és az egyéni állatgondozás esetében ma is sikerrel alkalmazható mind munkaviszony mind tartós vállalkozás formájában. Az utóbbi a gazdaság számára kifizetődőbb a már tárgyalt társadalombiztosítási járulérendszer miatt, mivel a járulékfizetési kötelezettség ez esetben kizárólag a vállalkozót terheli. A mezőgazdaságban fennálló csekély munkaerő-kínálat folytán azonban könnyen előfordulhat, hogy állatgondozóhoz a gazdaság akkor jut, ha viseli a nyugdíj-, és egészségbiztosítása járulékának a törvényben meghatározott hányadát.

Az állatgondozói telepen, fedett helyen, vagyis istállóban történő állattartás és állatgondozás, illetve nevelés esetében az állatgondozói munkakör – függetlenül attól, hogy azt vállalkozási, vagy munkaviszony formájában látják el – magába foglalja az állatgondozáson kívül az istálló és az állat körletének a rendben tartását, a megfelelő hőmérséklet biztosítását, a napszaki időpontokhoz kötött etetésről és itatásról való gondoskodást és a takarmánybehordást is. Rideg állattartás, valamint nyári legeltetés esetében a munkakör a megfelelő legelőre történő kihajtás és a hazahajtás, valamint a legelőn való tartózkodás idején az őrzés és a terelés, továbbá a rendszeres itatásról való gondoskodás a pásztor feladata. Abban az esetben, ha naponta a telepről a legelőre történő kihajtásra és onnan napnyugtakor a visszahajtásra kerül sor, a napi munkaidőt általában 12 órában állapítják meg a 12 havi munkaidőkeret figyelembe vételével, vagy pedig ketten látják el e feladatot váltott műszakban. A kihajtásra és a behajtásra vonatkozó időt ugyanis mind a magyar Mt. előírásai, mind pedig az Európai Törvényszék legújabb gyakorlata szerint nem ügyeletnek vagy készenlétnak, hanem rendes munkaidőnek kell tekinteni.³² Abban az esetben, ha éjszaka is kint vannak az állatok, legtöbbször a három műszakos megoldás alkalmazására kerül sor napi 8 órás munkaidő figyelembe vételével abban az esetben, ha az állatfelügyeletet (pásztor) munkaviszony formájában látják el. Ebben az esetben is az agrárgazdaságok, hogy a munkaviszonnyal járó munkaidő-kötöttségektől szabaduljanak, inkább az őrzést tartós vállalkozási formában alakítják ki. Problémát ugyanis többek között az is okoz –miként erre Mélypataki a már többször hivatkozott tanulmányában is utal,

²⁹ Prugberger: Tagsági megállapodások a szövetkezetekben, 70-78. o.; U.ő: A szövetkezetek üzemszervezési egységeinek önállósodását megvalósító jogi eszközök SZKI. Közlemények, 169. sorsz. SZÖVORG, Bp. 1982. 34-61. o.

³⁰ Prugberger: A belső vagyoni és vállalkozási jogviszonyok az önkormányzati vállalatoknál. SZKI. Közlemények, 206. kötet, SZÖVORG. Bp. 1988. 90-106. o.

³¹ Előző jegyzetben hiv. mű, 101-103. o.

³² Mt. 86. §; Lásd továbbá: Sipka Péter—Zaccaria Márton Leó: Dolgozik és pihen? A munkaidő fogalmának bővítése az Európai Unió bíróságának újabb ítélete nyomán, tekintettel a magyar bírói gyakorlatra. Jogtudományi Közöny, 2016/9. sz. 448-457. o.; Prugberger: A munkaidő, pihenőidő és a szabadság új hazai szabályozásának a megítélése a munkavállalói érdekek szempontjából. Pro Futuro, 2017/2. sz. 32-39. o.

hogy a 2012. évi új Munka Törvénykönyv leszűkítette az 1992. évi korábbi Mt.-ben az idenyjellegű munkavégzésre a munkaidő keretnek a korábbi 12 havi, illetve 52 hétre történő kiterjeszhetőségét a mezőgazdaságban is csak 6 hónapra, illetve 26 hétre. Ezen kívül erre is csak kollektív szerződéssel van mód, a legtöbb gazdaságban viszont nincs a mezőgazdasági ágazat szakszervezeti szövetségének olyan képviselője, amelyik a leszűkített munkaidőkeret-meghosszabbításra vonatkozó kollektív szerződést megkötne.³³

3.2. A munkavégzés formái a segédüzemi és a termékfeldolgozó tevékenységekben. A segédi és a termékfeldolgozó tevékenység önálló üzemágnak csak a nagy farmgazdaságoknál jön számításba, mivel a kis-, és közepes egyéni és családi gazdaságoknál nagyobb géppark nincsen és a termékfeldolgozás is elsősorban elsődleges feldolgozás és elsődlegesen helyi piaci értékesítésre történik az előállítás, nem pedig nagyobb körzeteket érintő élelmiszerkereskedelemre szánt tartósított nagy tételű gyári tömeges előállításra. Ennél fogva a közepes és annál kisebb méretű gazdaságokban mind a gépek karbantartása, javítása és használata rugalmasan valósul meg, általában a család munkaerejével, esetleg alkalmi, vagy részmunkaidős alkalmazott vagy vállalkozó igénybevételével. Ezzel szemben a nagy agrárgazdaságok legtöbbször kombinált agrártermesztő és élelmiszeripari feldolgozó cégek, ahol mind a mezőgazdasági termelés gépi kiszolgálását, valamint a géppark karbantartását és működőképes állapotban tartását általában fix munkaidős egy műszakban látják el. A mezőgazdasági tevékenységnek ez a gépi kiszolgálása magába foglalja a növénytermesztés és az állattenyésztés, valamint a termékfuvarozás valamennyi ágát. Van, ahol a gépkocsivezetők, akik a termékfuvarozást és a termeléshez szükséges anyagbeszerzést végzik, a karbantartó üzemághoz tartoznak, a legtöbb esetben azonban külön üzemágot képeznek, mivel a gépi karbantartók tevékenysége a műhelyhez kötött, a gépkocsivezetőké pedig változó helyekre, változó munkaidőben valósul meg. Ennél fogva, ahol a gépkocsivezető állandóan az ő használatába adott kocsival jár, a tisztántartásáról és az üzemképes állapotáról neki kell gondoskodnia, így a kisebb szerelési munkákról is. Abban az esetben is azonban, ha a gépkocsivezető a kiegészítő üzemághoz van besorolva, munkaideje hosszú, általában 6, vagy 12 hónapos munkaidőkeretben van meghatározva, kötelezően igénybe venni köteles munkaközi szünetét és pihenőidejét pedig közlekedési jogszabály írja elő. A karbantartó műhelyekben dolgozók általában egy műszakban dolgoznak, délután pedig legtöbb agrárgazdasági végnél csak ügyelet van, amit sorrend szerinti beosztással egymást hetenként felváltva látnak el a karbantartók és a szerelők. Igen sok helyen nem ügyeleti díjat, hanem rendes munkabért számolnak el a részükre a hosszabb munkaidőkeret figyelembe vételével.³⁴

A helyi piacra szánt nagyobb tételű elsődleges mezőgazdasági termékfeldolgozó üzemágban (savanyúságok, káposztaféleségek, lekvár, kompót, tej, tejföl, sajt, túró, kolbász, stb.) az ott dolgozók többnyire egy műszakban látják el

³³ Mélypataki, 7. sz. alatt hiv. mú 79-80. o. (2.1. pont)

³⁴ Közvetett információ észak-, és nyugat-dunántúli cégektől

munkakörüket, míg a nagy tételű és legtöbbször tartósított, valamint gépi csomagolású ipari méretű, kereskedelmi célú élelmiszerszer-előállítás fix munkaidőben egy vagy két műszakban bonyolódik le.

4. A saját egyéni-családi gazdaságban termékfeldolgozó cég részére végzett termesztés és állatnevelés

Az 1990. évi rendszerváltást megelőzően a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részben az 1959. évi régi Ptk. XXXVI. fejezetébe foglalt termékértékesítési és állatnevelési szerződéseket kötöttek részben saját tagjaik háztáji gazdaságával, részben pedig kívülálló gazdákkal is. Jogdogmatikailag e szerződések, ha előre nem állapodott meg a termesztő, és az állatnevelő gazda a szövetkezettel, vagy az állami gazdasággal, adás-vételi jellegűek voltak, ha viszont előre megállapodtak és a növendék állatokat felnevelésre a szövetkezet vagy az állami gazdaság adta a tagi, vagy a dolgozói háztáji gazdaságnak, akkor az vállalkozási jellegű volt. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti törvény (Mgtsz Tv.) kimondta, hogy a közös és a háztáji gazdaság szerves egység, amit gyakorlatilag a munkaviszonyban álló dolgozóikkal fennálló hasonló jellegű kapcsolataik tekintetében az állami gazdaságok is alkalmaztak, ezt munka-, illetve tagsági munkaviszony keretében történő házi bedolgozásként tartották nyilván és az ellenértéket bérként számolták el. Analógiaképpen a az állami vállalati és az ipari szövetkezeti házi bedolgozást alkalmazták, többnyire azzal, hogy a nevelésre átadott újszülött állatok értékét a mennyiség alapján megállapították és az átadásakor megállapított értéket a felnevelt állatok átadásakor a felnevelt állatok értékéből levonták. Így a természetes elhullás, valamint az olyan elhullás veszélye, amelyért nem felelt a nevelést végző gazda, a veszélyt a termeltető, neveltető mezőgazdasági szövetkezet, illetve állami gazdaság viselte. Ezek lényegében a gazdaság és a tagja, illetve munkavállalója között létesült adás-vételi jellegű belső termékértékesítési, legtöbbször azonban --különösen az állat felnevelés terén-- vállalkozási jellegű szerződések voltak. A gazdaság vette meg a költőállomástól, vagy maga költötte ki a naposcsibéket, napos kacsákat és a napos libákat, egyezőval az étkezési napos szárnyas állatokat, amelyeket a takarmánnyal együtt átadták a gazdáknak. A takarmányról is az állat neveltető gazdaság gondoskodott. Ugyanez volt a helyzet akkor is, ha a gazdaság meghatározott típusú növényeket, többnyire gyógynövényeket, vagy nemesített vetőmagot termeltetett. Ez jogdogmatikailag olyan vállalkozási szerződésnek minősült, ahol a megrendelő szövetkezet, vagy állami gazdaság, gyakran azonban közvetlenül a gyár, legtöbbször valamely gyógyszergyár adta termesztésre a speciális vetőmagot, amelynek árát a termés átadásakor a megrendelő levont. Ez a növénytermeltetési jogviszony lényegében hozott anyagból történő vállalkozási szerződésnek minősült. Attól függően volt vállalkozás, illetve munkaviszonynak minősülő belső vállalkozás, hogy a megrendelővel a termelő, illetve az állatfelnevelést végző gazda mg. tsz

tag, vagy állami gazdasági dolgozó, vagyis belső személy, vagy kívülálló volt.³⁵

A rendszerváltást követően a Magyarországra betelepedett multinacionális élelmiszer-áruházak és élelmiszer előállítását végző cégek a kistermelő gazdaságokkal az ilyen termeltetési és állatfelnevelési szerződéseket oly módon megváltoztatva kötik meg, hogy az szín tiszta polgári jogi jellegű vállalkozási szerződés és az átadott vetőmagot, valamint a nevelésre átadott naps állatok árát azonnal kifizettetik, és ugyanígy kifizettetik előre a nevelési időszak alatt folyamatosan leszállításra kerülő takarmány árát. Egyúttal kikötik azt is, hogy a termék, illetve a felnevelt állatok másutt nem értékesíthetők. Az is előfordul, hogy az állatnevelési, valamint a termeltetési szerződéskötés során a megrendelő cég kikötése alapján a nevelést, vagy a terelést végző gazdaságnak kell a naps állatokat, a takarmányt, a gyógyszert, a vetőmagot és a növény-védőszert a saját költségére és veszélyére beszerezni, a megrendelő gazdaság pedig semmilyen közreműködést nem vállal. Ilyen ok miatt ment tönkre és vált földönfutóvá a Hajdú BÉT-tel libanevelési szerződést kötött mintegy száz egyéni-családi gazdaság, mivel a Hajdú BÉT-et a hozzá nem értő vezetés csődbe vitte, és ennek ellenére hitetgette, hogy átveszi a felnevelt libákat, amire azonban nem került sor és az állatok a nevelést végző gazdaságokban tömegével a kiéheztetéstől tömegesen elhullottak. A Hajdú BÉT súlyos szerződésszegése ellenére a kártérítés és a csődbüntetés alól az akkori balliberális politika segítségével ki tudott bújni.³⁶ Hogy ilyen esetekre a jövőben ne kerüljön sor, a fogyasztóvédelmi szervezeteknek, és az agrár-szakigazgatási szervezeteknek valamennyi állatnevelési és termeltetési szerződésblankettát át kellene vizsgálniuk. Abban az esetben, ha azokban a blanketta kibocsátó cégek minden beszerzést és veszélyviselést a vállalkozó állatnevelőre és a termelőre hárítanak, elő kellene írni, hogy a Ptk. 6: 105. §-a alapján közérdekű keresettel támadják meg a bíróság előtt az ilyen joggal visszaélést tartalmazó tisztességtelen szerszerződési feltételeket tartalmazó blankettákat. Ez okból indokolt lenne előírni, hogy az ilyen növényi és állati termékek értékesítésével foglalkozó cégek kötelesek legyenek kibocsátásuk előtt valamennyi állatneveltetési és termeltetési szerződési feltételeiket tartalmazó blankettáikat a területileg illetékes agrárkamarának bemutatni. Az 1993. évi V. tv.-el életbe léptetett új Ptk.-ban a 6: 232. §-a (saját termelésű mezőgazdasági áru szolgáltatására kötött adásvételi szerződés) és a 6:333. §-a (a vevő közreműködésével előállított mezőgazdasági áru szolgáltatására kötött adásvételi szerződés) alapján lehet megkötni e szerződéseket. Az előbbi a korábbi termékértékesítési szerződésnek, az utóbbi a korábbi tereltetési és állatnevelési szerződésnek felel meg.

³⁵ L. a 12., a 20. és a 21. jegyzet

³⁶ A Hajdú BÉT csődbe kerülésével és a Hajdú BÉT-tel libanevelési szerződést kötő gazdák emiatti egzisztenciális tönkretételével kapcsolatos 2002/2003. évi és a megindult elhúzódt jogi eljárással összefüggő tényfeltáró 2012/13. évi cikketek lásd a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap, a Demokrata és a Kapu c. folyóiratok eme időszakban megjelent számaiban.

5. Külföldi mezőgazdasági munkavégzési formák

Japán az egyéni-családi agrárgazdálkodás mellett ismeri a több, nem nagy taglétszámú gazda kooperációjával létrejövő termelőszövetkezeti jellegű közös gazdálkodást. Hasonló jellegű közös mezőgazdasági termelői tevékenységre történő szövetkezés ismeretes Franciaországban is. Többnyire rokonok és szomszédos földeken dolgozó gazdák állnak össze és közösen művelik földjeiket és folytatnak közös állattenyésztő tevékenységet. Ennek legalizált jogi formája a Grupement d' Agrar Cooperativ.³⁷ Lehetőség van ennél nagyobb olyan termelőszövetkezetek alakítására is, ahol a tagok személyes szövetkezeti tagsági közreműködése a tagoknak a belső munkaszervezeti szabályzat és az arra illetékes szakvezető által meghatározott közös agrárgazdasági tevékenységben történő részvételében valósul meg. Ellentétben a más gazdasági ágazatokba tartozó szövetkezetekkel, amelyek nemcsak a Szövetkezeti Törvény (Loi d' Cooperativ) alapján szövetkezetként, hanem változó alaptőkéjű részvénytársaságként is működhetnek, a mezőgazdasági ágazat szövetkezetei csak szövetkezeti formában működhetnek a „loi cooperativ d' agrar alapján.”³⁸ Franciaországban ismeretesek olyan agrárszövetkezetek, amelyek önállóan gazdálkodó tagjaik számára beszerző-értékesítő szövetkezetként működnek, de vannak olyan tagjai is, akik a szövetkezet termelői, munkaszövetkezeti profiljában személyes közreműködésként munkatevékenységgel vesznek részt. Ezt a francia modellt ötvözte a volt jugoszláv agrárpolitika a szerb-horvát „zadruga” szövetkezeti formával, ahol a Zadruga egyfelől szintén az egyéni gazdasággal rendelkező tagok számára beszerző-értékesítő szövetkezetként, míg az ilyenekkel nem rendelkező tagok munkavégzéssel működtek közre a Zadruga termelőszövetkezeti részlegében.³⁹ Ausztriában egyes agrártermékeket, főleg zöldséget, gyümölcsöt, tejet, tejterméket és mézet árusító szövetkezeti üzletek eladói szövetkezeti tagsággal rendelkező eladói tevékenységet végző tagok, kiknek a személyes közreműködése a szövetkezet működésében lényegében munkavégzés, míg azoknak az egyéni tag-gazdák részére, akiknek a termékeit a szövetkezet árudája értékesíti, értékesítési formában kötődnek a szövetkezethez.⁴⁰

Tipikusan termelőszövetkezeti formában működtek még a XX. század végén is, azonban fokozatosan elhaltak azok a mexikói szövetkezetek, amelyek a mexikói forradalom során alakultak meg a nagybirtokok nacionalizálása után azok helyén kialakított ejidok. Az állam a nacionalizált nagybirtokokat szétesztotta az agrártevékenységből élő földnélküli, vagy csak kiscgazdasággal rendelkező

³⁷ Perczell János (szerk.): Vállalkozók, vállalkozások a termelőszövetkezetekben. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1989.

³⁸ Jan Hammel: Droit commercial, Dalos, Paris, 1954.; Süveges Márta: A szövetkezet jogi formája és természete a piacgazdaságban. In: Szövetkezés, 1991/1. sz. 6-7. o.

³⁹ Savo Cukanovic: Zemiljoradnocko zadrugarstvo u agrarnoj politici Jugoslavie. NIP. Mala poljoprivedna biblioteka. Beograd, 1971.

⁴⁰ Információ Diplom ökonom Karl Zehetnertől, az Osztrák Munka-, és Szociálisügyi Minisztérium keretében működő Vállalkozóképző Intézet igazgatójától. Bécs, 1980május a Szövetkezeti Kutató Intézet által finanszírozott ausztriai tanulmányút, a Reufeisen Akadémiához (RAK). Bécs, Innsbruck, Salzburg.

agrárnépesség között, akiket ejidokba szervezett. A kezdeti ejidok egyik formája kommunaként működött, de ez a forma hamar kifulladt és munkaszövetkezeti jellegű ejidokká alakultak át, amit a tagok kollektív munkavégzése jellemzett. A munkaszövetkezeti jellegű ejidók mára fokozatosan beszerző-értékesítési szövetkezet jellegű ehidókká alakultak át.⁴¹ Némileg hasonlít ehhez a rendszerhez az izraeli kibuc és moshav rendszer. A kibuc kommuna típusú együttélést és közös munkatevékenységet jelent, míg a moshav a termelőtípusú munkaszövetkezetekhez hasonlít. Mind a kibucokban, mind a moshavokban a munkavégzés sokszínű, azonban uralkodó jellege a mezőgazdasági tevékenységnek van.⁴²

Végezetül a szegényebb latin nyelvű régiók mezőgazdasági munkaszövetkezeti formáról szólva először a spanyol portugál mondragon szövetkezeti mozgalmat kell megemlíteni, amely mezőgazdasági munka-szövetkezetént tagi munkavégzéssel funkcionál. Ezen kívül Olaszországban vannak földbérő termelőszövetkezetek, amelyeknek egyik ágra az jellemző, hogy egy vagy több gazdasági évadra földbirtokosoktól bérbe veszik a mezőgazdasági üzemet és azt a korábbi magyar rendszerhez hasonlóan a föld-, illetve az agrárgazdaság tulajdonosának bért fizetnek és az ezen felüli jövedelemmel a szövetkezet rendelkezik. E földbérő szövetkezetek a tagjaik irányában munkaszövetkezetként működnek. A földbérő szövetkezeteknek másik ága tulajdonképpen nem bérő szövetkezet, hanem olyan csoportos munkaszövetkezet, amely meghatározott térítés, vállalkozói díj ellenében vállalja, hogy minden gazdasági tevékenységet elvégez a gazdaság tulajdonosának. Ez a szövetkezeti csoportos munkafelvállalás bizonyos fokig hasonlít a Magyarországon is elterjedt társas munkavállaláshoz azzal a különbséggel, hogy Olaszországban jogilag leszabályozott, míg nálunk inkább jogszociológiai jelenség.⁴³

⁴¹ Walter Preus: A szövetkezeti mozgalom a világon és Izraelben. SZKI. Közlemények, 35. kötet

⁴² U. ott

⁴³ Pedrini Palmierini: Das Produktionsgenossenschaftswesen in Italien, dargestellt in Beispiel bestimmter Landarbeitergenossenschaften. In: Zeitschrift für das gesamte Genossenschaftswesen. Band 26. (1976). Heft 1.

A kivitelezési szerződések körében felmerülő pótmunka és többletmunka egyes jogkérdései, különösen tekintettel a TSZSZ szakvéleményre

Barta Judit* – Rácz Balázs**

A tanulmány a pótmunka és többletmunka intézményével foglalkozik, elsősorban a jogi szabályozást elemezve, másodsorban a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv tárgyi kompetenciáját, illetve a szakvéleményének bírósági megítélését vizsgálva.

Kulcsszavak: kivitelezési szerződés, pótmunka, többletmunka, Teljesítésigazolási Szakértői Szervezet, vállalkozói díj, átalánydíj, tételes elszámolású vállalkozói díj

Certain legal questions related to additional work and extra work in the scope of construction contract with special regards to the expert's report of the Body of Experts for the Certification of Compliance

The study deals with the institution of additional work and extra work, primarily analyzes the legal regulation, and secondly outlines the material competence of the Body of Experts for the Certification of Compliance and the judicial assessment of the expert opinion.

Keywords: Construction contracts, Additional work, Extra work, Contract price, payment according to the progress, fixed sum, Body of Experts for the Certification of Compliance

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.950

1. A pótmunkára és a többletmunkára vonatkozó hatályos szabályozás

1.1. Fogalmi alapvetések.¹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szabályozza a vállalkozási szerződésre és egyik altípusára, a kivitelezési szerződésre vonatkozó legfontosabb szabályokat.

A kivitelezési szerződést érintő, további részletszabályokat az építőipari kivitelezési tevékenységről szóló 191/2009. (IX. 15.) Korm. rendeletben (a továbbiakban: Épkiv.) találhatjuk.

* Habilitált egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék.

** Okleveles jogász

¹ A pótmunka és a többletmunka terminológiájának kialakulását, szabályozástörténetét, valamint bírói gyakorlatát ismerteti részletesen Fuglinszky Ádám: „Meg nem fejtett rejtély, Hogyan történt nem tudom.” Kérdőjelek a többletmunka és a pótmunka szabályozása kapcsán. In: Grad-Gyenge Anikó - Kabai Eszter - Menyhárd Attila (szerk.): Liber Amicorum Studia G. Faludi Dedicata (Ünnepi tanulmányok Faludi Gábor 65. születésnapja tiszteletére), ARTISJUS, Budapest, 2018, 88-110. és Fenyőházi András – Rajkai Bence: A pótmunka és néhány kapcsolódó jogintézmény dogmatikai és joggyakorlati elemzése. In: Polgári Jog, 2019/9-10. tanulmánya.

A Ptk. 6:252.§ (1) bekezdése szerint, a kivitelezési szerződés alapján a kivitelező *építési, szerelési munka elvégzésére*² és az előállított mű átadására, a megrendelő annak átvételére és *díj* fizetésére köteles.

A kivitelezési szerződés a *megrendelő* és a *vállalkozó* között jön létre. Megrendelő *bárki* lehet, természetes vagy jogi személy. Az Épkiv. a kivitelezési szerződés alanyait *építtetőnek* (Ptk. szerint, megrendelő) és *kivitelezőnek* (Ptk. szerint, vállalkozó) nevezi.³

A *többletmunka és pótmunka* a joggyakorlatban a kivitelezési szerződések, régi nevén építési szerződések kapcsán merült fel leginkább, a Ptk. e jogintézményeket mégis a vállalkozási szerződések közös szabályai közé ágyazta be, azzal az indokkal, hogy más szerződések körében is felmerülhetnek. Meghatározásukat ezért a Ptk. igyekezett magasabb szinten absztrahálni, hogy alkalmazhatóak legyenek valamennyi vállalkozási szerződési altípusnál.

Ennek okán is került sor arra, hogy az Épkiv. megpróbálta a Ptk.-beli fogalmakat specializálni, a kivitelezési szerződésekre szabni, figyelemmel az építési beruházásokra irányuló közbeszerzések különös szabályaira is. A megfogalmazás rosszul sikerült, az Épkiv. részletező szabálya nem harmonizált a magasabb rendű Ptk. definícióival, ami jogvitákra adott okot. Végül, az Épkiv. pótmunka- és többletmunka-fogalmát hatályon kívül helyezték, a kormányrendelet a Ptk. fogalmi meghatározásaira utal.⁴

Meg kell jegyezni, hogy bár az Épkiv.-ből törölték a pótmunka és többletmunka fogalmát, azonban az egyéb, utaló jogszabályhelyeket nem harmonizálták a Ptk.-val, az Épkiv. konzekvensen a többletmunka kifejezést használja, tekintve azonban a Ptk. szabályait, valójában az előre nem látható többletmunkáról lehet szó. A többletmunka és pótmunka fogalmát immáron tehát kizárólag a Ptk. határozza meg az alábbiak szerint:

- a Ptk. 6:244. § (1) bekezdése alapján a *többletmunka*: a vállalkozó köteles elvégezni a vállalkozási szerződés tartalmát képező, de a vállalkozói díj meghatározásánál figyelembe nem vett munkát és az olyan munkát is, amely nélkül a mű rendeltetésszerű használatra alkalmas megvalósítása nem történhet meg;
- a Ptk. 6:244. § (2) bekezdése szerint a *pótmunka*: a vállalkozó köteles elvégezni az utólag megrendelt, különösen tervmódosítás miatt szükségessé

² Épkiv. 2. § c) pont szerint, *az építési-szerelési munka az építési tevékenység végzésére irányuló szakági munka.*

Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény (a továbbiakban: Étv.) 2.§ 36. alpontja szerint, *építési tevékenységnek minősül az építmény, építményrész, épületegyüttes megépítése, átalakítása, bővítése, felújítása, helyreállítása, korszerűsítése, karbantartása, javítása, lebontása, elmozdítása érdekében végzett építési-szerelési vagy bontási munka végzése.*

³ Lásd még az Étv. 39/A. § (6) bekezdését: *Építési tevékenység végzésére az építtető a vállalkozó kivitelezővel (alvállalkozói szerződés esetén a vállalkozó kivitelező az alvállalkozó kivitelezővel) kivitelezési szerződést köt.*

⁴ Az egyes építésügyi tárgyú kormányrendeletek módosításáról szóló 295/2019. (XII. 10.) Korm. rendelet helyezte hatályon kívül, 2020. január 01-től.

váló munkát is, ha annak elvégzése nem teszi feladatát aránytalanul terhesebbé;⁵

- 6:245. § (1) bekezdése szerint, az *előre nem látható többletmunka* (bírói gyakorlat műszakilag szükséges munkának is nevezi)⁶: a megrendelő köteles megtéríteni a vállalkozónak a többletmunkával kapcsolatban felmerült olyan költséget, amely a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható.⁷ Az előre nem látható a többletmunkát a Ptk. a vállalkozó díj címszó alatt említi, amely így hibrid módon van szabályozva, látszólag a vállalkozói díj kifizetéséhez kapcsolódik, miközben fogalmi behatárolás is történik.

Az előre nem látható többletmunka olyan többletmunka, ami szükséges a mű rendeltetészerű használatra való alkalmasságához, de a vállalkozó ennek ellenértékét nem tudta előre, a szerződéskötéskor kalkulálni, mert maga a munka akkor még nem volt előre látható (pl. földfelszín alatti szennyeződés, robbanószer, barlang, pince, forrás, eltakart szerkezetek esetében korrodálódás, egészségre ártalmas anyagok, stb.).⁸

A pótmunka és többletmunka vonatkozásában az Épkiv. tartalmaz további szabályokat. Az Épkiv. 3. § (1) bekezdése alapján, a kivitelezési szerződést üzletszerű gazdasági tevékenységként folytatott építőipari kivitelezési tevékenység esetén *írásba* kell foglalni, méghozzá *az Épkiv. által meghatározott tartalommal*. Az Épkiv. 3. § (2) bekezdés sorolja a kötelező tartalmi elemeket, a j) pont szerint, kötelező meghatározni az építőipari kivitelezési tevékenység végzése során esetlegesen felmerülő *többletmunka, pótmunka* elszámolható *ellenértékének* elszámolási módját. Ez a szabály meg kívánja előzni a későbbi elszámolási vitákat, ha pótmunka és előre nem látható többletmunka megrendelése történik (ehhez ugyanis nem kell formálisan módosítani a szerződést, megrendelői utasításra kerül sor ezek elvégzésére), legyen rögzítve e munkák elszámolásának módszertana.

Az Épkiv. 24/A § (5) bekezdése rendelkezik arról is, hogy *az e-építési naplóban köteles haladéktalanul közölni:*

- a) a fővállalkozó kivitelező az építetővel a *többletmunka, pótmunka* műszaki *szükségességét*,

⁵ Pl.: Az Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ esetében pl. több mint 4 milliárd forint pluszt jelentett a gyengeáramú és épületautomatikai rendszerek, valamint az azzal összefüggő gépészeti berendezések utólagos megrendelése.

⁶ A rPtk. a többletmunka körében szabályozta, 403. § (4) bekezdés

⁷ Pl.: Budapest, Párisi udvar épülete, amelynek felújítási kivitelezési munkáinak végzése alatt derült ki, hogy bizonyos fűdémszerkezeteket cserélni szükséges statikai okokból. A problémák kizárólag a bontást követően derültek ki, sem az előzménydokumentációk, sem a diagnosztikai vizsgálatok nem utaltak ezekre.

<https://turizmus.com/szallashely-vendeglatas/csuszik-a-parisi-udvar-hotel-atadasa-1155230>

⁸ A rPtk.-án alapuló bírói gyakorlat a hatályos Ptk. szabályhoz képest szigorúbban kezeli az előre nem látható munkák díjazását. A műszaki szükségességből felmerülő, előre nem látható munkák kockázatát főszabályként a kivitelező viseli, ennek díját csak akkor érvényesítheti, ha a munka felmerülésének kockázatával, az eset körülményeire, a munka természetére, nagyságrendjére és költségvonatára figyelemmel a díj meghatározásakor előzetesen, kellő gondossággal mellett nem számolhatott. Lásd pl.: a Szegedi Ítéltábla Polgári Kollégiumának 1/2006. (XI. 30.) ajánlása a vállalkozói díj meghatározásáról építési vállalkozási szerződések esetén III. pont; pl. Fővárosi Ítéltábla Pf. 21.029/2019/5. számú döntés; Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.092/2019/15. számú döntés.

b) az építtető a fővállalkozó kivitelezővel a *többletmunka, pótmunka igényét*.

Az előírással kapcsolatban több észrevétel tehető. Itt is hiányzik a Ptk.-val való egyeztetés. A pótmunkát ugyanis a Ptk. szerint, a megrendelő/építtető rendeli meg, arra neki van igénye, a vállalkozó oldalán nehezen értelmezhető annak szükségessége.⁹ Az előre nem látható többletmunkát viszont a vállalkozó észleli és jelzi. Mindkét munkára vonatkozik viszont az, hogy a megrendelőnek/építtetőnek az építési naplón keresztül kell közölnie erre irányuló igényét (megrendelés), ami azt is jelenti, hogy e nélkül a vállalkozó nem végezheti el ezeket.

A pótmunka és előre nem látható többletmunka megrendelése az alvállalkozók vonatkozásában is releváns, ugyanakkor az Épkiv. az alvállalkozói e-építési napló tekintetében ezek bejegyzését nem teszi kötelezővé.

Az Épkiv. 24. § (2) bekezdése szerint, az építési napló a hatósági és bírósági eljárásban felhasználható dokumentáció, azaz *bizonyítási eszköz*. Itt jegyezzük meg, hogy a lakóépület építésének egyszerű bejelentéséről szóló 155/2016. (VI. 13.) Korm. rendelet 4. § (3) bekezdés a) pontja alapján, ha az egyszerű bejelentés a saját lakhatás biztosítása céljából valósul meg, akkor az építési tevékenység építési napló vezetése nélkül végezhető. Figyelemmel a CSOK¹⁰ programok miatt megszorodó családi házas kivitelezésekre, az építési napló hiánya számos jogvita melegágya lesz, komoly gondot jelent majd a pótmunkák és előre nem látható többletmunkák beazonosítása, megrendelésének bizonyítása.

A pótmunkát illetően, találunk még rendelkezéseket *az építési beruházások, valamint az építési beruházásokhoz kapcsolódó tervezői és mérnöki szolgáltatások közbeszerzésének részletes szabályairól* szóló 322/2015. (X. 30.) Korm. rendeletben is (a továbbiakban: Épber.). A 20. § (5) bekezdés alapján az ún. *tartalékkeret* a szerződés teljesítése során szükségessé váló, a Ptk. szerinti pótmunka elvégzésére is felhasználható, feltéve, hogy a (3) bekezdésben foglaltaknak megfelel. A (3) bekezdés szerint, a tartalékkeret kizárólag az építési beruházás teljesítéséhez, *a rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükséges munkák ellenértékének elszámolására használható fel*.

A (4) bekezdés alapján a tartalékkeret felhasználása nem vonja maga után szerződésmódosítás vagy közbeszerzési eljárás lefolytatásának szükségességét, a szerződésben azonban egyértelműen, minden ajánlattevő számára előre megismerhető módon rögzíteni kell a tartalékkeret felhasználásának lehetséges eseteit és pénzügyi feltételeit.

Az Épber. rendelkezései szerint, a tartalékkeretet nem minden pótmunkának minősülő munka elszámolására használható fel, csak azokra, amelyek eredetileg nem képezték a szerződés részét, utólag kerültek megrendelésre (Ptk.), és azok a rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükségesek (Épber.). A tartalékkeret tehát a szerződés megkötését követően, utóbb megrendelt, a rendeltetésszerű és biztonságos használathoz szükséges munkák fedezetét biztosítja, amely keretek

⁹ A gyakorlatban, a munkavégzés helyének megrendelő helyetti alkalmassá tételét, vagy egyéb megrendelői kötelezettség vállalásait is ide sorolják, azonban ez egy másik Ptk.-beli szabály alá esik.

¹⁰ Családi Otthonteremtési Kedvezmény, gyermeket nevelő vagy vállaló családok részére biztosított vissza nem térítendő állami támogatás, új otthon építésére, bővítésére, korszerűsítésére, stb.

közé a Ptk. szerinti előre nem látható többletmunkák is beférnének. Az Épber. ugyanakkor – meglátásunk szerint indokolatlanul – azzal, hogy csak a Ptk.-beli pótmunkára utal, jogilag kirekeszti az előre nem látható többletmunkákat a tartalékkerethez kapcsolódó előnyökből. Az előre nem látható többletmunkák egy-egy nagy építési beruházásnál pedig előfordulnak, komoly többletkiadásokat jelentenek, és rendre a tartalékkeret terhére számolják el azokat. A gyakorlat alkalmazza a „szükség törvényt bont” elvét.

1.2. Az átalánydíj és a tételes elszámolású vállalkozói díj és a pótmunka, többletmunka összefüggései. A többletmunka, pótmunka kérdéséről nincs értelme értekezni a vállalkozói díj említése nélkül. A vállalkozói díjra vonatkozó szabályozás gerjeszti ugyanis az e jogintézményekhez kapcsolódó jogvitákat.

A Ptk. 6:245. § (1) bekezdése szerint, átalánydíjas vállalkozási szerződés esetén, a vállalkozó *az átalánydíjon felül a pótmunka ellenértékét igényelheti, a többletmunka ellenértékének megtérítésére nem jogosult.* A megrendelő köteles azonban megtéríteni a vállalkozónak a többletmunkával kapcsolatban *felmerült olyan költségét, amely a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható.* A (2) bekezdés alapján, a tételes elszámolás szerint meghatározott vállalkozói díj esetén a vállalkozó az elvégzett munka ellenértékére jogosult.

A Ptk. a vállalkozói díjat illetően két jogi terminológiát használ, az ún. *átalánydíj* és az ún. *tételes elszámolású vállalkozói díj* kifejezéseket, azonban ezekhez fogalom-meghatározást nem ad. A régi Ptk. nem tartalmazta ezeket a kifejezéseket, viszont a bírói gyakorlat a legnagyobb természetességgel szólt róluk, évtizedekre visszamenőleg. A korábbi szakjogi szabályozás, közelebbről *az építési-szerelési munkák áráról szóló 20/1972. (XII. 5.) ÉVM-ÁH együttes rendelet* bővebben rendelkezett az ún. átalányárról.¹¹

Azt, hogy a vállalkozói díj milyen elemekből épül fel, milyen tételekkel kell a vállalkozónak kalkulálnia az Épkiv. 3. § (5) bekezdése határozza meg:

A vállalkozói díjnak magában kell foglalnia

a) a közvetlen költséget (anyagköltséget és a közvetlen gépköltséget a fuvarozási és rakodási költséggel együtt, az építőipari rezsioradíj alapján számított munkadíjat), és

b) a fedezetet (a közvetlen költségek között nem szereplő általános költségeket, a tervezett nyereséget, amennyiben azt a rezsioradíj nem tartalmazza). A vállalkozói díj láthatóan többféle költséget, hasznot és további fedezeti elemet tartalmazhat. A vállalkozó haszna beépítésre kerülhet a rezsioradíjba, vagy attól elkülönülten,

¹¹ Átalányár 32. § (1) Átalányárra megállapodást a felek az alábbi módon köthetnek: b) szabad áras árformába tartozó munkáknál úgy, hogy a teljesítés ellenértékét egy összegben határozzák meg;

c) hatósági árformákba tartozó munkáknál úgy, hogy az építmény, illetve annak alépítményi vagy felépítményi és befejező részének ellenértékét a 31. § szerint készített tételes költségvetés - vagy korábban megvalósult ugyanilyen épületről készült számla - alapján egy összegben határozzák meg.

(2) Az (1) bekezdés c) pontja alá tartozó esetben az átalányár összegének a kiszámításánál az utánpótlási anyagárak változását csak a 17. § (2) bekezdésében foglaltaknak megfelelően - árckockázati fedezet alkalmazásával - szabad figyelembe venni. Az így meghatározott átalányár a tételes költségvetés összegét legfeljebb a tartalékkerettel vagy annak megállapodás szerinti részével haladhatja meg.

(3) Az átalányáron felül csak az esetleges pótmunkák számolhatók el.

megjelenhet a költségeken felül.

A Ptk. a vállalkozói díj kifejezésen túl, pótmunka *ellenértéket* és előre nem látható többletmunka *költséget* is említ, ezzel kérdéseket felvetve; mi a cél, és definíciók hiányában, mi a különbség? A pótmunka ellenértéke feltehetően megegyezik annak vállalkozói díjával, amit mégiscsak el kell határolni a szerződésben kikötött vállalkozói díjtól. Az előre nem látható többletmunkát érintően Fuglinszky Ádám szerint erre egyfajta kockázatmegosztás miatt kerül sor (válasz a mi a cél kérdésre):

„A Ptk. tehát megosztja a felek között annak a kockázatát, ha a szerződés teljesítése során valamilyen (korábban, a szerződéskötés időpontjában) előre nem látható munkaművelet elvégzése válik szükségessé. E többletmunka után sem követelhet díjat a vállalkozó, de az előre nem látható költségeket a megrendelő viseli, s így ezeket a vállalkozó részére köteles megtéríteni. (Másként fogalmazva: a vállalkozó olyan összegben háríthatja át költségeit a megrendelőre, amilyen összegben azok nála felmerültek. E követelések összege nem tartalmazhatja a hasznot, hiszen az már díjigénynek, s nem költségigénynek felelne meg.)”¹²

A gyakorlatban tételes felméréssel történik e munkák ellentételezésének megállapítása, amelynek kritikus eleme az élő munka díjának meghatározása (ténylegesen elvégzett munkaórák és az óradíj mértéke). Ezen okból is fontos, hogy a kivitelezési szerződés, az Épkiv. előírását betartva, tartalmazza az elszámolás módszertanát, ezen belül az elszámolható óradíj nagyságát (pl. az ne tartalmazzon nyereséget).

Átalánydíj alatt a gyakorlat azt érti, hogy a vállalkozó előre, egy összegben határozza meg a vállalkozói díját (szerződés elfogadott végösszege, fix díj), azaz a vállalkozói díj tartalmát kitevő elemeket előre kikalkulálja, a vállalkozói díjba beleértendő minden munkát és költséget előre beárazza, úgy, hogy nem tudja, ténylegesen azok hogyan fognak alakulni (emiatt bizonyos tartalékot is képez). Valójában, szaktudásában, tapasztalatában, gyakorlatában bízva prognosztizálja azt az összeget, amelybe szerinte a kivitelezés kerülni fog. Az átalánydíj lényege, hogyha a vállalkozó alul kalkulált, vagy rosszul kalkulált, nem számolt bizonyos költségekkel, tételekkel, nem emelheti meg utóbb a vállalkozói díjat, akkor ennek következményeit, illetve kockázatát viselnie kell, még akkor is, ha az veszteséget okoz neki. Az átalánydíj előnye, hogy rugalmasabb elszámolást enged a megrendelő felé, a vállalkozónak nem kell minden egyes tétellel elszámolnia, nem kell pl. minden egyes beépített anyagot számlával alátámasztania és igazolnia, sem azt, hogy az beépítésre került. Sőt, egyes munkatételek elvégzését sem kell külön-külön igazolnia, ugyanígy a felmerült költséget, járulékos költségeket (anyagbeszerzés, fuvarozás, rakodás, stb. költsége) igazolnia, megrendelő így kevésbé látja át a vállalkozói díj összetételét, ezen belül a kalkulált nyereséget. Amennyiben egyes, vállalkozó által kalkulált tételek megspórolhatók, vagy kevesebbe kerültek, illetve anyag nem került felhasználásra, az is vállalkozó hasznát növeli.

Az átalánydíjként megadott vállalkozói díj - függetlenül attól, hogy az technikailag egy összegben van meghatározva, vagy tételekre is le van bontva¹³ – magánjogi értelemben azt jelenti, hogy a szerződés maradéktalan teljesítésekor a szerződés

¹² Fuglinszky Ádám id. mű: 104.

¹³ Erre kerül sor pl. egyes közbeszerzések esetében, illetve a FIDIC mintaszerződések használata esetén.

megkötésekor meghatározott vállalkozói díj kerül kifizetésre, azt a felek a szerződés megkötésekor végleges jelleggel határozták meg. Az átalánydíj hátránya hogy a többletmunka, továbbá a rossz kalkuláció (mennyiségi kockázat, alulárzás, stb.) kockázatát vállalkozó viseli, kizárólag a pótmunkák díját, illetve az előre nem látható többletmunkák költségét számolhatja el. Felhívjuk a figyelmet a Ptk. szóhasználatára, az előre nem látható többletmunkák esetében megrendelőnek nem azok díját, hanem *költségét* kell megtéríteni.

A *tételes elszámolású vállalkozói díj* azt jelenti, hogy a szerződés megkötésekor a felek egy tájékoztató körülbélüli díjban állapodnak meg, de a vállalkozó teljesítéskor tételről tételre elszámol megrendelővel, díját az általa pontosan kimutatott és számlával igazolt költségek, ténylegesen elvégzett, leigazolt munkák díja alapján határozzák meg. Megrendelő nem feltétlenül a szerződés megkötésekor megjelölt irányarat (díjat) fizeti ki, hanem a tételesen elszámolt, ténylegesen elvégzett munkák díját és beépítésre került anyagok költségét, ami akár jelentősen több is lehet.¹⁴

A tételes elszámolású vállalkozói díj kevesebb kockázatot hordoz magában, mert az előre nem látott, vagy esetleg számításba nem vett tételek is elszámolhatóak, vállalkozó alul sem kalkulálhat, ugyanakkor a megrendelő számára átláthatóbb a vállalkozói díj és a nyereség.

„Tételes felmérésnél a kivitelező a többletmunkákat és a pótmunkákat egyaránt érvényesítheti, mivel valamennyi általa ténylegesen elvégzett, műszakilag indokolt munkatételt a felmérésben feltüntethet”.¹⁵

Azt látjuk tehát, hogy amennyiben a felek tételes felmérésre utalással állapítják meg a vállalkozói díjat, úgy lényegtelen, hogy a vállalkozó többletmunkát, vagy pótmunkát végzett, hiszen a ténylegesen elvégzett és leigazolt munkák díja illeti őt meg.

A kivitelezések szinte kivétel nélkül átalánydíjasak, emiatt a gyakorlati jogviták többsége elszámolási természetű. A kivitelező szeretné az elvégzett pótmunkák és az előre nem látható munkák díját megkapni, vagy ezekre való hivatkozással szeretné az egyébként őt terhelő rossz kalkulációját kikorrigálni. A megrendelő viszont jogosan, vagy nem jogosan, nem szeretne fizetni, ezért többletmunkára, vagy arra hivatkozik, hogy nem rendelte meg azokat.

E jogvitákban *műszaki szakkérdésként* jelentkezik a pótmunka, előre nem látható többletmunka és többletmunka beazonosítása és sokszor értékük meghatározása is. E kontextusban merül fel a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv tevékenységének vizsgálata.

2. A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv

A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv (a továbbiakban: TSZSZ) működését a 2013. évi XXXIV. törvény, az építmények tervezésével és kivitelezésével kapcsolatos egyes viták rendezésében közreműködő szervezetről, és egyes törvényeknek az építésügyi

¹⁴ Lásd pl.: BDT2002. 637. I.

¹⁵ BDT2010. 2198.

lánctartozások megakadályozásával, valamint a késedelmes fizetésekkel összefüggő módosításáról szabályozza (a továbbiakban: Tszsz.), míg a TSZSZ eljárását a 236/2013. (VI. 30.) Korm. rendelet rendezi részleteiben. A Tszsz. kimondja, hogy a TSZSZ eljárása a Magyarországon történő építési beruházásokra terjed ki. A TSZSZ az építészeti-műszaki tervezési, kivitelezési szerződés (a továbbiakban együtt: szerződés) építőipari teljesítéséből eredő, a Tszsz.-ben meghatározott kérdésekben a megrendelő, a tervező, a kivitelező vagy az alvállalkozó (a továbbiakban együtt: fél) megbízására szakértői véleményt ad, ha a teljesítésigazolás kiadása nem történt meg, a kiadása vitás, vagy a teljesítésigazolás kiadásra került, de a kifizetés nem történt meg.¹⁶

A Tszsz. 8/E. § (1) bekezdése szerint a perben felmerülő szakkérdésben a TSZSZ szakvélemény ugyanolyan bizonyítéknak minősül, mintha a szakvéleményt a perben kirendelt szakértő terjesztette volna elő, *a felperes az érvényesíteni kívánt jog alapjául a TSZSZ szakvéleményére hivatkozik*,¹⁷ fontos tehát, hogy a szakvélemény kompetens és megalapozott legyen.

Jogszabályváltozás okán a TSZSZ szakvéleményre alapított perek már nem minősülnek kiemelt pernek, azonban a Tszsz. tartalmaz néhány speciális szabályt polgári eljárásrendjüket illetően. A fél által a peres iratokhoz csatolt TSZSZ szakvélemény rendeltetése, hogy a perben felmerülő szakkérdésben már rendelkezésre álljon egy olyan szakvélemény, amelyre a bíróság ítéletét alapíthatja, azonban a szabad bizonyítás elve szerint, a bíróság a felek előadása és indítványai alapján további bizonyítást vehet fel, így többek között más szakértői bizonyítást is elrendelhet.

E különleges szakértői szerv létrehozásának alapvető oka az építőiparban elharapózott körbetartozások¹⁸ elleni küzdelem volt, azzal, hogy a szerződésből eredő teljesítések után járó ellenszolgáltatás polgári jogi eszközökkel történő kikényszerítését gyorsítsa meg. A statisztikai adatok szerint, e tekintetben a TSZSZ működése sikeres volt, az aktuális elszámolási viták mára többségükben a szerződészegésekhez, illetve pótmunka, többletmunka intézményeihez kapcsolódnak.

A TSZSZ felállításának célja volt az is, hogy a szakvélemény tisztába téve a jogvitát, egyezsre ösztönözzön, csökkentve ezáltal a pereket (permegelőző hatás). A TSZSZ magánszemélyek és vállalkozások közötti vitás kérdések rendezésében is eljárhat. A kérelmező magánszemélyek túlnyomó többsége CSOK keretében, vagy azon kívüli lakáskölcsönből valósítja meg a családi házát, így ha vitás helyzet alakul ki a vállalkozóval, akár a kölcsön folyósítása is veszélybe kerülhet. A TSZSZ-hez benyújtott kérelmek számának növekedése jelentős részben a CSOK-os elszámolási vitákra vezethető vissza.¹⁹ A magánszemélyek családi házas építkezésénél – mint

¹⁶ Tszsz. 1. § (1) bekezdés

¹⁷ Tszsz. 8/A. §

¹⁸ Lásd erről Barta Judit: A kivitelezési és tervezési szerződések új magánjogi szabályozásának társadalmi gazdasági hatásai. In: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2013. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2014, 184-207.

http://real.mtak.hu/51307/1/184_206_Barta_A.pdf

¹⁹ Tájékoztató a Teljesítésigazolási Szakértői Szerv 2019. évi működéséről

fentebb láthattuk – nem kötelező építési naplót vezetni (nem kötelező tervezői művezető és egy fővállalkozó esetén műszaki ellenőr sem szükséges), ami nehezíti a pótmunka, többletmunka megállapítását, elszámolását. A fentiek okán, indokolt megvizsgálni, hogy a TSZSZ kompetenciája és a TSZSZ szakvéleményt érintő bírói gyakorlat hogyan alakul a pótmunka, többletmunka kérdéskörében.

3. A Teljesítésigazolási Szakértői Szerv szakvéleménye és a pótmunka, többletmunka

Tszszt. 6. § (1) bekezdése kifejezetten rögzíti, hogy a TSZSZ a szerződés teljesítését vizsgálja és szakvéleménye a 6. § (2) bekezdésben meghatározott tárgykörben készülhet, amelyek az alábbiak:

- a) *a szerződés műszaki tartalma szerint* a vállalkozót (alvállalkozót) terhelő *munkák leírása*,
- b) *az a) pont szerinti munkák* közül a teljes bizonyossággal megállapíthatóan *teljesített* munkák mennyiségének és minőségének meghatározása,
- c) *az a) pont szerinti munkák* közül a teljes bizonyossággal megállapíthatóan *el nem végzett* munkák meghatározása, és
- d) *a b) és c) pont szerinti munkáknak* a szerződés szerinti költségvetési tételek, vagy az átalánydíj arányos részének alapulvételével meghatározott *értéke*.

A szakvélemény kifejezetten *a szerződés szerinti munkák elvégzésének megállapítására irányul*, azaz, hogy a szerződésben meghatározott munkák közül melyeket és milyen minőségben végezte el a vállalkozó/alvállalkozó, illetve, hogy mely munkák nem valósultak meg. A szakvélemény törvényben meghatározott tárgyköréből (a felsorolásából) kimaradt a szerződés szerinti műszaki tartalmat meghaladó munkák, jogi terminológiával elnevezve, a pótmunka, és az előre nem látható többletmunka elvégzésének vizsgálata.

A szakvélemény nem terjeszkedhet túl a törvényi tartalomra, így a TSZSZ szakvéleményt kérő sem kérhetne más tárgykörökre, pl. pótmunka-végzésre vonatkozó szakvéleményt. Azonban, a megbízók, a megrendelő, a tervező, a kivitelező vagy az alvállalkozó nem ismerik és értik a Tszszt.-t behatóan és összefüggéseiben. Azt látják, hogy vitájuk a törvényben leírtak szerint, abból adódik, hogy a teljesítésigazolás kiadása nem történt meg, a kiadása vitás, vagy a teljesítésigazolás kiadásra került, de a kifizetés nem történt meg, ezért megrendelik a szakvéleményt. Arra már nem terjed ki figyelmük és tudásuk, hogy ennek oka, a manapság ismét reneszánszát élő pótmunka, előre nem látható többletmunka, az ezek miatt, vagy egyéb okból felmerülő késedelemmel összefüggő kötbérezés, ami viszont nem képezheti a szakvélemény tárgyát. A TSZSZ sok esetben szakvéleményt ad, igaz jelentős részben azért, mert az elszámolási vita szélesebb körű, kompetens elemeket is magában foglaló. Az eljáró bíróságok különbözőképp viszonyulnak ezekhez a szakvéleményekhez, elfogadják, vagy elutasítják azt, utóbbihoz hozzájárulhat még az is, ha a szakvélemény nem elég alapos.

Indokolt hát e körbe tartozó TSZSZ szakvélemények sorsát a nyilvánosságra hozott bírósági döntések összefüggésében megvizsgálni, azzal a megjegyzéssel, hogy a vitás ügyek szinte teljes egészében a pótmunka díjának megállapítására irányulnak, az előre nem látható többletmunka miatti nézeteltérések igen ritkának számíthatnak.

A Fővárosi Ítéltábla Pf. 21.029/2019/5. számú ügyben hozott ítéletében az alábbi fogalmazta meg: Az Ítéltábla szerint, „[.....] a polgári peres eljárásban a TSZSZ szakvéleményét a Tszsz.-nek megfelelő felhasználás esetén a szakértői bizonyítás keretében kizárólag a 6. § (2) bekezdésében rögzített tárgyban lehet figyelembe venni, így bizonyítékként értékelni. A felperes által érvényesített pótmunkaigénnyel összefüggésben az Ítéltábla mindenekelőtt az alábbiakat rögzíti. Téves a felperesnek arra való hivatkozása, hogy a TSZSZ hatáskörébe tartozik annak megállapítása, hogy felperes végzett-e pótmunkát. A Szaktv.²⁰ 47. § (6) bekezdése szerint a *szakvéleményben jogkérdésben nem lehet állást foglalni*, így abban sem, hogy a felperes által elvégzett munkák pótmunkának minősülnek-e vagy sem.²¹ A Tszsz. 6. § (2) bekezdése értelmében a fent kifejtettek szerint a TSZSZ kizárólag abban dönthet, hogy a felperes által megjelölt munkák a perbeli szerződés műszaki tartalmának részét képezik-e, amennyiben igen, azt a felperes teljesítette-e és milyen minőségben, továbbá ezen munkák értékét határozhatja meg. A felperes által csatolt TSZSZ szakvélemény tehát csak annyiban irányadó, amennyiben a felperes által pótmunkaként megjelölt postaládákkal, illetőleg a dombházzal összefüggő munkák vonatkozásában rögzíti, hogy azok a perbeli szerződés műszaki tartalmának részét képezik-e vagy sem, illetőleg ezen megállapításból kiindulva a 6. § (2) bekezdésében foglaltak szerint tartalmazhat megállapításokat. *Az ezt meghaladó szakértői megállapítások a Tszsz. 6. § (2) bekezdésébe ütköznek, azaz a TSZSZ szakvélemény a felperes pótmunkaigényével összefüggésben a Pp. 316. § (1) bekezdés d) pontja szerint aggályos, a szakértői tanács elnökének meghallgatására figyelemmel is.*”

A Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.229/2019/7.²² számú ügyben a TSZSZ szakvéleményt két okból sem fogadta el. Az egyik ok az volt, hogy az elvégzett többletteljesítések, pótmunkák tekintetében a TSZSZ jogkérdésben foglalt állást, amely ellentétes a Szaktv. 47. § (6) bekezdésében foglaltakkal. A szakértői szerv jogkérdésben is állást

²⁰ Az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény

²¹ Szeretnénk megjegyezni, egyet értve a Nógrád Megyei Bíróság Pf. 20.358/2010/8. számú döntésében kifejtett azon állásponttal, hogy egy szakértői véleményben történt jogi véleménynyilvánítás önmagában nem indokolná a szakvélemény kirekesztését a bizonyítékok közül. „Kétségtelen, hogy a szakértő szakvéleményében jogkérdésekben is véleményt nyilvánított, azonban kizárólag erre figyelemmel a szakvéleménynek a bizonyítékok köréből történő kirekesztése nem indokolt, tekintettel arra, hogy amennyiben a szakértő jogkérdésben foglal állást, az csupán azzal a következménnyel járhat, hogy ezen megállapítást a bíróság a döntése meghozatalánál figyelmen kívül hagyja, amennyiben az nem helytálló és a per egyéb adataival is ellentétes, de ez nem eredményezheti az egész szakvélemény mellőzését, ha az egyéb vonatkozásokban, mint ahogyan a jelen esetben is, megalapozott.”

A Legfelsőbb Bíróság mindezt továbbvizsgálva, arra a megállapításra jutott, hogy az ügy tárgyából adódóan elkerülhetetlen volt, hogy a szakértők a polgári jogi fogalmakat meghatározzák a szakvéleményükben, ez azonban nem jelenti azt, hogy jogkérdésekben foglaltak volna állást (Legfelsőbb Bíróság Pfv.20.760/2011/5.).

²² BDT2019. 4047.

foglalt akkor, amikor azt rögzítette, hogy az elvégzett többletteljesítések, pótmunkák a kérelmező (felperes) terhére nem róhatók.

A másik ok az volt, hogy a TSZSZ által megállapított és kifizetendő vállalkozói díj nem volt kellően megalapozott. Az elsőfokú bíróság indítványra megkereste a szakértői szervet az elkészült szakvélemény alapjául szolgáló dokumentációk megküldése, valamint annak közlése érdekében, hogy készült-e tételes számítás a megállapított vállalkozói díj kimunkálására. A szakértői szerv úgy nyilatkozott, hogy külön tételes számítás nem készült, a felek által beadott valamennyi dokumentumot megvizsgálták, ezért a szakértői tanács tagjainak megidézésétől sem volt várható, hogy az írásban benyújtott szakvéleményen túl, szóban tételes elszámolást adjanak a felperes által elvégzett munkákról.

Az Ítéltábla rögzítette, hogy a TSZSZ szakvélemény ugyanolyan bizonyítéknak minősül, mintha a szakvéleményt a perben kirendelt szakértő terjesztette volna elő, irányadóak rá a Pp. 316. és 317. §-ában foglaltak is. Az elsőfokú bíróság pervezetése helytálló volt abban a körben, hogy felhívta a bizonyító fél figyelmét a Pp. 317. § d) pontja alapján arra, hogy a szakértő véleménye aggályos. A felperes alaptalanul hivatkozott a fellebbezésében arra, hogy az elsőfokú bíróságnak hivatalból kellett volna szakértői bizonyítást lefolytatnia. A Pp. 315. § (1) bekezdése alapján új szakértő kirendelésére csak indítványra kerülhetett volna sor, arról az elsőfokú bíróság hivatalból nem rendelkezhetett.

A felperesnek tehát a TSZSZ szakvélemény aggályossága okán, indítványoznia kellett volna új szakértő kirendelését. Érdekes módon, a Fővárosi Törvényszék G.40.453/2017/53. számú eseti döntésében elfogadta azt, hogy a TSZSZ adhat a pótmunkát illetően szakvéleményt. A felek között távvezeték kivitelezési szerződés jött létre. A perbeli esetben a vállalkozói díjra a teljesítésigazolás kiadása megtörtént, de a kifizetés elmaradt. A pótmunkára vonatkozóan viszont a teljesítésigazolás kiadása vitás volt. A bíróság szerint, a Tszsz. 1. § (1) és (2) bekezdése, valamint a (4) bekezdés a) pontja alapján megállapítható, hogy a szakértői testület a ki nem fizetett vállalkozói díj és a pótmunka vonatkozásában adhat szakvéleményt, a kötbérigény érvényesíthetőségét viszont nem teheti vizsgálat tárgyává. Ugyanakkor a TSZSZ szakvéleményt hiányosnak ítélte és további bizonyítást látott szükségesnek.²³ A Fővárosi Ítéltábla a fellebbezést követően már nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a TSZSZ adhat-e szakvéleményt a pótmunkára, mert már az első fokú bíróság is megállapította, hogy a TSZSZ szakvélemény hiányos, nem alkalmas annak bizonyítására.²⁴

A Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.185/2018/5. számú döntésében elfogadta azt, hogy a TSZSZ a szerződésben nem szereplő munkák tekintetében is szakvéleményt adott (mennyisége, értéke), hivatkozott azonban arra, hogy ezzel együtt az jogkérdésben is állást foglalt:

A TSZSZ szakvélemény a felperes által elvégzett munkák műszaki tartalmára, annak értékére vonatkozik. Bár kétségtől a szakértő valamennyi tétel vonatkozásában *az elvégzett munkák tekintetében azok pótmunka jellegéről is nyilatkozott, azaz a munkákat minősítette*, azonban az a körülmény, hogy ennek

²³ <https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozatok>, Fővárosi Törvényszék G.40.453/2017/53.

²⁴ Fővárosi Ítéltábla Pf. 20.111/2019/4.

megítélése a rendelkezésre álló valamennyi bizonyíték (így a szakértői vélemény) alapján is a bíróság feladata, nem fosztja meg attól a minőségétől, hogy a szakértő a kompetenciájába tartozó kérdésekre (is) a válaszát megadta és megjelölte azokat a dokumentumokat, iratokat, amelyre a véleményét alapította, erre figyelemmel önmagában a fenti körülmények nem teszik indokolttá a szakvélemény mellőzését és további, ismételt bizonyítási eljárás keretében újabb szakvélemény beszerzését.

Az ítéletábra a döntése során, a szakvéleményekben foglaltakat aztán mégsem vette figyelembe, mert nem találta bizonyítottnak a pótmunka megrendelését, a szerződésben meghatározott protokoll betartásának hiánya miatt.

Összegzés

A pótmunka, többletmunka, előre nem látható többletmunka polgári jogi és közjogi szabályozása közötti összhang még mindig nem tökéletes, az Épkiv. finomhangolása lenne a célszerű. A magánszemélyek családi ház kivitelezéseinél az építési napló vezetésének hiánya a pótmunka, előre nem látható többletmunka miatti jogviták megítélését is el fogja nehezíteni. A TSZSZ pótmunka, vagy előre nem látható többletmunka végzésére irányuló szakvéleménye elsősorban nem azért aggályos, mert esetleg az jogkérdésben foglal állást, vagy netán jogilag minősít, hanem azért, mert a Tszsz. jelenleg nem teszi lehetővé szakvélemény adását e tárgykörökben. Mindez nem zárja ki, hogy a felek közjegyzőtől kérjék igazságügyi szakértő kirendelését ilyen kérdések bizonyítására. Természetesen célszerű, és a TSZSZ megszerzett tapasztalataira való figyelemmel, indokolt lenne a Tszsz. kiegészítése arra vonatkozóan, hogy a TSZSZ a vállalkozási szerződés tartalmát meghaladó munkák tekintetében is adhasson szakvéleményt.

Állatterápia börtönkörnyezetben*

Juhász Zsuzsanna**

Az állat-asszisztált terápiát eredetileg nem a büntetés-végrehajtási intézetekben használták: a társadalom számos különböző alcsoportjában nyert alkalmazást, a leggyakrabban a mentális rendellenességgel küzdők, az időskorúak és a gyermekek körében. A jelen tanulmány célja nemzetközi kitekintés keretében a börtönalapú állatprogramokra vonatkozó információk összegyűjtése és a jelenleg alkalmazott különböző típusú programok jellemző vonásainak és hatékonyságuknak a leírása.

Kulcsszavak: ember-állat interakció, börtön, börtönalapú állatprogram, állat-asszisztált terápia

Animal-therapy in a prison setting

Animal-assisted therapy was not originally used in prisons: it was something that was used on a variety of different subgroups from the community, the most common groups are people with mental-disorders, the elderly, and children. The present study aims to gain information about prison-based animal programs across international outlook and to describe the characteristics and the effectiveness of the different types of programs that are currently being used.

Keywords: human-animal interaction, prison, prison-based animal programs, animal-assisted therapy

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.951

1. Bevezetés

Az ember és az állat közötti kapcsolatok tanulmányozásával foglalkozó kutatások viszonylag újkeletűek, az azonban mégis leszögezhető, hogy az ember-állat interakció hatásait feltáró innovatív vizsgálódások ezt a köteléket alapvetően egy mindkét fél számára kölcsönösen előnyös kapcsolatként határozzák meg.¹ A kutatások alapján olyan kötelékről van ugyanis szó, amely javíthatja az ember fizikai és mentális egészségét, egyúttal az állat oldalán többek között csökkentheti a szorongást és a félelmet. Az imént hivatkozott vizsgálódások alapvetően a börtönkörnyezeten kívüli közegre és népeiségre irányulnak (így például az Alzheimer

* A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

** Habilitált egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete.

¹ E témáról bővebben: Sandra McCune et al.: Evolution of research into the mutual benefits of human-animal interaction, *Animal Frontiers*, 4 (2014) 3., 49-58. o.

betegekre, a gyermekekre, a szívbetegségben szenvedőkre, az autizmussal élőkre)², ugyanakkor az interakció előnyös vonásainak köszönhetően a kapcsolatban rejlő terápiás kihatás felveti a büntetés-végrehajtási közegben történő alkalmazás kérdését is. A fentiek tükrében a jelen tanulmány a rendelkezésre álló szakirodalom feldolgozása alapján egy nemzetközi kitekintés keretében elsődleges arra keresi a választ, hogy az ember-állat interakció terápiás megközelítésben jelen van-e, illetve milyen formában van jelen a börtönkörnyezetben, és a kölcsönös előnyök érvényesülnek-e a büntetés-végrehajtási közegben. A jelen tanulmány így nem vizsgálja például a kutyák őrakutyaként avagy szolgálati kutyaként történő alkalmazásának kérdéseit, mivel az állatok ebbéli szerepkörükben a végrehajtás és nem a rehabilitáció eszközei. Ugyancsak nem tér ki azon kártékony állatok (rovarok, bogarak, rágcsálók) és az ember kapcsolatának vizsgálatára, amelyek jelenléte a börtönkörnyezetben is elfogadhatatlan.³

2. A börtönalapú állatprogramok általános jellemzői

Az online fellelhető angol nyelvű szakirodalom áttanulmányozása után egyfelől leszögezhető, hogy a leggazdagabb forrásanyag Amerikához köthető, illetve az Egyesült Államokon kívül Kanadában, Ausztráliában, Új-Zélandon, Japánban, Argentínában, Dél-Afrikában, Angliában, Skóciában, Svájcban, Olaszországban, Szerbiában⁴ is vannak törekvések az állatprogramok büntetés-végrehajtásban történő bevezetésére. Általánosságban az is elmondható, hogy nincsenek pontos adatok az állatprogramok számát illetően, már csak azért sem, mert sok esetben ezek a projektek nem kapnak nyilvánosságot.⁵ Különösen Amerikára jellemző a fluktuáció, azaz egyes programok bevezetése és több intézetre való kiterjesztése, míg mások megszűnése, illetve ugyancsak megfigyelhető, hogy amíg egyes amerikai tagállamok valamennyi tagállami büntetés-végrehajtási intézetben bevezetik az adott a programot, addig mások csak néhány intézményben alkalmazzák azt.⁶

² Dana M. Britton – Andrea L. Button: „This isn't about us:” Benefits of dog training programs in a woman's prison, in: *Criminal Justice Research and Practice: Diverse Voices from the Field* (Susan Miller ed.), Boston, Northeastern University Press, 2007, 3. o.

³ Utóbbi témáról lásd: Dominique Moran: Budgie smuggling or doing bird? Human-animal interactions in carceral space: prison(er) animals as abject and subject, *Social and Cultural Geography*, 16 (2015) 6., 646-648. o.

⁴ A hivatkozott országpéldák csak az online fellelt angol nyelvű szakirodalmi bázison alapulnak, így elképzelhető, hogy más országok börtönügyi gyakorlata is alkalmazza a jelen tanulmány tárgyát képező állatprogramokat. A magyar gyakorlatról lásd például Guzi Zsuzsanna: Állat-asszisztált terápiák a büntetés-végrehajtási intézetekben, *DIEIP* 2013/2. 38. o.; Moharosné Fuzskó Anikó: A gyógyító-terápiás csoport létjogosultsága a büntetés-végrehajtásban, *Börtönügyi Szemle* 2017/3. 125-126. o.

⁵ Mielissa Beseres: *Unintended Rehabilitation: A Comparative Analysis of Prison Animal Programs*, Retrieved from Sophia, the St. Catherine University, 2017, 3. o. https://sophia.stkate.edu/msw_papers/713

⁶ Padma Shani Jones: *Prison-Based Animal Programs and Inmate Mental Health*, California State University, Northridge, 2018, 19. o. <http://scholarworks.csun.edu/bitstream/handle/10211.3/203948/Jones-Padma-thesis-2018.pdf?sequence=1>

Ezeket a programokat összefoglaló néven börtönalapuló állatprogramnak nevezik, amelyek igen gyakorta szakképzési, illetve szociális készségeket fejlesztő tréningek részeként kerülnek alkalmazásra. A programok tapasztalatai azt mutatják, hogy sokat segíthetnek a fogvatartottak egyéni, szociális és emocionális készségeinek alakításában, így egyrésztől egyfajta terápiás programként is felfoghatók, másfelől hozzájárulhatnak a fogvatartottak rehabilitációjához is. Furst szerint⁷ a programok növekvő alkalmazásának legfőbb oka éppen ebben rejlik, nevezetesen, hogy visszailleszkedést segítő kezelési és/vagy szakképzési programot biztosítanak a fogvatartottak számára.

Ezen börtönalapú programok alapját az ún. állat-asszisztált terápia⁸ képezi, amely a bevezetőben már hivatkozott ember-állat interakció előnyeit, terápiás vonásait igyekszik hasznosítani. Az állat-asszisztált terápia nevének megfelelően az állatok terápiás eszközként történő felhasználását, bevonását jelenti különféle betegségeiben szenvedő betegek gyógyulásának és rehabilitációjának megkönnyítésére. Az állatokat tehát célirányos kezeléseken alkalmazzák, ahol a cél lehet például a páciens fizikai, érzelmi, szociális és kognitív funkcióinak javítása. Ezt a terápiás módszert elsősorban kutyák, lovak, macskák, madarak kezelési tervbe vonásával a hagyományos terápiák előnyös vonásainak fokozására, illetve kiegészítésére használják. A börtönkörnyezetben fellelhető állat-asszisztált programok ugyanakkor számos aspektusból eltérnek a hagyományos közegbeli⁹ alkalmazástól. Így egyfelől az állatok elsősorban nem a fogvatartottak terápiás segítése miatt vannak jelen, másrésztől ezeknek a programoknak nem alkotóeleme a klinikai vagy pszichológiai tanácsadás. A részvétel ráadásul jellemzően nem biztosított valamennyi fogvatartott számára, hanem a jelentkezőknek különféle szűrési eljárásokon kell megfelelniük, amely irányulhat például az elkövetett bűncselekmény természetének, illetve a fogvatartott intézeti magatartásának a feltárására. A lényeg tehát, hogy az állat-asszisztált terápiás technikákat a végrehajtási intézetekben eltérő módon használják és a fogvatartottak nem pusztán interakcióba kerülnek az állatokkal, hanem gyakorta együtt dolgoznak velük, idomítják, kiképzik, gondozzák őket. Erre tekintettel a börtönkörnyezetben az állat-asszisztált terápia kifejezés helyett gyakorta a már fentebb hivatkozott börtönalapú állatterápia kifejezés használatos.¹⁰

⁷ Gennifer Furst: Prison-based animal programs. A national survey, *The Prison Journal*, 86 (2006) 4., 412. o.

⁸ Amerikában a fogalom meghatározása a Leo Bustad által alapított Delta Társasághoz kapcsolódik, amely vezető szerepet töltött be az ember-állat kapcsolatok kutatásában. Az eredetileg „csak” állatterápiaként emlegetett tevékenységet a Társaság által definiált állat-asszisztált tevékenység, illetve állat-asszisztált terápia kifejezések és fogalmak váltották fel. Christiane Deaton: Humanizing prisons with animals: A closer look at „cell dogs” and horse programs in correctional institutions, *Journal of Correctional Education*, 56 (2005) 1., 48. o.

Európai viszonylatban az állat-asszisztált terápia definícióját 2011-ben az Állat-asszisztált Terápia Európai Társasága (ESSEAT) határozta meg, amely nem tartotta szükségesnek az állat-asszisztált tevékenység megnevezés megtartását, helyette egységesen használja az állat-asszisztált terápia elnevezést. <https://www.en.esaat.org/definition-tiergestuetzter-therapie/>.

⁹ További, ugyancsak speciális felhasználási területekről olvashatunk Ben P. Granger – Lori Kogan: Animal-Assisted Therapy in Specialized Settings, in: *Handbook on animal-assisted therapy: theoretical foundations and guidelines for practice* (Aubrey H. Fine ed.), Academic Press, San Diego, 2000, 213-236. o.

¹⁰ Furst: i.m. 407-408. o.

A szakirodalom ismeretében az is elmondható, hogy a programok legkedveltebb állatai a kutyák, ami egyebek mellett azzal is magyarázható, hogy a legtöbb közösségben könnyen hozzáférhetőek, nem igénylik a nagyobb állatok fizikai terét és jól képesek alkalmazkodni a börtönkörnyezethez, azaz a programban való részvételt tulajdonképpen úgy élik meg mintha egy családi közegbe kerülnének háziállatként.¹¹ Az állat által nyújtott szeretet különösen jótékony lehet a gyermeküktől különélő női fogvatartottak körében,¹² illetve hivatkozhatunk arra is, hogy a kiképzett kutyák széles körben keresettek vagy szolgálati, vagy családi állatként. Így nem annyira meglepő, hogy a kutyaprogramok számtalan variánsa alakult ki. Gyakoriak például az olyan kutyakiképző programok, amelyekben a fogvatartottak nevelik, oktatják a menhelyekről érkező állatokat és készítik fel őket az adoptálásra, vagy segítő kutyákká képzik őket különböző fogyatékossgal élő, valamint mentális egészségi problémában szenvedő személyek számára. Mindemellett léteznek látogatóprogramok, amelyek keretében azért viszik az állatokat a végrehajtási intézetekbe, hogy a fogvatartottakkal ismerkedjenek, barátkozzanak, valamint terápiás beavatkozásoknál is megjelennek a börtönkörnyezetben, megkönnyítve a terápiás vagy oktatási eredmény elérését.¹³ Általánosságban emellett elmondható, hogy a kutyákkal kapcsolatos börtönalapú programok sok esetben különböznek egymástól többek között a résztvevők száma, a részvétel időtartama, az állatokkal együtt eltöltött idő alapján, illetve eltérés lehet a részvétel kritériumai tekintetében is.

Amerikai viszonylatban a kutyák mellett népszerűek még a lovak részvételével zajló programok is, de alkalmazásuk természetesen azokra az intézményekre korlátozódik, amelyek adottságai lehetővé teszik az állat tartását.¹⁴ Egy 2013-ra vonatkozó adat alapján például az Egyesült Államok 13 tagállamában működtek lovakkal foglalkozó börtönprogramok.¹⁵

3. Történeti előzmények és kezdeti programok Amerikában

Amerikában az állatok börtönkörnyezetben való alkalmazása viszonylag hosszú múltra tekint vissza: a kezdeteknél, azaz az 1800-as években azonban szigorúan a fogvatartottak munkavégzésénél kerültek felhasználásra. Az amerikai polgárháborút követő zavaros időszakban a fehér társadalom különösen a déli államokban vélte úgy, hogy tenni kell valamint a felszabadított rabszolgákkal. A 'megoldást' a büntető igazságszolgáltatási rendszer kínálta: a kis tárgyi súlyú cselekményeket, leginkább

¹¹ Moran: i.m. 644. o.

¹² Kimberly Collica-Cox – Jennifer Furst: Implementing Successful Jail-Based Programming for Women: A Case Study of Planning Parenting, Prison & Pups – Waiting to 'Let the Dogs, *Journal of Prison Education and Reentry*, 5 (2018) 2., 105. o.

¹³ Hanne M. Duindam: Are we barking up the right tree? A meta-analysis on the effectiveness of prison-based dog programs, *Criminal Justice and Behavior*, 47 (2020) 6., 750-751. o.

¹⁴ Beatriz Villafaina-Dominguez et al.: Effects of dog-based animal-assisted interventions in prison population: A systematic review, *Animals* 10 (2020) 11., <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33207818/>

¹⁵ Keren Bachi: Equine-Facilitated Prison-Based Programs Within the Context of Prison-Based Animal Programs: State of the Science Review, *Journal of Offender Rehabilitation*, 52 (2013) 1., 46. o.

lopást elkövető egykori rabszolgákkal megteltek a büntetés-végrehajtási intézetek, amelyek ezeket a fogvatartottakat az egykori ültetvényeken való munkavégzésre kötelezték, immár azonban nem rabszolgaként, hanem büntetésüket töltő rabokként. A farmokon történő munkavégzés során az elítéltek lovakat használtak egyfelől a szántáshoz, másfelől pedig a szarvasmarhák és a disznók összetételéhez. A fogvatartottak állatokkal való kapcsolata tehát ekkor még pusztán a munkavégzéshez kötődött és terápiás kapcsolatnak egyáltalán nem lehetett nevezni.¹⁶

A személyi szabadságuktól megfosztott személyek vonatkozásában kutyák terápiás célból történő alkalmazásának az első dokumentált megjelenése egy 1919-es levélváltáshoz köthető, amely az akkori belügyminiszter *Franklin K. Lane* és a washingtoni elmebetegek számára fenntartott kórház igazgató főorvosa *William Alanson White* között zajlott. A levelezés alapján a belügyminiszter vetette fel annak a lehetőségét, hogy az intézményben elhelyezzenek néhány kutyát, akikkel a betegek játszhatnának, barátkozhatnának. A válaszlevél arra utal, hogy szervezett módon ilyen irányú próbálkozás még nem történt, ugyanakkor az igazgató nem látta okát, hogy miért ne lehetne kipróbálni a négylábúak társaságát az intézmény falai között.¹⁷

A II. világháború alatt az Egyesült Államok által fenntartott német hadifogolytáborokban az állatok ugyancsak fontos, egyebek mellett terápiás szerepet is betöltöttek. Az írásos anyagok, illetve a fényképek tanúsága szerint a New Hampshire-i táborban fakitermeléshez használt lovak például nemcsak a hadifoglyok munkavégzését könnyítették meg, hanem az állatoknak köszönhetően egyfajta pozitív interakció bontakozott ki a foglyok és a helybéli lakosok között. A táborban raboskodó németek a táboron kívül történő munkavégzés során emellett a talált vadon élő állatokat is befogadták, így került hozzájuk például egy nyúlcsalád, varjak, sőt egy medvebocs is, akit megszelídítettek.¹⁸

Az állatok terápiás célból történő alkalmazása a börtönkörnyezetben elsődleges szemponttá csak a XX. század vége felé vált. Az első állatterápiás börtönprogram egy véletlennek köszönhetően az Oakwood-i elmeógyógyintézethez köthető, amely egyúttal a legszigorúbb ohioi állami büntetés-végrehajtási intézmény volt mentális beteg fogvatartottak számára. A program kezdeményezője az elmeógyógyintézet egyik szociális munkása *David Lee* volt, aki azonnali javulásra lett figyelmes azon néhány fogvatartott vonatkozásában, akik egy, a börtönudvaron talált sérült verebet vettek gondozásukba. Az érintett rabok az intézmény kommunikációtól elzárkózó, súlyos depresszióval küzdő fogvatartottai közül kerültek ki, az állatnak köszönhetően azonban először kezdtek el csoportként cselekedni, kevésbé voltak zárkóztak és együttműködtek a személyi állománnyal is. Amikor a személyzet felismerte az állat terápiás hatását, egy vizsgálatot javasoltak az előnyök kiértékelésére és irányelvek

¹⁶ Alicia M. Loe: *Prison-based animal programs: a descriptive analysis*, Theses, Paper 6., Greeley, University of Northern Colorado, 2015, 11. o.

¹⁷ Earl O. Strimple: A history of prison inmate – animal interaction programs, *American Behavioral Scientist*, 47 (2003) 1., 71. o.

¹⁸ Allen V. Koop: *Stark decency: German prisoners of war in a New England village*, London, University Press of New England, 1988, 79. o.

lefejtetésére az állatok védelme érdekében. Az intézmény ennek nyomán 1975-ben egyéves kísérleti programba kezdett, amelybe két részleg fogvatartottait vonták be: az egyik részleg tarthatott állatokat, míg a másik nem. Az eredmények azt mutatták, hogy az állatokat tartó részleg fele annyi gyógyszert fogyasztott, csökkent közöttük az erőszak, és öngyilkossági kísérlet sem történt. Ezzel összehasonlítva a másik fogvatartotti közösség körében az egy év leforgása alatt nyolc öngyilkossági kísérletet dokumentáltak, ahogy több volt az erőszakos cselekmény is.

Az elkönyvelt pozitív eredmények nyomán az intézmény azóta több állatnak is otthont adott, így tartottak kutyákat, macskákat, kecskéket, őzeket, sőt kígyókat is.¹⁹ Lee a program előnyös vonásait összegezve emelte ki az állatoknak köszönhető kellemes légkört, a társaságot, a betegek javuló önértékelését, a hasznos időtöltést.²⁰

Az első modern programok egyikeként hivatkoznak az amerikaiak *Pauline Quinn* domonkos-rendi apáca és *Leo Bustard*²¹ a Washingtoni Állami Egyetem Állatorvosi Kara dékánjának kutyakiképző programjára, amely 1981-ben női fogvatartottak körében került bevezetésre Washington államban. A helyi menhelyről elhozott állatokat az elítéltek gondozták és egyúttal képezték is. A programot kiértékelő szakirodalmi források a kezdeményezés többszörös előnyös vonásait emelik ki.²² Így hivatkoznak arra, hogy az érintett női fogvatartottak piacképes szaktudásra tettek szert, növekvő önbecsülésről számoltak be, nőtt együttműködő képességük, felelősségérzetük, emellett a program a fogvatartottakon kívül segítséget jelentett az otthontalan, egyébként elaltatásra váró állatoknak. A fogvatartottak munkájának köszönhetően nagyon sok állat vált ugyanis örökbefogadhatóvá, másokat pedig további képzésekre küldtek annak érdekében, hogy többek között csökkent mozgásképességű személyek segítő állatai legyenek. Ilyenformán a program tényleges támaszt, segítséget jelentett azoknak a speciális szükségletű személyeknek is, akik részére az állatokat kiképezték. Az állatprogramok történetiségét bemutató munkájában *Strimple* sikertörténetként hivatkozza az egyik emberölésért büntetését töltő elítélt tevékenységét, aki a programnak köszönhetően sikeres kutyakiképző lett. Egyebek mellett neki volt köszönhető annak a 14 éves, súlyos epilepsziával küzdő kislánynak az állapotjavulása, aki betegségéből fakadóan szülei folyamatos felügyeletére szorult. A forrás alapján a női fogvatartott munkája

¹⁹ Amíg a hosszan tartó kezelést igénylő betegek zárkáikban tarthatnak kistestű állatokat (madarakat, hörcsögöket, halakat), addig a rövid kezelésre szorulóknak farmállatokat látogathattak vagy dolgozhattak velük. Bővebben: Laura Wheaton: *Prison-based animal programs: A critical review of the literature and future recommendations*, Doctoral disertation, Pacific University, 2013, 10. o.; <http://commons.pacificu.edu/spp/1084>

²⁰ Deaton: i.m. 50. o.

²¹ Ő alapította az első olyan egyetemi alapú közösségi szolgálati programot, amelynek középpontjában az ember-állat kötelék áll. Ilyenformán nem pusztán állatok gyógyításával foglalkozott, hanem az emberek gyógyítására is hangsúlyt helyezett az állatokkal való kapcsolatuk, a közöttük lévő kötelék alapján. A róla elnevezett díjat így nem meglepően azok az állatorvosok kaphatják meg, akiknek munkája elősegíti az ember-állat köteléket. Bővebben: <http://speakingforspot.com/blog/2011/07/09/who-was-dr-leo-bustard/>

²² Például: Britton – Button: i.m.; Strimple: i. m. 72. o.; Todd Harkrader – Tod W. Burke – Stephen S. Owen: Pound puppies: The rehabilitative uses of dogs in correctional facilities, *Corrections Today*, 66 (2004) 2., 74-79. o.

és a kiképzett kutya jelenléte nyomán csökkent a rohamok száma, mivel az állat sikeresen megtanulta felismerni és előre jelezni azokat.²³

A program létjogosultságát és gyakorlati alkalmazhatóságát jelzi, hogy *Pauline* nővér kezdeményezése és közreműködése révén az Államokban több mint 17 büntetés-végrehajtási intézetben került sikeresen bevezetésre a kutyakiképző program. Maine államban már a bevezetést követő évben például a személyi állomány egyfelől a börtönben egyébként uralkodó feszültség szignifikáns csökkenéséről, másrészt pedig a fogvatartotti munkának köszönhetően kimagaslóan kiképzett állatokról számolt be.²⁴

Az 1970-es évek végén egy új típusú program bontakozott ki, amely az ember-állat interakció terápiás elemeit ötvözte a hasznossági célkitűzéssel, azaz a fogvatartottak állatokkal való munkavégzésével. Itt lovakkal kapcsolatos börtönprogramokról van szó, amelyek noha kevésbé széles körben kerültek alkalmazásra, mégis meghatározóvá váltak. Az első ilyen program *Ron Zaidlicz* állatorvos nevével fonódott össze, aki egy megkeresésnek eleget téve segédkezett a Colorado Államban található Canon City-i büntetés-végrehajtási intézetnek 3 vad musztáng kiképzése kapcsán. Az elindított program, annak ellenére, hogy eredetileg nem irányult szakképesítés megszerzésére, mégis hozzájárult ahhoz, hogy a résztvevő fogvatartottak a lógazdálkodás minden aspektusát elsajátíthatták. Ilyenformán ez a kezdeményezés egyaránt szolgálta a fogvatartottak és a vadlovak rehabilitációját.²⁵

Ugyancsak fontos említést tenni a Virginia államhoz köthető Lorton projektről. Ez volt ugyanis az első, amely állattechnikusi kurzust is ajánlott a fogvatartottaknak. Az 1982-ben induló programban a fogvatartottak sérült macskákról, madarakról gondoskodtak és e tevékenység során merült fel bennük, hogy foglalkozhatnának-e az állatokkal hivatásszerűen. Ezen felvetés nyomán szerveződött a képzés, amelynek sikeres elvégzése lehetővé tette, hogy a résztvevők technikus bizonyítvánnyal hagyhatták el a végrehajtási intézetet.²⁶

4. A jelenlegi programok sokszínűsége

Az Amerikára vonatkozó igen gazdag szakirodalmi bázis nemcsak a történeti előzmények bemutatását teszi lehetővé, hanem átfogó képet kaphatunk a jelenleg is zajló állatprogramokról. A feldolgozott tanulmányok, monográfiák, disszertációk alapján egyértelműen kirajzolódik a programok változatossága, sokszínűsége. Ez megnyilvánul egyebek mellett az alkalmazott programtípusban, a programba bevont

²³ Strimple: i. m. 72. o.

²⁴ Rhiana Kohl – Alexandria Wenner: *Prison animal programs: A brief review of the literature*, Massachusetts Department of Correction, December 2012, 1. o.
<https://www.mass.gov/files/documents/2016/09/qj/prisonanimalprograms-literature-review-final.pdf>

²⁵ Barbara J. Cooke: Exploring types of programs: dog rescue, rehabilitation and training, in: *Prison dog programs. Renewal and rehabilitation in correctional facilities*, (Mary Rench Jalongo ed.), Springer, 2019, 39. o.

²⁶ Strimple: i. m. 73. o.

fogvatartotti létszámban, az állatok típusában és létszámában, a képzések gyakoriságában, időtartamában is.

Alapvetően hét különböző programtípus különíthető el. A leggyakrabban alkalmazott a közösségi szolgálati modell, amelynek keretében a résztvevők elsősorban kutyákat, illetve lovakat, ritkábban macskákat gondoznak és képeznek, majd a program végén adoptálnak. Az előfordulási gyakoriságát tekintve a második a szolgálati állatok szocializációs program. Ennek lényege, hogy a fogvatartottak kölyökkutyákat, illetve idősebb kutyákat nevelnek és tanítanak meg az alapvető parancsszavakra, utasításokra, majd az állatokat a program befejeztével további képzésekre küldik annak érdekében, hogy szolgálati kutyává képezzék őket fogyatékkal élők, időskorú személyek, vagy háborús veteránok,²⁷ illetve kórházak, iskolák számára. Megemlíthető továbbá a vadonélő állatok rehabilitációs program, amelynél a résztvevők feladata sérült vadonélő állatok ápolása, gondozása. Börtönalapú állatprogram ezen kívül irányulhat haszonállatok nevelésére, gondozására is: ennek keretében a fogvatartottak az állatokkal kapcsolatos valamennyi teendőt elvégzik, beleértve a fejést, szarvasmarha tenyésztést, sőt a halszaporítást is. Ahogy arra már korábban is utalás történt, sok program nyújt a fogvatartottak számára állatokkal kapcsolatos képzést is, sőt vannak kifejezetten állattartási-, nevelési, gondozási elméleti és gyakorlati ismereteket átadó szakképzési programok, amelyek önálló programtípust képeznek. További programtípust jelent a látogatóprogram, amelynél meghatározott időközönként nonprofit szervezetek vagy a kinti közösség tagjai kísérik el 'látogatásra' az állatokat a büntetés-végrehajtási intézetekbe, valamint megemlíthetők az adoptálási programok, amelyeknél a fogvatartott fogad örökbe és gondoz egy állatot. Az indianai állami börtön 2011-ben például 75 fogvatartott számára engedélyezte jó magaviseletükre tekintettel a macskatartást és jelenleg várólistás megoldást alkalmaznak a programba bekerülni szándékozó fogvatartottak nagy létszámára tekintettel.²⁸

Végül léteznek kombinált programok, amelyek jellemzően a szakképzési programok és a közösségi szolgálati programok elemeit ötvözik egybe.²⁹ Ebbe a kategóriába sorolhatók például a börtönalapú lovasprogramok, amelyeknek Amerikában két modellje fejlődött ki. Alapvetően mindkét modell a lovak jólétéhez kapcsolódóan alakult ki, majd abból formálódott a fogvatartottak boldogulását is szem előtt tartó programmá. Az első modell kiöregedett versenylovakkal foglalkozik, a fogvatartottak számára elméleti és gyakorlati tudást biztosító szakképzés keretében. Miután ezek az állatok a versenykarrierjük vége felé már nem képviseltek gazdasági értéket, gazdáik gyakorta elhanyagolták őket, de a programnak köszönhetően a képzést követően adoptálhatókká válnak kedvtelésből tartott állatként vagy lovaglás céljára. A másik modell pedig az elszaporodott és

²⁷ A poszttraumás stressz szindrómában szenvedő veteránok megsegítését célzó börtönalapú állatprogramokról bővebben: Gennifer Furst: Prisoners, pups, and PTSD: the grass roots response to veterans with PTSD, *Contemporary Justice Review*, 18 (2015) 4., 449-466. o.

²⁸ Rebecca J. Huss: Canines (and cats!) in Correctional institutions: legal and ethical issues relating to companion animal programs, *Nevada Law Journal*, 25 (2014) 14., 39. o.

²⁹ U.o. 39. o.

veszélyeztetett vadlovak és szamarak megmentésére irányulva nyújt ugyancsak átfogó szakképzést a fogvatartottak számára.³⁰

Általánosságban elmondható, hogy a programokban résztvevő állatok gyakorta a helyi menhelyeken, illetve állatvédő szervezeteknél felszaporodott állományból kerülnek ki, vagy pedig olyan állatokról van szó, akiknek gondoskodásra, képzésre van szükségük annak érdekében, hogy könnyebben adoptálhatók legyenek. A Washington államban folyó két macskaprogramban például viselkedési problémákat mutató, szocializációra szoruló fiatal vagy kóbor macskákkal foglalkoznak a fogvatartottak a sikeres örökbeadás érdekében. Huss³¹ sajátos példaként említi a Katrina hurrikánt, amellyel összefüggésben a louisianai Dixon Büntetés-végrehajtási Intézet több mint 200 elkóborolt állat, így kutyák, macskák és baromfik elhelyezését vállalta fel. Ez az ideiglenes projekt annyira sikeresnek bizonyult, hogy egy állandó állatklinika és menhely, valamint egy sürgősségi menhely került felállításra az intézmény területén. Utóbbi 300 állat elhelyezését teszi lehetővé és legelső alkalommal a 2008-as Gusztáv hurrikán kapcsán hasznosították. Az állatok a menhelyen élnek, azaz nem integrálták őket a fogvatartotti szálláshelyekre, de ellátásukról a fogvatartottak gondoskodnak.

Ausztráliában a fogvatartottak 1974 óta vehetnek részt kutyák képzésében és gondozásában, ekkor kezdte meg ugyanis működését az első program Victoria államban. Azóta Ausztrália valamennyi államában megtalálható ez a börtönalapú állatprogram. A jelenlegi programok egy része kombinált: a szakképzési és a szolgálati állat szocializációs program elemeit vegyítik. Utóbbi tipikusan Labrador kölyökkutyák segítő kutyává történő kiképzését foglalja magába, míg a szakképzési program lehetőséget nyújt a résztvevőknek, hogy képzettségre tegyenek szert az állatok nevelése, gondozása, gyógyítása területén. Vannak továbbá olyan kombinált programok, amelyek a szakképzési programok mellett a közösségi szolgálati modell aspektusait ötvözik, illetve találkozhatunk gazdtalan, elhagyatott állatok megmentésére, reszocializációjára irányuló programokkal, amelyek keretében az állatok kiképzéséről, ellátásáról a fogvatartottak gondoskodnak és a programot jól teljesítő állatok adoptálhatóvá válnak.³²

Japánban tradicionálisan az állattartás a börtönbeli munkáltatás egyik formájaként jelenik meg, illetve a szigetország kistestű madarak tartását engedélyezi a magánzárkában lévő fogvatartottak számára. 2007-től azonban megjelenik az állat-asszisztált börtönprogram is a sikeres reintegrációt elősegítő törvénycsomag részeként, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a fogvatartottak általános mentális állapotának javulását idézze elő. Az állat-asszisztált programot az egyik bv. intézet speciális részlegében kutyalátogatási programként vezették be enyhe fokban mentális rendellenességgel küzdő férfi fogvatartottak körében. Az állatokat a helyi közösségből önkéntesek vitték el a fogvatartottakhoz és a program során a fogvatartottakkal párban kutyasétáltatásra, engedelmisségi tréningre, az állat

³⁰ Bachi: i. m. 52-55. o.

³¹ Huss: i. m. 27-30. o.

³² Lauren M. Humby: *Pawsitive Solutions: The symbiotic relationship between prisoners and dogs*, University of New England, Dissertation, 2017, 12-15. o.
<https://rune.une.edu.au/web/bitstream/1959.11/22600/5/open/SOURCE03.pdf>

egészségi állapotának ellenőrzésére, kutyamasszázsra, valamint az állattal való játékokra került sor.³³

A saját állat tartására Amerikán kívüli példaként hozható Svájc, ahol a Saxierriet-i férfi börtönben 1980-ban bevezetett kísérleti program keretében a fogvatartottak a büntetésük vége felé a zárkájukban tarthattak macskát, illetve a zárkán kívül is velük lehetett az állat.³⁴

Olaszországban kutyaasszisztált terápiás kezeléseket alkalmaznak kábítószerfüggő férfi fogvatartottak körében pszichoterapeuta közreműködésével,³⁵ míg Skóciában egyrészt két speciális részlegnél találkozhatunk börtönalapú állatterápiás programmal macskákkal, különféle papagájokkal és halakkal,³⁶ másrészt 2011-től egy közösségi szolgálati modellbe sorolható kutyaképző program kezdte meg működését fiatalos férfi fogvatartottak körében.³⁷

Szerbiában, Sremska Mitrovicában 2017 októbere óta alkalmaznak börtönalapú állatprogramot, amely ugyancsak a közösségi szolgálati modellbe illeszthető. A program sajátossága, hogy a város és a büntetés-végrehajtási intézet közös erőfeszítésének köszönhetően a város területén talált kóbor kutyák a fogvatartó intézet területén kapnak elhelyezést és ellátást. A fogvatartottak az állatok gondozásán felül az alapkészségekre is megtanítják az állatokat, hogy így készítsék fel őket az adoptálásra. A programban való részvétel önkéntes, ugyanakkor csak a jó magaviseletű és félig-nyitott körleten elhelyezett fogvatartottak számára elérhető.³⁸

5. A programok kiértékelése

Az áttanulmányozott szakirodalom egyértelműen a programok pozitív, előnyös vonásait támasztja alá. Fontos ugyanakkor rámutatni arra, hogy a legtöbb esetben nem hivatalos jelentések számolnak be a programok eredményességéről, hanem a fogvatartottak vagy a személyi állomány, a közösségi résztvevők elmondásain alapulnak a megállapítások, azaz viszonylag kevés tehát a tényleges hatékonyságot statisztikai adatokkal alátámasztó vizsgálódás. Ennek egyik lehetséges magyarázataként utalhatunk *Moneymaker* és *Strimple*³⁹ azon megállapítására,

³³ Naoko Koda et al: Effects of a dog-assisted program in a Japanese prison, *Asian Criminology*, (2015) 10, 194–196. o.

³⁴ Huss: i. m. 38. o.

³⁵ Laura Contalbrigo et al.: The efficacy of dog assisted therapy in detained drug users: a pilot study in an Italian attenuated custody institute, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 683 (2017) 14., 1-16. o.

³⁶ Elizabeth Ormerod: Companion animals and offender rehabilitation, *Therapeutic Communities*, 29 (2008) 3., 286-287. o.

³⁷ Rebecca J. Leonardi et al.: "You Think You're Helping Them, But They're Helping You Too": Experiences of Scottish Male Young Offenders Participating in a Dog Training Program, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14 (2017) 8., 945. o.

³⁸ Ana Batričević: Animals and the resocialization of offenders: From ideas to application, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, (2019) 1., 16-17. o.

³⁹ James M. Moneymaker – Earl O. Strimple: Animals and inmates: a sharing companionship behind bars, *Journal of Offender Rehabilitation*, 16 (1991) 3., 133-152. o.

miszerint a programokban résztvevő fogvatartottak óvatos, körültekintő kiválasztása, beleértve a fogvatartott intézeti magatartásának alapos vizsgálatát, a személyiségi jellemzők (például könyörületesség, felelősségtudat) áttanulmányozását, gyakorlatilag tulajdonképpen lehetetlenné teszi a hatékonyság definiálását. A kivételek között említhetjük ugyanakkor például Hill⁴⁰ 2018-as floridai empirikus vizsgálódását, amely a szabadulás utáni visszaesések kapcsán az ismételt őrizetbevételek egy éven belüli csökkenésére mutatott rá a kutyakiképző programok tekintetében. A kutatás megállapította, hogy a programban való részvétel statisztikailag szignifikánsan befolyásolta a visszaesést, csökkentve az esetleges újbóli letartóztatás valószínűségét.

A szakirodalomban feltárt nem hivatalos jelentések alapján általánosságban úgy lehetne fogalmazni, hogy egyfelől maguknak az állatoknak a jelenléte, illetve a velük kapcsolatos programok normalizálhatják az intézményi környezetet, megváltoztathatják a börtön atmoszféráját, javíthatják a közösségi kapcsolatokat. Csökkenthetik a fogvatartottak, valamint a személyi állomány közötti korlátokat, ahogy elősegíthetik a börtönnépeség és a szabad társadalom közeledését, a sztereotípiák leküzdését is. Jellemzően ugyanis maga a közösség is nyertese ezeknek a kezdeményezéseknek a fogvatartottak által gondozott, képzett és immár örökbefogadható állatoknak, adott esetben szolgálati állatoknak köszönhetően. A mindenki számára előnyös programokra figyelemmel így igen gyakorta olvashatjuk a „mindenki nyer” megközelítést: a fogvatartottak a kedvező egészségi kihatásokon túlmenően olyan készségeket sajátíthatnak el, amelyek megkönnyíthetik a szabadulás utáni visszailleszkedésüket, ami egyúttal a közösség oldalán is előnyként könyvelhető el. A fogyatékkal élő emberek egy segítő társat kapnak mindennapi tevékenységeik ellátásához, az állatok – különösen a menhelyi állatok – pedig otthonra lelhetnek.⁴¹

A büntetés-végrehajtás oldaláról nézve ugyancsak több pozitív vonás megemlíthető. Egyrésztől utalhatunk a pragmatikus pénzügyi okra, nevezetesen, hogy a jellemzően szűkös pénzügyi források ellenére ezek a programok viszonylag olcsóak. Ebben szerepet játszik az is, hogy a legtöbb intézet olyan non-profit szervezetek segítségével veszi igénybe, amelyek biztosítják az állatokat és/vagy képzik a fogvatartottakat. Emellett az állatok táplálásáról, egészségügyi ellátásukról a helyi közösség, illetve cégek gondoskodnak. Másrésztől egyes programok bevételforrást is jelentenek az intézmények számára: az Új-Mexikóban 1988 és 1992 között, valamint 1987-től a coloradói Canon City-ben folytatott vad musztáng program például profitot termelt, miután a megszelídített állatokat a program végén értékesítették.⁴² Harmadsorban a kedvezőbb intézeti légkör mellett ezek a

⁴⁰ Leslie Hill: Becoming the person your dog thinks you are: An assessment of Florida prison-based dog training programs on postrelease recidivism, *Corrections: policy, practice, and research*, Advance online publication (2018) <https://doi.org/10.1080/23774657.2018.1433564>

⁴¹ J. E. Romero – J. Cepeda – P. Quinn – S. C. Underwood: Prisoner rehabilitation through animal-assisted activities in Argentina: the Huellas de Esperanza Prison Dog Programme, *Revue Scientifique et Technique (International Office of Epizootics)*, 37 (2018) 1., 171-180. o.

⁴² Furst (2006): i. m. 414. o.

programok hasznos elfoglaltságot jelentenek a fogvatartottak, és ezáltal az intézmény számára is.⁴³

A fogvatartottakra fókuszálva egyrészt a kedvező élettani khatások emelhetők ki. Az állatok közelsége ugyanis mind a fogvatartottak lelki, mind pedig fizikai állapotára egyaránt jótékony hatással lehet. Az állat inspirálhatja a testmozgást és a stresszmutatók javulása mellett az emocionális hatások is egyértelműen kedvezőek. Így például különféle mentális betegségekben (skizofréniában, bipoláris zavarban, depresszióban) szenvedő női fogvatartottak körében Utah államban végzett kísérleti kutyaprogram tapasztalatai azt mutatták, hogy a terápiás állattal való heti 8 egyórás foglalkozásnak köszönhetően a csoporttagoknál a szorongásos és depressziós tünetek lényegesen csökkentek, ahogy javultak emberi kapcsolataik és növekvő motivációt mutattak a foglalkozásokon való részvétel iránt is.⁴⁴ A szintén mentális egészségi problémákkal küzdő fogvatartottak körében végzett angliai börtönprogram eredményei ugyancsak azt tükrözték, hogy az állatokról való gondoskodás több területen is pozitív változást eredményezett. A programban résztvevő Labradorokkal kialakított bizalmi kapcsolat például nyugodt légkört teremtett és egyúttal ez ember-állat interakció előmozdította a személyi állománnyal való kapcsolatok javulását is.⁴⁵ Ez megnyilvánult a felek közötti kommunikációban, illetve abban is, hogy szignifikánsan javult a fogvatartottak intézeti magatartása. Ezen túlmenően a kutyák iránti felelősségérzet előmozdította a személyi higiénia és fizikai egészségre való törekvést, sőt visszaszorította az önkárosító magatartások előfordulását.⁴⁶ Egy női fogvatartottak körében végzett kutatás⁴⁷ azt is feltárta, hogy a börtönalapú állatprogram hozzájárulhat a családtagokkal való hatékonyabb kommunikációhoz is.

Hasonlóan kedvező eredményekről számoltak be annak az olaszországi kutatásnak a résztvevői, amelyet kábítószerfüggő férfi fogvatartottak körében végeztek. A vizsgálat során a standard rehabilitációs programban résztvevő fogvatartottak alkották a kontrollcsoportot, míg a kutatás tényleges alanyai a standard program mellett egyúttal kutyaterápiás programra önkéntes alapon jelentkező, ugyancsak kábítószerfüggő fogvatartottak voltak. A kutatók szignifikáns csökkenést tapasztaltak a kontrollcsoporttal összehasonlítva a programban résztvevőknél többek között a paranooid képzelgéses tünetek, az alvási rendellenességek, a szorongásos és a pszichotikus tünetek tekintetében.⁴⁸

⁴³ Britton – Button: i.m. 5. o.

⁴⁴ Rachael A. Jaspersen: Animal-assisted therapy with female inmates with mental illness: a case example from a pilot program, *Journal of Offender Rehabilitation*, 49 (2010) 6., 417-433. o. és Rachael A. Jaspersen: Animal-assisted therapy intervention with female inmates, *Anthrozoös*, 26 (2013) 1., 135-145. o.

⁴⁵ Az úgynevezett kapcsolati-kulturális elmélet szerint, amikor egy szimbiotikus kapcsolat alakul ki az ember és az állat között, akkor az egyúttal pozitívan befolyásolja az egyén más emberekkel való kapcsolatát is. E témáról bővebben: Rita Thomas – Jonathan Matusitz: Pet therapy in correctional institutions: A perspective from relational-cultural theory, *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 13 (2015) 2., 228-235. o.

⁴⁶ Jenny Mercer – Kerry Gibson – Debbie Clayton: The therapeutic potential of a prison-based animal programme in the UK, *Journal of Forensic Practice*, 17 (2015) 1., 43-54. o.

⁴⁷ Collica-Cox – Furst: i. m. 110. o.

⁴⁸ Contalbrigo et al.: i. m. 1-16. o.

Turner⁴⁹ a depresszió visszaszorulása mellett az agresszív magatartások csökkenéséről számolt be az Oklahomában depressziós fogvatartottak körében alkalmazott kutyaprogrammal összefüggésben, illetve a fogvatartottakkal készült interjúk a program normalizáló, nyugtató hatásáról, a szociális érzékenység javulásáról tettek említést. Walsh és Mertin az ausztráliai kutyakiképző program⁵⁰ eredményei között ugyancsak megemlítette a depresszió csökkenését, valamint a fogvatartottak önbizalmának növekedését az ember-állat kölcsönös empátiának köszönhetően. Cooke és Farrington⁵¹ pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a kutyakiképzésben résztvevő fogvatartottak nagyobb hajlandóságot mutattak az intézeti szabályok betartása iránt és jobban elfogadták a bebörtönzéssel kapcsolatos követelményeket is. Megállapításuk szerint a kutyakiképző programok növelik a fogvatartottak türelmét és önkontrollját, egyúttal javítják a dühkezelést. Hasonló megállapításra jutott a Britton – Button szerzőpáros⁵² is: tanulmányukban a kutyakiképző program pozitívumai között említették egyebek mellett a dühkezelésben való segítséget, a program magatartás-szabályozó, jó magaviseletre ösztönző és egyúttal normalizáló hatását. Fournier – Geller – Fortney vizsgálódása⁵³ a kontrollcsoporttal összevetve ugyancsak az intézeti szabályszegések visszaszorulását, valamint a szociális érzékenység javulását figyelte meg az állatterápiás közösségben. Hasonló megállapításra jutott Wormer és kollégáinak washingtoni székhelyű bv. intézetekre irányuló vizsgálódása.⁵⁴ A kutatók rámutattak a felelősségérzet fokozódása mellett a résztvevők szabályszegéseinek és panaszainak statisztikailag mérhető visszaesésére és egyúttal egy egészségesebb, valamint biztonságosabb börtönkörnyezet képét vázolták fel a kutyaprogramnak köszönhetően.

Egy fiatalkorúak körében alkalmazott állatterápiás program eredményei ugyancsak a magatartás pozitív irányú változásáról számoltak be különösen a tekintélytisztélet, a szociális interakciók és az irányítás területén. A programot teljesítő fiatalok fejlődést mutattak az őszinteség, az empátia, a gondoskodás, az önbizalom, az önérzet tekintetében.⁵⁵

Furst⁵⁶ a programok egyértelmű előnyeként tesz említést a hasznos munkavégzés, és különféle készségek elsajátítása mellett a fogvatartottak felelősségtudatáról. Azon túlmenően, hogy a programok hozzájárulhatnak a

⁴⁹ Wendy G. Turner: Experiences of offenders in a prison canine program. *Federal Probation, A Journal of Correctional Philosophy and Practice*, 71 (2007) 1., 38-43. o.

⁵⁰ Hivatkozta: Claire Mulcahy – Deirdre McLaughlin: Is the tail wagging the dog? A review of the evidence for prison animal programs, *Australian Psychologist*, 48 (2013), 372. o.

⁵¹ Barbara J. Cooke – David P. Farrington: The effectiveness of dog-training programs in prison: A systematic review and meta-analysis of the literature, *The Prison Journal*, 96 (2016) 6., 854-876. o.

⁵² Britton – Button: i.m. 8-12. o.

⁵³ Angela Krom Fournier – E. Scott Geller – Elizabeth V. Fortney: Human-animal interaction in a prison setting: Impact on criminal behavior, treatment progress and social skills, *Behavior and Social Issues*, 16 (2007) 1., 98-99. o.

⁵⁴ Jacqueline van Wormer – Alex Kigerl – Zachary Hamilton: Digging Deeper: Exploring the Value of Prison-Based Dog Handler Programs, *The Prison Journal*, 97 (2017) 4., 1-19. o.

⁵⁵ Deaton: i.m. 55. o.

⁵⁶ Furst Jennifer: *Animal Programs in Prison. A Comprehensive Assessment*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 2011.

résztvevők növekvő önértékeléséhez, önkontrolljához, a szerző szerint elősegíthetik az empátiát, javíthatják a kommunikációs készségeket és egyúttal a létesítmények humanizálódását is szolgálhatják. *Flynn és kollégái*⁵⁷ Washington államban végzett kutatása ugyancsak a kutyakiképző programok résztvevői empátiás készségének javulásáról, valamint a kontrollcsoporthoz képest alacsonyabb szorongási szintjéről számolt be.

Egy japán büntetés-végrehajtási intézetben bevezetett terápiás kutyaprogram eredményei pedig azt mutatták, hogy a különböző pszichiátriai és/vagy fejlődési rendellenességgel küzdő résztvevőknek kevesebb gyógyszerre volt szükségük, kevésbé voltak agresszívok és depressziósak, kevesebb szabályszegést követtek el, miközben nőtt az önértékelésük.⁵⁸

*Drew és kollégái*⁵⁹ a kutyakiképző programok kapcsán egyebek mellett azt emelték ki, hogy a programoknak köszönhetően a fogvatartottak kiléphetnek a fogvatartotti skatulyából és megmutathatják, hogy képesek olyan hasznos tevékenység végzésére is mint például egy szolgálati kutya kiképzése fogyatékossgal élő személyek számára. A programok ilyenformán lehetőséget adnak a fogvatartottaknak a jóvátételre, a közösség felé való közeledésre.

A kedvező élettani és pszichoszociális változások mellett fontos tényezőként említhető a programok foglalkoztatásra gyakorolt hatása. A fogvatartottak egyfelől ugyanis olyan alapvető készségeket (például felelősség, hivatástudat, tisztelet) sajátíthatnak el, amelyek szükségesek egy állás megszerzéséhez, megtartásához, másfelől egyes programok az állatgondozás különböző területeihez kapcsolódóan bizonyítványt is nyújtanak, ami javíthatja az elhelyezkedési esélyeket.⁶⁰ Hasonlóképpen ígéretes eredményeket mutatnak fel egyes programok résztvevőinek visszaesési mutatói is. Itt hivatkozhatunk például a Canon City-i vad musztáng programra, amelyben a 75%-os nemzeti visszaesési rátával szemben a résztvevő fogvatartottak visszaesése 45%-os volt, köszönhetően egyebek mellett azoknak a program részét képező elméleti és gyakorlati képzéseknek, amelyek elősegítették a szabadulás utáni elhelyezkedést.⁶¹ Utalhatunk továbbá egy washingtoni programra, amelynek 3 éves visszaesési mutatója mindösszesen 5% volt, szemben az állami 28%-kal.⁶²

A pozitívumok hangoztatása mellett szükségszerűen említést kell tenni az esetleges nehézségekről és kihívásokról is. *Hill és Wright* 2019-es munkája⁶³ például a börtönalapú kutyakiképzési programok biztonsági kockázataira mutatott rá. A

⁵⁷ Erin Flynn et al.: Measuring the Psychological Impacts of Prison-Based Dog Training Programs and In-Prison Outcomes for Inmates, *The Prison Journal*, 100 (2019) 2., 10. o.

⁵⁸ Koda et al.: i. m. 193-208. o.

⁵⁹ Jenifer D. Drew et al.: The power of prison pups: The impact of the NEADS program on inmate dog trainers, MCI/Framingham, and the community, *Laselle College*, 2013, 1-51. o.
<https://neads.org/wp-content/uploads/2018/04/prison-pups-report-FINAL-ANSWER-3242014.pdf>

⁶⁰ Furst (2006): i. m. 416. o.

⁶¹ Deaton: i. m. 56. o.

⁶² Hugh McMillan: Prisoners partner with pets: Job Skills: Inmates Train Companion Animals and They're Proud of Their Work, *The News Tribune*, May 2012, hivatkozta Huss: i. m. 34. o.

⁶³ Leslie B. Hill – Benjamin Wright: Considering the Correctional Context: *Security Issues in Prison-Based Dog Training Programs*, in: *Prison Dog Programs. Renewal and rehabilitation in correctional facilities*, (Jalongo M. eds.), *Springer*, 2019, 99-122. o.

szerzők tanulmányukban utaltak egyebek mellett a fogvatartottak mozgásának és menekülési lehetőségeinek, valamint az állatok csempészethez való felhasználásának ellenőrzésére, a fogvatartottak esetleges konfliktusának kérdésére, a fogvatartottakat vagy a személyi állományt megsebesítő állatokkal kapcsolatos aggályokra. A szerzőpáros végső konklúziója ugyanakkor mégis azt taglalja, hogy megfelelő végrehajtás mellett ezek a biztonsági aggályok kezelhetők, sőt a programok egyúttal hozzájárulhatnak a biztonság javulásához.

A fogvatartottak közötti konfliktushelyzeteket, az abból fakadó erőszakot emelte ki legfőbb kihívásként *McCormack*,⁶⁴ illetve a *Britton – Button* szerzőpáros⁶⁵ is. A konfliktushelyzetek lehetséges forrása lehet ugyanis, ha az állat jólétéért felelősséget érző fogvatartott megtorolja az állatot ért sérelmeket. A szerzők további nehézségként említik a fogvatartottakkal szemben megnyilvánuló fokozott ellenőrzést, a 'láthatóságot', illetve azt a körülményt, hogy az állatok csak ideiglenesen vannak a bv. intézetben, ami a képzés végén gyakorta a fogvatartottak lehangoltságát, keserűségét eredményezi. Ezt ellensúlyozandó a kutyakiképző programok befejeztével Amerikában gyakorta rendeznek ünnepségeket, amelyek keretében a fogvatartottak oklevelet kapnak, és egyúttal találkozhatnak azzal a személlyel, akinek a kiképzett állat a társa, segítője lett a mindennapi életben.

Felmerülhetnek továbbá állatvédelmi szempontok is: a kutyakiképző programok esetén például a humánus állattartást és gondozást is szem előtt tartva alapvető jelentősége van annak, hogy a résztvevők elsajátítsák az állatok kommunikációjának megértését, beleértve a testbeszédet, az állat stressz-jelzéseit, a kutyák alapvető viselkedését, valamint az erőszakmentes kiképzés technikáit is.⁶⁶

Jelentős előmunkálatokat, gondosságot igényel a programokban való részvételre jelentkező fogvatartottak kiválasztása is, amelynek folyamatát számtalan tényező befolyásolja. Így utalhatunk a program céljára, az intézmény biztonsági szintjére, az állat és a közösség igényeire. Ahogy arra már korábban utalás történt, alapvetően a fogvatartottak intézményi magatartásán, ítéleti jellemzőin alapulnak a részvétel kritériumai. Hasonlóképpen nagy jelentőséget tulajdonítanak a végrehajtási intézetek emellett az olyan szubjektív tényezőknek is, mint a mentális stabilitás (türelem, kitartás, együttérzés), a program iránt való elkötelezettség. E tényezők gondos felmérése, vizsgálata nagyban befolyásolhatja a program sikerét.⁶⁷

*Huss*⁶⁸ a kihívások között említi egyes intézmények területi adottságait (így például a zárkák méretét), amelyek nem minden esetben teszik lehetővé az állattartást, továbbá az olyan akusztikai megoldások alkalmazását, amelyek a zaj

⁶⁴ Jessica McCormack: Benefit of animal-assisted therapy programs in prison, *ESSAI*, 14 (2016), Article 27, 104. o. <https://dc.cod.edu/essai/vol14/iss1/27>

⁶⁵ Dana M. Britton – Andrea Button: Prison pups: Assessing the effects of dog training programs in correctional facilities, *Journal of Family Social Work*, 9 (2005) 4., 87-88. o.

²⁹Bővebben: Amy Johnson – Laura Bruneau: Caring for and About Dogs: Animal Welfare Considerations, in: *Prison Dog Programs. Renewal and rehabilitation in correctional facilities*, (Jalongo M. eds.), Springer, 2019, 79-97. o.

⁶⁷ Benjamin Wright – Mary Rench Jalongo – Tonya Guy: Screening and Selecting Inmates for Program Participation, in: *Prison Dog Programs. Renewal and rehabilitation in correctional facilities*, (Jalongo M. eds.), Springer, 2019. 123-141. o.

⁶⁸ Huss: i. m. 36.; 49.; 55. o.

minimalizálására irányulnak egyfelől a kutyák és macskák érzékeny hallására, másfelől az állatok által keltett zajra figyelemmel, illetve a biztonsági előírásokat és az azoknak alárendelt elrendezést, amelyek esetenként ugyancsak nem kedveznek az állatprogramoknak. Larkin⁶⁹ a belső térbeli korlátok mellett lehetséges problémaforrásként említi, hogy a bv. intézetben elhelyezett kutyák számára alapvető kívánalom lenne a sétalóudvar közelsége és a nap folyamán történő állandó elérhetősége, ami azonban a legtöbb intézmény esetében ritkán kivitelezhető.

6. Zárszóként

Az online fellelhető angol nyelvű szakirodalom áttanulmányozása alapján elmondható, hogy egyre több büntetés-végrehajtási intézet dönt a börtönalapú állatprogramok alkalmazása mellett. Ezek a kezdeményezések ugyanis egyebek mellett támogatják a szocializációt, bátorítják a kommunikációt és további olyan életviteli képességeket, amelyek csökkenthetik a szabadulás utáni visszaesést. Mivel az állatokról való gondoskodás sok esetben a fogvatartottak munkavégzésével, szakképzésével párosul, így e programok felfoghatók a foglalkoztatás innovatív metódusaként, a sikeres reintegráció egyik összetevőjeként is. A programok igen sokszínűek, változatosak, de alapvetően a törekvés valamennyi esetében a fogvatartottak társadalomba történő könnyebb, eredményesebb visszailleszkedésének elősegítésére irányul. A programok jellemzően a fogvatartottakra fókuszálnak, de számtalan kedvező vonás látszik kirajzolódni a fogvatartottak mellett a büntetés-végrehajtási intézetek, nem utolsósorban pedig az állatok és a társadalom oldalán is. Az ember-állat interakció kölcsönösen előnyös vonásai tehát az állatok vonatkozásában is érvényesülnek, annak legfőképp a bv. intézetek építészeti adottságai, a biztonsági előírások szabhatnak gátat. Az esetleges kihívások, hátrányok ellenére is úgy tűnik, hogy a pozitívumok dominálnak, ami vonzóvá és megfontolandóvá teszi alkalmazásukat.

⁶⁹ Paul J. Larkin: Prisoners, Dogs, Training, and Rehabilitation, *Legal Memorandum*, No. 234. August 31, 2018, 5. o.

Compliance és az üzleti titok

Molnár Erzsébet*

A gazdálkodó szervezetek optimális és profitorientált működéséhez elengedhetetlen, hogy olyan információkkal, adatokkal rendelkezzenek, amelyek a külvilág számára titkosak. Az ilyen adatok nyilvánosságra kerülése nem csak gazdasági hátrányt okozhat az adott szervezetnek, hanem reputációvesztéssel is járhat. A tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miképpen lehet compliance eszközökkel védelemben részesíteni a gazdálkodó szervezet üzleti titkait. Ennek keretében védelmi szintek kiépítésére tesz javaslatot, valamint foglalkozik az ún. whistleblowing relevanciájával.

Kulcsszavak: criminal compliance, üzleti titok, whistleblowing, integráció

Compliance and trade secret

It is essential for the optimal and profit-oriented operation of business organizations to have information and data that are secret to the outsiders. Disclosure of such data may not only cause economic disadvantage to the organization, but may also result in a lost of reputation. The study deal with the question: how compliance tools can protect a business's trade secrets. In the study I propose the establishment of protection levels, as well as the study deals with the relevance of whistleblowing.

Keywords: criminal compliance, trade secret, whistleblowing, integration

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.952

1. Bevezetés

A vállalkozások, gazdálkodó szervezetek sikeres működéséhez feltétlenül szükségesek a megbízható információk, ismeretek,¹ a jogi személy léte, személyiségének érvényesülése kétségkívül nagyban függ annak gazdasági kapcsolataitól. Éppen ezért – belső integritásának, gazdasági jó hírnevének, gazdasági versenyhelyzetének megőrzése² – céljából egy szervezet életében jelentős szerepet játszanak a tevékenységét érintő titkok,³ így a gazdasági, üzemi, üzleti titkok, valamint know-how megőrzése.⁴ Az Európai Unió-szerte működő vállalkozások körében 2012-ben, szűrőpróbaszerűen végzett reprezentatív felmérés

* Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete.

¹ Wagner, Philipp: *Schutz vor Industriespionage. Analyse, Prävention und Abwehr des irregulären Verlustes von Know-how in Unternehmen*. Hamburg, Igel Verlag RWS, 2014, 1. o.

² Wurzer, Alexander: Know-how-Schutz als Teil des Compliance Managements. *Corporate Compliance Zeitschrift* 2009/2, 49. o.

³ Grieger, Alexander: *Corporate Crime and Compliance. Die straf- und zivilrechtliche Verantwortlichkeit eines börsennotierten Industriekonzerns und dessen Organe für Wirtschaftsdelikte seiner Mitarbeiter*. Hamburg, Diplomica Verlag, 2010, 65. o.

⁴ Törő Károly: A nem vagyoni kártérítés gyakorlati kérdései. *Magyar Jog* 1992/8, 452. o., in.: Görög Márta: *A know-how jogi védelmének alapvető kérdései*. HVG Orac, Budapest, 2012, 11. o.

alapján, a megkérdezett 537 vállalkozás képviselőinek 75%-a nyilatkozott akképpen, hogy az üzleti (üzemi) titok jelentős stratégiai szerepet játszik a szervezet növekedése (fejlődése), versenyképessége, valamint alkotóképessége, innovatív teljesítőképessége terén.⁵ Nem kétséges tehát, hogy ezen belső információk illetéktelen személy tudomására jutása, jogosulatlanul történő megszerzése a szervezet további létét hátrányosan befolyásolhatja, ugyanis ezen információk „ elvesztését ” követően nincsen mód az azt megelőző állapothoz való visszatérésre.⁶ Nem véletlen tehát, hogy az üzleti titok védelmét számos jogterület biztosítja, a védelem tehát szerteágazó és interdiszciplináris: vizsgálható polgári jogi, munkajogi,⁷ versenyjogi, illetve – az ultima ratio elvének szem előtt tartásával – annak büntetőjogi aspektusa. Az üzleti titok generális védelmét biztosítja 2018. július 31-i hatályba lépése óta az üzleti titok védelméről szóló 2018. évi LIV. törvény. Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, miképpen biztosítható az üzleti titok védelme a gazdálkodó szervezeten, vállalkozáson belül, azaz miképpen előzhető meg az üzleti titok, az ún. vállalati titok⁸ *rendellenes* elvesztése. A szervezetnek elődleges érdeke az, hogy a tevékenységét érintő titkát megtartsa, illetéktelenektől megóvja, ennek megfelelően a bűncselekmény, jogellenes cselekmény elkövetésének megelőzését szolgáló, preventív szervezeti intézkedési mechanizmusok léte az üzleti titok megőrzésének elsődleges eszköze.

A vállalati titok védelmét biztosító, szervezeti szabályok, védelmi mechanizmusok megfogalmazásához szükséges az ún. *compliance* fogalom meghatározása, ugyanis a vállalati titok szervezeti védelmét szolgáló intézkedések és rendelkezések összességének rendszerbeli helyének meghatározása fontos előkérdés. (II. rész)

A vállalkozások gazdasági, piaci létét pozitíve meghatározó ismeretek megőrzését szolgáló védelmi mechanizmusok telepítése azonban nem csak az ismeretek, tények, adatok illetéktelen személyek tudomására jutását megakadályozni hivatott intézkedések halmaza, hanem az ismeret *titok* jellegét determináló követelmény is egyben.⁹ Ennek megfelelően esszenciális érdek annak meghatározása, milyen

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkok) jogosulatlan megszerzésével, felhasználásával és felfedésével szembeni védelemről. 2013/042. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX%3A52013PC0813> (*továbbiakban*: Know-how irányelv)

⁶ Know-how irányelv, 15. o.

⁷ A munka törvényéről szóló 2012. évi I. törvény 8. § (4) bekezdése rendelkezik az üzleti titok megőrzésének kötelezettségéről, azzal, hogy kimondja: „*A munkavállaló köteles a munkája során tudomására jutott üzleti titkot megőrizni.*” Az üzleti titok munkajogi védelméről lásd. Cséffán József: *A munka törvénykönyve és magyarázata*. Szeged, Szegedi Rendezvényszervező Kft, 2014, A know-how védelmét biztosító munkajogi szabályozásokról lásd: Görög: i.m. 81-83. o.

⁸ Vállalati titok alatt – jelen tanulmány keretei között – értendő minden olyan titok [különösen üzleti (üzemi) titok, valamint know-how], amely titok léte és megőrzése szervezeti érdek, és a megőrzésüket szervezeti intézkedések biztosítják. Jelen tanulmányban a vállalati titkok terminológiát az üzleti titok fogalom szinonimájaként használom, az üzleti titok szervezeti, vállalati jellegzetességeinek hangsúlyozása céljából. A terminus szervezeti jogban, gyűjtőfogalomként való használata létjogosultságához lásd. Frank, Torben: *Der Schutz von Unternehmensgeheimnissen im öffentlichen Recht*. Freiburg, Peter Lang Verlag, 2008, 20. o, 38. o, Stadler, Astrid: *Der Schutz des Unternehmensgeheimnisses im deutschen und U.S.-amerikanischen Zivilprozess und im Rechtshilfeverfahren*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1989, 6-7. o.

⁹ TRIPS Egyezmény 39. Cikk 2. pontja.

intézkedések foganatosítása elégséges ahhoz, hogy egy ismeret, tény, adat egyáltalán *titoknak* minősüljön, mindemellett pedig szükséges azon potenciális veszélyforrásoknak a felismerése és definiálása, amelyek a védelmi igény alapjául szolgálnak. (III. rész)

A vezető tisztségviselő a szervezet részét képező azon személy, aki tipikusan abban a tény- és joghelyzetben van, hogy a szervezet munkavállalóinak, tagjainak, dolgozóinak magatartását ellenőrizni, felügyelni képes, és köteles is egyben. Éppen ezért abban az esetben, ha a szervezet valamely tagja bűncselekményt követ el, úgy vizsgálendő a vezető tisztségviselő büntetőjogi felelőssége fennállásának kérdése is. (IV. rész)

A szervezet tevékenységét érintő titkok megőrzéséhez fűződő érdek méltányolható *szervezeti magánérdek*, nem élvez azonban abszolút, korlátozhatatlan védelmet, amely azt jelenti, hogy valamely vállalati titok megsértésének jogellenességét kizáró okok hatályosulhatnak,¹⁰ amely körülmény azonban a szervezetnek – jogellenesség (üzleti titok vonatkozásában adott esetben bűncselekmény megvalósulásának, büntető-jogellenesség) hiányában is – objektív sérelmet okozhat. Éppen ezért a szervezet érdeke a titok bármilyen áron történő megtartása. Az üzleti titok nyilvánosságra hozatalának elkerülésére szolgáló megfelelő eszköz lehet az ún. internal whistleblowing intézménye. (V. rész)

2. A compliance jelentése és releváns alkalmazási területei

A vállalkozások életében számos olyan kockázati tényező merül fel, amelyek eliminálása, minimalizálása elemi szervezeti érdek. E kockázati tényezők közül az egyik legjelentősebb a szervezet versenyhelyzetének, gazdasági versenyben betöltött kedvező pozíciójának, ill. reputációjának potenciális elvesztése.¹¹ Éppen ezért egy vállalkozás, gazdálkodó szervezet életében elengedhetetlen olyan intézkedés- és szabályrendszer, ill. felügyeleti rendszer kiépítése, amely belső integritásának védelmét szolgálja azzal, hogy nem csak a gazdasági, hanem a jogi kockázatok (amelyek persze végső soron tipikusan gazdaságban realizálódó következménnyel bírnak) is igyekszik előre feltárni, majd megelőzni,¹² ill. minimalizálni.¹³ E cél megvalósításának eszköze az ún. *compliance*. Az angol eredetű compliance terminus szó szerinti jelentése *betartás, egyetértés, követés*.¹⁴ A fogalom eredetileg az orvostudományból származik, ahol is a beteg terápiakövető

¹⁰ Frank: i.m. 44. o.

¹¹ Zenke, Ines – Schafer, Ralf – Brocke, Holger: *Risikomanagement, Organisation, Compliance für Unternehmer*, Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2015, 53. o.; Vö. Ambrus István-Farkas Ádám: *A compliance alapkérdései. Az etikus vállalati működés elmélete és gyakorlata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 20. o.

¹² Ambrus-Farkas i.m. 20. o.

¹³ Rotsch, Thomas: Criminal Compliance – Begriff, Entwicklung und theoretische Grundlegung, in: *Criminal Compliance* (szerk.: Rotsch, Thomas), Baden-Baden, Nomos, 2015, 31-81. 39. o.

¹⁴ Jacsó Judit: A compliance fogalmáról és szerepéről a gazdasági életben, *Miskolci Jogi Szemle* 2019/1, 82-91. 83. o.

magatartását jelenti.¹⁵ A jogi fogalomkészletbe való átvételére az orvostudományban használatos fogalomra vont analógiával került sor, mégpedig „*to be compliance with the law*”¹⁶ értelemben, ennek megfelelően a fogalom alapvetően az érvényes és hatályos jogi normákkal egyetértésben való cselekvést jelenti.¹⁷ A *compliance* definíciószerűen mindazon intézkedések összessége, amelyek megtételét megköveteljük a vállalkozásoktól annak érdekében, hogy garantáljuk: a vállalkozások, illetőleg azok tagjai és dolgozói minden jogi- illetve etikai norma által előírt kötelezettséget teljesítsenek, a tilalmakra vonatkozó szabályokat pedig betartsák.¹⁸ Azaz a compliance egyfajta szervezeten belüli normakonformitás,¹⁹ legyen szó akár jogi, akár szervezeti etikai szabályrendszeréről. A compliance intézkedésorientált aspektusa a normakövetést biztosítását szolgáló intézkedések, eljárások összessége,²⁰ amelyek lehetnek normatív, intézményi, valamint technikai jellegűek.²¹ Mindezen említett, az intézkedésorientált compliance aspektus alá sorolható intézkedéseket rendszerbe foglaló intézmény a compliance szakirodalom által definiált, ún. *compliance management rendszer* (Compliance Management System – CMS).²² A CMS szerves részét képezi a rizikómanagement, amely célja a gazdasági kockázatok idejekorán történő felismerése, analizálása és értékelése annak érdekében, hogy a szükséges intézkedések meghozásával ezek a kockázatok minimalizálhatók, eliminálhatók legyenek.²³ Kocziszky-Kardkovács szerzőpáros megfogalmazása szerint a CSM „*azoknak a tevékenységeknek a tudatos rendszerbe foglalása, amelyek eredményeként az adott gazdálkodó szervezet munkavállalói ismerik a feladataik ellátásához kapcsolódó jogszabályi, etikai, szakmai és teljesítmény-előírásokat, elvárásokat, valamint az előírásoktól, elvárásoktól való eltérésre (beépített) kontrollok figyelmeztetnek, illetve a kontrollok segítségével a rendszer korrekációs lehetőségeket ajánl fel, így a szervezet felkészülhet a problémák kezelésére, kijavítására.*”²⁴

A compliance-nek számos aspektusa definiálható, választható el egymástól in thesi²⁵ attól függően, hogy az adott szervezetre vonatkozó norma, intézkedés, mely

¹⁵ Vö. *uo.* 83. o.

¹⁶ Rotsch, Thomas: Criminal Compliance. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 10/2010, 614. o.

¹⁷ Rotsch: *Criminal Compliance – Begriff, Entwicklung und theoretische Grundlegung* 39. o.

¹⁸ Reichert, Jochem: Reaktion pflichten und Reaktionsmöglichkeiten der Organe auf (möglicherweise) strafrechtsrelevantes Verhalten innerhalb des Unternehmens, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 3/2011, 114. o.

¹⁹ Rotsch: *Criminal Compliance – Begriff, Entwicklung und theoretische Grundlegung* 40. o.

²⁰ Bock, Dennis: Strafrechtliche Aspekte der Compliance-Diskussion - § 130 OWiG als zentrale Norm der Criminal Compliance, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2/2009, 68-81. 68. o.

²¹ Így pl. normatív compliance intézkedésnek tekinthető a szervezeten belül etikai kódex létrehozása, intézményi jellegű compliance officer pozíció integrálása a szervezetrendszerbe, valamint technikai jellegű pl. szervezeten belüli whistleblower-hotline kiépítése. Lásd: Rotsch: *Criminal Compliance – Begriff, Entwicklung und theoretische Grundlegung* 41. o.

²² *Uo.* 41. o., vö. Jacsó: i.m. 83. o.

²³ Zenke–Schafer–Brocke: i.m. 2. o.

²⁴ Kocziszky György – Kardkovács Kolos: A compliance szerepe a közösségi értékek és érdekek védelmében. Elmélet és gyakorlat. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2020. 96. o.

²⁵ A fogalmi elhatárolás – tipikusan compliance-criminal compliance relációban – elméletinek tekinthető annyiban, hogy a gyakorlatban nehéz megtalálni azt a határt, amikor is az intézkedés kifejezetten

jogterülethez kapcsolódó *jogkövetést* szolgál.²⁶ Ennek megfelelően a compliance-nek van büntetőjogi aspektusa is, amelyet a szakirodalom criminal compliance-ként definiál. A criminal compliance kifejezetten a büntetőjogilag releváns cselekményekre koncentráló terminus technicus, amelynek tárgya egyrészt – a compliance-fogalom analógiájára – büntetőjogi normák betartása,²⁷ azaz bűncselekmények elkövetésétől való tartózkodás, másrészt büntetőjogilag releváns magatartások előfordulását minimalizálni törekvő, illetve büntetőjogi felelősségre vonást elkerülését célzó intézkedések foganatosítása, e célok elérését szolgáló rendszer kiépítésének követelménye a szervezeten belül.²⁸

A CMS, különösen a rizikómanagement, általánosan fontos a szervezet materiális és immateriális gazdasági erőforrásainak optimális kihasználása érdekében, ugyanis a profitorientált szervezet célja tipikusan a nyereség maximalizálása.²⁹ Éppen olyan fontos azonban a jogi – éspedig különösen a büntetőjogi – kockázatok felismerése, értékelése, és azok minimalizálására, eliminálására adekvát rendszer kiépítése. Bűncselekmény, jogellenes cselekmény szervezeten belüli elkövetése potenciális lehetőségének felismerése engedhetetlen feltétele a megfelelő és hatékony CMS kiépítésének, ugyanis felismerés, előrejelzés nélkül aligha lehetséges hatékony intézkedések foganatosítása a veszély elkerülése érdekében.³⁰

3. Titokvédelmi rendszer kiépítésének követelménye és a releváns kockázati tényezők

A kutatás-fejlesztés (K+F) a technológiai fejlődés egyik alapköve, a technológiai fejlődés pedig a gazdasági növekedés egyik mozgatórugója.³¹ Az ismeretek optimális fel- és kihasználása érdekében a vállalkozásnak mérlegelnie kell: a tudás, az információ, amely birtokában van, olyan versenyelőnyt jelent számára, amely előny annak titokban tartásával biztosítható legoptimálisabb módon, avagy a rendelkezésére álló ismeretet egyéb jogi védelemben kívánja részesíteni, ezzel a titkosságból származó tényleges vagy potenciális előnyökről lemondva meghatározott időre szóló, egyéb jogi védelem eszközeit élvezni. Bármely lehetőség melletti döntés gondos mérlegelést igényel. Látható, hogy a titokban tartás optimális gazdasági versenyhelyzetet teremt a szervezet számára, látni kell azonban azt is, hogy jelentős kockázatot hordoz magában. A szervezeten belül az ún. titok-rizikó (know-how-rizikó³²) egy olyan kockázati faktor,³³ amely speciális védelmi

büntetőjogi értelemben vett preventív hatás kiváltását hivatott szolgálni, ennek megfelelően vegytiszta criminal compliance intézkedésekről praxisorientált értelemben tulajdonképpen nem beszélhetünk. ROTSCH *Criminal Compliance – Begriff, Entwicklung und theoretische Grundlegung* 36. o.

²⁶ A compliance hatókörével kapcsolatban lásd: Ambrus-Farkas i.m. 46-47. o.

²⁷ *Uo.* 41. o.

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Uo.* 42. o.

³⁰ *Uo.* 44. o.

³¹ Grieger: i.m. 65. o.

³² Wurzer: i.m. 52. o.

³³ Grieger: i.m. 65. o.

mechanizmusok gondos kiépítését igényli annak érdekében, hogy a szervezet megóvja önmagát a vállalati titok potenciális elvesztésével járó hátrányos gazdasági következményektől.³⁴ E kockázat általában véve az ismeret, a tapasztalat, az adat titok jellege megszűnésének potenciális lehetősége³⁵ azáltal, hogy az illetéktelen személy birtokába kerül, illetve a titokkal rendelkezni jogosult személy rendelkező cselekménye hiányában válik quasi közkinccsé. A vállalkozást érintő titkok léte, létének pozitív hatása nem újkeletű jelenség, azonban a technika fejlődése természetszerűleg nehezíti meg a szervezet versenyképességét elősegítő, adott esetben profitját megalapozó ismeretek, adatok megőrzését.³⁶ Ezért annak érdekében, hogy a vállalkozás számára fontos ismeretek – döntésétől függően – titoknak minősüljenek, ill. a titok a szervezet keretei között maradván az arra jogosult rendelkezésének hiányában ne kerülhessen a szervezeten kívülre, adekvát védelmi rendszer kiépítése szükséges. Ehhez – mint láthattuk – első lépés a veszély, a kockázat felismerése, definiálása, majd a felismerésnek megfelelően adekvát CMS kiépítése.³⁷ Az alábbiakban a vállalati titokra vonatkozó releváns kockázatok, illetve a titokjellegből eredő implicit követelmények absztrakt felvázolása mentén, horizontális, valamint vertikális aspektusban egy optimális védelmi rendszer kiépítése ismérveinek vázolására vállalkozok.

3.1. A védelem szintjei. A védelem szintjei alatt a titokvédelmi rendszer vertikális realizálása értendő. Fontos, hogy egy adat, ismeret, információ, tapasztalat önmagában attól, hogy az unikális jellegű, még nem minősül titoknak, a titokjelleg fennállásában a fogalmi kritériumok alapján történő állásfoglalás a bíróság feladata.³⁸ Ennek megfelelően a titokvédelem első (quasi nulladik) szintjének tekintendő mindazon – minimális – rendelkezések és intézkedések összessége, amelyek az ismeret, adat *titokká minősüléséhez* szükségesek.³⁹ Az üzleti titok körébe tartozó titokkal kapcsolatos védelmi igény e titokfajták fogalmából explicite következő kritérium.⁴⁰ Ugyanis a TRIPS Egyezmény 39. Cikke akképpen rendelkezik, hogy az ismeret abban az esetben minősül egyáltalán titoknak (egyéb kritériumok fennállása mellett), ha „*titokban tartása érdekében az adatok felett ellenőrzés gyakorlására feljogosított személy a körülményekhez képest ésszerű lépést tett.*”⁴¹ E kritérium az Üttv. által definiált üzleti titok fogalmában explicite is megjelenik azzal, hogy a jogalkotó akképpen rendelkezik, hogy az üzleti titok védelmére vonatkozó

³⁴ Az üzleti titok megsértése bűncselekményt *Ambrus-Farkas* szerzőpáros is tipikus vállalati visszaélésként megjelenő deliktumként tipizálja. *Ambrus-Farkas*: i.m. 115. o.

³⁵ *Frank*: i.m. 39. o.

³⁶ *Vö. Sántha Ferenc*: Az üzleti titok büntetőjogi védelme a nemzetközi jogfejlődés tükrében. *Miskolci Jogi Szemle* 2019/1. 42-64. 42. o.

³⁷ *Dolota, Uwe*: *Compliance contra Wirtschaftskriminalität. Korruption im Wandel der Zeit*. Hamburg, Disserta Verlag, 2014, 53. o.; Optimális CSM kiépítésének lépéseire, folyamatához lásd részletesen: *Kocsiszky-Kardkóvács* i. m. 159-214. o.

³⁸ *Sántha*: i.m. 47. o.

³⁹ Ilyen alapvető intézkedésnek minősülhet pl. az ismeret, adat, tény titok jellegének rögzítése munkaszerződésben, avagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyt keletkeztető szerződésben

⁴⁰ Az üzleti titoknak minősülés fogalmi kritériumainak részletes elemzését lásd: *uo.* 45-48. o.

⁴¹ Az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről szóló 1998.évi IX. törvény C) Melléklet. Lásd. *Görög*: i.m. 33. o.

szabályok akkor relevánsak, ha *a titokban tartása érdekében a titok jogosultja az adott helyzetben általában elvárható magatartást tanúsítja.*⁴² A következő védelmi szint azon intézkedések foganatosítása, amelyek minél magasabb szinten szolgálják a titok szervezeten belül maradását, a szervezet belső integritásának minél optimálisabb kihasználása a titokvédelem érdekében.⁴³

A vállalati titok fogalmi körébe tartozó üzleti titok, valamint know-how védelmi szint tárgyalása vonatkozásában történő különválasztása relevanciával bír, ugyanis addig, amíg az ténytitok, azaz az üzleti titok *titoknak* minősülése esetén abszolút védelmet élvez, a know-how, azaz az ismerettitok védelme pusztán relatív. E relativitás abban áll, hogy abban az esetben, ha az ismeretre valaki az Üttv.-ben taxatív meghatározott magatartások, tevékenységek útján tesz szert, úgy a know-how „megszerzése” nem minősül titoksértésnek.⁴⁴ A know-how magánjogi védelmének relativitása compliance szempontból annyiban releváns, hogy e relativitás a védelmet megnehezíti, illetőleg a relativitásra okot adó független fejlesztés, valamint műszaki visszafejtés ellen tulajdonképpen lehetetlen védekezni.

3.2. A védelem frontjai. A vállalati titok horizontális védelmét három fronton kell megteremteni. Az első front a szervezeten belüli munkavállalók, tagok, illetve dolgozók (insider)⁴⁵ releváns magatartásai, a második front a szervezet, vállalkozás részét nem képező, attól független, extraneus személyek cselekményei, a harmadik front pedig azon személyek köre, akik korábban a szervezet részét képezték, azonban annak elhagyásával de facto extraneussá váltak. Az optimális CMS kiépítése érdekében mindenképp a potenciális veszély említett irányainak felismerése szükséges. Ugyanis a vállalati titok védelmére nem csak külső, illetéktelen személy általi „támadás” jelent veszélyt, épp oly rizikófaktort képeznek a szervezet munkavállalói, egykori munkavállalói, tehát azok a személyek, akik jogszerűen vannak az adott ismeret birtokában. A szervezeten belül dolgozó személyek mint veszélyforrások szintén két irányból definiálhatók, mégpedig azon ismérv mentén, hogy a cselekményük a szervezet *érdekét* szolgálja,⁴⁶ avagy az a szervezetet károsítja. A két aspektust a német szakirodalom két különböző terminussal illeti: amíg az első esetkörbe tartozó bűncselekmények elkövetése körét *Entlastungskriminalität* fogalommal illeti, addig a második esetkörben ún. *Belastungskriminalität*-ről van szó.⁴⁷ Mindkét fogalom szervezeti relevanciában használatos, amely azt jelenti, hogy e nézőpontból e fogalmi kategóriák alá eső

⁴² Üttv. 1. § (1) bekezdés

⁴³ Így pl. különböző technikai jellegű, IT védelmi rendszerek, versenytilalmi, ill. titokvédelmi megállapodások.

⁴⁴ Az Üttv. 5. § (1) bekezdésben megfogalmazott kivételek alapján nem minősül know-how megsértésének, ha valaki független fejlesztés, vagy ún. műszaki visszafejtés révén jutott az ismeret birtokába [a] pont]. Vö. Faludi Gábor: Az üzleti titokhoz való jog. Know-how. (Ptk. 2:47.§), in. *A polgári törvénykönyv magyarázata* (szerk.: Vékás Lajos), Budapest, Complex 2013, 60. o.

⁴⁵ Jelen tanulmány keretei között insider személy a vállalkozás, gazdálkodó szervezet tagja, vagy dolgozója, azaz a szervezet részét képező személy.

⁴⁶ Tipikusan korrupciós bűncselekmények sorolhatók e fogalmi kategória alá.

⁴⁷ Bock, Dennis: Stand der strafrechtswissenschaftlichen Compliance-Diskussion in Deutschland, in: *Wissenschaftliche und praktische Aspekte der nationalen und internationalen Compliance-Diskussion* (szerk.: Thomas Rotsch), Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2012, 63-76. 64. o.

bűncselekmények elkövetője kizárólag insider személy lehet. Amennyiben az insider az üzleti titok⁴⁸ megsértésének bűncselekményét⁴⁹ azon szervezethez tartozó titokra követi el, amely őt foglalkoztatja, úgy a bűncselekmény természetesen a szervezet ellen irányul, a szervezetet károsítja. A Btk. az üzleti titok megsértésének tényállását közönséges bűncselekményként fogalmazza meg, azaz elkövetők tekintetében nem differenciál, azt bárki, így akár insider, akár extraneus elkövetheti.⁵⁰

Kockázati szempontból a vállalati titokra talán a gazdálkodó szervezetet elhagyó ex-tagok, ill. dolgozók jelentik a legnagyobb veszélyt. E probléma különösen a munkavállalói fluktuáció⁵¹ mértékére tekintettel válik igazán hangsúlyossá. Ugyanis a szervezet által védett adatok, ismertek birtokában jogszerűen lévő munkavállalók gyors fluktuálódása⁵² azt a logikus következményt vonja maga után, hogy az általuk ismert titok a szervezeten kívülre kerül, és ezáltal fennáll a veszélye annak, hogy az ismeretet a munkavállaló könnyen más, hasonló profilú vállalkozás tevékenységének elősegítése érdekében kamatoztatja.

A leghatékonyabb védelmi rendszer az insider cselekményeivel szemben építhető ki, ugyanis a szervezet részét képező személy a szervezeti CMS normatív eszközrendszerének hatálya alatt áll, jogellenes magatartása esetére a szankcióval való fenyegetettség már a szervezeten belül, belső eszközrendszer alkalmazásával adott. Az extraneus személy jogellenes magatartásával szembeni védekezésre az iménti személyi körtől eltérően természetesen korlátozottabb lehetőségek állnak rendelkezésre. E vonatkozásban tipikusan a CMS technikai aspektusa jöhet szóba. Jelen tanulmánynak nem célja a CMS technikai aspektusának részletes vizsgálata és ilyen jellegű megoldási javaslatok felvázolása, ugyanakkor e témakör különös figyelmet érdemel azért, mert – ahogyan azt *Sántha* megfogalmazza – „*a kibertér infokommunikációs technológiáinak alkalmazása [...] lehetővé teszi a versenytársak, a céges alkalmazottak, vagy akár külföldi titkosszolgálatok számára is, hogy gyorsan és észrevétlenül ellopjanak és továbbítsanak óriási mennyiségű adatot*”.⁵³ A végeláthatatlan technikai fejlődés adta lehetőségek tehát az elkövető szervezethez fűződő viszonyától függetlenül óriási kihívások elé állítják a titok jogosultját. E támadásokkal szembeni jogi alapokon nyugvó technológiai védekezés minden szervezet CMS rendszerének részét kell képeznie.

A vállalati titokra legveszélyesebb kockázati front a szervezetet elhagyó munkavállaló. Ugyanis a de facto extraneus személy tipikusan jogszerűen van a

⁴⁸ A vállalati titok fogalom alól e helyen az üzleti titok következetesen kerül kiragadásra, ugyanis a hatályos magyar jogi szabályozás keretei között a vállalati titok gyűjtőfogalom alá értendő know-how nem élvez büntetőjogi védelmet. Azaz büntetőjogilag releváns kérdések vizsgálata során a fogalmak egymástól elválasztandók.

⁴⁹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 418. §

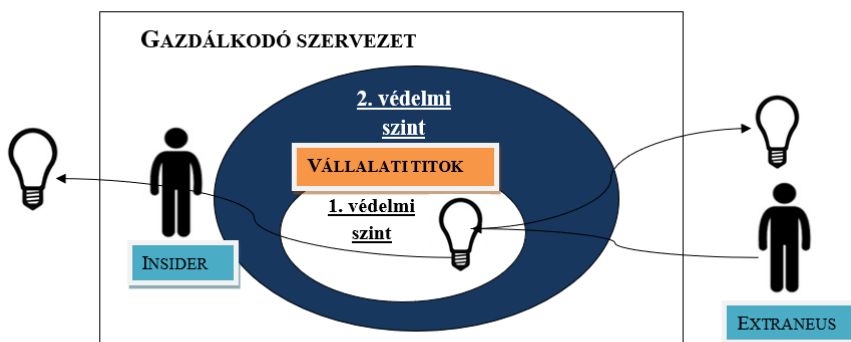
⁵⁰ Vö. *Sántha*: i.m. 54. o. Formailag ettől eltérő szabályozással találkozhatunk a német jogrendszerben, ugyanis a tisztességtelen versenyről szóló törvény (*Gesetz gegen unerlaubte Wettbewerb*) egymástól eltérő elkövetési magatartások realizálása esetén, külön fordulatban rendeli büntetni az insider, illetve az extraneus személyt. (*UWG § 17 Verrat von Geschäfts- und Betriebsgeheimnissen*)

⁵¹ A munkavállalói fluktuáció mint CMS szempontjából releváns rizikóhoz lásd: *Kocsiszky-Kardkovács*: i. m. 208. o.

⁵² *Grieger*: i.m. 65. o.

⁵³ *Sántha*: i.m. 43. o.

védni kívánt titok birtokában, azonban nem képezi már a szervezet részét, adott esetben a szervezethez való lojalitás nem áll többé érdekében, ad absurdum de facto károkozási szándéka realizálásához a leoptimálisabb helyzetben van a titok továbbadása lehetőségével a kezében. E tekintetben úgy a technikai eszközök általi titokvédelem, mint az insiderre vonatkozó belső normatív szabályok léte irreleváns védelmi eszköz. E valóban potenciális veszélyforrás elleni védelem megfelelő eszköze lehet az, ha a de facto extraneus személyt – preventíve – *de jure intraneussá* teszi a szervezet. Azaz a vállalkozásból történő kilépéskor jogi eszközzel kell gondoskodni arról, hogy a vállalati titokkal kapcsolatban jogellenes cselekmény elkövetésétől visszariadjon. A versenytilalmi megállapodás tipikusan e célt szolgáló magánjogi eszköz.

(1. ábra)

4. A vállalkozás vezetőjének üzleti titok megsértéséért fennálló büntetőjogi felelősségének kérdése

Az üzleti titok megsértése a vállalkozás érdekeit sértő bűncselekmény. Kriminológiai szempontból e kijelentést árnyalni kell azonban. Ugyanis abban az esetben, ha valamely vállalkozás tagja vagy dolgozója egy másik szervezet üzleti titkát azért szerzi meg jogosulatlanul, hogy a megszerzett adatot, ismeretet az őt foglalkoztató szervezet javára fordítsa, úgy a bűncselekmény elkövetése e másik szervezet relevanciájában tulajdonképpen *szervezeti érdek*. Azaz addig, amíg a titok jogosultjaként megjelenő vállalkozás hátrányt szenved, addig egy másik vállalkozáshoz tartozó, e szervezet vonatkozásában insider személy által elkövetett bűncselekmény e szervezet oldalán előnyként jelenik meg. Abban az esetben, ha a szervezet tagja vagy dolgozója az üzleti titok megsértésének bűncselekményét a szervezet javára, annak érdekében követi el, úgy felmerül az előnyt potenciálisan élvező szervezet vezetője büntetőjogi felelősségének kérdése is.

A szervezet vezetőjének büntetőjogi felelőssége a lehetséges elkövetői alakzatok bármelyike alapján fennállhat. Az elkövetői alakzatok közül jelen fejezet keretei között azonban pusztán a mulasztásos bűnsegély dogmatikai kategóriájával foglalkozom.

A szervezet tagjai, dolgozói bűncselekmény, jogellenes cselekmény potenciális elkövetésének vonatkozásában quasi veszélyforrásként definiálhatók,⁵⁴ és pedig annak megakadályozása, hogy e veszélyforrás tényleges sérelmet realizáljon, tipikusan a szervezet vezetőjének általános felügyeleti és ellenőrzési kötelezettségéből származó felelőssége, ugyanis a szervezet hierarchikus szervezettsége okán e veszélyforrás „kordában tartására” szolgáló, tipikusan jogi eszközök rendelkezésére állnak. Amennyiben a vezető tisztségviselő ezen felügyeleti-ellenőrzési kötelezettségének teljesítését annak érdekében, vagy abba belenyugodva mulasztja el, hogy azzal lehetővé tegye a bűncselekmény elkövetésének megvalósulását, úgy az üzleti titok megsértéséért bűnsegédként fennálló felelőssége vizsgálatának kérdése releváns.⁵⁵ Ugyanis amennyiben elfogadjuk a mulasztásért fennálló felelősség alapjául szolgáló speciális jogi kötelezettségek létét,⁵⁶ úgy a vezető tisztségviselőt speciális jogi kötelezettség terhelheti harmadik személy magatartásáért fennálló felelősség okán.⁵⁷ Amennyiben pedig cselekvési lehetőség és képesség ellenére elmulasztja megakadályozni azt, hogy a felelősségi (felügyeleti-ellenőrzési) körébe tartozó személy bűncselekményt kövessen el, úgy a vezető tisztségviselő büntetőjogi felelőssége mulasztásos bűnsegély dogmatikai kategória alapján áll fenn.⁵⁸

5. A vállalati titok védelme internal whistleblowing útján – Védelem a nyilvánosságra hozás ellen nyilvánosságra hozással?

Mivelhogy a gazdálkodó szervezet (egykori) tagjai, dolgozói jelentős potenciális veszélyforrást jelentenek a vállalati titokra nézve, úgy e veszélyforrásban rejlő kockázatot minimalizálni, illetve eliminálni kell. Ugyanis az üzleti titok szervezeten kívülre kerülésének káros hatását nem befolyásolja az a kérdés: vajon az elkövető tényállásszerű magatartása egyben jogellenes is volt-e. A probléma vizsgálatának, valamint adekvát megoldási javaslat kidolgozásának igényét az az uralkodó szakirodalmi álláspont adja, miszerint *„nem minősíthető a közlési tilalom, illetve titoktartási kötelezettség megszegésének, ha pl. a munkavállaló a munkája során*

⁵⁴ Mittelsdorf, Kathleen: Zur Reichweite individueller strafrechtliche Verantwortung im Unternehmen für Fehlverhalten von unterstellten Mitarbeitern. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2011/3, 123-128, 126. o.

⁵⁵ Mulasztásos bűnsegélyért való felelősség megállapítására a gyakorlatban viszonylag ritkán kerül sor, hiszen a mulasztás ontológiai kritériumainak bizonyítása rendkívül nehéz.

⁵⁶ Lásd részletesen: Molnár Erzsébet: Büntetőjogi felelősség a magánjogiasodás útján? A mulasztás büntetendőségének normatív alapjáról a vezetői felelősség tükrében. *Forum Acta Juridica et Politica* 2019/2, 83-112, 89-108. o.

⁵⁷ Nagy Ferenc: *Anyagi büntetőjog. Általános rész*, Szeged, I. Iurisperitus Bt, 2013, 167. o.

⁵⁸ Mulasztásos bűnsegélyről akkor beszélünk, ha „az a személy, akit a más által elkövetett bűncselekmény megakadályozására nézve speciális jogi kötelezettség terhel, ennek ellenére nem tesz meg minden tőle telhetőt a megakadályozás érdekében.” Nagy: i.m. 351. o.

*tudomására jutott bűncselekmény felderítése érdekében – közérdekű bejelentés formájában, vagy a büntető hatóság előtti meghallgatása során – hivatkozik az üzemi (üzleti) titokra.*⁵⁹ A védelmi cél eléréséhez több szempontból is alkalmasnak minősülhet egy, a szervezeten belül kiépített, azaz ún. internal whistleblowing rendszer.

5.1. A whistleblowing jelentése⁶⁰ Az angol eredetű *whistleblowing* kifejezés jogi értelemben⁶¹ – legtágabban – valamiféle jogsértés, normasértés *nyilvánosságra hozását* jelenti. Szűkebb értelemben⁶² a gazdálkodó szervezeten belül, illetve a szervezet tevékenységével összefüggésben elkövetett jogsértések nyilvánosságra hozását értjük alatta.⁶³ Habár a jogtudományban nincsen egyetlen, kizárólagosan elfogadott whistleblowing fogalom,⁶⁴ az egyes lényes fogalmi elemek ismeretében definiálható, mit is értünk valójában alatta. Ekképpen *whistleblower* az a vállalkozás részét képező, azon belül tevékenykedő személy, aki a szervezeten belül észlelt jogsértéseket – legyen szó akár bűncselekményről, akár más jogági vagy etikai normasértésről⁶⁵ – meghatározott szervnek vagy személynek, a szervezeten belül, vagy azon kívül jelenti, annak érdekében, hogy az megfelelő módon orvoslásra kerüljön.⁶⁶ Az *International Handbuch on Whistleblowing Research* szerzői a következőképpen definiálják a whistleblower személyét: „*a whistleblower alapvetően szervezeti vagy intézményi bennfentes, aki az adott szervezeten belüli vagy a szervezet által megvalósított jogsértést valaki másnak elárulja, azzal a szándékkal, vagy azzal a hatással, hogy a jogsértés orvoslása érdekében intézkedés történik*”.⁶⁷ Látható tehát, hogy a whistleblowing-nak lényeges fogalmi eleme a compliance immanens célja, miszerint a fennálló jogsértést meg kell szüntetni, orvosolni kell.

A Transparency International Hungary magyar kontextusban a *közérdekű bejelentő* fogalom használatát tekinti irányadónak.⁶⁸ Vitathatatlan, hogy egy

⁵⁹ Cséffán: i.m. 32. o.

⁶⁰ Whistleblowing jelentésével kapcsolatban lásd részletesen: Molnár Erzsébet: A közérdekű bejelentés bűnmegelőzési és bűnfelderítési relevanciájának vizsgálata a gazdálkodó szervezeten belül elkövetett bűncselekmények vonatkozásában, *Belügyi Szemle* 2016/9, 76-100, 80-83. o., vö. Ambrus-Farkas: i.m. 127-128. o.

⁶¹ A kifejezés szó szerinti jelentése sípfúvás, metaforikus értelemben jelenti a vészharangok megkongatását. (Lásd: Abraham, Jens: Whistleblowing – Neue Chance für eine Kurswendel!? *ZRP* 2012/11, 1. o.)

⁶² A fogalom, a jelenség szűkebb értelemben történő meghatározására *compliance relációban* kerül sor, ugyanis a whistleblowing tipikusan a gazdálkodó szervezet CMS-ének részét képező, visszaélés-felderítési aspektusból releváns eszköz, intézményrendszer.

⁶³ Rotsch, Thomas-Wagner, Markus: Whistleblowing, in. *Criminal Compliance* (szerk.: Rotsch, Thomas), Baden-Baden, Nomos, 2015, 1308-1353, 1314. o.

⁶⁴ Böckler, Hans: *Whistleblowing*, Düsseldorf, Setzkasten GmbH, 2011, 6. o.

⁶⁵ Hefendehl, Roland: Alle lieben Whistleblowing, in. *Grundlagen des Straf- und Strafverfahrensrecht. Festschrift für Knut Amelung zum 70. Geburtstag* (szerk.: Martin Böse-Detlev Sternberg-Lieben), Berlin, Duncker & Humboldt, 2009, 618. o.

⁶⁶ Böckler: i.m. 6. o.

⁶⁷ Lewis, David – Brown, A. J. – Moberly, Richard: Whistleblowing, its importance and the state of research. in. Brown, A. J. – Lewis, David – Moberly, Richard – Vandekerckhove, Wim: *International Handbuch on Whistleblowing Research*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, 2014. 1-36. 4. o.

⁶⁸ Burai Petra: *Konceptió a közérdekű bejelentések (whistleblowing) törvényi szabályozásához*. Transparency International Magyarország, 2008

Magyarországon alkalmazott, magyar jogszabályi háttérrel is rendelkező jogintézménynek szükséges magyar elnevezést adni, e tanulmány – tipikusan a jelenség általános ismertetése során – mégis inkább az autentikus whistleblowing terminus technicus használta mellett foglal állást, hiszen ha az eredeti kifejezést és annak magyar megfeleltetését mind etimológiai, mind tartalmi vizsgálat tárgyává tesszük, látható, hogy a két fogalom nem fedi teljes mértékben egymást.⁶⁹

A fent definiált whistleblowing genus proximuma a gazdálkodó szervezeten belüli jogsértés jelentése, megfelelő szervek tudomására hozása, azaz e fogalmi elem adja meg jelenség *lényegét*. Fontos azonban a többi ismérvről is szót ejteni, hiszen valódi whistleblowing-ról csak ezek teljesülése esetén beszélhetünk. A whistleblowing határainak meghúzásához három lényegi ismérv mentén történő meghatározás szükséges: vizsgálandó elsősorban a whistleblower *személye*, a whistleblowing *címzettje*, valamint annak *tárgya*, azaz a nyilvánosságra hozott információ tartalma.⁷⁰

Mindenekelőtt fontos rögzíteni, hogy whistleblower-nek csak insider informátor minősül,⁷¹ azaz olyan személy, aki az érintett gazdálkodó szervezetnek valamilyen módon részét képezi (vagy képezte),⁷² annak tagja, vagy azzal munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban áll, azaz az információt mint annak belső birtokosa hozza nyilvánosságra.⁷³ Ilyen módon tehát a whistleblower-nek személyes kvalifikációval kell rendelkeznie.

Az információ közlésének címzettjét tekintve különbséget kell tennünk az ún. belső (intern), valamint a külső (extern) whistleblowing között. Amíg *belső* (vagy zárt)⁷⁴ whistleblowing esetén a címzett a whistleblower személyéhez hasonlóan a gazdálkodó szervezet részét képező szerv (vagy személy),⁷⁵ addig *külső* (azaz kifelé irányuló) whistleblowing esetén a belső információ kikerül a gazdálkodó szervezet keretei közül,⁷⁶ így valódi, szoros értelemben vett nyilvánosságra hozatalról ez utóbbi esetben beszélhetünk.⁷⁷ A német szakirodalom a tisztán külső, valamint tisztán belső címzetti körön kívül definiál egy köztes pozíciót is, mégpedig az ún. *ombudsman*⁷⁸

⁶⁹ Érzékelhető, hogy a fogalom értékelésemlegességre törekszik – amely törekvésnek eleget is tesz, azaz sem negatív (pl. besúgó, denúciátus), sem kifejezetten pozitív tartalmat nem vetít előre, azonban mégis hiányzik belőle annak a funkciónak az érzékeltetése, amely a whistleblowing elsődleges célja: vesztély, illetve sérelem bekövetkezésének megelőzése, illetőleg ha már bekövetkezett, annak hatékony orvoslásához, felderítéséhez, represszálásához vezető út whistleblower általi megnyitása.

⁷⁰ Molnár: *A közérdekű bejelentés bűnmegelőzési és bűnfelderítési relevanciájának vizsgálata a gazdálkodó szervezeten belül elkövetett bűncselekmények vonatkozásában* 80. o.

⁷¹ Hefendehl: i.m. 619. o.; Lewis – Brown – Moberly i. m. 5. o.

⁷² Rotsch-Wagner: i.m. 1314. o.

⁷³ *Uo.*

⁷⁴ Böckler: i.m. 12. o.

⁷⁵ Pl. vezető tisztségviselő, felügyelőbizottság, compliance officer, vagy kifejezetten e jelentések fogadására létrehozott belső szerv. Vö. Rotsch-Wagner: i.m. 1317. o., Böckler: i.m. 17. o.

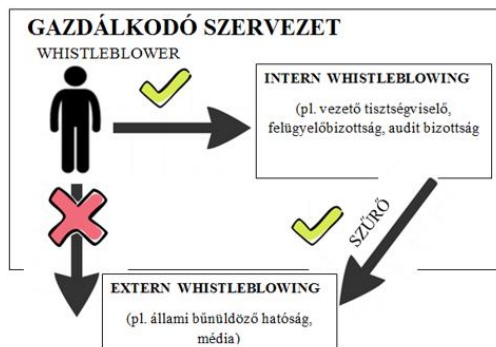
⁷⁶ Koch, Arnd: *Korruptionsbekämpfung durch Geheimnisverrat? Strafrechtliche Aspekte des Whistleblowing. Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 10/2008, 502. o.

⁷⁷ Legtágabb értelemben a nyomozóhatóságot, valamint a médiát is a külső whistleblowing címzettjének tekintjük. Vö. Hefendehl: i.m. 619. o, Böckler: i.m. 6. o.

⁷⁸ Az ombudsman megnevezés tehát nem egy állami szervet jelöl, hanem azon személy (pl. egy ügyvéd), aki köztes helyet foglal el a whistleblowing két, általános címzetti köréhez képest. Vö. Simonet, Michael:

személyét, aki alapvetően nem képezi a szervezet részét, azaz formálisan külső személynek tekintendő,⁷⁹ azonban kifejezetten a bejelentések fogadásának céljából szerződéses jogviszonyban áll azzal.

5.2. A whistleblowing potenciális relevanciája vállalati titok védelme terén. Főszabály szerint sem hazánkban, sem nemzetközi szinten nincsen általános kötelezettség a szervezeten belüli whistleblowing-rendszer kiépítésére nézve, az mégis üdvözlendő és – bármily meglepő – elsősorban a szervezet számára előnyös megoldás. Ennek az az oka, hogy a – még büntetőjogilag nem releváns, de e veszélyt potenciálisan magában rejtő – visszaélések belső kezelése képes lehet megóvni a szervezetet jó hírnevének elvesztésétől,⁸⁰ a számára tipikusan nemkívánatos külső whistleblowing-tól,⁸¹ emellett pedig jelentős kriminálpreventív hatással is bír. A jogintézmény fontosságát, preventív hatását az uniós jogalkotó is felismerte, a szervezeti visszaéléseket bejelentő személyek fokozott védelmét hivatott garantálni az uniós jog megsértését bejelentő személyek védelméről szóló 2019/1937 irányelv.⁸² A Bejelentővédelmi irányelv 4. cikke tartalmazza azokat az esetköröket, amikor a jelentéstételre, valamint a jelentések nyomon követése céljából az irányelv tárgyi hatály alá tartozó szervezetek kötelesek belső csatornát létrehozni, bejelentéssel kapcsolatos belső eljárást kidolgozni. A whistleblowing intézmény kriminálpreventív jellemvonása hordozza magában az üzleti titok védelmére való alkalmasságát. Hogyan képes azonban egy olyan intézmény a vállalati titok védelmére, amely éppen, hogy információk nyilvánosságára hozatalát hivatott szolgálni? Miképpen nyerhet igazolást e paradoxonnak tűnő hipotézis? A kérdés megválaszolásához a fentebb tárgyalt fogalmi elemek közül a whistleblowing címzettjét kell megvizsgálni, azaz a nyilvánosságra hozást belső, valamint külső nyilvánosságra kell kettéválasztanunk. A hipotézist a következő ábra segítségével kívánom igazolni:

Die 1

Logo:

⁷⁹ Uo. 8. o.

⁸⁰ Uo. 16. o.

⁸¹ Koch: i.m. 502. o.

⁸² Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1937 irányelve (2019. október 23.) az uniós jog megsértését bejelentő személyek védelméről, HL L 305. (továbbiakban: *Bejelentővédelmi irányelv*)

(2. ábra)

Berlin,

A külső és a belső whistleblowing közötti jellegadó különbség az, hogy eltérő az információ címzettje. Addig, amíg belső whistleblowing esetén a címzett a szervezet részét képező szerv vagy személy (azaz az információ szolgáltatójával megegyezően insider), addig a külső whistleblowing esetén a gazdálkodó szervezeten kívül eső, külső szerv vagy személy.⁸³ A külső whistleblowing jelentős veszélyeket rejt magában, hiszen – mint ahogyan az az ábrán is látható – a whistleblower a tudomására jutott jogsértést közvetlenül külső szerv, avagy a média tudomására hozza, azaz a szó legszorosabb értelmében nyilvánosságra hozza azt. Éspedig amennyiben a jogsértéssel üzleti titok is nyilvánossága kerül, úgy a folyamat, amely a gazdálkodó szervezet jó hírnevét, valamint gazdasági versenyhelyzetét negatívra érinti, tulajdonképpen irreverzibilis, ugyanis az üzleti titok védett volta (*tulajdonképpen „titok volta”*) annak megismerésével, titokjellegének megszűnésével elvész.⁸⁴ Ezzel szemben amennyiben a szervezet olyan megfelelő, belső fórumot épít ki, amelynek célja és rendeltetése az, hogy a jogsértést a szervezet tagja, illetve dolgozója jelentse, és ehhez megfelelő motivációt is biztosít számukra, úgy a jól működő internal whistleblowing szervezet működésére gyakorolt pozitív hatása vitathatatlan. Ugyanis azzal, hogy a tényleges vagy potenciális jogsértést a whistleblower a szervezet arra jogosult szerve tudomására hozza, úgy a szerv vagy személy tulajdonképpen mintegy *szűrő* szerepet lát el, azaz egyrésztől lehetőség adódik arra, hogy a jogsértés tényállásának felderítésére a szervezeten belül kerüljön sor,⁸⁵ másrészt pedig – a szervezeten belüli felderítés alapján feltárt tényállásnak megfelelően – lehetősége van arra, hogy a jogsértést, valamint – potenciálisan – a felderítésének eredményét az üzleti hírnevét, gazdasági versenyhelyzetét sértő vagy veszélyeztető, szenzitív információk, adatok nélkül hozza a külső szervek, illetve a média tudomására.

A belső whistleblowing know-how-t védő hatásával kapcsolatban felállított hipotézist támasztja alá az *Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/943 irányelve (2016. június 8.) a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkok) jogosulatlan megszerzésével, hasznosításával és felfedésével szembeni védelemről* törekvése. Az irányelvben meghatározott szankciók azzal szemben alkalmazhatók,

⁸³ Molnár: *A közérdekű bejelentés bűnmegelőzési és bűnfelderítési relevanciájának vizsgálata a gazdálkodó szervezeten belül elkövetett bűncselekmények vonatkozásában* 81. o, vö. Ambrus-Farkas: i.m. 2020. o.

⁸⁴ Faludi: i.m. 63. o., Fézer Tamás: Személyiségi jogok, in: *A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. I. kötet.* (szerk: Osztovits András), Budapest, Opten Informatikai Kft. 2014, 297. o, 300. o.

⁸⁵ Az internal whistleblowing tulajdonképpen a compliance-management represszív aspektusának részét képezi, egyúttal quasi belső nyomozási eljárás megindítását indukáló cselekménynek is tekintendő, ugyanis azzal, hogy eszköz arra, hogy a jogsértés a szervezeten belül meghatározott személy vagy szerv tudomására jusson, megteremti a lehetőséget a szervezeten belüli kivizsgálásra, ún. internal investigation eljárás lefolytatására. [Internal investigation témáról lásd részletesen: Molnár Erzsébet: *A vállalkozáson belüli előnyomozási eljárás interdiszciplináris kontextusban. Jogtudományi Közöny* 2016/9, 458-468. o., vö. Ambrus-Farkas: i.m. 207. o.)

aki az abban meghatározott magatartások valamelyikének realizálásával üzleti titkot sért (4. cikk). Az irányelv 5. cikke tartalmazza azonban azokat az esetköröket, amikor is az üzleti titok megszerzése, felhasználása, illetve felfedése nem minősül jogszerűtlennek, ennek megfelelően az abban meghatározott szankciók – így büntetőjogi szankciók – sem alkalmazhatók. Az irányelv e rendelkezésében jogellenességet kizáró körülménynek tekinti azt az esetet, amikor a munkavállalók az üzleti titkot a szervezet reprezentatív funkcióikat jogszerűen gyakorló képviselőik előtt fedik fel [5. cikk c) pont]. Az irányelv ezen rendelkezései is átültetésre kerültek az Üttv.-be.⁸⁶ E rendelkezés magában hordozza azt a törekvést is, hogy az munkavállaló, akinek valamilyen – üzleti titokkal kapcsolatba hozható – szervezeten belüli jogsértés tudomására jut, úgy azzal elsősorban szervezeten belüli szervhez vagy személyhez forduljon, ezáltal az üzleti titok nyilvánosságra hozása miatt rendelkezésre álló szankciók vele szemben – jogellenesség hiányában – nem lesznek alkalmazhatók. Ugyanis az üzleti titok minél kiterjedtebb védelme a minőségi kutatás ösztönzésének, az innovatív gondolkodás kibontakozásának irányába hat.

6. Összegzés

A vállalati titok szűk körben, az „érintettekkel” történő megosztása elengedhetetlen ahhoz, hogy az innováció, titokban tartott *találmány* alkalmas legyen azt a célt szolgálni, amiért tipikusan készült: a szervezet versenyképességének megőrzését, javítását, a tudomány fejlődését. Éppen ezért a titoknak a munkavállalókkal való megosztása – mint láthatjuk – kockázati tényező, ámde olyan rizikófaktor, amelyet vállalni szükséges az ismeret optimális kihasználása érdekében. Ahogyan a gazdálkodó szervezet, vállalkozás mint zárt entitás, mint közös cél irányába tartó személyek összessége, képes arra, hogy innovatív megoldásokat fejlesszen ki, majd azokat gazdaságilag hasznosítható módon alkalmazza is, éppen úgy e munkavállalók jelentik potenciálisan az egyik legnagyobb veszélyt is a szervezet gazdasági létére. Ugyanis a vállalati titoknak a rendelkezésükre bocsátása egy szükségképpeni bizalmi kapcsolatot teremt, és e tudás, ismeret mindenkor alkalmas eszköz azon munkavállaló kezében, akit esetlegesen sérelem ér a szervezet részéről, vagy pusztán az ismeret áruba bocsátásával anyagi haszonra kíván szert tenni. Az üzleti titok, valamint know-how rendkívül szenzibilis jogi kategóriák, ugyanis a titokjelleg megszűnése⁸⁷ a védelem visszafordíthatatlan megszűnését is jelenti egyben (feltéve, hogy egyéb oltalomban nem részesíthető ismeretről van szó). Az üzleti titok, tipikusan a know-how sérülékenysége miatt pedig fokozott védelmet igényel, a védelmi rendszer megteremtése pedig szervezeti érdek. A titok potenciális elvesztése kockázatának felmérése, és adekvát védelmi rendszer kiépítése tipikusan szervezeti feladat, a szervezet CMS-ének szerves részét képező probléma. A szervezeten belüli védelmi rendszeren túl a jogi védelem eszközei számos jogág keretein belül adóttak. A titoksértővel szembeni represszív – legyen az akár magánjogi, akár büntetőjogi – szankció alkalmazásával a megsértett jogrend

⁸⁶ Sántha: i.m. 48-49. o.

⁸⁷ Frank: i.m. 41. o.

látszólag helyreáll ugyan, a már említett irreverzibilitás miatt a szervezet azonban de facto nem orvosolható sérelmet szenved. Mindebből következik, hogy elsődleges cél a jogellenes cselekmény, bűncselekmény elkövetésének megelőzése, amely, mint láthattuk, leginkább a szervezeten belüli intézkedések foganatosításával garantálható. A titokvédelem a titok jogosultjának elsődleges érdeke. A gazdálkodó szervezet javát szolgáló titok jogosultja tipikusan a szervezet vezetője, így őt terheli a szervezeti érdeket szolgáló, megfelelő védelmi rendszer kiépítésének kötelezettsége. E rendszer visszaélés-felderítő aspektusa az ún. internal whistleblowing rendszer, amely – mint láthattuk – ha szűk körben is, de alkalmas lehet arra, hogy megvédje a szervezetet az üzleti titok nyilvánosságra hozásától.

Gondolatok a biztosítási szerződéssel összefüggésben kezelt egészségügyi adatok adatkezelési szabályaihoz a magánjog tükrében

Certicky Mária*

Az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete (GDPR) a személyes adatok, s ezen belül is a különleges adatok magas szintű védelmét biztosítja. A biztosítási tevékenység keretében a kezdetektől meghatározó szerepet töltenek be a statisztikai adatok, amelyek alapján a biztosítók kialakítják a kockázatkezelési mechanizmusukat. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja a biztosítók által az egészségügyi adatok tekintetében végzett profilalkotáson alapuló automatizált döntéshozatal szabályait és rávilágítson az ezzel összefüggésben felmerülő vitás kérdésekre, valamint a polémia feloldására alkalmas megoldási javaslatokat fogalmazzon meg. Mindemellett a tanulmány gondolatvezetését áthatja annak a kérdése, hogy az adatvédelmi követelmények milyen kölcsönhatásban vannak a magánjog szellemiségével.

Kulcsszavak: biztosítás, egészségügyi adatok a biztosításban, GDPR, adatkezelés és biztosítás

Thoughts on data processing of health data in connection with insurance contract in the light of the civil law

The European Union's general data protection regulation ensures a high level of protection of personal data, including a special category of personal data. From the origin, statistics have played a key role in the insurance business, based on which insurers develop their risk management mechanisms. The study aims to examine the rules on automated decision-making based on profiling concerning health data by insurers and to highlight the controversial issues that arise in this context, as well as to suggest solutions to the polemic. Nevertheless, the study's thought is permeated by the question of how data protection requirements interact with the spirit of private law.

Keywords: insurance, health data in insurance, GDPR, data processing and insurance

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.953

1. Bevezetés

A technológiai fejlődés elmúlt évtizedekben végbemenő és folyamatosan zajló fejlődésének köszönhetően az információs társadalomban komoly változások következtek be,¹ amelynek eredményeként az adatalapú gondolkodásmód az egyes gazdasági szereplők körében felerősödött. A biztosítók által végzett tevékenység körében az adatkezelés, az adatalapú gondolkodás a kezdetektől meghatározó tényező, hiszen a biztosítók kockázatkezelési mechanizmusai a biztosítási szerződés megkötése és a jogviszony fennállása során a biztosítottra vonatkozó adatok

* Egyetemi tanársegéd. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék.

¹ Lásd az Európai Unió általános adatvédelmi rendeletének (4) preambulum bekezdését.

elemzésével – elsősorban matematikai és statisztikai módszerek tükrében – történik. A téma érzékenysége és fontossága tekintetében kiemelhető, hogy – a szerződések körében általános jelleggel történő adatkezelésen túl – a biztosítási szerződés körében különösen nagy hangsúlyt kap az információ, az adat „jelenléte”, mivel a szerződés egyik mozgatórugóját képezik, hiszen a biztosítás közvetett tárgyát képező biztosítási érdek – amelynek a védelmét hivatott szolgálni a biztosítás – tartalmát a biztosítottra vonatkozó adatok halmaza tölti ki. Tekintettel arra, hogy a területi korlátok miatt nincs lehetőségem vizsgálni a biztosítási jogviszonnyal összefüggésben végzett adatkezelésekkel kapcsolatosan felmerülő valamennyi problémát, ezért a témát kizárólag a személyes adatok különleges kategóriájába tartozó egészségügyi adatokon végzett adatkezelésekre szűkítem, amely számos szerződés kapcsán felmerülhet, így elsősorban az összegbiztosítás és egészségbiztosítás körébe tartozó biztosítási szerződések, de gyakran fordul elő az egyes felelősségbiztosítási, s ritkábban a kárbiztosítási szerződések körében. A téma szenzitivitását tovább bonyolítja az utóbbi időben előtérbe kerülő, a biztosítók kockázatkezelési módszereit alapjaiban megváltoztató egyes innovációk,² amelyek legfőbb jellemzője a valós időben történő adatgyűjtés és ezek elemzése, amelyekkel használat alapú kockázatkezelést végezhet a biztosító, ezzel optimalizálva a szolgáltatását.³ Ilyen innovatív megoldásokkal egészségügyi adatok gyűjtésére, elemzésére is sor kerülhet, különösen az egyes „okosmérők” és „okoseszközök” alkalmazásával. Ennek a részletes vizsgálatára szintén nincs lehetőségem kitérni, azonban hangsúlyozni kell, hogy a különleges adatokon végzett automatizált döntéshozatal olyan adatkezelési problémákat vethet fel, amelyek az ilyen innovációk alkalmazását ellehetetlenítik.

A biztosítóknak a személyes adatok kezelésére vonatkozó szabályokat maradéktalanul be kell tartaniuk, amelyek köre komplex. Egyrészt a személyes adatok védelmének kereteit meghatározó közjogi normákra kell figyelemmel lenni, amelyek közül az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete⁴ (a továbbiakban az angol elnevezésének⁵ megfelelően: GDPR vagy adatvédelmi rendelet, illetve rendelet) élvez elsőbbséget. E mellett speciális normaként alkalmazni kell az információs önrendelkezési jogról szóló 2011. évi CXII. törvény (a továbbiakban:

² Ezek részletes ismertetéséhez lásd: Alföldy Katalin – Seregdy Tamás: A jövő biztosítása, avagy a technológia szerepe a lakossági ügyfelek biztosításában, *Biztosítás és Kockázat*, 2015/2. szám, pp. 48–63.; Hauer Judit – Góg Enikő – Horváth András – Hrabár Ádám – Pálinkás Klára – Urbán Dóra: A használat alapú biztosítás múltja, jelene és jövője, *Biztosítás és Kockázat*, 2017/2. szám, 22–41. o. <http://dx.doi.org/10.18530/BK.2017.2.22>; Hui Dong Wang: Research on the Features of Car Insurance Data Based on Machine Learning, *Procedia Computer Science*, 2020, 582–587. o. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.02.016>; valamint saját művem: Certicky Mária: Innovatív digitális megoldások és ezek hatása a biztosítás intézményére, in: Innovatív magánjogi megoldások a társadalmi-gazdasági haladás szolgálatában. Tanulmánykötet (szerk.: Certicky Mária), Miskolc, Magánjogot Oktatók Egyesülete, 2020, 112–117. o.

³ Kadocsa Ferenc: A blockchain technológia hatása a biztosítási piacra, *Biztosítás és Kockázat*, 2019/2. szám, 85. o. <http://dx.doi.org/10.18530/BK.2019.2.82>; valamint Sallai Linda: Insurtech: körkép és trendek, *Biztosítás és Kockázat*, 2018/2. szám, 102. o. <http://dx.doi.org/10.18530/BK.2018.2.102>

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

⁵ General Data Protection Regulation.

Infotv.), valamint a biztosítási tevékenységről szóló 2014. évi LXXXVIII. törvény (a továbbiakban: Bit.). Nem hagyható figyelmen kívül azonban annak a ténye, hogy a biztosítási tevékenységgel összefüggésben végzett adatkezelést egy kötelmi jogviszony, a biztosítási szerződés alapozza meg, így az adatkezelési szabályokat a magánjogi rendelkezések, így a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) tükrében is vizsgálni kell. Bár a tanulmánynak nem kifejezett célja vizsgálni, hogy e normák jogforrási szempontból milyen viszonyban vannak egymással, azonban a tanulmány gondolatvezetése mögött ott rejlik annak a kérdése, hogy vajon az adatvédelmi, adatkezelési rendelkezések azáltal, hogy a magánjogot is érintő szabályokat is meghatároznak beavatkozhat-e a felek autonómiájába, s ha igen, akkor milyen mélységben? Ennek a kérdésnek a vizsgálata különösen azon adatkezelések tekintetében releváns, amelyek kifejezetten a biztosítási szerződésen alapulnak.

A tanulmány első részében a biztosítási tevékenységgel összefüggésben végzett adatkezelés egyik alanyát az érintett személyét vizsgálom meg. Az érintett személyének vizsgálata során a biztosítás speciális jellegére tekintettel meghatározom a személyes adat fogalmát, valamint az érintetti minőségben potenciálisan felmerülő személyeket. Az adatkezelő személyét érintően, különösen az adatkezelői – adatfeldolgozói minőség kapcsán felmerülő elhatárolási kérdéseket – így a biztosító, biztosításközvetítő, és a biztosítási tevékenység során a biztosító oldalán potenciálisan felmerülő egyéb személyek adatkezelési szempontú minősítését – területi korlátok miatt nincs lehetőségem vizsgálni, ezért a tanulmányban adatkezelő alatt kizárólag a biztosítót értem. Mindazonáltal megállapítható, hogy az ügyfél személyes adataival a biztosítón kívül számos személyes kapcsolatba kerülhet.⁶

A tanulmány második részében a biztosító által az egészségügyi adatokon végzett adatkezelés jogalapjával kapcsolatos kérdéseket vizsgálom meg a Bit. és a GDPR szabályainak összevetésével. Ennek során rávilágítok e két norma szabályainak kollíziójára és emiatt felmerülő polémiákra, s ezek megoldására irányuló de lege ferenda javaslatokat is teszek.

A konkrét téma tekintetében széles körű szakirodalom nem áll rendelkezésre, így alapvetően jogszabáylelemző, deskriptív módszer alkalmazásával történik a probléma feltárása és megoldási javaslat tétele. Természetesen a téma vezérfonalának felfűzéséhez szükséges egyes szálak – magyar és idegen nyelvű – szakirodalmát, valamint a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság (a továbbiakban: NAIH) véleményeit és döntéseit, továbbá az ún. 29. cikk szerinti adatvédelmi munkacsoportnak a GDPR hatálya alatt is fenntartott iránymutatásait, továbbá a GDPR alapján létrehozott Európai Adatvédelmi Testület (European Data Protection Board, a továbbiakban: EDPB) iránymutatásait a kellő mélységben és a szükséges mennyiségben igyekszem feldolgozni.

⁶ Zavodnyik József: Az általános adatvédelmi rendelet biztosítók általi alkalmazásának egyes kérdései, *Biztosítás és Kockázat*, 2018/2. szám, 19. o. <http://dx.doi.org/1018530/BK.2018.2.14>.

2. Az érintett(ek) személye és a személyes adat a biztosításban

A biztosítási jogviszony komplexitását adatkezelési szempontból elsősorban az adja, hogy érintettként több személy is megjelenhet. A Bit. a biztosítóval jogviszonyba kerülő személyek körét összefoglaló elnevezéssel ügyfélnek nevezi. A Bit. 4. § (1) bekezdés 101. pontja alapján *„ügyfélnek minősül a szerződő,⁷ a biztosított,⁸ a kedvezményezett,⁹ a károsult,¹⁰ a biztosító számára szerződéses ajánlatot tett¹¹ és a biztosító szolgáltatására jogosult más személy,¹² továbbá a független biztosításközvetítő esetében az a személy is, aki a független biztosításközvetítővel alkuszi megbízási szerződést kötött.”* A GDPR az érintett fogalmát nem határozza meg explicit módon, hanem e személyi kör a személyes adat fogalmából határozható meg, amely szerint személyes adatnak minősül *„az azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ; (...).¹³* A Bit. „ügyfél” fogalmának és a GDPR „érintett” fogalmának összevetése alapján megállapítható, hogy érintettnek a biztosító azon ügyfelei minősülnek, akik természetes személynek minősülnek. Nem minősülnek tehát érintettnek a biztosítóval szerződést kötő vagy szerződéskötésre ajánlatot tevő jogi személyek.¹⁴

⁷ A szerződő fél az a személy, aki a biztosítóval a biztosítási szerződést megkötö. Vö.: Ptk. 6:439. § (1) bekezdés és Ptk. 6:440. §

⁸ A biztosított az a személy, *„aki valamely vagyoni vagy személyhez fűződő jogviszony alapján a biztosítási esemény elkerülésében; életkor elérésére, születésre vagy házasságkötésre szóló életbiztosítás esetén a biztosítási esemény bekövetkezésében érdekelt.”* Vö.: Ptk. 6:440. § Megjegyzem, hogy a szerződő fél és a biztosított személye alapesetben azonos, viszont e két személyi kör abban az esetben elválhat, ha a szerződő fél olyan személy javára köti meg a szerződést, akinek a személyében a Ptk. 6:440. §-ban foglalt biztosítási érdek fennáll.

⁹ A kedvezményezett az a személy, aki a biztosító szolgáltatására elsődlegesen jogosult. E személyi kör jellemzően az összegbiztosítási szerződések körében merül fel. A kedvezményezett a Ptk. 6:478. § (1) bekezdés alapján a) a szerződésben megnevezett személy; b) a bemutatóra szóló kötvény birtokosa; c) ilyen személyek hiányában, vagy ha a kedvezményezett megnevezése nem volt érvényes a biztosítási esemény időpontjában, a biztosított vagy örököse. Látható tehát, hogy kedvezményezettként, így a biztosító ügyfeleként, tehát adatkezelési szempontból érintettként, e rendelkezés alapján – a biztosítotton kívül – még újabb három személyi kör felmerülhet.

¹⁰ A károsult abban az esetben lesz a biztosító ügyfele, ha a felelősségbiztosítási szerződés alapján a biztosított jogosult lesz arra, hogy az általa okozott kár megtérítése és sérelemdíj megfizetése alól mentesítse. Ez esetben a biztosító főszabály szerint a károsult részére teljesíti a szolgáltatást. A biztosító e szolgáltatás teljesítéséhez, mi több már a teljesítés feltételeinek megállapításához (a biztosítási esemény körülményeinek kivizsgálásához), így a teljesítést megelőzően, szükségszerűen kezelnie kell a károsult személyes adatait, gyakran különleges adatokat is.

¹¹ E személyi kör a potenciális szerződő fél abban az esetben, ha ajánlatot tett a biztosító részére, de a biztosítási szerződés még nem jött létre vagy az nem is jön létre.

¹² E személyi kör lehet pl. a felelősségbiztosítási szerződés esetén a kárkötelem károsultjának hozzátartozója, amennyiben a károsult a károkozás során életét veszíti. E mellett számos más esetben is felmerülhet ilyen harmadik személyek ügyféli minősége, amely esetek teljeskörű felvázolása nem célom.

¹³ Vö.: GDPR 4. cikk 1. pont

¹⁴ Megjegyzem, hogy a biztosító részéről a biztosítási titok védelme szempontjából azonos megítélés alá esnek a természetes személyek és a jogi személyek, azonban a GDPR alkalmazásának csak az előbbi személyek tekintetében van jelentősége. Megjegyzem továbbá, hogy bár nem minősülnek ügyfélnek, a GDPR hatálya alá esik a jogi személy mint ügyfél képviseletében eljáró természetes személyek személyes adatai, így az ő tekintetükben már alkalmazandóak a rendelet előírásai.

A biztosítási jogviszonnyal összefüggésben végzett adatkezelés az érintett személyes adataira terjed ki. A GDPR 4. cikk 1. pontjában rögzített fogalomból láthatjuk, hogy minden információ, amely az érintettre vonatkozik személyes adatnak minősül. A biztosítási jogviszony tekintetében sajátosság továbbá, hogy ezen információk nem csak személyes adatnak, de egyúttal biztosítási titoknak¹⁵ is minősülnek. Erre tekintettel a Bit. alapvetően a biztosítási titok mint adat kezelésére vonatkozó szabályokat állapítja meg, amelyekbe nyilvánvalóan a személyes adatok is beletartoznak.

A személyes adatok körében különleges megítélés alá esnek a szenzitív adatok.¹⁶ A különleges adatok közül a biztosítási jogviszonnyal összefüggésben elsősorban az érintett egészségügyi adatainak kezelése merülhet fel, amelynek fogalmát a GDPR 4. cikk 15. pontja úgy határozza meg, hogy az *„egy természetes személy testi vagy pszichikai egészségi állapotára vonatkozó személyes adat, ideértve a természetes személy számára nyújtott egészségügyi szolgáltatásokra vonatkozó olyan adatot is, amely információt hordoz a természetes személy egészségi állapotáról.”* Az egészségügyi adatok kezelése számos biztosítási szerződés esetében felmerülhet, de elsősorban az összegbiztosítások körében, az élet- és balesetbiztosítási szerződés esetén a biztosított, valamint a felelősségbiztosítási szerződés esetén a kárkötelelem károsultja mint ügyfelek, s adatkezelési szempontból mint érintettek tekintetében.

3. Az egészségügyi adat kezelése a biztosítási jogviszonyban – GDPR vs. Bit.

3.1. A biztosítási szerződés mint az adatkezelés jogalapja. A biztosítási szerződéssel összefüggésben végzett adatkezelés elsődleges jogalapjaként a GDPR 6. cikk (1) bekezdés b) pontjának alkalmazása merül fel, amely szerint *„az adatkezelés olyan szerződés teljesítéséhez szükséges, amelyben az érintett az egyik fél, vagy az a szerződés megkötését megelőzően az érintett kérésére történő lépések megtételéhez szükséges.”* E jogalapra hivatkozással válik jogszerűvé tehát a biztosítási szerződés megkötésére irányuló ajánlatot követően a szerződés megkötéséig tartó szerződéskötési eljárás során végzett adatkezelés, amelynek célja – összhangban a Bit. 135. §-ban foglaltakkal – a biztosítási szerződés megkötése. Abban az esetben is e jogalap teszi jogszerűvé az adatkezelést, ha a biztosítási szerződés megkötése során automatizált döntéshozatalra kerül sor (erről részletesebben később). Fontos kiemelni, hogy a GDPR rendelkezése a szerződés

¹⁵ Vö.: Bit. 3. § (1) bekezdés 12. pont, amely szerint biztosítási titok *„minden olyan - minősített adatot nem tartalmazó -, a biztosító, a viszontbiztosító, a biztosításközvetítő rendelkezésére álló adat, amely a biztosító, a viszontbiztosító, a biztosításközvetítő ügyfeleinek – ideértve a károsultat is – személyi körülményeire, vagyoni helyzetére, illetve gazdálkodására vagy a biztosítóval, illetve a viszontbiztosítóval kötött szerződéseire vonatkozik.”*

¹⁶ A GDPR 9. cikk (1) bekezdése alapján különleges adatnak minősül *„a faji vagy etnikai származásra, politikai véleményre, vallási vagy világnézeti meggyőződésre vagy szakszervezeti tagságra utaló személyes adatok, valamint a természetes személyek egyedi azonosítását célzó genetikai és biometrikus adatok, az egészségügyi adatok és a természetes személyek szexuális életére vagy szexuális irányultságára vonatkozó személyes adatok.”*

létrejöttét követően végzett adatkezelések tekintetében egyértelmű, annak a szerződés teljesítéséhez szükségesnek kell lennie. Az EDPB által kiadott 2/2019. számú iránymutatás és a NAIH által kialakított gyakorlat alapján megállapítható, hogy ezt rendkívül szűken kell értelmezni, így pl. nem a szerződésen alapul az az adatkezelés, amelyet a szerződés megszűnését követő igényérvényesítéssel összefüggésben végez az adatkezelő.¹⁷ A probléma így azzal összefüggésben merül fel, hogy mely adatok minősülnek a „teljesítéshez szükséges” adatoknak. E kérdés vizsgálatánál érzékelhető a legjobban az adatkezelési szabályok szerződéses autonómiába történő „beavatkozása”, hiszen a felek személyes adatokon végzett adatkezelését a szerződés csak annyiban teszi jogszerűvé amennyiben az a szerződés teljesítéséhez szükséges, ezen felüli adatkezeléshez más jogalapra van szükség.

3.2. Az érintett hozzájárulása. A biztosítási szerződéssel összefüggésben az egészségügyi adatok kezelésének jogalapját a Bit. 136. § kifejezetten rögzíti, miszerint a biztosító „*az ügyfél egészségi állapotával összefüggő [a vonatkozó¹⁸ – a szerző] (...) törvényben meghatározott egészségügyi adatokat a biztosító a 135. § (1) bekezdésében meghatározott célokból, az Eüak. rendelkezései szerint, kizárólag az érintett kifejezett hozzájárulásával kezelheti.*” E rendelkezés alapján tehát a biztosító bármely ügyfelére vonatkozó egészségügyi adatot csak a kifejezett hozzájárulásával kezelhet. A hozzájáruláson alapuló adatkezeléssel kapcsolatosan azonban számos probléma felmerül, amelyeket a szerződéses jogalappal való összevetése tükrében vizsgálhatunk. Elsősorban azonban rögzíteni szeretném, hogy valamennyi probléma primer forrása álláspontom szerint az, hogy a Bit. rendelkezéseit nem igazították megfelelően a GDPR-hoz, hanem az Infotv. régi (értsd: GDPR előtti) felfogását¹⁹ követve hagyta meg a hozzájárulást az egészségügyi adatok kezelésének jogalapjaként.

A különleges adatok jogszerű kezeléséhez a GDPR 6. cikk (1) bekezdésében foglalt valamely jogalap fennállásának – amely jelen esetben a b) pont lesz –, valamint a 9. cikk (2) bekezdésében foglalt valamely feltétel fennállására van szükség.²⁰ A 9. cikk (2) bekezdés tíz feltételt határoz meg, köztük elsőként az érintett kifejezett hozzájárulását.²¹

¹⁷ Vö.: EDPB 2/2019. számú iránymutatás, valamint a magyar gyakorlat keretében lásd a NAIH/2019/2402/9. számú és a NAIH/2019/2526. számú döntéseket.

¹⁸ Vö.: az egészségügyi és a hozzájuk kapcsolódó személyes adatok kezeléséről és védelméről szóló 1997. évi XLVII. törvény (a továbbiakban: Eüak.) 3/B. §.

¹⁹ Tudniillik az Infotv., mielőtt annak rendelkezéseit a GDPR-nak megfelelően módosították volna, e két adatkezelési jogalapot fogalmazta meg. A GDPR ehhez képest hat adatkezelési jogalapot nevesít.

²⁰ Bár a szakirodalomban nincs teljesen egyetértés abban, hogy milyen kapcsolat van a GDPR 6. cikk (1) bekezdése és a GDPR 9. cikk (2) bekezdés között. Álláspontom szerint ez utóbbi előírásai nem minősülnek önálló jogalapnak, hanem azok a 6. cikk (1) bekezdésben foglalt jogalapokat kiegészítő, a személyes adat különleges minőségére tekintettel megállapított többletkövetelményt előíró normának minősülnek. Erre tekintettel tehát a különleges adatok kezelésének jogszerűségéhez szükség van a jogszerűséget biztosító 6. cikk (1) bekezdésben foglalt valamely jogalapra, valamint a 9. cikk (2) bekezdésében foglalt valamely feltétel fennállására.

²¹ Vö.: GDPR 9. cikk (2) bekezdés a) pont.

A hozzájáruláson alapuló adatkezelés feltétele, hogy az érintett hozzájáruló nyilatkozata érvényesen legyen, amelynek több konjunktív feltétele van. Az alábbiakban az egészségügyi adatok biztosítási jogviszony keretében történő kezelését a GDPR mikroszkópjának tárgyasztalára helyezem és a hozzájárulás fogalmának²² lencséjén keresztül megvizsgálom, hogy az megadható-e érvényesen.²³

A hozzájárulás érvényességének első feltétele az *önkéntesség*, amely abban az esetben teljesül, ha az érintett valós, szabad akaratral rendelkezik a hozzájáruló nyilatkozat megtételéhez.²⁴ A döntési szabadság nem állapítható meg abban az esetben, ha az érintettet negatív következmény, hátrány éri, ha nem adja meg a hozzájárulását, valamint akkor, ha a megadott hozzájárulást nem vonhatja vissza a nélkül, hogy őt hátrány érne.²⁵ Az önkéntesség megítélése körében, különösen a szerződéses jogalappal összefüggésben a GDPR 7. cikk (4) bekezdése is segítséget nyújt, miszerint *„a lehető legnagyobb mértékben figyelembe kell venni azt a tényt, egyebek mellett, hogy a szerződés teljesítésének – beleértve a szolgáltatások nyújtását is – feltételül szabták-e az olyan személyes adatok kezeléséhez való hozzájárulást, amelyek nem szükségesek a szerződés teljesítéséhez.”* Összességében tehát amennyiben bármely olyan körülmény fennáll, amely az érintett akaratát befolyásolja, nem állapítható meg az önkéntesség, így a hozzájáruló nyilatkozat nem érvényes. Mindezek fényében a biztosítási szerződéssel összefüggésben kezelt egészségügyi adatok kezeléséhez történő hozzájárulás tekintetében a következőket rögzíthetjük.

Amennyiben az érintett olyan biztosítási szerződést kíván kötni, amelyben a biztosítónak szükségszerűen egészségügyi adatokat kell kezelnie, úgy a Bit. 136. §-ban foglalt kötelező rendelkezés alapján ezt csak akkor teheti meg, ha ahhoz az érintett kifejezetten hozzájárult. Nos, ez két eredményhez vezethet: i) az érintett nem ad hozzájárulást, ezért a biztosító nem tud vele szerződést kötni, mivel ez az adatkezelés feltétele.²⁶ Ez esetben a szerződés megkötésének elmaradása az érintett oldalán hátránnyként jelenik meg, így e miatt a hozzájárulás nem tekinthető önkéntesnek; ii) az érintett, ha ilyen szerződést szeretne kötni, meg kell adnia a hozzájárulását; nem rendelkezik valós döntési szabadsággal a tekintetben, hogy megadja-e a hozzájárulását, továbbá, hogy mely személyes adatainak a kezeléséhez járul hozzá. Ez alapján a hozzájárulás érvénytelen lesz, s az ilyen hozzájáruláson

²² A GDPR 4. cikk 11. pontja szerint *„az érintett hozzájárulása: az érintett akaratának önkéntes, konkrét és megfelelő tájékoztatáson alapuló és egyértelmű kinyilvánítása, amellyel az érintett nyilatkozat vagy a megerősítést félreérthetetlenül kifejező cselekedet útján jelzi, hogy beleegyezését adja az őt érintő személyes adatok kezeléséhez.”*

²³ A hozzájárulás tekintetében az EDPB megalkotta az 5/2020. számú iránymutatását, amelynek tartalmát elsődlegesnek tekintem a hozzájárulás érvényességi kellékeinek vizsgálatakor. Lásd: https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/files/file1/edpb_guidelines_202005_consent_en.pdf, (2020. 11. 08.)

²⁴ Osztopáni Krisztián: Jogalapok, in: Magyarázat a GDPR-ról (szerk.: Péterfalvi – Buzás – Révész), Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 114. o.

²⁵ Vö.: GDPR (42) preambulumbekzdés.

²⁶ Megjegyzem fennáll annak is az elvi lehetősége, hogy egyik potenciális szerződéskötő ügyfél sem ad hozzájárulást, így a biztosító nem tud olyan terméket értékesíteni, amelyben a kockázat az érintettre vonatkozó egészségügyi adatok függvényében mozog.

alapuló adatkezelés jogszerűtlennek minősül. A szerződéskötési akarat tehát nem azonos az adatkezelési értelemben vett hozzájárulással.

Az önkéntességgel összefüggésben további problémaként merül fel annak vizsgálata során, hogy az adatkezelőnek lehetőséget kell biztosítani az érintett részére, hogy azt bármikor, korlátozás nélkül visszavonhassa a nélkül, hogy őt hátrány érné.²⁷ Kérdés e körben, hogy fennáll-e a lehetőség arra, hogy a biztosító ügyfele visszavonja a hozzájárulását a nélkül, hogy őt negatív következmény érné? Tekintettel arra, hogy a GDPR 7. cikk (3) bekezdése rögzíti, hogy az érvényesen megadott hozzájárulás visszavonása nem érinti a visszavonást megelőzően végzett adatkezelés jogszerűségét, így amennyiben az érintett a hozzájárulását visszavonja, de a biztosító a megadott hozzájárulás alapján már elvégezte az egészségügyi kockázat mérlegelését és a szerződés létre is jött, úgy a szerződést még adott időszakban teljesíteni tudja. A hozzájárulás visszavonásának szerződésre gyakorolt jogkövetkezményeit azonban a feleknek a szerződésükben kell rögzíteniük. Álláspontom szerint ez elsősorban a szerződés megszűnéséhez vezető körülmény lehet, amely azonban az érintettre nézve negatív jogkövetkezményként értékelhető.²⁸

További kérdés, hogy a szerződés megkötését követően negatív következményként értékelhető-e a biztosítottat terhelő változás bejelentési kötelezettség,²⁹ mint adatközlési kötelezettség elmulasztásának jogkövetkezménye (t.i. ekkor a biztosító kötelezettsége nem áll be), amely a biztosító mentesülését eredményezi. Azt kell vizsgálni e körben, hogy az érintettnek fennáll-e a valós döntési szabadsága a tekintetben, hogy nem teljesíti e kötelezettségét azért, mert nem szeretné a hozzájárulását adni a változással érintett egészségügyi adatok kezeléséhez. Az elvi lehetősége fennáll ennek, azonban ez az érintettre nézve negatív következménnyel jár, mivel, ha nem tesz eleget a bejelentési kötelezettségének, akkor vállalja annak a kockázatát, hogy a biztosító mentesül a szolgáltatási kötelezettsége alól. Felmerül annak a kérdése, hogy a jogszabály által előírt jogkövetkezményt tekinthetjük-e önmagában a kötelezetre nézve negatív következménynek? Álláspontom szerint adatkezelési szempontból mindenképpen,

²⁷ GDPR 7. cikk (3) bekezdés, illetve Osztopáni: i.m. 117. o.

²⁸ Megjegyzem a hozzájárulás visszavonása nem kell, hogy az adatok törlését eredményezze. A GDPR 17. cikk (1) bekezdés a) pontjából alapvetően ez következne, azonban amennyiben az adatok tovább kezelésének jogszerűsége valamely más feltétel alapján is biztosítható, úgy az adatkezelés folytatható. Álláspontom szerint a GDPR 9. cikk (2) bekezdés f) pont alkalmazása felmerülhet, amely szerint a különleges adatok kezelése jogszerű, „ha az adatkezelés jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez, illetve védelméhez szükséges.” Ez esetben tehát a biztosító tovább kezelheti az adatokat annak érdekében, hogy a vele szemben előterjesztett igényeket megfelelően elbírálja. Ez azonban csak addig teszi jogszerűvé az adatkezelést, ameddig ilyen igényt előterjeszthető, így álláspontom szerint az elévülési időig. Mivel a negatív jogkövetkezmény nélküli visszavonás lehetőségének feltételét is az adatkezelést megelőzően kell mérlegelni, ezért a leírtak pusztán hipotetikus feltevések, tekintve, hogy a hozzájárulás nem lehet érvényes jogalapja a biztosítási szerződéssel összefüggésben kezelt egészségügyi adatok kezelésének. Így pl. hipotetikus vizsgálat tárgya lehetne az a kérdés is, hogy a hozzájárulás visszavonásának lehetőségét a felek a szerződésben korlátozhatják, kizárhatják-e? Álláspontom szerint a Ptk. 6:101. § alapján semmis volna az ilyen szerződéses rendelkezés.

²⁹ Vö. Ptk. 6:452. § (2) – (3) bekezdés, amelyet a 6:482. § (1) – (3) bekezdésekben foglalt korlátozásokkal kell alkalmazni.

amely kiküszöbölhető volna azzal, hogy az ilyen adatkezelést eltérő jogalapra helyezzük.

b) Az érintett hozzájárulásának „konkrétnek” kell lennie, amely azt jelenti, hogy pontosan meg kell határozni azt a célt, amely miatt a hozzájárulását adja az adatainak kezeléséhez. E tekintetben ez a cél a Bit. 135. § (1) bekezdés alapján nem lehet más, mint a biztosítási szerződés megkötése, módosítása stb., összességében csak a biztosítási szerződéssel összefüggő cselekmények elvégzése.

c) a hozzájárulástól elvárt követelmény, hogy annak „megfelelő tájékoztatáson kell alapulnia”, amely kötelezettség teljesítésének alapvetően nincs akadálya. Ezzel összefüggésben csupán a tájékoztatás terjedelmével összefüggésben merülnek fel kérdések, amelyek részletes vizsgálata meghaladná a kitűzött témát.

d) További követelmény, hogy a hozzájárulásnak „egyértelműnek” kell lennie. Ez egyúttal feltételezi azt is, hogy a hozzájárulás az érintett aktív magatartása alapján kerüljön beszerzésre és nem lehet kétséges, hogy az érintett a szóban forgó adatkezeléshez járult hozzá. Álláspontom szerint e feltétel fennállásának sincs akadálya a vizsgált téma körében.

Meg kell jegyezni, hogy a Bit. 136. §-ban foglalt rendelkezésére úgy is tekinthetünk, mint a GDPR 9. cikk (4) bekezdésének³⁰ felhatalmazása alapján hozott korlátozó feltétel, de tekintettel a hozzájárulás érvényességét övező fentiekben kifejtett aggályokra e korlátozással a jogalkotó ellehetetlenítené az egészségügyi adatok biztosítási jogviszony keretében történő jogszerű kezelését.

Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy azok a biztosítási szerződések, amelyek keretében a biztosító különleges adatot kezel, kifejezetten olyan szerződések, amelyek teljesítéséhez a különleges adatok kezelése szükséges. A GDPR 9. cikk (2) bekezdésében azonban nem találunk olyan feltételt, amely a különleges adatok szerződéses alapuló adatkezelését lehetővé tenné, s az adat jellegére tekintettel nem elegendő a 6. cikk (1) bekezdés b) pontjára hivatkozással adatkezelést végezni, hanem a különleges adatok kezelésének jogszerűségét megalapozó 9. cikk (2) bekezdés valamely pontjában foglalt feltételnek is fenn kell állnia. Ahogy azt a fentiekben is kifejtettem, a Bit. hatályos rendelkezése alapján a biztosító a biztosítási szerződéssel összefüggésben egészségügyi adatot kizárólag az érintett hozzájárulása alapján kezelhet. Kérdésként merül fel, hogy a szerződés létrejöttéhez szükséges akarat kifejezése nem testesítheti-e meg az érintett hozzájárulását? A fent kifejtett szabályok alapján egyértelműen nemleges választ kell adnunk, azonban ez az álláspont – az EDPB által a belső piaci pénzforgalmi szolgáltatásokról szóló 2015/2366 irányelv (a továbbiakban: PSD2) szerint nyújtott pénzforgalmi szolgáltatások keretében végzett adatkezelés tekintetében meghozott 6/2020. számú iránymutatásában³¹ foglaltak szerint – remélhetőleg változni fog. Az iránymutatás a PSD2 irányelv 94. cikk (2) bekezdésében foglalt kifejezett

³⁰ Ez alapján „a tagállamok további feltételeket – köztük korlátozásokat – tarthatnak hatályban, illetve vezethetnek be a genetikai adatok, a biometrikus adatok és az egészségügyi adatok kezelésére vonatkozóan.”

³¹ European Data Protection Board: Guidelines 6/2020 on the interplay of the Second Payment Services Directive and the GDPR, Lásd: https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/consultation/edpb_guidelines_202006_interplaypsd2andgdpr.pdf, (2020. 11. 08.)

hozzájárulás³² követelménye tekintetében ugyanis kifejtette, hogy az nem azonos a GDPR 6. cikk (1) bekezdés a) pontjában foglalt kifejezett hozzájárulással, hanem – tekintettel arra, hogy e szolgáltatás nyújtásának elengedhetetlen feltétele a személyes adatok kezelése, s különösen azért, mert a szolgáltatást igénybe vevő személy személyes adatainak kezelése minden esetben a szerződés teljesítésének céljából történik, e hozzájárulásnak szerződéses természete van – szerződéses hozzájárulásnak („*contractual consent*”) kell tekinteni, azaz olyan hozzájárulásnak, amelyet a szerződés létrejöttéhez szükséges akarat testesít meg.³³ Mivel a PSD2 irányelv alapján nyújtott szolgáltatások körében a különleges adatok kezelése nem elsődleges, ezért a „*contractual consent*” tartalma ezen adatokra nem terjed ki. Így tehát felmerül a kérdés, hogy amennyiben a szerződés teljesítésének feltétele a különleges adatok kezelése, a GDPR 9. cikk (2) bekezdés a) pontjában foglalt hozzájárulásnak tekinthető-e a „szerződéses hozzájárulás”? Amennyiben a Bit. 136. §-ban előírt kifejezett hozzájárulást a szerződés létrejöttével megadottnak tekinthetnénk, úgy a fentekben a hozzájárulás kapcsán kifejtett problémára megoldást találnánk.

A hozzájárulás problémája még hangsúlyosabban jelentkezik az olyan biztosítási szerződéseknél, amelyek keretében a biztosítási kockázat mérése valós idejű adatok alapján történik azáltal, hogy a biztosító a biztosított személyét profilozza, s az így gyűjtött egészségügyi adatok alapján automatizált döntéshozatalt végez.³⁴ A problémát az képezi, hogy a GDPR 22. cikk (4) bekezdése alapján a különleges adatokon végzett automatizált adatkezelés csak akkor jogszerű, ha ahhoz az érintett hozzájárult. Mivel a hozzájárulás e tekintetben nem értelmezhető, ezért a probléma csak akkor oldható meg, ha a szerződés megkötésére irányuló akaratot az adatkezelésre irányuló hozzájárulásnak tekintjük.

Tekintettel arra, hogy a „*szerződéses hozzájárulás*” elvének a különleges adatok tekintetében történő elfogadása kétséges, így azok jogszerű kezeléséhez a GDPR 9. cikk (2) bekezdésében foglalt valamely más többletkövetelmény fennállása szükséges, amelyek közül az alábbiakat tekintem alkalmazhatónak.

a) A biztosítási szerződés létrejötte körében alkalmazható a GDPR 9. cikk (2) bekezdés h) pontjában foglalt rendelkezés, miszerint „*az adatkezelés (...) orvosi diagnózis felállítása, egészségügyi vagy szociális ellátás vagy kezelés nyújtása, (...) érdekében szükséges, uniós vagy tagállami jog alapján vagy egészségügyi*

³² E szerint „*a pénzforgalmi szolgáltatók csak abban az esetben férhetnek hozzá a pénzforgalmi szolgáltatásaik nyújtásához szükséges személyes adatokhoz, illetve kezelhetnek és őrizhetnek meg ilyen adatokat, ha ehhez a pénzforgalmi szolgáltatást igénybe vevő kifejezett hozzájárulását adta.*”

³³ Egyetértek Bártfai Zsolt által az EDPB 6/2020. számú iránymutatás tekintetében írt hozzászólásában foglaltakkal, miszerint „*a szerződés nem köthető meg úgy, hogy a felek nem értenek egyet a szerződéses feltételekben.*” Vö.: Bártfai Zsolt: Comments on the draft Guidelines 6/2020 of the European Data Protection Board. Lásd: https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/webform/public_consultation_reply/comments_to_6-2020_guidelines_final.pdf, (2020. 11. 08.)

³⁴ Ez az adatkezelés azért minősül automatizált döntéshozatallal, mert egyrészt az érintett adatait automatizált módon rögzítik, másrészt az érintettre vonatkozó döntés meghozatalát eredményezi azáltal, hogy a gyűjtött adatok alapján kerül meghatározásra a biztosítási díj, s ilyen formában az érintettre joghatással bíró magatartásnak minősül, amelyet jellemzően egy algoritmus alapján, a biztosító által alkalmazott mesterséges intelligencia számít ki.

szakemberrel kötött szerződés értelmében, továbbá a (3) bekezdésben említett feltételekre és garanciákra figyelemmel.” Abban az esetben, ha a biztosító az egészségügyi kockázat elemzését (pl. egészségügyi diagnózis felállítását) kizárólag egészségügyi szakember közbenjárásával, a vele kötött szerződés alapján végezné, úgy az egészségügyi adatok kezelése ez alapján jogszerű lenne.

b) Álláspontom szerint a biztosítási szerződés teljesítése körében kezelt egészségügyi adatok kezelésének jogszerűségét a GDPR 9. cikk (2) bekezdés b) pontjában foglalt rendelkezés is megalapozhatja. E szerint „*az adatkezelés az adatkezelőnek vagy az érintettnek (...) a szociális biztonságot és szociális védelmet szabályozó jogi előírásokból fakadó kötelezettségei teljesítése és konkrét jogai gyakorlása érdekében szükséges, ha az érintett alapvető jogait és érdekeit védő megfelelő garanciákról is rendelkező uniós vagy tagállami jog, (...) lehetővé teszi.*” Amennyiben a biztosítás jogintézményére – különösen az egyes kötelező felelősségbiztosítások, de különösen a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás mögött húzódó jogpolitikai indokokra és azok céljára figyelemmel – úgy tekintünk, mint amely az érintett szociális védelmét biztosítja, úgy ezen jogalap alkalmazása is megalapozott lehet. A biztosítási szerződés egyik célja ugyanis, hogy az érintett biztosítási érdekét megóvja, amely végső soron az érintett szociális biztonságát is eredményezi. Érintettnek e tekintetben azonban nem csak a biztosított minősül, hanem a felelősségbiztosítási jogviszony esetén a károsult is, így pl. a kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás egyik célja a károsultak védelme, az általuk elszenvedett vagyoni és nem vagyoni hátrány kiküszöbölése, s így végső soron a szociális védelmük garantálása. Mindezekre tekintettel úgy vélem a 9. cikk (2) bekezdés b) pontban foglalt feltétel alkalmazása is a szociális védelem kiterjesztő értelmezése esetén indokolható. Feltehetően az uniós jogalkotó szándéka e rendelkezés megfogalmazásakor ezen esetkörülem nem terjedt ki, viszont mivel a szociális biztonság fogalmát nem határozza meg, e körben akár alkalmazható is lehet a rendelkezés.

4. Konklúzió és de lege ferenda javaslatok

Megállapítható, hogy a biztosítási jogviszonnyal összefüggésben az egészségügyi adatok tekintetében végzett adatkezelés rendkívül komplex kérdéseket vet fel. A probléma magját a Bit. és a GDPR szabályainak inkoherenciája képezi, tekintettel arra, hogy a Bit. adatkezelésre vonatkozó szabályai nem lettek összehangolva a GDPR szabályival. Erre tekintettel szükségesnek mutatkozik a Bit. 136.§-ban foglalt rendelkezés hatályon kívül helyezése, hiszen ahogy azt a tanulmányban is ismertettem, az új adatvédelmi szabályok alapján a szerződéses jogviszony keretében végzett adatkezelés esetén nem értelmezhető a hozzájárulás. Ennek megvalósulásáig a biztosítási jogviszony adatkezelői, mint „Szküllák és Kharübdiszek”, jogalkalmazói csatát vívnak a GDPR és a Bit. rendelkezéseinek való együttes megfelelés érdekében. A hozzájárulással kapcsolatos problémák megoldásaként – a PSD2 irányelv hatálya alá tartozó szolgáltatások körében végzett adatkezelések tekintetében hozott irányelv tartalma miatt – felmerülhet annak a

lehetősége is, hogy a felek szerződésének létrejöttéhez szükséges szerződéses akaratot, „*contractual consent*”-ként fogadjuk el. Így a szerződés teljesítéséhez szükséges valamennyi személyes adatra kiterjedően értelmezhetővé válik a GDPR 6. cikk (1) bekezdés b) pontja. Mivel ezen értelmezésnek csupán csíráját találjuk meg az EDPB vonatkozó állásfoglalásában, ezért ennek elvi szintű elfogadására úgy gondolom, még sokat kell várni. E körben a legnagyobb problémát az okozza, hogy a „szerződéses hozzájárulás” teóriájának alkalmazását ki kellene terjeszteni a különleges adatok kezelésére is.

A problémát tovább bonyolítja, hogy az egészségügyi adat, mint a személyes adatok különleges kategóriájába tartozó adat kezelésének jogszerűségéhez a GDPR 9. cikk (2) bekezdésében foglalt valamely többletfeltétel fennállására is szükség van, amelyek közül a 9. cikk (2) bekezdés a) pontjában foglalt hozzájárulás – a hozzájárulás érvényességi követelményeinek hiánya miatt – nem értelmezhető. A GDPR 9. cikk (2) bekezdésében azonban nem találunk olyan rendelkezést, amely explicit módon megalapozná a szerződés teljesítéséhez szükséges egészségügyi adat kezelésének jogszerűségét. Ezért e cikk egyéb pontjaiban foglalt rendelkezések megfelelő értelmezése szükséges ahhoz, hogy valamelyik alapján jogszerűnek tekintsük az egészségügyi adatok biztosítási szerződésen alapuló kezelését. E körben álláspontom szerint a 9. cikk (2) bekezdés b) és h) pontjaiban foglalt rendelkezések alkalmazhatóak, azonban csak megfelelő értelmezéssel.

A vázolt problémák még hangsúlyosabbak az olyan innovatív digitális megoldásokon alapuló biztosítási tevékenységek esetén, amelyekhez egészségügyi adatok kezelése is szükséges. Tekintettel arra, hogy az ilyen adatkezelés automatizált döntéshozatalnak minősül, s a GDPR 22. cikk (4) bekezdése a különleges adatok ilyen módon történő kezelését kizárólag hozzájárulás alapján teszi lehetővé, a hozzájárulás értelmezhetetlensége miatt ez a szabály az ilyen innovációk alkalmazását ellehetetlenítené. E problémára az egyetlen megoldás a „*contractual consent*”-elvének elfogadása lehetne.

A biztosítási jogviszonnyal összefüggésben végzett adatkezeléssel kapcsolatosan a tanulmányban vázolt problémák előkérdésnek tekinthetőek a biztosító által végzett adatkezelés jogszerűségének vizsgálata esetén. Amennyiben ugyanis a biztosító jogszerűtlen adatkezelést végez úgy számos irányban merülhet fel a felelőssége. Az adatkezeléssel kapcsolatos felelősségnek közjogi és magánjogi vetületei egyaránt vannak. Előbbi keretében adatvédelmi bírságra számíthat a biztosító, míg utóbbi esetén kártérítési vagy személyiségi jogi per keretében az okozott kár megtérítésére, illetve sérelemdíj megfizetésére való kötelezést – természetesen amennyiben azok feltételei fennállnak – is eredményezhet.

Nehéz a döntés: jogerőre emelkednek vagy véglegessé válnak a büntetés-végrehajtási bírói határozatok?

Boda Zoltán*

A jogerő lényege, hogy a bíróság elé került ügyek, a törvények adta keretek között véglegesen befejeződjenek. Ugyanakkor különösen a bv. bírói határozatokkal összefüggésben nagyon eltérő értelmezések alakultak ki, hogy milyen határozatok lehetnek képesek jogerőre. Ez az egyszerűnek tűnő, azonban mégis rendkívül bonyolult kérdéskör olyan további fogalmak részletezését és elemzését teszi szükségessé, mint alaki vagy anyagi jogerő, res iudicata (ítélt dolog), kötelező erő, kötőerő, megváltoztathatatlanág. A kérdéskört az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítás tárgyában született határozatokkal összefüggésben is vizsgálat tárgyává teszem. Ennek az is az oka, hogy a tárgykörben született Kúriai határozatok és Alkotmánybírósági határozatok is kártalanítással kapcsolatos bv. ügyek kapcsán születtek.

Kulcsszavak: jogerő, véglegesség, jogbiztonság, kártalanítás, ítélt dolog, kötelező erő, büntetés-végrehajtás

Difficult decision: sentence enforcement court decision becomes final or takes binding legal effect?

The essence of the legal force is that the cases brought before the court are finally concluded within the framework provided by law. Despite the previous statement, it is still not obvious which decisions bear legal force with special regards to law-enforcement judges' decisions. This is a seemingly simple, yet extremely complex issue which necessitates the analysis of legal concepts like: formal or substantive legal force, res iudicata, compulsive nature of decisions, binding nature of decisions and invariability. The paper also examines the issue with respect to judicial decisions in compensation cases initiated based on accommodation conditions that violate fundamental rights. The reason for the previous analysis is that the disputed decisions of the Supreme Court and the Constitutional Courts were made in such cases.

Keywords: legal force, finality, legal certainty, compensation, judgement, compulsive nature, law-enforcement

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.954

Reményeim szerint az alább megfogalmazott gondolatokkal sikerülni fog hozzájárulnom ahhoz, hogy egy újabb tudományos vita és diskurzus vegye kezdetét a jogerő akár jogágakon is átívelő dogmatikája kapcsán – azzal, hogy igyekszem komplex módon, sokoldalúvá téve, a jogerő intézményével felmerülő kérdéseket több szempontból és egymással való összefüggésükben is megvizsgálni.

Talán elsőre marginálisnak tűnhet a büntetés-végrehajtási bírói határozatok jogerőképeségéről tanulmányt írni, azonban úgy vélem, hogy a jogbiztonság

* Bírósági titkár, Debreceni Törvényszék

szempontjából mégis a jogalkalmazás számára nélkülözhetetlen a különböző ügyekben keletkezett döntések – így a bv. bírói döntések – joghatásáról értekezni (a hatályos szabályozás és a jogalkalmazás szabta keretek között keresve a korrekt szakmai válaszokat), mert ez a hatás járul leginkább hozzá az említett jogbiztonsághoz, amely a jogállami demokráciák kiindulópontja. A jogerőről először Ulpianus írt a közismerté vált kijelentésével, mely szerint: „Res iudicate pro veritate accipitur” (az ítélt dolog elfogadtatik). Ezzel nagyon árnyaltan érzékelteti a bírói ítélet igazságtartalmával kapcsolatos kérdéskört is – amely a büntetőeljárás céljával kapcsolatos érték is –, ugyanis nem azt mondja ki, hogy az ítélt dolog feltétlen módon igaz, és e miatt végleges és megfellebbezhetetlen, hanem „csak” azt, hogy ítélt dolgot igaznak és véglegesen eldöntöttnek kell tekinteni. A jogerő intézménye, azt a célt szolgálja, hogy a bíróság elé került ügyek, a törvények adta keretek között véglegesen befejeződjenek¹, ugyanakkor ahogyan ezt igyekszem szemléltetni, különösen a bv. bírói határozatokkal összefüggésben nagyon eltérő értelmezések alakultak ki annak kapcsán, hogy milyen határozatok képesek jogerőre. Ez az egyszerűnek tűnő, azonban jómagam részéről mégis rendkívül bonyolultnak érzékelt kérdéskör olyan további fogalmak részletezését és elemzését teszi szükségessé, mint alaki vagy anyagi jogerő, res iudicata (ítélt dolog), kötelező erő, kötőerő, megváltoztathatatlanság.

A kérdéskört az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítás tárgyában született határozatokkal összefüggésben is vizsgálat tárgyává teszem. Ennek az is az oka, hogy a tárgykörben született Kúriai határozatok és Alkotmánybírósági határozatok is kártalanítással kapcsolatos bv. ügyek kapcsán születtek.

A büntetőeljárás – és ezzel szerintem szoros összefüggésben a büntetés-végrehajtási eljárások² – céljaként sokszor olyan értékek is megjelennek, mint az igazságosság³, a jogbiztonság vagy a jogbéke fogalmi. Joggal feltételezi a társadalom, hogy a jogerős ítélet (vagy egyéb határozat) megfelel az igazságosság követelményének.⁴ Ezt a „Res iudicata pro veritate habetur” jogi tétel fejezi ki, mely szerint tehát a jogerős ítéletet igaznak kell tartani.⁵ Az igazsággal (vagy „igazságossággal”) kapcsolatban a büntetőeljárás törvényben is találunk

¹ Elek Balázs: *Jogerő a büntetőeljárásban*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 2012, 9. o. kiegészítve

² lásd a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (továbbiakban: Bv. tv.) 50.§ (6) bekezdése szerint: ha e törvény, vagy más törvény eltérően nem rendelkezik, a büntetés-végrehajtási bíró eljárására a büntetőeljárás szabályait kell alkalmazni azzal, hogy bizonyítási indítvány előterjesztésére vonatkozóan a Be. 520. § nem alkalmazható és előkészítő ülés megtartásának nincs helye.

³ Tremmel Flórián megfogalmazása alapján az igazság kiderítése lehet a büntetőeljárás legfőbb célja: „[S]ok szempontból a jogerős bírósági döntés, bár lehetnek némi hiányosságai, hibái, az igazság erejével bír, mondhatni erősebbnek mutatkozik a valóságnál is.” (Tremmel Flórián: *Magyar büntetőeljárás*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001, 457. o.);

lásd még: „Aliud nihil in iudiciis quam iustitiam locum habere debet.” vagyis: „A bírósági eljárás célja nem lehet más, mint az igazság felderítése.” (Nótári Tamás: *A jognak asztalánál... 1111 jogi regula és szentencia latinul és magyarul*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008, 16. o.)

⁴ Elek: i.m. 11. o.

⁵ Takács György: *Ha a jogász latinul beszél*. Budapest, KJK Kiadó, 1991, 216. o.

rendelkezést. A régi Be. (1998. évi XIX. törvény) is rendelkezett róla a 12.§ (1) bekezdésében, amikor kimondta, hogy a bíróság feladata az igazságszolgáltatás, a 75. § (1) bekezdése pedig azt is rögzítette, hogy a bizonyítás során a tényállás alapos, hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására kell törekedni. Az új Be. (2017. évi XC. törvény) már a preambulumban azt szögezi le, hogy „[...] [s]zem előtt tartva az igazság megállapításának igényét”. A 11.§ a régi Be. 12.§-ában foglaltakkal egyezően rögzíti a bíróság feladatát, az igazságszolgáltatást. A bizonyítás általános szabályai körében pedig a 163. § (2) bekezdése kimondja, hogy a büntetőeljárásban a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a döntését valósághű tényállásra⁶ alapozza.

Az igazság (igazságosság) mellett azonban megjelenik a jogerővel összefüggésben a jogbiztonság védelme is – mint a jogrend fenntartására irányuló tevékenység egyik eszköze⁷. A jogerő ugyanis

- hivatott arra, hogy megakadályozza a vég nélküli jogviszonyokat és az ezzel együtt járó bizonytalanságot, hiszen
- a „feladata” a jogviszonyok jövőbeli biztosítása, valamint
- az adott eljáráson túlmenő hatásként „ne bis in idem” érvényre juttatása⁸;
- biztosítja továbbá a jogrend stabilitását, az állami akarat, a törvények érvényesítését, végezetül
- biztosítja a döntés végrehajthatóságát, megtámadhatatlanságát, megváltoztathatatlanságát.

Ugyanis, ha a bíróságok büntetőítéleteit (vagy egyéb határozatait) korlátlanul kétségbe lehetne vonni, az aláásná a törvények, az állami akarat érvényesítését, a jogbiztonságba vetett bizalmat, és kétségessé tenné az állami szervek eljárásának értelmét.⁹

Úgy vélem tehát, hogy a jogerőről való értekezés nem „felesleges elmélkedés”: a bíróság feladataként az igazságszolgáltatást legmagasabb jogforrási szintem nem a büntetőeljárás törvény, hanem korábban az Alkotmány¹⁰, ma pedig az Alaptörvény¹¹ határozza meg. Ezzel összefüggésben említést érdemel, hogy az Alaptörvényben kifejezetten is deklarált hatalommegosztás elve alapján végzett igazságszolgáltatás az a tevékenység, amelyet kizárólag a bíróságok végezhetnek, azt sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom nem gyakorolhatja. Ha a jogerős döntést kell igaznak elfogadni, akkor az igazságszolgáltatás fogalmához kapcsolódó igazságosság, jogbiztonság és jogbéke fogalmaival való összekapcsolódás is kétségbe vonható akkor, ha már önmagában a jogerő kérdésessé válik (mint ahogy azt alább a bv. bírói határozatokkal összefüggésben szemléltetni kívánom). A jogbiztonság, mint az igazság(osság)hoz és a jogerőhöz való viszonyulási pont

⁶ Ennek a jogalkalmazási gyakorlatban való értelmezése külön értekezés témája is lehet.

⁷ Elek: i.m. 14. o.

⁸ Elek: i.m. 11. o. ; lásd bővebben: Wiener 2003., Wiener A. Imre: A Ne Bis In Idem elv érvényesítéséről. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 1-2/2003. 62–68. o.; Tarr Ágnes: A ne bis in idem elv az Európai Bíróság gyakorlatában. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007, 2. szám. 100–118. o.

⁹ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 494-498. o.

¹⁰ 45. § (1) bekezdés

¹¹ 25. cikk (1) bekezdés

alkotmányos tartalmát már az Alkotmánybíróság működésének kezdetén, a 9/1992. (I. 30.) AB határozatában¹² fektette le. Többek között kiemelte a testület, hogy „[A]z anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradva valósulhat meg.” Pontosan ilyen intézmény, illetve garancia a jogerő intézménye.

Az alapvetően a büntetőeljárással összefüggésben született *jogerő-definíciók* mind-mind rávilágítanak arra, hogy mennyi „elemből” tevődik össze a jogintézmény és, hogy ahhoz milyen szerteágazó hatások („jelenségek”) járulnak:

- Király Tibor szerint a jogerő lényege a határozat véglegességében ragadható meg, ami az elítéltek szempontjából azt jelenti, hogy tovább a terhükre azt megváltoztatni nem lehet, a sorsuk eldőlt, azaz a határozat perorvoslással többé nem támadható és meg nem változtatható. A jogerőhöz fűződő hatások közé a határozat megváltoztathatatlanágát, a kötelező erőt, a végrehajthatóságot, a bizonyító erőt sorolja fel. Király azonban a kötőerőt különböző fogalomként kezeli.¹³
- Farkas Ákos a jogerő fogalma alatt érti a határozat megváltoztathatatlanágát, amely szerinte azt jelenti, hogy rendes jogorvoslással már nem támadható, nem változtatható meg, csupán rendkívüli perorvoslat útján. Ebben az értelmezésben tehát a megváltoztathatatlanág és a megtámadhatatlanság egybefonódik. A jogerő fogalmának további részeiként sorolja még a kötelező erőt, a res iudicata-t (ítélt dolog hatás), a végrehajthatóságot, a bizonyító erőt és – pl. Királlyal szemben – a kötőerőt is.¹⁴
- Tremmel Flórián a jogintézményhez fűződő hatások körében a következőket nevesíti: egyszerű kötőerő (szerinte már a jogerőre emelkedés előtt is köti a határozatot hozó bíróságot, és a résztvevőket); a minősített kötőerő – ami azt jelenti, hogy minden hatóságot és magánszemélyt köt –; a kizáró hatás (ne bis in idem), a „lezáró” hatás, mint a döntés irányadó volta; a bizonyító erő; és a végrehajthatóság.¹⁵
- Herke Csongor egy ítélet jogerején a meghozott döntés véglegességét és irányadó voltát érti. Külön kitér arra is, hogy a jogerő anyagi értelemben a döntés tartalmára vonatkozik, és kimondja, hogy egy tett, amelyet a lezárt eljárásban hozott ítélet érint, nem lehet még egyszer büntetőeljárás tárgya. Az anyagi jogerőnek szerinte tehát lezáró hatása van, ami a formális jogerő következménye, és akkor áll be, ha az ítélet többet már nem megtámadható.¹⁶

¹² A határozat egyéb, jogbiztonsággal és jogerővel kapcsolatos összefüggéseit lásd lentebb.

¹³ Király (2000) i.m. 494.

¹⁴ Farkas Ákos–Róth Erika: A büntetőeljárás. Budapest, Complex Wolters Kluwer Csoport, 2007, 319. o.

¹⁵ Tremmel: i.m. 457.

¹⁶ Herke Csongor: *Súlyosítási tilalom a büntetőeljárásban*. Pécs, PTE ÁJK, Monográfia, 2010, 150. o.; Elek: i.m. 79. o.

- Angyal Pál definíciója – mely az egyik legrégebbi a hazai jogirodalomban – szerint a jogerő (tágabb értelemben vett meghatározása szerint) valamely konkrét életviszonyra vonatkozó elrendezésnek az a hatálya, melynél fogva az minden irányban az objektív jog tekintélyét élvezi. Angyal szerint a perben több vitás kérdés merül fel a felek között, ezeknek minden irányban való jogszempontú, végleges eldöntése az arra hivatott bíróság részéről szintén oly elrendezése a vitás jogviszonynak, mely az objektív jog erejével hat. Erre tekintette pedig a perbeli vitás jogviszonyt végérvényesen elrendező bírói határozatnak ezt a minden irányban érvényesülő hatályát nevezi szűkebb értelemben vett jogerőnek.¹⁷

A nem egységes meghatározásokra figyelemmel Elek Balázs – további olyan alábontást is adva a fogalomhoz, amelynek nagy jelentősége van (lásd: anyagi/alaki jogerő) – a következőket írja a jogerő intézményéről:

„[...] [ú]gy vélem, hogy a jogerőről egységes definíciót nem is lehet adni, mert mást és mást takar az ügydöntő, és a nem ügydöntő, de fellebbezéssel támadható határozatok jogereje. Ezen két kategóriát is külön lehet bontani anyagi és alaki (vagy formális) jogerőre, melyek együttesen adják az adott kategória (ügydöntő és nem ügydöntő) jogerőfogalmát. Az ügydöntő határozatok jogereje jelenti a büntetőjogi igényről történt végleges, megváltoztathatatlan döntést, amely mindenki számára irányadó, valamint megcáfolhatatlanul kötelező, és rendes perorvoslattal már nem támadható. Az ügydöntő határozatok jogerejének nem része, csak előfeltétele a visszavonhatatlanság, de a végrehajthatóságnak már a jogerő az előfeltétele. Nem mellőzhető annak rögzítése sem, hogy a jogerős ügydöntő bírósági határozat fogalmán az adott büntetőügyben keletkezett első-, másod- és harmadfokú határozatot együttesen kell érteni, és azok együttes tartalma adja a bírósági döntést. Az egyéb jogerőképes határozatok jogereje az adott perjogi kérdésben történt végleges, megváltoztathatatlan, mindenki számára irányadó és kötelező (végrehajthatóságtól független), perorvoslattal már nem támadható döntést jelent. Ezen felül léteznek a csak alaki jogerőképes határozatok, amelyeknek a jogereje a megtámadhatatlanságot jelenti.”¹⁸

A fentebb említett anyagi/alaki jogerő megkülönböztetés rövid említése azért is nélkülözhetetlen, mert az később nagy jelentőséghez jut az alább részletezett Kúriai határozatokban és az Alkotmánybíróság határozatában is, és szerepet kell, hogy kapjon ennél fogva a jogalkalmazás mindennapos értelmezési gyakorlatában is.

Az anyagi jogerőhöz kapcsolódó magyarázatok közül Király Tibor szerint az főként abban áll, hogy a büntetőjogi főkérdésről való döntés után végrehajthatóvá válik a határozat, és beáll az újabb eljárás tilalma, hiszen az állam büntetőjogi igénye ugyanis kielégült, ha volt bűncselekmény, és róla döntöttek. Kiemeli azt, hogy

¹⁷ Angyal Pál: *A magyar büntető eljárásjog tankönyve*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1915, 239-242. o.; Elek: i.m. 78. o.

¹⁸ Elek: i.m. 80. o.

ügydöntő határozatoknál azonban az anyagi és alaki jogerő egyaránt jelen van, és gyakorlatilag nem választható szét.¹⁹

Soós László szerint az anyagi jogerő az alakilag jogerős határozatnak az a tulajdonsága, hogy a határozatban elbírált konkrét életviszony (cselekmény) végérvényesen elbírált, ítélt dolog (res iudicata) lesz.²⁰

Elek Balázs ezzel összefüggésben arra tett megállapítást, hogy az anyagi jogerő kérdése elsősorban a kimerített váddal, az elbírált cselekményre nézve állhat fenn, amikor a határozatban a bíróság véglegesen dönt a büntetőjogi igényről, a vád tárgyává tett cselekmény érdemi elbírálása keretében.²¹ Leszögezi, hogy véleménye szerint elsősorban az ítéletek és ügydöntő végzések képesek anyagi jogerőre, amelyek tartalmazzák az érdemi döntést és ebben az a gondolat nyilvánul meg, hogy mindazoknak a határozatoknak képesnek kell lenniük az anyagi jogerőre, amelyek a folyamatban végérvényesen és teljes terjedelemben döntenek, amelyek lezáró módon az érvényes állami büntetőjogi igény mellett foglalnak állást. Formális döntéseknél ez nem így van, mert azok egy leküzdhető akadályból adódnak, egy-egy részletkérdésről döntenek.²²

Az anyagi jogerővel szemben a legtágabb értelemben vett meghatározás szerint az *alaki* (formális) jogerő nem más, mint a határozat ellen jogorvoslati kérelem előterjesztésének tilalma, vagyis az, hogy a határozat rendes jogorvoslattal nem támadható meg²³, azonban a rendkívüli jogorvoslati eszközök lehetősége nem zárja ki a formális jogerő belépését²⁴.

Király Tibor szerint a határozat megváltoztathatatlanságát szokás alaki jogerőnek is nevezni, de azon főként a határozatnak a rendes perorvoslattal való megtámadhatatlanságát érti.²⁵ Soós László az alaki jogerőt a határozatnak azon tulajdonságaként értékeli, hogy jogorvoslattal nem támadható meg, és a határozat végrehajthatóvá válik. Az alaki jogerő tulajdonsága közé sorolja a megtámadhatatlanságot, amit azonban nem tekint abszolútnak, mert az ítélet jogerőre emelkedése után csak a rendes jogorvoslattal való megtámadás lehetősége kizárt.²⁶

Elek Balázs a fentiekből is levezetve azt írja az alaki jogerőről:

„[...] [ú]gy gondolom, hogy hogy szükségtelen lenne az alaki jogerő fogalmát bármely határozattípusnál a megtámadhatatlanságtól, a rendes jogorvoslatok kimerítésétől eltérően meghatározni. A megtámadhatatlanság, azaz a további rendes jogorvoslat lehetőségének kizártsága csak az ügydöntő határozatokra,

¹⁹ Király (2000): i.m. 494-498. o. alapján

²⁰ Elek: i.m. 84. o.

²¹ Szerinte ez nem mond ellent annak, hogy létezhetnek olyan határozatok, amelyek nem ügydöntő határozatok, de mégis büntető anyagi jogi kérdést rendeznek el véglegesen. (Elek: i.m. 85-86. o.)

²² Elek: i.m. 87. o.

²³ Hargitai József: *Jogi fogalomtár*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005, 748. o.; Holé Katalin – Kadlót Erzsébet (szerk.): *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény magyarázata VII. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2010, 214-337. o.

²⁴ Elek: i.m. 89. o.

²⁵ Király (2000): i.m. 495. o.

²⁶ Berkes György (szerk.): *Büntetőeljárás jog. Kommentár a gyakorlat számára*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2009, 588.§-hoz.; Elek: i.m. 91. o.

és az egyéb jogerőképes határozatokra értendő. Vannak olyan határozatok, ahol a jogerő nem is jelenthet mást, mint az alaki jogerőt, például a kényszerintézkedésekről döntő határozatoknál. Végül a pervezető végzéseik azok, amelyeknek még alaki jogereje sincs.²⁷

Összességében maga a jogerő – mint a jogállamiság lényegi elemét alkotó alkotmányos jogintézménye²⁸ – elméleti alapja alátámasztható több módon is. Egyfelől felmerülhet, hogy a jogerő olyan, minden jogágra kiterjedő fogalom, amit a jogalkotónak nem is kell minden eljárási törvényben külön meghatározni, mert a hatóság döntései külön perbeli aktus nélkül is kötelező erővel lezárulnak. Más megközelítés szerint az egyes törvényeknek pontosan meg kell (vagy kellene) határozni a jogerő fogalmát, terjedelmét, hatókörét, és hogy az mely határozatoknál érvényesülhet, mert az eljáró hatóságok és határozataik különbözősége miatt nem állítható, hogy azok önmagukban hordozzák a jogerő képességét.²⁹ A régi Be. két álláspont között helyezkedett el, hiszen rögzítette, hogy egyes határozatok mikor emelkedhetnek jogerőre, de nem tartalmazta egyértelműen, hogy melyek ezek a határozatok, azt sem, hogy milyen hatásokat rendel a jogerő mellé, és arról sem volt külön rendelkezés, hogy egyes határozati formáknál – a büntetőeljárás ugyanis különböző határozati formákat tartogat, s ezekben az a közös, hogy lezárják az adott eljárást – miben különbözik. Ennek jogpolitikai magyarázata szerint a jogerő intézményének belső létjogosultságát maga a per célja adja, azaz az, hogy valamely vitás jogi ügyet végleges elintézésre vigyen, és az érdekek ütköztetésének olyan szilárd és kötelező erejű alapot adjon, amely kizárja a per bármiféle folytatását, illetve megismétlését. Ebből következően pedig az ítélet, mint a per eredménye, a konkrét jog végérvényes megállapításához és kötelező érvényű döntéshez kell, hogy vezessen, mert ha ez nem valósulna meg, akkor az olyan ítélet, amely nem kötelező érvényű a felekre és a perben érintetteknek nézve, ellentmondásban lenne a per céljával.³⁰ Az új Be. 456.§ (1) bekezdésében azonban konkrét, meghatározó jellegű szabályt rögzít a jogerőről: *a bíróság jogerős ügydöntő határozata végleges, mindenkire kötelező döntést tartalmaz a vádról, illetve a terhelt büntetőjogi felelősségéről, a büntetőjogi következményekről vagy ezek hiányáról. Rögzíti a bekezdés második mondatában, hogy az ügydöntő határozat a jogerőre emelkedését követően kizárólag rendkívüli jogorvoslattal vagy különleges eljárás eredményeként változtatható meg.* A jogerőhöz kapcsolódó „hatásokat” pedig a (2), (3) és (4) rögzíti a következők szerint: (2) bek.: ha a vádról rendelkező ügydöntő határozat³¹ jogerőre emelkedik, az abban elbírált cselekmény miatt a terhelttel szemben újabb büntetőeljárás nem folytatható; (3) bek.: az ügydöntő határozat jogerőre emelkedését követően kell a kiszabott büntetés vagy az alkalmazott intézkedés végrehajtását megkezdeni, az abban

²⁷ Elek: i.m. 92. o.

²⁸ 42/1993. (VI.30.) AB határozat

²⁹ Elek: i.m. 72. o.

³⁰ Elek: i.m. 72-73. o.

³¹ A 2020. május 29. napján kihirdetett, a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény 271.§ 83. pontja módosította a korábban hatályban volt szöveget a 456. § (2) bekezdésében akként, hogy az „az ügydöntő” szövegrész helyébe az „a vádról rendelkező ügydöntő” szöveg került.

foglaltakat teljesíteni, illetve a jogerőre emelkedést követően állnak be az elítéléshez, a felmentéshez vagy az eljárás megszüntetéséhez fűződő jogkövetkezmények;

(4) bek.: a jogerős ügydöntő határozatban kiszabott büntetés vagy alkalmazott intézkedés végrehajtását, illetve az abban foglaltak teljesítését az e törvényben meghatározott esetekben a bíróság felfüggesztheti vagy félbeszakíthatja.

A szabályozáshoz fűződő kommentár³² szerint az új Be. egyik jelentős újítása, hogy bevezeti a jogerő fogalma mellett a véglegessé válás fogalmát, valamint hozzájuk kétféle záradékot rendel, egyrészt a jogerősítési, másrészt a véglegessé válási záradékot. Az új eljárási kódex a jogerő fogalmát pontosan meghatározza, az anyagi és az alaki jogerő dogmatikai hátterét alapul véve szabályozza a jogerő véglegessé válásának új rendszerét és a fogalmi elemek alapján került egyértelműen meghatározásra az, hogy az egyes határozattípusok jogerőssé vagy véglegessé válhatnak. Alapvetően a 9/1992. (I. 30.) AB határozat³³ hívta fel a figyelmet különbségtétel szükségességére, amely úgy rendelkezik, hogy:

„[A]z anyagi igazságosság és a jogbiztonság követelményét a jogerő intézménye hozza összhangba - megint csak a jogbiztonság elsődlegessége alapján. A jogerő intézménye, alaki és anyagi jogerőként való pontos meghatározottsága a jogállamiság részeként alkotmányos követelmény.” Továbbá határozottan rögzíti, hogy *„[...] [a] jogorvoslati lehetőségek mellett beállott jogerő tiszteletben tartása a jogrend egészének biztonságát szolgálja”. Hangsúlyozza, hogy a „[...] [j]ogállamiság lényeges eleme, hogy a törvénynek egyértelműen meg kell határoznia, mikor támadható meg egy bírósági határozat rendes fellebbezettel jogorvoslattal, illetve, hogy a jogerőssé vált határozat megtámadására milyen feltételek alapján van lehetőség, s hogy mikor következik be az az állapot, amikor a jogerős határozat már semmiféle jogorvoslattal nem támadható”. A jogbiztonság maradéktalan érvényesülése érdekében teszi szükségessé, hogy „[...] [a] jogerős határozat - az eldöntött kérdés személyi és tárgyi keretei között - irányadóvá váljék mind az eljárásban résztvevőkre, mind a később eljáró bíróságra, illetőleg más hatóságra”.³⁴*

A 2/2015. büntető jogegységi határozat³⁵ is foglalkozik az anyagi jogerő-alaki jogerő problematikájával, anyagi jogerőként határozza meg az ügy tárgyának végleges, minősített kötőerővel való lezárását, ami tulajdonképpen ítélt dolgot (res iudicata)

³² Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi CX. törvényhez – Főszerkesztő: Polt Péter (továbbiakban: kommentár)

³³ Egyebekben az Alkotmánybíróság ezzel a határozatával azt is megállapította, hogy a törvényességi óvás jogintézménye alkotmányellenes és ezért a törvényességi óvás emelésére vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket 1992. december 31-i hatállyal megsemmisítette. [Lichtenstein András: A törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat elmélete és gyakorlata. *Eljárásjogi Szemle*, 2018. évfolyam / 2018/4. <https://eljarasjog.hu/2018-efolyam/a-torvenyesseg-erdekeben-bejelentett-jogorvoslat-elvelete-es-gyakorlata/> (2021-01-21)]

³⁴ 9/1992. (I. 30.) AB határozat V./4. pont

³⁵ A határozatot egyebekben eljárás-dogmatikai szempontból többen is kifogásolták. [lásd: Király Eszter: A jogerő színeváltozása az új büntetőeljárás törvényben. *Eljárásjogi Szemle*, 2017. évfolyam/ 2017/4. <https://eljarasjog.hu/2017-efolyam/a-jogero-szinevaltozasa-az-uj-buntetoeljarasi-torvenyben/> (2021-01-21)]

jelent. Az alaki jogerőt pedig egyszerű kötőerőként definiálja, amely kizárólag a határozat rendes jogorvoslattal való megtámadhatóságának kizárásával jár.³⁶

Az anyagi-alaki jogerő kapcsán a kommentár azt írja le, hogy a *jogerő a Be.-ben az anyagi jogerőt jelenti (!). Az anyagi jogerő pedig csak az ügydöntő határozathoz kapcsolódhat, hiszen az ügydöntő határozat rendelkezhet az ügy érdeméről, az tartalmaz végleges, mindenkire kötelező döntést a vádról, illetve a terhelt büntetőjogi felelősségéről, a büntetőjogi következményekről vagy ezek hiányáról.* Az ügydöntő határozat a jogerőre emelkedését követően főszabály szerint megváltoztathatatlan, rendes jogorvoslattal nem támadható meg és a jogerő feloldását a Be. csak rendkívüli jogorvoslat, illetve különleges eljárás útján teszi lehetővé. A kommentár elkülönítése szerint az ügydöntő határozat egyrészt az ítélet, másrészt az ügydöntő végzés [Be. 449. § (2) bekezdés] és a jogszabály egyértelmű iránymutatást ad arra nézve, hogy a bíróság mely határozatai emelkednek jogerőre, illetve válnak véglegessé: *az ügydöntő határozat jogerőre emelkedik, a nem ügydöntő végzés pedig véglegessé válik.* A véglegessé válás az alaki jogerő³⁷ fogalmi meghatározására szolgál.

A jogerő az ügydöntő határozathoz pozitív és negatív hatást kapcsol. Előbbit a jogirodalom a „res iudicata” kifejezéssel illeti, azaz ítélt dolog, a döntés végleges, mindenkire irányadó, tovább nem vitatható, ez pedig a Be. 456. § (1) bekezdésében kerül szabályozásra. Utóbbin a „ne bis in idem” elvet érti, azaz a kétszeres eljárás tilalmát, ami a Be. 456. § (2) bekezdésében foglaltaknak felel meg. Ez alapján, ha egy büntetőügyben jogerős ügydöntő határozat született, akkor újabb büntetőeljárás nem folytatható ugyanazon terhelttel szemben, ugyanazon (az ügydöntő határozatban elbírált) cselekmény miatt.³⁸

A 2020. évi XLIII. törvény 271.§-ához fűzött végső előterjesztői indokolás a következőket rögzíti.

„[A] Be. a bírósági döntések és intézkedések rendszerszintű szabályozásának célzatával alkotta meg a bíróság által meghozható határozatok kategóriáit, és azokat a tartalmat kifejező megnevezéssel látta el. A bírósági határozatok törvényi felosztása a döntés tartalmi elemeire, mint a büntetőjogi felelősségben való állásfoglalás, a szankció kiszabás, továbbá a megtámadhatóság, illetve a végrehajthatóság szempontjaira tekintettel tesz különbséget az ügydöntő határozat és a nem ügydöntő végzés között, egyúttal az ügydöntő határozathoz csatolva a

³⁶ Ez a ma is hatályban lévő jogegységi határozat gyakorlatilag kibővítette a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslattal támadható határozatok körét, azonban az új Be. hatálybalépésével – annak megváltozott jogerőfelfogása okán – Lichtenstein András véleménye szerint a neki tulajdonított jelentősége csökkent. (Lichtenstein: i.m.)

³⁷ A kommentár szerint „[...] [t]ermészetesen egy jogerős ügydöntő határozatnak része az anyagi jogerő mellett az alaki jogerő is, az anyagi jogerő a tágabb fogalom (a határozat megváltoztathatatlansága), amely magában foglalja az alaki jogerőt (a határozat megtámadhatatlansága) is, tulajdonképpen az anyagi jogerő az alakilag jogerős határozatnak az a tulajdonsága, hogy az adott cselekmény végérvényesen elbírálásra került, ítélt dolog.”

³⁸ Mindezek mellett ugyanakkor indokoltnak tartja megjegyezni a kommentár, hogy a Be. rendszerében nem minden ügydöntő határozat rendelkezik a büntetőeljárás megindításának alapjául szolgáló cselekmény érdemi elbírálásáról. Így az ügydöntő határozatokhoz - függetlenül azok jogerőképességétől - nem minden esetben társul az ítélt dolog (res iudicata), illetve a ne bis in idem intézménye, amely csupán a cselekményt érdemben elbíráló ügydöntő határozatok következménye.

jogerő intézményét. A megkülönböztetésnek a megnevezésben megnyilvánuló módja azonban jelentős zavart keltett a jogalkalmazás széles körében. Az 1998-as Be. is használta ugyanis az ügydöntő határozat fogalmát, azonban nem definiálva, vagy meghatározva az e fogalom alá tartozó határozat fajtákat mint azt a Be. teszi, hanem oly módon, mely szerint a bíróságnak az ügydöntő határozatban a vádról határoznia kell. Az 1998-as Be. rendszerében tehát a szabályozásból kiolvashatóan az ügydöntő határozat fogalma kizárólag a vádról érdemben rendelkező határozatok gyűjtőmegnevezése volt, szemben a Be. tágabb, a döntés formai megjelenésére is érzékeny kategória megnevezésével. A vádról való döntés szorosan kapcsolódik az ítélt dolog vagyis a res iudicata intézményéhez, mely utóbbi kézzel fogható definiálása ugyan nem lelhető fel sem az 1998-as, sem a hatályos Be.-ben, az intézményt kitöltő tartalmon azonban a hatályos Be. sem kívánt változtatni. A bíróságnak, amikor a vádról rendelkezik, a vád tárgyává tett magatartás megtörténtéről vagy meg nem történtéről kell állást foglalnia, a történetek mikéntjét kell megállapítania, továbbá ennek jogi következményeit kell levonnia és kizárólag ehhez kapcsolódhat az ítélt dolog jogintézménye is, mely a jogtudományban a jogerő fogalomhoz tartozik. A Be. ugyanakkor nem kívánta a res iudicatát az ügydöntő határozat kategóriájába tartozó döntések mellé sem kapcsolni, vagyis a Be. szabályozásában nem minden ügydöntő határozat eredményez res iudicatát. Ez a jogalkalmazás körében azon jogintézményeket illetően okozott szembetűnő problémát, ahol a jogintézmény léte kizárólag res iudicátára képes ügydöntő határozatok esetében értelmezhető, mint a perújítás vagy a felülvizsgálat. A kialakult jogalkalmazási probléma a Be. által elvégzett terminológiai tisztítás eredményeként rögzített, a bíróság döntéseire használt klasszikus fogalmak megváltoztatását nem teszi indokolttá. Ugyanakkor miután a Be. nem kívánt azon a koncepción változtatni, hogy a res iudicata kizárólag olyan jogerős ügydöntő határozathoz kapcsolódhat, amely büntetőeljárás megindításának alapjául szolgáló cselekményt bírál el [Be. 456. § (2) bekezdés], és csak az ilyen ügydöntő határozat képezheti tárgyát a rendkívüli jogorvoslatoknak, az egyértelműség követelménye ennek a jogszabályban való megjelenését kívánja meg.”

Fentieket összegezve arra tehetünk megállapítást, hogy az új büntetőeljárás törvény kellő részletességű és kimerítő jellegű magyarázattal szolgáló fogalom-meghatározást ad arról, hogy a büntetőeljárásban mely határozatokat kell jogerőképes ügydöntő határozatnak tekinteni és melyeket kell ezzel ellentétben jogőre nem képes, hanem véglegessé váló, nem ügydöntő határozatnak tekinteni. Ugyanakkor – és jelen tanulmány megírásának is ez szolgált fő okául – azt is látnunk kell, hogy az ítélet (mint egyértelműen ügydöntő határozat) egy új jogviszonyt is létrehoz, méghozzá az állam és az elítélt között, amely nem más, mint a *büntetés-végrehajtási jogviszony*. Azonban ennek kapcsolata a jogerővel közel sem olyan egyértelmű – mint ahogy ennek bemutatására törekszem. A Bv.tv. pedig sajnálatos módon – és talán ez nem erős megfogalmazás – nem használja olyan következetesen az egyes határozatokhoz kapcsolódó „jogerős” és „ügydöntő” fogalmakat, mint a büntetőeljárás törvény. A Bv.tv. szerinti értelmezéshez kapcsolódó sok eltérő vélemény és ennek nyomán kialakult gyakorlat ismertetésére törekszem az alábbiakban azzal az igénnyel, hogy rávilágítsak arra, hogy ezen

problémát sürgősen, jogalkotási szinten lenne szükséges rendezni. Kiindulási alapként a Bv.tv. következő rendelkezéseit szükséges beidézni:

„50. § (1) A büntetés-végrehajtási bíró

f) az e fejezetben szabályozott eljárása során az ügy érdemében - ide nem értve a bírósági felülvizsgálati eljárást - ügydöntő végzést hoz, amely ellen fa) - e törvény eltérő rendelkezése hiányában - fellebbezésnek van helye, fb) a jogerőre emelkedést követően a Be. 649. § (1)-(2) és (6) bekezdése szerinti felülvizsgálati indítvány nem terjeszthető elő,

fc) a jogerőre emelkedést követően a Be. szerinti törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat nyújtható be [...]³⁹

(6)⁴⁰ Ha e törvény, vagy más törvény eltérően nem rendelkezik, a büntetés-végrehajtási bíró eljárására a büntetőeljárás szabályait kell alkalmazni azzal, hogy bizonyítási indítvány előterjesztésére vonatkozóan a Be. 520. § nem alkalmazható és előkészítő ülés megtartásának nincs helye.”

Rögtön ellentmondásként értelmezhető a Bv.tv. 50. (1) bekezdés f) pont és fa) alpontjában foglaltak és a Be. 456.§ (1) bekezdés 2. mondatában foglaltak között. Ugyanis előbbi szerint a bv. bíró ügydöntő végzése ellen fellebbezésnek van helye, míg utóbbi – Be. szerinti – szabály szerint az ügydöntő határozat a jogerőre emelkedését követően kizárólag rendkívüli jogorvoslattal vagy különleges eljárás eredményeként változtatható meg. Az ellentmondást az ügydöntő szó használatán vélem tetten érhetőnek, hiszen a Be. egyértelművé teszi, hogy milyen határozatot tekinthetünk ügydöntőnek, és ez nem mondható el a bv. bíró végzéséről.

További beszédesnek mondható ellentmondást fedezhetünk fel a fenti, (6) bekezdéshez fűzött indokolásban is, amely szerint:

„[...] [A] bv. bírói eljárás tárgya nem a büntetőjogi felelősség, a tárgyalás tartását egyes tényeket, körülményeket érintő bizonyítás felvétele indokolja, ezért a klasszikus büntetőeljárást szolgáló szabályok szükségtelenek, azok kizárását az egyértelműség érdekében jogszabályi szinten kell kimondani.”

Tehát itt rögtön felvetődik az a kérdés, hogy ha a büntetőeljárást szolgáló szabályok „szükségtelenek”(!), akkor azokat miért kell a bv. bírói eljárásokban háttérjogszabályként alkalmazni?!

A törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslatra⁴¹ később részleteiben is kitérek, előljáróban azonban – összefüggésben a Bv.tv. 50.§ (1) bekezdésével – ki kell emelni, hogy maga (Be.-ben a rendkívüli jogorvoslatok között szabályozott) a jogintézmény már a 2017. november 13. napján kihirdetett, a büntetőeljárásról szóló

³⁹ Az fb) és fc) pontok módosítása a 2020. május 29. napján kihirdetett, a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény 91. § (1) bekezdése szerint – 2021. január 1. napi hatályba lépéssel történt meg.

⁴⁰ Beiktatta: a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló, 2017. december 19. napján kihirdetett 2017. évi CXCVII. törvény 474.§ 51. pontja

⁴¹ A törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslatot az 1999. évi CX. törvény 94. §-a vezette be az 1973. évi I. törvénybe. A miniszteri indokolás szerint azért, mert a gyakorlat azt mutatta, hogy előfordulnak olyan – súlyos – jogsértések, amelyek nem más módon kiküszöbölhetők. (Lichtenstein: i.m.; Belovics Ervin: A rendkívüli jogorvoslatok. In: *Büntető eljárásjog. Harmadik, aktualizált kiadás. Az új 2017. évi büntetőeljárásról szóló törvény tankönyve.* (szerk.: Belovics Ervin – Tóth Mihály), Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2017, 549. o.)

1998. évi XIX. törvény, egyes büntető tárgyú törvények, valamint az európai uniós és a nemzetközi bűnügyi együttműködést szabályozó törvények módosításáról szóló 2017. évi CXLIV. törvény 94.§-a alapján 2018. január 1. napi hatállyal bevezetésre került a büntetés-végrehajtási törvénybe akként, hogy a Bv.tv. 51. § (5) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lépett:

„(5) A büntetés-végrehajtási bíró és a törvényszék másodfokú határozatával szemben a Be. szerinti törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat alapján a Kúria a törvénysértés megállapítása esetén a megtámadott határozatot

a) megváltoztathatja, vagy

b) hatályon kívül helyezheti, és az eljárást megszüntetheti, vagy szükség esetén az eljárást bíróságot új eljárásra utasíthatja.”

Ennek megfelelően pedig szükségtelennek volt értékelhető az, hogy a 2020. évi XLIII. törvény 91. § (1) bekezdése szerint – 2021. január 1. napi hatályba lépéssel – a Bv. tv. 50. § (1) bekezdése a fentebb írt fc) ponttal úgy egészült ki, hogy ráadásul az a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslatához fűződően külön kielemi a jogerőre emelkedést. Mindezt annak ellenére teszi, hogy a Be. 667. §-ához fűzött kommentár szerint „[A] törvényesség érdekében jogorvoslatnak a bíróság törvénysértő jogerős ügydöntő határozata és végleges nem ügydöntő végzése ellen egyaránt helye lehet.”

A bv. bírói határozatok jogerejével, ügydöntő jellegével, avagy véglegessé válásra „képes” jellegével összefüggésben a jogalkalmazásban tapasztalt eltérések kiküszöbölése érdekében először a Kúria Bfv.II.1.326/2018.szám alatti döntés elvi tartalmának összefoglalása a következőket szögezte le:

1. A véglegessé vált bv. bírói ügydöntő végzés ellen utólagos bv. bírói eljárásnak, míg az utólagos bv. bírói eljárásban hozott véglegessé vált bv. bírói ügydöntő végzés ellen ugyancsak utólagos bv. bírói eljárásnak van helye.
2. A bv. bíró véglegessé vált ügydöntő végzése nem jogerős határozat. Azzal szemben felülvizsgálatnak nincs helye.

A Kúria arra az álláspontra helyezkedett, hogy: *„[A] mennyiben az érdemi, azaz ügydöntő végzés ellen nem jelentettek be fellebbezést vagy a bejelentett fellebbezést a törvényszék másodfokú tanácsa érdemben elbírálja, akkor a meghozott elsőfokú és másodfokú ügydöntő végzés nem jogerössé, hanem – követve a büntetőeljárás terminológiát – véglegessé válik. A véglegessé vált bv. bírói ügydöntő végzés ellen utólagos bv. bírói eljárásnak van helye.”*

Indokolásképp a Be. vonatkozó, azon szabályára utalt vissza, mely szerint a bíróság jogerős ügydöntő határozata végleges, mindenkire kötelező döntést tartalmaz a vádról, illetve a terhelt büntetőjogi felelősségéről, a büntetőjogi következményekről vagy ezek hiányáról [Be. 456. § (1) bekezdés 1. mondat]. Erre tekintettel állapította meg azt, hogy *„[A] bv. bíró véglegessé váló érdemi (és a törvény kötelező terminológiája szerint ügydöntő) határozata azonban jogerőre nem képes, mert nem a vádról, illetve nem a terhelt büntetőjogi felelősségéről, a büntetőjogi következményekről vagy ezek hiányáról tartalmaz döntést. Ily módon a*

bv. bíró véglegessé váló ügydöntő határozata nem jogerős határozat, s így azzal szemben a büntetőeljárás törvény alapján is kizárt a felülvizsgálat.”

Úgy vélem, hogy ezen határozat fényében került kialakításra – tudomásom szerint – a legtöbb törvényszék büntetés-végrehajtási csoportjában az a gyakorlat, hogy a bv. bírói eljárás során hozott határozatokat nem jogerősítési, hanem véglegessé válási záradékkal látják el.

A BH2020. 360. szám alatt megjelent, a Kúria Bfv. I. 573/2020. szám alatti döntésének elvi tartalmának összefoglalása szerint pedig: A büntetés-végrehajtási bírónak az *alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítási igény tárgyában hozott kártalanítást megállapító végzése ügydöntő, de nem jogerős bírósági határozat*, ezért ellene felülvizsgálatnak nincs helye. Lehetőség van azonban utólagos bv. bírói eljárásra, ha az előző kérdésben nem a törvénynek megfelelően rendelkezett [2013. évi CCXL. tv. 10/A. § (1) bek., 50. § (1) bek. f) pont fa) és fb) alpont, h) pont 2. ford., 52-75. §, 71. § (1) bek., 75/A. §; 3087/2020. (IV. 23.) AB határozat [38]].

Az elvi tartalom lényege ugyanazon értelmezést követi, mint a fentebb hivatkozott, előző⁴² határozat. Ugyanakkor – és a „problémát” ez adja – ezen lényegi következtetés ellentétben áll a határozat indokolásában foglaltakkal és a Kúria által is hivatkozott alkotmánybírósági határozatban foglaltakkal is. Az indokolási rész [8] pontja ugyanis már azt írja, hogy „[A] Bv.tv. 52-75/A. §-a szerinti bv. bírói eljárások, így pl. *a kártalanítás tárgyában érdemben* (alapvetően: kártalanítást megállapító, vagy azt elutasító) *hozott határozat tehát jogerőképes ügydöntő végzés (anyagi jogerő)*. A nem érdemben hozott határozatok pedig nem jogerőre emelkednek, hanem véglegessé válnak (alaki jogerő).”

További indokolási részében a határozat ugyanúgy a Be. vonatkozó szabályában foglaltak részletes elemzésével igyekszik alátámasztani az ily módon kissé nehezen követhető döntés lényegi következtetését.

Kiemelésre kerül, hogy a kártalanítás tárgyában érdemben hozott egyébiránt *jogerős ügydöntő végzés* mégsem azonos a perbíróságnak büntetőügyben a vád tárgyában hozott jogerős ügydöntő határozatával. Megismétli a korábbi határozatban foglaltakkal egyezően, hogy a bíróság jogerős ügydöntő határozata ugyanis végleges, mindenkire kötelező döntést tartalmaz a vádról, illetve a terhelt büntetőjogi felelősségéről, a büntetőjogi következményekről vagy ezek hiányáról [Be. 456. § (1) bek. 1. mondat]. Ez a rendelkezés lényegében megegyezik a korábbi büntetőeljárás törvény szabályával, amely kimondta, hogy a bíróságnak az ügydöntő határozatban a vádról kell határoznia [a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. tv. (a korábbi Be.) 257. § (1) bek. 2. mondat]. A Kúria szerint a lényegében azonos szabályozásra figyelemmel nincs ok változtatni azon a következetes ítélkezési gyakorlaton, amely szerint ügydöntőnek azok a határozatok tekintendők, amelyekben a bíróság a Be. vonatkozó szabályai szerint lefolytatott bírósági eljárást követően a vádról határoz, az ügy érdemében hoz mindenkivel szemben kötelező érvényű, a terhelt büntetőjogi felelősségét megállapító, vagy őt felmentő ítéletet, illetve eljárást megszüntető végzést (EBH2004. 1016).

⁴² Kúria Bfv.II.1.326/2018.szám alatti döntés

Leszögezte a testület, hogy a Bv.tv. 52-75/A. §-a szerinti - így pl. a kártalanítás - tárgyú bv. bírói eljárások egyfelől nem büntetőügyek, hanem bv. ügyek [Bv.tv. 3. § 1. pont], másfelől annak során nem a vádról, hanem valamely bv. ügyről döntenek. Ugyanakkor mégis fenntartotta azon következtetését, hogy jogerős ügydöntő határozat „jellegűek” azon határozatok, amelyekben a bv. bíró a kártalanítási eljárás során érdemben megállapító rendelkezést hoz – és ezzel összefüggésben az utólagos bv. bírói eljárással kapcsolatosan kimondja: „[M]indennek megfelelően a bv. bíró a Bv.tv. 52-75/A. §-a szerinti eljárásokban *érdemben hozott jogerős ügydöntő* - jelen esetben kártalanítást megállapító - végzését utólag maga korrigálhatja, ha arról nem a törvénynek megfelelően rendelkezett.”

Az indokolási részben a Kúria által is hivatkozott 3087/2020. (IV. 23.) AB határozat [38] bekezdése a következőket írja:

„[A] Bv. tv. 50. § (1) bekezdés f) pontjában foglalt szabály 2018. július 1-jén lépett hatályba, annak szövegét a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi CXCVII. törvény 430. § (1) bekezdése állapította meg. A módosító törvény javaslatának az előterjesztői indokolása szerint a bv. bíró döntése, akárcsak a büntetőügyben eljáró perbíróé, tartalmi szempontból kétféle lehet. Abban az esetben, ha a döntés az alapügyben eljáró bíró ítéleti rendelkezését érinti, érdemi jelentőségű (pl. fokozatváltás, feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárása), ez esetben végzése ügydöntő, míg nem ügydöntő, ha felülbíráló fórumként jár el (bírószági felülvizsgálati eljárás) vagy a határozat valamely eljárási cselekményhez kötődik (halasztás engedélyezése, elővezetési költség megállapítása vagy rendbíróság kiszabása). A módosítás tehát a Be. bírói döntésekben kialakított rendszerének való megfeleltetést valósítja meg azzal az előírással, hogy a bv. bíró végzését jogerőképes ügydöntő végzésnek minősíti a bv. bírói eljárásokban, míg azon kívüli esetekben a bv. bíró végzése – akár a peres bíróé, ha nem a büntetőjogi felelősségről vagy jogkövetkezményről határoz – nem ügydöntő és véglegessé válik.”

A kérdés – vagyis, hogy a bv. bírói határozatokat akkor jogerősítési vagy véglegessé válási záradékkal kell ellátni – elsősre marginálisnak tűnhet. Ugyanakkor a kérdéskör súlyát szemlélteti, hogy az Alkotmánybíróság a fenti értelmezés alapján, azt összevetve az Alaptörvényben foglalt bírósághoz való fordulás jogával és a jogdogmatika szerint kidolgozott elvekkkel – pl. anyagi/alaki jogerő, res iudicata (ítélt dolog), ne bis in idem, stb. – a konkrét ügyben úgy határozott, hogy törvényszéki első- és másodfokú határozatokat megsemmisít⁴³.

⁴³ Juhász Imre alkotmánybíró párhuzamos indokolása is szemléletes: „[A]z Alkotmánybíróságnak a jelen ügyben tehát pusztán arról kellett döntenie, hogy a rendes bíróságok *helyesen értelmezték-e az anyagi és alaki jogerő fogalmát, illetve helyesen döntöttek-e, amikor „ítélt dolognak” minősítették a korábbi eljárásban hozott, a kérelmet formális okból elutasító végzést, ezzel elvonva a kártalanítás vitatásának lehetőségét* az érintett időszakot illetően. A bíróságok egyértelműen félreértelmezték az anyagi jog-erő fogalmát, amikor az alaki jogerőt egyúttal anyagi jogerőként kezelték, figyelmen kívül hagyva, hogy ezzel elzárták az indítványozót a bírósághoz fordulás jogától, és így a felvetett kérdés érdemi megválaszolásának lehetőségétől.

Az ellentmondások sorának folytatásaképp – visszatérve - ismét fel kell említeni a törvényesség érdekében bejelentet jogorvoslat Bv.tv. szerinti szabályozását és annak mögöttes elgondolásait.

Előtte azonban egy kisebb kitérőt téve szeretném megjegyezni, hogy magának a jogintézménynek külön érdekessége, a Be.-ben a rendkívüli jogorvoslatok között szerepel, amelyekről a jogdogmatika azt munkálta ki, hogy azok jogerős bírósági határozatokkal szemben vehetők igénybe. A Be. kommentár szerint:

„[A]z anyagi igazság érvényesülésére éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot a jogrend, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytörő. Az igazságos és törvényes bírósági döntés érdekében azonban további eljárási garanciát tartalmaz az Alkotmány: alkotmányos jogot a jogorvoslatához [9/1992. (I. 30.) AB határozat indokolás V.4. pont]. A jogorvoslatához való jog azonban csak a rendes jogorvoslatra vonatkozik. Így az alkotmányos követelményt kielégíti az a szabályozás, amely az adott bírói (hatósági) döntés ellen a jogorvoslatot fellebbezés (rendes perorvoslat) útján lehetővé teszi [1320/B/1993. AB határozat indokolás II.4.].

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy megengedhető volna egy olyan szabályozás, mely a jogerős határozatok semmiféle korrekcióját nem tenné lehetővé. Más alkotmányos elvekből, értékekből - így a jogbiztonság követelményéből - egyértelműen fakad a rendkívüli jogorvoslatok létének szüksége. Előfordulhat - miként azt Finkey Ferenc: A törvénytörés fogalma a büntető jogegységi perorvoslatban (Magyar Jogi Szemle Könyvtára. Budapest, 1924, 4. o.) című írásában is kifejtette - „ [...], hogy [...] oly súlyosabb természetű kisiklás, elnézés, félreértés vagy helytelen jogi felfogás érvényesült egy jogerős ítéletben vagy intézkedésben, melyet a jog uralmának, a törvény szentségének elve, az igazságszolgáltatás magasztos szempontjából elhallgatni, helyreigazítás nélkül eltűrni nem szabad [...].” Az ilyen tolerálhatatlan hibák orvoslásának lehetőségét indokolt a jogrendszeren belül megteremteni.”

„Ugyanakkor a jogerős határozatok megváltoztathatatlenségéhez és irányadó voltaához alapvető alkotmányos érdek fűződik. A jogállamiság lényeges eleme, hogy a törvénynek egyértelműen meg kell határoznia, mikor támadható meg egy bírósági határozat rendes fellebbviteli jogorvoslattal, illetve, hogy a jogerőssé vált határozat megtámadására milyen feltételek alapján van lehetőség, s hogy mikor következik be az az állapot, amikor a jogerős határozat már semmiféle jogorvoslattal nem támadható [9/1992. (I. 30.) AB határozat indokolás V.4. pont]. A Be. ezen alapelvekre tekintettel rendezi a rendkívüli jogorvoslatok rendszerét. Annak formái a következők: perújítás; felülvizsgálati eljárás; az alkotmányjogi panasz; jogorvoslat a törvényesség érdekében; a jogegységi eljárás és az egyszerűsített felülvizsgálat.”

A Bv.tv. 50.§ (1) bekezdés fc) pont szerinti megfogalmazás szintén – fentiek fényében különösen – érdekes, hiszen abból kiindulva arra vonhatnánk le következtetést, hogy a bv. bíró véglegessé váló határozatival szemben ezen rendkívüli jogorvoslat kimerítése nem lehetséges, mert kifejezetten jogerőről

rendelkezik a jogalkotó, holott 51.§ (5) bekezdése sem rendelkezik külön jogerőről vagy véglegességről, továbbá ügydöntő jellegről sem.

A Bv.tv. fenti jogszabályhelyéhez fűzött indokolás szerint a Be. 431. §-a (régi Be.) nevesíti tartalmi szempontból azokat a határozatokat, melyet a Kúria a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat alapján meghozhat. Ez a rendelkezés nem vonatkozhat olyan eljárásra, ahol a Kúria bv. bírói határozatot vizsgál meg, hiszen a büntetés-végrehajtási bírói végzése nem érinti a büntetőjogi felelősséget, és szankció kiszabásáról sem rendelkezik. Erre tekintettel szükséges külön szerepeltetni a Bv.tv.-ben azokat a határozatokat, amelyeket a Kúria meghozhat, ha a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat tárgya büntetés-végrehajtási bírói végzése, melyek közé a módosítás iktatja be az eljárás megszüntetésének lehetőségét.

A Be. 669. §-ához fűzött kommentár így fogalmaz: „[A] Bv.tv. 51. § (5) bekezdésében meghatározott különleges esetben a Kúria a büntetés-végrehajtási bíró és a törvényszék másodfokú határozatával szemben a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat alapján, a törvénysértés megállapítása esetén a megtámadott határozatot egyrészt megváltoztathatja, másrészt hatályon kívül helyezheti, és az eljárást megszüntetheti, vagy szükség esetén az eljárást új bíróságra utasíthatja. A büntetés-végrehajtási bírói határozatokra vonatkozó eltérő rendelkezések oka az, hogy a büntetés-végrehajtási bírói végzése nem érinti a büntetőjogi felelősséget, és szankció kiszabásáról sem rendelkezik.”

A Be. 667.§ (1) bekezdése szerint ugyanakkor a legfőbb ügyész a törvényesség érdekében jogorvoslatot jelenthet be a bíróság törvénysértő jogerős ügydöntő határozata és végleges nem ügydöntő végzése ellen. Ezt támasztja alá a szakaszhoz rendelt kommentár is, amely szerint pedig: „[A] törvényesség érdekében jogorvoslatnak a bíróság törvénysértő jogerős ügydöntő határozata és végleges nem ügydöntő végzése ellen egyaránt helye lehet. [...] A jogorvoslat egy különleges esetére utal a Bv.tv. 51. § (5) bekezdése, amely alapján a rendkívüli jogorvoslat tárgya lehet a büntetés-végrehajtási bíró és a törvényszék másodfokú határozata is.”⁴⁴

A BH2020. 103. II. pontja is külön utal⁴⁵ a 70/A. § (5) bekezdésére - az érdemi vizsgálat nélküli elutasítási okokat részletezi -, ami alapján hozott határozatok nem ügydöntőek, ennek megfelelően jogerőre nem képesek, véglegessé válnak. A Be.

⁴⁴ Ezzel összefüggésben egy további „nehézségre” is rávilágítok: a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslati eljárás megindítása nem zárja ki azt, hogy ezzel párhuzamosan az Alkotmánybíróság előtt alkotmányjogi panasz eljárás keretében is „felülbírálatra” kerüljön egy ügy. Ezzel kapcsolatban akkor adódhat feloldhatatlannak tűnő helyzet, ha a Kúria a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat folytán nem helyezi hatályon kívül az érintett határozatot, hanem a törvényeknek megfelelő határozatot hoz, miközben az Alkotmánybíróság esetleges Alaptörvény-ellenesség okán a támadott bírói döntést megsemmisíti.

Még tovább is bonyolódhat a kérdéskör, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a Bv.tv. 71.§-a szerint akár maga a bv. bíró is, - akár hivatalból (!) - a (3) bekezdés szerint, ha a határozatában nem a törvénynek megfelelően rendelkezett, a határozatot hatályon kívül helyezheti és a törvénynek megfelelő határozatot hozhat.

⁴⁵ Megjegyzem, hogy a Kúria külön ki is javította az alábbiak szerint az alsóbb fokú bíróságok záradékolását is (BH2020. 103. [2]): „[A] másodfokú bíróság a végzés záradékában megállapította, hogy az elsőfokú végzés a másodfokú végzéssel aznap jogerős (*helyesen: véglegessé vált*).”

kommentár⁴⁶ szerint ugyanakkor az érdemi vizsgálat nélküli elutasító, nem érdemi határozatokkal szemben is igénybe vehető a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat. Hivatkozni kell arra is, hogy a polgári perjog ilyen különbségtételt nem tesz. Szükségesnek tartom hivatkozni a polgári perjogban megalkotott fogalmi meghatározásra is – mivel az sok tekintetben felhasználható a büntetőeljárásban is.⁴⁷ Farkas József meghatározása szerint a polgári perjogban a jogerőn a bírósági határozatoknak azt a tulajdonságát kell érteni, hogy rendes fellebbeviteli perorvoslattal nem támadhatók már meg, illetőleg nem vagy csak korlátozottan változtathatók meg, és a bírósági határozatnak ehhez az állapotához – és pedig nem a jogerős határozat valamelyik részéhez, hanem az ügy érdemében hozott döntéshez – különféle hatások fűződnek. Ezeket „jogerőhatásoknak” nevezi, lényege, hogy a jogerősen eldöntött kérdés irányadóvá válik mind a felekre, mind a később eljáró bíróságokra (esetleg más hatóságokra). Tehát Farkas szerint a jogerőhatás a jogerős döntés irányadó voltában, az ahhoz fűződő kötöttségben áll, a jogerő hatása (anyagi jogereje) egyrészt a vita végleges eldöntését jelenti, másrészt pedig a minősített kötőerőt a bíróság (és más hatóság) felé.⁴⁸

A polgári eljárásjogi dogmatika szerint is tehát a bírósági határozatoknak célja, hogy a peres felek egymás közötti viszonyában valamilyen joghatást idézzen elő, így a határozatok két legfontosabb, legmarkánsabb joghatása a kötőerő⁴⁹ és a jogerő.⁵⁰ „[A] jogerő az a joghatás, melynél fogva a bírósági határozat megtámadhatatlanná, véglegessé és végrehajthatóvá válik.”⁵¹

A Pp. az alaki jogerő kifejezést sehol nem tartalmazza, a határozat megtámadhatatlanságát jelenti, azaz azt, hogy a határozat fellebbezéssel, ellentmondással többé nem támadható meg.⁵² Ezt írja a Pp. 358.§ [A jogerő] (1) bekezdése tulajdonképpen, amikor arról rendelkezik, hogy a határozat a jogerőre emelkedését követően nem támadható meg fellebbezéssel. Az anyagi jogerőt is pontosan meghatározza a jogszabály. A Pp. 360.§ [Az anyagi jogerőhatás] (1) bekezdése szerint a keresettel és az ellenkövetelés fennállta tekintetében érdemben elbírált beszámítással érvényesített jog tárgyában hozott ítélet jogereje kizárja, hogy ugyanabból a tényalapról származó ugyanazon jog iránt ugyanazok a felek - ideértve azok jogutódait is - egymás ellen új keresetet indíthassanak, vagy az ítéletben már elbírált jogot egymással szemben egyébként vitássá tehessek.

A Pp. 176. § [visszautasítás] (1) bekezdés d) pontja szerint a bíróság - hiánypótlási felhívás kiadását mellőzve - a keresetlevelet visszautasítja, ha a felek között ugyanabból a ténybeli alapról származó ugyanazon jog iránt indított más

⁴⁶ Kommentár a büntetőeljárásról szóló 2017. évi CX. törvényhez – Főszerkesztő: Polt Péter

⁴⁷ Elek: i.m. 75.

⁴⁸ Farkas József: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 23. o.

⁴⁹ A Pp. 357. § (1) bekezdése szabályozza az egyszerű kötőerőt, mely szerint: e törvény eltérő rendelkezése hiányában a bíróság a saját határozatához abban a perben, amelyben azt hozta a határozat kihirdetésétől, ennek hiányában a közlésétől kezdve kötve van.A Bv.tv.-ben ez a kötőerő oldható fel tulajdonképpen az utólagos bv. bírói eljárás keretében.

⁵⁰ Völcssey Balázs: A jogerőhatás megjelenési formái. *Themis – ELTE-ÁJK Doktori Iskola elektronikus folyóirata*, 2014. december, 367-385., 367. o.

⁵¹ BH2002. 462.

⁵² Völcssey: i.m. 372. o.

perben a perindítás joghatása már beállt vagy annak tárgyát már *jogerősen elbírálták*. Az ehhez fűződő hatások „feloldhatóságát” rögzíti ugyanakkor 178. § [a keresetlevél előterjesztéséhez fűződő joghatások fenntartása] (1) bekezdése amely kimondja, hogy a keresetlevél visszautasítása esetén a keresetlevél előterjesztésének joghatásai fennmaradnak, ha a felperes az ügy előzményére hivatkozással, a visszautasító végzés jogerőre emelkedésétől számított harminc nap alatt a keresetlevelet szabályszerűen - a már megfelelően becsatolt mellékletek kivételével - újra előterjeszti, vagy igényét egyéb úton szabályszerűen érvényesíti. A határidő elmulasztása esetén igazolásnak nincs helye.

Azért tartottam fontosabb a polgári perjogi szabályok becitálását, mert az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti, Bv. tv. szerinti kártalanítás alapvető jellegét illetően hasonlóságot mutat az annak bevezetését megelőző polgári perekkel – kis túlzással a bv. kártalanítások részben „a polgári jog talaján állnak”. Ugyanis amíg a Bv.tv.-be nem került bevezetésre a kártalanítás, az elítéltek és egyéb jogcímen fogvatartottak polgári peres úton érvényesíthették emberi méltóságukban bekövetkezett sérelmeiket a bv. intézetekkel szemben. A polgári perekben született határozatokban pedig a bíróságok – amennyiben megállapították a felperes személyiségi jogainak megsértését – ugyanúgy, mint a bv. kártalanítási eljárásokban született bv. bírói határozatok, fizetésre kötelezték a másik felet (polgári perben a bv. intézet, a bv. bírók pedig magát az államot). Mindkét eljárásnak a lényegi következménye tehát ugyanaz: a jogsértő félnek fizetési kötelezettsége keletkezik a jogsértést elszenvedővel szemben. Ennek megfelelően tehát alapvetően nem látom indokát annak, hogy magát az anyagi jogerőnek az intézményét és az ahhoz fűződő hatásokat eltérően kelljen értelmezni a polgári peres eljárásokban és a bv. bírók előtti kártalanítási eljárásokban.

Elegendő, ha csupán a jogbiztonságra gondolunk. A bv. bírói kártalanítások kapcsán a fizetésre kötelezett az állam, a kifizetést az Igazságügyi Minisztériumnak kell teljesíteni. Ugyanakkor a határozat tartalmazhat kötelező erejű rendelkezést annak kapcsán is, hogy a kérelmező (elítelt vagy egyéb jogcímen fogvatartott) részére megállapított kártalanításból a büntetőeljárásban magánfélként polgári jogi igényüket érvényesítő sértettek felé is kifizetést kell teljesíteni. Ha még tovább vesszük az „érintettek” körét, akkor számba kell venni esetleg azt is, hogy meg kell keresni a Magyar Bírósági Végrehajtó Kart, tisztázni kell, hogy van -e esetleg gyermektartásdíj-követelés az elítelttel szemben, szükségessé válhat az állami adó- és vámhatóság megkeresése is, stb.⁵³

Szemmel látható tehát, hogy egy alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítási igény érdemi elbírálását követően mennyi további („közvetett”) érintett lehet ebből a jogviszonyból kifolyólag és ha a határozathoz nem kapcsoljuk az anyagi jogerőhöz fűzött hatásokat, akkor az olyan komoly bizonytalansági tényező lehet álláspontom szerint, ami a jogbiztonságot veszélyezteti. Visszautalok a 2/2015. Büntető Jogegységi Határozatra, melynek egyik lényegi következtetése, hogy ítélt dolgot csak az anyagi jogerő keletkeztet. A kártalanítást érdemben elbíráló határozatokhoz mindenképp szükséges véleményem szerint, hogy ez az ítélt dolog

⁵³ A bv. kártalanításokkal kapcsolatos kifizetési szabályokat lásd részletesen: Bv.tv. 75/O.§ - 75/S.§

hatás kapcsolódjon (utóbb ne lehessen vitássá tenni). Azonban ennek eredményeképp úgy kellene tekinteni ezen határozatokat, mint amelyek ügydöntőek is – ez ugyanakkor a jelenlegi Be. megfogalmazásával nehezen hozható összhangba⁵⁴.

Hasonló konklúziót vont le korábban – szintén kártalanítási ügyben – az Alkotmánybíróság a 3335/2019. (XII.6.) AB határozat [37] bekezdésében:

„[...] [e] speciális büntetés-végrehajtási eljárásban az a döntés minősül érdemi döntésnek, amelyik kimeríti a kérelmet, tehát a fogvatartás körülményeit megvizsgálva, értékelve rendelkezik arról, hogy fennáll-e a kártalanítás jogalapja (alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények fennállásnak a feltétele), illetve igenlő válasz esetén az összszerszerűségről is rendelkezik. Ezzel összhangban a Bvtv. ismertetett – érdemi vizsgálat nélküli elutasítást lehetővé tevő – rendelkezései alapján rögzíthető, hogy a felsorolt esetekben a büntetés-végrehajtási bíró a kérelmet nem meríti ki, annak érdemi vizsgálatába nem bocsátkozik, mert olyan feltétel meglétének a fennállását állapítja meg, ami akadályát képezi az érdemi vizsgálatnak és döntésnek.”

A bv. kártalanítások kapcsán álláspontom szerint tehát ugyanakkor azokat a határozatokat nem lenne célszerű jogerővel „felruházni” – mint ahogy erre az Alkotmánybíróság is utalt -, amelyekben a kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasításra kerül sor, hiszen, ha ezek a határozatok anyagi jogerő-hatással bírnának, az kizárná a bírósághoz újbóli fordulás jogát, amely Alaptörvény-ellenes.⁵⁵ Ebben az esetben tehát továbbra is a véglegessé válási záradékkal történő ellátást tartom indokoltnak. Ezt támasztotta alá az Alkotmánybíróság is a 3087/2020. (IV. 23.) AB határozat [55]-[56] bekezdésében:

„[Í]gy, a Bv. tv. 50. § (1) bekezdés f) pontja és Bv. tv. a 70/A. § (5) bekezdés c) pontja szerinti rendelkezések együttes értelmezéséből egyértelműen következik, hogy a bv. bíró azon végzése, amely a kártalanítási kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasításáról szól, nem minősül ügydöntő végzésnek. A fentiekre figyelemmel továbbá, vagyis mivel a Be. rendelkezései értelmében csak az ügydöntő határozatok képesek anyagi jogerőre és keletkeztetnek ítélt dolgot, a kártalanítási kérelmet érdemi vizsgálat nélküli elutasító végzés csupán alaki jogerőre képes. Ennek megfelelően ítélt dolgot sem keletkeztet.”

További kérdésként feltehetjük azonban azt az esetkört, amikor a kártalanítási kérelem kapcsán olyan határozatot hoz a bv. bíró (vagy titkár), hogy a kérelem egy részét érdemben elbírálva, annak helyt ad és az államot kártalanítás megfizetésére kötelezi, viszont egy másik részét (a kérelemezett időszak egy részét illetően) érdemi vizsgálat nélkül elutasítja. Kétféle záradékkal (jogerősítési és véglegessé válási) ugyanis nem lehet ellátni a határozatokat, azt nem lehet kimondani, hogy a határozat egy része jogerős, másik része pedig véglegessé vált.

⁵⁴ Ezen utóbbi megállapítással az Alkotmánybíróság ellentétes álláspontra helyezkedett.

⁵⁵ lásd 3087/2020. (IV.23.) AB határozat [52]: „[M]indebből az Alkotmánybíróság szerint az következik, hogy az „ítélt dolog” mint eljárási akadály alkotmányos érvényesülésének alapvető feltétele, hogy az adott döntés érdemi vizsgálat eredményeként szülessen meg. Az e kritériumnak nem megfelelő döntések res iudicata-ban megnyilvánuló eljárási akadályként való – téves – értékelése pedig az Alaptörvény érvényesülése ellen hat, hiszen a bírósághoz fordulás jogát akadályozza {3335/2019. (XII. 6.) AB határozat, Indokolás [24]-[25]}.”

Bár e körben meg kell jegyezni azt is, hogy a Bv.tv. 75/F. § (1) bekezdés f) pontja szerint a bv. intézet a kérelmet visszautasítja, ha a kérelemben kifogásolt időszak tekintetében a bv. intézet korábban a kérelem egyszerűsített elbírálásáról döntött vagy a büntetés-végrehajtási bíró kártalanítást ítélt meg. Ugyanilyen – „bv. bírói szakban” érdemi vizsgálat nélküli elutasítási – okot részletez a jogszabály a bv. bíró előtti kártalanítás iránt indult eljárásokban is a 75/L. § fa) pontja.⁵⁶

Bár még a teljesség érdekében meg kell jegyezni azt is, hogy az Alkotmánybíróság értelmezése szerint teljesen egyértelmű válasz adható arra a kérdésre, hogy mikor tekinthető jogerőre képesnek és mikor „csupán” véglegessé válónak a bv. bíró határozata. A korábban már idézett 3087/2020. (IV. 23.) AB határozat Indokolásának [38] bekezdése szerint ugyanis a Bv.tv. hatályos szövege a Be. bírói döntésekben kialakított rendszerrel összhangban áll, amikor a bv. bíró végzését jogerőképes ügydöntő végzésnek minősíti a bv. bírói eljárásokban, míg azon kívüli esetekben a bv. bíró végzése – akár a peres bíróé, ha nem a büntetőjogi felelősségről vagy jogkövetkezményről határoz – nem ügydöntő és véglegessé válik. Ugyanakkor pontosan a kártalanítási eljárással összefüggésben tartom támadhatónak az Alkotmánybíróság érvelését is, hiszen annak során véleményem szerint nem büntetőjogi felelősségről vagy annak jogkövetkezményéről határoz a bv. bíró. Úgy vélem, hogy az, hogy milyen elhelyezési körülményeket biztosítanak a hazai büntetés-végrehajtási intézetek az elítélteknek és ezáltal sérülnek -e az alapvető jogaik, nem abból következik, hogy egy elítéltnak a büntetőjogi felelősségét megállapította a büntető bíróság (perbíróság). Megfordítva ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a büntetőjogi elítélésnek nem feltétlenül következménye az, hogy alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények közé kerül egy elítélt, akinek ezáltal megnyílik a „jogosultsága” arra, hogy ez alapján kártalanítási igénnyel lépjen fel az állammal szemben.

Ugyanakkor a hivatkozott Alkotmánybírósági indoklás többi részében foglaltakkal egyet tudok érteni, amely szerint akkor, ha a bv. bírói döntés az alapügyben eljáró bíró ítéleti rendelkezését érinti, érdemi jelentőségű (pl. fokozatváltás, feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének kizárása), ekkor végzése ügydöntő, míg nem ügydöntő, ha felülbíró fórumként jár el (bíróági felülvizsgálati eljárás) vagy a határozat valamely eljárási cselekményhez kötődik (pl. elővezetési költség megállapítása).

Végezetül utalni kell arra is, hogy a jogalkotó egyértelmű álláspontot tett a jogerő(re képtesség) mellett, hiszen éppen a kártalanítási eljárással összefüggésben a 75/N. § (9) bekezdése kifejezetten akképp rendelkezik, hogy a büntetés-végrehajtási bíró a jogerős határozatot a jogerőre emelkedést követő tizenöt napon belül megküldi az igazságügyért felelős miniszternek. A kifizetési szabályok körében

⁵⁶ A 2020. december 31. napjáig hatályban volt Bv.tv. kártalanításra vonatkozó szabályai még ilyen érdemi vizsgálat nélküli elutasítási okot nem szabályoztak. Ennek ellenére azonban az a gyakorlat alakult ki, hogy ha a kérelmező olyan időszakot jelölt meg a kérelmében, amelyet illetően már bv. bíró elbírált akként – érdemben –, hogy kártalanítást állapított meg részére, akkor nem érdemi vizsgálat nélkül, hanem „simán” elutasításra kerültek az ilyen kérelmek. (Hivatkozással az akkor hatályban volt Bv.tv. 10/A.§ (2) bekezdésében foglaltakra, mely szerint kártalanításként meghatározott jogcímen további kártérítésnek vagy sérelemdíjnak helye nincs, de az elítélt jogosult az ezt meghaladó igényét polgári bíróság előtt érvényesíteni.)

ugyancsak ezt megismétli, amikor a 75/O. § (1) bekezdése kimondja, hogy a kártalanítással összefüggő kifizetés iránt az igazságügyért felelős miniszter intézkedik a bv. intézet határozatának vagy a büntetés-végrehajtási bíró jogerős ügyszó ítéletének (a továbbiakban együtt: kártalanítási döntés) az igazságügyért felelős miniszterhez történő érkezésétől számított a) kilencven napon belül, b) a 75/R. § (1) bekezdése szerinti esetben százharminc napon belül.

A kifejtettek okán – főleg a Kúriai határozatokban foglalt érvelésekre figyelemmel – mindenképp fel kell tenni a kérdést, hogy a bv. bírói határozatok jogerejével vagy véglegessé válásával kapcsolatos ellentmondások mégis miképp oldhatóak fel. Mi lehet a megoldás? Úgy vélem, hogy a jelenlegi jogszabályi környezetben nem lehet pusztán a gyakorlatra bízni azt, hogy találja meg a „helyes” értelmezést. Ennek az az oka, hogy bármelyik értelmezési irányba történő elmozdulás jogszabályi zsákutcába vezet. Erre tekintettel úgy gondolom, hogy mindenképp jogalkotási szinten lehet megoldásra törekedni.

Felvetődhet az az alternatíva, hogy a Bv.tv. 50. § (1) bekezdés f) pontjából kikerüljön az „ügyszó” szó. Ugyanakkor, ha fennmarad a bv.tv. 50.§ (6) bekezdése szerinti azon szabály, hogy a Be.-t háttérjogszabályként kell alkalmazni, akkor annak 456.§ (1) bekezdése szerint pláne nem lehetne beszélni bv. bírói ügyszó határozatról, ennek eredményeképp akkor a bv. bírói határozatokat véglegessé válónak kellene tekinteni, ami pedig az anyagi jogerőhatás hiányával kapcsolatos problémákat vethet fel.

Gondolhatunk arra is, hogy a Bv.tv. 50.§ (6) bekezdésében foglalt szabályt kellene „finomítani”. Esetleg a „Ha e törvény, vagy más törvény eltérően nem rendelkezik” szövegrész helyébe az kerülhetne, hogy „Az e törvényben külön nem szabályozott kérdésekben”. Ebben az esetben talán a Bv.tv. 50.§ (1) bekezdés f) pontjában megmaradhatna az „ügyszó” szó úgy, hogy annak helyére „e törvény szerinti ügyszó” szövegrész kerülne. Mindezek mellett ugyanakkor továbbra is szükségtelennek tartanám a Bv.tv. 50.§ (1) bekezdés fb) és fc) alpontjaiban „a jogerőre emelkedést követően” szövegrész hatályban tartását, hiszen elegendő, ha a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslat kapcsán beidézjük a be. azon szabályát, amely alapján egyértelműn lehetővé teszi a jogszabály a véglegessé váló határozatokkal szemben is ezen jogorvoslatot. Ugyanakkor még mindezek fényében továbbra is fennmarad az az ellentmondás, hogy amennyiben ily módon tennék jogerőre képpé a bv. bírói határozatokat, akkor az anyagi jogerő ekképp már nem csupán a kimerített váddal (elbírált cselekményre) összefüggésben állhatna fenn.

Nem csupán az alapvető jogokat sértő elhelyezési körülmények miatti kártalanítási határozatok jogerejéről vagy véglegessé válásáról tartom szükségesnek a szakmai konzultációt, hanem a többi bv. bírói határozat kapcsán is véleményem szerint állást kell foglalni az említett kérdéskörben, hiszen látható, hogy akár alkotmányjogi panasz eljárás keretében komoly jelentősége lehet annak, hogy milyen gyakorlat kerül kialakításra. Reményeim szerint sikerült hozzájárulnom ahhoz, hogy egy újabb tudományos vita és diskurzus vegye kezdetét a jogerő akár jogágakon is átívelő dogmatikája kapcsán.

A perindítás megváltozott szabályai a polgári perrendtartás első novelláris módosítása alapján

Endrédy András*

Magyarország megújult perjogi kódexe, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 2018. január 1-én lépett hatályba. Közel két éves gyakorlati alkalmazása után napvilágot látott első átfogó módosítása. Jelen tanulmány a perindítással összefüggésben vizsgálja meg a módosított szabályozást elsődlegesen abból a szempontból, hogy alkalmas-e a jogalkotói célkitűzések megvalósítására. Bemutatásra kerülnek a keresetlevél kötelező tartalmi elemeit, a keresetlevél visszautasítási okokat, illetve a fizetési meghagyásos eljárásból perré alakult eljárásokat érintő reformok.

Kulcsszavak: polgári eljárásjog, Pp. novelláris módosítása, perindítás, keresetlevél visszautasítása, a fizetési meghagyásos eljárással összefüggő perek

Changed rules for filing of action under the first amendment to the Code of Civil Procedure

The renewed Code of Civil Procedure of Hungary, Act CXXX of 2016 on Civil Procedure, the law entered into force on 1 January 2018. After nearly two years of practical application, its first comprehensive amendment, the 2020 CXIX. Act CXXX of 2016 on the Code of Civil Procedure amending the law. In the context of litigation, the present study examines the amended legislation primarily in terms of its suitability to achieve the legislative objectives. The reforms concerning the mandatory content of the application, the grounds for rejecting the application and the proceedings that have evolved from an order for payment procedure are presented.

Keywords: civil procedure law, comprehensive amendment of Code of Civil Procedure, initiation a civil action, mandatory elements of claim, lawsuits related to the order for payment procedures

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.955

1. Bevezető gondolatok

Az elmúlt évtizedekben a polgári perrendtartások újrakodifikálásának lehettünk tanúi Európában, melynek alapvető indoka rendre az volt, hogy a polgári pereket szabályozó joganyag felett „eljár az idő”, a gyakorlatban a hatékonyság csökkenése volt megfigyelhető. Új polgári perrendtartási kódexe lett például Romániának, Bulgáriának, Szlovéniának, Lettországnak, Litvániának, Oroszországnak, Észtországnak a rendszerváltást követően, de számos nyugat-európai ország is alapjaiban reformálta meg a polgári pereket szabályozó eljárásjogi

* Közjegyző

törvényét, köztük Svájc, Spanyolország és Portugália.¹

Magyarország új polgári perrendtartásának kodifikációja is hosszú évtizedek óta napirenden volt, a régi Pp.² 1952-re datálódott, ezért régi adósságának törlesztését kezdte meg az igazságügyi kormányzat 2013-ban, amikor elkezdődött az új polgári perrendtartásról szóló törvény előkészítése. A jogalkotási folyamat 2016 év végén sikerrel végződött, az Országgyűlés elfogadta a polgári perrendtartástól szóló 2016. évi CXXX. törvényt (a továbbiakban: Pp.), mely 2018. január 1-jétől váltotta fel a több mint 60 éves pályafutású 1952-es Pp-t. Az új Pp. rendelkezéseit csak a hatálybalépése után indult ügyekben kell alkalmazni.³

Mind a jogtudomány, mind a jogalkalmazók javaslatai beépítésre kerültek az új perrendtartásba, annak előkészítését a szakmai nyitottság és párbeszéd jellemezte, mely folyamatban az Igazságügyi Minisztérium központi szerepet játszott többek között azzal, hogy közvetítette azon szakemberek meglátásait, akik a perjogi kódex megszületésén dolgoztak, konferenciákon és bizottsági üléseken vettek részt, amely folyamat végül a törvény megalkotásához és hatályba lépéséhez vezetett. Valamennyi alapvető dogmatikai megújuláson, reformon átesett szabályozásnál megfigyelhető, hogy a gyakorlati alkalmazás terén viták alakulnak ki, ahogy több európai országban még évekkel az új perrendtartás elfogadása után is élénk szakmai diskurzus folyik a bevezetett rendelkezések hatékonyságáról⁴, és nem ritkák a reformok eredményességével kapcsolatban megfogalmazott kételyek sem. Ez jellemzi a Pp. alkalmazása körül kialakult szakmai diskurzust is hazánkban.

A Pp. hatályba lépését követően a joggyakorlatban és a jogértelmezésben egyes szabályokat, illetve néhány jogintézményt érintően eltérő álláspontok alakultak ki, illetve a törvény gyakorlati alkalmazása bizonyos pontokon nem kívánt eredményre vezetett, melynek hatására megszületett a 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról (a továbbiakban Novella vagy Pp. Novella), mely az első átfogó, novelláris módosítást jelenti eljárásjogi kódexünknek.⁵ Figyelemmel arra, hogy a Pp. hatályba lépése óta közel két év telt el, a legtöbb gyakorlati tapasztalat a perindítás kapcsán volt kimutatható és dokumentálható. Erre figyelemmel is a perindítási szakhoz kapcsolódó változások alapjaként a Novellához fűzött miniszteri indoklás több ponton is indokként hoz fel a joggyakorlatban korrigálandó kérdéseket.

¹ Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás karakterét adó egyes megoldások európai összehasonlításban; *ADVOCAT* (2017) különszám 2. o.

² 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról, a továbbiakban: 1952-es Pp.

³ Wopera Zsuzsa: Az új polgári perrendtartás karakterét adó egyes megoldások európai összehasonlításban; *ADVOCAT* (2017) különszám 2. o.

⁴ Kengyel Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*, Budapest, Osiris, 2003. 140-147. o.; Magyar Géza: *Magyar perjogi reformmozgalmak. Magyar Géza összegyűjtött dolgozatai a polgári eljárás, a magánjog és a kereskedelmi jog köréből*, I. kötet, Budapest, MTA, 1942. 16. o.

⁵ A 2020. évi CXIX. törvény nem az első módosítása a Pp.-nek, az eljárásjogi törvény hatályba lépése óta hét kisebb módosításon esett át. Ezek a kisebb módosítások nem változtatták azonban meg a Pp. alapvető szerkezetét, a lényegesebb eljárásjogi szabályokat (mint például a keresetlevél tartalma, keresetlevél visszautasítása, tárgyalás stb.), és a módosított szakaszok száma sem volt olyan nagyságrendű, amely alapján a jogalkalmazó és tudományos közösség szerint novelláris módosításként definiálta volna. Udvarny Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* (2021) 3. 131. o.

Jelen tanulmány a területi korlátokra tekintettel nem vállalkozhat arra, hogy valamennyi novelláris módosítást bemutassa, elemezze, ezért ehelyütt szükséges megszorításokat tennünk. Figyelemmel arra, hogy közjegyzőként dolgozom, egyéni megfontolások miatt csak azokat a módosított rendelkezéseket veszem górcső alá, melyek a perindításhoz, a keresetlevél kötelező tartalmi elemeihez, illetve a keresetlevél visszautasításához kapcsolódnak. Teszem ezt kettős megfontolásból: egyrészt ezen a területen mutathatók be a joggyakorlatban kialakult korrigálandó tendenciák, ellentétes joggyakorlatok és némi jogbizonytalanság, másrésztől csak ezek ismeretében érthetőek meg a fizetési meghagyásos eljárással összefüggő pereket érintő módosítások, mely alapvetően illeszkedik a közjegyzői munkámhoz, figyelemmel arra, hogy a fizetési meghagyásos eljárás a közjegyző hatáskörébe tartozó nemperes eljárás. Azt is fontos rögzíteni, hogy jelen tanulmány nem vállalkozik arra sem, hogy csokorba gyűjtse azokat a koncepcionális jellegű változásokat, melyek dogmatikai szinten következtek be a Pp. Novella hatására.

2. A Pp. átfogó módosításának általános indokai

A Pp. módosítás általános célkitűzése a szabályozás finomítása, egyszerűsítése és rugalmasabbá tétele volt. A jogalkotó támaszkodott a Pp. hatályosulásának gyakorlati tapasztalataira, a Pp. egyes rendelkezéseihez kapcsolódó alkotmánybírói döntésekben⁶ foglaltakra, és nem utolsó sorban a jogalkalmazó szervek visszajelzéseire. Kiemelt jogalkotói célkitűzés volt a jogkeresők bírósághoz fordulásának megkönnyítése úgy, hogy továbbra is biztosíthatók legyenek a koncentrált per feltételei, az osztott perszerkezet előnyei érvényesülhessenek, és a felek önrendelkezési joga is domináns maradjon.

A törvény-módostás tartalmának kialakításához a hivatásrendek által tett javaslatokon kívül alapul szolgáltak a Kúria új Pp. kérdéseivel foglalkozó konzultációs testületének állásfoglalásai, a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Tanácskozásának Pp.-t érintő ajánlásai, továbbá a Kúriának a keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló véleményében tett megállapítások, valamint az Igazságügyi Minisztérium Pp. hatályosulási munkacsoportjában tett észrevételek és módosítási javaslatok.⁷⁸

Fontos hangsúlyozni, hogy a Pp-t módosító 2020. évi CXIX. törvény 2021. január 1. napjától hatályos, a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 15. § (1) bekezdés b) pontja alapján a folyamatban lévő ügyekben is alkalmazni kell a 2021. január 1.

⁶ Például 3408/2020. (XI. 13.) AB végzés a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 176. § (1) bekezdés j) pontja elleni alkotmányjogi panasz (keresetlevél visszautasítása), 3129/2020. (V. 15.) AB végzés a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 246. § (1) bekezdés c) pontja és a 248. § (2) bekezdése elleni bírói kezdeményezés (ellenkérelem formalizált benyújtási kötelezettsége).

⁷ Miniszteri indokolás a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról szóló 2020. évi CXIX. törvényhez (a továbbiakban: Miniszteri indokolás), Általános indokolás

⁸ Az OBH-n belül is felállításra került az új polgári perrendtartást támogató Munkacsoport, melynek tapasztalatairól lásd Gyarmathy Judit – Sándor-Szőke Zsuzsanna: Országos konferencia az új polgári perrendtartás tapasztalatairól; *Jogtudományi Közlöny* (2019) 11. 467-468. o.

után megkezdett eljárási cselekményekre.⁹ Ez a hatályba léptető rendelkezés üdvözlendő, hiszen így a Pp. megalkotásakor szem előtt tartott jogelvek és az esetleg eddig nem érvényesülő jogalkotói szándék hamarabb válik a gyakorlat részévé, illetve kiküszöböli az abból adódó jogértelmezési, joggyakorlati nehézségeket úgy, hogy több egyszerre folyamatban lévő ügyben - amelyek viszont különböző időpontokban indultak – ugyanazon eljárási cselekményeknél ne eltérő szabályozáshoz kelljen a jogalkalmazóknak igazodni. Ezzel a jogalkotó fokozza a jogbiztonságot.

3. A keresetlevél kötelező tartalmi elemeit érintő módosítások

A polgári per elsőfokú szakasza az osztott perszerkezet bevezetése nyomán tulajdonképpen három létszakra tagolódik: a perfelvételi szak és érdemi tárgyalási szak mellett perindítási szakról is beszélhetünk.¹⁰ A Pp. Perindítás címet viselő XI. Fejezetében a 2020. évi CXIX. törvény elsődlegesen a keresetlevél kötelező tartalmában eszközölt módosításokat.

A Pp. a keresetlevél fogalmát nem határozza meg, csupán funkcióját és tartalmi elemeit illetően ad határozott rendelkezéseket, amelyekből azonban következtetni lehet lényegi sajátosságaira.¹¹ A Pp. 169. § (1) bekezdése annyit rögzít, hogy a polgári pert keresetlevéllel kell a felperesnek megindítania az alperes ellen.

A Pp. egyik jelentős újítása volt az 1952-es Pp. szabályozásához képest, hogy a keresetlevél kötelező tartalmi elemeit részletesen szabályozta, hivatkozva arra, hogy a főszabályként jogi képviselővel eljáró felperestől elvárható egy olyan professzionális kezdőirat betérjesztése, mely tartalmaz minden, a per érdemi elbírálásához szükséges adatot és jogszabályi hivatkozást.¹² A Pp. elkülöníti a keresetlevelet annak mellékleteitől, valamint a keresetlevelet magát bevezető, érdemi és záró tartalmi egységekre bontja. A bevezető rész – a teljesség igénye nélkül - tartalmazza a felek és képviselőik azonosításához, a velük való kapcsolattartáshoz szükséges adatokat, az érdemi rész magát a keresetet, annak elemeinek megjelölésével és a kereseti tényállításokhoz kapcsolódó bizonyítékokat, végül a záró rész magában foglalja a további, a perelőfeltételek vizsgálatához szükséges adatokat, valamint ezek bizonyítékait. A tagolás a miniszteri indoklás szerint lehetővé teszi a formanyomtatványok alkalmazását, az elektronikus ügyintézés, a laikus fél számára is a kereset szakszerű, hiánytalan megfogalmazását.¹³ A szabályozás célja természetesen elsődlegesen nem az volt,

⁹ A Pp. módosításáról szóló 2020. évi CXIX. törvény 73. §-a határoz meg néhány olyan kivételes módosított szabályt, melyeket csak a törvény hatályba lépését követően indult ügyekben lehet alkalmazni, ilyen például a hatásköri szabályokat érintő módosított rendelkezések.

¹⁰ Zsitva Ágnes: Perindítás (kommentár a Pp. 169. §-ához); in: *Kommentár a polgári perrendtartásról* (Wopera Zsuzsa szerk.), Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 395. o.

¹¹ Ébner Vilmos: Keresetlevél; in: *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja I/III.* (Varga István szerk.), Budapest, HVG-ORAC, 2018. 610. o.

¹² A keresetlevél kötelező tartalmi elemeit mutatja be részletesen Pákozdi Zita: A perindítás és a keresetlevél szabályai az új Pp.-ben; *Jogtudományi Közöny* (2017) 7-8. 345-350. o.

¹³ Miniszteri indoklás a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez; Általános indoklás,

hogy a felperes elé megvalósíthatatlan követelményeket állítson, hanem hogy lehetőség szerint már itt nyilatkozzon mindenről, melyről tudomása van és a jogvita szempontjából releváns lehet. Ezzel a Pp. az előadások vonatkozásában igyekezett kizárni az ún. „csepegtetési faktort”.¹⁴

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatták, hogy a Pp. hatályba lépését követően jelentősen lecsökkent a bíróságokon kezdeményezett polgári perek száma.¹⁵ A jogi képviselők nem tudtak kellő mértékben felkészülni a professzionális pervitelre, és a keresetlevél kötelező tartalmi elemeit szabályozó normák tartalmát is eltérően értelmezték a bíróságok, így a keresetlevél visszautasítására a korábban megszokotthoz képest jóval több alkalommal került sor. E problémák orvoslását a Pp. Novella három módon kísérelte meg: elsőként egyszerűsítette a keresetlevél kötelező tartalmi elemeit, másodsorban a keresetlevél megvizsgálását illetően törvényi szinten rögzítette az érdemi vizsgálat tilalmát, és végezetül enyhített a keresetlevél visszautasításának szigorán.¹⁶

A kezdeti nehézségeket követően a keresetlevél szerkezeti tagolásával kapcsolatban egységessé vált a bírói gyakorlat, a keresetlevélben nem kell feltüntetni az egyes szerkezeti egységek címeit, valamint az egyes szerkezeti egységeken belüli tartalmi elemek előadása sincs formaisághoz vagy időrendi sorrendhez kötve. A kialakult bírói gyakorlatra tekintettel ezt nem volt indokolt a normaszövegben rögzíteni.¹⁷ Azzal a jogirodalmi állásponttal egyetérthetünk viszont, hogy lényeges, hogy a kötelező tartalmi kellékeknek teljeskörűen és egyértelműen beazonosítható módon kell szerepelniük a keresetlevélben, erre tekintettel támogatandó annak a jogi képviselők többsége által követett gyakorlatnak a megtartása, hogy a keresetlevél egyes kötelező tartalmi elemeit címmel látják el, vagy legalább az egyes tartalmi elemek előadását az adott tartalmi elem megnevezésével vezetik be (pl. „Keresetem jogalapjaként megjelölöm...”).¹⁸

A Kúria keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoportjának összefoglaló véleménye (Vélemény)¹⁹ alapján egyértelműen megállapíthatóvá vált, hogy a keresetlevél bevezető, érdemi és záró részének melyek azok a tartalmi elemei - amelyek esetében a joggyakorlatban a jogalkotói szándéktól eltérő értelmezés alakult ki és ennek alapján gyakran került sor a keresetlevél visszautasítására -, ahol indokolt a változtatás. A Pp. Novellával bevezetett módosítások - melyek a keresetlevél tartalmát egyszerűsítik a jogalkalmazói tapasztalatokra tekintettel - célja, hogy változtasson a keresetlevél azon tartalmi elemein, amelyek értelmezésével kapcsolatban máig nem

III. Az új törvényi szabályozás legfontosabb újításai 4. pont; BDT2019. 3984.

¹⁴ Bartha Bence: A keresetlevél és az ellenkérelem érdemi része; *Közjegyzők Közlönye* (2020) 4. 40. o.

¹⁵ <https://birosag.hu/hirek/kategoria/birosagokrol/az-allampolgarok-biznak-birosagokban-30-kal-tobb-kereset-erkezett-az> (utolsó lekérdezés: 2021. 06. 05.)

¹⁶ Udvary Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* (2021) 2. 134. o.

¹⁷ Miniszteri indokolás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indokolás a 11-12. §-okhoz;

¹⁸ Zsitva Ágnes: Perindítás; in: *Kommentár a polgári perrendtartásról* (Wopera Zsuzsa szerk.), Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 400. o.

¹⁹ https://www.lb.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgálata_összefoglal_o_velemen.pdf (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 05.)

alakult ki a jogalkotói szándékkal összhangban álló gyakorlat, amely alapján gyakran került sor a keresetlevél visszautasítására, vagy amelyek a felperes számára felesleges adminisztrációs teherként jelentkeztek.²⁰ Több esetben a kereseti kérelem határozatlanságát állapították meg és visszautasítási okként értelmezték a keresethalmazatok esetében, vagy az egyes elemek tekintetében elvárták az alapul szolgáló tényelőadás megismétlését, vagy a keresetlevél záró részében a pertárgyérték és az illeték mértékének meghatározása tekintetében szigorú értelmezéshez ragaszkodtak.

A Pp. 170. § (1) bekezdés b) pontja szerint a keresetlevél bevezető részében fel kell tüntetni „a felek nevét, perbeli állását, a felperes azonosító adatait, az alperes azonosító adatai közül legalább a lakóhelyét vagy székhelyét”. Ezt a fordulatot a jogalkalmazók túl szigorúan értelmezték és egyes esetekben a közhiteles nyilvántartásból is elérhető adatok hiányát értékelte a bíróság visszautasítási okként. Több esetben a bíróság azon megfontolásból is megkövetelte az alperes valamennyi azonosító adatának megjelölését, hogy az alperesi írásbeli védekezés elmulasztásának a jogkövetkezménye ítéleti hatályú határozat, a bírósági meghagyás kibocsátása, melyhez feltétlenül szükséges az alperes tökéletes azonosíthatósága. Véleményem szerint a Pp. eredeti szövegezéséből is az olvasható ki, de a módosított törvényszöveg már egyértelművé tette, hogy a keresetlevélben az alperesnek a Pp. 7. § (1) bekezdésében rögzített azonosító adatai közül elegendő az alperesi név és lakóhely (vagy székhely) feltüntetése.

A Pp. novelláris módosítása egyértelművé tette, hogy a keresetlevél érdemi részében a kereseti kérelem feltüntetése megfelelő, ha a felperes megjelöli azt, hogy milyen döntést kér a bíróságtól. Ez a módosítás összhangban áll a Kúria keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló Véleményében foglaltakkal, mely alapján „A joggyakorlat-elemző csoport álláspontja szerint a kereseti kérelem akkor egyértelmű, ha abból kétséget kizáróan megállapítható, hogy a felperes milyen jogvédelmet kér a bíróságtól (azaz megállapítást, marasztalást vagy jogalakítást kér). Erre figyelemmel az egyértelműség az anyagi jogi rendelkezésekre vetítve értelmezhető: a kereseti kérelem alapján nem lehet bizonytalan az, hogy a kérelem milyen jogkövetkezmény kiváltását célozza. Több kereset előterjesztése esetén ki kell derülnie annak is, hogy pontosan hány kereset van, és azoknak milyen a viszonyuk egymással. Mindehhez képest figyelmen kívül kell, hogy maradjon például a petitum nem kellően szabatos megfogalmazása, vagy az, hogy abban esetenként oda nem illő elemek, így például jogszabályhelyek is szerepelnek.”²¹ Erre tekintettel a Pp. Novella a Pp. 170. § (2) bekezdésének a) pontját úgy módosította, hogy „a keresetlevél érdemi részében a bíróság döntésére irányuló határozott kereseti kérelmet kell feltüntetni”,

²⁰ Wopera Zsuzsa: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től – I.; *Jogászvilág* (2020. november 18.); <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-i/> (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 10.)

²¹ A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleménye; 21. o. https://www.lb.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemenye.pdf (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 05.); Miniszteri indokolás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indoklás a 11-12. §-okhoz

egyértelművé téve, hogy a Pp. nem vár el többet a petitum tekintetében, mint az 1952-es Pp.²²

A Pp. 170. § (2) bekezdésének e) pontjában foglalt bizonyítási indítványok előadására vonatkozó rendelkezés is egyszerűsödik, mert a bizonyítási indítványban a Pp. 275. § (1) bekezdésének módosítása miatt már csak a bizonyítani kívánt tényt és a bizonyítási eszközt kell megjelölni, és nem kell rövid indokolást megfogalmazni arra vonatkozóan, hogy az mennyiben alkalmas a kérdéses tény alátámasztására.²³

A keresetlevél érdemi részét illetően fontos utalni a Pp. 176. § új (6) bekezdésére is, mely szerint a bíróság a keresetlevél perfelvételre való alkalmasságának vizsgálatakor nem értékelheti a keresetlevél érdemi részében előadott kereseti kérelmet, tényállításokat, jogi érvelést olyan szempontból, mely az ügy érdemi elbírálása körébe tartozik. A felperes által rendelkezésre bocsátott bizonyítékok, a keresetlevélben írt bizonyítási indítványok sem vizsgálhatók olyan értelemben, hogy alkalmasak-e, illetve elegendők-e a keresetlevélben foglaltak alátámasztására. A Kúria joggyakorlat elemző csoportjának Véleményéből ugyanis kiderült, hogy gyakran vezetett a keresetlevél visszautasításához, hogy a bíróság nem találta határozottnak, pontosnak a kereseti kérelmet vagy a felperes jogi érvelését nem tartotta eléggé meggyőzőnek, a keresetet következtelenek tekintette vagy a felperes tényállításait kevésnek vagy nem relevánsnak minősítette.²⁴

A keresetlevél kötelező tartalmi elemeinek módosítása a legtöbb ponton a záró részre vonatkozó jogszabályi előírásokat érintette. A módosítás a keresetlevél záró részéből is kiiktatta az adminisztrációs terheket növelőnek tekintett tartalmi elemeket. Ezek közül szükséges kiemelni azt a változást, mely szerint a nem természetes személy fél perbeli jogképességét alátámasztó adatokat csak akkor kell előadni, ha az nem rendelkezik közhiteles nyilvántartásból elérhető azonosító adatokkal, mint például a társasház vagy a befektetési alap (nyilvántartási számmal).

A Pp. novelláris módosítása előtt a gyakorlatban előfordult, hogy a felperes megjelölte a felperesi cég cégjegyzékszámát, de a nyilvántartó hatóságnál csak annyit, hogy „cégbíróság”, hogy melyik törvényszék cégbírósága, azt nem konkretizálta. A Fővárosi Törvényszék Gazdasági Kollégiuma kifejtette, hogy mivel a cégjegyzékszámából megállapítható az, hogy mely törvényszék cégbírósága tartja nyilván a felperesi gazdálkodó szervezetet, ezért a törvényszék megjelölésének

²² Wopera Zsuzsa: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től – I.; *Jogászvilág* (2020. november 18.); <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-i/> (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 10.) Erdemes rámutatni arra is, hogy a Kúria új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testület 47. számú állásfoglalása indokolásában is erre a következtetésre jutott a következők hangsúlyozásával: „A kereseti kérelem határozottságával összefüggésben megfogalmazott feltételek nem azonosíthatók azonban azzal a követelménnyel, hogy a bíróság a kereseti kérelem egyszerű átemelésével, vagy annak tükörszerű átfordításával hozhassa meg a döntését. A jogvédelmi igény azonosíthatósága, valamint a kereseti kérelem alapján meghozható döntés azonosítása azt jelenti, hogy a bíróság számára egyértelmű a megszővegezendő rendelkező rész tartalma”.

²³ A bizonyítási indítványhoz lásd részletesen Nagy Adrienn: Bizonyítás; in: *Kommentár a polgári perrendtartásról* (Wopera Zsuzsa szerk.), Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 749. o.

²⁴ Wopera Zsuzsa: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től – I.; *Jogászvilág* (2020. november 18.); <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-i/> (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 10.); vö Wopera Zsuzsa: A felek és a bíróság közötti szereposztás a keresetindítás során; *Miskolci Jogi Szemle* (2020) 1. különszám 361. o.

hiánya önmagában nem vezethet a visszautasítás jogkövetkezményének alkalmazásához.²⁵ A módosítás ennek a jogalkalmazói gyakorlatnak a fenntartását célozza.

Egy másik ügyben a felperes nem jelölte meg az alperesi társasház nyilvántartó hatóságot és nyilvántartási számot, a közös képviselő, mint törvényes képviselő kézbesítési címét, ez elsőfokon a keresetlevél visszautasításhoz vezetett, melyet a másodfok is helyben hagyott. Társasház esetében a nyilvántartó hatóság az ingatlannyilvántartást vezető illetékes kormányhivatal, a nyilvántartási szám pedig a helyrajzi szám. Ezek olyan azonosító adatok, melyet a Pp. 7. § (1) bekezdés 2. pontja értelmében fel kell tüntetni a keresetlevél bevezető részében. Az ismert azonosító adat (például a közös képviselő kézbesítési címe) törvényi szöfordulat nem azt jelenti, hogy azt a felperesnek ismernie is kell, hanem azt, hogy azt akkor szükséges megjelölni, ha számára hozzáférhető, megismerhető.²⁶

A novelláris módosítás értelmében a keresetlevél záró részében nem kell megjelölni a vonatkozó jogszabályhelyet a pertárgyérték meghatározásakor, illetve a bíróság hatáskörének, illetékességének megjelölésekor, csupán a figyelembe vett tényeket kell ismertetni. Ezek a változások üdvözlendők, hiszen e jogintézményeket a Pp. szabályai szerint a bíróság egyébként is hivatalból köteles vizsgálni. A jövőben csak a közhiteles nyilvántartásból elérhető azonosító adat hiányában kell megadni a nem természetes személy fél perbeli jogképességét alátámasztó adatokat. Továbbá nem kell megjelölni a meghatalmazott perbeli képviselési jogát megalapozó tényeket, jogszabályhelyet, ezt a bíróság a csatolt meghatalmazás alapján vizsgálja. A törvényes képviselőként megjelölt személy tekintetében elegendő előadni, hogy a törvényes képviselő milyen minőségben jár el, például mint ügyvezető, vezérigazgató, szülő, gondnok, gyám; de egyéb adatok közlése nem elvárás.

A Pp. novella a joggyakorlat visszajelzései alapján egyszerűsítette a keresetalmazatokra vonatkozó szabályozást is: a keresetlevélben úgy kell előadni az egyes kereseteket, hogy azokból külön-külön megállapíthatók legyenek a halmazatban érvényesített igények és azok egymáshoz való viszonya. A keresetek azonos tartalmi elemeit, például a tényállításokat ugyanakkor elegendő egyszer előadni.²⁷

A keresetlevél kötelező tartalmi elemeit érintő módosítások között szükséges utalni a Pp. 246. §-át érintő változásra: 2021. január 1-től a jogi képviselő nélkül eljáró fél már nem köteles formanyomtatványon előterjeszteni keresetlevelét, írásbeli ellenkérelmét, viszontkereset-levelét vagy a beszámítást tartalmazó iratát. Ugyanakkor a nyomtatványok továbbra is elérhetők és választható alternatívák a jogkeresők számára.²⁸

²⁵ Fővárosi Törvényszék 4.Gpkf.75.589/2018/3.

²⁶ Fővárosi Törvényszék 53.Pkf.637.778/2018/2.

²⁷ Wopera Zsuzsa: Módosul a polgári perrendtartás 2021-től – I.; *Jogászvilág (2020. november 18.)*; <https://jogaszvilag.hu/szakma/modosul-a-polgari-perrendtartas-2021-tol-i/> (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 10.)

²⁸ A módosított tartalmú nyomtatványokat a 17/2020. (XII. 23.) IM rendelet tartalmazza

4. A bíróság hiánypótlási kötelezettségének kiszélesítése

A Pp. Novella egyik koncepcionális jelentőségű módosítása a 176. §-ban rögzített, a keresetlevél visszautasítási okokat érintette. A Pp. eredeti szövege szerint, ha a jogi képviselővel eljáró felperes által előterjesztett keresetlevél nem tartalmazta a kötelező tartalmi elemeket, illetve alaki kellékeket, vagy a felperes nem csatolta a törvény által előírt kötelező mellékleteket, a bíróság a keresetlevelet visszautasította hiánypótlási felhívás kiadását mellőzve.²⁹ Ez a jogszabályi előírás a gyakorlatban a jogalkotói szándékkal ellentétes hatást váltott ki, illetve ellentétes joggyakorlathoz, jogbizonytalansághoz vezetett.

A Kúrián működő joggyakorlat elemző csoport Véleményének 23. pontja a Pp. eredeti szövegének 176. § (1) bekezdésének j) pontjában rögzített visszautasítási okkal összefüggésben megállapította, hogy a leggyakoribb hiánypótlás nélküli visszautasítási hivatkozás volt a vizsgált ügyekben. Az is kimutatható, hogy a keresetlevél érdemi része tekintetében a bíróságok leggyakrabban a kereseti kérelem nem határozott voltára hivatkozással éltek a visszautasítás eszközével, ezt követi a tényelődás és a jogi érvelés hiányosságára, hibájára történő hivatkozás.

A Kúrián működő joggyakorlat elemző csoport Véleménye összegzőképpen rögzítette, hogy a bíróságok a Pp.-nek a kereseti kérelem (petitum) előadásával kapcsolatos követelményét szigorúan értelmezik; azzal szemben gyakran ugyanazt a követelményt támasztják, mint az ítélet rendelkező részével. Ez utóbbit szemléletesen tükrözik az olyan visszautasító végzések, amelyekben a bíróságok szükségtelenül, szinte teljeskörűen hivatkozzák az ítélet rendelkező részével szembeni követelményeket megfogalmazó bírói gyakorlatot. Előfordult, hogy a bíróság az egyébként érthetően megfogalmazott hiánypótlási felhívását mintegy indokolva arról tájékoztatja a felperest, hogy „[a] kereseti kérelmeknek olyan mértékben határozottoknak és szabatosoknak kell lenniük, hogy a keresetnek helyt adó ítélet rendelkező részében változtatás nélkül szerepelhessenek”.³⁰ A bíróságok gyakran csak arra hivatkoznak a visszautasító végzés indokolásában, hogy a keresetlevél a megjelölt tartalmi elemeket nem tartalmazta a „szükséges mértékben”, illetve a keresetlevél nem felel meg „a feltételeknek”, de a végzésből nem állapítható meg, hogy mi lett volna a „szükséges mérték”, vagy miként felelt volna meg „a feltételeknek”. Ilyen indokolás mellett a keresetlevél visszautasításának pontos oka és jogalapja nem állapítható meg egyértelműen. Következésképpen például a keresetlevelet a jogi érvelés hiányossága miatt visszautasító végzések elleni fellebbezésben a felperes alappal hivatkozhat arra, hogy „...az elsőfokú bíróság nem jelölte meg, hogy konkrétan mely összefüggések hiányát észlelte a keresetlevélben, csupán általános tájékoztatást közölt.”

A keresetlevél tartalmi értékelésénél a bíróság gyakran túlterjeszkedik a vizsgálandó és vizsgálható szempontokon, olyan követelményeket támaszt a felperessel szemben, amelyek nem következnek a Pp. 170. §-ának rendelkezéseiből. Az emiatti visszautasítások visszatérő érve, hogy a bíróság a felperes tényállításait „kevésnek”, „nem relevánsnak”, vagy a jogi érvelés tekintetében „nem elég

²⁹ A Pp. 2018. január 1-én hatályba lépett szövegének 176. § (1) bekezdés j) pontja

³⁰ Debreceni Járásbíróság 6.P.22.746/2018.

meggyőzőnek” tartja. A bíróságok legjellemzőbben a keresetlevél tényelőadási részében követeltek meg a szükséges és elégséges (az anyagi jog szempontjából releváns) tények előadásán túl további tényeket. Több bíróság a keresetlevél más részébe is gyakran „belelátott” további követelményeket. Előfordult az is, hogy a bíróság lényegében nem tartotta meggyőzőnek a fél jogi érvelését, a minden szempontból következetes keresetet kérte számon a felperesen, érzékelhetően átcsúszva a követelés érdemi elbírálásának tartományába. A tényállítások alátámasztására vonatkozó hiányosságként kezelték a bíróságok több esetben, ha a fél nem tett bizonyítási indítványt, holott ez a félnek továbbra sem kötelezettsége; a bizonyítatlanság jogkövetkezményét nem a keresetlevél megvizsgálása során kell levonni.³¹

A Pp. eredeti szövegéhez kapcsolódóan viszonylag hamar több bírósági határozat is napvilágot látott. A BDT2019. 3984. sz. bírósági döntés II. pontja azt hangsúlyozta, hogy a bizonyítási indítvány előterjesztése nem kötelező eleme a keresetlevélnek, ha annak tartalmából egyértelműen kitűnik, hogy a felperes tényállításait a rendelkezésre álló és mellékelt okiratokkal kívánja bizonyítani, továbbá az eljárásnak ebben a szakaszában nincs olyan tény- és jogállítást, ami az okiratokon kívül egyéb bizonyítási indítvány előterjesztését tenné szükségessé. Vagy a BDT2018. 3916. arra hívta fel a figyelmet, hogy a kereseti kérelmet (és az érvényesített jogot) megalapozó tényeket akkor kell a keresetlevélben keresetenként feltüntetni, ha azok az egyes kereseti kérelmek esetében egymástól eltérnek. Ha a professzionális perbeli képviselőre hivatott ügyvéd a keresetlevélhez a meghatalmazását csatolja és ennek tényét a keresetlevélben feltünteti, úgy a perbeli képviselői joga egyértelmű, ez a képviselői jogot megalapozó jogszabályhelyek feltüntetését is magában foglalja.

A Pp. Novella lényeges változásokat irányzott elő a keresetlevél hiányosságainak kezelése esetére a jogalkalmazásban tapasztalat problémák kiküszöbölése és a jogkeresők igényérvényesítésének előmozdítása érdekében. A legfontosabb változás, hogy a Novella kibővítette a Pp. 176. § (2) bekezdésében foglalt azon esetek körét, amikor hiánypótlásra történő felhívásnak van helye, így például a keresetlevél tartalmi és alaki hiányosságainak vagy kötelező mellékleteinek hiányossága esetén is. A módosítás ebben az esetben a jogi képviselővel eljáró fél vonatkozásában is kötelezővé tette a hiánypótlásra történő felhívást. A módosítás előírta, hogy a bíróságnak a hiánypótlásra felhívó végzésben a keresetlevél valamennyi hiányosságát teljeskörűen fel kell tüntetnie, és csak a hiánypótlás eredménytelensége esetén van helye visszautasításnak.³²

A Pp. eredeti szövegezése szerint a bíróságnak csak a keresetlevél visszautasításának tényéről kellett értesítenie az alperest, a módosított Pp. 177. § (1) bekezdésében foglaltak alapján a bíróság az alperest a visszautasítás tényéről a jogerős visszautasító végzés és a keresetlevél megküldésével értesíti. A keresetlevelet visszautasító végzés alperes részére történő kézbesítése lehetővé

³¹ A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat elemző csoport összefoglaló véleménye; 12. o.

https://www.lb.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemen.pdf (utolsó lekérdezés: 2021. 04. 05.)

³² Miniszteri indokolás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indokolás a 13. §-hoz

teszi a per kezdőiratának megismerhetőségét a jogerős visszautasító végzéssel együtt, ez a Pp. 110. § (2) bekezdésében foglalt félegyenlőség elve alapján lehetővé teszi az alperes számára az ellene - sikertelenül - kezdeményezett per kezdőiratának megismerhetőségét a jogerős visszautasító végzéssel együtt.³³ Egyértelművé teszi a módosítás azt is, hogy az alperest a visszautasító végzés jogerőre emelkedését követően kell értesíteni.

Meglátásom szerint a bíróság hiánypótlási kötelezettségének általánossá tételével egyet visszaléptünk a professzionális pervitelhez képest. Természetesen a Pp. Novellához írt indokolásból érthető, hogy a jogalkotó célja a kapcsolódó nem kívánatos bírói joggyakorlat felszámolása volt. Ezzel a megoldással azonban még az 1952-es Pp.-hez képest is enyhébb eljárási renddel találkozhatunk, hiszen már az 1952-es Pp. is megkövetelte, hogy a jogi képviselő által készített keresetlevél maradéktalanul tartalmazza a törvény által előírt elemeket, ellenkező esetben a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül visszautasította. Udvarý Sándor álláspontja szerint a Pp. 176. § (1) bek. j) pontjának elejtését, hiánypótlási okká transzformálását indokolatlanná teszi az – az általa is támogatott – módosítás, amely világosan elkülöníti az alaki és érdemi vizsgálat hatókörét.³⁴ Jelen szabályozás mellett azonban a jogi képviselő által szerkesztett, ám súlyos vagy bagatell hibákat tartalmazó keresetlevelet sem lehet visszautasítani. E szabálynak azonban a gyakorlatban pozitív hatásai is jelentkehetnek: lehet, hogy megnő a pereskedési kedv, több jogi képviselő által készített keresetlevél fog érkezni a bíróságokra, és talán a gyakorlat elhagyja azt az eddig követett praktikát, mely szerint azokban a perekben, ahol nem kötelező a jogi képviselet, a fél személyesen eljárva nyújtja be a kezdőiratot – kiküszöbölve azt, hogy a kötelező tartalmi elemek hiánya visszautasításhoz vezessen -, majd a jogi képviselő az első perfelvételi tárgyaláson kapcsolódik be az eljárásba.

5. A fizetési meghagyásos eljárással összefüggő perek szabályainak módosítása

Figyelemmel arra, hogy jelen tanulmány Szerzője közjegyző, szükséges figyelmet fordítani a Pp. XVI. Fejezetét érintő módosításokra is, melyek a fizetési meghagyásos eljárással összefüggő perekre tartalmaznak normatív rendelkezéseket.

A fizetési meghagyásos eljárás a közjegyző hatáskörébe tartozó, lejárt pénzkövetelések érvényesítésére szolgáló egyszerűsített polgári nemperes eljárás, melynek eljárási szabályait a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény tartalmazza alapvetően, a Pp. háttérjogszabályként funkcionál, illetve a fizetési meghagyásos eljárásokból perré fordult esetekre tartalmaz speciális szabályokat. Főszabály szerint a hárommillió forintot meg nem haladó pertárgyértékű, polgári jogviszonyból származó lejárt pénzkövetelések kizárólag

³³ Miniszteri indokolás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indokolás a 14. §-hoz

³⁴ Udvarý Sándor: Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra; *Jogtudományi Közlöny* (2021) 3. 138. o.

fizetési meghagyás útján érvényesíthetők.³⁵ Hangsúlyozandó e szabállyal összefüggésben, hogy a Pp. 254. § (1) bekezdése 2018. január 1. napjától emelte meg a kötelező fizetési meghagyásos eljárások értékhatárát egy millió forintról három millió forintra. A Pp. 254. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint tette mindezt a jogalkotó a perré alakuló fizetési meghagyásos eljárások arányára vonatkozó adatokra tekintettel annak reményében, hogy ez csökkentheti a járásbíróóságokon induló ügyek mennyiségét. A jogalkotó célja tehát deklarálta az ügyek bíróságokról történő elterelése volt a két igényérvényesítési út közötti hangsúly áthelyezésével.³⁶ A fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvényt a Pp. hatályba lépésével összefüggésben módosító 2017. évi CXXX. törvény a fizetési meghagyásos eljárás igénybe vételének felső értékhatárát is módosította, a törvényszéki hatáskörhöz igazította, azaz a korábbi 400 millió forint helyett – mely a kiemelt jelentőségű perek értékhatárához igazodott – 30 millió forintban határozta meg.

A fizetési meghagyásos eljárással kapcsolatos perek szabályait tartalmazó Pp. XVI. Fejezetét³⁷ a hatályba lépését követően – a Pp. Novella megalkotása előtt is - módosította a jogalkotó. A Magyarország 2020. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2019. évi LXVI. törvény a Pp. 259. §-át szabályozta újra, hivatkozva arra, hogy a Pp. 178. § (1) bekezdése alapján a keresetlevél visszautasítása esetén a keresetlevél előterjesztésének joghatásai fennmaradnak, ha a felperes az ügy előzményére hivatkozással, a visszautasító végzés jogerőre emelkedésétől számított harminc nap alatt a keresetlevelet szabályszerűen újra előterjeszti, vagy igényét egyéb úton szabályszerűen érvényesíti. Ez a szabály azonban korábban nem érvényesülhetett a fizetési meghagyásos eljárás perré alakulása során a keresetet tartalmazó irat előterjesztésének hiányosságai miatti eljárás megszüntetés esetében, mivel a Pp. 256. § (1) bekezdése szerint a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem előterjesztésének ugyanaz a hatálya, mint a keresetlevél előterjesztésének. Ebből következik, hogy ha a fizetési meghagyásos eljárással indult perben a keresetet tartalmazó irat hiányosságai miatt az eljárás megszüntetésére kerül sor, úgy a felperesnek ismételt fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet kell előterjesztenie. Annak érdekében, hogy a keresetet tartalmazó irat hiányosságai orvosolhatóak legyenek, a Pp. vonatkozó szakasza akként módosult, hogy az eljárás megszüntetésére csak akkor kerülhet sor, ha azt megelőzően a bíróság a felperest hiánypótlásra hívta fel, és azt a megadott határidőben a felperes nem teljesítette. Ezzel a módosítással teljes mértékben egyet érthetünk, és tulajdonképpen némileg előre vetítette a Pp. Novellával bevezetett általános hiánypótltatási kötelezettséget.

Abban az esetben, ha a felperes olyan követelés tárgyában nyújtja be a

³⁵ Pulinka Mihály: A fizetési meghagyásos eljárással összefüggő perek; in: *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez* (Wopera Zsuzsa szerk.); Budapest, Magyar Közlöny, 2017, 454. o.

³⁶ Örkényi László: A fizetési meghagyásos eljárás kötelező értékhatára az új polgári perrendtartásban; *Közjegyzők Közlönye* (2020) 4. 6. o.

³⁷ A fizetési meghagyásos eljárásokat követő perek szabályozását az új Pp.-ben részletesen elemzi Molnár Judit: *Eltűnnek? – A fizetési meghagyásos eljárást követő per egyes szabályainak helyzete az új polgári perrendtartás nyomán; Jogtudományi Közlöny* (2017) 10. 463-469. o.

keresetlevelét, mely vonatkozásában kötelező a fizetési meghagyásos eljárás igénybevétele, a bíróság a keresetlevelet visszautasítja, a perindítás hatályainak beállítását követően pedig az eljárást megszünteti. A Pp. Novella a joggyakorlat egységesítését célozta e szabályok átalakításával, tekintettel arra, hogy a bíróságok a Pp. 254. § (3) bekezdésében foglaltak ellenére hivatalból vették figyelembe a fizetési meghagyásos eljárás mellőzését, és erre hivatkozással szüntették meg az eljárást, akkor is, ha a fizetési meghagyásos eljárás mellőzését az alperes nem kifogásolta. A módosítás időbeli határt szabott arra, ameddig ezt a bíróság figyelembe veheti. Ennek értelmében a perfelvétel lezárását követően a bíróság hivatalból sem veheti figyelembe a fizetési meghagyásos eljárás hiányát, és erre hivatkozással az eljárást nem szüntetheti meg sem első-, sem másodfokon.³⁸

Amennyiben a kötelezett ellentmondása folytán a fizetési meghagyásos eljárás perré alakul, a felperes a közjegyző felhívásának kézbesítésétől számított 15 napon belül köteles az eljárási illetéket kiegészíteni a peres eljárás illetékének mértékére, illetve keresetét a keresetlevélre, valamint mellékleteire vonatkozó rendelkezéseknek megfelelő tartalmú iratban előterjeszteni a közjegyző által megjelölt bíróságon. Figyelemmel arra, hogy a Pp. Novella a Pp. 246. §-át úgy módosította, hogy a 17/2020. (XII. 23.) IM rendeletben foglalt nyomtatványok használata fakultatív a jogi képviselő nélkül eljáró felek számára, ehhez igazodóan a Pp. 257. §-a is kijelenti, hogy a jogi képviselő nélkül eljáró fél választhatja a nyomtatvány használatát a keresetet tartalmazó irat előterjesztésére. Ezzel áll összhangban a Pp. 259. § (2) bekezdésének korrekciója is, mely az eljárás megszüntetési okok közül kiiktatta azt az esetet, amikor a jogi képviselő nélkül eljáró felperes nem a nyomtatvány használatával terjeszti elő a keresetet tartalmazó iratot.

A Pp. 177. § (1) bekezdésében a keresetlevelet visszautasító végzés kézbesítésével kapcsolatos szabályok kerültek pontosításra: a bíróság a visszautasítás tényéről az alperest oly módon értesíti, hogy megküldi a jogerős visszautasító végzést és a keresetlevelet. Ehhez igazodik a Pp. 258. §-ának módosítása: ha a bíróság a keresetet tartalmazó iratot visszautasítja, a visszautasítás tényéről – a végzés jogerőre emelkedését követően – az alperest értesíti a keresetet tartalmazó irat megküldésével.

A Pp. Novella a kötelezett ellentmondása folytán perré alakult eljárásban a Pp. 262. § (1) bekezdésében lerövidítette az alperesi ellenkérelem előterjesztésére nyitva álló határidőt: az írásbeli ellenkérelem előterjesztésére vonatkozó határidő 30 nap, melyet az alperes indokolt kérelmére a bíróság legfeljebb 15 nappal meghosszabbíthat. A miniszteri indoklás szerint ez a módosítás a perhatékonyság biztosítása érdekében történt, és a jogalkotó arra tekintettel rövidítette le az írásbeli ellenkérelem előterjesztésére nyitva álló határidőt, hogy a pert olyan nemperes eljárás, a fizetési meghagyásos eljárás előzi meg, ahol az alperes már megismerhette a vele szemben támasztott igényt, arra az általa előterjesztett ellentmondásban már kifejhette az álláspontját, így indokolt a rövidebb határidő meghatározása mind az ellenkérelem előterjesztése, mind annak esetleges meghosszabbítása esetére.³⁹ Egyetérthetünk e jogalkotói indokolással és szándékkal, különösen ha arra

³⁸ Miniszteri indoklás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indoklás a 36. §-hoz

³⁹ Miniszteri indoklás a 2020. évi CXIX. törvényhez, Részletes indoklás a 40. §-hoz

gondolunk, hogy a felperest ennél jóval szigorúbb határidő köti a keresetet tartalmazó irat előterjesztése során.

6. Záró gondolatok

A Novella általános célkitűzése a Pp. egyes rendelkezései tekintetében a szabályozás finomítása, a perjogi szabályok egyszerűsítése és rugalmasabbá tétele, valamint a jogkeresők bírósághoz fordulása jogának megkönnyítése volt. E jogalkotói elképzelések a perindítás kapcsán eszközölt módosításokban maximális mértékben tetten érhetők. Azzal, hogy az 1952-es Pp-hez képest a hatályos perjogi kódex részletesen szabályozza a keresetlevél kötelező tartalmi elemeit, a bírósági joggyakorlatban a formalizmus kezdett eluralkodni. Ehhez képest a kötelező tartalmi elemeket egyszerűsítő módosítások rugalmasabbá teszik a keresetlevél megírását, és kiküszöbölik a joggyakorlatban megjelenő nem kívánatos értelmezési tendenciákat. A jogkeresők bírósághoz fordulásának jogát egyértelműen megkönnyíti a keresetlevél visszautasítási okok reformja, a jogi képviselővel eljáró felperesek esetében is a bíróság hiánypótlási kötelezettségének általános jellegű előírása. Igaz, hogy mindez ellentmondani látszik a 2016. évi CXXX. törvénnyel meghirdetett, a felekkel szemben támasztott professzionális pervitel követelményével, ugyanakkor egyértelműen alkalmas arra, hogy a statisztikai adatok által és a Kúria joggyakorlat elemző csoportja Véleményében kimutatott nem kívánatos joggyakorlatnak gátat szabjon; és nem utolsó sorban, talán a pereskedési kedv is új lendületet vehet Magyarországon.

Pénzmosás compliance az ügyvédi tevékenység körében

Kozák Andrea*

A pénzmosás megelőzésével kapcsolatosan a gazdasági élet valamennyi szereplőjére számos kötelezettség vonatkozik, azonban ezek közül is kiemelkedő és speciális szerepe van álláspontom szerint az ügyvédeknek, ezért jelen tanulmányban a kifejezetten ügyvédekre háruló feladatok, kötelezettségek kerülnek bemutatásra. A pénzmosás compliance tekintetében az ügyvédek szerepe kettős, hiszen egyrészt saját tevékenységük vonatkozásában minden ügyvédnek feladata a pénzmosás megelőzése és megakadályozása, ugyanakkor jogi tanácsadással, okiratszerkesztéssel mások számára is segítséget nyújthatnak a compliant működésben.

Kulcsszavak: Pénzmosás, compliance, ügyvéd, bejelentés

Money laundering compliance with the lawyer's practice

All actors of economic life are subject to a number of obligations in connection with the prevention of money laundering. However, the lawyers also have, in my view, a prominent and a special role, therefore the tasks and obligations specifically assigned to lawyers are presented in this study. The lawyers have a dual role regarding money laundering compliance, as on the one hand, all lawyers have the task of preventing and deterring money laundering in relation to their own activities, but they can also assist others in compliant operations by providing legal advice and drawing up documents.

Key words: Money laundering, compliance, lawyer, notification

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.956

1. Bevezetés

„A pénzmosás aktualitása örök érvényű ... a pénzmosás elleni joganyag egy dinamikusan fejlődő komplex jogterületté vált”¹, melyet igazol egyrészt a pénzmosás, mint bűncselekmény tényállásának folyamatos változása, pontosítása, másrészt igazolja a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos szabályrendszer, jogszabály folyamatos változása is.

A téma pontosabb megértéséhez elsőként nélkülözhetetlen a compliance, a pénzmosás és a pénzmosás compliance fogalmának tisztázása, rövid bemutatása. „A compliance röviden „megfelelést” jelent, egyrészt a különböző jogszabályi előírásoknak, másrészt a belső, a vállalat által felállított – részben jogszabályokon,

* Ügyvéd

¹ Jacsó Judit: A pénzmosás elleni fellépés dimenziói Európában: múlt, jelen és jövő; In: Kiss Valéria (szerk.) Kriminológiai Közlemények 72. Válogatás a 2012-ben tartott tudományos ülések előadásaiából, Magyar Kriminológiai Társaság Budapest, 2013. 47.o.

részben erkölcsi-etikai alapokon nyugvó – szabályoknak.² „A compliance munka egy sajátos megközelítés a kockázatok azonosítására, belső kontrollfolyamatok kialakítására és életbe léptetésére, amelyek együttesen képesek csökkenteni a releváns szabályoknak, jogi előírásoknak való meg nem felelés kockázatát.”³

A „legáltalánosabb értelemben a pénzmosás fogalma alá tartoznak azok a magatartások, amely által az elkövető a bűncselekmény elkövetéséből származó bevételek („piszkos pénzek”) létezését, e bevételek forrását vagy jogellenes felhasználását elleplezi, azzal a céllal, hogy a legalitás látszatát keltse, és mint látszólag legális vagyont áramoltassa be a gazdasági és pénzügyi világba.”⁴

„A pénzmosás egy olyan háromlépcsős folyamat, melynek lépései egyidejűleg, de akár külön-külön is megvalósíthatók. Első lépcső az elhelyezés, melynek célja a készpénz könnyebben kezelhető, kevésbé feltűnő eszközökre váltása azáltal, hogy elhelyezésre kerül a pénzügyi rendszerben. Az ügyvédek elsődleges célpontjai lehetnek ezen lépés megvalósításának az ügyfelek pénzének letéti kezelése kapcsán. A második lépcső a rétegzés, az illegális jövedelemnek a forrástól való elkülönítése a pénzügyi tranzakciók összetett rendszerével, egymásra rétegződésével. A harmadik lépcső az integrálás, vagyis a mosott jövedelem visszajuttatása a gazdaságba oly módon, mintha legális üzleti tevékenységből származna.”⁵ A pénzmosás büntetőjogi tényállását a Btk. 399-400. §-a határozza meg.

A pénzmosás compliance a fenti két fogalom ötvözeteként határozható meg akként, hogy az a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos nemzetközi, európai uniós és nemzeti szabályozások gyűjtőfogalma, vagyis a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos szabályoknak való megfelelés. A pénzmosás compliance-hez tartozó intézkedések alapvetően a preventív jellegű eszközök közé illeszthetők.

Témánk szempontjából irányadó és egyik leglényegesebb jogszabály a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvény (továbbiakban: Pmt.), melynek 1. § (1) bekezdésének l) pontja egyértelművé teszi, hogy hatálya a Magyarországon székhellyel rendelkező ügyvédekre és ügyvédi irodákra is kiterjed. Fentieket kiegészítve, szintén lényeges szabályokat tartalmaz az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény (továbbiakban: Üttv.), valamint a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvényben és az Európai Unió és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések végrehajtásáról szóló 2017. évi LII. törvényben meghatározott kötelezettségek teljesítéséről szóló 10/2019. (VI. 24.) MÜK szabályzat (továbbiakban: Szabályzat). Ezen jogszabályi rendelkezések összevetésével, egymás

² Ambrus – Farkas: A compliance alapkérdései. Az etikus vállalati működés elmélete és gyakorlata, Budapest, Wolters Kluwer Hungary Kft., 2019., 19.o.

* Köszönetemet szeretném kifejezni Prof. dr. Jacsó Judit egyetemi tanárnak a témáért, a tanulmány összeállításában nyújtott segítségével és támogatásáért.

³ Ajánlás a Compliance funkció számára. Belső Ellenőrök Magyarországi Közhasznú Szervezete. https://szabalyzatok.hu/images/ajanlas_compliance Letöltve: 2020. március 21. 3.o.

⁴ Jacsó Judit: A pénzmosás compliance hazai és európai dimenzióban a társadalmi innováció tükrében; In: Miskolci Jogi Szemle 2019/2. különszám 1. kötet 394.o.

⁵ Patyi Gergely: Ügyvédség a köz- és magánjog határán (doktori értekezés); Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; 2012. 163.o.

kiegészítésével kívánom bemutatni az ügyvédi tevékenység kapcsán irányadó pénzmosás compliance szabályokat. A téma feldolgozása során kiemelt szerepet kapott a Budapesti Ügyvédi Kamara által közzétett Pénzmosás elleni szabályozás - gyakorlati útmutatója is, továbbá kitérek majd a FATF 2012-ben közzétett, egységes szerkezetbe foglalt Negyven Ajánlására, valamint a IV. Pénzmosási Irányelv⁶ rendelkezéseire, mely 2018. évben módosításra⁷ került.

2. Pénzmosás compliance az ügyvédi tevékenységben

A tanulmány további részében az ügyvédek terhelő, a pénzmosás megelőzésére irányuló preventív intézkedések bemutatására kerül sor az irányadó jogszabályi rendelkezések, szabályzat és ajánlás bemutatásával.

2.1. Ügyfél-átvilágítás. Az ügyfél-átvilágítás az ügyfél azonosítását, az ügyfél kockázati besorolását, a személyazonosság igazoló ellenőrzését, az üzleti kapcsolat és az ügyleti megbízás céljának és jellegének megismerését, folyamatos figyelemmel kísérését jelenti. Az ügyfél-átvilágításon belül az ügyfél azonosítása egy szűkebb kategóriát takar, mely a Pmt.-ben meghatározott adatok visszakereshető módon történő rögzítését jelenti. A Pmt. az ügyfél-átvilágítás, míg az Üttv. az ügyfél azonosításának szabályait részletezi.

Az ügyfél-átvilágítási és bejelentési kötelezettség az ügyvédet akkor terheli, ha bizalmi vagyonkezelési tevékenységet végez, vagy ha pénz és értéktárgy letéti kezelését végzi, illetve a következő jogügyletek előkészítésével és végrehajtásával összefüggésben végez ügyvédi tevékenységet:

- a) gazdasági társaságban vagy egyéb gazdálkodó szervezetben lévő vagyonrész, részesedés tulajdonának átruházása,
- b) ingatlan tulajdonának átruházása,
- c) gazdasági társaság vagy egyéb gazdálkodó szervezet alapítása, működtetése, megszűnése,
- d) bizalmi vagyonkezelési szerződés vagy bizalmi vagyonkezelés létesítésére irányuló egyoldalú jognyilatkozat,
- e) ingó vagyonelem, különösen pénzeszköz, pénzügyi eszköz ellenérték nélkül történő átruházása.

Kötelező az ügyfél-átvilágítás a négy millió-öttszáz ezer forintot elérő vagy meghaladó összegű ügyleti megbízás teljesítésekor. Ebben az esetben az átvilágítási kötelezettség kiterjed az egymással ténylegesen összefüggő, több ügyleti

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/849 irányelve (2015. május 20.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről, a 648/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról, valamint a 2005/60/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 2006/70/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről (EGT-vonatkozású szöveg) HL L 141, 5.6.2015.6.5., 73–117. o.

⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/843 irányelve (2018. május 30.) a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről szóló (EU) 2015/849 irányelv, valamint a 2009/138/EK és a 2013/36/EU irányelv módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg), HL L 156, 2018.6.19., 43–74. o.

megbízásra, ha ezek együttes értéke eléri a négymillió-ötszáz ezer forintot, ilyenkor az átvilágítást azon ügyleti megbízás elfogadásakor kell végrehajtani, amellyel az ügyleti megbízások együttes értéke eléri a fenti összeget. Szintén kötelező ügyfél-átvilágítást alkalmazni az üzleti kapcsolat létesítésekor, a pénzmosásra vagy terrorizmus finanszírozására utaló adat, tény vagy körülmény felmerülése esetén, ha átvilágításra még nem került sor; vagy ha a korábban rögzített ügyfél-azonosító adatok valódiságával vagy megfelelőségével kapcsolatban kétség merül fel; valamint ha az ügyfél-azonosító adatokban bekövetkezett változás kerül átvezetésre és kockázaterzékenységi megközelítés alapján szükséges az ügyfél-átvilágítás ismételt elvégzése.

Az ügyfél-átvilágítási kötelezettség akkor terheli az ügyvédet, ha a fenti, tehát a Pmt. 6. § (1) bekezdése és 73. § (1) bekezdése szerinti feltételek együttesen állnak fenn.

A IV. Pénzmosási Irányelv preambuluma⁸ ezzel kapcsolatosan kitér arra, hogy a jogi hivatások képviselőinek indokolt az irányelv hatálya alá tartozniuk, ha pénzügyi vagy társasági ügyletekben vesznek részt, ideértve az adótanácsadást is, mivel ezekben az esetekben a legnagyobb a kockázata annak, hogy a jogi hivatások képviselőinek a szolgáltatásaival visszaélnék a büntetendő cselekményből származó jövedelem tisztára mosása céljából. Mentességet kell azonban nyújtani az igazságszolgáltatási eljárás előtt, az eljárás folyamán és azt követően, vagy az ügyfél jogi helyzetének tisztázása során szerzett információkra vonatkozó bejelentési kötelezettség alól. A jogi tanácsadásra ezért továbbra is vonatkoznia kell a szakmai titoktartási kötelezettségnek, kivéve, ha a jogi hivatás képviselője pénzmosási tevékenységekben vesz részt, ha a jogi tanácsadás nyújtása pénzmosás céljára történik, vagy ha a jogi hivatás képviselője tudatában van annak, hogy az ügyfél a jogi tanácsot pénzmosás érdekében kéri.

Amennyiben a fenti feltételek fennállnak, úgy az ügyvéd a megbízási szerződés megkötése, illetve tartós megbízás esetén a megbízás teljesítése előtt egyszerűsített vagy fokozott ügyfél-átvilágítást végez el, valamint meghatározza, hogy az ügyfél milyen kockázati szintbe tartozik, és azt a megbízási szerződésben vagy külön íven rögzíti.

Az ügyfél kockázati csoportba sorolásához nyújtanak segítséget a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvény, valamint az Európai Unió és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt pénzügyi és vagyoni korlátozó intézkedések végrehajtásáról szóló 2017. évi LII. törvény alapján elkészítendő belső szabályzat kötelező tartalmi elemeiről szóló 21/2017. (VIII. 3.) NGM rendelet mellékleteiben meghatározott – különösen az ügyfél- és földrajzi - kockázati tényezők.

Magasabb kockázatra vonatkozó tényező lehet például, ha az üzleti kapcsolat szokatlan körülmények között zajlik; vagy az ügyfél magas kockázatot jelentő földrajzi területen rendelkezik lakóhellyel; vagy a bizalmi vagyongazdálkodók; vagy a társaság tulajdonosi szerkezete a társaság üzleti tevékenységének jellegéhez képest szokatlannak vagy túlzottan összetettnek tűnik. Magas földrajzi kockázati tényező lehet például az olyan ország, amelyik nem rendelkezik a pénzmosás és a terrorizmus

⁸ 2015/849/EU irányelv Preambulum 9. pont

finanszírozása elleni küzdelemmel összefüggésben hatékony rendszerekkel; vagy ahol magas szintű a korrupció vagy magas az egyéb büntetendő cselekmények száma; vagy az Unió vagy az ENSZ BT által megállapított szankciók hatálya alá tartozik; vagy közismerten terroristák tevékenységét finanszírozza, vagy területén ismert terrorista szervezetek működnek.

2.1.1. Egyszerűsített ügyfél-átvilágítás⁹Az ügyvéd a saját kockázatértékelésén alapuló, alacsony kockázatú esetekben egyszerűsített ügyfél-átvilágítást végez, melynek keretében rögzíti az ügyfél személyazonosító/azonosító adatait, beszerzi a személyazonosság igazoló ellenőrzéséhez szükséges okiratok másolatát, vagy adatlekérést végez közhiteles nyilvántartásból és annak eredményét rögzíti; elvégzi a tényleges tulajdonos kilétével kapcsolatos eljárásokat, valamint a kiemelt közszereplői jelleg meghatározásával kapcsolatos eljárásokat, továbbá teljesíti a Pmt.-ben meghatározott monitoring kötelezettségeket.

Az egyszerűsített ügyfél-átvilágítás módját arra az esetre, ha az ügyfél személyesen nincs jelen, a Pmt. 15. § (3) bekezdése határozza meg, ide sorolva többek között az elektronikus hírközlő eszközt, a postai úton küldött okiratokat, azonosított elektronikus levelezési címről biztonságosan küldött okiratmásolatokat, valamint az ügyfél által hozzáférhetővé tett elektronikus dokumentumokat is.¹⁰

Az ügyvéd az egyszerűsített ügyfél-átvilágítás eredményeként az ügyfél/fél, illetve a tényleges tulajdonos azonosító adatait rögzíti a nyilvántartásban; a megbízás adatait rögzíti az Üttv. 53. §-a szerinti – az ügyekről vezetett - nyilvántartásban, a tényleges tulajdonosi információk központi nyilvántartása számára továbbítja az adatokat, továbbá a megbízási szerződésben vagy külön íven rögzíti az ügyfélnek (félnek) a tényleges tulajdonosi, valamint kiemelt közszereplői minőség hiányára vonatkozó nyilatkozatát, az ügyfél-átvilágítás eredményének más szolgáltató részére való továbbításához való esetleges hozzájárulását.

Amíg korábban a Pmt. 7. § (2) bekezdésben meghatározott valamennyi adatot rögzíteni kellett az ügyfél-átvilágítás eredményeként, az Afad-törvény¹¹ alapján módosított rendelkezések szerint jelenleg¹² a természetes személy családi és utónevét, állampolgárságát, lakcímét (tartózkodási helyét) és azonosító okmányának típusát és számát rögzíteni kell, míg kockázatérzékenységi megközelítés alapján a születési családi és utónevet, születési helyet és időt, anyja születési nevét rögzíteni lehet. Ugyanez rögzíthető a jogi személyekkel vagy jogi személyiséggel nem rendelkező szervezettel kapcsolatosan, jelenleg a nevet, székhelyet és cégjegyzék számot/nyilvántartási számot rögzíteni kell, míg kockázatérzékenységi megközelítés alapján a főtevékenységet, a képviselőre jogosult nevét és beosztását, a kézbesítési megbízott adatait és adószámot rögzíteni lehet.

Ha a természetes személy ügyfél vagy fél képviselőjében meghatalmazott jár el, a meghatalmazó azonosítása a meghatalmazás alapján is elvégezhető, ha a

⁹ Pmt. 15. §

¹⁰ Pmt. 15. § (3) bekezdés

¹¹ a pénzügyi és egyéb szolgáltatók azonosítási feladatához kapcsolódó adatszolgáltatási háttér megteremtéséről és működtetéséről szóló 2021. évi XLIII. törvény

¹² 2021. május 22-i hatállyal

meghatalmazást ügyvéd ellenjegyezte, közjegyző készítette, a meghatalmazó aláírását közjegyző hitelesítette, vagy a meghatalmazást az aláírás helye szerint illetékes magyar külképviseleti hatóság hitelesítette vagy felülhitelesítette, illetve azt Apostille tanúsítvánnyal látták el és tartalmazza a személyazonosításra alkalmas adatokat. Ebben az esetben ugyanis az ügyfél-átvilágítási intézkedéseket a meghatalmazást ellenjegyző ügyvéd, vagy hitelesítő közjegyző köteles elvégezni.

Az egyszerűsített ügyfél-átvilágítás nevében ugyan egyszerűsített, azonban láthatjuk, hogy ténylegesen számos intézkedést, ellenőrzési kötelezettséget foglal magában, mely jelentős adminisztrációs terhet jelent az ügyvédek számára.

2.1.2. Fokozott ügyfél-átvilágítás¹³Fokozott ügyfél-átvilágítási intézkedéseket köteles alkalmazni az ügyvéd, ha az ügyfél magas kockázatú. Magas kockázatúnak kell tekinteni az ügyfelet ha az ügyfél stratégiai hiányosságokkal rendelkező, kiemelt kockázatot jelentő harmadik országból származik, a belső szabályzatban rögzített egyéb esetekben, távoli azonosítás esetén, ha az ügyfél vagy tényleges tulajdonosa kiemelt közszereplő vagy a kiemelt közszereplő közeli hozzátartozója vagy kiemelt közszereplővel közeli kapcsolatban álló személy, továbbá ha az ügyfél az Afad-törvény alapján „megbízhatatlan” minősítésű tényleges tulajdonosi adatokkal rendelkező adatszolgáltatónak minősül, valamint a felügyeletet ellátó szerv által kiadott útmutatóban meghatározott egyéb esetekben.

A fokozott ügyfél-átvilágítás során az ügyvéd az egyszerűsített ügyfél-átvilágítási intézkedéseken túlmenően a jogi személy, egyéb szervezet nyilvántartásból származó kivonat, folyamatban levő bejegyzés esetén a létesítő okirat megtekintésével azonosítja, nyilatkoztatja a jogi személy, egyéb szervezet ügyfelet (felet) a tényleges tulajdonosának adatairól, valamint a nyilatkozat valóságát a rendelkezésre bocsátott okiratok megtekintésével ellenőrzi is, továbbá nyilatkoztatja az ügyfelet (felet) az ügylet tárgyát képező pénzeszköz vagy vagyontárgy forrására nézve, valamint a nyilatkozat valóságát a rendelkezésére bocsátott okiratok megtekintésével ellenőrzi.

Az ügyvéd a fokozott ügyfél-átvilágítás eredményeként az ügyfél (fél) és a megbízás adatait rögzíti a nyilvántartásban; a tényleges tulajdonos adatait továbbítja a központi nyilvántartás számára; a megbízási szerződésben¹⁴ vagy külön íven rögzíti az ügyfél (fél) arra vonatkozó nyilatkozatát, hogy a természetes személy a tényleges tulajdonos nevében vagy érdekében jár-e el, hogy az ügyfél (fél/tényleges tulajdonos) kiemelt közszereplőnek, kiemelt közszereplő közeli hozzátartozójának vagy kiemelt közszereplővel közeli kapcsolatban álló személynek minősül-e, azzal, hogy rögzíteni kell a kiemelt közszereplő nevét, e minőségét alátámasztó körülményeket, valamint a fennálló kapcsolatot, továbbá az ügyfél-átvilágítás eredménye más szolgáltató részére való továbbításához való esetleges hozzájárulását is rögzíteni kell.

A fokozott ügyfél-átvilágítás legszembetűnőbb eltérése az egyszerűsítetthez képest, hogy nyilatkoztatni szükséges az ügyfelet a pénzeszköz vagy a vagyontárgy

¹³ Pmt. 16-17. §

¹⁴ Kivéve, ha a megbízási szerződés tartalmi elemeit az ügyvéd által ellenjegyzett okirat tartalmazza

forrására nézve is, s ekörben nem elegendő egy nyilatkozat, hanem annak valóságát ellenőrizni is szükséges.

2.2. Az ügyfél azonosítása és a személyazonosság igazoló ellenőrzése. Az ügyfél azonosítása és a személyazonosság igazoló ellenőrzése az ügyfél átvilágítási folyamat első lépése. Az ügyvéd az azonosítás során köteles a természetes személy személyazonosító adatait,¹⁵ valamint a cég azonosítására szolgáló adatait¹⁶ a megbízási szerződés megkötését megelőzően az erre a célra rendszeresített formanyomtatványon és az ügyvéd által vezetett – Pmt. 33. § szerinti - nyilvántartásban rögzíteni.

Az ügyvéd az adatok egyezőségének és a bemutatott okmányok érvényességének ellenőrzése érdekében a személyi adat- és lakcím-, a járművezetői engedély-, az útiokmány- és a központi idegenrendészeti nyilvántartásból elektronikus úton adatokat igényelhet. Ugyanakkor a közhiteles nyilvántartásba való bejegyzés alapjául szolgáló okirat ellenjegyzését megelőzően köteles a nyilvántartásokból adatokat igényelni, kivéve, ha az adatigénylésre harminc napon belül már sor került. Ebben az esetben mellőzhető a másolat készítése az okmányokról. Ha az elektronikus adatigénylés technikai okokból nem lehetséges, az a megbízási szerződés megkötésének és a jognyilatkozatok okiratba foglalásának nem akadály; az akadály megszűnését követően haladéktalanul el kell végezni az ellenőrzést és az okiratot csak ezt követően, és ennek eredményétől függően lehet ellenjegyezni. A jogi személyt vagy más szervezetet az ügyvéd a nyilvántartó hatóság nyilvántartása vagy az abból származó kivonat alapján azonosítja.

Az okmányok és okiratok bemutatása történhet az eredeti okmány bemutatásával vagy hitelesített másolatának (vagy az eredeti okiratnak) eljuttatásával, valamint előzetesen auditált elektronikus hírközlő eszköz útján is.

Az elektronikus hírközlő eszköz akkor használható, ha az informatikai biztonság követelményeinek megfelel, biztosítja az ügyvédi titok védelmét és lehetővé teszi, hogy a rögzített hang- és képfelvétel tárolható, visszakéreshető és egyértelműen beazonosítható legyen.

A Magyar Ügyvédi Kamara küldöttgyűlése a személyes megjelenés nélküli azonosítás módját meghatározta, az alkalmazható elektronikus hírközlő eszközöket a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke auditálta, s meghatározta az azonosítás során használható egyes elektronikus hírközlő eszközöket:

- a) a Skype szoftver bármely operációs rendszerre kiadott, 8.50.0.38 vagy újabb verziója,
- b) a Skype for Business szoftver bármely operációs rendszerre kiadott, 16.0.4795.1000 vagy újabb verziója,
- c) a Microsoft Teams szoftver Windows és macOS operációs rendszerre kiadott 1.2.00.4664 vagy újabb verziója, az iOS operációs rendszerre kiadott 1.0.80 vagy

¹⁵ Személyazonosító adatok: családi és utónév, születési családi és utónév, állampolgárság, születési hely és idő, anyja születési neve, lakcím, ennek hiányában tartózkodási hely, azonosító okmány típusa és száma.

¹⁶ Cég azonosítására szolgáló adatok: név, rövidített név, székhely, külföldi székhelyű vállalkozás esetén magyarországi fióktelep címe, főtevékenység, képviselőre jogosult neve és beosztása, kézbesítési megbízott neve és lakcíme, cégjegyzékszám, nyilvántartási szám, bejegyző határozat száma; adószám.

újabb verziója, az Android operációs rendszerre kiadott 1416/1.0.0.2019071503 vagy újabb verziója,

d) a bluejeans.com honlapon keresztül elérhető videotelefon-szolgáltatás,

e) a Google Hangouts Meet azon szolgáltatása, amely a kép- és hang egyidejű rögzítését és mentését az alkalmazáson belül biztosítja,

f) a LogMeIn <https://gotomeeting.com> weboldalon elérhető azon GoToMeeting szolgáltatása, amely a kép- és hang egyidejű rögzítését és mentését az alkalmazáson belül biztosítja,

g) a Cisco azon v39.0 vagy magasabb verziószámú Webex Meetings szolgáltatása, amely a kép- és hang egyidejű rögzítését és mentését az alkalmazáson belül biztosítja,

h) az ACPM IT Tanácsadó Kft. <https://dataroom.acpmi.com/index.php/login> weboldalon elérhető ACPM SecureOffice 1.0.1. vagy magasabb verziószámú szolgáltatása,

i) a Zoom Meetings 5.4.2. vagy magasabb verziószámú szolgáltatása végponti titkosítás (end-to-end encryption) alkalmazásával.

A távazonosítás biztonságos lefolytatását számos garanciális szabály biztosítja, így különösen, hogy a távazonosítás folyamatát rögzíteni kell, az azonosított személyt kifejezetten nyilatkoztatni kell, hogy a távazonosításhoz hozzájárul-e. Az azonosítás során az azonosításhoz felhasznált okmányoknak minden, rögzítendő adatot tartalmazó oldalát fel kell mutatni a kamerának és az okmányt akként kell mozgatni, hogy az azon található biztonsági elemek és rögzítendő adatok felismerhetőek legyenek, továbbá az azonosított személynek megfelelően megvilágítva, úgy kell a kamerába néznie, hogy az ügyvéd meg tudjon győződni a felmutatott okmányon szereplő fénykép és az azonosított természetes személy arcképének, nemének, illetve hozzátétőleges korának egyezőségéről is, emellett az okmány felmutatása mellett a rögzítendő adatokat szóban is közölnie kell. Fentiekén túlmenően a távazonosítás során alkalmazni kell az egyszerűsített, illetve a fokozott ügyfél-átvilágításra vonatkozó rendelkezéseket is.

2.3. Tényleges tulajdonos azonosítása. Az ügyfél-átvilágítás során a természetes személy ügyfél köteles nyilatkozni, ha tényleges tulajdonos nevében vagy érdekében jár el, nyilatkoznia kell továbbá arról is, hogy a tényleges tulajdonos kiemelt közszereplőnek minősül-e, s amennyiben igen, a jogszabály mely pontja alapján. A Pmt. rendelkezései szerint a szolgáltató köteles a tényleges tulajdonos adatait a tényleges tulajdonosi információk központi nyilvántartása számára továbbítani.

A hivatkozott nyilvántartást a pénzügyi és egyéb szolgáltatók azonosítási feladatához kapcsolódó adatszolgáltatási háttér megteremtéséről és működtetéséről szóló 2021. évi XLIII. törvény teremtette meg. A jogszabály rendelkezései szakaszosan lépnek hatályba. A tényleges tulajdonosi nyilvántartásba történő adatfeltöltésre vonatkozó rendelkezések 2021. október 1. napján fognak hatályba lépni, mely szerint a számlavezető a nyilvántartásaiban rendelkezésre álló adatokat minden naptári hónap utolsó napját követő 5 napon belül továbbítja a nyilvántartó szervnek; ekkor a TT index értéke 10 pont. Amennyiben a tényleges tulajdonosi viszonyokat érintő érdemi eltérés jelzésére kerül sor a nyilvántartó szerv felé, úgy a

TT index 1 vagy 2 ponttal csökkentésre került, s amennyiben az 8 pont alá csökken „bizonytalan”, amennyiben 6 pont alá „megbízhatatlan” minősítést kapnak az adatszolgáltató tényleges tulajdonosi adatai. Ha az adatszolgáltató megerősíti vagy módosítja az adatait, a nyilvántartást vezető szerv a TT index értékét ismét 10 pontra módosítja. A „megbízhatatlan” minősítésű adatszolgáltatót az ügyvédnek – a 2022. július 1-i hatálybalépést követően - a Pmt. 10. § (1) bekezdés b) pontja alapján magas kockázatúnak kell tekintenie, s ennek megfelelően kell az ügyfél-átvilágítási intézkedéseket is végrehajtania. A „megbízhatatlan” minősítésű tényleges tulajdonosi adatokkal rendelkező adatszolgáltató által kezdeményezett, négy-öttszázézer forintot elérő összegű ügylet teljesítését az ügyvéd – s a Pmt. szerinti többi szolgáltató is – köteles megtagadni.

2022. január 1. napjától a szolgáltató – s így az ügyvéd is – a Pmt.-ben előírt ügyfél-átvilágítási intézkedések vagy az adatellenőrzési kötelezettségek teljesítése érdekében ingyenesen hozzáférhet az adatszolgáltatók tényleges tulajdonosi nyilvántartásban tárolt adataihoz, s fenti kötelezettségei teljesítéséhez köteles is lesz adatot igényelni.

2.4. Ügylet azonosítása. Az ügyvéd az ügyfél-átvilágítás során az üzleti kapcsolatra vonatkozóan köteles rögzíteni a szerződés típusát, tárgyát és időtartamát, az ügyfél kockázati besorolását, a teljesítés körülményeit, az üzleti kapcsolat célját és tervezett jellegét.¹⁷

Fentiekén túl - kockázatérzékenységi megközelítés alapján - kéri a pénzeszközök forrására vonatkozó információk rendelkezésre bocsátását, és ezen információk igazoló ellenőrzése érdekében a pénzeszközök forrására vonatkozó dokumentumok bemutatását is.

A Magyar Nemzeti Bank 6/2019. (IV. 1.) számú ajánlása a pénzügyi intézmények és közvetítőik részére tartalmaz előírásokat, azonban azok az ügyvédek ügylet-azonosítási kötelezettsége során is irányadóak lehetnek. Rögzítésre került az ajánlásban, hogy a szolgáltatónak az ügyletben szereplő pénzeszközök legális forrásból való származására vonatkozóan is be kell szereznie adatot, ennek keretében azonban nem fogadhat el olyan információt, amely nem a forrás eredetére, hanem a felhasználás céljára irányul; az a tény, hogy a forrás megtakarításból származik, nem alkalmas a forrás igazolására. A szolgáltatónak minden esetben össze kell hasonlítania a beszerzett adatokat az ügyfélről rendelkezésre álló egyéb adatokkal. Az ajánlás mellékletében felsorolásra kerültek a szokatlan ügyletek felismerésének szempontjai is, így például ha a gazdasági társaság tulajdonosának vagy képviselőjének megjelenése, kommunikációja összeegyeztethetetlen a társaság tevékenységével; vagy olyan ügyfél, aki nem működik együtt ahhoz, hogy az ügyfél-átvilágítás során előírt adatok, dokumentumok beszerzésre kerüljenek tőle, vagy a pénzeszköz forrására kétséges tartalmú nyilatkozatot tesz.

A FATF 40 ajánlás 11. pontja szerint is különös figyelmet kell fordítani minden összetett és szokatlanul nagy ügyletre, minden olyan szokatlan ügyleti szerkezetre, amelyek nem szolgálnak nyilvánvaló gazdasági, vagy láthatóan jogszerű célt. Az ilyen

¹⁷ Pmt. 10. §

ügyletek hátterét és célját a lehetséges mértékben vizsgálni kell.

2.5. Üzleti kapcsolat folyamatos figyelemmel kísérése (monitoring), adatváltozások követése. Az ügyvéd köteles az üzleti kapcsolatot folyamatosan figyelemmel kísérni annak megállapítása érdekében, hogy az adott ügylet összhangban áll-e az ügyfélről a jogszabályok alapján rendelkezésére álló adataival és ez alapján szükség van-e az ügyféllel szemben pénzmosás megelőzésével kapcsolatos intézkedések végrehajtására.¹⁸

Az ügyvéd köteles biztosítani, hogy az ügyfél-átvilágítás alapján rendelkezésre álló adatok és okiratok, valamint az ügyfél kockázati szintjének meghatározása naprakészek legyenek; köteles továbbá ügyfele figyelmét írásban is felhívni az adatokban bekövetkezett változások közlésének kötelezettségére. Erre irányuló ellenőrzési kötelezettségét magas kockázat esetén évente, alacsony kockázat esetén legalább ötévente köteles elvégezni. Ha az ellenőrzés során kétsége merül fel az adatok és a nyilatkozatok naprakészségét illetően, akkor ismételt elvégzi az ügyfél-átvilágítási intézkedéseket.

2.6. Bejelentés. Az ügyvéd a pénzmosásra, terrorizmus finanszírozására, vagy dolog büntetendő cselekményből való származására utaló adat, tény, körülmény felmerülése esetén köteles a területi ügyvédi kamara elnöke által kijelölt személynek haladéktalanul írásban bejelentést tenni. A Pmt. azonban nem konkretizálja, hogy mely esetekben merül fel bejelentés alapjául szolgáló adat, tény, körülmény, annak felismerése és eldöntése az ügyvédet terheli.

Az ügyvéd védelemmel ellátott elektronikus üzenet formájában a területi ügyvédi kamara elnöke által kijelölt felelős személynek jelenti be, ha a megbízással összefüggésben pénzmosásra vagy terrorizmus finanszírozására utaló adat, tény vagy körülmény merül fel. A bejelentés beérkezéséről a területi kamara elektronikus üzenet formájában haladéktalanul értesíti a bejelentést továbbító ügyvédet. Az ügyvéd alkalmazottja a bejelentést a munkáltatói jogokat gyakorló ügyvédnél teszi meg, s a munkáltatói jogokat gyakorló ügyvéd továbbítja a bejelentést a területi kamarának. Az ügyvédi iroda alkalmazottja a taggyűlés által kijelölt személynek tesz bejelentést.

A területi ügyvédi kamara elnöke kijelöli azt a személyt, aki az érkezett bejelentést a pénzügyi információs egységnek haladéktalanul továbbítja. A pénzügyi információs egység, a Pénzmosás és Terrorizmusfinanszírozása Elleni Iroda a Nemzeti Adó- és Vámhivatal szervezetén belül, de a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos feladatkörében függetlenül működik.

Lényeges hangsúlyozni, hogy a bejelentési kötelezettség nem terheli az ügyvédet, ha a bejelentés alapjául szolgáló adat, tény, körülmény büntetőeljárásban történő védelem, illetve bíróság előtti képviselet - ide nem értve a cégbírósági eljárásban történő képviseletet - előkészítése, ellátása során, vagy ellátását követően utóbb és azzal összefüggésben jutott tudomására, vagy a bejelentés alapjául szolgáló adat, tény, körülmény a fenti képviselet, védelem ellátásának, vagy az eljárás megindításának a szükségességével összefüggésben végzett jogi tanácsadás

¹⁸ Pmt. 11. § (1) bekezdés

során jutott a tudomására. Ezzel kapcsolatosan a FATF 40 ajánlásának 16. pontja rögzíti, hogy az ügyvédektől nem kell megkövetelni a gyanús ügyletek bejelentését, ha a vonatkozó információkat olyan körülmények között szerezték meg, amikor szakmai titoktartás kötelezettsége alatt vagy jogi szakmai kiváltsággal jártak el. Fontos azonban rögzíteni, hogy fenti esetekben csupán a bejelentési kötelezettség alól mentesül az ügyvéd, az ügyfél-átvilágítás alól nem.

Amennyiben a rendelkezésére álló adatok alapján az ügyvéd arra a következtetésre jut, hogy a megbízás teljesítése jogszabályba ütközne, vagy jogszabály megkerülésére irányulna, a megbízás teljesítését a bejelentéssel egyidejűleg meg kell tagadnia. Ha ilyen körülmények nem állnak fenn, az ügyvéd a bejelentéssel érintett megbízás teljesítését a bejelentésnek a pénzügyi információs egységhez való érkezésétől számított négy munkanapra felfüggeszti, amely határidő három munkanappal meghosszabbítható. A felfüggesztett megbízás ezen határidőn belül is teljesíthető azonban, ha a pénzügyi információs egység a kijelölt felelős személy útján az ügyvédet arról értesíti.

Az ügyvéd tekintetében - jóhiszeműség esetén - a bejelentés megtétele nem eredményezi jogszabály vagy szerződés által adatközlés vonatkozásában előírt korlátozás megszegését, illetve nem keletkeztet polgári jogi vagy büntetőjogi felelősséget akkor sem, ha a bejelentés megtétele utóbb megalapozatlannak bizonyul.

A bejelentés és az adatszolgáltatás teljesítéséről, annak tartalmáról, az elemző-értékelő tevékenységről, az ügylet teljesítésének a felfüggesztéséről, a bejelentő személyéről, valamint arról, hogy az ügyféllel szemben indult-e büntetőeljárás, az ügyfélnek, illetve harmadik személynek, szervezetnek a bejelentő, a pénzügyi információs egység, valamint a megkeresett szerv tájékoztatást nem adhat, és köteles biztosítani, hogy a bejelentés megtörténte, annak tartalma és a bejelentő személye titokban maradjon (felfedés tilalma). A tilalom ugyanakkor nem vonatkozik a felügyeletet ellátó szerv bejelentő általi tájékoztatására. Nem vonatkozik továbbá a tilalom ügyvédek esetében az ügyfél tájékoztatására arra vonatkozóan, hogy az ügyfél által végrehajtott vagy végrehajtandó ügylet jogszabályi rendelkezések megsértését eredményezi.

Az ügyvédek terhelő szigorú titoktartási szabályok alól törvényi szintű felmentést tartalmaz a Pmt. 75. § (5) bekezdése, amikor rögzíti, hogy az ügyvéd bejelentési kötelezettségének, valamint a pénzügyi információs egység megkeresésének teljesítése nem tekinthető a törvényen alapuló titoktartási kötelezettség megsértésének. Ennek indoka a jogállamiság alkotmányos követelményéből levezethető bűnmegelőzési érdek, hiszen az ügyvédi titoknak minősülő adat, körülmény bejelentésének célja bűncselekmény, konkrétan pénzmosás megelőzése.¹⁹

Fontos utalnunk arra is, hogy a bejelentési kötelezettség elmulasztása büntetőjogi következményekkel jár, ebben az esetben a Btk. 401. §-ban szabályozott, a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége valósul meg.

¹⁹ Pénzmosás elleni szabályozás – gyakorlati útmutató.
www.bpugyvedikamara.hu/szabalyozas/penzmosas-elleni-szabalyok Letöltve: 2020. március 24.

Érdekes szemléltetni, hogy a kamarákhoz érkezett bejelentések száma viszonylag alacsony, a NAV éves jelentése szerint 2019. évben 3, 2018. évben 11, 2017. évben 4, 2016. évben 3, 2015. évben 2, 2014. évben 6, 2013-2012. években 3-3, 2011-2010. években 7-7 bejelentés érkezett ügyvédektől.

2.7. Nyilvántartás és iratmegőrzés. Az ügyvéd olyan ügyben, amelyben a jogi képviselő kötelező, a legalább személyazonosításra alkalmas okmány megtekintése útján azonosított természetes személyekről²⁰, a jogi személyekről és más szervezetekről²¹ a jogügyletek biztonságának elősegítése, továbbá az ügyvédi tevékenység korlátainak az érvényesítése érdekében, valamint a megbízás alapján ellátott ügyekről²² nyilvántartást vezet. Rögzíthető tehát, hogy azon túlmenően, hogy az ügyfél adatait az ügyvéd rögzíti az ügylet alapját képező okiratokban, rögzítenie kell az ügyfél-átvilágítás céljából rendszeresített nyomtatványon, valamint a fentiekben meghatározott nyilvántartásban, ezen túlmenően pedig az ügylet adatait is rögzítenie kell az ügyekről vezetett nyilvántartásában, így a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos kötelezettségek teljesítése nem kevés adminisztrációval jár. Ha az ügyvéd a nyilvántartásban feltüntetett adatok változását állapítja meg, a megváltozott adatokat az ellenőrzés időpontjának feltüntetése mellett úgy rögzíti, hogy a korábban nyilvántartott adat utólag is megismerhető maradjon.

Az ügyvéd a Pmt.-ben foglalt kötelezettsége teljesítése során birtokába jutott személyes adatokat, személyes adatnak nem minősülő adatokat, beleértve az elektronikus azonosítás során birtokába jutott adatokat is, valamint minden egyéb, az üzleti kapcsolattal összefüggésben keletkezett adatot, az üzleti kapcsolattal összefüggésben keletkezett minden iratot, illetve azok másolatát az üzleti kapcsolat megszűnésétől, illetve az ügyleti megbízás teljesítésétől számított nyolc évig jogosult kezelni.²³

2.8. Belső szabályozás. Ha az ügyvéd alkalmazottat foglalkoztat, úgy szükséges belső ellenőrző és információs rendszer kialakítása is, hogy az alkalmazottat informálja a teljesítendő kötelezettségek köréről, illetve az ügyvédet tájékoztassa az alkalmazott által végzett tevékenységről. A pénzmosás megelőzésével kapcsolatos kötelezettségek körébe tartozó feladatok teljesítésére a szolgáltató köteles belső szabályzatot is készíteni. A Szabályzat 1.4. pontja szerint egyéni ügyvéd és egyszemélyes ügyvédi iroda esetében a Szabályzat egyben belső szabályzatnak és kockázatértékelésnek is minősül, így nincs szükség külön belső szabályzat készítésére és elfogadására. Az ügyvéd köteles gondoskodni arról is, hogy tevékenységének ellátásában részt vevő foglalkoztatottjai a pénzmosás megelőzésére és megakadályozására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket megismerjék, a pénzmosást lehetővé tevő, illetve megvalósító üzleti kapcsolatot, ügyletet felismerjék, a pénzmosásra utaló adat, tény, körülmény felmerülése esetén a törvénynek megfelelően tudjanak eljárni.

²⁰ Tartalmi elemeit az Üttv. 33. § (2) bekezdése határozza meg.

²¹ Tartalmi elemeit az Üttv. 33. § (4) bekezdése határozza meg.

²² Tartalmi elemeit az Üttv. 53. § (2) bekezdése határozza meg.

²³ Pmt. 56-57. §

3. Kockázat alapú szemléletmód - kockázatértékelés

A compliance célja a szabálytalan működésből eredő kockázatok azonosítása, kezelése, csökkentése. Témánk szempontjából a kockázat alapú szemléletmód lényege, hogy valamennyi, az ügyvédi tevékenység során felmerülő tényezőt aszerint kell vizsgálni, hogy jelent-e az ügyvédre pénzmosási kockázatot. Az ügyvédi iroda kockázati profilját alapvetően az ügyfélkörre és az iroda által gyakorolt ügyvédi tevékenység jellege határozza meg. Az ügyvéd az ügyfelet a Pmt. alapján átlagos, magas vagy alacsony kockázati szintbe sorolja. Az ügyvéd a belső kockázatértékelés elkészítéséhez, továbbá a kockázatok csökkentése és kezelése érdekében köteles figyelembe venni a nemzeti kockázatértékelés eredményét.²⁴A korábbi kamarai szabályzatokban a teljesség igénye nélkül felsorolásra kerültek az egyes ügyvédi tevékenységekkel kapcsolatos magas kockázati tényezők, melyeket a jelenlegi szabályzat már nem tartalmaz, azonban azok álláspontom szerint továbbra is figyelembe veendő körülmények.

Magas kockázati tényező lehet például ha a társaság alapítására vagy részesedés megvásárlására vonatkozó ajánlat olyan személyek részéről, akik láthatóan alkalmatlanok a társaság vezetésére, vagy akik felismerhetően kívülálló irányításával járnak el, vagy korábban bejegyzett, de tartósan nem működő veszteséges cégek felvásárlása történik nyilvánvalóan működtetési cél nélkül, továbbá ingatlan adásvétele során az eladó vagy a vevő elfogadható magyarázat nélkül a készpénzfizetéshez ragaszkodik, vagy az ingatlan vételára minden különösebb indok nélkül feltűnően eltér – magasabb – a helyben szokásos közismert ártól, esetleg a felek lakcíme, tartózkodási helye és az ingatlan fekvése az ügyvéd irodájától távol fekszik, és az ügyvédválasztásnak semmilyen különös indoka nincs (pl. az ügyvéd korábban valamely fél megbízásából már eljár).

A IV. Pénzmosási Irányelv²⁵ rögzíti, hogy az új technológiák idő- és költséghatékony megoldásokat kínálnak mind a vállalkozások, mind az ügyfelek számára, és ezért a kockázatértékelés során célszerű figyelembe venni őket. Az illetékes hatóságoknak és a kötelezett szolgáltatóknak proaktívan kell fellépniük a pénzmosás új és innovatív módszerei ellen. A pénzmosásnak és a terrorizmus finanszírozásának a kockázata nem minden esetben ugyanolyan mértékű, ennek megfelelően teljes körű kockázatalapú megközelítést kell alkalmazni. A kockázatok jellege változó, a változók pedig önmagukban vagy egymással ötvözve növelhetik vagy csökkenthetik a felmerülő potenciális kockázatot, és ennek folytán hatással vannak a megelőző intézkedések, például az ügyfél-átvilágítási intézkedések megfelelő szintjére. Az ügyféllel és az általa adott megbízással kapcsolatos kockázat felmérésénél a következőkre kell figyelemmel lenni:

- együttműködik-e mindenben az ügyfél az azonosítás során, az átadott iratok hitelesen igazolják-e a személyazonosságot,
- átlátható és okszerű-e az ügyleti megbízásban kialakítani kért tulajdonosi szerkezet,

²⁴ Pmt. 27. § (6) bekezdés

²⁵ Preambulum 19.; 22.; 30-31. pont

- felmerül-e a megbízás során olyan ügyvédi tevékenység, amely magasabb kockázatot jelenthet,
- kiterjed-e az ügyleti megbízás olyan vagyon kezelésére, amely a megbízással nem hozható összefüggésbe.

4. Ügyvédi felelősség a pénzmosás elleni szabályok megszegése miatt

Megállapítható, hogy az ügyvédeket meglehetősen összetett és speciális feladat terheli a pénzmosás megelőzésére irányuló kötelezettség teljesítése során. Az ügyvédet terhelő kötelezettségek közül a bejelentési kötelezettség elmulasztása bűncselekménynek, ezen kívül valamennyi egyéb kötelezettség – így az ügyfél-átvilágítás, nyilvántartás, iratmegőrzés, belső szabályozás - megszegése fegyelmi vétségnek minősül.

4.1. A pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásához fűződő büntetőjogi jogkövetkezmények. Aki a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzésével és megakadályozásával kapcsolatos, törvényben előírt bejelentési kötelezettségének nem tesz eleget, vétség miatt akár két évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető.²⁶ Bár a köztudatban a két fogalom gyakran összemosódik, a bejelentési kötelezettség nem jelent feljelentési kötelezettséget. A bejelentési kötelezettség tágabb a feljelentési kötelezettségnél, mivel nemcsak a pénzmosást, hanem az arra utaló gyanús körülményeket is jelenteni kell. A bejelentési kötelezettség teljesítésekor nem kell elérni az alapos gyanú szintjét, annál alacsonyabb bizonyosság is elegendő a kötelezettség teljesítéséhez.

4.2. Egyéb kötelezettségszegés, fegyelmi vétség. Az ügyfél-átvilágítással kapcsolatos, nyilvántartási és iratmegőrzési kötelezettség, valamint belső szabályozási kötelezettség megsértése, elmulasztása esetén fegyelmi felelősség terheli az ügyvédet. Az ügyvéd foglalkoztatottja vagy akár ügyfele is írásban értesítheti a területi ügyvédi kamarát a pénzmosás megelőzésére irányuló kötelezettség ügyvéd általi megsértésére utaló körülmény esetén. Az értesítést a kamara a beérkezéstől számított harminc napon belül köteles megvizsgálni és dönteni a felügyeleti eljárás hivatalból való megindításának szükségességéről. A területi ügyvédi kamara a pénzmosás és terrorizmus finanszírozásának megakadályozásáról szóló rendelkezések megtartását kamarai hatósági ellenőrzés keretében ellenőrzi.

Ha a kamarai hatósági ellenőrzés során a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozásának megelőzéséről és megakadályozásáról szóló rendelkezések megsértését állapítják meg, úgy fegyelmi eljárás megindításának és lefolytatásának van helye. Ennek során fegyelmi büntetésként írásbeli megrovás, kötelezés a jogsértés megszüntetésére és az annak megismétlésétől való tartózkodásra, legfeljebb 400.000.000.- Ft-ig terjedő pénzbírság, valamint kizárás is kiszabható.²⁷

²⁶ Btk. 401. §

²⁷ Uttv. 110. § (1) bekezdés a-d) pontjai alapján

A jogerős vagy a jogorvoslatra tekintet nélkül végrehajthatóvá nyilvánított fegyelmi határozatot a területi elnökség a Pmt-ben foglalt kötelezettségek megsértése esetén köteles közzétenni a honlapján, oly módon, hogy abból legalább a szabály megsértésének vagy a hiányosságnak a jellegére, illetve a jogsértő személyére vonatkozó adatok, információk megismerhetőek legyenek. A területi elnökség a közzétett információk elérhetőségét a közzétételtől számított öt évig köteles biztosítani. A közzétételi kötelezettség teljesítését azonban a területi elnökség elhalaszthatja, illetve mentesülhet a kötelezettség teljesítése alól abban az esetben, ha a jogsértő személyre vonatkozó adatok, információk nyilvánosságra kerülése aránytalan hátrányt okozna az érintett számára; a szabály megsértésének vagy a hiányosságnak a súlyára tekintettel az aránytalan lenne; vagy az a hatósági eljárás megindítását vagy a már megindított eljárás lefolytatását veszélyeztetné.²⁸

5. Záró gondolatok

Összegzésképpen megállapítható, hogy a pénzmosás megelőzésével kapcsolatosan kiemelt szerep jut az ügyvédeknek. Az ügyvédek igénybevétele pénzmosási szándék esetén könnyen elérhető, hiszen a kapcsolatfelvétel gyors és közvetlen, viszonylag alacsony költségekkel jár, mely vonzó lehet a bűnelkövetői kör számára. Kiemelkedő jelentősége van a pénzmosás megelőzésével kapcsolatos teljes körű és pontos ismereteknek az ügyvédek részéről, valamint a kockázatot tartalmazó körülmények felismerésének, hiszen ezek nélkül képtelenség teljesíteni az ügyvédekre háruló, pénzmosás megelőzésére irányuló kötelezettséget.²⁹

Fentiekre tekintettel álláspontom szerint szükséges lenne az ügyvédek számára a folyamatos, a változó szabályokhoz igazodó, a pénzmosás megelőzésével és megakadályozásával kapcsolatos gyakorlati útmutató közzététele, a tagság folyamatos tájékoztatása, nyilatkozat-minták, kockázat-értékelések folyamatos biztosítása, melyek véleményem szerint nagyban megkönnyítenék az ügyvédi tevékenységet és nyomatékosabban felhívnák az ügyvédek figyelmét a jogszabályban rögzített szigorú kötelezettségekre és azok elmulasztásának következményeire. Végkövetkeztetésként rögzíthető, hogy a pénzmosás compliance megfelelő működése nagymértékben hozzá tud járulni a pénzmosás elleni eredményes küzdelemhez,³⁰ ugyanakkor az ügyvédek terhelő kötelezettségek teljeskörű és pontos ismerete, ennek érdekében az ügyvédek folyamatos tájékoztatása, információkkal való ellátása álláspontom szerint elengedhetetlen a pénzmosás compliance megfelelő működéséhez.

²⁸ Üttv. 110. § (4) bekezdés

²⁹ Pénzmosás elleni szabályozás – gyakorlati útmutató.

<http://www.bpugyvedikamara.hu/szabalyozas/penzmosas-elleni-szabalyok/> Letöltve: 2020. március 24.

³⁰ Jacsó Judit: A pénzmosás compliance hazai és európai dimenzióban a társadalmi innováció tükrében; In: Miskolci Jogi Szemle 2019/2. különszám 1. kötet 412.o.

A jogi személy jó hírnevének védelme az EUB és EJEB joggyakorlatán keresztül

Nyikes Zita*

Jelen tanulmány egy nagyobb ívű, a jogi személy jó hírnevét nemzetközi kitekintésben vizsgáló kutatás része, amelynek egyik részeredményét kívánja ismertetni. A természetes személyek jogainak védelme magától értetődő, bár, a jó hírnévhez való jog az alapvető jogokhoz képest speciális, ugyanez a mesterségesen létrehozott jogi személyek esetében pedig már unikális kérdés. A vizsgálat elsősorban arra irányult, hogy találunk-e jogi személyek jó hírnevét érintő eseteket az Európai Unió Bírósága (EUB), illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) ügyei között, ha igen, milyen okokból merültek ezek fel, és milyen eredménnyel zárultak.

Kulcsszavak: joghatóság, jogi személy, jó hírnév, személyiségi jogok, EJEB, EUB, kártérítés, hírnévrontás, nyomtatott sajtó, digitális média, véleménynyilvánítás szabadsága, kommentek

Protecting the reputation of a legal person through the case law of the CJEU and ECtHR

This paper is part of a broader research which is dealing with the reputation of the legal persons on an international level. Implicitly, the protection of the natural persons's rights is evident. On the other hand, the protection of the law in cases of the legal persons is rather unique. The research aimed whether we can find any court cases related to reputation of the legal person among the cases of the Court of Justice of the European Union (CJEU) or the European Court of Human Rights (ECHR). If yes, what is behind the court cases and what were the bases of the disagreement between the parties. Along the way, during the different court cases of the CJEU and the ECHR there were several steps protecting the legal persons, similar to the natural persons, in terms of the reputation.

Keywords: scope of authority, legal persons, reputation, personality rights, ECHR, CJEU, compensations, denigration, print-based media, digital media, right to freedom of opinion and expression, comments

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.957

1. Az EUB joggyakorlata

A jó hírnév védelme a nemzeti jogok feladata.¹ Mérvadó uniós szabályok hiányában, a hírnévsértéssel kapcsolatos ügyek ezért joghatósági kérdésként

* PhD-hallgató, Miskolci Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, Kereskedelmi Jogi Intézeti Tanszék.

¹ Magyarországon a jogi személyek jó hírnevét alapvetően két törvény védi:

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:45. § (2) bekezdése szerint: „A jóhírnév megsértését jelenti különösen, ha valaki más személyre vonatkozó és e személyt sértő, valótlan tényt állít vagy híresztel, vagy valós tényt hamis színben tüntet fel.”

A jóhírnév védelme a természetes és a jogi személyeket egyaránt megilleti. A jogsértés tehát különösen akkor valósul meg, ha valaki más személyre sértő közlést tesz, a közlés tényállítást tartalmaz, és valótlan állít vagy híresztel, vagy a valóságot hamis színben tünteti fel.

A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 3. § szerint: „Tilos valótlan tény állításával vagy híresztelésével, valamint valós tény hamis színben való

jelennek meg az EUB előtt, kifejezetten akkor, ha több tagállam is érintett a jogsértéssel. Az EUB a később ismertett egyik ügyben a joghatóságon kívül mégis foglalkozott a jogi személy jó hírnevének kérdésével is, amire az adott okot, hogy az érintett tagállamok egyikében a jogi személy ilyen irányú védelme nem szabályozott.

1.1. A joghatóság kérdése

1.1.1. Három hónap Párizsban. 1989-ben Fiona Shevill brit állampolgár három hónapot dolgozott Párizsban, és ki gondolta volna, hogy ez a három hónap alapozza majd meg azt az esetjogi döntést, amelyre később más esetek kapcsán is hivatkoztak, és amely a jogi személyek jó hírnevének védelme szempontjából is meghatározó lesz. A *Shevill v. Press Alliance SA* ügy² esetében a jó hírnév megsértése az írott sajtóban történő megjelenéshez köthető. Fiona Shevill brit állampolgár pert indított az Egyesült Királyságban rágalmozás miatt a francia Press Alliance SA ellen, amiért a kiadó a tulajdonában álló *France Soir* egyik cikkében azt állította valótlanul, hogy Fiona Shevill érintett egy nemzetközi kábítószer-hálózat működtetésében. Az eset a jogi személyek hírnévsértése szempontjából azért említendő, mert joghatósági kérdéseket tisztáz. A Bíróság megállapította, hogy a jóhírnév több szerződő államban közzétett sajtócikk révén megvalósuló megsértése esetén a sértett a kiadó ellen kártérítés iránti keresetet indíthat: vagy a jóhírnevet sértő tartalmat közzétevő kiadó letelepedési helye szerinti állam bírósága előtt – amely bíróság a jóhírnév megsértéséből eredő teljes kár megtérítésének elrendelésére hatáskörrel rendelkezik –, vagy pedig bármely azon tagállam bírósága előtt, ahol a közzététel megvalósult, és ahol a sértett jóhírnevét állítólag megsértették – amely bíróság kizárólag az ebben az államban okozott kár elbírálására rendelkezik hatáskörrel („mozaikszabály”).

1.1.2. Szférák zenéje. A következő fontos állomás – amely még mindig a természetes személy jó hírnevéhez köthető, de abból a szempontból előrelépés, hogy már digitális felületen valósul meg a jogsértés –, két ügy összevonása során hozott döntés. Az egyik az *eDate Advertising és társai ügy* (C- 509/90)³ amelynek alapja, hogy az osztrák eDate Advertising GmbH elsősorban homoszexuális közönséget célzó internetes portálja folyamatosan tájékoztatást adott egy német állampolgárról, akit egy ismert német színész meggyilkolása miatt ítélték életfogytig tartó szabadságvesztésre. A magát sértettnek érző és 2008-ban feltételes szabadlábra helyezett felperes egy német bírósághoz fordult, kérve, hogy az tiltsa el a kérdéses osztrák portált a róla szóló információk terjesztésétől Németország teljes területére kiterjedően, és kötelezze nem vagyoni kárának megtérítésére.

A másik ügyben (C-161/10. sz. ügy) a tribunal de grande instance de Paris (párizsi általános hatáskörű elsőfokú bíróság) előtt a francia színész Olivier Martinez és apja, Robert Martinez a magánéletük tiszteletben tartásához fűződő joguk, valamint Olivier Martinez hírnevéhez fűződő jogának megsértésére hivatkoztak. A sérelmet a

feltüntetésével, úgyszintén egyéb magatartással a versenytárs jó hírnevét vagy hitelképességét sérteni, illetőleg veszélyeztetni.”

² C-68/93, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61993CJ0068>

³ <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?&num=C-509/09>

www.sundaymirror.co.uk az Egyesült Királyságban szerkesztett internetes oldalon közzétett, angol nyelven íródott, 2008. február 3.-án kelt, francia nyelvre fordított „Kylie Minogue est de nouveau avec Olivier Martinez” (Kylie Minogue újra együtt Olivier Martineztel) című cikk szövege okozta, amely részletezte találkozásukat. A felperesek tehát állampolgárságuk országában indították a pert, aminek oka elsősorban az volt, hogy francia nyelven is megjelent a cikk. A keresetet a francia Polgári Törvénykönyv megsértése miatt indították a *Sunday Mirror* brit lap honlapját szerkesztő, az angol jog hatálya alá tartozó MGN társaság ellen. E társaság azonban a francia bíróság hatáskörének hiányára hivatkozott.

A két ügygel kapcsolatban az EUB számos, előremutató megállapítást tett. A Shevill ügyben tett joghatósági megállapítások más tömegkommunikációs és távközlési eszközökre is érvényesek. Valamely tartalom internetes honlapon való közzététele azonban különbözik a nyomtatott sajtó területileg behatárolt közzétételétől, mivel főszabály szerint arra irányul, hogy az említett tartalom mindenütt jelen legyen. E tartalmat az egész világon nyomban letöltheti meghatározhatatlan számú internetfelhasználó, függetlenül attól, hogy közzétevőjének szándéka arra irányult-e, hogy azt a letelepedési helye szerinti tagállamon kívül is letöltsék, és a letöltések kívül esnek a hatókörén.

Az internet csökkenti „ahol a közzététel megvalósult” kritérium hasznosságát, mivel az interneten közzétett tartalom főszabály szerint bárhol hozzáférhető. Továbbá valamely konkrét tagállam vonatkozásában műszakilag nem mindig lehetséges teljes bizonyossággal és hitelt érdemlően számszerűsíteni e terjesztést, és ennél fogva nem mindig lehetséges felmérni a kizárólag e tagállamban okozott kárt sem. Az interneten közzétett tartalom valamely személy személyiségi jogaira való kihatását azon hely szerinti bíróság tudja leginkább megítélni, *ahol az állítólagos sértett érdekeinek központja található.*

Ez általában a szokásos lakóhelyének felel meg, azonban olyan tagállamban is lehet, ahol e személy nem rendelkezik szokásos lakóhellyel, amennyiben más ténykörülmények, úgymint valamely szakmai tevékenység gyakorlása, az ezen állammal való különösen szoros kapcsolatra utalhatnak.

Összegezve, a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, 2000. december 22-i 44/2001/EK tanácsi rendelet 5. cikkének 3. pontját úgy kell értelmezni, hogy a személyiségi jogok valamely internetes honlap tartalma általi állítólagos megsértése esetén a sértett személynek lehetősége van arra, hogy az okozott teljes kár megtérítése érdekében felelősség megállapítása iránti keresetet nyújtson be: vagy e tartalom közzétevőjének letelepedési helye szerinti tagállam bíróságához, vagy pedig azon tagállam bíróságához, ahol a sértett személy érdekeinek központja található. Emellett az érintett személy benyújthatja keresetét bármely olyan tagállam bíróságához is, amelynek a területén az interneten közzétett tartalom hozzáférhető, vagy hozzáférhető volt. E bíróságok kizárólag a tagállamuk területén okozott kár elbírálására rendelkeznek hatáskörrel.

1.2. Északról tör be a „fény” a jogi személy jó hírneve. A jogi személy sérelmére elkövetett hírnévsértés terén áttörést jelentett a Bolagsupplysningen OÜ

Ingrid Ilsjan kontra Svensk Handel AB ügy,⁴ ami interneten valósult meg. Maga az ítélet csak a joghatósági kérdésekkel foglalkozik, de a határozathoz fűzött észrevételek érintik a jogi személy személyhez fűződő jogait és jó hírnevének védelmét.

A Bolagsupplysningen OÜ (felperes) Tallinban, Észtországban székhellyel rendelkező társaság, amely láthatóan Svédországban folytatja gazdasági tevékenysége legnagyobb részét. I. Ilsjan a felperes munkavállalója. A Svensk Handel AB svéd kereskedelmi szövetség (alperes) azzal a bejegyzéssel vette fel a felperest a weboldalán vezetett fekete listára, hogy a felperes „csaló és szélhámos”. A feketelistára történő felvételre adott válaszképpen közel 1000 hozzászólás érkezett a weboldal vitafórumára, köztük a felperessel és annak dolgozóival szembeni erőszakra való közvetlen felhívások. Az észt vállalkozás keresetet nyújtott be a bíróságnál a svéd szövetséggel szemben arra való hivatkozással, hogy a közzétett információk miatt sérült a jó hírneve. Arra kérte a svéd szövetséget, hogy az állításokat igazítsák helyre és a hozzászólásokat töröljék. Azt állította továbbá, hogy a hozzászólások és az állítások miatt kárt szenvedett el, melynek megtérítését követelte. A felperes és I. Ilsjan arra hivatkozott, hogy az alperes magatartása eredményeképpen kára keletkezett, mert a valótlan állítások közzététele folytán megbénult a felperes svédországi gazdasági tevékenysége.

Kérdésként merült fel, hogy az észt bíróságok megállapíthatták-e joghatóságukat a felperes „érdekeinek központja” alapján, amely különös joghatósági okot az EUB természetes személyek vonatkozásában már alkalmazta, jogi személyek tekintetében viszont nem. Az észt legfelsőbb bíróság által benyújtott előzetes döntéshozatal iránti kérelem tekintetében Michal Bobek főtanácsnok indítványa⁵ vetett fel új szempontokat. Friss és talán kritikusabb áttekintését javasolta az EUB korábbi ítélkezési gyakorlatának arra hivatkozva, hogy jelen ügyben jogi személy kéri az elsődlegesen az interneten hozzáférhetővé tett állítások helyreigazítását és eltávolítását. „.... foglalkozni kell egy előzetes kérdéssel: a személyiségi jogok internetes megsértése tekintetében megkülönböztethetjük-e a természetes és jogi személyeket?”⁶ Ráirányította a figyelmet arra is, hogy a szóban forgó ügyben kétségkívül terjedelmes vita tárgyát képezi a kérdés, hogy a jogi személyekre is kiterjeszhető-e a személyiségi jogok, mint alapvető jogok védelme, és hogy rendelkeznek-e a jogi személyek személyiségi jogokkal.⁷ Michal Bobek főtanácsnok kifejtette, hogy számos tagállam jogában törvényen alapuló jogaik részeként védelmet élvez a jogi személyek jó hírneve.⁸

Michal Bobek főtanácsnok röviden áttekintette,⁹ hogy az EJEB fokozatosan kiterjesztette a jogi személyekre az alapvető jogok védelmét. Például a

⁴ C-194/16. sz. ügy

⁵ Michal Bobek főtanácsnok indítványa, 2017.

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=192713&pageIndex=0&doclang=hu&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4829106>

⁶ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 35. pont.

⁷ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 37. pont.

⁸ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 40. pont.

⁹ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 42. pont.

véleménynyilvánítás szabadsága, a lakás és levelezés tiszteletben tartásához való jog és a tisztességes tárgyaláshoz való jog tekintetében.

Michal Bobek úgy látta, hogy az uniós jog rendszerén belül az EUB is megerősítette, hogy a jogi személyek jogokat élveznek, mint tulajdonhoz való jog, a vállalkozás szabadsága, hatékony jogorvoslathoz való jog, költségmentességhez való jog, ártatlanság védelme és különösen a védelemhez való jog.¹⁰ Összefoglalva pedig rámutatott arra, hogy az alapvető jogok jogi személyekre történő kiterjesztése mind az EJEB mind az EUB jogalkalmazásában fokozatosan és természetes módon történt. Michal Bobek szerint, a személyiségi jogokra tekinthetünk olyan eszközként is, amely más alapvető jogok hatékony védelmét szolgálja, nem pedig önmagáért van. A jogi személyek személyiségi jogainak védelme más jogokhoz is elvezet, mint amilyen például a tulajdonhoz való jog vagy a vállalkozás szabadsága. Ezt a logikát követve egy társaság jó hírnevének sérelme közvetlenül megvalósítja a társaság gazdasági jogainak sérelmét. A gazdasági jogok hatékony védelme érdekében *védelemben kell részesíteni a személyhez fűződő jogaikat is.*¹¹

A joghatóság tekintetében a Date Advertising és társai ítéletben megfogalmazottak az irányadóak, de az érdekek központját a jogi személy szemszögéből kell vizsgálni. Olyan gazdasági tevékenységet végző jogi személy esetében, mint az alapeljárás felperese, az érdekek központja az a hely, ahol az üzleti jóhírneve a leginkább megalapozott. Így azt, azt azon hely alapján kell meghatározni, ahol a gazdasági tevékenységének túlnyomó részét végzi. Valamely jogi személy érdekeinek központja megegyezhet a létesítő okirat szerinti székhelyével is, ha itt gyakorolja tevékenységeinek összességét vagy túlnyomó részét, és ha az általa ott élvezett jóhírnév ennek következtében jelentősebb, mint bármely más tagállamban.

A jogi személy, amelynek a személyhez fűződő jogait megsértették az állítások helyreigazítása, a hozzászólások eltávolítására való kötelezés és a valótlan állítások interneten történő közzétételével okozott vagyoni kár megtérítése iránt keresetet indíthat az általa elszenvedett teljes kár tekintetében azon tagállam bíróságai előtt, ahol érdekeinek központja található.

1.3. Versenyjogsértés kontra hírnévsértés? A jogi személyek jó hírnevének védelme alapvetően a nemzeti jogok feladata, így adekvát uniós szabályokkal nem találkozhatunk. Emiatt volt érdekes az alábbi eset, amelyben, egy kartell ügyben érintett vállalkozás harcolt azért, hogy a versenyjogsértést megállapító és széles körben megjelenő határozatban neve, valamint a rá utaló részek ne jelenjenek meg, miután vele szemben megszüntették az eljárást. A jó hírnév védelme uniós szabályozás hiányában egyrésztől közvetett módon és a vállalkozás érveinek egyikeként jelent csak meg, másrésztől izgalmas, hogy az EUB erre reagálva, milyen megközelítést alkalmazott.

A 2007-ben ítélettel zárult Pergan Hilfsstoffe für industrielle Prozesse GmbH kontra az Európai Közösségek Bizottsága ügyben, a felperes kérte egy versenysértést megállapító határozatból a rá vonatkozó adatok törlését, arra hivatkozással, hogy azok – többek között – jó hírnevét sérthetik.

¹⁰ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 43. pont.

¹¹ Michal Bobek főtanácsnoki indítvány 47-49. pont.

Az ügy előzménye az volt, hogy 2002-ben a Bizottság vizsgálatot indított a szerves peroxidok európai előállítóival szemben – értve ezalatt az AKZO-csoportot, az Atofina SA-t, és a Degussa UK Holdings Ltd által irányított társaságot, a Peroxid Chemie-t, a ACTreuhand-ot, a Peróxidos Orgánicos-t, továbbá a felperest kartellekben, egy főkartellben és több regionális kartellben való részvétel miatt a szerves peroxidok bizonyos piacain.

A Bizottság határozatában (ún. proxid határozat) bírságot szabott ki az Atofina-ra, a Peroxid Chemie-re, a ACTreuhandra, a Peróxidos Orgánicosra és a Degussa UK-re kartellezés miatt. E határozat címzettjei a fenti társaságok voltak, a felperes azonban nem. A Bizottság azt állapította meg ugyanis, hogy a felperes nem vett részt a főkartellben, de az 1993-tól 1996-ig terjedő időszakban érintett volt a versenysértésekben, az Atochem/Atofinával és a Peroxid Chemie-vel való versenyellenes célú találkozókra és kapcsolatokra keresztül, valamint érzékeny üzleti adatok utóbbiakkal való cseréjén keresztül, ez a magatartása viszont elévült.

A peroxid-határozat a rendelkező részében nem tartalmazott utalást a felperesre, azonban annak több preambulum-bekezdése utalt rá, az alábbiak szerint:

„Ami a [felperest] illeti, a Bizottság megállapítja, hogy nem bizonyítható e vállalkozásnak az 1997. január 31., az elévülés szempontjából releváns időpont utáni egyedüli és folyamatos jogsértésben való részvétele. [...]”

„..... A jelen határozatot nem a [felpereshez] intézték, mivel a [felperes] 1997. január 31-e utáni részvétele nem volt bizonyítható.”

A Bizottság 2004. február 18-i levelével küldte meg a felperesnek a peroxid-határozat egy példányát, tájékoztatva a felperest, hogy közzé kívánja tenni a peroxid-határozat nem bizalmas változatát, és felhívta, hogy jelölje meg azon esetleges részeket, amelyekről úgy gondolja, hogy üzleti titkokat vagy más bizalmas információkat tartalmaznak (ún. szolgálati titok). 2004. április 13-i levelében a felperes kérte, hogy a peroxid-határozatból távolítsák el a nevét. Az ideiglenes változat ennek megfelelően jelent meg a Bizottság internetes honlapján. A felperes kérte a ráutaló részek törlését a végleges határozatból is. 2004. június 28-án a Bizottság elutasította felperes kérelmét. Közölte, hogy a határozatban a felperes általi versenysértésre következtetett, elévülési ok miatt mégsem volt lehetséges rá büntetést kiszabni. A felperes, élve jogaival, az ún. meghallgatási tisztviselőhöz fordult, azt kérte, hogy távolítsa el a peroxid-határozat közzétételre szánt végleges változatából minden felperesre vonatkozó utalást. Kérelme alátámasztásaként a felperes, többek között, azt állította, hogy ezen utalások jó hírét sértenék a piacon. A meghallgatási tisztviselő elutasította a kérelmet, a jó hírnév megsértése tekintetében megjegyezte, hogy a felperes jó hírvének esetleges sérelme a határozat közzététele miatt, megfelelő következménye a vitatott kartellekben való felperesi érintettségnek. A Bizottság a versenyjogi főhatóság internetes honlapján közzétette a peroxid-határozat nem bizalmas változatát, amely tartalmazta a felperesre vonatkozó utalásokat, és amely miatt felperes előterjesztette a keresetet.

A Bíróság úgy ítélte meg, hogy amennyiben a Bizottságnak a valamely vállalkozás által elkövetett jogsértésre vonatkozó megállapításai *sérthetik az ártatlanság védelme elvének alkalmazását*, ezeket főszabály szerint a nyilvánosság tekintetében bizalmasnak és következképpen jellegüknél fogva a szolgálati titok körébe

tartozónak kell tekinteni. Ezen elv többek között annak szükségességéből következik, hogy *az érintett személy jó hírnevét és méltóságát mindaddig tiszteletben tartásák, ameddig nem ítélték el jogerősen.*

Úgy kell ezért tekinteni, hogy a vitatott utalások *jellegüknél fogva a szolgálati titok körébe tartozó információknak minősülnek.* Meg kell állapítani, hogy ilyen körülmények között a felperes jogos érdekét megelőző, a vitatott utalások közzétételéhez fűződő közérdek hiányzik.

A Bíróság tehát a felperesnek adott igazat, és jó hírnevének védelme érdekében, a határozat rá vonatkozó részeit a szolgálati titok körébe vonta, kinyilvánítva azt is, hogy jelen esetben hiányzik az a közérdek, amely indokolná a vitatott részek közzétételét.

2. Az EJEB döntései

Az EJEB előtt az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 8. cikkének és 10. cikkének megsértése okán indult ügyekben merült fel a jogi személy jó hírneve. Az esetek többségében a jogsértést elkövetők fordultak az EJEB-hez a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő joguk (10. cikk) megsértésére hivatkozva, mert a nemzeti bíróságok marasztalták őket a jogi személlyel szemben. Ritka kivétel az egyik ügy, amelyben maga a jogi személy kért jogsegélyt az EJEB-től jó hírnevének megsértése miatt, a 8. cikkre hivatkozva.

2.1. A Fayed ügy. Az ügy csak közvetett módon érinti a jogi személyek személyiségi jogainak elismerését.¹²¹³ Az évekig húzódnó eset hátterében az állt, hogy a Fayed fivérek 1985-ben megszerezték a House of Fraser céget. Később a cég megszerzésének körülményeit feltáró hivatalos jelentés azt állapította meg, hogy a Fayed fivérek nem voltak őszinték, amikor bemutatták a vagyoni viszonyaikat, az üzleti érdekeltségeiket és a cégvásárlás körülményeit. A cég megszerzésének körülményeit feltáró jelentés nyilvánosságra került és a tartalmát széles körben publikálták, többek között nyomtatott médiafelületeken.¹⁴ Az Observer napilap egy 16 oldalas hétköznapi külön kiadványt szentelt a jelentésnek, amelyekhez kommenteket is fűztek. A jelentést egyébként nem hivatalos módon szerezte meg a napilap.¹⁵ A Fayed fivérek hírnévsértés miatt pereket indítottak Angliában, majd az EJEB-hez fordultak, a kérelmezők között nem szerepelt az érintett, multinacionális gazdasági társaság. Az EJEB azt állapította meg, hogy a hatóságok a hivatalos nyomozás eredményeit tárták fel, a jelentésben sem tartalmilag, sem formailag nem

¹² Fayed v United Kingdom Series A, No. 294-B Application No. 17101/90 Before the European Court of Human Rights 21 September 1994, <https://www.ucpi.org.uk/wp-content/uploads/2017/02/Fayed-v-United-Kingdom-1994-18-EHRR-393.pdf>

¹³ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57890"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹⁴ Például az alábbi linken is elérhető egy ilyen cikk: <https://www.independent.co.uk/news/world/law-report-fayeds-rights-not-violated-by-dti-study-fayed-v-the-united-kingdom-european-court-of-1441327.html>

¹⁵ 25. pont, <https://www.ucpi.org.uk/wp-content/uploads/2017/02/Fayed-v-United-Kingdom-1994-18-EHRR-393.pdf>

minősítettek, semmilyen büntetőjogi vagy polgári jogi felelősséget nem állítottak, a Fayed testvérek jó hírve nem sérült. Az ügy kapcsán az EJEB kitért arra, hogy az a tény, hogy az egyik fél multinacionális társaság volt, nem foszthatja meg őt attól a jogától, hogy megvédje magát a jó hírnevét sértő állításokkal szemben.

2.2. A rossz bornak sem kell a cégér? 2008. január 2-án a kérelmező, egy újságíró, cikket közölt egy országos napilap „Vélemény” rovatában. A cikk tárgya egy jól ismert magyar borfajta, a T. Zrt. – egy állami tulajdonban álló gazdasági társaság – termékének minősége volt, amely termék a kérelmező szerint rossz, ezt vulgárisan is kifejezte, népszerűsége a magyar fogyasztók körében indokolatlan. A T. Zrt. nem magánjogi úton érvényesítette igényét, hanem büntető feljelentést tett a kérelmező ellen. A magyar bíróságok rágalmozás miatt elítélték a kérelmezőt, megállapítva, hogy a kérelmező cikkében kifejezett kritika túlmént az újságírói vélemény határán, és a szóban forgó borfajta termelője jó hírnevének megsértésére alkalmas tényállításnak minősült.

A kérelmező a 10. cikk megsértése miatt fordult az EJEB-hez. Érintett cikk szövege: „1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a *törvényben meghatározott*, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, *amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek* egy demokratikus társadalomban a ... *mások jó hírve vagy jogai védelme ... céljából.*”

A Bíróság vizsgálta, hogy a kérelmező számára a 10. cikkben biztosított jogokba történt beavatkozás „törvényben előírt” volt-e, törvényes célt vagy célokat szolgált-e, és „egy demokratikus társadalomban szükséges” volt-e azon célok eléréséhez. A Bíróság rögzítette, hogy a panaszolt intézkedés törvényes volt, a Büntető Törvénykönyvön alapult. A Bíróság elfogadta, hogy a beavatkozás törvényes célt szolgált, nevezetesen mások jó hírnevének vagy jogainak védelmét.

A Bíróság észrevételezte, hogy a kifogásolt büntetőjogi vádak egy olyan gazdasági társaság emelte, amelynek vitathatatlanul joga van arra, hogy rágalmozó állításokkal szemben megvédelmezzék magát, fennáll egy, *a gazdasági társaságok kereskedelmi sikerének és életképességének védelméhez fűződő, a részvényesek, a munkavállalók és a szélesebb gazdaság javát is szolgáló, a véleménynyilvánítás szabadságával versengő érdek.*

Különbség van azonban egy gazdasági társaság kereskedelmi jó hírnévhez fűződő érdeke, valamint az egyén – társadalmi státuszt érintő – jó hírve között. Míg ez utóbbi hatással lehet a méltóságra, a Bíróság számára a kereskedelmi jó hírnévhez fűződő érdek nélkülözi ezt az erkölcsi dimenziót. A jelen kérelemben a kockán forgó, jó hírnévvel kapcsolatos érdek egy állami tulajdonban álló gazdasági társaság érdeke; ilyen módon ez kereskedelmi érdek, melynek az erkölcsi karakter szempontjából nincs relevanciája.

Az ügy tárgya azonban nem becsületsértő tényállítás, hanem – amint azt a hazai bíróságok megállapították – *értékítélet vagy vélemény*. A szóban forgó publikáció a kormányzati gazdaságpolitikák és a fogyasztói attitűdök összefüggésében a

gazdasági társaság szatirikus denunciálását valósította meg. A fenti tényeket figyelembe véve a Bíróság úgy találta, hogy a kérelmező elsődleges célja az állami tulajdonlás hátrányaira történő figyelemfelhívás volt, nem pedig az, hogy a gazdasági társaság által előállított termékek minőségének rossz hírét keltse az olvasók tudatában. A vélemény kifejezésére a nemzeti értékek védelmével, valamint a magánvállalkozásokkal és a külföldi befektetésekkel kapcsolatos kormányzati politikákra hivatkozással került sor. Ilyen módon *közérdekű* ügygel volt kapcsolatos. A Bíróság úgy vélte: a hazai bíróságok nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a sajtótól elvárható a közérdekű ügyekkel kapcsolatos információk és eszmék közlése, és ennek során akár bizonyos fokú túlzás vagy akár provokáció használatához, vagy – más szóval –, *némileg mértéktelen nyilatkozatok megtételéhez is folyamodhat*. A Bíróság megjegyzi, hogy *a vulgáris kifejezések használata önmagában nem perdöntő valamely sértő kifejezés megítélésekor*, mivel az pusztán stilisztikai célokat is szolgálhat. A Bíróság számára a stílus – a kifejezés formájaként – a kommunikáció részét képezi, s ilyenként a kifejezés tartalmával együtt védelemben részesül.

A Bíróság úgy találta, hogy *a hazai hatóságok nem állapították meg meggyőző módon a beavatkozás szükségességét*, az Egyezmény 10. cikkét megsértették.¹⁶

2.3. Csánics kontra Magyarország ügy. A 2009-es ügy alapja a Csánics Sándor Értékszállítási és Őrzésvédelmi Dolgozók Szakszervezetének elnöke által Magyarország ellen benyújtott kérelem (12188/06 sz.). A kérelmező, aki szakszervezeti vezető, azt állította, hogy a hazai hatóságok határozatai megsértették az Egyezmény 10. Cikke szerinti véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogát akkor, amikor egy, a szakszervezet által szervezett tüntetéssel kapcsolatos interjúban tett kijelentéseinek helyreigazítására kötelezték.

2002. december 14-én a Színes Mai Lap című napilap cikket közölt. A lap a kérelmezőt is meginterjúvolta, aki az alábbi nyilatkozatokat tette: ().” A másik ok [amiért demonstrációt tartunk], hogy 2500 dolgozó ne veszítse el a megélhetését, ne egy olyan cég legyen D... utódja, amely lábbal tiporja az alkotmányos és munkajogokat (...). Az embertelen vezetési stílus miatt nem volt maradásuk egy olyan helyen, ahol „lebűnőzték” őket. Mi majd ötven esetben bírósághoz is fordultunk ezért.”

A cikkben érintett G cég és vezető tisztségviselője is pert indított jó hírvének megsértése miatt. A kérelmező ezzel szemben a szabad véleménynyilvánítás jogára hivatkozott. A magyar bíróságok marasztalták a kérelmezőt, arra hivatkozva, hogy a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jog nem korlátlan, és nem sértheti mások személyhez fűződő jogait, a kérelmezői nyilatkozatok indokolatlanul sértőek, támadók és nyersék voltak, s értékítélet tartalmuktól függetlenül sértették a felperest. A kérelmező arra hivatkozott, hogy a magyar bíróságok megsértették az Egyezmény 10. Cikke szerinti véleménynyilvánítás szabadságához való jogát.

A Bíróság megállapította, hogy a beavatkozás, azaz a véleménynyilvánítás korlátozása törvényben meghatározott okból történt (magyar Ptk.), a panaszolt intézkedés mások jogai védelmének törvényes célját szolgálta. Kifogásolra viszont azt, hogy a magyar bíróságok szerint a kérelmező érintett nyilatkozatai egyaránt

¹⁶ 23954/10. sz. kérelem https://tasz.hu/files/tasz/imce/uj_kontra_magyarorszag_hun.pdf

tényállításnak minősülnek. A Bíróság szerint, különbséget kell tenni a tényállítások és az értékítéletek között abban a tekintetben, hogy míg a tények fennállása bizonyítható, addig az értékítéletek valóságtartalma nem bizonyítható.

A Bíróság szerint a jelen ügy két egymással összefüggő állítást érint. Az elsőt illetően – nevezetesen, hogy a G. társaságban a vezetés embertelen magatartása miatt lábbal tiporták a munkavállalók jogait – a Bíróság úgy vélte, hogy a kérelmező általában értékelte a G. társaság magatartását, s nyilatkozata értékítéletnek minősült. A másik állítást – nevezetesen, hogy a kérelmező szerint a G. társaság őt és kollégáit bűnözőnek nevezte – a Bíróság, a magyar bíróságokhoz hasonlóan ténybelinek tekintette. A Bíróság úgy vélte, hogy az ilyen nyilatkozatok, legalább részben, bizonyíthatóak. Következésképpen a Bíróság úgy vélte, hogy a hazai bíróságoknak lehetővé kellett volna tenniük a kérelmező számára, hogy nyilatkozatait alátámassza. Elvileg lehetőséget kell biztosítani arra, hogy igaz nyilatkozatokat nyilvánosan lehessen tenni, függetlenül azok hangvételétől, vagy az érintettekre gyakorolt negatív következményeitől.

A Bíróság észrevételezte, hogy a kérelmező a kifogásolt nyilatkozatokat *közérdekű kérdésekkel* kapcsolatos vitában, nevezetesen egy kollektív munkavita során tette. A Bíróság tisztában volt azzal a ténnyel, hogy az ilyen viták hangvétele a tét miatt gyakran heves. *A Bíróság úgy vélte, hogy ezek a viták a 10. Cikk alapján magas szintű védelmet igényelnek*, mivel a munkavállalók legfontosabb érdekeit érintik. A Bíróság úgy ítélte meg, hogy a kérelmező, aki szakszervezeti vezető, munkaügyi vitákban megszokott módon fogalmazta meg nyilatkozatait. Összegzésképpen megállapította, hogy a *hazai bíróságok nem találták meg a megfelelő egyensúlyt a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságának védelmére irányuló szükségesség, valamint a felperes jogainak és jó hírvének védelmére irányuló szükségesség között*. Következésképpen az Egyezmény 10. Cikkét megsértették.¹⁷

2.4. Véleménynyilvánítás kontra hírnévsértés¹⁸ A kérelmező a Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE) és az Index.hu Zrt. A tényállás idején mindkét kérelmező engedélyezte a hírportáljaikon megjelenő olvasói kommenteket. 2010. február 5-én az MTE „Újabb etikátlan üzleti magatartás a neten” címmel véleményt tett közzé két ingatlan témájú weboldalról, amelyeknek ugyanaz a társaság a működtetője. A vélemény szerint a két weboldal eredetileg harminc napig ingyenes hirdetési szolgáltatást nyújtott a felhasználóknak. A harminc napos díjmentes időszak lejáratát követően a szolgáltatás díjkötelessé vált, a felhasználók azonban erről nem kaptak előzetes értesítést. Ez azért volt lehetséges, mert a weboldalra való regisztráláskor a felhasználók elfogadták a felhasználási feltételeket,

¹⁷ 12188/06. sz. kérelem

file:///C:/Users/Judit/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/CASE%20OF%20CSANICS%20v.%20HUNGARY%20-%20[Hungarian%20Translation]%20by%20the%20Hungarian%20Ministry%20of%20Justice%20(1).pdf

¹⁸ 22947/13. sz. kérelem

file:///G:/fogyvéd%20és%20versenyjog/versenyjog/hírnévsértés/CASE%20OF%20MAGYAR%20TARTALOMSZOLGALTAT.pdf

melyek értelmében a szolgáltató egyoldalúan módosíthatta a felhasználási feltételeket. A vélemény kitért arra, hogy a szolgáltató csak akkor távolította el az elavult hirdetések és személyes adatokat a weboldáról, ha az esedékes díjakat megfizették. A vélemény megállapította, hogy a szolgáltató magatartása etikátlan és félrevezető volt. A véleményre álnéven közölt felhasználói kommentekben is reagáltak, amelyek közönséges kifejezéseket is tartalmaztak.

Az Index fogyasztóvédelmi blogja szintén írt a véleményről, a vélemény teljes szövegét közzétéve. Az Index közzétette az álnéven reagáló felhasználói hozzászólásokat is. Az érintett weboldalakat működtető társaság hírnévsértés miatt indított keresetet. A bírósági keresetről értesülvén a kérelmezők eltávolították a vitatott hozzászólásokat. A magyar bíróságok marasztalták a kérelmezőket, illetve megállapították felelősségüket – vitatva, hogy kérelmezők közvetítő szolgáltatók voltak csupán – a sértő vélemény és kommentek közzétételéért, amelyek alkalmasak voltak a felperes jó hírnevének megsértésére. A kérelmezők 2013. január 3-án alkotmányjogi panasszal éltek, lényegében vitatva a bíróságnak azt a döntését, amely a kommentek tartalmaért őket tette felelőssé, ezáltal – álláspontjuk szerint – a véleménynyilvánítási szabadságukban alaptalanul korlátozta őket. Az Alkotmánybíróság a panaszt 19/2014. (V.30.) AB határozatában elutasította. A kérelmezők az Egyezmény 10. cikkében előírt véleménynyilvánítás szabadság megsértése miatt indították az eljárást,¹⁹ amely során az EJEB az internetes hírportálokat üzemeltetők jogi felelősségét is taglalta a közzétett véleményekért, kommentekért.²⁰ A Bíróság hangsúlyozta, hogy a jó hírnév védelmének jogát az Egyezmény 8. cikke védi,²¹ a magán- és családi élet tisztelgésben tartásához való jog részeként.²²

¹⁹ „1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleménynyilvánítás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon túl és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhatna. Ez a cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió, televízió vagy mozgóképek gazdasági társaságok működését engedélyezéshez kössék.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

²⁰ E felelősségi kérdésekkel is foglalkozik részletesen Koltay András: „Az internetes kapuőrök és az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke: a sajtószabadság új alanyai” c. tanulmánya 137-138. Állam- és Jogtudomány, 2017. 4. szám, 129-140

<https://jog.tk.hu/uploads/files/2017-04-AJT-teljes.pdf>

²¹ EJEE 8. cikk - Magán- és családi élet tisztelgésben tartásához való jog

1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tisztelgésben tartsák.

2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.

²² A Bíróság ítélkezési gyakorlatának fejlődése során, több ügy eredményeként, a Bíróság a hírnév védelméhez való jogot az egyezmény 8. cikke által garantált magánélethez való jog egyik aspektusaként értékelte.

A Bíróságnak, amikor a véleménynyilvánítási szabadságba való, a „mások jó hírnevének és jogainak védelmére” végzett beavatkozás szükségszerűségét vizsgálja, meg kell győződnie arról, hogy *a nemzeti hatóságok megfelelő egyensúlyt alakítottak-e ki e két, az Egyezmény által védett – és olykor egymással ütköző – érték között, nevezetesen egyrészt a 10. cikk által védett véleménynyilvánítási szabadság, másrészt a 8. cikkben rögzített magánélethez való jog között.*

A Bíróság megállapította, hogy – lényegét tekintve – a 8. és 10. cikkek által szavatolt jogok azonos tiszteletet érdemelnek. A Bíróság már korábbi alkalmak során meghatározta azokat a vonatkozó feltételeket, amelyek az összemérés során alkalmazandók, ezek közül különösen jelentősek: hozzájárulás közérdekű vitához, a jelentés tárgya, az érintett személy előzetes magatartása, a közzététel tartalma, formája és következményei, valamint az újságírókra vagy kiadókra kirótt büntetés súlya. A Bíróság ebben az ügyben is vizsgálta a beavatkozás törvényi alapját és célját, amelyet helyénvalónak talált, illetve azt, hogy az „szükséges volt-e demokratikus társadalomban”.

A Bíróság megállapította, hogy az alapul szolgáló cikk két nagy ingatlanszakmai weboldal – ügyfeleire nézve félrevezetőnek és sérelmesnek ítélt – üzleti gyakorlatára vonatkozott, ebből fakadóan *közérdek indokolta*, hogy helyt adjanak egy, sok fogyasztót és internethasználót érintő, információcserét biztosító, nyilvános ügy vitájának. A szóban forgó magatartás már korábban számos panaszt eredményezett fogyasztóvédelmi testületeknél, továbbá számos eljárás indult az érintett társaság ellen. A cikk nem tekinthető tényalapot nélkülöző vagy indokolatlanul sértő megjegyzéseket kiváltó publikációnak. A Bíróság megítélése szerint jelen esetben értékítéletekről vagy véleményekről van szó. Tulajdonképpen egy üzleti magatartást ítélték el, és ezeket részben befolyásolta a kommentelők személyes frusztrációja, mivel becsapta őket a szóban forgó társaság. Valójában a megjegyzéseket meggondolatlan reagálásnak lehet tekinteni. A kommentekben használt kifejezések sértőek voltak, az egyik kifejezetten közönséges volt. Azonban önmagában a közönséges kifejezések használata nem meghatározó valamely sértő véleménynyilvánítás értékelésében. A Bíróság felfogása szerint a stílus, mint kifejezési forma a kommunikáció részét képezi, és mint ilyen, a kifejezés tartalmával együtt védelmet élvez (lásd a fent idézett Uj kontra Magyarország ügy). A Bíróság felfogása szerint bár a kommentekben használt kifejezések egy alacsony stílusréteghez tartoznak, az internetes portálokon zajló kommunikációban gyakran előfordulnak, amely megfontolás az ilyen kifejezéseknek tulajdonítható hatást csökkentheti.

A kommentek következményeit is meg kell vizsgálni. A cikk és a vitatott kommentek közzétételének időpontjában már zajlottak vizsgálatok a felperes társaság üzleti magatartása kapcsán. Ennek tükrében a Bíróság nincsen meggyőződve arról, hogy a szóban forgó kommentek az érintett fogyasztók attitűdjére nézve bármely további jelentős hatással lehettek volna. A magyar bíróságok nem értékelték, hogy *a kommentek elérték-e a komolyság kellő szintjét* és hogy oly módon jelentek-e meg, *amely ténylegesen sérthette egy jogi személy szakmai jó hírnevét*. A Bíróság megállapította az Egyezmény 10. cikkének megsértését.

2.5. Firma EDV v. Germany ügy²³ A kérelmező gazdasági társaság egy szoftver vállalkozás volt, amely a német orvosok által széles körben használt adatbázisokhoz biztosított szoftvert és ügyfélszolgálatot. 1997. május 16-án az *Medical Tribune*, az orvosi szakemberek szakfolyóirata cikket tett közzé, amely figyelmeztetett egy technikai biztonsági adatszivárgás lehetőségére és a Firma EDV-t „Christusbetrieb” -ként („Krisztus társasága”) tárta fel, amely szorosan kötődik az „Universelles Leben” nevű vallási közösséghez. Azt állította, hogy bár az Universelles Leben hivatalosan nem irányította a Firma EDV-t, ezt informális eszközökkel tette, mivel vallási meggyőződésük szerint minden alkalmazott, valamint a vezetőség kapcsolatban állt az Universelles Leben-nel. Erre a Bajorországi Evangélikus-Lutheránus Egyház képviselője kiadott egy sajtóközleményt „Biztonsági rés az orvosi praxisok szoftvereiben – A betegek adatai elérhetőek az Univerzális Élet pszicho-szekta számára” címmel. A közlemény arra figyelmeztetett, hogy „elképzelhető veszélye” van annak, hogy a társaság visszaélhet a betegek adataihoz való hozzáféréssel, és a vallási közösség céljai érdekében használhatja fel azokat.

A kérdés később a sajtóban is megjelent, ezt követően a sajtóbeli kritikákra hivatkozva felmondták a kérelmezőnek a szoftver forgalmazására és az ügyfélszolgálat nyújtására vonatkozó szerződését. Miután ezzel elvesztette fő bevételi forrását, a társaság megszüntette tevékenységét 1997. 12. 31.-ével. A kérelmező eljárást indított a hazai bíróságok előtt. Mindhárom fokon pert vesztett.

A Firma EDV az ügyet az EJEB elé terjesztette, hivatkozva az EJEE 8. és 9. cikkére, azt kifogásolva, hogy alkalmazottai és vezetőségének vallási hovatartozásának feltárásával megbízhatósága megkérdőjeleződött, ezen okok miatt a bajor protestáns-evangélikus egyház megrontotta hírnevét és tönkretette gazdasági tevékenységét.

Az EJEB számára az volt a fő kérdés, hogy a 8. cikk a „*magánélet*” részében *alkalmazható-e egy jogi személyre*, például a Firma EDV-re, aki a jóhírnévhez való jogának megsértésére panaszskodik. Az EJEB korábbi határozataiban megállapította, hogy a 8. cikk védelme felöleli egy *jogi személy üzlethelyiségeit* (a lakás tág fogalom meghatározása), az *üzleti levelezését* (a magánlevelezés meghatározásába), továbbá, hogy a *társaság jó hírnevének* védelme lehet az egyezmény 10. cikke (2) bekezdése szerinti korlátozás legitim célja (Heinisch v. Germany ügy, Application no. 28274/08).²⁴

²³ 32783/08., 2014. szeptember

²⁴ Az ügyben egy állami tulajdonban lévő társaság, aki idősek gondozásával foglalkozott volt érintett. Az egyik alkalmazottja büntető feljelentést tett ellene, illetve szórólapokat osztogatott, amelyben lejáratva a munkáltatóját. A feljelentés és a szórólap szerint, a munkáltató nem kielégítően végezte az idősek ápolását, veszélyeztette azokat és csalt. A munkáltató azonnali hatállyal felmondott az ápolónőnek. Az ápolónő munkaügyi pert lezdeményezett a munkáltatóval szemben, amely pereket valamennyi fórumon elveszítette. A felmondás indokaként hangzott el, hogy a munkavállaló magatartásával, alaptalan vádjával és röplappjaival, megsértette a munkáltató jó hírnevét. A Heinisch nevű ápolónő munkavállaló az EJEB-hez fordult azzal, hogy a német bíróságok megsértették a véleménynyilvánítási szabadságát. Az eljárás során az EJEB megállapította az EJEE 10. cikkének megsértését. Az ügy során behatóbban vizsgálta az állami tulajdonban álló munkáltató jó hírnévhez való jogát és annak sérelmét. A Bíróság úgy vélte, hogy a kérelmező büntetőjogi panaszainak alapjául szolgáló állítások, különösen azok, amelyek csalás vádjait tartalmazzák, minden bizonnyal sértették a Vivante üzleti hírnevét és kereskedelmi érdekeit. Ebben az összefüggésben kiemelte, hogy a vállalatokat megilleti a kereskedelmi

A Bíróság úgy ítélte meg, hogy a jelen kereset alkalmazásában nyitva hagyható azon kérdés, hogy a jogi személy jó hírneve a 8. cikk (1) bekezdése szerinti magánélet fogalmába tartozik-e. Tekintettel a már korábbi ítéletekre, kimondható, hogy a 8. cikk alkalmazandó.

A Bíróságnak ezért meg kellett vizsgálnia, hogy megfelelő egyensúlyt teremtettek-e a társaság magánélet tiszteletben tartásához fűződő joga és a Bajorországi Evangélikus-Lutheránus Egyház véleménynyilvánítási szabadsága között. A Bíróság szerint az egyház képviselőjének kifogásolt nyilatkozata egy *közérdekű vitához* járult hozzá, nevezetesen az adatbiztonságról az egészségügyi adatok védelmének érzékeny területén, amely vita már a közzététel előtt is létezett. A kijelentések – amennyiben arra utaltak, hogy az Univerzális Élet hozzáfért a betegek adataihoz – olyan tényekre támaszkodtak, amelyeket a hazai bíróságok igaznak találtak. Az adatokkal való visszaélés veszélyére vonatkozó megjegyzés pedig *értékítélet volt*, amely elegendő ténybeli alappal bírt. Ami a kérelmező társaság „kétes szervezetként” való leírását illeti, e negatív értékítéletnek elegendő ténybeli alapja volt, mivel utalt arra, hogy a társaság de facto egy másik vallási közösség irányítása alatt állt, amelynek az orvosi kezelésekről vallott szokatlan nézeteit a hazai bíróságok előtt sem vitatták, és nem volt sértegető. Az pedig, hogy a társaságnak meg kellett szüntetnie üzleti tevékenységét, lényegében a mások által kezdeményezett nyilvános vita következménye volt. A német bíróságok így minden tényezőt tekintetbe vettek, és nem lépték át a mérlegelési jogkörüket a 8. cikk tekintetében. A Bíróság ezért a kérelmet nyilvánvalóan megalapozatlannak találta.²⁵

2.6. Kulis and Rózycki v. Poland ügy²⁶ 1999-ben a Star Foods Company nevű élelmiszergyártó cég egyik reklámkampányában az általuk gyártott chips csomagolásán egy népszerű rajzfilmfigurát – egy Reksio nevű kiskutyát – helyeztek el, amit a mellette lévő felirat szerint gyilkosnak neveztek. Erre válaszul az Angora című lengyel magazin és gyermekeknek szánt melléklete, az Angorka tulajdonos-főszerkesztője megjelentetett egy cikket az Angorkában, mely utalt a Star Foods nevű vállalat által előállított burgonyaszírom reklámkampányára. A magazin első oldalán egy rajzolt fiú egy csomag Star Foods burgonyaszírmot tartott a kezében, és így szólt Reksio kutyához (egy gyermekek körében közkedvelt rajzfigurához): „Ne aggódj! Belőlem is gyilkost csinálna, ha ezt a vackot enném!” A kérdéses rajzhoz ez a címsor tartozott: „A lengyel gyermekeket megrázta a burgonyaszírom hirdetés:

sikerének és életképességének védelme a részvényesek és alkalmazottak, valamint a tágabb gazdasági haszon érdekében is.

Ugyanakkor a Bíróság megállapította, hogy az állami tulajdonú társaság által az idők intézményi ellátásának hiányosságaira vonatkozó információkhoz való közvélemény annyira fontos egy demokratikus társadalomban, hogy felülmúlja annak érdekét a jó üzleti hírnév védelme iránt.

[https://hudoc.echr.coe.int/spa#{"itemid":\["001-105777"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/spa#{)

²⁵ Az esetet idézi még Kóczian Sándor: Az EJEB véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos ítéletei, 263-265.

https://nmhh.hu/dokumentum/192028/Az_EJEB_szolasszabadsaggal_kapcsolatos_iteletei_AF.pdf
(letöltés: 2021. 04. 10.)

Továbbá: <https://inform.org/2014/10/09/case-law-strasbourg-firma-edv-fur-sie-v-germany-article-8-companies-and-the-right-to-reputation-hugh-tomlinson-qc/>

²⁶ Application no. 27209/03., 2009. október 6-i ítélet

Reksio gyilkos”. A következő oldalon kezdődő cikk beszámolt arról, hogy a szülőket és a gyerekeket felháborította és megrémítette, hogy a fent említett burgonyaszírom szlogenje. A társaság a hetilap kiadóját és a magazin főszerkesztőjét beperelte hírnévsértés miatt. A lengyel bíróságok megállapították a hírnévsértést. Az indokolás szerint a cikkben használt erősen pejoratív szavak – amelyek undorodást és irtózást közvetítettek – alkalmasak voltak a cég termékeinek lejáratására, amivel megsértették a társaság személyiségi jogait. A kérelmezők az EJEE 10. cikkének megsértésére hivatkoztak.

A Bíróság megállapította, hogy a gazdasági társaságnak joga van a jó hírnévhez. A kérelmezők azzal érveltek, hogy a publikáció a cég meggondolatlan és káros reklámkampányával kapcsolatos nyilvános vitához járult hozzá. A Bíróság szerint a hazai bíróságok nem vették kellően figyelembe a kérelmezők érvét, hogy a szatirikus karikatúra a szerintük elfogadhatatlan reklámkampánynak vágott vissza, és a kisgyerekeket célozta. Az ügy tárgya nem egy nem becsületsértő tényállítás, hanem egy *értékítélet*. A Bíróság szerint a közzététel a cég és a reklámkampány szatirikus megbélyegzésének minősült egy karikatúra formájában. A Bíróság úgy ítélte meg, hogy a kérelmezőknek nem az volt az elsődleges céljuk, hogy a chips minőségét becsümeljék, hanem hogy felhívják a figyelmet a cég által használt jelszavak típusára, és az ilyen módszerek elfogadhatatlanságára az eladások növelése érdekében. A Bíróság szerint a hazai bíróságok nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a sajtó feladata, hogy közölje az információkat és eszméket a *közérdekű ügyekben*, és ennek során lehetősége van egy bizonyos fokú túlzás igénybevételére vagy akár provokációra is, más szóval *némileg mértéktelen nyilatkozatokat is tehet*. A kérelmezők által használt megfogalmazás túlzott volt ugyan, azonban a felperes reklámkampányában használt jelszavakra reagáltak, amely nem tanúsított sem érzékenységet, sem megértést a célba vett fogyasztók életkora és sebezhetősége, azaz a gyermekek iránt. Mindezek alapján a Bíróság megállapította az Egyezmény 10. cikkének sérelmét.²⁷

Összefoglalás

Az EUB joggyakorlata elsősorban a jogi személy jó hírnevének megsértése esetén alkalmazandó joghatóság kérdésében előremutató, amelynek alapját a természetes személyek hasonló ügyeiben már meghozott döntések adják. Egyrészt, a kialakított joggyakorlat alkalmazható a jogi személyek esetében is, másrészt meghatározásra került, hogy mit érthetünk a jogi személy érdekeinek központja alatt. Mindezekon túl, elismerésre kerültek a jogi személyt is megillető jogok, közöttük a jó hírnévhez való jog.

²⁷ Az esetet összefoglalta még Kóczián Sándor: Az EJEB véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos ítéletei, 229-231.

https://nmhh.hu/dokumentum/192028/Az_EJEB_szolasszabadsaggal_kapcsolatos_iteletei_AF.pdf (letöltés: 2021. 04. 10.), továbbá Dominika Bychawska-Siniarska: A véleménynyilvánítás szabadságának védelme az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján. Európa Tanács, Európa Tanács, 2018. november, 175-176.

<https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-freedom-of-expression-under-the-european-conve/168092f25a>

Az EJEB elé kerülő ügyek tekintetében látható, hogy elsősorban az EJEE 10. cikkének megsértésére hivatkozva indítják azokat, mert az adott állam a kérelmezőt marasztalta a jogi személy hírnévsértése miatt polgári, vagy büntetőjogi alapon. Kivételes az, amikor a jogi személy indított eljárást az EJEE 8. cikk alapján, jó hírneve védelmében. Az EJEB által eddig tárgyalt ügyek többsége, az egyezmény természetéből fakadóan is, természetes személyeket érintett, a jogi személyekre vonatkozó esetek ezért ezen ügyek tapasztalatain alapulnak.

Számos, általános érvényű megállapítás tehető, figyelemmel azonban az e körben megmutatkozó gazdag szakirodalomra, csak néhányat emelnénk ki:

Az EJEB a 8. cikk tárgyi hatályát kitégítva, azt a jó hírnév védelmére is alkalmazza. Levonható az a következtetés is, hogy a 10. cikk alapján védett véleménynyilvánítás szabadsága és a nemzeti állam által a jó hírnév védelme okán alkalmazott korlátozásokat mérlegre téve, annak nyelve a véleménynyilvánítás felé billent, az EJEB a hazai korlátozásokat túlzottnak ítélte, amelyek nem voltak szükségesek egy demokratikus társadalomban, tágítva a véleménynyilvánítás-szabadságának terét.²⁸ Az EJEB a vizsgálódásba bevonta később a 8. cikket is, a jó hírnév így közvetlenül a véleménynyilvánítás szabadságával szemben került mérlegre. Az összemérés tekintetében az EJEB számos szempontot adott meg.

Az EJEB nyomatékkal vizsgálta azt is, hogy a vélt hírnévsértés tényállítással vagy véleményközléssel történt, és megállapította az egyezmény 10. cikkének megsértését, ha az adott állam bírósága nem tett különbséget e közlések két fajtája között, vagy azt rosszul minősítve, követte, hogy értékítélet/vélemény valós ténybeli alapját bizonyítsák, vagy fordítva, a tényállítást nem engedte bizonyítani, mert azt véleménynek minősítette (Csánics kontra Magyarország).²⁹

Az EJEB ítélkezési gyakorlata és a jogi személyek viszonylata vonatkozásában megállapítható, hogy az EJEB elfogadta azt, hogy az EJEE 8. cikk a jogi személyek jó hírnevét is védi.

A jogi személyeket érintő, szinte valamennyi esetben, a sértőnek vélt nyilatkozatot véleménynyilvánításnak, értékítéletnek minősítette, és kivétel nélkül megállapította, hogy a kérdéses nyilatkozatok közérdekűek, a nyilvánosság tájékoztatását szolgálták. Ez a szemlélet alapvetően meghatározta aztán az ügyek kimenetelét, a véleménynyilvánítás szabadságának engedve teret.

A nyilatkozat közérdekűvé nyilvánításának másik következménye az volt, hogy az EJEB több ügyben is kinyilvánította, a közérdekű ügyekkel kapcsolatos információk és eszmék közlése során megengedett bizonyos fokú túlzás, sőt provokáció alkalmazása, akár némileg mértéktelen nyilatkozatok megtétele. Azt is megállapította, hogy a vulgáris kifejezések használata önmagában nem perdöntő

²⁸ Hasonló következtetésre jutott Gyulay Dániel: Strasbourg helyesbít, avagy a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülése az Emberi Jogok Európai Bírósága döntéseiben c. tanulmányában. In: Belügyi Szemle, 2020, 3. szám 57-72.

<http://real.mtak.hu/108218/1/GyulayDanielBelugyiSzemle2020.3.szam57-72..pdf>

²⁹ Az EJEB mérlegelési gyakorlatáról és a tényállítás-vélemény vizsgálatáról lásd bővebben Eric Barendt: A kifejezés szabadságának és a magánszféra védelmének egyensúlya a Strasbourgi Bíróság ítélkezési gyakorlatában. In: Iustum Aequum Salutare, 2010, 3. szám, 45–69. <http://ias.jak.ppk.hu/hir/ias/20103sz/06.pdf>

valamely sértő kifejezés megítélésekor, mivel az pusztán stilisztikai célokat is szolgálhat.

A jogi személy hátrányára vizsgálta továbbá a bíróság a jogi személy nyilatkozatot kiváltó magatartását, vagy egyéb körülményeit (pl. állami tulajdon), valamint a véleménynek a jogi személy reputációjára gyakorolt hatását.

Az EJEB kifejezésre juttatta, hogy különbség van egy gazdasági társaság kereskedelmi jó hírnévhez fűződő érdeke, valamint az egyén – társadalmi státuszt érintő – jó hírneve között. Míg ez utóbbi hatással lehet a méltóságra, a kereskedelmi jó hírnévhez fűződő érdek viszont nélkülözi ezt az erkölcsi dimenziót. Ez, a fentiekből is látható módon, oda vezetett, hogy az EJEB a vélt sértésekkel szemben, nagyobb toleranciát alkalmazva tárgyalta a jogi személyeket érintő véleményeket.
